

IRATAIM AZ EMIGRÁCZIÓBÓL

IRATAIM

AZ EMIGRÁCZIÓBÓL.

KOSSUTH LAJOS.

II.

Budapest, 1881. Az Athenaeum r. társ. könyvnyomdája.

IRATAIM

AZ EMIGRÁCZIÓBÓL.

KOSSUTH LAJOS.

MÁSODIK KÖTET.

A VILLAFRANCAI BÉKE UTÁN.

BUDAPEST.
AZ ATHENAEUM R. TÁRSULAT KIADÁSA,
1881.

LIBRARY
JUL 17 1967
UNIVERSITY OF TORONTO

BEVEZETÉS.

Irataim e II-ik kötete azon politikai működés történelméhez szolgáltat adatokat, melyet mi, hazánk eltiprott államjogának s nemzetünk e joghoz kötött függetlenségi aspirátióinak képviseletére hivatott magyar emigráczió, a villafrancai béke-egyezmény után is folytatni hazafiui kötelességünknek ismerénk.

Azóta sok megváltozott. Minden! Az oltár, melyen mi áldozánk, rommá döntetett, — a nemzet maga, saját kezeivel döntötte rommá; a hitet, mely nekünk vallásunk vala, népünk szivéből ugyan nem lehet kiirtani; nem lehet, hogy a magábaszállás perczeiben e hit áhitata még azoknak kebléből is egy-egy bánatos sóhajt ne idézzen elő, kik csináltak maguknak faragott képeket, hogy imádják: de a magyar függetlenség ősi vallása ma nem tartozik Magyarországon a »törvényesen bevett vallások« közé. A jog törvénynyel lett megtagadva. Merre fog fordulni az emberi dolgok változandóságának kereke? — nem jósolgatom. Minő lesz a sors végitélete, melyet a jövendő fog kimondani, a mi emlékünk között, kik a magyar nemzet ősi szent jogának zászlaját magasan lobogtatók isten és világ előtt, és azon nemzedék emléke között, mely annak helyébe hitevesztetten a jogfeladás zászlóját ütötte fel? elhagyja-e végkép az isten is az ügyet, melyet egy szerencsétlen órában a *hivatalos* nemzet elhagyott? — jó,

hogy nem tudom. „*Sit coeca futuri mens hominum fati; liceat sperare timenti.*“ *) De egyet tudok. Azt tudom, miként a magyar emigráczió emlékétől nem fogja a történelem azon elismerést megtagadhatni, hogy hazafiui kötelességet teljesitett, midőn a villafrancai csapásból nem elcsüggedést, hanem ösztönt meritett lankadatlan kitartással folytatni a haza függetlenségének visszaszerzésére irányzott törekvését.

E tudomásom azon tényen alapszik, hogy a magyar emigráczió ez elhatározását egyrészt Európának általában, különösen pedig Olaszországnak a villafrancai békére következett politikai helyzete, másrészt hoszszas ájultságából felocsudó nemzetünk akkori magatartása elvitázhatlanul indokolják is, alkalomszerünek is bizonyitják.

Ki fog ez tünni az itt következő történelmi visszapillantásból, mely a magyar emigráczió ez időszaki működésének ismertetéséhez bevezetésül szolgál.

---

*) Ime teljesitem számos vidéki olvasónak azon óhajtását, hogy ez Iratok folyamán előforduló idézetek magyar forditását jegyzékbe tegyem. Helfy.

Sit coeta sat. (Lucanus): Legyen vak az emberek elméje a jövendők előtt; hadd reméljenek az aggódók.

ELSŐ FEJEZET.

A helyzet a villafrancai béke után.

I.

A béke fogadtatása Európában.

Az osztrákot ki kell üzni az olasz félszigetről! Ki kell zárni minden befolyásból Olaszország ügyeibe! Vissza kell Olaszországot adni önnön magának! Szabaddá, függetlenné kell tenni az Alpesektől az Adriáig! — E programmal lépett III. Napoleon a szárd királylyal szövetségre; e programmal vezette csatára hős seregeit; e programmal győzött Magentánál, Solferinonál. És mikor győzött, programmját a következő pontozatokra szállitotta le, melyeknek alapján Villafrancában 1859. julius 11-én az osztrák császárral békét kötött:

1. A szerződő felek azon lesznek, hogy olasz confoederatio jőjjön létre a pápa tiszteletbeli elnöksége alatt.

2. Az osztrák császár átengedi jogait Lombardiára (Mantua és Peschiera erődök kivételével) a francziák császárjának, ki az átengedett területeket a szárd királyra ruházza.

3. Velencze az olasz confoederatió tagja lesz, de az osztrák császár koronája alatt marad.

4. A toscanai nagyherczeg s a modenai herczeg visszatérendnek államaikba s általános amnestiát adandnak.

5. A két császár a nélkülözhetlen reformok behozatalára fogja a pápát felkérni.

6. Teljes és tökéletes amnestia.

Ennyi volt az egész!

Ezért ontatott ki annyi tömérdek vér!

A békepontozatok igy szárazon előadva is elegendők annak megértésére, hogy Napoleon császár e váratlan »csinálmánya« senkit sem nyugtatott meg. Olaszországban elkeseredést idézett elő, Francziaországban megütközéssel fogadtatott, Európaszerte gyanakodást ébresztett.

Altalános volt a meggyőződés, hogy ez nem béke, hanem beláthatlan bonyodalmak kutfeje; az olasz kérdést megoldás helyett elmérgesiti s oly állapotot teremt, mely Európa békéjére még fenyegetőbb, mint az előbbeni volt.

E meggyőződést hangoztatta az európai sajtó mindenütt, a hol csak szabadon nyilatkozhatott. A közvéleménynek még oly kiválólag higgadt közlönyei is, mint pl. az angol »Economist«, kereken kimondották, miként »Napoleon császár e békével nem vallott becsületet. Cynicus könnyelmüséggel hazudtolta meg igéreteit; rendszerré akarja szilárditani Ausztria tulsulyu befolyását Olaszország ügyeibe, holott a háboru czéljának egyenesen e befolyás kirekesztését vallotta.«

Lord *John Russell* angol külügyér ez általános meggyőződésnek hivatalos kifejezést is adott lord *Cowley* párisi angol követhez jul. 25-én és aug. 9-én intézett sürgönyeiben. Előrebocsátván, miként »Nagy-Brittania kormánya teljes készséggel el fogja ismerni a területi nagyobbodást, mely a béke által a szárd király számára biztosittatik,« megütközését fejezte ki a felett, hogy a villafrancai egyezmény ezen tul menve, Olaszország jövendő sorsa felett amugy rövid uton *(in a brief fashion)* határoz.«

Kijelentette az angol külügyér, miként »egész Európa kivánja, hogy Olaszország ne hagyassék azon biztonságtalan és elégedetlen állapotban, mely az 1856-iki párisi conferentián az angol és franczia meghatalmazottak észrevételeire alkalmat szolgáltatott; egész Európa kivánja, hogy Olaszország oly szervezetet kapjon, mely némi biztosságot nyujthat azon zavarok és forradalmak ellen, melyek már akkor előreláttattak. Ezt a villafrancai egyezmény által lehetetlen elérni. Ha ez egyezmény végrehajtatnék, — az osztrák császár, a pápa által pártoltatva s a restaurálni szándékozott két osztrák főherczeg által engedelmesen támogatva, okvetlenül tulnyomó befolyást gyakorolna a tervezett olasz confoederatió tanácsaiban. Hogy hány szavazattal fogna birni Velencze birtokánál fogva, — az nem gyakorlati fontosságu dolog. Az osztrák császárnak sem akaratában nem lehet, sem tehetségében nincs azon minőségből kivetközve jelenni meg a confoederátióban, hogy a hatalmas osztrák birodalom uralkodója.

Hatalma osztrák lesz; eszközei, nézetei osztrákok lesznek. Ez a helyzet természetében fekszik. Miként remélhetné a szardiniai király, hogy ettől őt eltéritheti, vagy hogy ennek ellentállhat? E tulnyomasztó (overwhelming) hatalom árnyéka elfojtaná Olaszország függetlenségének világát, s oly állapotot hozna létre az olasz félszigeten, mely rosszabb volna annál, mely a háboru előtt volt.«

Igy itélt a villafrancai béke felől az angol kormány.

»Az osztrák császár sehol, semmi helyzetben, semmi minőségben nem vetkőzhetik ki azon jellegből, hogy ő az osztrák birodalom uralkodója. Hatalma, eszközei, nézetei mindig s mindenhol csak osztrákok lehetnek.« — Én Istenem! Minő szomoru, de mert elvitázhatlan tényt mond, minő végzelmes itélet rejlik e szavakban azoknak emlékére, a kik akárhol másutt is a világon szemet hunytak azon igazság verő fénye előtt, hogy az osztrák császár a mig csak osztrák császár, sehol a világon, semmi minőségben nem lehet más, mint osztrák császár! Osztrák hatalmában, osztrák politikájában, osztrák eszközeiben, osztrák nézeteiben, osztrák érdekeiben! — És vannak emberek, a kik csodálkoznak (én istenem! »csodálkoznak«!), hogy én haza (már hogy »*haza*«) nem megyek; — — és miután magyar polgári minőségemből kivetkőztettek, akadnak emberek, magyar emberek! a kik amugy könnyedén azt mondják: »mit zugolódik? mit zugolódnak fiai? hiszen csak akármely osztrák konzulnál kell jelentkezniök, hogy magyarok maradhassanak!« — — *De profundis ad te, Domine, clamavi:* *) Ne szállj perbe miattuk a nemzettel! ne büntesd meg egy nemzedék vétkét az utódokban! — — — — —.

Az igazság, melynek az angol külügyér kifejezést adott s melyben a világ közvéleménye osztozott, annyira szembetünő, miszerint épen nem lehet csodálkozni, hogy a villafrancai békét az olasz kérdés szempontjából nem lehetvén kimagyarázni, önként felvetette magát a kérdés, hogy mit akarhatott Napoleon e váratlan, indokolatlan békével?

Napoleon magát nehány év alatt az egykori *hám*-i fogolyból, a csak kalandos merényletekről ismeretes számüzött-

---

*) A mélységből hozzád kiálték, uram.

ből Francziaország császári trónusára s e trónuson oly állásra küzdötte fel, hogy jóformán a sors arbiterjének tekintetett Európában.

Ily emberről senkisem volt hajlandó feltenni, hogy minden czél nélkül keseritette el Olaszországot, minden számitás nélkül parancsolt »megállj«t diadalmas seregeinek, — s mert ilyesmit senkisem vélt róla feltehetni, tehát titkos szándokokat, messzevágó terveket tettek fel, s a megfoghatlan békének rejtett czélokban keresték magyarázatát.

Angliában általánossá vált a nézet, hogy Napoleon azért kötött békét az osztrákkal, miszerint harczedzett seregit „*más nagyobbszerü vállalatra*« alkalmazhassa; s Nagy-Brittanián végig zúgott a kiáltás, hogy e nagyobbszerü vállalat alatt nem kevesebbet, mint Anglia invasióját kell érteni. Aggályos arczczal adtak e sejtelemnek kifejezést még a leghiggadtabb tory államférfiak is, a szabadelvű lapok pedig riadalmi hangon sürgették a kormányt, hogy ugy fegyverkezzék, ugy készülődjék, mintha Napoleon már megüzente volna a háborut Angliának. — E feltevésnek nem volt semmi alapja; az invasiót illetőleg bizonyosan nem. De Anglia érdekei nincsenek magára a szigetországra szoritva s még a kik az invasióban nem hittek is, nem vélték valószinütlennek, hogy Napoleonnak szándokában van a keleti kérdést az orosszal és osztrákkal közösen, Anglia rovására felmelegiteni. Hát Anglia csakugyan fegyverkezett, rendkivüli erélylyel fegyverkezett. Még *Palmerston* és *Russell* is oda nyilatkoztak a parlamentben, hogy bár minden méltánylattal viseltetnek a francziák császárjának loyalitása iránt, mindazáltal a fegyverkezés folytatását mulhatlanul szükségesnek tartják.

Németországban szintugy egyetértett mindenki abban, hogy Napoleon császár forral valamit, de ott általános volt a hit, hogy annak a forralásnak tárgya nem Anglia, hanem Németország. A Rajna, — ugy mondák — régi vágytárgya a francziának; e vágy kielégitésével akarja Napoleon az elégedetlenséget megkérlelni, melylyel a franczia nép a villafrancai »gyengeséget« fogadta. Bosszut akar állni a németeken az ellenséges indulatért, melyet a lefolyt háboru alatt iránta tanusitottak. Lekötelezte maga iránt Ausztriát; kiméletesen bánt vele, miszerint biztositva legyen, hogy Ausztria nem

segitendi Németországot, ha ezt a francziák megtámadják. Ez a villafrancai csinálmány indoka, magyarázata. És e magyarázat alapján megindult a nemzetegységi mozgalom Németországban, azon nemzetegységi mozgalom, melyről Napoleon nekem azt mondta: »*Ça ne me va pas*«,*) s bár egy helyütt a diplomatiai óvatosság, más helyütt a regionalis érdek nemcsak különböző, hanem ellentétes terveket is hozott szőnyegre: tagadhatlan, hogy a mozgalom éle határozottan Ausztriának a német szövetségből kizárása felé irányult. Az a Németország, mely pár hónap előtt annyira buzgott Ausztria mellett: a villafrancai béke után Ausztriát franczia zsoldba szegődött árulónak tekintette, ki eladta Németországot, hogy magát megmentse.

Minő gyarlók az emberész számitásai! Minő erő van a történelmi kérdések logikájában! Akármire számitott Ausztria a villafrancai béke aláirásánál, arra nem számitott, hogy az bevezető czikket képezend a *prágai* békéhez, mely őt Németországból kizárta. — Vajjon ezzel be van-e rekesztve a német egység kérdésének syllogismusa? — Aligha. Már akkoron is volt párt Németországban (»*német párt*«-nak hivták), mely Ausztria kizárása mellé azt irta programmjába, hogy Ausztria német tartományainak önmaguktól bele kell esniök Németországba. A történelmi logika órájának számlapján a perczmutató néha éveken át lassan mozog, azután egyszerre nagyot szökken — — — és megkondul az óraharang.

De nemcsak az angolok s németek bizalmatlankodtak s fegyverkeztek, — még az orosz is gyanakodott.

Minden európai hatalmak közt az orosz volt az, mely az osztrák elleni háborut kedvteléssel fogadta. Kereken tudtára adta az angol tory kormánynak, hogy teljességgel nincs szándékában megfogni a kezet, mely Ausztriára halálos csapást mér. Kevéssel a háboru kitörése előtt tudtára adta a németeknek, hogy ha fegyverhez nyulnak Ausztria mellett, az orosz fegyverhez fog nyulni Francziaország mellett ellenük (Gorcsakoff jegyzéke, márcz. 27. 1859.) s Nápoly berlini követének május 28-ikai és junius 6-ikai sürgönyei arról is tudomást nyujtanak, hogy Oroszország már a háboru alatt a

*) Az nem járja — az nincs inyemre.

porosznak Ausztria rovására még területi szerzeményeket is kilátásba helyezett *) ha Németországot a háboruba való avatkozástól visszatartja. Sőt az is positiv tény, miként az ellen sem volt az orosznak kifogása, hogy az olasz háboru a Dunához s Tiszához kiterjesztessék. Elfogadta Magyarország függetlenitésének eszméjét. Ohajtotta az osztrák ház hatalmának megtörését. Számitott rá, hogy megtöretik.

És most egyszerre csak azt látta, hogy Napoleon győzelme tetőpontján megmenti Ausztriát, s barátjává, szövetségesevé fogadja az ellenséget, kit megtörni igyekezett.

Nem értették e változást Szent-Pétervárott. Nem is érthették. Megcsalatva érezték magukat s gyanakvó bizalmatlansággal lesték, hogy hová vág e meglepő átfordulás.

*
* *

Ilyen volt a fogadtatás, melylyel a villafrancai béke Európában találkozott. Az orosz gyanakodott, az angol fegyverkezett, a német sorakozott; gyanu s bizalmatlanság min-

---

*) Emlitésre méltó, hogy az orosz diplomatia e lépései *Bismarck* urnál, ki akkor porosz követ volt Szent-Pétervárott, meleg támogatásra találtak. *Sauli* szárd képviselő 1859. junius 1-én kelt bizalmas jegyzékében azt irta Szent-Pétervárról kormányának, hogy »a kisebb német államok képviselői dühösek (sono furiosi) e miatt Bismarck ellen; vádolják, hogy inkább franczia és olasz, mint német.«

Nyolcz éve, hogy e revelatiók közkézen forognak Olaszországban, s én nem hallottam, hogy hitelességük csak egy szóval is kétségbe vonatott volna.

Azóta sok változott. Az egykori sz.-pétervári porosz követ is sok evolution ment azóta keresztül. Nagy dolgokat vitt véghez; és nagy hibákat is követett el. Egyike ezeknek Elsas és Lotharingia elvétele a francziáktól. A hatalmas német birodalmi kanczellár ma áradozik a barátságtól Ausztria iránt. Hanem végre is »on revient toujours à ses premiers amours.« Lesznek, a kik megérik, hogy Elsas és Lotharingia az osztrák birodalom német tartományaiért fognak kicseréltetni. — Kicserélés alatt természetesen az értendő, hogy amazokat visszakapják a francziák; emezeket meg elveszik a németek. — A történelemnek megvan a maga logikája.

denhol, melynek tüzére az ingerültség szenvedelmes kitörései naponként olajat öntöttek. Bizonytalannak, tarthatatlannak itélte a helyzetet az egész világ. Gyültek a vihar jelei minden oldalról a politikai láthatáron, s nekünk magyar emigrácziónak, lehetetlen volt e helyzetből ösztönt nem meritenünk, hogy résen legyünk, kapcsot keressünk a megoldatlan vagy felmerülhető kérdések és hazánk ügye között, s megtegyünk mindent, a mi tőlünk kitelhetik, hogy az előfordulható alkalmat nemzetünk siker kilátásával felhasználhassa azon aspirátiók valósitására, melyeket a világ előtt képviselni hazafiui kötelességünk is volt, hivatásunknak is ösmerénk.

II.

Olaszország a villafrancai béke után.

De különösen Olaszország politikai helyzete s a dicsőséges magatartás, melylyel a villafrancai nyomással szemben állást foglalt, — nyujtottak nekünk kilátást, hogy a honszabaditás váratlanul megszakitott fonalát ujra felvehetendjük.

„*Povera Italia!*" — »Szegény Olaszország!« kiáltott fel Victor Emánuel király, midőn a villafrancai „*megállj!*" tudtára adatott. És valóban szegény volt volna, ha ő önmagában s az olasz nemzet rendithetlen határozottságában kezességét nem birta volna annak, hogy az elüzött nagy és kis herczegek nem fognak visszatérni, hogy Velencze nem marad Ausztria birtokában, s a feldarabolt Olaszország fejedelmeinek az osztrák körül csoportosuló confoederatioja helyett a szabad és független Olaszország nemzeti egységének diadalmas zászlaja fog a Capitoliumról lobogni.

Az olaszok nem ismerték azt a tant, mely a nemzeti függetlenség elalkuvását »bölcseség«-nek nevezi. Kimondhatlan el voltak Napoleon ellen keseredve.

Szószegést vetettek szemére, megcsalattatás felől panaszkodtak. De nem érték be a puszta henye sopánkodással, hanem állást foglaltak jogaik terén a nemzeti önérzet bátorságával; magukévá tették *Farini* dicsőséges felhivását: „*Előre Olaszország csillagával*!“ s daczára a zürichi végleges békeszerződésig Lombardiában tanyázó ötvenezer főnyi franczia hadseregnek, magukat Francziaország hatalmas urának akaratával nyilt ellenszegülésbe helyezték.

Ez ellenszegülés szinteréül a közép-olaszországi tartományok voltak a körülmények által kijelölve.

A villafrancai béke a háborunak Velencze felszabaditása végett való folytatását Victor Emmánuel királynak lehetetlenné tette, de Toscana, Parma s a Romagna nem voltak az osztrák kezében, mint Velencze volt. Parmáról semmit sem határoztak Villafrancában, — a többiekre nézve elhatározták, hogy az elüzött fejedelmek visszatérjenek trónusaikra. De ez még csak irva volt. Hát ez volt az ellenszegülés tere. Becsapni az ajtót előttük, hogy vissza ne térhessenek — : ez volt a feladat.

És e feladat dicsőségesen megoldatott. »Mi nem irtuk alá a villafrancai békeelőzményt, — nekünk az egy darab rongy papir és semmi több! Előre Olaszország csillagával!« — kiáltá el magát *Farini* Modenában. E kiáltás Közép-Olaszország népeinek sorakozási jelszavává lett, s mig a volt háborus hatalmak Zürichben tanácskoztak, hogy a villafrancai békeelőzményt szerződéses nemzetközi jog érvényére emeljék, azalatt Közép-Olaszország népei a kiegyezett császárok akaratának a nép akaratával állották utját; szándokaik elé bevégzett tényeket görditettek, melyeket csak fegyveres avatkozással lehetett volna felforgatni.

Victor Emmánuel király kénytelen volt megadni magát a hatalmas szövetségese által reá kényszeritett helyzetnek; hüvelyébe csapta kardját, de megüzente *La Marmora* tábornok által Napoleon császárnak, hogy ő a villafrancai egyezményt csak e záradékkal irandja alá: *„amennyiben engem illet"*. Ez annyit tett, hogy arra nézve, a mi az egyezményben Toscanára, Modenára s a pápai tartományokra vonatkozik, — semmi kötelezettséget nem vállal. Napoleon azt felelte reá: *„ám legyen ugy"*.

* * *

A háboru alatt e fejedelemségek és tartományok kormányzatának élén a turini kormány által kinevezett királyi biztosok állottak: Parmában *Palieri,* Modenában *Farini,* Toscanában *Boncompagni,* Romagnában Bologna székhelylyel *Massimo d'Azeglio.*

A villafrancai béke a turini kormányt azon kényszerüségbe helyezte. hogy e biztosokat visszahivja.

Visszahivattak, de azon meghagyással, hogy a közügyek vezetését a legtekintélyesebb polgárok kezeibe tegyék le s adják tudtára a lakosságnak, hogy a királyi kormány nem fogja elmulasztani Közép-Olaszország népeinek jogszerü kivánatait a békealkudozásoknál s az európai hatalmak előtt pártfogolni; egyszersmind bizalmasan utasitásba adatott a visszahivott királyi biztosoknak, hogy a lehetségig felfegyverezve hagyják el tartományaikat. Az ottani önkéntesek közt szolgáló piemonti tisztek pedig biztosíttattak, hogy ottmaradásuk állásuknak a piemonti hadseregben s ehhez kötött jogaiknak és igényeiknek nem praejudicál.

Ez intézkedésekkel kapcsolatban julius 27-én utasitás küldetett Párisba, kijelenteni, hogy e tartományok népei most már minden befolyás alul felmentve, szabadon fogják akaratukat kinyilatkoztathatni; a turini kormány kötelességének tartja számukra a nem-avatkozást követelni, s reméli, hogy Európa tisztelni fogja határozataikat, s különösen Francziaország nem fogja megengedni, hogy idegen erőszak határozzon Olaszország e népeinek jövendője felett.

A dolgok ez állásában az olasz egység és függetlenség előbbre vitelének szinhelye Turinból Modenába, Parmába, Toscanába és a Romagnába lett áthelyezve.

Farini-nak, a modenai királyi biztosnak dicsőséges magaviseletét már Irataim I-ső kötetében megemlitettem. A *királyi biztos* engedelmeskedett a visszahivó rendeletnek, de *Farini, a polgár,* helyben maradt, s a néppel honvéddé lett. Ugyanazon napon, jul. 16-án, melyen *Farini a polgár,* a classicus idők legmagasztosabb mozzanataira emlékeztető polgárerénynyel felvette a honszabaditás fonalát, mely *Farini*-nak, *a hivatalnoknak* kezéből kiüttetett, — Modena városának községtanácsa felhivta a város lakosságát: lépjen ki napfényre akaratával s nyilatkoztassa ki ünnepélyesen, hogy minden áldozatra kész, miszerint egyesülését a szárd királysággal fentartsa. Megtörtént. *Farini* dictatorrá kiáltatott ki, s mint ilyen, kiadta azt a dicsőséges jelszót, melyen a Villafrancában összekovácsolt rabláncz széttörött. *Farini* a modenai és reggioi herczegségeket alkotmányozó gyülésre hivta össze. Ez aug. 20-án a modenai herczeget trónvesztettnek, s a habsburg-lotharingiai ház minden tagját örökre kizártnak egyhangulag kijelentette, a következő napon pedig, *Maramotti* képviselő inditványára, szintugy egyhangulag »a modenai tartományokat II. Victor Emánuel király jogara alatt az alkotmányos szárd királysággal egyesülteknek« határozta.

Parma és Piacenza felől a villafrancai egyezmény semmit sem határozott, de *Walewsky* franczia külügyér kérlelhetlen szigorral követelte, hogy *Palieri* királyi biztos visszahivassék s a savoyai ház czimere eltávolittassék. Megtörtént. De megtétettek az intézkedések, hogy a lakosság népgyülésen szavazzon: fenn akarja-e tartani a plebiscitumot, mely a Sardiniával való egyesülést elhatározta? — 63,167 *igen* és 540 *nem* volt az eredmény. *Farini* itt is dictatorrá választatott oly megbizással, hogy e határozatnak érvényt szerezzen. Ő itt is alkotmányozó gyülést hivott össze, s az sept. 10-én a Bourbon-házat egyhangulag trónvesztettnek mondta ki s majd az egyesülést a savoyai ház alkotmányos királyságával ünnepélyesen megerősitette.

Midőn az 1859-iki háboru kiütött, Toscana volt az első, mely az olasz szabadságharczhoz csatlakozott. A toscanai

hadsereg hangosan követelte a nagyherczegtől, hogy vezesse csatába az osztrák ellen. A nagyherczeg azzal felelt, hogy családjával együtt megszökött s az osztráknál keresett menedéket. A toscanaiak ideiglenes kormányt állitottak s kivánták, hogy Victor Emánuel király vállalja el a dictaturát a háboru idejére. A király kérdést tétetett a dolog iránt Napoleon császárnál, ki azt tanácsolta, hogy a király dictaturát nem, hanem védnökséget vállaljon el. Ugy történt. *Boncompagni* lett Toscanába királyi biztosul kinevezve. Midőn a villafrancai béke folytán a királyi biztosok visszahivattak, *Boncompagni* kijelentette, hogy ő helyét mindaddig nem gondolja elhagyhatni, mig az összehivandó nemzetgyülés egybe nem jön, melynek feladata leend Toscana sorsa felett határozni.

Toscanát, a Victor Emánuel királyt mint protectort képviselő királyi biztos alatt s egy államtanács (consulta di Stato) ellenőrsége mellett miniszterium kormányozta, melynek elnöke az olasz szabadságharcz egyik kimagasló alakja: *Ricasoli* báró volt. Az államtanács nyomban a béke hirére elhatározta: 1. hogy ennek daczára Victor Emánuel király a védnökség folytatására fölkéressék; 2. hogy a népnek levén joga a kormányzat felett rendelkezni, a miniszterium e jog megóvására nyilatkozatot intézzen a nagyhatalmakhoz; 3. hogy az alkotmányozó nemzetgyülés hivassék egybe az 1848-iki választási törvény alapján.

E határozatok végrehajtattak. A nemzetgyülés összehivatván, *Boncompagni* lemondott királyi biztosi hatalmáról s letéve a kormányzatot a miniszterium kezeibe, Toscanából eltávozott, miszerint a nemzetgyülés Toscana sorsa felett minden külbefolyásnak még csak látszatától is menten határozhasson. Határozott is ugy, amint a nemzeti függetlenség valósitásának szent kötelessége sugallta. Augustus 16-án a habsburg-lotharingiai dynastiát trónvesztettnek mondotta ki, 20-án pedig határozatilag kijelentette, hogy Toscana része akar lenni egy erős alkotmányos királyságnak Victor Emánuel uralkodása alatt. Mindkét határozat titkos szavazattal s mégis *egyhangulag* hozatott. Az elsőt *Ginori Lisci* őrgróf inditványozta, a másodikat *Strozzi* herczeg, Ugolino Della *Gherardesca* és *Piccolomini* grófok, s *Mansi Borghesi*, *Franceschi*, *Adami*, *De Rossi* és *Guillichini* képviselők.

Ilyen volt a felelet, melyet az olasz fejedelemségek népei a villafrancai békére adtak.

Ha lehet, még dicsőségesebb volt a magatartás, melyet a Romagna lakossága tanusitott; dicsőségesebb azért, mert ezek helyzete sokkal nehezebb volt, mint amazoké. A francziák császárja felvette ugyan a béke feltételei közé a toscanai és modenai fejedelmeknek trónusaikra való visszatérését, de csak oly értelemben vette fel, hogy Francziaország és Sardinia nem fogják e visszatérést tettlegesen ellenezni. Azon eszmének, hogy fegyveres avatkozással helyeztessenek vissza, határozottan ellene nyilatkozott s bár a fegyveres interventió kizárása az osztrák császár ellenkezése miatt, nem lett is a békepontokba iktatva, — annyit jóformán bizonyosnak lehetett tekinteni, hogy Franciaország nem fogja a trónvesztett fejedelmeket az olaszokra fegyverrel felerőszakolni, s még az sem volt valószinütlen, hogy Ausztriát sem engedendi beavatkozni. De a romagnaiak nem voltak ily kedvező helyzetben. Náluk a pápa világi hatalmának kérdése forgott fenn s ez annyira kényes kérdés a franczia katholikusok előtt, hogy Napoleon császár szükségesnek látá a háboru kezdetén kibocsátott kiáltványában határozottan kijelenteni, miként ő »nem a végett megyen Olaszországba, hogy a pápa hatalmát megingassa, kit ő helyezett vissza a trónjába; hanem megyen a végett, hogy őt azon idegen (osztrák) nyomás alul felmentse, mely az olasz félszigetre reá nehezedik«. És Napoleon a háboru folyama alatt is mindig kitüntette, hogy a pápa uralkodását más szempontból tekinti, mint a toscanai s modenai fejedelmekét. Abba beleegyezett, hogy Victor Emánuel király Toscana protectoratusát a háboru idejére elvállalja, de midőn Napoleon herczeg hadtestének előnyomulása folytán az osztrákok a pápai legatiókból kivonulván, a pápa legatusa által is elhagyott Bologna forradalmat csinált, s magát a szárd király pártfogása alá helyezte, — Napoleon császár határozottan ellenezte, hogy a király a Romagnában a protectori állást elfogadja s csak abba egyezett bele, hogy a bolognaiak hozzájárulása a háboruhoz az osztrák ellen elfogadtassék s e hozzájárulás szervezése végett, de kirekesztőleg csakis e végett, oda *katonai* biztos küldessék. (Massimo d'Azeglio lett küldve.)

A romagnai nép tehát azon helyzetben volt, hogy ha a pápa uralkodásának ellenszegül, nemcsak más katholikus hatalmak, de még a közelükben (Lombardiában) tanyázó franczia hadsereg részéről is fegyveres avatkozásnak lehet kitéve. De ők hazafiak voltak, ők Olaszországot egynek, függetlennek akarták, s a nemzeti lét szent aspiratioja által lelkesitve, érezték, hogy nemzet csak ugy igérhet magának jövendőt, ha határozottságával a helyzet magaslatára emelkedve, nem a nehézségeket latolgató meghunyászkodás gyáva »bölcsesség«-étől, hanem a semmi áldozattól vissza nem riadó kötelesség-érzettől kér tanácsot.

Szédül ősz fejem belé, amint ez eszmeláncz olat gondolatimat azon térre viszi, hol az erkölcsi világ ez örök törvénye oly végzelmesen megszegetett!

Massimo d'Azeglio is megkapta a visszahivó rendeletet, mint a többi királyi biztosok. De nem engedelmeskedett. A négyezer főnyi piemonti sereget nem Turin felé vissza, hanem előre küldötte oda, ahol a pápa svajczi zsoldosai a legatiokat invasioval fenyegethették, s csak miután a védelmet elrendezte s a romagnai népet oly karba tette, hogy sorsa felett szabadon határozhasson, hagyta el Bolognát; de akkor sem a nélkül, hogy addig, mig a nemzetgyülés rendelkeznék, a hatalmat táborvezérkara főnökére: *Falicone* ezredesre ruházza. Turinba visszatérve, e szavakkal mutatta be magát a királynak: „Sire, megtagadtam az engedelmességet; állittasson haditörvényszék elé!" — „Helyesen cselekedett ön. Köszönöm" — volt a király válasza.

Sept. 1-én gyült össze a nemzetgyülés Bolognában, s *Varano* őrgróf, *Bentivoglio* és *Rasponi* grófok, *Alessandrini* s *Rizzoli* tanárok s több mások inditványára egyhangulag elhatároztatott, hogy a Romagna semmi áron, semmi feltétel alatt nem tér vissza a pápa uralkodása alá, hanem Victor Emánuelt ismeri királyának.

E szerint Rómát s a még a pápa birtokában levő tartományokat (Umbriát és a Markákat) kivéve, egész Közép-Olaszország nyilt ellenszegülésbe helyezte magát a villafrancai béke állapodásaival. Napoleon császár a fegyveres erőszakot kivéve, minden lehetőt elkövetett, hogy az olaszokat határozatuktól eltéritse, Victor Emánuelt a felajánlt annexiók elfogadásáról

lebeszélje; külügyminisztere, *Walewski* még messzebb ment, ő még fegyveres erőszakkal is fenyegetőzött: de az olaszok hajthatatlanok maradtak; vezéreik nem engedték magukat sem a diplomatiai nyomások által megingattatni, sem a fenyegetések által megfélemlittetni, s a nép hiven helyt állott hű vezérei mellett, harczra határozottan, ha harczolni, szenvedni készen, ha szenvedni kell. — Kölcsönös védelmi szövetségbe léptek mindannyian; hadseregeket alkottak; a flórenczi kormány *Garibaldit* állitotta a toscanai hadsereg élére; *Fanti* piemonti tábornok lett a szövetséges hadsereg fővezérévé kinevezve, az európai diplomatia azon helyzetbe tétetett, miszerint fegyveres erőszak alkalmazása nélkül nem volt képes megakadályozni, hogy *Farini*, Parma s Modena magasztos jellemü dictátora, Romagna dictátorává is megválasztatván, e tartományokat s a *Ricasoli*-miniszterium Toscanát Victor Emánuel király nevében kormányozzák, és az egységesités nagy munkáját törhetlen következetességgel lépésről-lépésre előre vigyék. *Farini* dictátor az egész nép elhatározásának adott kifejezést, midőn Michelangelo *Castelli*-nak ezeket irta: „Megerősitem Bolognát, gondoskodom jó ágyukról, jó katonákról, mindenki ellen, akárki legyen, aki az annexiót akadályozni akarná: — ez az én politikám. S az örök istenre mondom: ha csak engem fel nem akasztanak, s Pármát, Modenát, Bolognát porrá nem égetik, — ide ugyan sem herczegek, sem papok vissza nem térnek.

*
* *

És nem tértek vissza! Daczára minden nyomásnak, mely visszatérésük érdekében gyakoroltatott, nem tértek vissza, — mert az olaszok hittek önmagukban, biztak önmagukban, s egyetértve szándokban, egyesülve határozottságban, nem alkudták el jövendőjüket, — — és a kitartás sikert hozott. Tanulságteljes emlékezet! De nekem fájdalmat okoz; a magyar olvasó érti, hogy miért?

Az időszak, melylyel foglalkozom, balkimenetelü, de ép azért igen nagy változások kezdetével esik össze

Magyarország történelmében; igazolásuk örökre lehetetlen, de keletkezésük megértéséhez az európai viszonyok helyes megitélése szükséges. E szempontból tárgyamhoz tartozik egy nevezetes mozzanatra azon nyomások közül kiterjeszkedni, melyekkel a francziák császárja megkisérlette reá birni az olaszokat, hogy hagyjanak fel egységre törekvésükkel, vessék magukat alá Ausztria akaratának, s fogadják vissza az osztrák császári sas szárnyai alá menekült főherczegeket.

Napoleon császár a »Moniteur« 1859. sept. 9-ikei számában a következő, nagy feltünést okozott nyilatkozattal lepte meg az olaszokat, s örvendeztette meg a bécsi udvart.

»Páris, sept. 8. 1859.

Midőn a tények magukban is világosan szólanak, — első tekintetre haszontalannak látszhatik magyarázatuk, de midőn a szenvedély vagy cselszövény a legegyszerübb dolgokat elferditi: elkerülhetlenné válik valódi jellemüket helyreállitani, miszerint az események menete teljes ügyismerettel birálta thassék.

Midőn mult juliusban a franczia, szárd és osztrák hadseregek az Adige és Mincio közt szemben állottak, a kilátások a két oldalon körülbelül egyenlők voltak; mert ha a franczia-szárd hadseregnek megvolt is a kivivott sikerek erkölcsi befolyásának előnye: *az osztrák hadsereg számban erősebb volt,* s nemcsak félemitő (redoutables) erődökre, hanem még *egész Németországra is támaszkodhatott, mely készen állott, Ausztria ügyét az első jeladásra magáévá tenni,* s ha ezen eset valósul, Napoleon császár kényszerülve volt volna, seregeit az Addige mellől visszavonni s a Rajnához átvinni, mi által az olasz ügy, mely végett háboru viseltetett, ha nem is elveszve, de legalább erősen compromittálva volt volna.

E komoly körülmények közt a császár ugy vélte, hogy első rendben Francziaországra, aztán Olaszországra is előnyös lesz, ha béke köttetik, feltéve, hogy a feltételek megfelelnek a programmnak, melyet magának kitüzött, s használnak az ügynek, melyet szolgálni akart.

Az első kérdés az volt: vajjon Ausztria átengedi-e szerződésileg a meghóditott területet? — a második: vajjon őszintén feladja-e a felsőbbséget, melyet az egész félszigeten magának megszerzett; vajjon elismeri-e az olasz nemzetiség elvét az által, hogy a szövetséges rendszert elfogadja; végül: vajjon ad-e Velenczének oly intézvényeket, melyek azt valóságos olasz tartománynyá teszik?

Az első pontra nézve az osztrák császár ellenvetés nélkül (sans contestations) átengedte a meghóditott területet; a másodikra nézve a legszélesebb mérvü engedményekre tett igéretet, Velencze számára elfogadván jövendő szervezeti alapul azt az állást, melylyel Luxemburg bir a német szövetség irányában, *de ez engedményekhez elengedhetlen feltételül* (conditio sine qua non) *szabta a főherczegek visszatérését államaikba.*

E kérdés tehát tisztán fel volt állitva Villafrancában: a császárnak vagy semmit sem kellett kikötnie Velenczét illetőleg s a fegyverei által szerzett előnyökre kellett szoritkoznia, — vagy pedig megegyezését kellett adnia a főherczegek visszatéréséhez, miszerint a fontos engedményeket s a nemzetiségi elv elismerését megszerezhesse.

A józan ész kijelölte a császár magatartását, mert teljességgel nem arról volt szó, hogy a főherczegek idegen seregek segitségével vitessenek vissza, hanem arról, hogy komoly biztositékok mellett *a népek szabad akaratából térjenek vissza,* — mely népekkel meg fogna értetni: mennyire érdekében fekszik a nagy olasz hazának e visszatérés.

Ez rövid szavakban a villafrancai alkudozások valódi története, s ebből minden részrehajlatlan elmére nézve világos, hogy Napoleon császár e békével annyit s tán többet nyert, mint a mennyit fegyverrel meghóditott.

Sőt el kell ismerni, hogy Napoleon császárnak nem lehetett mély rokonszenv érzete nélkül látni: mennyi őszinteséggel, határozottsággal mondott le Ferencz József császár az európai béke érdekében és azon ohajból, hogy Francziaországgal a jó viszonyt helyreállitsa, nemcsak egyik legszebb tartományáról, hanem azon talán veszélyes, de nem dicsőségtelen politikáról is, mely Ausztria számára uralkodást (domination) biztositott Olaszországon.

Valóban, ha a szerződés őszintén végrehajtatik, Ausztria nem leendne többé az olasz félszigetre nézve azon ellenséges és félemitő hatalom, mely Parmától Rómáig, s Florencztől Nápolyig minden

nemzeti aspiratiónak ellenszegül, hanem ép ellenkezőleg: baráti hatalommá válnék, minthogy jószántából ráállott, hogy az Alpesek azon oldalán többé nem lesz német hatalom s hogy az olasz nemzetiséget az adriai partokig ő maga fogja fejleszteni.

Az előrebocsátottakból könnyü megérteni, hogy ha a béke után Olaszország sorsa oly férfiakra bizatik, kik inkább törődnek a közös haza jövőjével, mint apró részleges vivmányokkal: törekvéseik czélja a villafrancai béke következményeinek nem lenyügözése, hanem kifejtése volt volna. Ugyanis mi lehetne egyszerübb is, hazafiasabb is, mint azt mondani Ausztriának: „A főherczegek visszatérését kivánjátok? — Jó. Legyen. Ámde akkor ti is teljesitsétek becsületesen (loyalement) igéreteiteket Velencze iránt; hadd nyerjen saját életet, hadd legyen olasz közigazgatása, olasz hadserege, szóval: az osztrák császár az Alpesek ezen oldalán ne legyen többé más, mint velenczei nagyherczeg, ép ugy, miként Hollandia királya Németországra nézve nem egyéb, mint luxemburgi nagyherczeg."

Sőt az is lehetséges, hogy őszinte és barátságos alkudozások folytán az osztrák császárt oly combinátiók elfogadására lehetett volna rábirni, melyek a modenai és parmai herczegségek által nyilvánitott ohajtásokkal inkább összhangzanának.

Napoleon császárnak azok után, a mik történtek, számitania kellett Olaszország józan eszére s hazafiságára s hinnie kellett, hogy megérti politikájának indokát, mely e szavakba foglalható:

„A helyett, hogy egy európai háborut s annak következtében országa függetlenségét koczkára tenné; a helyett, hogy elköltene még vagy háromszáz milliót s ötvenezer katonájának vérét ontaná: Napoleon császár oly békét fogadott el, mely századok óta először szentesiti az olasz félsziget nemzetiségét. Piemont, mely az olasz ügyet különösebben képviseli, hatalmát tetemesen megnövekedve találja és ha a confoederatió felállittatik, abban az első szerepet fogja játszani, — de mindezen előnyökhöz egyetlen feltétel van kötve, az, hogy az eddigi uralkodó-házak államaikba visszatérjenek."

E beszéd, hisszük, még most is meg fog értetni a nemzet ép része által; mert különben mi fog történni? — A franczia kormány már kijelentette, hogy a *főherczegek nem fognak államaikba idegen erővel visszavitetni, ámde miután a villafrancai béke egy része nem hajtatik végre, az osztrák császár fel lesz oldva Velencze javára tett minden igérete alól.* A Po jobb partjáról ellenséges tüntetések által nyugtalanitva, a bal parton magát hadilábon fogja tartani s a béke és kiengesztelődés

3*

politikája helyett megujulva fogjuk látni a bizalmatlanság és gyülölet politikáját, mely uj zavarokat, uj szerencsétlenségeket vonand maga után.

Ugy látszik, vannak, kik sokat remélnek az európai congressustól. Mi is ohajtjuk teljes szivből a congressust, de erősen kételkedünk, hogy az Olaszországra jobb feltételeket eszközlend. A congressus nem kivánand mást, mint a mi igazságos, s ugyan igazságos volna-e, egy nagyhatalomtól fontos engedményeket kivánni a nélkül, hogy viszonzásul neki méltányos compensatiók ajánltatnának? *Az egyedüli eszköz a háboru lenne, ámde vigyázzon Olaszország, hogy ne csalatkozzék (que l'Italie ne s'y trompe pas). Európában csak egy hatalom van, mely eszméért háborut visel. Ez Francziaország, és Francziaország bevégezte feladatát (a accompli sa tâche).«*

*

E nyilatkozattal Napoleon császár egy oly ujabb engedménynyel ajándékozta meg az osztrákot, mely a villafrancai egyezményen messze tulhajtott.

Ez engedmény azon kijelentésben foglaltatik, hogy ha a toscanai és modenai fejedelmek államaikba vissza nem helyeztetnek, akkor az osztrák császár fel lesz oldva minden igérete alól, melyet Velencze javára tett, mert amaz ennek *sine qua non*-feltételeül volt kikötve.

Tartozom a történelmi hűségnek megjegyezni, hogy e *sine qua non*-feltétel nem igazolható állitás. — A toscanai és modenai főherczegek restauratióját nem Ausztria, hanem Napoleon tette javaslatba. Tudta, hogy kedves dolgot teszen vele az osztráknak; de nem az osztrák, hanem ő tette. Benne volt ez azon békeelőzményekben, melyeket Napoleon császár saját kezével fogalmazott Valleggioban ugyanazon asztalnál, melynél pár nappal előbb a magyar katonasághoz intézendő kiáltványomat helybenhagyta. E fogalmazásban az mondatott, hogy a két császár mindent el fog követni, *kivéve a fegyverhez-folyamodást,* miszerint Toscana és Modena fejedelmei államaikba visszahelyeztessenek (soient réintegrés). Ferencz József császár az egész alkudozás alatt Napoleon herczeggel (ki a békefeltételeket neki Veronába megvitte,) soha egyetlenegy szóval sem emlitette, hogy ezt a restaurátiót a Velenczének adandó engedményekhez mint *sine qua non*-feltételt köti, csupán a fegyveres erő kizárása ellen tett kifogást s tett azon

alapon, hogy ez felhivás volna a nép fegyveres ellentállására. Napoleon herczeg erre ekként felelt: »Azt csak nem akarja felséged feltenni, hogy franczia katonák vigyék a főherczegeket vissza trónusaikra, vagy megengedjék, hogy azt osztrák katonák tegyék?« — »Ezt nem állitom« — válaszolá az osztrák császár — »de a modenai herczegnek van nehány hű zászlóalja, melyekkel reméli magát visszahelyezhetni; a toscanai nagyherczeg pedig, azt hiszem, egyetértésre jut a toscanaiakkal. Tehát hagyjuk az olasz államok dietájára e komoly kérdés megoldását. A békeelőzményeknél pedig maradjunk annyiban, hogy a francziák császárja nem ellenzi visszatérésüket.« — No már ha *conditio sine qua non*-nak tekintette volna a visszahelyezést, — nem mondta volna, hogy a kérdés megoldása a dietára bizandó.

Magában a zürichi végleges békeszerződésben sincs egyetlenegy szó sem, melyből azt lehetne következtetni, hogy a trónvesztett olasz fejedelmek visszahelyezése a békekötés akármely más pontjának feltételét képezné.

Ott a XVIII-ik czikk szól az olasz államok confoederatiójáról, melynek czélja a confoederált államok függetlenségét és sérthetlenségét egy szövetséges hadsereg felállitása által biztositani, s megmondja, hogy Velencze a császár és apostoli király koronája alatt maradva, e confoederatió egyik államát képezendi, de a következő XIX. czikk a herczegségekről szóról-szóra csak ennyit mond: »Olaszország független s a háboruban részt nem vett *államainak* területi körülhatározása csak azon hatalmak hozzájárulásával levén megváltoztatható, melyek alakulásukat rendezték s lételüket elismerték: a toscanai nagyherczeg s a modenai és parmai herczegek jogai a magas szerződő felek közt világosan fentartatnak.«

E szerint a kérdés végeldöntése világosan az európai hatalmak határozatára lett utasitva, a mi a *conditio sine qua non*-eszmét egyenesen kizárja.

Azt, hogy a Velenczének igért engedmények nem absolut kötelezettségüek, hanem feltételesek s a főherczegek visszahelyezésétől függnek, — a bécsi kabinet csakis a »Moniteur« fentebbi czikkéből tanulta meg, azelőtt ily értelemben sohasem nyilatkozott. Meg is örült Napoleon császár e váratlan adományának mondhatlanul. *Rechberg* gróf tartózkodás nélkül

kifejezte az angol követ előtt a feletti örömét, hogy a franczia kormány elismerte, miként Ausztria fel lesz oldva elvállalt kötelezettségei alul, ha a főherczegek államaikba vissza nem helyeztetnek; s midőn a követ kérdést tett e nyilatkozat horderejе felől Lombardiát illetőleg, — Rechberg gróf azt felelte, hogy Sardinia birtokolni fogja tényleg, de nem jogilag, »de facto« s nem »de jure«, az ily birtok pedig sem nem biztos, sem meg nem nyugtató. (Mr. Fane — lord John Russelnek sept. 10-én; lord Loftus Ágost — ugyanannak sept. 15-én 1859.) De akár volt előzetes alapja a franczia kormány váratlan nyilatkozatának, akár nem: a szó ki volt mondva, hogy Velencze csak ugy számithat nemzeti intézvényekre, ha Toscana s Modena visszafogadják a herczegeket.

E kijelentés a legnagyobb nyomás volt, melyet a franczia kormány az olaszok ellenszegülésének megtörésére kigondolhatott. Szeme előtt lebegett a lombardok magasztosan „olasz" (nem lombard, hanem olasz) hazafisága 1848-ban, kik inkább visszautasitották a Lombardia számára felajánlott teljes függetlenséget, mintsemhogy Velenczét cserben hagyják. A franczia kormány e kijelentésével a testvériesség e magasztos indulatára spekulált.

Franczia kormányt mondok, mert ha olyasmi fordult elő Párisban, a mi Olaszországra lehangolólag hathatott, az olasz diplomaták, teljes lelkükből osztozván nemzetük függetlenségi vágyaiban, nagy gonddal megragadtak minden szót a császár bizalmas környezetében, mely alkalmat adott azt irhatni haza, hogy ami rossz történik Párisban, az a *Walewski* által vezetett „hivatalos politika" müve, nem kell tőle félni vagy megijedni, a császár másképen gondolkozik. Érdekes nyomaival találkozunk ennek az akkori diplomatiai levelezésekben. Elég lesz példakép felhoznom, hogy *Peruzzi* ur Párisból (sept. 11-én), *Neri Corsini* herczeg pedig Londonból (sept. 12-én) megjelentették a florenczi kormánynak, hogy Napoleon császár legmeghittebb embere: *Conneau* orvos oda nyilatkozott előttük, miként *a gyöngédség nem engedi, hogy a császár a Villafrancában adott szótól önként elálljon, hanem óhajtja, hogy az olaszok szilárdságot tanusitsanak, miszerint »keze — amint mondani szokás — erőszakolva legyen.«* Ez kétségtelenül nagyon fontos

nyilatkozat volt, tekintve, hogy *Conneau* urtól eredt, kire a császár a legkényesebb természetü megbizásokat szokta bizni, s ki maga kezére politikát sohasem csinált. Az is tagadhatlan, hogy (miként már az I-ső kötetben is megjegyeztem) Napoleon idejében a hivatalos politikától a nem hivatalos igen gyakran merőben eltért s hogy ez utóbbira nézve (mely végre is a mérvadó volt) a „hátulsó lépcsők" táján sokkal biztosabb tájékozást lehetett szerezni, mint a „fő-lépcsőn", melyen a miniszterek jártak.

A fenforgó esetben azonban három tény határozottan arra mutat, hogy a sept. 9-ikei nyilatkozat által egyenesen Napoleon császár maga akart az olaszokra nyomást gyakorolni. Az egyik tény az, hogy Napoleon barátja volt ugyan az olasz nemzetiség eszméjének, de Olaszország egységének nem. Ennek határozottan ellene volt ép ugy, mint I. Napoleon. Kétségtelenné teszi ezt az, hogy az olasz fejedelmi confoederatio eszméje egyenesen az ő agyában termett. Én sokat gondolkoztam a villafrancai „csapás" indokai felett, s minden körülményt gondosan számbavéve, azon meggyőződésre jutottam, miként annak *a váratlan békének valódi indokát az olasz nemzeti mozgalom határozott »egységes« irányában kell keresni.* Ezért mondá Napoleon bizalmas körben: „békét akarok, mert a forradalom tulszárnyal" (je veux la paix, parceque la révolution me déborde). Azért kötötte meg a békét, hogy Olaszország egységének utját bevágja. A „Moniteur" nagy feltünést okozott czikke tökéletesen összevág Napoleon ez irányával. Hogy az nagyon tetszett *Walewski*-nak, ki az osztrák-barát politikának feje volt Párisban, az bizonyos, — de azt Walewski sem nem irta, sem nem sugalta, azt a császár mondta *La Guéronnière* ügyes tollába.

Ez az egyik tény. A másik az, hogy már egy héttel a „Moniteur" czikke előtt (sept. 3-án) Napoleon császár nem is Párisból, hanem Saint-Sauveur-ből, hol miniszterei nem voltak jelen, egészen hasonló értelemben, nem is levelet irt, hanem *távsürgönyt* küldött Victor Emánuel királynak. E távsürgöny igy szól:

„Bécsből jó hireket kapok, de a Velencze számára megigért concessiók mindig azon feltételtől függnek, hogy a toscanai nagyherczeg restauráltassék. Tehát felségeden áll megitélni, mit szeret

jobban: vagy Velencze csaknem független s Ferdinánd főherczeg Flórenczben, vagy pedig Toscana főherczeg nélkül, de Ausztria fegyverben a Ponál egész fogáig. Feleljen."

Ha ez nem *nyomás*, ugy én nem tudom, mit lehet annak nevezni.

A király, nagyon ügyesen, hasznára forditotta Napoleon egy igéretét. Ennyit felelt:

„Felséged tudja, hogy a restaurátió nem tőlem függ. Aztán a felfegyverzett Ausztria a Ponál semmit sem tehet, minthogy felségednek szándoka semmi avatkozást meg nem engedni".

Ez a második, s gondolom: döntő sulyu tény. A harmadik az, hogy nehány nappal az első czikk után egy második czikk jelent meg a „Moniteur"-ben, ismét *La Guéronnière* császárilag sugalmazott tollából, mely czikk támogatást szorgalmazott Angliától, miszerint összpontositott diplomatiai nyomás által Toscana s Emilia népeinek makacssága legyőzessék, kik a villafrancai egyezmény végrehajtásának átalkodottan ellenszegülnek.

De Anglia kormánya nemcsak határozottan visszautasitotta minden diplomatiai nyomás gondolatát, hanem lord *John Russell* sept. 17-én lord *Cowley* angol nagykövetet még egyenesen utasitotta is tudtára adni Francziaországnak, hogy „ő brit felsége még csak képviselőt sem küldene semmi oly congressusra, melyen az szándékoltatnék javaslatba tétetni, hogy akár Toscanára, akár Modenára, vagy Közép-Olaszország akármely más részére kormány vagy alkotmány a nép akarata ellenére erővel tolassék fel."

Angliának örök dicsőségére szolgál az a szó legnemesebb értelmében szabadelvü magatartás, melylyel e bonyodalmak egész lefolyása alatt a népakarat örök szent jogának sérthetlenségét annyi erélylyel támogatta s az erőszakos avatkozást ellenezte.

Boldog olaszok! — Boldogtalan Magyarország, neked más mértékkel mért a hatalmas Albion 1849-ben!

*

Már fentebb emlitettem, miként az olaszok fejedelmi confoederatio eszméjét az angol kormány azon kétségbevon-

hatlan igazság alapján itélte el, hogy az osztrák császár, mint velenczei nagyherczeg is csak osztrák császár lehet, s korántsem *csak* Velenczének, hanem összes császári hatalmának egész sulyával nehezednék belé a javaslatba hozott olasz confoederatioba, — és minthogy ennek ellenében Napoleon császár azzal kecsegtette az olaszokat, hogy az osztrák császár csak olyan állással fogna Velencze birtokánál fogva az olasz confoederatioban birni, mint a minővel a hollandi király bir a német szövetségben Luxemburg birtokánál fogva: ismét az angol kormány volt az, mely kijelentette a franczia kormánynak, hogy ez a feltevés a komoly birálatot nem állja ki, mert a hollandi király sulya s befolyása a német szövetségnél határozottan semmi azon sulyhoz s befolyáshoz képest, melyet Velencze birtokának czimén egy olaszországi szövetségre az osztrák császár gyakorolna.

Angliának e határozott magatartása hatalmas támasza volt az olaszoknak azon ellenszegülésben, melyet a villafrancai állapodások ellen kifejtettek. Tökéletesen értették, hogy az, a mit Napoleon császár Velencze „quasi" függetlenségének nevez, nem egyéb, mint Velenczének osztrák szolgaság, Ausztriának uralom Olaszország felett. Nem is hagyták magukat sem Napoleon kecsegtetései által elcsábittatni, sem *Walewski* fenyegetései által megfélemlittetni; hiában mondta nekik, hogy egy 12—15 miliónyi olasz hatalomnak Francziaország szomszédságában való felállitását a franczia kormány nem türhetné; hiában fenyegetett fegyveres avatkozással; hiába állittatott fel az a kilátás, hogy az olasz ügyeket véglegesen európai congressusnak kell rendeznie s ez sohasem fogja Közép-Olaszországnak Piemottal leendő egyesitését megengedni: az olaszok hajthatatlanok maradtak. Felséges látvány volt a minden párttekinteten felül emelkedett egyetértés, melylyel az olaszok a haza felszabaditásának gondolatában egyesültek.

Még *Mazzini* is, a hajthatatlan republikánus, egy gyönyörü nyilt levelet intézett (sept. 20-án) Victor Emánuel királyhoz, melyben előre bocsátva, hogy független, szabad, egységes Olaszország minden olasznak fogadása, — felhivja a királyt: álljon élére határozottan e nagyszerü vállalatnak; ne gondoljon az akadályokkal, melyek elébe gördittetnek; ne

tekintsen sem jobbra se balra, legyen nagy, mint a munka, melyre őt isten rendelte; legyen magasztos, mint a kötelesség; legyen vakmerő, mint a hit. Igéretet tett a királynak, hogy ő s elvtársai mellette lesznek; profétai ihlettséggel mondja ki, hogy amely nap kész lesz a király Piemont koronáját Olaszország egységeért zálogba adni, — az nap fogja fejére tenni Olaszország koronáját. *Mazzini* e szavakkal végezte levelét: „Én, mint republikánus, kész vagyok számkiüzésben halni meg, hogy ifjuságom hitét sértetlenül megtartsam, de bensőséggel fogom e számkivetésben is kiáltani: Elnök vagy király, isten áldjon meg tégedet és a nemzetet, melyért te mertél, te győztél!"

* * *

Olaszország helyzetének itt előrebocsátott vázlata kulcsot fog nyujtani a magyar emigratió azon politikai működésének megértéséhez, mely Irataim jelen kötetének tárgyát képezi.

E vázlatos ismertetést két mozzanat megemlitésével akarom berekeszteni.

Az első azon dicsőséges egyetértésre vonatkozik, melyet *Mazzini* magasztos példájával már illustráltam. Erre nézve *Dabormida* tábornok szárd külügyminiszter, *Corti* gróf szárd képviselőnek Londonba sept. 28-án ezeket irta:

„Meglepő látvány a gyönyörü egyetértés, melylyel Közép-Olaszország népei, örökre szétszakitván a kötelékeket, melyek őket egy gyülöletes multhoz csatolták, lerázták magukról az idegen uralom jármát. — — A mi hírnevest a nemesség csak felmutathat, a mi a kereskedelemben nyomatékos, az értelmiségben kitünő, a nagybirtokban befolyásos van: mind, mind, testtel-lélekkel hozzájárult a felszabaditás munkájához".

Ah! ha ez minálunk is igy volt volna! Mi más volna jelened, jövendőd, szegény Magyarország!! — — —

A másik mozzanatot Sir *James Hudson* turini angol követ lord *John Russell* külügyérnek aug. 5-én irott sürgönyében ekként jelentette be:

„Bolognának, Ferrarának s Modenának nem levén meg többé rendes kormányuk *(having no longer their regular government)*, azok *ennek következtében* elégedettek s nyugodtak (are *consequently* contented

and tranquil); *a közbiztonság egyetlenegyszer sem zavartatott meg,* még csak boszut sem álltak a volt hivatalnokokon, kiktől annyit szenvedtenek. Ilyesmire eddig nincs példa Olaszország történelmében."

Mennyi tanulság rejlenék e tényben, ha az emberek gondolnának tanulságokkal.

Irataim I-ső kötetében emlitve volt, miként a párisi conferenczián szemére vettetett Ausztriának, hogy hét egész éven át teljes katonai szigorral játszta az *erős kormány* szerepét Bolognában, s még csak annyira sem volt képes a köznyugalmat biztositani, hogy az ostrom-állapotot megszüntetni tanácsosnak tartaná. *Hét* esztendeig kormányzott ostromállapottal, s a „brigantage" folyvást zaklatta a vidéket; — egyszer csak „hazamegyen" az erős kormány, a nép magára marad s mintegy varázsütésre nyugalom áll be, a közrend, közbiztonság egyetlenegyszer sem zavartatik meg.

Minő „brutta figurá"-t*) csinált, csinál s fog mindig csinálni az „erős kormány" elmélete, szemben a szabadság, az önkormányzat elméletével!

Egykor Londonban franczia menekültekkel jöttem össze. Politizáltak. Egy közülök ezt a szót: „kormány" (gouvernement) találta száján kiejteni. Egy másik e szavakkal fordult szomszédjához: „tiens! comme il est arriéré! il parle encore de gouvernement" (Nini! mennyire hátra van! még *kormány*-ról beszél!) Jót nevettem a *haladottságnak* e tüneménye felett. Az a végtelen nyomoruság, melyet az „erős kormányzat" Pandora-szelenczéjéből az emberiségre hullani látok, ama mondatot azóta sokszor önkénytelenül eszembe juttatja. De én nem osztozom ama nézetben, hanem annyit ténynek tudok, hogy azok a nemzetek legboldogabbak, melyek legkevésbé kormányoztatnak. Erős kormány: gyámság, s a kinek gyámja van, az ha nem hülye, hát kiskoru. Az önkormányzat nagykoruvá teszen, s a szabadság ama mesés lándzsa, mely meggyógyitja a sebet, melyet üt. De mikor az emberek annyira szeretnek támaszkodni! Még nemzet is van, mely elmegyen magának idegen urat keresni, hogy reá támaszkodhassék, s aztán felejtve, hogy akinek idegen ura van, annak kormány-

*) brutta = csunya.

zatában az idegen érdek követelménye előtt „minden tekintetnek“ háttérbe kell állani, még áhitozik is, hogy „erősen“ kormányoztassék. — Mennyi anomalia van a világon! — Ez is egy; — még pedig minő!

III.

A villafrancai béke franczia hivatalos magyarázata.

Napoleon császárt bántotta az olaszok elkeseredése, bántotta az európai hatalmak gyanakodása, és sokkal jobban ismerte házának történelmét, mintsem hogy azért, a mit másutt vesztett, a bécsi udvarral pillanatnyilag helyreállitott barátkozást kárpótlásnak tekinthetné; de miután Magentánál, Solferinonál a franczia dicsőségszomj kielégitést talált, arra számithatni vélt, hogy legalább a franczia nép hálás elismeréssel üdvözlendi a »mérsékletet«, mely a franczia vért további kiontástól megkimélve, a népre a béke áldását visszahozta.

E reményében is csalatkozott. Nem vette kellőleg számba a franczia nemzeti jellem sajátságát. Nagyon sajátságos egy jellem az. Francziaország nemcsak Napoleon uralkodása alatt nem volt »szabad«, de egész nagy multján át sem volt soha; legalább tartósan nem. Jól esik az embernek hinni, hogy ama bámulatos életerő, melylyel a császárság bukását kisért irtózatos szerencsétlenségből a franczia nemzet oly csodásan felemelkedett, az állandóvá szilárditott szabadság boglárát is beletüzendi a franczia történelem dicsőségének gazdag koszorujába, — de multjában az a nagy nemzet tartósan szabad sohasem volt. És mégis nincs nemzet a világon, mely annyi szolgálatot tett volna a szabadság ügyének, mint Francziaország. Olyan volt, mint

a gyertya; nem magának világit, de világit. Francziaország még a kényuralom korszakából is megszokta: gyámolitani a szabadságot. Ez történelmi hivatása a franczia nemzetnek s e hivatásnak eleven érzete minden franczia szivében megvan. Napoleon azt mondta a francziáknak, hogy megyen szabaddá tenni Olaszországot. Császárjuk ez elhatározásában azt a vonást látták ismétlődni a francziák, melyet ők hivatásuknak ismernek, s mely történelmükben nem egyszer előfordult. Még az a XIV. Lajos is, a ki annyira kényur volt, hogy azt mondá: az állam én vagyok, — még az is conspirált *Ludlow*-val a köztársaság helyreállitása végett Angliában, és *Sidney*-nek öt millió frank segitséget ajánlott; s Francziaország akkor is korlátlan uralkodás alatt volt, midőn győzelemre segitette a republikanus Amerika függetlenségi harczát, mely e segitség nélkül *akkoron* nem alapithatta volna meg azt az óriássá fejlődött köztársaságot, mely a demokratikus elv jövendő világuralmának történelmi kezességét képezi. E hagyományos hivatás folytatását látta a franczia nép Napoleon császár olaszországi háborujában, és hitt szavának, mely azt igérte, hogy a franczia szuronyok hegyén szabadságot viszen Olaszországnak. Ezért vették körül a nép ezrei lelkesedéssel a harczra távozó imperatort; ezért kiálták felé: »allez toujours«; ezért tettek neki fogadást, hogy mig ő a szabadságért küzd Olaszországban, ők otthon családjának biztonsága s aköznyugalom felett őrködni fognak; ezért mentek a csatába a franczia hősök, azon dallal ajkaikon, hogy meghalni Olaszországért irigylésre méltó halál.

És midőn a franczia nép, mely ekként volt lelkesülve, azt látta, hogy a győzelmes imperátor a francziák vérével nyert győzelmet oly békekötésre használja

fel, mely nem Olaszországot teszi szabaddá, hanem az osztrák dynastiát menti meg, Velenczét osztrák birtokul hagyja, az olasz szabadság ellenségeivé szegődött olasz fejedelmek uralkodását vissza akarja állitani, s az osztrák hatalmi befolyást az olasz félszigeten rendszeresiteni: a megütközésnek tompa moraja zúgott végig a várakozásaiban megcsalatkozott Francziaországon; nem törhetett ki hangos zugolódásban, de ott ült a néma arczokon a nemzeti megaláztatás keserve; ott villogott a szemek villámában, melylyel az emberek egymásra néztek; ott morgott a fojtott hangon cserélt szavakban, melyek kifejezést adtak a fájdalmas bámulatnak, hogy ily eredményért omlott ki annyi franczia vér.

Hogy a *hivatalos* Francziaország »gratulált« nagy hatalmasan, az természetes. Erről gondoskodtak a villanydelejes sodronyok; hiszen kellett valami, a minek alapján azt lehessen mondani a kiméletlenül itélő világnak, hogy »Francziaország elégedett«. A hivatalos ország dagályos dithyrambusokban magasztalta a császár »bölcs mérsékletét«. *Troplong,* a senatus elnöke, ama Scipio emlékét idézte fel, a ki Zámánál »nagy bölcsen« megkimélte Carthago-t, bár eltörlésére fogadást tőn, — épen mint Napoleon megkimélte Ausztriát Solferinonál, bár Olaszországból kiüzésére fogadást tőn. A *lille*-i községtanács elég ügyetlen volt a császárt azzal piritani meg, hogy »nincs a dicsőségnek oly neme, mely magasztos homlokáról nem sugárzanék, mert mindent meghóditott, *még az ellenzék rokonszenvét is.*" (Bizony kár volt; ettől a hóditástól megkimélhetett volna minket! — mondá a nemhivatalos Francziaország.) Az *amiens*-i községtanács pedig épen a halvaszületett confoederatió eszméjét szemelte ki, hogy önkivületbe essék az örömtől, a bámulattól. És igy tovább. — Mulatsá-

gos dolgok! Nem hajlitják meg a földgömb tengelyét, de gyönyörüségesen illustrálják a »genus homo« hivatalos fajának természetét.

Lesznek e könyv olvasói között, a kik hallották hirét, hogy egy bizonyos uralkodó körutat tett volt egy bizonyos országban a hatvanas években. Nagyon szomoru idők voltak. És a hatalom kiadta a jelszót: »örülj szolga nép!« Hát örült irtózatosan. Be lőnek hintve a körutazónak utjai »a szeretetnek virágaival.« Ez is amolyan »illustratió.« Hitte-e ama bizonyos uralkodó, hogy annak a csinált örömnek csinált virágai a nép szivében termettek? — Nem tudom. Csodálatos optikai illusiókra képesiti az uralkodókat a tömjénfüst, melyen keresztül néznek. Hát nem tudom; de azt tudom, hogy Napoleon császár nem szenvedett ily optikai illusiókban. Ő tökéletesen tudta, hogy a hivatalos Francziaország örömvirágai nem a nép szivéből fakadtak; tudta, hogy a mit amaz »bölcs mérséklet«-nek nevez, — azt ez gyengeségnek tartja; és azt is tudta, hogy furcsa egy nép az a franczia nép. Sok mindent el tud nyelni, a mit uralkodói neki nyujtanak, még államcsinyeket is, — de egyet nagyon nehezen: a gyengeséget. Mindezt annyira tudta, a levegőt annyira nyomasztónak találta, hogy már a dicsőitő dithyrambusok közepette is szükségesnek tartá *mentegetőzni* azon tetteért, melyért dicsőittetett.

E mentegetőzés szolgáltatja a *hivatalos* magyarázatot a megfoghatatlan békéhez. Szorosan tárgyamhoz tartozik e magyarázatot megismertetni és fel is világositani, részint mert lényeges adatot nyujt a helyzethez, mely a magyar emigráczió ez időszaki működésére alkalmat adott, részint mert kulcsul szolgál egynek-másnak megértéséhez, a mi e kötetben előfordul.

Az első mentegetőzést Napoleon császár mindjárt Olaszországból visszatérte után azon beszédében adta, melylyel júl. 19-én St.-Cloudban a nagy államtestületek dicsőitő nyilatkozataira válaszolt.

Miután köszönetet mondott nem a magasztalásokért, melyekkel elhalmoztatott, hanem a ragaszkodásért, melylyel távolléte alatt nejét és fiát környezék, a császár ekként szólott: „Szükségét érzem, hogy magamtartásának indokát felvilágositsam."

„Miután a franczia szárd hadsereg két hónapi szerencsés hadjárat után Verona elé megérkezett, a harcz mind katonai mind politikai tekintetben kezdé természetét megváltoztatni. Én aggodalmat ébresztő módon arra valék kényszeritve, hogy egy nagy várak mögé elsánczolt és a határos területek semlegessége által minden oldalvást való diversió ellen védett ellenséget homlokban támadjak meg. S midőn e szerint egy hosszas meddő ostromló háborut kellett volna viselnem, — *velem szemközt egész Europát fegyverben leltem,* készen arra, hogy vivmányainkat kérdésbe vegye vagy baleseteinket sulyositsa."

„Mindemellett a vállalat nehézsége sem határozatomat, sem hadseregem lelkesedését meg nem ingathatá, ha az eszközök a várható eredményhez minden arányon kivül nem állanak. Arra kellett volna magunkat elhatároznunk, hogy *a semleges területeknél fogva* előttünk álló akadályokat merészen keresztültörjük és akkor *a harczot a Rajnánál* ép ugy, mint az *Adigenél elfogadjuk*, s mindenfelé nyiltan *a forradalom segélye által kellett volna magunkat megerősitenünk,* még többet kellett volna azon becses vérből kiontanunk, melyből már annyi ontatott ki, szóval: a végett, hogy győzzünk, azt kellett volna mernünk, a mit egy uralkodónak csupán országa függetlenségeért szabad koczkára tenni."

„Ha megálltam, ez nem elbágyadás vagy kimerültség miatt történt; sem nem azért, hogy egy nemes ügyet elesni engedjek, hanem történt azért, mert az én szivemben legmagasabban Francziaország érdeke áll."

„Azt hiszik önök, hogy nekem nem került önlegyőzésembe a katonák lelkesültségét fékeznem? programmomat: a Minciotól az Adriáig fekvő területet illetőleg Európa előtt nyilvánságosan öszszébb szoritanom? Olaszország függetlenségének érdekében táplált nem egy *nemes illusiót* és hazafias reményt szétdulnom?"

„ — — Én a háborut Európa akarata ellen folytattam; azon pillanatban, melyben hazám érdekei veszélybe juthattak: a békét megkötöttem. Azt teszi-e ez, hogy erőfeszitésünk s áldozataink teljesen veszve vannak? — Épen nem. Nekünk jogunk van e rövid hadjáratra büszkéknek lenni. Négy csatában és két nagy ütközetben győzetett le egy oly számos hadsereg, mely vitézség és szervezet tekintetében senkinél hátrább nem áll. A piemonti király, kit hajdan az Alpesek őrének neveztek, országát megszabadulva látja s a Mincio vonalát elérte. Az olasz nemzetiség eszméjét most azok is elismerik, a kik az ellen harczoltak. Mindenekfelett pedig valamennyi olaszországi uralkodó átlátja most az üdvös reformok parancsoló szükségét."

„Miután Francziaország uj bizonyitványt nyujtott a világnak katonai hatalma felől, — a jövő mindennap inkább és inkább ki fogja tüntetni, hogy Olaszország jólétére, Francziaország befolyására és a világ nyugalmára a béke szerencsés eredményekben termékeny lesz."

Ilyen volt Napoleon császár védekezése. Hibát védeni mindig nehéz, de ez a védekezés még szépitgetésnek is nagyon gyönge volt. A syllogismusok mind megcsuklanak. Az állitások nem állják ki a részrehajlatlan történetirat birálatát.

A császár akként hivatkozik a lombard-velenczei várnégyszögre, mintha az egy váratlanul felmerült akadály volt volna, melyet előrelátni nem lehetett, s mely e háboru természetét mind katonai, mind politikai tekintetben megváltoztatta. — Sok csipős megjegyzésre adott e védekezés anyagot az európai sajtónak. »Hogyan!« — mondának — »hisz az a várnégyszög nem uj keletü gomba, mely a háboru alatt termett; ott volt az s a császár tudta, hogy ott van, mikor a háboru programmjául azt hirdette a világ előtt, hogy az osztrákot Olaszországból kikergeti; a ki ily programmal száll harczra az osztrákkal Olaszországban, az csak tudta tán, hogy azt a várnégyszöget utjában találandja! Hát minek kezdett a háboruba, ha félt ez akadálytól?«

A határos területek semlegességére való hivatkozás szintoly kevéssé állja ki a birálatot. A mint a várnégyszög létezése, ugy a semlegesség sem volt oly uj akadály, mely csak akkor adta magát elő, mikor Napoleon császár diadalmas seregével Verona elé került. E nehézséget ismerte a csá-

szár a háboru kezdetén ép ugy, mint a várnégyszög létezését. A háboru folyamában e nehézség nemcsak nem sulyosodott, de sőt Anglia jóakaratu semlegességének biztositása következtében határozottan csökkent.

Aztán tény, hogy a semlegesség előnye az osztrák birodalomnak csak azon területeire vétethetett igénybe, melyek a német szövetséghez tartoztak, de sem Velenczére, sem Magyarországra s általában azon területekre nézve nem, melyek a német szövetséghez nem tartoztak. Már pedig ezek a várnégyszögi állásnak oly stratégiai túlszárnyalására nyujtottak a győzelmes franczia-szárd hadseregnek módot és alkalmat, miszerint teljesen alaptalannak kell a császár azon állitását tekintenünk, hogy azért volt kénytelen, programmját a »nemes illusiók« lomtárába dobva, békét kötni, mivel a szomszédos területek semlegessége által minden oldalvást való diversiótól el volt tiltva, tehát a hires várnégyszög ellen csakis homlok támadásra volt volna kényszeritve.

Velencze számára csakugyan senki a világon nem álmodott semlegességről, még azoknak táborában sem, kik a „localisátió" badar eszméjének hurját leghangosabban pengették. Már pedig a kinek a katonai tudományokról csak legcsekélyebb fogalma is van, be fogja ismerni, hogy már csak magának Velenczének elfoglalása is a várnégyszögbe szorult ellenség összeköttetési vonalait az osztrák birodalommal egyrészt elvágva, másrészt oldalban fenyegetve, a leghatalmasabb stratégiai tulszárnyalás előnyével kinálkozott. A béke rögtönzése tehát annál kevésbé volt a körülmények által indokolva, minthogy Velencze elfoglalására már a parancs valósággal ki volt adva s végrehajtása csak napok kérdése lehetett.

Még sokkal hatalmasabb, az osztrák ház ellentállási képességét megtörendett oldalvást való támadás lehetségével kinálkozott a háborunak azon kiterjesztése Magyarországra, melynek szándoka s előkészületei felől Irataim I-ső kötetében felvilágositást nyujtottam.

Hogy e szándok foganatositásának a semlegességi tekintet nem állott utjában, annak Napoleon császár már tényleges bizonyságát birta, midőn magát a békekötésre oly váratlanul elhatározta. Tényleges bizonyságát birta, mert *Bouet-*

Villaumez és *Romain-Desfossés* francziа tengernagyok egyesült hajó-hada 42 nagyobb-kisebb hajóval (köztük 5 sorhajó, 8 fregatt, 13 uszó ágyu-telep) már uralgott a dalmát parti vizeken, s e hajóhad erős csapatokkal volt megrakva. Ragusa mellett a mosontoi öbölben, s Ragusa-vecchio mellett a francziák több osztrák hajót elfogtak. Július 4-én a quarneroi (fiumei) öböl bejáratán uralgó *Lussin piccolo* szigetet elfoglalták s tizezer emberrel megszállották. (E szigetet csak a Canadella d'Ossero nevü igen szük szoros választja el a nagy Cherso-szigettől, mely akként fekszik szemben Fiumeval, mint Tihany Balaton-Füreddel.) Július 5-én magát *Cherso*-t is megszállották. Julius 6-án *Isly* franczia fregatt s egy gőz-brig már épen Fiuménál kötött ki s a reménytelt fiumei nép által ujongó örömmel fogadtatott; a polgármester a hajóra hivatott s a katonaság és az osztrák hatóságok a városból kivonultak. Julius 7-én pedig *Impétueuse* franczia fregatt *Zárát* lövöldözte. E szerint a háboru már tettleg ki volt terjesztve a magyar korona területére; a kezdetben annyit pengetett »localisatió« képtelen elve tettleg mellőzve volt, s mindez megtörtént a nélkül, hogy akármely német vagy nem német hatalom a háboru kiterjesztése ellen észrevételt tenne, vagy az osztrák hatalom e területei számára »semlegesség«-et venne igénybe.

* * *

Keserves emlékü tények ezek! Mi közel volt a magyar szájához a szabadulás pohara, midőn a villafrancai száraz mennykő azt ajkainktól elütötte! Annyit azonban a történelem számára czáfolhatlan erővel bizonyitanak, hogy merőben alaptalan volt Napoleon császár azon mentegetődzése, mintha, folytatva a háborut, az olasz várnégyszögnek csupán homlokban való támadására volt volna kényszeritve, vagy hogy az osztrákot Olaszországon kivül is meg nem támadhatta volna a nélkül, hogy a Rajnánál is háborut provocáljon.

Általában ezen állitólagos rajnai bonyodalomra nézve, mely a villafrancai béke hivatalos mentegetésének tengelyét képezi, a helyzet történelmi tisztázása érdekében megjegyzem, miszerint Napoleon császár azon állitólagos félelme, hogy a porosz s vele a német szövetség az osztrák védelme végett azon esetben is beavatkozik a háboruba, ha a német szövet-

ség területe meg nem támadtatik, — diplomatiailag el volt oszlatva s okmányilag meg van czáfolva.

Megczáfoltatott az a háboru alatt Bécsből, midőn julius 1-én világszerte távsürgönyöztetett, hogy a Poroszország tettleges fellépésébe vetett remények csalódásoknak bizonyultak be; megczáfolta a háboru után maga az osztrák császár, miként alább hiteles adatokkal bizonyitva lesz; de megczáfolják a következő adatok is:

Igaz, hogy a németek kezdetben igen harczias indulatlobbra gyuladozgattak, de e lobbot nagyon lehűtötte az angol miniszterium-változás, mely az angol segitség felől táplált reményeknek véget vetett. Különben is arra képtelenség volt volna csak gondolni is, hogy a németek harczba keverednek a francziákkal a nélkül, hogy Poroszország a háboruban részt venne; ez pedig a leghatározottabban tudtukra adta a németeknek, hogy »casus foederis« nem forogván fenn, ő nem hagyja magát Ausztria javára a háboruba belerántatni, habár e határozata folytán a német szövetség felbomlanék is. S a porosz udvarnak e határozatát tökéletesen indokolják mind az érdekek, mind a körülmények. Az érdek azért, mert Poroszország politikájában a németországi felsőség képezte mindig a mérvadó tekintetet. Neki ebben Ausztria volt vetélytársa, tehát nem állhatott érdekében vetélytársa megmentésére vállalkozni, miszerint azt elég hatalmasnak tartsa fenn arra, hogy a németországi suprematia végett a porosszal tovább is ujjat huzhasson. Poroszország csak sajnálhatta a villafrancai megállapodást, mely Ausztriát nagyhatalomnak hagyta. Neki ez hét évvel később egy nagy háborujába került s hogy a berlini kabinet mennyire üresnek tartotta azon Radovicz-féle szalmát, melyet Ausztria annyi lármával csépelgetett, hogy t. i. az Adige Németország védvonala, — azt nagyon kézzelfoghatólag bebizonyitotta 1866-ban az által, hogy az Adiget s egész Velenczét maga szerezte meg az olaszoknak. De nemcsak érdekei, hanem a körülmények is eltiltották az avatkozástól Poroszországot. Már emlitettem, miként Oroszország, mig egyrészt területi szerzeményeket helyezett a porosznak Ausztria rovására kilátásba, ha Németországot a háboruba-avatkozástól visszatartja, másrészt határozottan kijelentette hogy ha a németek Ausztria javára beleavatkoznak

a háboruba, ő meg fogja Németországot támadni. A porosz tehát azon helyzetben találta magát, hogy ha avatkozik, két tüz közé kerül; ha a francziákkal a Rajnánál arczba áll, az orosz által a Visztula felől hátba vétetik, s ezt a veszélyt hivni ki maga ellen annyi lett volna, mint nemcsak bevágni azon emelkedés reményét, melyet Poroszország azóta (nézetem szerint nem óvatosan, mert mértéken tul) megvalósitott, hanem saját lételét is koczkára tenni, annyival inkább, mert segitségre semmi oldalról sem számithatott. Lord *John Russell* angol külügyér határozottan tudtára adta Poroszországnak s a németeknek, hogy ha, daczára Anglia intéseinek, a háboruba avatkoznának a nélkül, hogy a francziák által megtámadtatnának, a keleti és északi tenger ép ugy át fog engedtetni a franczia hajóhadnak, mint az ádriai és dalmát tenger átengedtetett, pedig a keleti és északi tenger partjai, melyeken temérdek milliónyi vagyon hevert, teljesen nyitva voltak s védelmükre a legkisebb készület sem tétetett. — Ha mindezeken felül még bizonyitványra volna szükség arra nézve, hogy Francziaország nem volt fenyegetve a Rajnánál: feltalálnók azt a porosz kormány jul. 18-ikai nyilatkozatában, melylyel a bécsi udvar szemrehányásaira válaszolt. E nyilatkozatban egyrészt ki van mondva, hogy Poroszország sohasem hagyta Ausztriát kétségben az iránt, hogy a háboruba-avatkozásra nincs meg a valódi, a lényeges alap, s a »casus belli« fenn nem forog, másrészt indokolva van a nemavatkozási elhatározás az által, hogy ha Poroszország a háboruba beleelegyedik, magával rántja Németországot s azon háboruk egyikét idézi elő, melyek Európa nyugalmát egy emberéletre megrázkódtatják. Poroszország tehát csak védelmi intézkedésekre szoritkozott, s el volt határozva, nem avatkozni a háboruba, hacsak Németország meg nem támadtatik; de ezért nem szemrehányást érdemel, hanem Németországtól is köszönetre számit.

* * *

E diplomatiailag igazolt tények alapján a biráló történetiratnak lehetetlen azon itéletre nem jönni, miként teljességgel nem volt semmi tényleges alapja Napoleon császár azon mentegetőzésének, hogy azért kötött békét, mert a Rajnánál fenyegetve volt. Igaz, hogy egy porosz-német figyelő

hadtest felállitása a Rajnánál el volt határozva, de ez nem fenyegette Francziaországot, az szorosan védelmi elővigyázat jellemével birt s legfölebb egy jövendőbeli mediátió eshetőségére számitottnak tekintethetett, de ezen eshetőség, ha nem tartozott is a lehetetlenségek közé, még csak egyezkedési tárgyalásokra sem került, miként alább látni fogjuk, tehát actualitási értékkel annyira nem birt, hogy a villafrancai békét teljességgel sem nem indokolja, sem nem magyarázhatja.

Kétségtelen bizonyitványát birjuk ennek báró *Schleinitz* porosz külügyér azon jegyzékében, melyet feleletül adott Ausztria azon inditványára a szövetséges gyülésen, hogy az összes szövetségi sereg mozgósittassék. Világosan vádolva van e jegyzékben Ausztria azzal, hogy inditványában harczi közösségbe akarja rántani a német szövetséget; e szándok ellen a porosz leghatározottabban tiltakozik, mert »casus belli« nincs, s kimondja, hogy a szövetséggyülés semmi többsége által sem enged magára ily határozatot erőszakoltatni. E nevezetes jegyzék jul. 11-én, ép a villafrancai béke aláirásának napján kelt, s Napoleon császár mentegetőzését tökéletesen halomra dönti.

Mellőzve a mentegetőzés további birálatát, még csak arra akarok figyelmeztetni, miként *Napoleon* császár váratlan tettének igazolásául még azt is felhozta, hogy ha a háborut folytatja, *„mindenfelöl nyiltan a forradalom segélye által kellett volna magát megerösitenie.«*

Ez irtózat a forradalom segélyétől kissé késön jutott annak eszébe, a ki hatalmas seregének éléről hivta fel a lombardokat, hogy »legyenek ma katonák, miszerint holnap szabad polgárok lehessenek« s a ki a közép-olaszországi forradalom részvétét a háboruban — nyiltan elfogadta.

A mi engem illet, én a lelki fájdalom első rohamának sulya alatt is, melylyel a váratlan csapás eltöltött, csak *csalódás*, nem *megcsalatás* felett panaszkodtam; de ha a történelem Napoleon e mentségét számba veszi, erősebb itéletet lesz kénytelen emlékére mondani, mert ha annyira irtózott a forradalmi természetü összeköttetésektől, hogy készebb volt lemondani a czélról, melyért annyi vért ontott ki, mintsem hogy elérése végett a forradalom segélyéhez folyamodjék: hát minek bocsátkozott velünk, magyar menekültekkel szö-

vetkezésbe? minek nógatott, hogy inditsunk forradalmi mozgalmat Erdélyben? minek küldött fegyvert számunkra a keletre? minek nyujtott pártfogást, hogy a magyar függetlenség zászlaját Olaszországban felüssük, s adott módot is, anyagi segélyt is, hogy »forradalmi« sereget gyüjtsünk, szervezzünk? A mentegetőzés többi érvei, melyekkel eljárását igazolni iparkodott, gyöngék, alaptalanok, de ez a negélyzett irtózás a forradalmi elemektől, egyike azon dolgoknak, melyek neve emlékére homályt vetnek.

Épen nem lehet csodálni, hogy a béke igazolásának ez első kisérlete nem tette meg a hatást, melyre számitva volt A nyujtott magyarázat semmit sem magyarázott meg, s a békének, melyet csak igy tudott a császár indokolni, állandóságában senkisem hitt.

A második igazolási kisérlet a külhatalmakhoz volt intézve azon rövidke válaszban, melyet Napoleon a diplomatiai testület nagyon laconikus üdvözletére adott.

Julius 21-én fogadta a diplomatiai testület szerencsekivánatait, melyeket a pápai nuntius a következő száraz szavakkal tolmácsolt: »A diplomatiai testület szükségét érezte, engedelmet kérni, hogy felséged szerencsés visszatérte s a békének gyors megkötése felett érzett őszinte szerencsekivánatait bemutassa.«

Meglátszik e szavakon, hogy a diplomatiai kar ez üdvözlettel csak az udvariasság illemének tett eleget, de örvendezésre s a béke tartóssága iránti hitre okot nem talált.

A császár ekként válaszolt: *Európa oly igazságtalan volt irántam* a háboru kezdetekor, hogy szerencsésnek érzém magam a békét azonnal megköthetni, mihelyt Francziaország becsülete és érdeke ki volt elégitve; és *bebizonyithatni, miként nem lehetett szándokomban Európát felforgatni* és általános háborut kelteni. Remélem, hogy most minden meghasonlási okok elenyésznek s a béke tartós leszen. Köszönöm a diplomatiai testület jókivánatait.«

Hát biz ezzel nemcsak senki nem lett sem okosabb, sem nyugodtabb, de sőt az a szemrehányás, »hogy Európa igazságtalan volt iránta,« még növelte a gyanut, hogy az indokolatlan béke alatt messzevágó háborus szándok rejlik; ki-

vált miután a császár annyira nem volt szivélyes a gratuláló diplomaták iránt, hogy — szokása ellenére — még csak kezet sem nyujtott nekik, hanem hidegen köszöntve őket, komoran helyére ment, s — miként a sajtó hirdette — ingerült, pattogó hangon mondotta el panaszkodó rövid beszédét, mialatt balkezével kardja markolatát szoritá. Furcsa nem a »genus homo« (az emberi nem). Minő érdekkel lesi a hatalmasok minden mozdulatát! »Wie er sich räuspert und wie er spuckt« — mint Schiller mondja. Felötlött az is, hogy a mint a császár a beszéd után a diplomaták előtt, egyikhez-másikhoz pár szót szólva, elhaladt, s *Wendtland* bajor, és *Seebach* szász követek közelébe ért, ezeknek szembetünő iróniával ennyit vetett oda: »nos, urak, eloszlottak-e már valahára aggodalmaik?« — de még csak időt sem adott nekik a feleletre, hanem vállvonitva tovább ment, a mi szavakba foglalva enynyit látszott mondani: »majd számolok veletek!« — Általában a »fogadj Isten«, melyet a diplomaták ridegen odavetett »adj' Isten«-ükre kaptak, nagyon hasonlitott ama másikhoz, melyet ujévkor Hübner osztrák követ kapott, bevezetésül az elkövetkezett háboruhoz. Ilyennek tekintette azt, s ennélfogva bizonytalannak, tarthatatlannak hitte a helyzetet az egész világ.

E nyomasztó érzetnek tulajdonitható, hogy bármit tett is Napoleon, miszerint hitet ébreszszen, hogy nincsenek háborus szándokai, — bizalmat keltenie teljességgel nem sikerült.

Julius vége felé rendeletet tétetett közzé, hogy ugy a szárazföldi, mint a tengeri hadsereg a legrövidebb idő alatt békelábra állittassék, s vagy százharminczezer ember valósággal szabadságoltatott is. A felelet az voltreá, hogy ez nem nyujt semmi kezességet a béke állandósága felől, a háboru kiütésének előestéjén is békelábon tartottnak mondatott a franczia hadsereg, de azért kevesebb mint egy hónap alatt több mint négyszázezer ember lett sikra állitva, csupán az által, hogy a szabadságolt legénység beparancsoltatott. A szabadságra bocsátott tengerészeknek behivásánál ekkorig 30 nap engedtetett a szolgálatba visszatérésre — most a szabadságolást az a rendelet kiséri, hogy felszólitásra öt nap alatt a hajókon kell lenniök. Tehát egy távirati sürgöny elég, miszerint nehány nap alatt ugy a szárazföldi, mint a tengeri hadseregben a hadiláb helyre legyen állitva.

Augusztus 3-án rendelet adatott ki, mely a rajnai figyelő-tábort feloszlatta. — »Mit ér ez?« — mondák a németek — »csak a czim lett megszüntetve, de a sereg megmaradt s a chalons-i és helfant-i táborok megmaradtak.«

Következő nap a hajó-felszerelés beszüntetése lett elrendelve. »Nem ér ez semmit« — felelék az angolok — »van elég felszerelt hajójuk a francziáknak; nincs uj felszerelésre szükségük; a leszerelés pedig nem lett elrendelve s a partok erödittetnek.«

Szóval: akármit csinált Napoleon császár, hogy a világot megnyugtassa, — nem hittek neki. Általános amnestiát hirdetett augusztus 15-ére: — még ez is gyanut keltett; »hizeleg a francziának,« — mondá a világ, — »bizonyosan háborut forral.«

Ez általános bizalmatlanság annak volt következése, hogy mindaz, a mit magatartásának magyarázatára a császár eddig felhozott, teljességgel nem volt oly természetü, miszerint a világ a villafrancai békét az olasz kérdés szempontjából indokoltnak tekinthetné.

Ez s a nyilt ellenszegülés, melylyel Közép-Olaszország népei a villafrancai állapodásokra feleltek, — inditotta Napoleon császárt a »Moniteur« szept. 9-ikei számában közzétett azon, immár harmadik magyarázatra, mely fentebb a 26. lapon olvasható.

E nyilatkozat az olaszok határozottságát inkább növelte, mintsem hogy megingatná, mivel biztositást foglalt magában, hogy a trónvesztett főherczegek visszahelyezését fegyveres avatkozással erőszakolni a császárnak nincs szándokában. Az olasz kérdés tehát e nyilatkozat után is viharos bonyodalmak fellege gyanánt lebegett a politikai légkörben; arra pedig már épen rosszul volt számitva, hogy a francziák császárjának titkos tervei iránt táplált gyanut Európaszerte eloszlassa. Rosszul volt számitva, mert igen szembetünöleg kedvezett az osztráknak. Népiesen szólva: »legyezte« az osztrákot, s ez csak növelte a gyanut, hogy Napoleon császár azért kötött békét az osztrákkal, mert »forral valamit«, s annak a »valami«-nek érdekében törekszik az osztrákot maga iránt lekötelezni. *Peruzzi Ubaldino* toscanai küldöttnek *Ricasoli* báró miniszterelnökhöz Párisból okt. 16-ról irott bizalmas jelentésé-

ben ezt olvasom: »Dabormida tábornok azon benyomással jött ki a császártól, hogy *»è uomo legato all' Austria«* (hozzá van kötve Ausztriához).« Ez igen jellemzőleg fejezi ki a benyomást, melyet Napoleon császár nyilatkozata maga után hátrahagyott. Igaz, *Peruzzi* ur azt is utána tette, hogy »a császár kész volna megcsókolni a kezet, mely őt e kötelékből feloldaná« *(è pronto a baciare quella mano che riuscisse a scioglierlo)* s e felfogásnak volt is alapja: de ez a »személyes hajlamok« olynemü bizalmas ömlengései körébe tartozott, mint a minőkkel még csak pár nappal is a béke megkötése előtt én magam is találkoztam; a világ ezeket nem ismerte, s csak a »hivatalos politika« jelenségeit vehette számba, ezek pedig Napoleon császárt *»az osztrákhoz kötött embernek«* tüntették fel a világ előtt. S valóban különös, hogy Napoleon még akkor is igen feltünően figyelmeztette a hivatalos világot, hogy ő lelkestöltestestől barátjává lett az osztráknak, mikor *Walewski* külügyér s az általa képviselt osztrák-baráti politika már hivatalosan is bukófélben volt. A zürichi békeokmány aláirása következtében *Metternich* herczeg osztrák követ 1859. decz. 14-én mutatta be megbizó levelét nyilvános ünnepélyességgel Napoleon előtt, ki neki többek közt ezeket mondá: *»A mióta Önnek császárját láttam, nagy becset helyezek személyes barátságára.«* — És minő hatást tett ez ömlengés? Azt, hogy az értékpapirok árkelete *nagyot sülyedt!* Még a pénzvilág is háborus szándokra magyarázta a nagy barátságot.

* * *

Mennyi tanulságot nyujthatnának e tények a nemzeteknek, melyek azon helyzetbe tették magukat, hogy az ő rovásukra követett politika felett egy ember akarata határoz, akár azért, mert rideg önkény uralkodik, akár (a mi a nemzetekre még veszélyesebb) azért, mert a személyes, a *házi politika („Politik meines Hauses)“* a függetlenség feladásával puszta alakisággá sorvadt alkotmányosság mezébe burkoltan űzi játékát!

De hát tud valaki olvasóim közül nemzetet, mely hasznára tudta forditani a történelem tanulságait? —

Én nem tudok. Egyenkint annyi épeszü, bátorszivű derék ember akad mindenütt, — de együtt, csomóban: pórázra fogott szolgafaj vagyunk, mely csaholva megyen engedelmesen arra, a merre »legmagasabb« parancsra peczegetik. Bizony nem épületes látvány!

IV.

A villafrancai béke osztrák hivatalos magyarázata.

1859. julius 11-én iratott alá a villafrancai békeelőzmény.

A következő napon Ferencz József császár Veronából keltezett hadseregi parancsban köszönetet mondott vitéz hadseregének, mely (igy látta jónak mondani a császári parancs) *„kisebb számban harczolva,* ujolag megmutatta bátorszivüségét s erőben és bátorságban megtöretlenül »örömmel« (mondd: *örömmel!)* »néz eléje a harcz folytatásának.«

Napoleon császár nem hagyta szó nélkül e kérkedést, hogy az osztrák hadsereg kisebb számban volt. Fentebb idézett nyilatkozványában határozottan azt mondta, hogy az osztrák hadsereg számban erősebb volt.

Vagy egyik, vagy másik nem mondott igazat. Legyen köztük biró a történelem.*)

---

*) Alkalmat veszek itt annyit jegyzékbe tenni, hogy az osztrák katonai történetirók szerint mi is csak azért vertük meg annyira az osztrákot, hogy kénytelen volt az oroszt segitségül hivni, mert az osztrákok ellenünkben mindig *kisebb számban harczoltak!* Hogy is ne? Hiszen a bécsi udvar *csak* a kicsike osztrák birodalom egész erejét s azonkivül a fellázitott horvátokat, oláhokat, szerbeket, tótokat vezette gyilkos harczba ellenünk, mi pedig magyarok (kiket mindössze is öt millióra devalválnak) a bár megszakgatott, de a kicsi osztrák birodalomhoz képest óriási kiterjedésű Magyarország egész *negyedrészével* rendelkeztünk akkor, mikor csatákat nyertünk. — Hát bizony igy *iródik* a történelem.

Hát miért kötött békét a bécsi udvar, ha serege erőben, bátorságban megtörhetlenül oly »örömmel« nézett eléje a harcz folytatásának?

Ezt az osztrák császári parancs a következő szavakkal magyarázta meg:

„Szövetséges társak nélkül csak a politika kedvezőtlen viszonyai előtt hátrálok.“

Hat nappal későbben, julius 18-án, a birodalom népeihez Laxenburgból intézett császári nyilatkozványban még sokkal világosabban bevallotta az osztrák császár, hogy Németország támogatására nem volt kilátása.

E nyilatkozványban ugyanis a következő panaszos vallomással találkozunk:

»A háboru folytatása az eddigieket még tetemesen meghaladó vagyon- és vérbeli áldozatokat vett volna igénybe »a monarchia hű *koronaországaitól.«* A siker pedig mégis kétséges volt volna, miután *alapos reményeimből, hogy ezen,* nemcsak Ausztria igaz jogáért kezdett *harczban nem leszek egyedül, oly keserüen ábrándultam ki.«*

„A meleg és hálásan fogadandó részvét daczára, melylyel igaz ügyünk Németország nagyobb részében mind a kormányoknál, mind a népeknél találkozott, legrégibb és természetes szövetségeseink makacsul elzárkóztak annak ismerete elől, mily nagy jelentőséget rejt magában a nap nagy kérdése.“

»*Ausztria* tehát *kénytelen lett volna elszigetelten menni a jövendő események elé,* melyeket minden nap még komolyabbakká fokozandhatott.«

»Ennélfogva — — elhatároztam magamat a békeelőzményeket jóváhagyni, miután meggyőződtem, hogy közvetlenül a francziák császárjával minden harmadiknak mellőztével folytatott egyezkedés által mindenesetre kevésbé kedvezőtlen feltételek érhetők el, mint a minőket *a harczban részt nem vett három nagyhatalmasságnak* e tárgyalásban való résztvéte az *egymás közt megállapitott s egyetértésük erkölcsi nyomása által támogatott közbenjárási javaslataikkal* igérhetett.«

Ez utóbbi mentegetés a hatalmi tekintély azon megaláztatásának enyhitésére volt számitva, melyet Lombardia elvesztése okozott a világ közvéleményében a nagy kérkedéssel sikra szállt Ausztriának.

Napoleon, a győztes, azzal mentegette a féluton való

megállás hibáját, hogy porosz-német fegyveres avatkozás által volt fenyegetve.

A megvert bécsi udvar pedig azzal mentegette a mindenesetre megalázó béke elfogadását, hogy a háboruban részt nem vett három nagyhatalom terhesebb feltételü mediatióban állapodott meg, mint a minőt a francziák császárja önként megajánlott.

A tény pedig az, hogy sem Napoleon, sem a bécsi udvar nem mondtak igazat.

Napoleon mentegetődzését megczáfolta fentebbi nyilatkozványában maga az osztrák császár, bevallván nyiltan a világ előtt, miként azon reményében, hogy Németország által segittetni fog, *keservesen csalatkozott,* s hogy ha az ajánlott békét el nem fogadja, *»szövetséges társak nélkül, elszigetelten, egyedül volt volna kénytelen az eseményeknek elébe menni.«*

Az osztrák császár mentegetődzését pedig az állitólag terhesebb feltételek alapján megállapitott mediatió felől mind a porosz, mind az orosz, mind az angol megczáfolta.

Legelőbb a porosz.

Rechberg gróf, osztrák külügyér, császárjának fentebbi nyilatkozványát a világ előtt igazolandó, — Ausztria diplomatiai képviselőihez körlevelet intézett, s ebben közlötte velük a békefeltételeket, melyeket állitólag a három nagyhatalom megállapitott, nevezetesen (a császári nyilatkozatban »makacsul elzárkózott szövetséges«-nek bélyegzett) Poroszország is jóváhagyott, s melyet Francziaországgal állitólag Anglia közlött. E békefeltételek, melyeket Ausztria a mainzi hirlap julius 21-ikei számában is közzététetett, a következők:

1. Olaszországot önmagának visszaadni.

2. Szövetség mindannyi olasz állam közt kivétel nélkül.

3. Sardinia Lombardiával és a parmai herczegséggel nagyobbittassék.

4. Velencze és Modena független állammá alakittassanak egy osztrák főherczeg alatt.

5. Toscana a parmai herczegnőnek adassék.

6. A pápai legatiokban világi alkirályság állittassék.

7. Congressus, mely a nép akaratának tekintetbe vételével Olaszországot ezen alapokon ujjá szervezze.

A porosz kormány ezen egész állitást haladéktalanul a leghatározottabban meghazudtolta.

Julius 21-én, tehát ugyanazon napon, melyen ez állitólagos mediationális béke-javaslat a mainzi hirlapban közzététetett, *Schleinitz* báró, porosz külügyminiszter, körsürgönyt intézett a porosz ügyviselőkhöz Németországban, s e sürgönyében szóról-szóra ezeket irta:

»Uraságod ezennel fel van hatalmazva, a legnagyobb határozottsággal kijelenteni:

1. hogy Poroszország semmi közbenjárási feltételeket nem szerkesztett, sem pedig más hatalmasság által szerkesztetteket nem fogadott el;

2. hogy az osztrák körlevélhez csatolt s a hirlapokban is közzétett tervezet előttünk merőben ismeretlen volt. (Aláirva: Schleinitz.)

A porosz meghazudtolásra az angol következett.

Disraeli, az angol alsóház jul. 28-ikai ülésében, kérdést intézett a kormányhoz, vajjon igaz-e, hogy az angol követ az osztrák császárnak oly békefeltételeket tett javaslatba, melyek terhesebbek az ellenség által szabottaknál?

Erre lord Palmerston határozottan kijelentette, hogy ez nem igaz. Semminemü javaslat nem tétetett Ausztriának, sem Anglia, sem a semleges hatalmak akármelyike által.

E hivatalos meghazudtolásokat az orosz kormány a »Journal de St. Petersbourg« julius 29-ikei számában a következő nyilatkozattal rekesztette be:

»Némely hirlapok, okmányokra támaszkodva, azt hiresztelték, hogy a mediatió alapjai a semleges hatalmak által már a villafrancai találkozás előtt meg lettek állapitva (arrêtées) s hogy azon alapok ismerete, nevezetesen azon körülmény, hogy azok hátrányosabbaknak találtattak, mint a Francziaország által közvetlenül ajánlottak, — volt az, a mi az osztrák császárt ez utóbbiaknak elfogadására rábirta.«

»Fel vagyunk hatalmazva kinyilatkoztatni, hogy a szóba jött közbenjárásra semminemü alapok nemcsak nem lettek megállapitva, de még csak tárgyalás alá sem kerültek; a békeelőzmények alá lettek irva a hadviselő felek által, mielőtt a semleges hatalmak a köztük szóba jött mediatió felől még csak elvileg is megállapodásra jutottak volna.«

E nyilatkozatot az angol követ, Sir J. Crampton, azon kijelentéssel küldötte meg (aug. 5-én) lord John Russel angol külügyérnek, hogy az *hivatalos értékü,* s az osztrák császári manifestum ellen van intézve.

Képzelni lehet, hogy e meghazudtolások Bécsnek érzékenyen fájtak, de annyira határozottan voltak tartva, hogy lehetetlen volt beléjük kötni. S valóban a félhivatalos »Oesterr. Corresp.« kénytelen volt a következő nyilatkozatra szoritkozni: »Megtörtént dolgok felett nem ohajtunk haszontalanul vitatkozni; de *kötelesek vagyunk* kétségbe nem vonatni azon szavak alaposságát, melyek Ausztria császári trónjáról szállottak alá.«

Hát hiszen a hivatalos és félhivatalos közlönyök sok mindenféle dolgokra »*kötelesek*«, de ez az ő kötelezettségük nem tarthatja vissza a részrehajlatlan történetiratot, hogy jegyzékbe vegye, miként a bécsi kabinet-politikával ez alkalommal nagyon megtörtént az a bizonyos dolog, a mit az olasz »*brutta figurá*«-nak nevez.

A semleges nagyhatalmak e czáfoló nyilatkozatai oly különös szinben tüntetik elő a bécsi kabinetet, miszerint valóban történelmi érdekkel bir a kérdést tisztába hozni, hogy hol vették magukat ama békefeltételek? Vajjon az osztrák kabinet költötte-e azokat oly czélból, hogy a csorbát, mely Lombardia elvesztésével hatalmi tekintélyén ejtetett, birodalmának népei előtt Európa állitólagos nyomásával takargathassa?

Az igazságnak tartozom vele, kijelenteni, hogy nem költötte. Ausztriának csakugyan tétetett ily javaslat, csakhogy nem a semleges nagyhatalmak részéről, hanem a franczia kormány részéről.

Az olasz királyi levéltárban feltalálhatók Villamarina őrgróf bizalmas sürgönyei junius 23-ról s julius 2-ről s 7-ről, melyekben jelentette, hogy Persigny gróf londoni franczia követ rendeletet kapott kevéssel a magentai csata után, titokban közölni az angol kormánynyal, miként Napoleon császár hajlandó volna beszüntetni a háborut azon feltételek alapján, melyeket később az osztrák kormány mint a semleges hatalmak állapodását hozott nyilvánosságra.

És valóban az olasz föderátió, — Velencze államositása

osztrák felsőség alatt, — Sardiniának Lombardiával s Parmával nagyobbitása, — a parmai bourbonoknak Toscanába áthelyezése s a pápai legátióknak világi alkirálysággá alakitása: mind oly eszmék, melyek határozottan napoleoni bélyeget viselnek magukon. Ezen eszmék még huzamos ideig képeztek akadályt Olaszország egységesitésének utjában, mig végre az olaszok hajthatatlan határozottságán s ennek Anglia által nem kevésbé határozott támogatásán megtörtek. Soká képeztek akadályt, mert III. Napoleon makacs ember volt; »nehezen határozta el magát, de ha egyszer elhatározta, kemény volt, mint a gránit,« — miként nekem egy nevezetes éjjelen unokaöcscse mondta.

S hogy Villamarina őrgróf lényegileg jól volt értesitve, az világosságra jött az angol alsóházban julius 28-án Disraeli azon interpellátiója folytán, melyről már emlitést tettem.

Akkor ugyanis lord *Palmerston* azon nyilatkozatát, hogy egyik semleges hatalom sem tett semmiféle propositiót Ausztriának, még a következő felvilágositásokkal kisérte:

»A háboru folyama alatt a francia kormány közölte az angollal a feltételeket, melyek alatt béke köttethetnék, s ohaját fejezte ki, hogy e feltételekkel Ausztria megismertessék. Ez okmány elküldetett Bécsbe, annak világos constatálásával, hogy az Francziaországtól ered s nem Angliától, mely még attól is tartózkodik, hogy Ausztriának csak tanácsot is adjon.«

Tehát a sok zajt ütött javaslatot nem Ausztria költötte, — az a franczia kormánytól ered; hanem Ausztrián mégis rajta maradt a »hamis ürügy-keresés« bélyege; mert a franczia kormány tettét a semleges hatalmak nyakába akarta keriteni, miszerint azt mondhassa, hogy nem a franczia fegyvereknek, hanem Európa nyomásának engedett.

Nagyon nem méltóságos, nagyon ügyetlen fogás volt.

Különben a történelemnek nincs semmi kutatásokra szüksége, hogy megértse: miért fogadta el Ausztria a villafrancai béke-ajánlatot. Elfogadta két oknál fogva. Először azért, mert a háborut siker kilátásával többé nem folytathatta. Az osztrák hadseregi parancs azzal kérkedett ugyan, hogy »*a hadsereg erőben, bátorságban megtöretlenül, örömmel nézett elibe a harcz folytatásának.*« A népeihez« intézett manifestumban pedig már épen azon állitásra ragadtatta magát, miként »*sem*

erőben, sem bátorságban meg nem fogyatkozott serege számára még azon lehetőség is megvolt, hogy az ellenségtől a kivivott előnyöket tán még ujra kicsikarhatja.« Üres hangokban keresett önvigasztalást! mit a bukottnak el lehet nézni; de csak hangok, melyek felett a tényekkel számoló történelem egyszerüen napirendre tér. A tény pedig az, hogy a franczia-szárd hadsereg Solferinonál, San-Martinonál nemcsak ütközetet nyert, hanem döntő győzelmet vivott ki. Ez ütközet után az osztrák hadak nem egy visszavonuló sereg voltak, mely tömören együtttart, hanem egy sor- és rend nélkül iramló vert had, melyet csak üldözni kellett volna, hogy szétbomoljon. Az olvasó fog e kötet folytán hivatkozásokkal találkozni a desorganisatiónak, demoralisátiónak oly tényeivel, melyek az osztrák hadsereget fegyelmi kötelékeiben annyira meglazultnak, erkölcsi összetartásában annyira megbomlottnak mutatják, hogy *nyilt téren* csatát többé el sem fogadhatott. Annak a hadseregnek, mely felől hadura azzal kérkedett, hogy örömmel néz eléje a harcz folytatásának, — igen, de igen nagy része nemcsak nem volt lelkesedve a háboru czélja, indoka iránt, de sőt annyira nem érzett kedvet verekedni, hogy a solferinoi ütközet alatt nem akart a parancs-szóra hallgatni, s a fegyelem felbomlása véres jeleneteket idézett elő tisztek és legénység között. Széltiben beszélte ezt mindenki; összhangzatosan jelentették a hirlapi tudósitások s én magam is hallottam a buffalorai állomásnál összehalmozott *osztrák* sebesült fogoly tisztektől, kik nem tudván, hogy kivel beszélnek, még csak azt sem, hogy magyar vagyok, — haragos boszankodással panaszlották, hogy a magyarok *és horvátok* nem akartak verekedni. Ez volt az egyik ok, a miért Ausztria a felé kinyujtott békejobbot elfogadta. Elfogadta, mert demoralisált, vert seregével tarthatta volna ugyan magát még Verona erőditvényein belül — mig a hires várnégyszög meg nem kerültetik, — de nyilt téren csatát többé el nem fogadhatott; szövetséges segitségre pedig, saját vallomása szerint, nemcsak nem számithatott, de még reménye sem volt. — A másik, még ennél is döntőbb ok az, hogy el nem fogadni a békét annyi volt volna, mint az osztrák dynastia lételét koczkáztatni.

Ha a villafrancai béke közbe nem jő, a háborunak lehetetlen volt volna Magyarországra is ki nem terjedni. Ennek

lehetőségére Napoleon herczeg nem mulasztotta el Ferencz József császárt figyelmeztetni, midőn vele Veronában a béke felől alkudozott. — *Bianchi* Nicoméd, kinek hiteles adatok állottak rendelkezésére, diplomatiai történelmének VIII-ik kötetében (152—153. lap) ezeket irja:

»Napolon herczeg $4^1/_2$ órakor érkezett Veronába. — — — $6^1/_2$ óra volt, midőn az osztrák császár felkelt székéről s azt mondta a herczegnek: Ön nem győzött meg engem, hogy feltételei elfogadhatók, és nem tett nekem semmi engedményt. Gondolkoznom kell s tanácskozásra van szükségem.«

»Ám legyen, — mondá a herczeg. De nekem parancsom van 10 órakor Valleggióban lenni, tehát $8^1/_2$ előtt el kell indulnom. Uralkodóm sajnálni fogja, ha tagadó választ kapna. A háboru tüze ujra kigyuland, s a *forradalom elönti* egész Olaszországot s tán *Magyarországot is.*«

Ez hatott. Nyolcz órakor a békeelőzmény Ferencz József császár által aláirva, már a herczeg kezében volt.

Az a »rém«, melynek neve akkor Magyarország volt, már előbb, a fegyverszünet megkötésénél is fel lett idézve az osztrák császár szeme előtt. Julius 5-én késő éjjel érkezett *Fleury* tábornok a fegyverszüneti ajánlattal Veronába. A császár időt kért a feleletre. A tábornok meghajtotta magát, de megjegyezte, hogy a válasz sürgős, mert a *franczia hajóhad Lussin szigetet már elfoglalta.* — »Fájdalom! Tudom«, — felelé a császár, s a fegyverszünetet elfogadó válasz 8 órakor reggel már a tábornok kezében volt. Nem szükség mutogatni, hogy Lussin sziget elfoglalása bevezetést jelentett a háboru körének kiterjesztéséhez Magyarország felé. Más értelme nincs és nem is lehet.

De ha Magyarország részeltetésének lehetsége a háboruban nem volt volna is emlitve az alkudozásoknál, annyi bizonyos, hogy ha Ausztria a feléje kinyujtott békejobbot meg nem ragadja, a háborunak lehetetlen volt volna Magyarországra ki nem terjedni, mert e kiterjesztés a háboru folytatásának hadtani kénytelenségét képezte. Az a hadvezér a bolondok-háza jelöltjének mutatta volna magát, a ki homlokával neki ment volna a Mincio és Addige közti várnégyszögnek, s annak háta mögött ellenségét szabadon hagyta volna erőt erő után huzni ki birodalmából, mig ő homlokával a falakat

döngeti. Ausztria hatalmát nem azon falaknál lehetett megtörni. Csak Magyarországon, csak Magyarország által lehetett. Az osztrák ház minden birtokai közt csak Magyarország nyujthatott oly tért egy stratégiai túlszárnyalásra, mely egy vagy más külhatalom fegyveres avatkozásának veszélyét a lehetség minimumára szállithatá le. S a ki megfontolja, hogy minő volt akkor a közszellem a tiz év óta minden érzelmeiben, minden érdekeiben a düh legfelsőbb fokáig sértett Magyarországon; a ki számba veszi, hogy minő felbomlasztó hatást gyakorolt volna az osztrák hadsereg magyar ezredeire s valószinüleg a horvátokra is az, ha mi a szabadság zászlaját egy franczia hadsereg oltalma alatt felütjük: annak lehetetlen velem egyet nem érteni abban, hogy az osztrák részről a villafrancai békét el nem fogadni annyi volt volna, mint a habsburg-lothringiai ház lételét — mondhatnám — reménytelenül koczkáztatni.

E veszély elháritása a már különben is elveszett Lombardiáról való lemondással bizony nagyon olcsón lett megvásárolva.

Párisban akkoron egy magas állásu államférfinak tulajdonitott élczezet keringett: »Mi szép háborut csináltunk, de Ausztria szép békét csinált.« (Ah! nous avons fait une belle guerre, mais l'Autriche fait une belle paix.)

Az osztrák ház még ez alkalommal is elmondhatta, mint a multakban már többször, hogy ha bajba keveredik, mindig akad valami könyörületes lélek, a ki megmenti. Az ily »jó szerencsét«, melynek létoka nincs, a történelem logikája végre megunja. A ki megéri a legközelebbi bajba keveredést, tapasztalni fogja, hogy már megunta; de bizony bizony mondom: a bécsi udvar szép rud fogadalmi viaszgyertyával tartozik III. Napoleon emlékének.

* * *

Nem vagyok történetiró. Nem hizelgek magamnak azzal, hogy a villafrancai béke hivatalos magyarázatainak e vázlatos birálatát s a fogadtatásnak, melyben e béke részesült és a helyzetnek, mely reá következett, e leirását magában véve némi történetirati érdekkel biró-

nak fogja az olvasó találhatni; — de nekem szükségem volt e bevezetésre, miszerint igazolva legyen azon állitásom, hogy a magyar emigráczió elhatározása: ernyedetlen buzgalommal folytatni a haza függetlenségére irányzott törekvéseket, — a helyzet által tökéletesen indokolva volt. Mert kettő közül egynek okvetlen meg kellett történni; vagy annak, hogy Ausztria az elüzött osztrákházi fejedelmek visszahelyezése végett fegyverhez nyul, s igy a háboru közte s Olaszország közt azonnal ujra kitör; vagy annak, hogy az osztrák nem mer az annexió megakadályozása végett fegyverhez nyulni, nehogy Francziaországot s Angliát provocálja, — s ekkor Közép-Olaszországnak egyesülése Piemonttal bevégzett ténynyé válik, s ez erőszaporodás mellett előbb-utóbb maga a turini kormány fogja Velencze felszabaditását munkába venni. A felől pedig előbbi összeköttetéseink folytán nem lehetett kételkedésünk, hogy akármikor tör is ki ujra a háboru az osztrák s az olaszok közt, — ez utóbbiaknak a magyar szövetségre szükségök leszen, azok tehát nemzetünk függetlenségi vágyát okvetlenül felveszik számitásaikba, hacsak a magyar nemzet függetlenségi aspirátióiról önként le nem mond. Mi nem hittük, mi nem hihettük, hogy erről valaha lemondhasson ennek csak feltevése ellen is fellázadt lelkünkben a józan ész, az önfentartás természeti ösztöne, a vallásos kegyelet nemzeti multunk szent hagyományai iránt, a kötelesség-érzet nemzeti jövendőnk iránt, s az önzetlen honszeretet religiója. Mi tehát szent kötelességünknek ismertük folytatni a közvetitő kapocs szerepét az események fejleményei s a magyar függetlenség igaz ügye között.

MÁSODIK FEJEZET.

Magyarország helyzete a villafrancai béke után.

I.

Egy levél hazulról.

A külviszonyok vázlata után vissza kell pillantanom Magyarország akkori helyzetére.

E visszapillantást egy levél közlésével kezdem meg, mely nemeskéri *Kiss Miklós* ezredeshez érkezett egy volt emigráns társunktól a hazából. E levelet választom ki azért, mert irója jóindulatu, becsületes hazafi volt ugyan,*) de a hallgatni tudás arany mestersége nem tartozott sok más szép tulajdonságai közé, a miért is politikai barátaink, kikkel közvetlen viszonyban állottunk a hazában, nem tartották jónak őt a »cselekvési párt« titkaiba beavatni. Ő (mint róla mondani szoktam) inkább *Deák Ferencz* könyöke közeléből szemlélgette »a világ sorját«, de épen azért az, hogy miként látta ő a dolgokat, részrehajlatlanabb tanuságul szolgál a közérzület felől mind a háboru alatt, mind az oly váratlan béke után, — mint azon értesitések, melyek meghittebb politikai barátainktól érkeztek hozzánk.

---

*) Talán nem követek el indiscretiót, ha megnevezem. *Hajnik Pál*-ról van szó. Helfy.

A levél igy szól:

— — »Pest, 1859. augustus 20.

Mivel kezdhetném levelemet, mint a fájdalom kitörésével, azon keserü csalódás miatt, melyen keresztül menni ezuttal egy egész ország kárhoztatva lőn s mely annyi millió keblet annál kinosabb érzéssel töltött el, minél közelebb álltunk a bennünket annyira nyomasztó já目romtól való végszabaduláshoz. Valóban sirni lehet — sirtunk is sokan — annyi szép vágy, annyi szép remény oly váratlan meghiusulása fölött. Pedig az előzmények után a legjobbat kelle várnunk. Hidd el, hogy a világosi katasztrófa után nem volt oly nagy s oly általános a levertség az országban, mint midőn két napra reá, hogy Fiumét már alarmozta a franczia tengernagy, azt kelle olvasnunk a lapokból, hogy a békeelőzmények megköttettek. Soha pompásabb alkalma nem lesz senkinek e világon egy egész, a szó szoros értelmében: egy egész országot maga irányában örökös hálára lekötelezni, mint lett volna Napoleonnak, ha felhasználta volna a nagyszerü alkalmat és követte volna azon utat (mi felénk), melyet az elnyomott népek istene oly dicsően ujjal mutatott neki. Oly készen állottak itt nálunk a dolgok, hogy csak egy vörös nadrágost láthassunk és a világ oly nagyszerü spectákulumnak lett volna tanuja, hogy bámult volna bele s elmondhatta volna aztán Európa: »Ez már aztán nemzet; ebben van életerő, ennek élni kell.« Itt nem talált volna léha, erélytelen s gyáva népségre, itt fiatala, véne, gazdaga s szegénye, ur és paraszt, egyszóval: minden osztály s nemzetiség hozzá s mellé állt volna s imádták volna, mint azon megszabaditó Messiást, ki után már századok óta sovárognak.

Ha még egy hétig késik a fegyverszünet, — itt igen valószinüleg megkezdődik a haddelhadd, a kedélyek már a magasság legnagyobb fokára levén felcsigázva: csak egy aczélütés a kovára s általános lett volna a fellobbanás.

Bizony csak több szerencséje van Austriának, mint ügyessége, mert hogy ez utolsóval nem bir, azt megmutatta legutóbbi hadjáratában. És midőn mindenki, saját hivatalnokai, katonái, sőt önmaga is azt hitte, hogy veszve van: akkor ki menti meg őt? Az, ki őt porrá morzsolhatta volna a magyarok segitségével. No de az isten is ugy segitsen rajta végső perczeiben, mint mi azt neki kivánjuk.

Nem képzelhetitek ott künn magatoknak: mily élénk érdekkel követte itt mindenki, az utolsó favágótól a legmagasabb osztályokig

az osztrák-franko-szárd hadjáratot és azon abnormis, sőt mondhatni: immoralis állapotot sem látta még a világ, hogy örülnünk kellett, a mint valóban örültünk is annak, ha a telegraf meghozta a hirt, hogy megvertek s ismét megvertek bennünket, — ámbár saját véreink estek áldozatul. Ezt nagyon jól tudták fenn Bécsben, dühösek is miatta a magyarok ellen; de inkább haragudjanak ránk, mint szeressenek. *A kibékülés, a kiengesztelés ezekkel örökre lehetetlen.* Az elégedetlenség a mostani rendszerrel egyébiránt nem csak itt Magyarországban létezik: általános az az egész osztrák monarchiában, sőt a seregben is, mely szerfölött elégedetlen. De bizony a sereg »urának« sincs oka büszkének lenni hadvezéreire. Hogy Gyulai miként értette mesterségét, annak ugyszólván szemtanui voltatok. A solferinoi ütközet alatt három osztrák tábornok esett disgrátiába; az első L....... stein, ki az ütközet napján már reggel oly részeg volt, hogy azt sem tudta, hogy fiu-e vagy leány? — a második Cl.. G.... s, ki, midőn legtüzesebben folyt a csata, sátorába vonult s ott pőrére vetkezve, »sibi bene fecit«; a harmadik báró Z.... tz a lovasság parancsnoka, ki a tartalék-lovasságot ágyu-lőtávolon kivül küldve, azon vette magát észre, hogy midőn az ütközet közepette arra rögtön szükség lett volna, akkor már öt órányi távolságra volt a csatatértől. Ez utóbbit a haditörvényszék több évi várfogságra itélte. Gróf P... y Móricz tábornok pedig azzal mulatta magát a csata alatt, hogy öt vagy hat horvát katonát czélba vett s mialatt saját elesett tisztjeik kirablásával voltak elfoglalva, őket lesből lövöldözte. Valóban borzasztó, de egyszersmind érdekes hallani az osztrák katonatiszteket, hogyan nyilatkoznak főbbjeikről s az egész hadjárati rendelkezésekről.

Hogy pedig a dolgok ezen, az előbbinél még sokkal abnormisabb állapotban sokáig nem maradhatnak, ezt mindenki érzi és hiszi. Miként fogja magát az egész kiőrleni? — azt csak a mindenható Istenség tudja. Kinos türelemre és mindig feszültebb várakozásra vagyunk kárhoztatva. Várjuk az események kedvező fordulatát, de legtöbbet bizunk önmagunkban.

Nagy megelégedéssel hallottuk itt, hogy K. L. oly ügyesen vitte szerepét Olaszországban és oly jó tapintattal. Annál dühösebb itt mindenki *Szemere* ellen, hogy ő épen most lépett fel ismét Lajos ur ellen. No, ennél a *Szemeré*-nél utálatosabb és népszerütlenebb ember nincs a hazában. *Klapka* és *Laczi* nevét is sokszor és mindenfelé emlegették az országban s pedig mindig hazafiui nagyrabecsü-

léssel. De a fő ember itt a népnél mégis csak Lajos ur; prestigiummal csak az ő neve bir a nagy tömegnél stb.« — — — — — —
— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

*

Ilyen hirek keringettek az országban a solferinoi csata némely mozzanatai felől s tény, hogy ezekkel egészen összevágó dolgokat beszéltek a foglyokul esett magyar és horvát katonák nekünk, s a hirlap-tudósitók az európai sajtóban. Ily érzülettel kisérte a magyar nemzet a háboru folyamát s a villafrancai béke váratlan hire mint villámcsapás hatott a reményeiben megcsalatkozott nemzetre.

De a levertség nem soká tartott. Deczember utolsó napján ugyanazon toll már következőleg irt:

»Bécs, Sylvester estéjén, 1859.

A villafrancai békekötés után irt egyik hosszabb levelemben elmondtam azon általános levertséget, mely e váratlan hirre mondhatni: az ország összes lakosságát, minden kivétel nélkül, megszállotta. Attól lehete tartani, hogy ama nagyszerü csalódásra, mely a szabadulás után sovárgó egy egész népnek legszebb reményeit oly rögtön meghiusitotta, kétségbeesés és elcsüggedés fog következni, — de, hála a magyarok istenének, e levertség csak rövid ideig tartott. Csakhamar kiábrándultunk és az egymásután lefolyt eseményekből azon üdvös tanulságot meritettük, hogy ne várjuk a sült galambot szájunkba repülni, hanem áthatva azon közmondás igazságától: »Segits magadon s isten is megsegit,« — önmagunkban keressük a főerőt, ha ismét szabad nemzetté akarunk lenni. És ezen saját magunkba helyezett bizodalom önérzete rövid pár hónap alatt csodákat mivelt. Egy magas nemzeti szellem fészkelte meg magát kiirthatlanul mindenki keblében, kezdve felülről le a legalsóbb rétegekig, — mi minden ok- s időszerü alkalmat megragad, hogy magának az ildomosság korlátai között rést nyisson és felváltva buzditó beszédekben ugy, mint tettekben is nyilvánuljon.«

*

E felfogást, melyet levéliró több érdekes adattal illustrál, a tények tökéletesen indokolták.

II.

Ébredés.

A villafrancai békére következett nehány hónap alatt nagy változás történt a nemzetnek közéletében. *E nehány hónap a nemzeti önérzet ébredésének korszaka.*

A szellem, az érzület megvolt előbb is, megvolt mindig, de a szivek rejtekébe zárva volt meg; egyeseket összeesküvési kisérletek merényletére ösztönzött, általában véve azonban csak magános fogcsikorgatásban vagy elreteszelt ajtók mögött, suttogó bizalmas körökben keresett könnyebbülést a szorult kebel; de a villafrancai béke után az előbb elfojtott közszellem a szivek rejtekéből nyilvánosságra tört ki s mintha valamely delejfolyam futott volna végig idegein, a nemzet lerázta tagjairól a némán türés zsibbadtságát s nemzeti egyéniségének teljes önérzetével egyenesitve ki hajlott derekát, odakiáltott a hatalomnak: *»él nemzet e hazán!«*

S a nemzeti önérzet ez ébredése nem valamely mondva csinált mozgalom volt. »Magától jött,« — miként nekünk levelezőink irták. A mit ama láthatatlan, kézzel foghatatlan, de annál hatalmasabb »agitátor«: a korszellem csinál, arra nem kell tervezgetés. Magától jő. De a korszellem nem jő magától. Okozat az, melynek oka a történelemben mindig feltalálható.

A magyarországi ébredés az 1859-iki háboruval causalitási kapcsolatban áll. E kapcsolatot három tényre vezetheti vissza a biráló történetirat.

Az egyik az, hogy az *»egységes Austria«* ama rettenetes moloch, melynek táplálására annyi vér ontatott ki, annyi bün követtetett el — megméretett a sors mérlegében és könnyünek találtatott. *A birodalmi egység* elve, melyet erőforrásnak álmodtak (s daczára a történelem kiáltó intéseinek, még mindig annak álmodnak), Bécsben a legelső válságnál tökéletesen kudarczot vallott, mint kudarczot vallott a multban is mindig, s fog vallani a jövendőben is mindig, mert hogy abban, a mit Austriának neveznek, az *»egység«* nem erő, hanem gyengeség forrása, az természeti törvény, min kifogni semmi mesterséggel sem lehet. Az egység elve helyes *nemzetnél.* Ott erőt ad, mert forraszt. De a mit Austriának neveznek, az nem nemzet, hanem különnemü nemzetek (nem nemzetiségek, hanem *nem-*

zetek) összezsufolása. Ily helyzetben az egységesités nem forraszt, hanem elválaszt. Ellentétes (disparat) elemek közt nem hogy azonositást (assimilatiót) lehetne, de még csak mechanikai összetartást (cohaesiót) sem lehet véghez vinni. *Minél inkább összeköttetnek, annál inkább szertehuznak.* Meg is verték mindig az »egységes« Austriát, mindig! s minél »egységesebb« volt, annál inkább megverték.*) A természet törvényének oktalan megsértése mindig megboszulja magát. *A nivellálás rendszere bukott meg Austriában az 1859-iki háborunál* s e bukást egyrészt annyi tehetetlenség, másrészt csakis a birodalom fenállhatása iránti hit vesztéből magyarázható annyi botrányos fosztogatás kisérte,**) hogy lehetetlen volt a kormány tekintélyének el nem mállani. *Tekintélyvesztett* kormány hiában hetvenkedik. Nem *imponál.*

A másik tény az, hogy daczára a villafrancai egyezménynek s zürichi békekötésnek: a nemzeti akarat souverainitásának elve s a népakarat elnyomására intézett külavatkozás tilalma érvényre jutottak Olaszországban.

A harmadik tény az, hogy daczára a háboruhoz kötött reményeink meghiusulásának, a magyar emigráczió viszonya Napoleon császárral s a turini kormánynyal azt mindenesetre constatálta, hogy *magyar kérdés* van, hogy létezésének elismerése utat tört magának a hatalmak tanácsaiba, s hogy a

---

*) Csodálatos, hogy ezt a *tényt* nem akarják a történetiratból elolvasni. Pedig ott van. Dynasticus szempontból a dualismusnak is megvan az a szerencsétlensége, hogy nem egyéb, mint álczázott »birodalmi egység«, tehát nem erő, hanem gyengeség forrása. Majd meglátják az első komoly conflictusnál, hogy az. Csakhogy késő lesz. Napoleon kétszer mentette meg Austriát a felbomlástól. Harmadikszor nem lesz, a ki megmentse.

**) Az *Eynatten* osztrák tábornok és *Bruck* osztrák pénzügyminister-féle óriás mérvü sikkasztások valóban oly természetüek voltak, hogy lehetetlen azokat lélektanilag másként magyarázni, mint az által, hogy a »hivatalos körök«Austriát elveszettnek hitték, tehát a rablást opportunusnak tartották. Az eset azon bizonyos bibornokra emlékeztet, kinek, midőn egy légzőcső-kelés miatt fuldokolva haldoklana, palotájában minden cseléd lopott, rabolt, a mihez csak hozzáférhetett. Még a házi majom is lopásra buzdult a példa által. — — Hanem a véletlen néha váratlanul belekeveredik a játékba. A püspöksüveggel fején futkározó majom kaczagásra ingerelte a fuldokló bibornokot, ez megmentette életét s bajba keverte

mely hatalom Austriával conflictusba kerül, az a magyar nemzetet önálló tényezőnek tekinti s azt mint ilyet számba veszi. Nagy vivmány volt ez, melyről a magyar államférfiaknak soha sem lett volna szabad megfeledkezni.

E három tény volt ama villanydelejes telep, mely ébresztő befolyást gyakorolt a magyar nemzet önérzetére.

Az ébredés mindenekelőtt nemzetiségi áramlatban nyilatkozott. Igen természetes, hogy abban nyilatkozott. Tiz év óta germanisálták Magyarországot ép oly kiméletlenül, mint II. József alatt. Németül kormányozták, németül rendszabályozták, németül kinozták, németül nyuzták, zsarolták, németül tanitották az iskolákban. S ujra az történt, a mi II. József alatt: a germanisáló irány reactiót keltett.

A nemzet minden erélyével a nemzetiségi cultusra vetette magát, megragadott minden alkalmat, hogy törhetlen ragaszkodását nemzetiségéhez kitüntesse s magát *élő magyar nemzetnek* mutassa fel.

III.

Kazinczy-ünnepély. Magyar öltözet.

Kazinczy Ferencz születése napjának századik évfordulója (október 27. 1859) hatalmas nemzeti tüntetés alkalmává lett. Nemcsak a fővárosban ünnepelték azt, ezernyi ezerek

---

a zsivány cselédséget. — Véletlen! — A haldokló Austriát meg a villafrancai véletlen állitotta talpra s *Eynatten* is, *Bruck* is öngyilkosokká lettek. Ez utóbbinak halálát egy magyar lap e szavakkal jelentette: »*Bruck* pénzügyminister ma (april 23-án) 5 óra 10 percz-kor *meghalt.*« Azt nem merte megirni, hogy *torkát metszette el.* Ilyen volt a sajtó állapota a Benedek-féle provisorium alatt, melyet a magyar alkotmány visszaállitásának kürtöltek.

E sikkasztási ügyről igy irtak *Jósika Miklósnak* 1860. martiusban a hazából:

»Az Eynatten-féle tolvaj-bandából már 203 embert fogtak be. Van köztük több mint 50 katonatiszt, vannak bankárok, kereskedők, lieferánsok stb., *de magyar egy sincs!* Magának *Bruck*-nak a »contója« 14 millióra megyen. Legio a kisebb-nagyobb zsiványok száma, kik véres verejtékünkön hiznak s aztán még piszkolódnak! A »hatalom« kérlelhetlenségre határozta magát a polgári zsiványok ellen, a katonákat ellenben kiméli. »Die militärische Ehre gibt es nicht zu, dass die Armee an dieser Schweinerei betheiligt erscheine« — ez a »legfelsőbb« jelszó.

részvéte mellett leirhatlan lelkesedéssel, hanem bámulatos spontaneitással terjedt el a tüntetés mindenhova, a hol magyar zó hangzott, a hol magyar élt. Megünnepelték nemcsak minden még oly kiválólag német ajku városokban is, mint Pozsony, de kiterjedt a tüntetés még oly kisded földmives-falvakra is, mint pl. az alig ötszáz lelket számláló Czegény-Dánynyád Szatmárban; kiterjedt a pusztákra is (péld. Gerendás, Békésben), kiterjedt a külföldre mindenhová, hol magyarok tartózkodtak, (Stambul, Botosán, Jena stb.) s a mi legjellemzőbb: a magyar nemzeti érzelem, daczára a német fegyelem vaskezének, még az országon kivül tanyázó magyar ezredek körében is kitört.

A Kazinczy-ünnepély a magyar nemzeti szellem ébredésének ünnepe volt.

E szellem tüntetőleg rányomta bélyegét a külső jelvényekre is. Frakk, köcsögkalap (egy levelezőm kifejezése szerint: »Angst-Röhre«) eltünt s magyar öltönynek, kalpagnak, kanászkalapnak adtak helyet. Az aristokratia, férfiak ugy mint nők, valóságos tüntetést csinált a magyar ruhával gróf *Batthyány Emma* lakodalmán s oly hatást tett a kedélyekre, hogy a mint egy lapban olvastam: »ha kaczagányos apáink sirjaikból felkelve látták volna e taréjos sarkantyus deli leventéket s gyöngyös pártával ékesitett bájos hölgyeket, — örömükben maguk is eljárták volna a palotást.« A császári hivatalnokok kivételével, kikre az utczán gunykaczaj közt, ujjal mutogattak, mindenki, férfiak ugy mint nők, utczákon, templomba, szinházba magyar ruhában járt. Az arany s ezüst csipkék rövid időn annyira fel lettek használva, hogy novemberben már Pesten nem is lehetett készen kapni, hanem hozatni kellett s nagyban készittetni.

Nemzeteknél, melyeknek nemzeti léte, nemzeti egyénisége nem controvertáltatik, az európai szokástól eltérő öltözködés, — igen helyesen — ünnepélyes alkalmakra tartatik fenn, de a mindennapi használatban oly különczködés volna, melynek sem indoka, sem értelme nincs. Hanem amely nemzetnek nemzeti léte, nemzeti egyénisége örökös ostromnak van kitéve, az helyesen cselekszik, ha semmit sem hanyagol el, a mivel nemzeti egyéniségét asserálhatja a világ előtt.

E tekintet fontosságát ösztönszerüleg érezte akkoron az összes magyar nemzet. Még a *tárogatót* is előrántotta az elfelejtett dolgok kamarájából; magyar ruhában busult vagy örült a magyar zene accordjai felett s lelkesedve járta a magyar tánczot. Itt-ott kissé sokat is tánczoltak »*a lelkeim*« (a mint egy levelemben Teleki Lászlónak irni találtam), hanemhát minden izükben magyarok voltak s a német kormány németesitő törekvéseivel szemben elvnek vette fel mindenki azt a széltiben hirdetett tant, hogy »nemzet élni fog a mig tisztelni tudja nyelvét, zenéjét, öltözetét.« A magyar ruha még Bécsben is tüntetőleg szerepelt. Egy negyven tagu protestáns küldöttség ment Bécsbe. *Rechberg* miniszterelnök terrorizáló hangon beszélt vele; a császár nem is fogadta; — mind a negyvenen együtt tömegben dísz-magyar ruhát öltve jelentek meg az udvari szinházban; — a jó bécsiek elszörnyűködtek a vakmerőség felett. —

Különben a helyzetet nagyon tanulságosan jellemzik az oly apró vonások, hogy péld. *Bosco* az egész zsufolt pesti német szinházban nem tudott kapni egyetlenegy árva darab ezüst pénzt egyik mutatványához; *Kövessy* magyar büvész pedig Maros-Vásárhelytt nem tudott kapni köcsögkalapot; hanem *Bosco*-nak, minthogy zsebében nem kotonozott az áldott osztrák fináncz-rendszer, magának volt ezüstpénze, de *Kövessy*-nek magának sem volt köcsögkalapja.

Idevonatkozólag *Jósika Miklós* egyik levelében ezeket olvasom: »Öltözet, bálok, adakozások stb. lehetnek *egyrészt* frivol nyilatkozatok, de nem lehet gondolni: minő roppant hatással vannak a *nagyszámra*. Igaz, az a párta meg mi, bizony jól is áll a »*lelkeimnek*«, de csak hadd ringassa a hiuságot, hiszen tápul szolgál az a nemzeti rokonszenvnek is. Valóban bámulandó: hány proselitát csinált nekünk a tótok, románok és németek közt e kanászkalap- és pártapropaganda.« (Ezután épületes adatokat emlit a nemzeties szellemnek az aristokratia körében terjedéséről s levelét ekként végzi:)

»Mindez jó! Oh, de mikor jön el a legjobb: hogy a sátán és annak hetvenhét nagyanyja elhordja nyakunkról azt a nyomorult kormányt minden pereputtyostól, örökkön-örökre, Amen!«

IV.

»Nem tágitani!« — a jelszó. — Primási jubileum.

S a magyar mozgalom, mely ekként »magától jött«, nemcsak nemzetiségi, hanem a szó teljes (politikai) értelmében: *nemzeti* jelleggel birt.

A Kazinczy-ünnepélyen az akademia elnöke: gróf *Dessewffy Emil* (ki a conservativ párthoz számittatott) zárbeszédében arra buzditotta a nemzetet, hogy vegye jelszavául: *nem tágitani bármely körülmények közt a haza iránti szeretetben, a reményben jövője iránt s a hitben ügyünk igazsága és szentsége iránt.*

E szavak, ily ajkakról ejtve (irta egyik tudósitónk) mint történelmünk intő jelszava, mély gyökeret vertek a szivekben s a haza azon jövőjének értelme felől, melyben reményleni minden becsületes embernek jelszava lőn, oly áramlat hullámzott akkoron az ébredő nemzet életében, hogy minden tudósitás, mely a hazából hozzánk érkezett, arról tett bizonyságot, miként a nemzet el van határozva nem tágitani, mig hazánk szent s igaz ügyének diadalt nem szerez a honszeretet.

A közszellemnek sürün fel-feltünedező nyilatkozványairól a lapokban nagyon keveset lehetett olvasni. Azoknak sajtórend-*reform* czim alatt kiadatott a rendelet, hogy ha oly hireket közölnek, melyek *alkalmasaknak látszanak* a kormányt compromittálni, a hivatalos tekintélyt kisebbiteni vagy ingerültséget támasztani, vagy *a kormány iránti bizalmat csökkenteni*: hát ilyen meg ilyen fogsággal s ennyi meg ennyi birsággal és cautió-vesztéssel fognak büntettetni. E *reform*-rendeletet a magyar lapoknál sokkal »merészebb« bécsi »Wanderer« azon megjegyzéssel közölte, hogy e szerint alig képzelhető lap „Austriában«, melynek minden száma elitélhető nem lenne.

A lapok tehát bizony nem voltak hű tükrei a nemzet életének. Nem egy fontos mozzanatot vagy épen nem, vagy csak hütlenül juttattak tudomásra. Példát idézek, mely az akkori helyzet megitéléséhez nagyon tanulságos adatul szolgál.

Kevéssel a Kazinczy-ünnepély után *Scitovszky* bibornok-primás félszázados papi jubileuma tartatott meg Esztergom-

ban. Ez ünnepélynél természetesen a »magas körök« hivatalos s kiválólag »conservativ« elemei szerepeltek. Jelen voltak: *Albrecht* főherczeg császári kormányzó, Thun császári miniszter (a septemberi protestans-pátens aláirója,) *Rauscher* bécsi érsek és az egyházi s világi méltóságok és conservativ notabilitások hosszu sora.

A történetiró, ki e sok tekintetben nevezetes ünnepély lefolyása felől (melyhez hasonló *Eszterházy Imre* primásnak 1738-ban tartott arany miséje óta elő nem fordult) az akkori napi sajtó hasábjain adatokat keresend, — azt fogja találni, hogy »az ünnepély a legszebb rendben, a legépületesebb lelkesedéssel és legméltóbb fénynyel szerencsésen véghez ment,« hogy „Albrecht főherczeg császári főkormányzó ur ő császári Fensége magyar nyelven *méltóztatott* ő császári és királyi Felsége nevében és parancsára azt az áldomást elmondani, hogy »*Isten éltesse Eminentiádat még sokáig*« s hogy ő császári Fensége méltóztatott ez áldomásával az összes jelenvoltakat magas lelkesültségre ragadni.«

Ennyit tanulhat az akkori szájkosarazott lapokból a történet-iró s nehány hónapot tovább lapozva, azt is megtanulhatja, hogy b. e. *Kemény Zsigmond* lapja, melyet vakmerő szabadosságról legnagyobb ellensége sem vádolt soha*) november 8-ikai számának az esztergomi ünnepélyt tárgyazó czikke miatt (mely napvilágot sem látott soha, mert még a kiadás előtt lefoglaltatott) január végén közcsend-háboritás czimen vád alá helyeztetett.

Ennyit tudott meg a közönség a lapokból. Mi idekünn többet tudtunk. Furcsa dolgokat tudtunk.

Megtudtuk, hogy *Bartakovics* egri érsek, gróf *Apponyi György*, gróf *Széchen Antal,* báró *Jósika Samu* s gróf *Cziráky János* nagyhorderejü, nemzeti szellemü áldomás-beszédeket mondottak. Legerélyesebben *Cziráky* szólt, ki harsány éljenzésekkel háromszor félbeszakitott beszédét Vörösmarty »*megfogyva bár, de törve nem; él nemzet e hazán*« szavaival végezte. Oly jelenet volt, hogy *Rauscher* bécsi érsek elrémülve e sza-

*) *Kemény* Zsigmondot Kossuth tréfásan ugy is szokta hivni, hogy *Lágy* Gazsi.

vakkal fordult »magas« szomszédjához: »Das ist ja eine Wühlerei!«

»Képzeljétek csak,« — irta egyik levelezőnk — »még *Károlyi Lajos* is, kit osztrákságáért kevésbe mult, hogy fel nem akasztottunk, még ő is hazafi akar lenni! (Mit mondand hozzá fia, az osztrák követ és zürichi biztos!) A főherczeg számára készitett emelvény mellé az egyházban *Thun* készült ülni, mint miniszter, s *Károlyi Lajos*, — épen ő!! — kijelentette neki, hogy ha ő ül oda, mindnyájan otthagyják a templomot; *Thun* kénytelen volt engedni s *Apponyi* mint volt kanczellár foglalta el a főherczeg után a főhelyet, *Thun* pedig azt mondá egy meghittjének: »Ich glaube, dass ich mit meiner Reise nach Gran aufgesessen bin.« — A főherczeget néhány katonai s polgári hivatalnokon kivül senki még csak le sem kisérte gőzös-yachtjához a Duna-partra. Tudtára adatta udvarmestere által a főuraknak, hogy gőzösén mindnyájuk számára lesz hely. Hagyták menni. *Orczy Györgyön* s *Karácsonyi Guidón* kivül senkisem fogadta el a meghivást.«

A primacziális ünnepély, tekintve a szereplő személyeket, hatalmas nemzeti tüntetés arányaira emelkedett. A dolog Bécsben iszonyu sensatiót csinált. *Rechberg* miniszterelnök szemrehányó levelet irt *Bartakovics* érseknek és *Jósika Samunak*, amattól beszédje beküldését is követelve. Az érsek azt felelte: »rögtönöztem, — nincs meg.« Rendőri felügyelet alá vetették. *Jósika* egyszerüen azt adta válaszul *Rechberg* urnak, hogy tőle semmi leczkézést el nem fogad. *Cziráky* pedig, kinek *Rechberg* szemrehányólag csodálkozását fejezte ki, hogy miként mondhatott kamarás és valóságos belső titkos tanácsos létére oly izgató beszédet, — azt felelte, hogy ő előbb volt magyar és hazafi, mint kamarás és titkos tanácsos; tetszésükre bizza az illetőknek, tőle ez utóbbi két minőséget elvenni, a két elsőt — tessék vagy ne tessék! — meg fogja tartani.«

Ilyen volt a szellem még azon körökben is, melyek ez ünnepélyen szerepeltek s hónapokon keresztül folyvást a legkülönbözőbb kutfőkből örvendetes hireket vettünk a pezsgő nemzeti közérzület egymásra torlódó nyilatkozványairól. Tudósitóink különös magasztalással szólottak az egyetemi ifju-

ság szelleme s magatartása felől. »E fiatal nemzedékre« — igy irtak — »méltán büszke lehet a haza. Annyi hazafiui szeretetet, annyi erélyt, egyszersmind oly jó tapintatot s korukhoz képest annyi érettséget tanusitanak, hogy az előbbi ifjuságot velük összehasonlitani sem lehet. Pedig e fiatal nemzedék *Thun* miniszter német rendszere alatt nevekedett. Még az sem volt képes lelküket megmérgezni. Ezekre szép jövő vár. Ezekben bizni lehet.«

Nem irok krónikát, nem követhetem lépésről-lépésre a nemzeti ébredés ez igérletes korának minden mozzanatát, hanem azt még megemlitendőnek tartom, hogy nem volt ünnepély, mely politikai szint nem öltött volna, — nem volt nyilatkozási alkalom, melynél a magyar haza szent ügyének jövője iránti hit s remény a nyilatkozatok alaphangját ne képezte volna. Országos muzeumi egyletet alakitottak az ujra elszakasztott Erdélyben s gróf *Mikó Imre* zárbeszédében e szavakat mondotta: »Engem is azon vigasztaló hit éltet, hogy *megfogyva bár, de törve nem vagyunk* — — — —. Hálára emelem kezemet a Mindenhatóhoz, hogy a midőn annyi hivei a hazának, kikkel egykor egy lobogó alatt küzdék, búban megtörve, idő előtt vigasz nélkül tüntek el a föld szinéről: *nekem megengedtetett nemzetemet ily erőben látni.* Szivem egész bizalmával mondom: *a magyar lesz!*" — Megtartatott a tudományos Akadémiának közgyülése s az elnök: gróf *Dessewffy Emil* figyelmeztette megnyitó beszédében hallgatóit, hogy »lehet másutt ily intézeteknél egyedüli czélul azt állitani fel, hogy tudományos eredmények szereztessenek. *Nálunk nem igy van. A mi küzdelmeink végzetszerüleg önfentartási s nemzeti természetüekké lettek.*« Beszélt arról, hogy Magyarország s Erdély közt lelkileg elkülönitő határ nincs, hogy egyek vagyunk nemzeti nagy ügyeink iránti hüségben és szeretetben, egyek akaratban, azokat közegyetértéssel érvényre juttatni. És beszélt arról, hogy bár azok közt, a kiknek viszontagságos idők hányattatásai közt hajaik őszbe csavarodtak, lehetnek olyanok, kik sok csalódáson menve keresztül, merészen reményleni többé nem birnak, de még ezek sem tudnak letenni a reményről, hogy a türelemben megedzett, közszelleme gyakorlatában megnemesült magyar sulyt fog vetni az idők mérlegébe *»hüséget, ha csábitások fondorlatai, — állhatatosságot, ha az*

ingadozása után leselkedők, és egyértelmüséget, ha meghasonlására számitók környeznék.«

Képzelni lehet, hogy a nemzeti önérzetnek ily nyilatkozatai, ily helyekről jöve s ily tág keretben tartva, melybe a legmerészebb vágy is belefért, — minő hatást gyakoroltak a közszellemre.

Az mindenesetre egy jellemző vonása e kornak, hogy akárminő volt az alkalom: muzeum alakitás, akademiai gyülés, kegyeletes tisztelet a lehunyt nagyságok emlékének vagy akármi más, — az alkalom csak emelvény volt, mely a *magyar kérdés* kimagaslásának talapul szolgált.

És valóban már 1859. novemberben oly terjes erőre emelkedett az ébredés Magyarországon, miként még a legellenségesebb szellemü osztrák lapok is kénytelenek voltak bevallani, hogy *magyar kérdés van s hogy azzal számolni kell* és ha egyrészről (álláspontjuknak megfelelőleg) a magyarokkal el is akarták hitetni, hogy maguknak ártanának, ha történelmi és nemzetiségi sajátságaikat a merevül elszigetelt különválásig vagy épen elszakadásig akarnák vinni, — másrészről nem mulasztották el a kormányt is figyelmeztetni, hogy annak megtagadása Magyarországtól, a mi jogos, a birodalomra mindig kárt hozott. Voltak lapok, (mint az »Ostdeutsche Post«), melyek egyenesen oda nyilatkoztak, hogy csak a történelmi jog nyujthat a birodalomnak biztos alapot, azt pedig kiválólag hangsulyozták, hogy a magyar kérdés megoldása a birodalomra életfontossággal bir.

V.

Kormánypolitika. Protestáns Patens.

Annak megértéséhez, mi Irataim e kötetében előfordul, szükséges, hogy a nemzeti közérzület e vázlata után még arra is visszapillantsak, hogy minő hatást gyakorolt az 1859-iki háboru kedvezőtlen kimenetele a bécsi udvar által akkorig követett belpolitikai iránylatokra.

A háboru berekesztését a monarchia népeinek tudtul adó julius 18-ikai császári manifestumban a következő nyilatkozat fordult elő:

»A (helyreállitott) béke áldásai kétszerte kedvesek nekem, mivel igy *kellöleg rá fogok érni,* hogy *most már* minden figyelmemet és gondomat azon elém tüzött feladat sikeres megoldásának szentelhessem, hogy *Austria belső jólétét és külhatalmát* gazdag szellemi s anyagi erőinek czélirányos kifejtése, valamint a közigazgatáshan és törvényhozásban teendő korszerü javitások által tartósan megállapitsam.«

Nagyon különös nyilatkozat volt ez. Tiz év óta csak mintegy tiz hétig volt háboru, s mégis csak most jutott eszükbe *ráérni,* hogy figyelmüket javitásokra forditsák. Hát tiz éven át mire értek rá? — kérdé a közlelkiismeret Magyarországon. Ott volt a felelet e kérdésre Magyarország tiz évi irtózatos szenvedéseiben. Micsoda kormány ez? — mondák az emberek — mely a maga kötelességeinek felfogásáról ily szegénységi bizonyitványt állit ki.

És minő irányban igérkeztek most már javitásokra *ráérni?* Ez irány nagyon érthetőleg ki lett e szavakban jelölve: »*Austria*« jólétét s külső hatalmát megállapitani. Tehát Magyarországnak jövőre is az tétetett kilátásba, hogy *Austria* marad, a mint tiz év óta volt. Daczára az isten ujjának, mely az 59-iki háboru vereségeiben oly kézzelfoghatólag nyilatkozott, még e javitásokra *ráérés* igéretéből is kihangzottak az 1848. deczember 2-ikai kiáltvány azon szavai, hogy »Austria egybeforrasztása tüzetik ki életfeladatul«; kihangzott az 1849 mártius 4-ikei manifestum, mely az ezredéves Magyarországot az élő nemzetek sorából kitörölte s az egységes Austria egyik »Kronland«-jává tette.

Természetes dolog, hogy az ily irányu »ráérés« igérete a helyett, hogy a közelégedetlenséget csillapitaná, még az engedékenyebb körökben is reactiót keltett s a nemzeti ébredés tüzére olajat öntött.

Hát még a mód, melylyel az igéret valósitása megkiséreltetett.

A helyzet ismertetésére elég lesz egy mozzanatot kiemelnem.

A ráérés a javitásokra augustus 21-én, a birodalmi mi niszterium részleges változtatásával lett inaugurálva. Az utálatos emlékü korszakalapitót: *Bach* bárót elküldték a pápához — — — ministrálni, s helyébe *Goluhovsky* grófot belügy-

miniszterré tették, — *Hübner* bárót pedig elhivták a pápa mellől s számára uj tárczát (a rendőrminiszterit) alkottak.

E felfrisitett birodalmi kormány programmjának egyik pontja ez volt:

»A törvényesen bevett nem katholikus vallásfelekezeteknek önkormányzatot és szabad vallásgyakorlatot biztositani.«

No már Magyarországon a protestánsok szabad vallásgyakorlata s egyházi s iskolai önkormányzata nem oly dolog volt, melynek feltalálására csak most kellett »ráérni«. Feltalálták már azt, még pedig özönnel kiontott vér árán találták fel, az 1608-iki bécsi s 1649-iki linczi békekötések s törvénykönyvbe iktatta az 179⁰/₁. évi 26-ik alaptörvény.

Midőn tehát a felfrisitett miniszterium programmjának erre vonatkozó pontja köztudomásra jutott, minden ember egy rendeletet várt, mely a protestánsokat jogaikba s az 1848-előtti törvényes állapotba egyszerüen visszahelyezi.

Ha az osztrák kormány semmi mást nem tanult is a lefolyt keserves tiz év történelméből, azt az egyet megtanulhatta volna, hogy nincs a hatalom arsenáljában oly fegyver, mely a magyar protestansokat arra reá birhassa, hogy önrendelkezési jogukat egyházban és iskolában feladják s az államhatalom *felügyeleti* jogának *rendelkezési* joggá átváltoztatásába beleegyezzenek.

Három év előtt az egységesitett birodalom vallás- és közoktatásügyi miniszteriuma egy tervet készitett volt a protestans egyházszerkezetről s azt az egyes községekkel és kerületi gyülésekkel közöltette. A Bach-korszak terrorismusa fojtogatta a nemzet lélekzetét s mégis a kormány tervezetét minden község s mind a nyolcz superintendentia egyhangulag »tisztelettel félretette,« még csak részletes vitatásába sem bocsátkozván. »Az államhatalom ám ügyeljen fel, hogy törvénytelenséget el nem követünk-e? E jogát elismerjük, de ne avatkozzék, ne rendelkezzék; erre jogát el nem ismerjük soha. Zsinatot kell összehivni; ott majd elrendezzük mi saját dolgainkat.«

E tapasztalás daczára a magát „reform-kormány«-nak nevező birodalmi miniszterium a várt zsinat helyett 1859. sept. 1-én egy császári patenst bocsátott világgá, melylyel a

protestans egyházak és iskolák szerkezetéről önhatalmilag rendelkezett ugy, hogy kevés módositással ugyanazon tervezetet octroyálta, melyet a protestansok három év előtt egyhangulag elvetettek.

Rendelkezett s maga az által, hogy rendelkezett, még ha nem sérelmet sérelemre halmozva rendelkezett volna is, — mint a miként tevé — »önkormányzat-biztositás« czim alatt a protestánsok egyházi s iskolai önkormányzatára halálos csapást mért, de politikai tekintetben hatalmas ébresztőnek bizonyult, mi felrázta aléltságából az ősi magyar szellemet s vallás- és párt-különbség nélkül tömöritve az egész *nemzetet* a *magyar* jog szent zászlója körül, egy ujabb szép lapot füzött a testvéries szeretet s kölcsönös türelem könyvéhez, mely a magyar nemzet történelmének egyik főbb dicsőségét képezi.

Nekünk a számkivetésben mondhatatlan vigasztalásunkra szolgált figyelemmel kisérni azon, a maga nemében majdnem egyedül álló történelmi tüneményt, hogy (miként egy akkori lap magát kifejezte) »Magyarországon a nemzet geniusa még azt is szent kötelékekkel füzi össze, a mit másutt a valláskülönbség s politikai pártozás elválaszt.« Különösen a katholikus clérus dicsőséges magaviseletéről nekünk künn sok szép adat jutott tudomásunkra, melyek közül némelyek alább emlitve is lesznek.*)

Szerény irataimat közlöm volt hazámfiaival, nem Magyarország történelmét irom, — annálfogva nem vélem e kötet keretébe tartozónak az állhatatos küzdelem részletes leirását, mely a nem kevésbé ügyetlen, mint jogtalan provokatióhoz makacsul ragaszkodó »német« kormány ellen vivatott. A helyzet ismertetése tartozik feladatomhoz s erre elég anynyit mondanom, hogy mint riadó az alvó katonát, ugy rázta fel e kormánymerénylet a magyar protestánsokat a dermedtségből, melybe a tiz évi terrorismus nyomása alatt a közszellem magát belebusulta. Négy esperességi gyülés szavazatának kivételével kitört a három millió protestáns ajkáról a »*nem*

---

*) Egy pesti levélben (Jan. 27. 1860) ez áll, „a papság — pápista mint protestans — gyönyörüen viseli magát, ezek nemcsak hazafiak, hanem apostolok, s ha kell: vértanuk.«

engedünk« s a nemzet többi milliói hozzákiálták: *„állunk mellettetek, testvérek, ne engedjetek!«* Tömegek harsogták vissza az oly nyilatkozatokat, minő például *Nagy Gedeon* alsó-borsodi segéd-gondnoké, hogy »vallásának békekötéseken alapúló szabadságáért nemcsak vagyonát s személyes szabadságát, de mint ősei tevék: életét is kész feláldozni« s olyan volt az elhatározás a protestánsok minden rétegei között, miként széltében lehetett hallani a nyilatkozatot: „hogy ha katakombákba kerülnek is, mint az első keresztények«, önkormányzatukat fel nem adják.

Az ekként keletkezett általános ingerültség, melyet több tekintélyes egyházi és világi protestáns vád alá helyezése, elitéltetése, bebörtönöztetése növelt, — az elkeseredésig lett fokozva az által, hogy gróf *Thun,* vallás- és közoktatásügyi miniszter a helyett, hogy magába térne: 1860. január 10-én kibocsátott ukas-szerü parancsával dictátori hangon decretálta, hogy a mely egyházközségek, esperességek, superintendentiák egy szabott napra jelentést nem tesznek, hogy a septemberi patensnek minden tekintetben eleget tettek, azok az egyházi és iskolai dolgok kezeléséből kirekesztetnek s joguk nem lesz, de a fizetések és tartozások tőlük a politikai hatóságok által kérlelhetlen szigorral fognak behajtatni.

Hozzájárult az ekként fölköltött ingerültséghez az adók s mindennemű zsarolások elviselhetlen terhe, melyekről alább a negyedik fejezetben épületes adatok lesznek emlitve, mint szintén az adóbehajtás körül gyakorlott brutalitás, mely (mint *hiteles alakban* értesittettünk) annyira ment, hogy még valóságos embervásár is fordult elő, a mennyiben, ha az adóköteles ember adótartozása minden vagyonának elárverezéséből sem telt ki, eladták magát az embert, dobra ütötték munkaképességét, valami »árendás« megvette, lefizette az adóhátralékot s vitte magával az embert, mint igavonó barmot, hogy árát vele ledolgoztassa.

S hogy az elkeseredés pohara csordultig megteljék, még polgárvér is folyt Pest utczáin. 1860. martius 15-kén az egyetemi ifjuság nagyszerü, de egészen békés és kegyeletes természetü tüntetést rendezett a symbolicus jellegü nap évfordulójának alkalmából. Gyászszal és imával akarta megtisztelni azoknak emlékezetét, kik a hóhér keze által, és azon szeren-

csésebbekét, kik a csatamezőn estek áldozatúl a hazáért; — és megakarta koszorúzni sirjaikat. *Prottman*, cseh rendőrfőnök ostobán brutalis rendelkezései folytán, összeütközésre került a dolog; — a rendőrök belelőttek a tömött népcsoportba. Tizenöt ember megsebesült. *Forinyák Géza* joghallgató halálosan. April 2-án kiszenvedett. — A martius 15-kei tüntetésben a nemzeti szellem ébredése, *Forinyák* temetésénél az ébredő szellem egyetemessége nyilatkozott. Nagyitás nélkül lehet mondani, hogy a főváros összes lakossága kisérte sirjához a hatalom brutalitásának áldozatát, — a főváros hölgyei, köztük igen számosan a főuri rendből, mindannyian koszorukkal ellátva képezték a fiatalság által vezetett menet derekát, s nyomukban az elláthatatlan sokaság, a polgári társadalom minden rendje, minden rétege, és a hintók végtelen sora, melyek közt az uri fogatok száma a bérkocsik számát is felülmulta. — Hatalmas nemzeti tüntetés volt.

VI.

A hazai mozgalom politikai iránya.

Az ország helyzetének s a közérzületnek e vázlatához még pár adatot kell a felől csatolnom, hogy miként viszonylott a hazai mozgalom politikai iránya azon aspiratiókhoz, melyek nekünk számüzötteknek életünk feladatát képezték.

Összeköttetésünk az otthoniakkal soha sem terjedtebb, sem bensőbb nem volt, mint ez időszakban. Ez összeköttetés folytonosságát leginkább *Teleki László* és *Jósika Miklós* közvetítették, hiven, tapintatosan. Az elsőnek szabad mozoghatása a continens egy részén, a másodiknak lakhelye (Brüssel), mely a nyugatra utazóknak utjokban feküdt, s mindkettőjüknek társadalmi összeköttetései erre nagy könnyüséget nyujtottak. Az otthoniakkal való viszonyunknak nevezetesebb mozzanatai felől Irataim jelen s következő kötete sok adatot fog nyujtani, melyek — azt hiszem — nem lesznek érdektelenek a *magyar* olvasó előtt. E helyen a hazai mozgalom politikai irányának jellemzésére elég lesz pár kivonatot adnom *Teleki* Lászlónak hozzám irott leveleiből.

Teleki László decz. 29. 1859.

„Vettem több rendbeli levelet országunkból, jelentékeny emberektől, többek között L . . . . y M . . . . . rt-től is, ki testestüllelkestül benne van a mozgalomban.[1]) Rólad nagy elismeréssel ir[2]). Ugy mondja, hogy most már nincs vélemény-különbség az országban. *Mindenki akarja, amit mi akarunk. A conservativek is akként nyilatkoznak, hogy concessiókkal nem elégednének meg.* A mozgalom csak ugy magától jött, nemcsak conspiratio nélkül, de minden előleges értekezés nélkül is. Az otthoni régieknek nincs nagy hatásuk. *Deák*nak sincs. Igen apathikusnak tartják. — Fél! — Okoskodásának veleje ez: *„mi most inkább várhatunk, mint Austria, — tehát várjunk?“*[3]) Szépen okoskodik a remény mellett, de semmit sem tesz és semmi áron nem akarja magát compromittálni. A nemzet örvend ezen saját kebeléből indult mozgalomnak. Szereti, hogy már nemcsak a külföldtől, hanem saját magától is remélhet.“ Teleki.

*

Teleki László mártius 17. 1860.

„Erdélyből a legmagasabb aristokratiai körből arról tudósittatom, hogy a türelmetlenség annyira megyen, e szó: *„várni“* annyi borzalmat ébreszt, miszerint akármi lesz a következése, el vannak határozva megpróbálni, hogy mit tehetnek saját erejükkel“.

---

[1]) L . . . . y M . . . . . rt segitségünkre kivánván lenni az ország állapotának alapos megismertetésénél az európai sajtóban, kérésemre 1860. februárban egy terjedelmes értekezést is dolgozott ki, s küldött meg nekem az osztrák pénzügyről. Szakavatott, jeles dolgozat, melynek nagy hasznát vettem; s az itészileg összeállitott adatok, melyeket e dolgozatból meritettem, nagy figyelmet keltettek a financziális körökben.

[2]) *A levél igy szól: „Az öreg urat nagyon tiszteljük. Örömmel látjuk, hogy jól tapintja a nemzet ütereit s tud kitünő államférfi lenni.“ Helfy.*

[3]) *Deák* e nézetével találkoztam Kemény Zsigmond lapjában is, mely — amint tudva van — Deákra hallgatott. A „Pesti Napló“ 1859. decz. 6-ikai száma ekként nyilatkozott: *„A történelmi jog,* az ősök vérével védett nemzetiség mellett hőbben lelkesülünk, mint valaha. *Remélni* mindig tudtunk, hanem e mellett magunkévá tettük a flegmaticus véralkat egyik nagy előnyét is, tanultunk — — *várni.* Ekkép, ép, velős csontokkal állunk a *történeti jog szilárd alapján, erőnk tiszta öntudatában a férfi erélyével és — — türelmével“.* — Ha képes

Egy másik levél (képletesen, de igen érthetőleg) igy szól: „*Gondnokod* (kormány) naponként tanusitja gyengeségét, kipkedkapkod, maga sem tudja már, hogy mit akar; senkisem fél már tőle s naponta növekszik azon barátaid száma, kik *ki akarják zárni a gazdaság körüli rendelkezésből.* Valószinü, hogy a *régi jó idők* emléke felbuzdul *barátaitoknál* s maguk kezére neki mennek. Tartok tőle, hogy még valami „Stick-et tesznek rajta, pedig jobb volna belé nem kötni, mig *pártfogód* (Napoleon) el nem határozza magát, hogy „*majorennis*“-sé tegyen“.

Ezen s az ország különféle részeiből vett hasonló levelek folytán *Teleki* kitöréstől tartott a hazában s azon gyanujának adott kifejezést, hogy „a hatalom az »agent provocateur« szerepére szánta magát; szeretné, ha most vihetné kitörésre a dolgot, mert azt hiszi, hogy most még birna vele; azt pedig tudja, hogy ha külbonyodalmakkal kapcsolatban zudul fejére a mozgalom, akkor nem bir vele.“

Hogy a „hatalom“ valami csinyen törte a fejét, az nagyon hireszteltetett, s a „hirek“ szokása szerint, *auxesis*-sel keringett az országban. *Jósika Miklós* akként intézkedett, hogy *német* lapok *magyar* kommentárok kiséretében jussanak kezéhez, miket ő, mikor érdekeseknek látta, átküldött nekem.

Helyén találom itt egyik leveléből a következőket közleni:

„Brüssel, március 4. 1860.

Tapasztaltad, hogy valahányszor valamit érdekesnek s érdemesnek gondolok, bizonyosan mindig megirom.

---

lehetnék saját egyéniségemből kivetkőzni s magamat *Deák* flegmatikus véralkatának „logikájába“ beleképzelni, — csodálkozással kérdezném: minő fatalitás okozhatta, hogy *Deák* „ép, velős csontokkal“, a férfi „türelmével“ nem maradt állva 1867-ben „*a történeti jog szilárd alapján*“? miért felejtett el „*várni*“? Ha már 1859-ben is ugy látta a dolgot, hogy Magyarország sokkal inkább *várhat* mint Austria, miként változhatott meg lát-érzéke, hogy azt még ezerszer inkább nem látta ugy 1866 után, mikor a birodalmi egység képtelen eszméje annyira megbukott, hogy merőben tarthatlanná vált? — Ha akkor csak annyit mond: „itt a történeti alap; ha tetszik, jó, — ha nem tetszik, mi *várhatunk*“, ujját sem kellett volna mozditania s vagy markába hull a personalis unio, melyet egykor „a férfi erélyével“ védelmezett, vagy Magyarország ma már független. — Minő fátum, hogy a „férfi *türelméről*“ megfeledkezett. „Was man von der Minute ausgeschlagen“, visszahozza-e azt az örök-lét? — — — Kossuth.

Az idezárt német lapok magyar kommentárjában találsz egy *hirt,* becsületes nevén: *kacsát,* az egész *középrend kiirtásának* tervét. Mindamellett, hogy ez (mert lehetetlen) nem is igaz, — annyi áll, hogy nekem nem kevesebb, mint *öt* levélben irták már, hogy e hir nagyon kezd terjedni s annyira megy, hogy még az *ártatlan* báró *Eötvös* és *Deák Ferencz* befogatását is suttogják, kik pedig bizony egy csöppet sem veszedelmesek, habár honorabilitásukat kétségbevonni épen nem akarom. A mi több: e levelek egyikében a *razzia* napja is említve van s ez május elsejének éjjele lenne. Mindez *sült hazugság;* tudom jól, de annyit mondhatok, hogy ha az európai kabinetek kaczérkodása az osztrákkal még sokáig tart, én nem felelek róla, hogy az osztrák kormány vérszemet nem kap s valami nagyszerü ostobaságot nem követ el. A katonaságnak sajátos szétosztása egy uj rendelet, melynél fogva minden szolgabirói hivatalhoz a most százanként Laufpass-szal eleresztett császári katona-tisztek közül egyet vagy kettőt rendeltek; végre a bécsi és augsburgi lapok szemtelen provocáló és a kormányt erőszakra biztató, sőt fölszólitó tartása: mindez mutatja, hogy van valami készülőben, ha nem is „sicziliai vecsernye“.

Meglehet, hogy az ily alarme-okat maga a kormány terjeszti s pedig azért, hogy az *Eötvös-* és *Deák*-féle „meticulosus“ urakat megrémitse s igy másokra hasson; hanem az positiv *tény,* hogy a gellérthegyi erődök Pestnek irányzott ágyúkkal „spékeltettek meg“ s a budai kir. palotával telegráf által köttettek össze, s az is tény, hogy az ostrom-állapot kihirdetésével csak azért hagytak fel, mert attól félnek, hogy teljesen discreditált financzialis hitelünknek ez halálos döfést adna. — — —

Egy Hotkocz-on, *Csáky*-nál tartandó tánczvigalmat a zsandárok szétkergettek, a nőkkel a legdurvábban bántak s egy *Pulszky*-t s egy *Bujanovics*-ot befogtak. Mondják, hogy ez nagy sensatiót csinált s az ebben működött zsandárok közül többet a *nép* csunyául meglazsnakolt.

Az is uj — és *tény* —, hogy egy ujabb rendelet következtében az adónak, mely most 50%-kal többre megy, *félévre előre beszedése* megparancsoltatott. Lehet, főleg a szegény erdélyiek kétségbeesését gondolni! Az adóképtelenség óriási mérvben növekedik. Állitólag a kormány minden rendszabályt előre megállapitott, hogy a fizetni nem akaróknak *mindenét* lefoglalják; különösen a családi ezüstre és ékszerekre számitanak; nekem azt irják, hogy a magyar

övek, kalpagboglárok és párták különösen ki lennének jelölve. Én bár az ilyen hireknek kötve hiszek, tudom, hogy az osztrák kormánytól minden kitelik.

(Aláirva)

Jósika Miklós."

*

Teleki László april 9. 1860.

„Egy jelentékeny embernek (a mérsékeltebbek soraiból) leveéből hazulról a következőket irom ki":

„Az izgatottság nőttön nő. Egy pár hónap mulva bajosan lesz fékezhető. Naponta csökken, enyészik azok száma, kik még itt-ott oly reményekkel voltak, hogy fölülről történhetnék olyasmi, ami kibékülésre vezethetne s ezek is mindannyian csatlakoznak azon programmunkhoz, mi *Tájékozás* czimet visel s kezeitek közt van, a nemzet pezsgő része azonban, *il partito d'azione,* ehhez csak mint legkevesebbhez csatlakozik s csak épen azért, hogy szakadást ne idézzen elő. De reményei s elhatározása sokkal tovább terjednek. Keményen működnek a megyékben, a népben s a végelszakadást megakarják kisérleni. *Bármi történjék is, a forradalom elkerülhetlen.* Már most is ugy áll a dolog, miszerint kérdés: ha visszatartható-e, mig a külföldi események akként fejlődnek, hogy okszerü is legyen? De ezek fognak-e akként fejlődni? Mert ha minden ugy történik is, mint nektek mondták s ti nekünk irtátok, — egyet itt senki sem hiszen, azt, hogy Austria segitségére menjen akárkinek is. *Nem bir az többé mozogni.* Hagyni fog megtörténni mindent, — de ennek daczára az itteni tevékenység nem lesz fékezhető".

A mit levéliró Austria felől mond, azon kilátásra vonatkozott, hogy Austria talán interveniálni fog vagy a nápolyi király vagy a pápa mellett. Levéliró jól sejtett: Austria nem interveniált, bár a dolog nem akaratán mult, miként e kötet folyamában majd ki fog tünni.

A *Tájékozás* czimü programm elébe, mely otthon ezernyi ezer példányokban leirva kézről-kézre járt, 1849 helyett 1790-et s József császár idejét irták s deákból forditottnak jegyzették, miszerint könnyebben s veszély nélkül lehessen terjeszteni, de ez senkit sem vitt tévedésbe, — mindenki tudta, hogy a jelennek a jelenről szól. Tartalma itt következik:

»*Tájékozás.*

Ámbár nem lehet feladatunk a honfiak jellemében fekvő remények aránti hajlamot még inkább táplálni, mindamellett a jelen viszonyokat reményre jogositóknak kell elismernünk, mert egyrészt nagyszerü megoldást váró külkérdések közel bekövetkező elintézése, másrészt a tiz évi rosz belkormányzat, az állam pénzügyi zavart s gyengült állapota, az általános elégületlenség és végre még az ugynevezett osztrák örökös tartományokban is elevenen nyilvánuló vágyódás alkotmányos intézvények után: mind megannyi körülmény, mely velünk alaposan reménylteti, hogy mi egy szabad, alkotmányos, jobb kornak mehetünk elébe, ha a lehető legkedvezőbb kifejlődést önmagunk könnyelmüleg el nem játszuk.

Hogy pedig az óhajtott czélt annak idejében elérjük, szükséges tisztába jönnünk ezek iránt:

1. Mi által játszhatnók el jövőnket?

2. Minő általános eszmék körül kell összepontosulnunk?

3. Minők azon jelenben rendelkezésünkre álló eszközök, melyekkel az óhajtott közczél megközelitésére munkálkodhatunk?

1. Eljátszhatnók jövőnket:

a) Ha bármely kedvezőtlen körülménynél vagy türelemvesztésnél fogva visszaesnénk azon tétlenségbe és elsülyedésbe, melyet az 1790.*) év után egészen a közelmult időkig a hon minden népénél és osztályánál tapasztalhattunk.

b) Ha vérmes reményektől elragadtatva, *idő előtt* oly elhamarkodott cselekedetekre hagynánk magunkat vitetni, melyek elnyomatván, ez által elcsüggedés támadna, hazánk pedig épen akkor fosztatnék meg legjelesebb, legtevékenyebb tagjaitól, midőn ily tevékenységre legnagyobb szükség leend.

c) Ha kisebbszerü concessiók által köztünk oly szakadás támadna, mi megzavarhatná, meggyengithetné azon örvendetes egyetértést, mely jelenben a hon minden népei, felekezetei és osztályai között létezik, mely erőnk alapját, reményünk egyedüli biztos horgonyát képezi.

2. Hogy tehát az be ne következhessék, bizonyos határozott eszmék körül kell csoportosulnunk, melyek mindnyájunk kivánatá-

---

*) Olvasd: 1849.

val találkoznak s melyek minden eshetőségek között irányelveink maradjanak. Ugymint:

a) Kivánjuk a magyar korona egységét ugy, amint az a történeti jogok alapján kifejlődött.

b) Vissza akarjuk szerezni alkotmányos s municzipális szabadságunkat, megtisztulva minden hűbéri viszonyoktól, megtartván, amennyire lehet, a százados elnevezések s emlékek kegyeletteljes formáit. Követeljük az alkotmányt, mi is el nem vétethetvén, soha el nem évülhetett s amely honunk minden népeit, azok viszonyos kivánatainak kellő méltánylása és történelmi jogaik teljes elismerése mellett boldog felvirágozásra egyedül vezetheti.

c) *Ha a sors ugy akarná*, hogy a kapcsolat, melyben az ugynevezett osztrák örökös tartományokkal vagyunk, továbbra is fenmaradjon, — ugy vagyunk meggyőződve, miszerint az egyedül a pactum conventicumokban gyökerezett personális unio alapján lehetséges s egyik kivánságunk, hogy azok is alkotmányos szabadságban részesittessenek.

d) Miután honunk alkotmányos alapfogalmai szerínt a törvényhozási hatalom: az országgyülés és a *koronás* fejedelem között oszlik meg, — ugy vagyunk meggyőződve, hogy az alkotmány s törvények minden netán szükséges módositása s megváltoztatása jogosan egyedül törvényhozási uton mehet véghez. Midőn ezen elveket olyanoknak hiszszük, melyeket minden igaz honfi magáéinak vallhat, ezeket hiven megtartani s teljesiteni igérjük.

És addig is, mig alkalom adatik óhajtásaink létesitésére, biztosan s határozottan közremunkálni, — ugy hiszszük, feladatunk egyrészt a *„vis inertiae"* kifejtése, másrészt a közvéleménynek okszerü nyilvánitása által a jelen kormányrendszer gyengülését okozni.

3. Ezek iránt teendőink lehetnek:

a) Miután csak a törvényhozás által meghatározott adót tekintjük s tekinthetjük jogosnak, azt, ha csak kikerülhetjük, önként fizetni nem fogjuk.

b) Miután reánk egy idegen nyelv erőszakoltatott, azt, ha tudjuk is, mig ezen nyomás tart, minden hatósággal való érintkezésnél igyekezni fogunk nem használni s a lehetőségig elfeledni.

c) Miután ősi szokás és törvény szerint csak magunk által választott vagy koronás fejedelem által nevezett biróságokat isme-

rünk és ismerhetünk ma is törvényeseknek, — mielőtt a fenállókhoz folyamodnánk, minden egymás közti ügyeinket választott biróság elébe viszszük s másokat is arra inditunk.

d) Ámbár minden kisszerü s csak összeütközésre vezethető tüntetéseket időelőttieknek s helyteleneknek tartunk, — mutassuk ki egyénileg is tartózkodás nélkül, azonban kerülésével a feltünő szándéknak, hű vágyódásunkat minden iránt, mit a mult emlékeiből kegyeletteljesnek tartunk.

e) A mint egyrészről szükséges, hogy semmi közérdekü ügytől, mely hazafiui érzetünkkel megegyezik, fillérjeinket s forintjainkat meg ne vonjuk, úgy másrészt legyünk takarékosak s fényüzést kerülők, nehogy, *ha majd a jobb kor bekövetkezik*, az, anyagilag megernyedetteknek s függésre kárhoztatottaknak találjon.

Ennyit most feltennünk elég.

Az események fejlődését ugyis a végzet hatalma intézi, azonban most még az iránt tegyünk egymásnak fogadást, hogy hamajd — talán hamar — talán csak évek mulva — *a változás ideje elérkezend:* csak egy irányeszme vezérlend minden cselekedeteinknél s az hazánk közjava s boldogsága s egyedül annak fogjuk minden személyes vágyódásunkat, érdekeinket, nézeteinket alárendelni s zt azon uton törekvendünk elérni, mely legbiztosabban elvezet arra, hogy megmaradjon azon testvéries egyetértés és kitartás, mely nélkül biztos sikert remélnünk nem lehet".

Ilyen volt a hazában köröztetett *Tájékozás.*

*

E kötet folyamában még sok érdekes adattal fog találkozni az olvasó a nemzeti ébredés hatalmas áramlata felől, mely akkor magasan hullámzott az országban. Még többel találkoznék, ha ez időszaki levelezéseim roppant halmazát a kötetbe beleszoritani nem volna teljes lehetetlenség. E helyen azonban a fentebbi vázlatot s kivonatokat a hazai mozgalom jellemzésére elegendőknek tartom.

Az olvasó alább majd látni fogja, miként én, daczára a közérzület igazán magasztos emelkedettségének — nem ringattam magamat illusiókban. Bármennyire hangoztatták is az otthoniak, hogy nincs párt, nincs nézetkülömbség a nemzet soraiban, hogy mindenki azt akarja, a mit mi akarunk: én ezt (mint a jogászok szokták mondani) csak »*cum beneficio inven-*

tarii«, csak feltételesen fogadtam el, azon feltétel alatt t. i. hogy ha a szabadságharcznak ujból megkezdéséhez külsegitséget biztosithatunk nemzetünknek, mielőtt a viszonyok a concessiók s egyezkedések sikamlós lejtőjére tereltetnek. A husz év, mely azóta lefolyt, rég széttörte a vérmesség szemüvegét, melyen a vágy s remény a valóságot szemlélni szokta, de annyit most is — higgadtan tekintve vissza a multakba — a kétségnek még csak árnyékát is kizáró ténynek mondok, hogy ha akkoron külsegitséget vihetünk haza, igazán nem volt volna párt az országban; mi hon nem pártot, nem néptöredéket, hanem egy *nemzetet* találunk, mely párt- s osztálykülönbség nélkül riadó örömmel sorakozandott a szabadság zászlaja köré, s fegyverrel kezében követeli, szerzi vissza helyét a független nemzetek kerek asztalánál, honnan őt a népjogon s hit és nemzetközi kötések szentségén keresztül gázoló erőszak leszoritotta; a pezsgőbb elemeknél pedig olyan volt a türelmetlenség s a magyar nép zöménél oly fokra hágott az elkeseredés, hogy mi emigránsok, kiknek a hontalanság minden percze oly keservesen fájt, mi tartottuk magunkat a hazafiui kötelesség érzete által ösztönöztetve, befolyásunka arra használni, hogy a nemzetet óvatlan kitörések koczkáztatásától visszatartsuk.

Ilyen lévén hazánk helyzete a villafrancai béke után, ez s az európai viszonyok, melyeket fentebb az első fejezetben vázoltam, kulcsot szolgáltatnak a magyar emigráczió munkásságának megértéséhez.

Számot vetve egyrészt a helyzet exigentiáival, másrészt azon kötelességekkel, melyeket Irataim I. kötetének előszavában a magyar emigráczió hivatásának mondottam: két irányban iparkodtunk hazánk függetlenségének valósitását előkésziteni.

Az egyik az volt, hogy felelevenitsük Európa-szerte a közérdekeltséget a magyar nemzet iránt, hogy világosságba helyezzük Magyarország függetlenségének mind jogosultságát, mind európai érdekü fontosságát s a mennyire tőlünk telhetik, iparkodjunk a magyar kérdést a világtörténelemnek megoldásra váró napi kérdései közé sorozva tartani a mivelt világ közvéleményének itélőszéke előtt.

A másik az volt, hogy fentartsuk összeköttetéseinket mindazon hatalmi körökben, melyeknél érdektalálkozás eshetőségére lehetett kilátásunk; állást foglaljunk az események hullámzásai között; iparkodjunk azokra oly irányban befolyni, mely hazánk érdekeinek kedvezővé válhatik s kapcsot képezzünk a solidaritásra Magyarország függetlenségének visszaszerzése s az Európát izgatottságban tartó bonyodalmak megoldása között.

E két irányban folytatott működés történelméhez szolgáltatnak az itt következő fejezetek adatokat; csak adatokat, nem kimeritő számadást; erre e kötet kerete tért nem enged.

Ne nehezteljen az értelmes magyar olvasó, ha itt-ott, különösen a magyar kérdés történelmének, hogy ugy mondjam: bölcselmét illetőleg csak ismert dolgokkal találkozik. Harminczegy év viszontagságainak változatai között az emberek sokat felejtenek, s vannak helyzetek, midőn egy nemzetnél semmi sem lehet végzelmesebben káros, mint a feledékenység, — semmisem fontosabb, mint *az emlékezet!*

HARMADIK FEJEZET.

A magyar ügy az európai sajtóban.

I.

Jósika—Ludvigh—Horn.

Hazulról 1859. september végével azon eszme penditettett meg, hogy a magyar ügynek Európa előtt leendő képviseltetésére vagy egy hirlapot kellene alapitanunk külföldön, vagy valamely már létező lappal szerződésre lépnünk a végett, hogy mint a magyar ügy közlönye foglaljon állást, s hasábjait számunkra nyitva tartsa. Az országból kilátás nyujtatott, hogy a költségek fedezéséről gondoskodva lesz.

Én abban a nézetben voltam, hogy ha egy közlönyünk volna is, azzal még nem igen remélhetnők a magyar ügyet a külföldi sajtóban az égető európai kérdések közé iktatni. Erre az kell, hogy az európai napi sajtó minél szélesebb körben foglalatoskodjék ügyünkkel; hogy a magyar dolgok az európai hirlapirodalomban ugyszólván állandó rovatot képezzenek s az otthoni állapotnak és a nemzet hangulatára világot vető tényeknek Európa-szerte helyes irányban ismertetésével a közfigyelem annyira felébresztessék, miszerint a lapok vezetői indittatva találják magukat a magyar ügyet önálló megvitatás tárgyává tenni. Csak ily módon gondoltam ügyünket az európai napi-kérdések közé akként

iktathatónak, hogy a világ közvéleménye törekvéseinkkel összhangzó irányban nyilatkozzék. Hogy mi, magyar emigransok, kik a tervezgetett közlönybe irnánk, miként érzünk, miként gondolkozunk? — azt tudja az egész világ, s ha tudta volna, hogy a Magyarország felől szóló közlések tőlünk jönnek, nem keltenének annyi figyelmet, mert aspiratióink által egyoldalulag befolyásoltaknak tekintetnének. Sokkal czélszerübbnek véltem a sajtó-működést akként rendszeresiteni, hogy annak vezetése egy kézben legyen, még pedig a continensen összpontositva. Ezt a központot az otthoniak lássák el adatokkal; a vállalat vezére ezeket részint maga dolgozza fel, részint szolgáltassa ki felhasználás végett, különböző helyeken kiszemelendő dolgozó-társainak; adjon nekik utasitást az irány felől, melyet a felhasználásnál szem előtt kell tartaniok, miszerint a működés összhangzatos legyen; ezek pedig vegyék szabályul, hogy közléseik magyarországi levelezés alakjában jelenjenek meg a hirlapokban. S ha a működés vezére gonddal leszen, hogy mindinkább szaporodjék azon hirlapok száma, melyek a levelezésekre hasábjaikat nyitva tartják: nemcsak általánossá válandik a magyar ügy iránti közfigyelem, hanem az is el fog éretni, hogy e levelezések alapján ügyünk felől a lapszerkesztők önállólag nyilatkozzanak, — mire én sokkal nagyobb fontosságot helyezék, mint arra, hogy mi, emigransok, saját, különben is már két világrészben általánosan ismert nézeteinket hangoztassuk.

E nézetem elfogadtatott, s a működés vezetése nézetemmel megegyezőleg *báró Jósika Miklós*-ra bizatott.

És ez a lehető legszerencsésebb választás volt. Tehetsége, szilárd jelleme, fáradhatlan buzgalma, összekötte-

tései a hazában és a hazával, s az, hogy Brüsselben lakván, az otthoniakkal könnyen és biztosan közlekedhetett: mindnyájunk között őt jelölték ki e fontos feladat megoldására.

Nagy nehézségekkel kellett küzdenie, különösen először azért, mert az igéret, melyet az otthoniak adatok szolgáltatására vonatkozólag tettek, nagyon gyéren, nagyon hanyagul lett beváltva, s másodszor azért, mert a költségek ellátása körül is az áldozatkészségben hiányzott előbb a pontosság, utóbb a kitartás. — Ah! az a magyar szalmatüz! Beh átkos szerepet játszott és játszik az a magyar nemzet történelmében! Ha eléggé megbünhödte-e már ezért a multat s jövendőt?! Ha lesz-e még ideje átvenni vérébe a nemzetek sorsát intéző törvények azon intelmét, hogy a fellobbanó lelkesedés hatalmasan csillogó vonásokat véshet a történelem gránit-lapjára, de maradandó sikerre csak az ernyedni nem tudó kitartás vezet —!? — —

Jósika Miklós-t nem lankasztották el e nehézségek. Bámulatos erélylyel hajtotta végre, amit magára vállalt, s kis idő alatt bámulatos sikert is aratott. Sikert nemcsak az által, hogy keresztül vitte, miszerint a magyar ügyek az európai sajtóban mondhatni állandó rovatot képezzenek s az európai közvélemény irántuk kiváló érdeklődéssel viseltessék, hanem sikert aratott azon visszahatás által is, melyet a világszerte felkeltett közfigyelem otthon a nemzeti ébredés elevenitésére gyakorolt.

Mondani is merem, hogy ha majd a részrehajlatlan történetirat számba veendi a tényezőket, mik a magyar nemzetnek e korszakbeli ébredésénél közrehatottak: hálával fog igazságot szolgáltatni az érdemnek, melyet e működés *Jósika Miklós*-nak s fáradhat-

lan munkatársainak nevéhez fűz, mely társak közül különösen *Horn Edé*-t és *Ludvigh János*-t kell kiemelnem, kiket Jósika nemcsak irói tehetség, hanem buzgalom s tevékenység tekintetében is »pótolhatlanok«-nak szokott nevezni. Áldott legyen emlékezetük!

II.

Jósika Miklós tevékenysége.

Jósika Miklós, 1859. november 1-én kezdte meg e müködést, s mig akkorig az európai sajtó alig foglalatoskodott a magyar ügyekkel, Jósika a dolgot fél hónap alatt annyira vitte, hogy már november 16-án *Teleki Lászlónak* következőleg irhatott:

„Ami hirlapi vállalatunkat illeti, azt már most minden reményemen felül sikerültnek mondhatom. A „Times“, „Daily News“, „Standard“, „Morning Herald“, „Patrie“, „Débats“, „Courrier de Dimanche“, »Revue Contemporaine«, »Indépendance«. »Kölnische«, „Observateur“, „Journal de Belgique“, „Nord“ stb.*) adtak már czikket t ő l ü n k és r ó l u n k. Ügyünk, betü szerint, napi kérdéssé vált, s ha isten megsegit, és o t t h o n meg nem akad a nervus rerum gerendarum s hazulról szorgalmasabban látnak el a d a t o k k a l, mint ekkorig tették — azt hiszem, még terjedni fog.

November 1-seje óta, mikor t. i. vállalatunk kezdetét vette, több jelent meg 30 cziknél, s ezek közt hosszak és kimeritők. Ezenkivül még 10, vagy 12, melyeket más lapok az én műhelyem-

*) *Ludvigh* (nov. 22-én irott levelében) még a „National“-t, „Weser“ és „Breslauer Zeitung“-ot is emliti. Deczemberben pedig már ezeket irja:

„Mult októberben még alig méltatta az európai sajtó Magyarországot emlitésre. A continensen a magyar ügy félhalottnak vétetett. Ma pedig már nincs lap, mely a magyar dolgokkal nem foglalatoskodnék. Az osztrák szinü lapokból látni, hogy magukon kivül vannak a méregtől. Őrjöngenek. Az „Allgemeine“ pedig desperált. Azt mondja most, hogy még a kunyhókban is a gyülölség mérgét csepegtetik a gyermekekbe; ezelőtt csak conservativ humbugnak nevezte a magyar mozgalmat.

ből indult czikkek után meritettek. Ha egyszer megint szerencsénk lesz hozzád, szép gyüjteménynyel fogom bebizonyitani, hogy a föladatot nem tekintem sinecura-nak. Alig telik el nap, hogy innen ne indulna Párisba egy hosszu bulletin. Ezenkivül általánosságokat sem mulasztok el s czikkeink olykor nemzetiségről, irodalmunkról is szólnak. Ludvighot Belgiumban használom, még pedig jó sikerrel; az igaz, hogy néha dühét féken kell tartanom, s vigyáznom, hogy tulbuzgóságból olyat ne mondjon, amit aztán nehéz volna bebizonyitani. A mi Lajos ajánlatát illeti: amint levelemből láthatod, azon már tul vagyunk. Hely van elég franczia, német, angol lapokban, csak adatokat kapnánk.*) Én Lajosnak irtam s kértem őt, mint aki hazánkat oly jól ismeri, hogy irjon általános érdekü, független czikkeket, s ne várjon adatokra. Ő tudom, hogy sok levelet kap hazulról. Elég hanyagság az otthonaiktól, hogy adatokkal kellőleg el nem látják, mert hiába: Lajos nélkül semmit sem kezdhetünk, ő, ha meghalna is, mythosi alakként még sokáig vezérünk maradna. — — Épen midőn e sorokat irom, kaptam ujra két hosszu czikket, az „Indépendance"-ban és „Observateur"-ben s egy igen jót a „Kölnische"-ben. Nagy baj az, hogy a „Times" és az „Indépendance" két kiadásban jelenik meg, s én, vigyázva kellvén a pénzzel bánnom, csak az egyik kiadást tartom, s igy néha saját czikkeink közül is egy vagy más nem jő kezembe; és mivel e két lap Austriába is csak egyik kiadását küldi — alkalmasint a jámborabbikat,— otthon sem olvasnak mindent, ami megjelenik. Igazolásomra azonban, amit csak lehet, meggyüjtök; van elég, istennek hála! Beh kár volna fölhagyni e propagandával! De hiszen olyan emberek, mint azok ott a házában, azt hiszem, következetesek maradnak. Sokat irtam, hogy mindent tudjatok. Ha ezentul nem lenne annyi regény, im itt az oka: van nap, mikor egy sort sem irhatok magamnak, pl. a mai nap is ilyen."

---

*) Ez arra vonatkozik, hogy én ajánlatot tettem Jósikának, gondoskodni helyről az angol sajtóban, ha a hazai állapotok felől adatokat küld. Nem küldhetett, de nem is volt az én segitségemre szüksége, mert saját emberségéből is elmondhatta, hogy „hely van elég". Jobb is volt, hogy közbenjárásom nélkül kerüljenek a czikkek a hirlapokba; mert igy mentve lettek azon feltevéstől, mintha az én aspiratióm szemüvegén át néznék a tudósitók azt, ami Magyarországban történik.

Igy irt *Jósika*, 15 nappal hirlapi müködésének megkezdése után. Családom körében lapozgatva az európai sajtóban, mind sürübben és sürübben előkerülő „pesti levelek"-et, s a *Jósika* és *Ludvigh* által nekem megküldözgetett czikkeket, még magunk is csodálkozánk a szembetünő változás és eleven érdeklődés felett, melyet a tények szorgalmas ismertetése a közvéleményben előidézett. Jósika, (miként fentebbi levelében irá) „saját igazolására összegyüjtötte, amit csak lehetett". Azok, akiknek e gyüjtemény kezüknél van, gazdag adattárt birnak korunk történelméhez, mert e gyüjteményben a nemzetébredésnek nemcsak azon mozzanatai vannak összeszedve, melyek a magyar időszaki sajtóban egy napon megemlittettek, hogy a következő nap hireinek habjai által emlékezetből elmosassanak, hanem hiteles magánértesitésekből meritett oly tények, a közvélemény oly nyilatkozványai is, melyeket az akkoriban nagyon „rendszabályozott" magyar hirlapok nyilvánosságra hozni vagy nem mertek, vagy nem is merhettek. Nekem, kinek egész életemen át megrögzött hibáim közé tartozott, hogy történelmi adatok gyüjtésére gonddal nem valék, — ezekből csak igen keveset tartott fenn a véletlen hiányvetetten megmaradt irományaim között; de még e kevés is elég arra, hogy elevenen felköltse emlékezetemben a hatást, melyet a magyar ügy felől alakult közvéleményre e sajtó-müködés még oly helyeken is gyakorolt, melyeknek jó indulatával előbb bizony nem dicsekedhetének. Ilyen volt pl. az az én nem mindig loyalis, de mindig mérges ellenségem, a londoni „T i m e s". E lap, mely akkor még Európa hatodik nagy hatalmának tekintetett, mindig szabálynak tartotta, hogy tényeket nem kell elhallgatnia, ha saját politikai irányának nem hizelegnek is. (Hirlapirók nagy közönségre csak e szabálylyal tehetnek szert; kisérhetik magyarázatokkal a tényeket saját szinük, irányuk szerint, de közölniök kell.) A Jósika müködésének „pesti levelei", tehát a „Times" hasábjaira is utat törtek maguknak, s csakhamar oly érdeket keltettek egyrészről, másrészről meg oly hatással voltak a lap vezetőire, hogy már november hóban felszólitották *Éber Nándor* urat: irjon a „Times"-ba a magyar ügyekről vezérczikkeket, — még pedig felszólitották azon kijelentéssel, hogy ne feszélyezze magát, hanem bizvást lehet Austria irányában

bármily kemény. És mert a „Times“ nagy osztrák-barátnak s magyar ellenségnek volt ismeretes, az, hogy még ő is minden kimélet nélkül lerántogatja a leplet a bécsi kormány büneiről s korhadtságáról, még ő is igazságot szolgáltat a magyar nemzet köz-szelleme ébredésének, s közlönyévé válik reményeinek, csak buzdithatta ügyünk támogatásában azokat, kik nemzetünknek mindig barátai voltak. Szerettek a „Times“-ra, mint kutfőre hivatkozni. Példát idézek egy tekintélyes skót lapból, mely véletlenül kezembe akad:

„Csaknem lehetetlen — ugymond — túlozni (to exaggerate) roskadozó állapotát Austria hatalmának Magyarország felett, s a magyarok keserü ingerültségét az idegen uralom ellen. Nem képzelgés, nem részrehajlás mondatja ezt velünk. Tények alapján beszélünk s a tények alapja szilárd alap. A „Times“-ra hivatkozunk. Ezt csakugyan senkisem fogja vádolni lelkesedésről a magyar szabadság iránt; senkisem fogja azzal gyanusitani, hogy szövetségben van Kossuthtal. S a „Times“ párisi levelezéseiben egy idő óta rendes közlésekkel találkozunk egy p e s t i l e v e l e z ő t ő l. És ha van ember, aki legkevésbé is kételkedik a kiállhatatlan elnyomás felől, melynek a magyarok alávetvék; vagy ha legkisebb bizonytalanságot érez a nép minden osztályának eleven nemzeti érzelme s egyértelmüsége iránt a szabadság ügyében: nem tehetünk jobbat, mint hogy azt tanácsoljuk neki, miszerint olvassa meg hacsak egy részét is azon levél-sorozatnak, mely ama n a g y n e m z e t fájdalmait és sérelmeit oly hiven visszatükrőzi, — és lehetetlen, hogy kétkedése el ne oszoljék, bizonytalanságaiból ki ne gyógyuljon. Nekünk egyébiránt ugy látszik, hogy nincs az embernek látnoki tehetségre szüksége, miszerint Austria bukását előre lássa. E bukás kikerülhetlen. Vannak, kik azt mondják: Austria „hatalom“ Európában. Rágalmazzák, akik ezt mondják felőle. Austria amolyan szinpadi „é l ő á r n y“ (ombres vivantes), melyet egy mesterséges mechanismus valóság látszatával ruház fel“.*)

---

*) „Élőárny“ — „ombres vivantes“. Biz az tény, tagadhatatlan tény, hogy Magyarország államjogának eltiprásával Austria csakugyan a hatalom „árnyképévé“ lett, és az is maradt, mig a magyar nemzet fel nem galvanizálta 1867-ben. De hát a galvanis-

Igaz, hogy azok a „pesti levelek“ Jósika Miklós műhelyén keresztül kerültek a világ elé, de mégis pesti levelek voltak. Jósika és munkatársai csak alakba öntötték. Működésük hatályosságának kulcsa épen abban állott, hogy soha sem nem koholtak, sem nem ferditettek hireket; gonddal voltak, hogy ténynek sohase mondjanak olyat, amit nem lehetne bebizonyitani.

Én ez egész működés alatt részint közvetlenül, részint Teleki László utján levelezésben állottam Jósikával, ki azzal tisztelt meg, hogy tőlem kért utasitást az irány felől, melyet a házában felmerülő egy vagy más mozzanat tárgyalásánál szem előtt tartani tanácsosnak itélek. Szokásom (talán: rossz szokásom) szerint e levelezésre tartozó saját leveleim közül (kivált 1860. octoberig) csak igen kevés van birtokomban, de Jósikától van vagy százharmincz levelem. Élvezet azokat olvasnom. Megilletődéssel vegyes élvezet. S meg vagyok róla győződve, hogy ha majd egykoron egészen nyilvánosságra kerülnek (e kötet kerete csak egy kis részüknek közlését engedi meg), a magyar közönség nem kevesebb élvezetet találand e levelek olvasásában, mint talált a koszorus iró azon műveinek olvasásában, melyek báró *Jósika Miklós* nevét a magyar szépirodalom történelmében oly dicsfénynyel veszik körül; s azt hiszem, e levelek becsét a magyar olvasó előtt csak növelheti a keresetlen fesztelenség, mely — minthogy nem a nyilvánosság számára voltak irva — rajtok végig vonul s ép azért irójuk jellemének, lelkületének oly igen hű tükrét nyujtja.

---

mus ad-e életet? Én nem hiszem. Igaz: „több dolog van ég és föld között, mint amennyiről bölcsészetünk álmodik“. De ez nincs. Majd meglátandja, hogy nincs, aki élni fog, mikor a vihar szele neki zúdul annak, amit szélcsendben élőfának néznek, holott csak kéreg, mely ürt takar. Életerővel csak organismus birhat. Az, amit Austriában „birodalmi egység“ nevével cziczomáztak fel, csak mechanismus. S más nem is lehet.

III.

Jósika Miklós — Kossuthnak.

Brüssel, deczember 4. 1859.

Szives soraid bennem is felköltötték ama mozgalomteljes s olykor magasztos, máskor sötét napok emlékezetét, hol te mint vezér, én mint közkatona oly közel valánk egymáshoz.

De leveled másként is kedves és becses volt előttem, s tanuskodik arról, hogy akik egyformán szeretik a hazát, legyen tágabb, legyen szükebb látkörük, a fődologban okvetlenül találkozniok kell. Meg lehetsz teljesen győződve, hogy tanácsaidat hasznomra, mondhatnám: hasznunkra forditandom, s ezt annál könnyebben tehetem, mivel egy-két pontban már is nézeteid szerint működünk itt, a kanálison innen.

Én is sokkal nagyobb fontosságot tulajdonitottam vállalatunk kezdete óta annak, amit a lapok, azaz a szerkesztőségek maguk, mint ilyenek, mondanak, semmint, a mi irodánkból kiindult czikkeknek, s azért örültem annyira, mikor a „Correspondence Havas“ oly készséget mutatott, rövid, irányadó, s jellemző eseményeket kijelölő czikkeinknek tért engedni sokat olvasott s még többet idézett lapjában. Azonban más szerkesztőségek is szóltak már saját nevükben. A „Nord“, „Revue Contemporaine“, „Patrie“, „Morning Herald“, „Standard“, „Courrier du dimanche“, „Weser Zeitung“, „Kölnische“ stb. s remélem, ezután még többen fognak szólni, miután a legellenségesebb lapok is — a bécsiek s az augsburgi — legalább egyet már felismernek, azt, h o g y v a n m a g y a r k é r d é s, m e l y l y e l s z á m o l n i k e l l. Abban is követtem már is tanácsodat, s ezután méginkább követendem, amit az amphitryoni szerepről irsz.

Ami működésünk czélját illeti, igazad van: ennek csak ugy lehet hatása, ha egységes, s mivel e részben osztozom nézetedben tökéletesen, s czélunk — v é g c z é l t értek — nem is lehet más, mint menekedni »Austriától«, bizony elhiheted, hogy egyenesen oda törünk. Azonban, ha az öreg ágyukkal működünk, igen természetes, hogy az oly finnyás lapok, mint a nagyon is dependens „Indépendance“, visszautasitják czikkeinket; ez pl. ma épen harmadszor történik a campagne megnyitása, azaz nov. 1. óta. Vigyáznunk kell tehát, hogy ezen sokfelé terjedő organumot el ne veszitsük egészen,

s ez okon, ha az „Indépendance" salonjaiban glacée keztyüt huzunk is fel, még eddig mindig találtunk módot más lapokban teljes nyiltsággal egyenesen a czél felé törekedni, sőt a visszautasitott czikkeknek is angol lapokban helyet találni.

Még alig öt hete, hogy neki gyujtottunk, csatarendünk tehát még nem rajzolhatja le magát egész kiterjedésében, de légy teljesen nyugodt: szavad el nem hangzott, reánk fogsz később ismerni. Ami a dolog pénzügyi részét illeti, ez kissé gyenge lábon áll, de három hónapra biztositva van vállalatunk tényleg, — jövőre pedig a vállalkozók jelleme által.

Adja az ég, hogy:

»Ne legyek én az a szarka,
Ki sokat akar, s nem birja farka.«

Ezt azért irom neked egész őszinteséggel, mivel nagyon tartok tőle, hogy az én jó és kedves barátom: Teleki Laczi kissé túlbecsül engemet. Nem oly könnyü e vállalat, mint hittem, s roppant időmet veszi igénybe; aztán ez oly szent, oly nemes ügy, hogy ebben nem szabad ám megelégedni azzal, hogy: »et voluisse sat est«. Én a zajt, melyet ütöttünk, s azon kétségtelen tényt, hogy ügyünk — miként épen ma irják nekem Párisból — égető napikérdéssé vált, valaminek tartom, de korántsem elégnek. Mindez, az én nézetem szerint, csak kezdete a kezdetnek, s óhajtom, hogy a résztvevők hanyagsága és következetlensége által ne legyen a végnek kezdete. Hogy részemről semmit el nem mulasztok, az bizonyos; e részben szivósságom (rosz qualitás egyébránt) inkább a sok-ban, mint a kevés-ben vétkezik.

Az öreg vak Pfeffel azt mondja, hogy aki nyáját jól akarja megőrizni a farkasoktól, „der mus gute Hunde halten". Én is ezt tartom: s jó vezér-agaraim vannak. Ezeké, s korántsem egyedül az enyém az érdem.

Telekinek minden hónapban kimutatást küldök; a novemberről szólót már elküldöttem s közlötte veled. Ebből láthatod, hogy kevés pénzzel eddig is mennyire mentünk: a vállalkozóknak egy-egy czikk szerkesztési, forditási, beszerzési s minden mellék költségekkel — mint a lapok tartása, posta-költség stb. — nem kerül egészen 20 francba. Tegye ezt valaki olcsóbban! S én mégis remélem, hogy vállalatunk megrősödvén, a czikkek árát felényire leszállithatom, még pedig nem csökkentvén a honoráriumot.

És most, hozzátévén, hogy leveledneki e g é s z f o g l a l a t j á t eszemben tartom, szives, barátságos tanácsaidat szigoru következetességgel — in quantum possum — követem: azon igen f o n t o s k é r é s e m van hozzád: maradjon ezen egész ügy szoros titokban köztünk. Eddig is sok bajunk onnan eredt, hogy nem tudtunk hallgatni. Nyilt, őszinte nemzet vagyunk: ez fejti meg a dolgot. De ezen vállalatban a legszigorubb hallgatás conditio sine qua non. Mihelyt a mindenütt szaglárokat és spiczliket tartó bécsi kormány szelét veszi, miben sántikálunk: majd ugy eláll ja utunkat, hogy egy levelet sem kapunk; már is sok elsikkadt.

Adatok dolgában, fájdalom, cserben hagytak a Landsmannok. Nov. 1. óta csak hét czikket kaptam, s ezek közül csak kettő volt használható, a többi akkor érkezett, mikor már mi öt-hat lapban elővettük a brugót vagy a tilinkót. Ludvigh igen jó brugós; igaz, hogy néha ad egyet a nyaka közé a németnek a hosszu vonóval, de ez nem baj. A párisi tárogatós *) is ügyes fiu; ez is rúg egy kissé — ha megeresztjük a kantárt — a m a g a h e l y é n; másrészt a hirlapok »enfant gaté«-ja, mert az »Indépendance«-t kivéve, még egy sem utasitotta vissza czikkeit.

(Aláirva) Jósika.

U. i. Feledtem mondani, hogy c o m m i t t e n s e i n k n e k p r o g r a m m j u k is v a n s e z n e m e g y e d ü l p o l i t i k a i.

IV.

Kossuth — Jósika Miklósnak.

London, deczember 20. 1859.

Deczember 4-ikei szives soraidból örömömre vált megérteni, hogy azokban, a miket a sajtó-müködés czéljáról s az irányegységről irtam, egészen osztod nézeteimet.

Nem is várhattam tőled mást. Te bizonyosan nem tartozol s nem fogsz soha azok közé tartozni, kik akár az osztrák ház történelmének tanulságát elfelejtik, s hazánkat egy ujabb

*) Horn Ede.

megcsalattatásba s vele vagy végelmállásba, legalább az egész nyert térnek századokra terjedhető föladásába, vagy az orosz karjai közé sodorni elég gondatlanok, — akár pedig 1849-et s vele az összes nemzet ünnepélyes akaratnyilvánitásával szentesitett függetlenségi nyilatkozatot desavouálni akarhatnád.

E térnek elhagyása végetlenül veszélyes is volna. E tért elhagyva, a magyarnak nincs többé alapja, melyen állást vegyen; levegőben fog állani, szelek játéka lesz, kapkodva, mint a vizbefuló, minden lengő szalmaszálhoz. S hová fogják a szelek hajtani? Előttem a dolog igen világos. Ha a magyar magát engedményekkel még egyszer meg hagyja kérlelni (nem mondom én, hogy visszautasitsa, hisz ez nincs is hatalmában, ha rátolják; a megkérlelés alatt azt értem, hogy az engedmények által annyira le hagyja magát kenyerezni, miszerint ha kedvező alkalma ajánlkozik is az osztráktól megszabadulni, azt ne akarja felhasználni, hanem botor kutya-hűséggel ismét ő mentse meg sanyargatóját,) ha, mondom, még egyszer meg hagyja magát kérlelni, ismét meg fog csalatni, e csalás folytán ismét lesz forradalom Magyarországon, de többé nem lesz magyar; nemcsak azért, mert az orosz fogja azt vezetni, hanem azért is, mert a magát megkérlelni hagyott magyar resignálván, szláv irányban fogja azt vezetni, hazánk Lengyelország sorsára jut, s a magyar csak lakos lesz honában, de nem nemzet.

Ez borzasztó jóslat, de jóslat. Én alig merek már arról gondolkozni: mi lesz a jövendő, — oly irtózatos pontossággal teljesedik, a mit mondok. A ki irataimat olvasta azon idő óta, midőn 1843-ban megirtam, hogy Széchenyi meg fog őrülni tavaly novemberben tartott beszédeimig, melyekre a tények oly gyorsan elkövetkeztek: meg fogja érteni, miért borzadok a jövendőbe nézni: mert arra, hogy lássuk a jövendőt, nem kell bolond előitélettel olvasni a csillagokban, vagy leselgetni a szeleknek jós fuvallatit, csak a helyzet studiuma, csak a történelem ismerete kell, mely a tegnap tükrében megmutatja az okot, melyből a holnapok, mint okozatnak következni kell, és kell végre egy kis józan logika.

Igen, az lesz a jövendő, a mit mondék, ha a magyar most lemond concessiókért a függetlenségi alapról. Boldog isten! Európa közjoga épen most van két nagy elv elismerésének forduló-pontján; egyik: hogy a nemzet s uralkodója közti

vitába a nemzet ellen külinterventiónak nem szabad lenni; a másik: hogy csak a nemzet akaratja souverain hatalom, melynek önmagáról rendelkeznie joga van. Az első elvet már a franczia elismerte, sőt Olaszhonra ő állitá fel; a másikat az angol feltétel gyanánt állitá fel a congressusban való részvétére. Mi rémületes hiba volna tehát, ha a magyar épen most adná fel a függetlenségi nyilatkozatot, melynél ünnepélyesebb nemzeti akaratnyilvánitás nincs történelmünkben, mióta a hét vezér Arpádot főnöknek választá.

Ismétlem hát: örvendek látni, hogy a czél- s irányegység tekintetében osztozol nézeteimben.

Másrészt elismerem én, hogy az öreg ágyukkal való működésre meg kell a terrenumot választani, nem kell mindig puffogni, mint Gál tevé Arad előtt,hol kétezer mázsa puskaport puffogtatott el az aradvári templom tornyára; tudom én, hogy vannak kényes lapok, s azt is tudom, hogy otthon bizony senkisem ütheti fel amugy potomban a Rákos-mezőn a függetlenségi lobogót.

Az én elvem a sajtó-működésre ez: nem kell mindig mondani, hogy a czél a »décheance«, de soha sem kell ellenkezőt mondani czélnak.

Már pedig e részben hazafiui kötelességemnek tartom, kedves barátom, téged megkérni: adj szoros utasitást azoknak, kiket alkalmazol, mert néha aggodalommal tapasztalom, hogy nemcsak eltérő, de ellenkező irányban működnek azzal, mit szives leveledben magadénak vallasz.

Veszem pl. a »Times«-t. Ez nem kényes állásu lap; ez angol lap; az angol sajtó szabad. Ez nem is finnyás most e kérdésben. Tudom, *Ébert* felszólitá czikkei folytatására és carte blanche-t adott neki.

No már épen a »Times decz. 1-ei számában (párisi corresp.) egy formalis désavouement-t láttam. »A magyar aristokratia nem akar elszakadni az osztráktól; ez csak a régi alkotmányt akarja, megtisztitva salakjaitól« stb. A levelező annak rende szerint kidobja a nemzetakarat nyilvánitását a hajóból, mint Jónást a niniviták vagy kik.

Megbotránkoztam. Több ily példát is emlithetnék.

Hiszen tudom én, hogy ha Bécs szorultságból concessiókra adná magát, a mi »nemes« aristokratiánk bizony

nagyon beérné a régi alkotmánynyal — kevesebbel is —, de nekünk nem hivatásunk »anticipálni« ezt az eshetőséget s devalválni a hazai mozgalom jelentőségét. Eddig még nem is áll nyilvános tény gyanánt a világ előtt, a mit levelező állit. — — — Nincs magyar lap, mely azt mondta volna, hogy a magyar nem akar független lenni (ha azt nem mondta is, hogy akar). Hát minő tényre alapitotta állitását az a levelező? Talán mert Károlyi Lajos, Széchen és Jósika Samu ugy beszéltek Hübnernek Tót-Megyeren? Hát hogy beszéltek volna szemközt osztrák miniszterrel? Irott programmot, tudtomra, ezek sem adtak be s ha adtak volna, bizony kötve hiszem, hogy akár a nemzet, akár az arisztokraczia hajlandó legyen ama három urat a maga érzelmei kifejezőjének elfogadni.

Én ismerem a sajtó-működés keletkezésének eredetét ab ovo. Olvastam a künn járt megbizottak leveleit. Concertatió történt velem a velük válaszul közlendő nézetek felől. Én óhajtottam, hogy a te kezedben összpontosittassék a működés, s szivből örültem és örülök, hogy igy történt. Az én hozzájárulásommal adattak az utasitások, s öröm látni, hogy hogy betüről betüre követtetnek. És én tudom, hogy kitünő befolyásos egyének hon az osztrákot nem is tekintik kormánynak, hanem banditának. E kifejezést hazulról ó-conservativ aristokratáktól s katholikus főpapoktól tanultam; tőlük tudom, hogy semminemü osztrák concessió nem elégitheti ki a nemzetet. És tudom, hogy a magyar katholikus püspökök oda nyilatkoztak, miként készek hiveik nyájával együtt a keleti egyházhoz áttérni, ha ez áron hazánk az osztráktól meg szabadulhat (még erre is készek!!). Emlékszem arra is, hogy a künnvoltak egyike (mágnás, tudod: ki) már a villafrancai gyásznap után azt irta Laczinak, tán épen Brüsselből, hogy tán minden béke daczára jobb volna egyenesen fegyverhez nyulni otthon. S végre tudod, mint tudom én is, hogy soha köztünk s a honiak között, kivétel nélkül, összhangzóbb értelem nem volt, mint épen most. S ez még a magán-viszonyokra is kiterjed. (Gondold: Ürményi József fia Vukovics leányát veszi nőül, s maga a fiu apja kéri meg a számüzött apától a lehető legszivesebb levéllel.)

Ha eltalálna késni a felszabadulás alkalma, lenne alkuvó párt az országban, azt jól tudom, de ez akkor is csak számi-

tás volna, jó vagy rosz, de csak számitás, nem czél. Én nem hiszem, hogy 12 ember legyen a magyar aristokracziában a ki azt czélul, mondom: czélul kitüzve tartaná magának, hogy nem akar az osztráktól elszakadni, ha lehet.

Mit akarok tehát? azt-e, hogy azt mondja a levelező, hogy az arisztokraczia el akar szakadni? — Nem; hanem azt hogy ellenkezőt ne mondjon. Hagyja beszélni a tényeket; mondja el, mikép csalták meg mindig a magyart; emeljeki a tényeket, melyek kimutatják, hogy az osztrák a javithatlan, házak közé tartozik, mint a Stuartok és Bourbonok; mondja el Magyarhon politikai és anyagi sérelmeit; a koldusbot ösvényét, melyre a magyar arisztokraczia systematice sodortatik; mutassa fel a tényeket, melyek tisztán szem elé állitják, hogy az osztrák menthetlenül hanyatlik; hogy serege bomlóban van, mert a szuronyok és kardok gondolkoznak, s a tisztek zugolódnak a sógor-koma rendszer ellen, mely a vezérbotot ügyetlen szamarak kezébe adja; beszélje el a solferinói csatanap botrányait, beszéljen el mindent, a mi bizonyitja, hogy mily bolond az a »meine getreue Armee« karjaiba való bizalom, melyre támaszkodnak, midőn gyermekes daczczal kardjukra csapva, az engedélyeket javasló *Bissingen* velenczei kormányzót szobájukból kiriasztják; beszélje el, hogy a pretendált 38 millió pfrt. gazdálkodás a hadseregi költségvetésben ámitás, mert nem a sereg kisebbitésén, hanem a már is alig élhető tisztek s legénység ellátásának csökkentésén alapszik, és alapszik a határozatlan Urlaub-on, mely az embert megtartja katonának, de nem fizeti, s kiben, midőn ujdon alapitott tüzhelyétől s családja köréből a berukkolási parancs által rögtön kiragadtatik, megannyi kérlelhetlen ellenségnek adott fegyvert kezébe; bonczolja fel kitatarozhatlan pénzügyi helyzetét; mutassa ki, hogy nincs számára segitség, mert az adót nem emelheti fel, különben (már is a tőkét érintvén) kevesebbet hoz be, mint előbb; hogy kölcsönt nem kap; hogy mindent, mi jövedelmező, már jobbadán eladott, elzálogositott, s igy bukása kikerülhetetlen; mondja el, hogy szövetséges nélkül áll a világon, mert nincs, a ki be nem látná, hogy Austria históriai ideje lejárt, mert nincs ok, nincs érdek, a miért létezzék, s hogy a história törvénye, miként azoknak el kell veszniök, kiknek lételére nincs ok. E korhadt, roskadó állapottal

pedig tegye ellentétbe a gondosan kiszemelgetett mindazon tényeket, melyek mutatják, hogy mily megtörhetlen elevenség, mily egység, mily lélek van a magyar nemzet minden soraiban vallás- s nyelvkülömbség nélkül; emelje ki a katholikusok gyönyörü magaviseletét a protestans mozgalom irányában, mi példátlan szivemelő látvány a történelemben; számlálja el mindazon földirati, statistikai és történelmi alapokat (összehasonlitva pl. az elsőrendü hatalmak közé sorozott Poroszországgal), melyek az olvasót meggyőzik, hogy a magyar minden tekintetben fel van ruházva az önálló államlét kellékeivel, mig az osztrák csak vagy idegen segitséggel vagy ellenségeinek fonák nagylelküségéből bir tengeni; és adja hozzá, hogy a magyart, higgadtan férfias nemzeti mozgalmában támogatja annak öntudata, hogy reá az európai nemzetcsalád jövőjének szüksége van, mig az osztrák tartományhalmaz minden érdeknek csak kárára van.

Ily irányu tényeket hordozgasson fel; ma egyet, holnap mást, s ily irányu megjegyzések szakadatlan közbeszövögetésével füszerezze azokat, a czélnak elmondását hagyja a szerkesztőkre, mint következményt, vagy kitalálását hagyja a közvéleményre. De mindenekfelett azt ne mondja, hogy az arisztokraczia nem akar elszakadni az osztráktól. Ha az arisztokraczia magát a népérzelemtől el nem különözi, szeretett s becsült elsőszülöttje maradhat a hálás nemzetnek. »Veletek, általatok, ha nektek tetszik; nélkületek, ellenetek ha kell.« A nemzet tolmácsa valék, midőn ezt irám 1841-ben; igazolta 48, igazolni fogja a jövendő a napok végeiglen. E szavak méltánylatában fekszik kulcsa a magyar arisztokraczia jövendőjének.

Én ezen észrevételeket kötelességemnek tartám neked megirni, tisztelt barátom, hogy figyelmeztetve légy a »vadászatban némely vezér-agarak« nyomból ki-kikóválygásaira.

Hosszas levelem daczára még egy szót azon némely körökben felmerült eszméről, hogy ha az európai congressus csakugyan összeül, ott a magyar ügy szóba hozassék. Alapnézetem ez: ha a diplomaták fel akarják ott venni a magyar ügyet, nekünk nincs módunk megakadályozni.

De én borzadok a gondolattól, hogy hazánk ügyébe az európai kabinet-diplomatia avatkozzék. Én a hitetben va-

gyok, hogy hazánk függetlensége csak időkérdés, de jövendője biztos. Semmisem ronthatja meg, csak vagy a congressusok, vagy a nemzet maga.

Ah! ha csak gyanithatnám is, hogy ott Európa hatalmai igy szólnak az osztráknak: »Európa békéje érdekében követeljük, add vissza a magyarnak történelmi jogait,« — én személyemre lemondanék nemcsak arról, hogy élve boruljak hazám szent földére, de arról is, hogy halva keblében aludjam az örök álmot s mindent elkövetnék, hogy a cengressuson ügyünk előkerüljön.

Ámde igy nem fognak szólani. Ennek még álma is ábránd. Legfölebb, mondom: legfölebb azt mondhatnák: »Mi elismerjük, hogy Ausztria ur a maga házában, de Európa érdekében javasoljuk, legyen a magyarok külön érdekeire figyelemmel, amennyiben birodalmának közös érdekei megengedik.« Meg tudnám mondani, mit felelne az osztrák, de akármit felelne, az európailag még nem szentesitett birodalmi egység európai constatálása volna az egyedüli eredmény.

Ettől borzadok. Ne játszunk kétélű fegyverrel. Hazánkat sértenők meg. Ezer ok közül elég ez egy arra, hogy ellene legyek a congressus memoralizálásának. A nemzet sem akarja ezt. A künnvoltak közül egy sem emlité. Ismét tévedezett a levelező, midőn (»Times“, decz. 6.) ellenkezőt irt. Ellenben azon eszmének, hogy röpirat irassék, nem vagyok ellene, feltéve, hogy a történelmi tények a jelen állapot és a magyar tömérdek jogi panasz előadására szoritkozik, nem pedig könyörög vagy olyanért, a mitől megijed a diplomatia, vagy a mit kérni bűn s hiba.

Érdeket kelteni a magyar ügy iránt az európai közvéleményben, ez jelenleg a nyilvános működés terén a mi főfeladatunk. Ezt te megteszed, — bámulatos sikerrel teszed. Aldjon meg az isten mind a két kezével buzgó fáradozásaidért. Én is iparkodni fogok más uton lenditeni a dolgon egy kicsit. Ujra kinyomatok tavaly novemberben Magyarországról mondott beszédeimből vagy kettőt s elosztom tizezer példányban. Meetingeket provocálok (magam személyesen nem lépek fel), gonddal leszek, hogy a protestans mozgalom (mely itt e protestans országban nagyon szivhez szól), kellőleg appreciál-

tassék, de méltánylatával a katholikusok remek szellemének és nem felekezeti szempontból; hibának tartanám hazánk függetlenségének ügyét nemzetléti magasságáról felekezeti sérelem szinvonalára leszállitani*) — — — — — —

(Aláirva) Kossuth.

V.

Jósika Miklós — Kossuthnak.

Brüssel, 1859. deczember 24.

Vedd mindenekelőtt igen szives köszönetemet azért, hogy engemet magyar őszinte nyiltsággal tisztelsz meg. Ez a legjobb: clara pacta boni amici. De azon kedvező oldala is van, hogy engemet is hasonló nyiltságra jogosit.

Elmosolyodtam, olvasván mennyire igyekezel engem arról meggyőzni, hogy ha az a jómáju magyar bárminő nagy engedményekre is beadja derekát, ez a hazára nézve végtelen veszély. Ki ne tudná ezt 60 éven tul? De egyben, gondolom, jóstehetséged daczára tévedsz: te concessióktól s ezek következtében egész vagy részleges lekenyerezéstől félsz. Én semminemü concessiókban sem hiszek, s még kevésbé olyanokban, melyek kis részben is képesek lennének hazánkfiait lekenyerezni. Hogy az a cretin és poltron kormány, mely nyakunkon ül, vissza merje adni régi önkormányzatunkat, ezt én képtelenségnek tartom. Még ijedtében sem meri tenni, nem hogy lekenyerezés végett tegye. Akasztófa, börtön, confiscatió, politikai mint vallási üldözés, germanisatió, fosztogatások, terrorizálás: ez azon neme a lekenyerezésnek, mely előttünk áll. Legfölebb olyan concessiókat remélhetünk, minőket most tolnak a protestánsokra, s melyek a lekenyerezés helyett lángba boritják az érzelmeket.

---

*) Ebben Jósika velem tökéletesen egyet értett. Egyik levelében (febr. 4. 1860) igy ir: „Ügyünknek egyik nemes jellemző vonása épen az, hogy »köztünk« vallás-felekezeti kérdés nincs, hanem minden vallás-felekezet egyenlően kárhoztatja a kormány erőszakos üldöző rendszabályait, melyekkel a protestansok sanyargattatnak."

Én pirulnék hazámat arra inteni: u t t i m e a t D a n a o s e t d o n a f e r e n t e s.

A mi jóslatodat illeti, kérlek, ha oly csalhatatlan jós vagy, ne jósolj! ne fessed az ördögöt a falra! vagy ha minden teljesedik, a mit jósolsz, jósolj jót nekünk, nagy ideje, hogy a sok rossz után jó is jőjjön.

Miként vélekedem én a déchéance kérdéséről, — tudod. Ha valamely czikkben olyasmi áll, a mi evvel ellenkezik, annak okát elháritani tehetségemen kivül állt, s azt csak, ha megtörtént már, vagyok képes orvosolni.

Én is meglepetve és bosszankodva olvastam a »Times« párisi levelezésében ama helyet, melyről szólsz, és tüstént rápörköltem párisi chef d'atelier-mre. Mi volt a felelet? Halld: párisi levelezőm figyelmeztetett arra, hogy mennyi időt nyernénk, ha a magyarországi levelek egyenesen Párisba, nem előbb ide jönnének. Én tehát adresse-eket küldtem haza, s ezek következtében nehány levél egyenesen párisi szerkesztőm kezébe jött, s e l e v e l e k e g y i k é b e n v o l t f r a n c z i a n y e l v e n i r v a a z a c z i k k, m e l y e n m e g b o t r á n k o z t á l. H a a h a z a i a k m a g u k i g y b e s z é l n e k, a z b a j, d e i g y v a n. Én kénytelen voltam egy sereg levelet irni, az adresse-eket megváltoztatni, s azóta a czikkek az én kezembe jönnek előbb. Van ezek közt elég, melyet nem is adhatok, annyi bennük a divergentia.

Ime barátom, a tribulatiók egyike, miket a theoria kifelejt, de a praxis meghoz. — — —

Tiz évig a kutya sem beszélt rólunk, most rövid nyolcz hét alatt Európa egyik végétől a másikig a magyar kérdés állandó rovatot képez. És most érkeznek aztán rendre a k r i t i k á k, f i g y e l m e z t e t é s e k, f e l s z ó l i t á s o k. Ne haragudj, ha magyar ember szokásaként elpanaszlom neked soromat.

Egyik azt irja, hogy a haza szent nevében kér, el ne áruljam törekvésünk czélját, mert a nagyhatalmasságokat ellenünk zuditjuk s az otthoniaknak bajt okozunk. A másik esdeklik és könyörög, hogy vigyázzak, mert az »Allgemeine Zeitung« decz. 18-iki száma azt mondja, hogy »Párisban correspondenz-bureau van s hogy minden wie aufgegebene Parole gyárilag megy«, tehát ha lehet, kerüljem a szigoru összhangzást, csusztassak be néha valamit arról, hogy nem akarunk elválni azoktól a kedves osztrákoktól. Aztán jő egy harmadik, nagy szavakkal és csengő-bongó frasisokkal, ki azt állitja,

hogy dobbal akarunk verebet fogni, s minden batteriámat felfedem, mielőtt még árnya is lenne a csatának.

Igy megy ez három hét óta napról-napra. Aztán beszélj velük tótul, ha tudsz!

Mindezen misériák a legangyalibb béketürést kifárasztanák. Ezek az emberek azt akarják, hogy meggyőződésem szerint működjem és mégis mindegyik belekottyant valamit a tálba, s a mi a legfurcsább: azt akarják, hogy felelős legyek. Köszönöm alássan!

Párisi szerkesztőmnek az ottani lapszerkesztők azt tanácsolták, hogy most a congressus küszöbén maradjon törvényes téren, — én neki s többi szerkesztőimnek is azt adtam utasitásul: hogy a magyar nemzet soha sincsen sem törvényesebb, sem történelmibb téren, mint mikor függetlenségét kivánja vissza.

Iveket kellene beirnom, ha mindazon szóváltásokat feljegyezném, melyekkel e vállalat jár.

A röpiratra nézve örömmel látom, hogy mindnyájan egyetértünk. Ludvigh megirja a darabossát — igen jól tud hozzá, én aztán majd felkötöm a fehér nyakravalót.

A congressust illetőleg nem kell felelnem. E részben majdnem szórul-szóra azt mondod, a mit én Laczinak irtam és Ludvighnak mondottam.

Angliában való fellépésedtől igen sokat várok, ha nem is személyes. Csak aztán azok a te angolaid tennének is valamit. Te, a ki Derby miniszteriumát meg tudtad buktatni, gondolom, talán később arra is birhatnád John Bull-t, hogy függetlenségünk mellett meetingezzék.

— — Tiz év óta ez a leghosszabb levelem, de még sem rekeszthetem be a nélkül, hogy mint curiosumot neked meg ne irjam, miként akadt a hazában, még pedig nő, ki szememre hányja: miért fogtunk mi (nem tudja, hogy én) oly későn a propagandához, miután ha tizedrészét azon pénznek, mely kijött az országból, arra forditottuk volna, hogy az európai sajtót megnyerjük, most Európa ismerné Magyarországot, s talán már is szabadok volnánk. Én ennek a túlbuzgó némbernek azt feleltem, hogy abból az állitólagos sok pénzből mi még egy fillért sem láttunk, s hogy mieux tard que jamais.

Áldjon az ég! Még egyszer köszönöm őszinteségedet, s vagyok ki voltam: hived

(Aláirva) Jósika Miklós.

*

* *

E levélből láthatja az olvasó, hogy voltak Magyarországon, a kik hitték s nekem vannak okaim mondani, hogy még most is akadnak, a kik hiszik, miként, isten tudja, mennyi pénz jött ki az emigráczió számára az országból.

Mi ellátásban vagy segitségben részesitették az emigráczió egyes tagjait saját vagyonuk otthoni kezelői, rokonaik vagy barátaik? — nem tudom, s ez nem is tartozik a dologra, valamint az sem, hogy tudok eseteket, midőn a fiu segély nélkül hagyta nyomorogni emigráns atyját, kinek vagyonát otthon élvezte, s a testvér éveken keresztül megfeledkezett részesiteni emigráns testvérét az időközben megnyilt apai örökségben. Az ily sötét vonásait az emberi jellemnek jobb feledjteni.

Hanem a történelmi hűség kötelessége parancsolja ünnepélyesen kijelentenem, hogy kivéve a Jósika Miklós által vezetett sajtóműködésnek többször segélyemre szorult, mindig szük, s nem is kitartó ellátását, a magyar emigráczió sem politikai működésre, sem mint testület, sorsának enyhitésére, soha, egyetlenegy fillért sem kapott az országból. Soha!

Nem vonom kétségbe, hogy az országban történhettek ily czim alatt gyüjtések, sőt tény, hogy miután Amerikából Angliába visszatértem, sürgető felszólitásokat kaptam az országból azoktól, kik a hazafiui (ha ugy tetszik nevezni: »forradalmi«) tevékenység szálait kezükben tartották, hogy küldenék be az országba egy jó csomót Amerikában nyomatott dollár-igérvényeimből, miszerint azoknak elárusitásával a mozgalom költségei fedeztethessenek. Küldöttem 1852. augustus elején s hirét hallottam, hogy ez igérvények egy része valósággal el is árusittatott; oly hazafiakat is hallottam megneveztetni (nevezetesen Zs....ry I-rét Hont megyéből), kik ez alkalommal tetemesb áldozatokat hoztak. Mi történt e pénzzel? — nem tudom, de a felől becsületszavammal kezeskedem, hogy sem ezen gyüjtésből, sem máskor, sem gyüjtés utján, sem senki egyestől, sem politikai müködésre, sem az emigráczió testületi felsegélésére, sem az én kezemhez, sem tudtomra máséhoz, soha egyetlenegy fillér sem jött ki az országból. Nemcsak, de sőt a hazafiak otthon, tőlünk emigránsoktól kivántak, vettek igénybe, s k a p t a k pénzsegitséget a szervezkedési s egyéb előkészületi költségekre a hazában.

Majd ha Irataim közrebocsátásánál 1860 végére kerül a sor, emlités leszen téve egy ily tetemes pénzküldeményről; és leszen emlités az ismét és ismét előfordult pénzkérésekről, melyekkel a hazából folyvást ostromoltattunk; s majd ha Irataim azon része kerül napfényre, mely az 1866-iki porosz-olasz-osztrák háborura vonatkozik, — azt is megtudják az olvasók, hogy akadtak magyarok, kik, mint a magyar függetlenségi aspiratiókat tápláló hazafiak szervezett testületének megbizottjai lépvén fel külföldön, az emigráczió által, minden viszálkodások mellett is, szeplőtlen tisztaságban fentartott magyar kérdésből üzérkedési tőkét csináltak, — szomoru emlékü előfutárjai azon corruptiónak, mely a következő években oly óriási arányokat vett az országban, hogy európaszerte botránkozást keltett.

Hát én határozottan elutasitom magamról s az emigráczióról azt a feltevést, hogy, Jósika sajtó-működését kivéve, idekünn, a magyar függetlenség jogos vágya által inspirált törekvéseinkben hazulról valaha csak egy fillérrel is segitettek. Ellenkezőleg: a becsületesen teljesitett polgári kötelesség önérzetével szabad mondanunk, hogy mi, a számüzöttek voltunk — s örvendünk, hogy nyomoruságunk közepette is lehettünk — politikai barátaink működésének pénzzel is segitségére az országban, és pedig nemcsak ugy, hogy összeköttetéseinket e czélra felhasználtuk, hanem keservesen szerezgetett vagy takaritgatott sajátunkból is.

Magáról a sajtóműködés költségeinek ellátásáról Jósika Miklós 1859. deczember 31-én irott levelében ekként nyilatkozott:

»Engedd meg, hogy vállalatunk eredetére nézve megemlitsem, miként én hat év óta agitálok ezen ügyben; többet irtam kétszáz levélnél, s a ki csak kijött, bedoctrináltam, s mégis csak az idén, augustus vége felé vált testté az ige, s az első segély okt. végén jött kezemhez.«

»Horn, Ludvigh, talán te is azt hiszed, hogy hazánk nagy dynastái a vállalkozók. Épen nem. Az aránylag igen csekély összeg ily nagy ügyre kivétel nélkül csak nehány oly lelkes férfiutól jő, kinek magának is számot kell vetni erszényével. Ez az oka, hogy csak három hónapról három hónapra levén biztositva, nagyon kell vigyáznom, s egy kis »reserve-fond«-ról sem feledkeznem. — Komá-

romy Gyuritól megtudod mind. Szomoru! — fogod mondani. Igaz, de igy van.«

1860. évi május 15-én pedig ezeket irta:

»Az osztrák kormány a »Morning Herald«-nak ötvenezer frankot fizetett, csak azért, hogy hallgasson. Ötvenezer frankot egyetlenegy lapnak! Az én összes működésem még egy harmadrész ennyibe sem került a hazának.«

Azonban a »nehány lelkes férfiu« csak vagy egy évig állott helyt, s 1860. deczemberben Jósika már fenakadástól tartott s háromezer frank segitséget vett tőlem igénybe. Ekkor még csak fenakadástól, nem megakadástól tartott s a háromezer frankot csak »kölcsönül« kérte. De a következő január 28-án már arról tudósitott, hogy a sajtóvállalati segély vége felé jár. Kapott kétezer ötszáz frankot a vállalat részvényeseitől, de kapta azon figyelmeztetés kiséretében, hogy ez összeggel tartsa életben a vállalatot a meddig lehet, mert nem tudják: mikor s ha küldhetnek-e többet? Jósika tehát tudtomra adta, hogy ha a háromezer frankot visszakivánom, azt rögtön elküldi, de akkor a sajtó-vállalatot február 20-ika körül beszünteti, ellenkező esetben »még életben, legalább tengésben fogja azt, persze kisebb mértékben, tartani, mig jobb idők jönnek.«

A remélt jobb idők nem jöttek el. Én természetesen tudósitottam, hogy a háromezer frankot nem kölcsönkép adtam s nem is akarom kölcsönnek tekinteni. Mire febr. 15-ikéről azt adta válaszul, hogy »a háromezer frank megmaradván a vállalat pénztárában, ezzel s a hazulról kapott kétezer ötszáz frankkal reméli, hogy májusig valahogy csak eltengetheti; de a költséget le kellett szállitania, a párisi költséges bureaut fel kellett oszlatnia; *Horn* (ki annak élén állott) már csak az »Indépendance«-ba ir; azonkivül csak a »Nord« s pár franczia és belga lap van még rendelkezésére.« Azonban márczius 10-én már arról értesitett, hogy nem fizethetvén az irói tiszteletdijat, *Horn*-t egészen elvesztette. Abban keresett vigasztalást, hogy »a franczia lapok még nem hallgattak el egészen; a párisi lapokban ügyünk, ugyszólván, még állandó rovat, bár — igaz — nem oly helyesen felfogva, mint mikor még az ő courrier-jei járták; de ha az angol lapok ugy maradnak, mint

a hogy mutatkoznak, a világ csak el nem feled minket egészen.«

Igy tengett még a vállalat egy ideig, de anyagi támogatásban az országból többé nem részesült. Jósika Miklós, Ludvigh és Szarvady nem szüntek ugyan meg tevékenyen őrködni a continentalis sajtóban a hazai érdekek felett, de tették ezt hazafiui érzelmeik által ösztönöztetve egyénileg s nem mint egy rendszeresitett vállalat részesei. Mi nem tarthattuk fen, a mit a nemzet elhagyott. A részvét karja nem huzta fel az óra-müvet; az inga mind szükebb-szükebb ivekben még folytatta lassudó lengését egy ideig, — azután megállt.

* * *

Mielőtt e fejezetet bezárnám, érdekesnek tartok még Jósika sajtóműködésének történelméből egy furcsaságot megemliteni.

Az »Allgemeine Zeitung« e müködést Pulszkynak és Szemere Bertalannak tulajdonitotta, kik — szerinte — Párisban egy rendezett propaganda-bureaut állitottak. Jósika ezt velem (1859. decz. 26-án) a következő értesités kiséretében tudatta:

„Most jő a furcsa. Egy barátom többek jelenlétében kérdezte Szemerétől: mennyi igaz az »Allgemeine Zeitung» ezen állitásából? — és Szemere oly modorban mentegetődzött, miként mindenkit meggyőzött róla, hogy ő a »diabolus rotae«. Barátomat ez istenien mulattatta. Láthatod ebből, hogy nem éltem hiába 60 esztendőn tul: ismerem az embereket. Nem különös-e, hogy ilyen emberek vannak, kik mástól a sikert irigylik és selejtes önzésükben mások érdemét maguknak tulajdonitják — ? Beh jól teszik! Mi, kik sem népszerüségért, sem haszonért nem dolgozunk, hanem pusztán azért az imádott szegény hazáért, nemcsak átengedjük nekik a pávatollakat, hanem örülünk, hogy a »Sündenbock« szerepét oly szépségesen magukra vállalják.« *)

* * *

*) Az, a mit Jósika Szemeréről a hirlapműködés alkalmából mond, ugylátszik, más alkalommal is előfordult.

Ez Iratok I. kötetének 1-ső fejezetében terjedelmes kivonat van közölve azon emlékiratból, melyet az emigráczió némely tagjai

Aljon itt még *Jósiká*-nak egy magyar zamatu, jóizü levele, annak jeleül, hogy a szembetünő siker, melyet az »imádott szegény hazáért« folytatott fáradságos munkájával aratott, mi deritőleg hatott kedélyére, s minő rózsaszinben látta akkoron a pezsgésnek indult életet a házában.

VI.

Jósika Miklós — Teleki Lászlónak.

Montpellierbe.

Brüssel, april 20. 1860.

Kedves jó Laczim, őszintén megvallom neked, hogy ettől a hónaptól féltem; miután egész Európa össze-vissza van kuszálva, féltem — mondom — hogy nekünk hely sem jut a lapokban. De mióta a Svájcz és Savoya háttérbe kerültek, azóta czikkeink szaporodnak és s e m m m i l e g k i s e b b p a n a s z o m s i n c s. Propagandánk csak oly virágzó állapotban van, mint eddig volt. Sőt a „Times", „Nord" és „Indépendance" igen sürün szólnak rólunk s czikkeinket adják. Hallom, hogy a „Weser Zeitung" is hatalmasan perorál mellettünk. A „Kölnische" is megbékélt. Ezenkivül már a „Morning Cronicle" is szól hazánkról — é s i g e n j ó l. Nem is emlitve az angol lapok többségét és a „Daily News"-ben megjelenő czikkeket, melyeket, gondolom, *Lajos* ir (ex ungue leonem) s melyeket nem is registrálok az

---

(köztük Teleki László és Szemere is) Magyarországnak a német confoederátióba tervezett bekebelezése ellen 1851-ben a franczia kormánynak beadtak.

Kossuth felszólitott: néznék utána, vajjon az emlékirat nincs-e közölve Szemere memoirjaiban, mert ha nincs, Kossuthnak szándékában volt ez emlékiratot egészen kiadni, ha jut reá hely. (Nem jutott, sőt tömérdek anyagnak félre kellett tétetnie.) — Én utána néztem s megirtam K.-nak, hogy Szemere Emlékirataiban (»Naplóm«) a szöveg nincs benne, csak felemliti a tényt, hogy ily memorandumot szerkesztettek, h o g y ő (S z e m e r e) f o g a l m a z t a, hogy T e l e k i francziára forditván, a harmadik részt: az európai tekinteteket ugy bővitette és elforditotta, hogy abból minden e l v és m é l t ó s á g kihullott. — K. tudósitásomra válaszolva, csodálkozását fejezte ki közlésem felett, mert kezénél van T e l e k i L á s z l ó levele 1859. aug. 6-ról, melyben reflektálva Szemerének akkortájban irott egy hirlapi czikkére, mely amaz 1851-iki emlékiratból kivonatot közöl, Teleki szóról-szóra ezeket irja: »A kivonat hű. É n s z e r k e s z t e t t e m a z e g é s z e t s én adtam be.«

eredeti, tőlem kifolyó czikkek közé. Ugyszintén az olasz lapok is mozognak, s amin örülök: az „Esperance"-nak is akadt egy levelezője, ki jól beszél.

Most Puky-nál*) egy brochure jelent meg: „L'Autriche et la Turquie". Alkalmasint lengyel irta. Én e brochuret nagyon hyperbolicusnak és czélon túl lövőnek tartom, mert igen sokat (fehéretfeketét) akarván bizonyitani, semmit sem bizonyit. Azzal kezdi, hogy milyen könnyü volna Austriának Törökorszgot végkép elnyelni, s annyira megerősödni, hogy aztán minket magyarokat is megsemmisitsen. Mikor e tétel bebizonyitására ezer furcsa bakugrást csinált és sophismát sophismára, paradoxont paradoxonra halmozott: egyszerre sarkon fordul s azt mutatja ki, hogy ha a török velünk tart, ő is megmarad, mi is. — Valde bene! — hanem mind a két esetben Lengyelország felszabaditását teszi oda, mint conditiot sine qua non. Ha Austria szabaditja fel a polákokat, akkor e kedves pártfogónk,oda dob minket az osztráknak; ha pedig mi szabaditjuk fel őket, akkor az osztrákot dobja ide nekünk. — Láthatod, Laczikám, hogy „c'est à laisser ou à prendre" — Ugylátszik, hogy a polák koma szeretné velünk kikapartatni a gesztenyét. Hanem mi köszönjük

---

Azóta olvastam Teleki Lászlónak egy másik levelét is, melyet Montpellierből 1860. april 9-én irt Kiss Miklós ezredesnek, Szemere egy akkori röpirata alkalmából. E levélben ez áll:

»Olvastad Szemere brochure-jében azt a hivatkozást azon memoire-ra, mit 1851-ben Magyarhonnak Németországba való bekebelezése ellen beadtunk? Ő magát nevezi, mint annak egyedüli szerzőjét. Pedig én voltam szerkesztője. Tudom: mennyi munkámba került. Igaz, hogy Szemere a magyar alkotmányos kérdést illetőleg adatokat szedett volt össze, miket használtam, de mindent én állitottam össze, én irtam franczián1; azonkivül a kérdés európai oldalára nézve (pedig ez volt a fő) legkisebb tekintetben sem tekintheti magát még csak dolgozó-társamnak sem, — s most mindezt elsajátitja a maga számára! Kicsi dolog, de engem boszant.«

Igy Teleki. Tán nem is oly kicsi dolog; mert jellemző s figyelmeztetésül szolgálhat a történetirónak, hogy óvatos legyen, ha netán Szemere »Napló«-ját kutfőnek nézné oly tényekre nézve, melyeket Szemere vagy maga saját öndicsőitett személyével vagy másokról mindig és mindenben rosszat mondó hajlamával hoz kapcsolatba.

Helfy.

*) *Puky Miklós* számüzött társunknak Genfben jóhirü nyomdája volt.

szépen! Csak szabaditsák fel magukat, majd „zsivió"-t kiáltunk, — de hagyjanak nekünk békét, majd eljárjuk mi is a magunk nótáját ha az óra üt, mazurka és krakoviánka nélkül.

— — — — — — — — — — — — — —

Szegeden egy *Robert* nevü vén pap meghalt, s az ottani rendőrség, félvén tüntetésektől, bezáratta a templomokat. Szegény *Kempelen* Victort pedig, a szegedi lap szerkesztőjét, bezárták, mivel azt gondolták, gyanitották és sejtették hogy **talán** beszédet fog tartani; ez okon még pár fiatal embert letartóztattak. No, ha ezek a németek nem kötni való futó bolondok, Matz legyen akkor az én nevem.

Az akademia számára oly roppant mennyiségben gyül a pénz, hogy ha ez igy tart, 12 fiókot is ki fog állithatni. Az egy Lópresti Árpád e czélra a napokban 45 ezer pengő ezüst forintot ajándékozott.

Az egész haza gyászolja Széchenyit, s minden vallási felekezet, még a zsidók is, rendezik a gyászünnepeket.

A horvátok számára is folytonosan gyül a segély.

Szeretném, ha azok a fehérnyakravalós, pápaszemes németek egyetlenegy példát tudnának a világtörténelemből ily összetartó, nagylelkü, mindig crescendo haladó hazafi- és nemzeti érzetről és buzgóságról előmutatni. S még e pipogya nemzet, mely negyven millióval maga-magát sem tudja összeszedni, nekünk akar tanácsot adni, s minket akar oly nagyszáju — tudós — népbe beleolvasztani, mely fölött annyi apróbb-nagyobb fejedelem zsarnokoskodik, hogy nálunk juh sincs több.

Mondják, hogy az a szerencsétlen, gólyalábu Nádasdy is megunta, a mi sok, s le akar köszönni, és hogy a starkes Oesterreich mellett még csak Thun és Goluchowski van; magába Bruckba is beleállt a nyavalya, mióta az uj lotteria-kölcsön pucsot csinált, — Rechberget pedig valósággal kirázta a hideg s ágyban fekszik. Erre azt mondja a kölni ujság: hogy bizony kár ezért reformokról álmodni most, — sie sind verblüfft, geängstigt, vor allem aber verstockt! — Jobb is, csak vaszarkodjanak, *) (mint Erdélyben mondják), majd a bubjokra kollintunk, — — persze ha lehet s ha nem ők játszák a preveniret!!

*) vaszarkodik = erején tul erőködik.

Közöld Lajossal leveleimet, ha gondolod, hogy érdekelhetik.

(Aláirva) Jósika.

* * *

Jósika volt a legbiztosabb, legmegbizhatóbb érintkezési kapocs köztünk s a hazaiak között s az maradt hirlapi működésének beszüntetése után is, s azért ez Iratok folytában még sokszor fog az olvasó az ő leveleivel találkozni, melyek a nemzeti ébredés amaz időszakának mozzanatairól a hazában, sok oly érdekes részletet hozandnak emlékezetbe, miket a hazai hirlapok nem hoztak nyilvánosságra, az élő nemzedék pedig, ha akkor hallott is felőlük, rég elfelejtett. Sajtó-működése, melynek történelmével e fejezetben megismertettem az olvasót, nem volt befolyás nélkül a közszellem fejlődésére Magyarországon. Fennen lobogtatván a nemzet jogszerü aspiratióinak zászlaját, érdekeltséget keltett világszerte a magyar ügyek iránt s ez érdekeltség buzditólag hatott vissza a közszellemre az országban. Látható is volt e buzditás nyoma a joghoz való ragaszkodás utján, melyhez a nemzet egy ideig hű maradott. De eljött a kishitüség szele, s a nyomot, melyet nemzetnek, ha élni akar, sohasem kellene elhagyni, az elalkuvás futó-homokával betemette.

Ha jön-e még idő, midőn a nemzet a multak szent hagyományaiból erőt merit, hogy az elhagyott nyomokat felkeresse?

Azt modanám: eljövend, el kell jönnie, — ha nem volna megirva a világitélet könyvében, hogy »a jogot, melyet az erőszak elveszen, vissza lehet szerezni, de az veszve van, miről a nemzet maga lemondott.«

Talán nem volna veszve, ha lemondása nem történt volna öntudatosan. Akkor talán maghallgatásra számithatna az imádság: „bocsánat annak, aki nem tudta, mit cselekszik“.

De tudta. Annak magának, ki őt a lemondás siklójára vezette, annak magának szájából tudta, hogy „az veszve van, amiről a nemzet lemond“. Mégis lemondott. Tudva mondott le. Sántává tette magát, hogy idegen mankóra támaszkodhassék«.

De sánta apáknak lehetnek ép fiai. Hát én, oh szülőföldem, melyet hazámnak neveznem többé nem szabad, azon imádságot küldöm feléd a távolból: „Ne legyen a te istened a zsidók haragos istenévé, aki azt mondta, hogy megbünteti az apák bünét az utódokban. Bizzék az utód önmagában, hogy meg legyen az apák bűne bocsátva az — ő erényeiért!

NEGYEDIK FEJEZET.

Rokonszenv-tüntetés a magyar ügy iránt Skócziában.

I.

Meghivások meetingek tartására. — A glasgowi bizottság.

Tanácsosnak látszott, hogy a magyar ügy iránt sajtó utján felevenitett részvét Nagy-Brittaniában népgyülések által is élénkittessék.

Erre kétségtelenül a legegyszerübb mód volt volna elfogadni a meghivásokat, melyekkel Angliába visszatértem óta a szó szoros értelmében elhalmoztattam, — s városról városra élő szóval adnom lökést a rokonszenves tüntetéseknek, ugy mint a krimi hadjárat alatt s az olasz háboru kezdetén tettem.

Ezt azonban nem véltem tehetni, mert minden meghivás, melyet kaptam, arra mutatott, mikép mindenütt arra számitanak, hogy leleplezéseket teendek a viszony felől, melyben az olasz háboru alatt Napoleon császárral állottunk; ha tehát személyes érintkezésbe bocsátkozom a meeting-rendező bizottságokkal, s a nagy közönséggel, annyi kérdéssel leszek ostromolva, hogy vagy indiscrétiót kell elkövetnem, vagy megtagadva a kivánt leleplezéseket, neheztelésekre adok okot. Én a villafrancai csapás után nem ringattam magam azon illusióban, hogy a francziák császárja Magyarország függetlenségének visszaszerzése végett háborut kezd, de azt nem lehetett nem tudnom, hogy az ő elnézése vagy tiltakozása döntő befolyással lehet arra, vajjon fog-e vagy nem fog a turini kormány velünk magyarokkal oly viszonyba lépni, mely hazánk felszabaditásához reményt nyujthat? Ez okból hazafiui kötelességnek tekintettem nem provocálni indiscretiók által a Tuilleriák neheztelését.

Különben is módomban volt a rokonszenves tüntetésekre akként adni lökést, hogy a mozgalom önkénytesség jellegével birjon, a mi annak becsét kétségtelenül csak növelheté.

Glasgowban politikai és személyes barátaim körében már évek előtt állandó bizottság alakult oly czélból, hogy általában a continentalis szabadság, különösen pedig az olasz és magyar ügy érdekeit rokonszenves tüntetések rendezésével gyámolitsa, s annak idő és alkalom szerint anyagilag is segitségére legyen.

E bizottság a következő tagokból állott: *Mac Adam* Vilmos, *Langdon* W. G., *Mac Gregor* J. W., *Mac Tear* Robert, *Moir* Jakab, *Rae* Robert, *Mac Adam* János.

Ezen urak, kik az európai democratia kiválóbb tagjaival folytonos érintkezésben állottak, bizottsági szervezetüket a villafrancai béke után is fentartották. Tudva volt előttem, hogy a politikai viszonyok változatait élénk részvéttel kisérik, s azért nem mulasztottam el őket a magyarországi mozgalom érdekesebb jelenségeivel időnként megismertetni, s figyelmüket felhivni arra, hogy a magyar ügy az európai sajtóban mindinkább előtérbe lép. — E figyelmeztetések folytán indittatva találták magukat, hozzám azon kérdést intézni, vajjon nem gondolom-e, hogy a fenforgó viszonyok közt a brit közvélemény rokonszenves nyilatkozatai hazám ügyének hasznára válhatnának? Én a tudakozódásra e következő nyilt levéllel válaszoltam:

II.

Kossuth nyilt levele a glasgowi bizottsághoz.

London, 1860. január 7.

Uraim!

Mielőtt becses kérdésükre válaszolnék, egy kedves kötelességet kell teljesitenem.

Elmélkedéseim közepette, melyeket a helyzet biztató alakulása az uj év kezdetével agyamban felkölt, erővel elmémbe tolul a visszaemlékezés számüzetésem mult éveire s ez kötelességemmé teszi hálás érzettel ismerni el a lekötelezettséget, melylyel Skóczia

népének általában s különösen önöknek tartozom, ugy az állandó érdeklődésért szülőföldem iránt, mint a szives jóakaratért s hitért és bizalomért személyem iránt, melyet a letünt évek változatos viszontagságai között tapasztalnom engedtek.

A halavány csillámot, mely hazám nemes szerencsétlenségének fényéből talán reám is visszasugározhatott, az idő, e hatalmas varázsoszlató, rég kioltotta, — de Skóczia népe sohasem szünt meg engem tántorithatlan állhatatossággal bátoritani, hogy őt biztos támaszomnak tekintsem; a balsors hosszura nyult hideg árnyéka e nép rokonszenvét le nem hűtötte; a reménytelenség komor napjaiban biztatóm volt; sulyos körülményeimben kinyujtotta felém a felebaráti szeretet kezét, kinyujtotta oly modorban, mely ugy az elfogadónak, mint az ajánlónak becsére vált; megerősitett elveimben, osztozott aspiratiómban, s búmban, gondomban vigaszom vala; ha láthatáromon a remény felpitymallott, Skóczia népe felelevenitette erélyemet, ha az alkalomnak legkisebb látszata mutatkozhatott, buzditólag hatott határozatomra, hogy azt hazámra hasznositani megkiséreljem; remények hiusultak meg, de ő hitében czéljaim s politikám iránt meg nem tántorodott, s bármi hosszan tartott is a reménytelenség hazám szent ügyének végdiadala iránt, bizodalmában meg nem ingott.

Valóban számosak a ragaszkodás és hála kötelékei, melyek engem Skócziához csatolnak, de Skócziában senkihez erősebben mint Önökhöz uraim, kik hosszu éveken át barátaim voltak, mint hivebb, szilárdabb, fáradhatlanabb senki sem lehet. Már azon időben, midőn szegény Magyarországot sokan a kétségbeesés halál-leplébe vélték burkoltnak, nekem pedig magán-minőségemben a szokottnál is terhesebb gondokkal kellett küzdenem, — önök ugy köz-, mint magán-érdekeim előmozditása végett önként állandó bizottmánynyá alakultak, s féképen önök előkészitő buzgalmának tartozom köszönettel azon gyakori barátságos érintkezésemért Skóczia népével, mely érintkezésemből vigaszt is, jótéteményt is meritettem, s mely annyira otthonossá tett Skócziában, hogy csaknem ugy érzém magam, mintha fiainak egyike volnék.

Legyen jó-, legyen bal-szerencse, ami hátralevő napjaimra vár, — viszonyom Skócziával kedves emlékeim közé lesz sorozva mind halálomig.

A kérdésben, melyet önök hozzám intéztek, ujabb bizonyságát látom állandó érdeklődésüknek hazám és saját személyem iránt.

Önök kérdeznek: nem gondolom-e, hogy a dolgok jelen állásában hasznára válnék hazámnak, ha a magyar ügy iránt táplált helyeslő közvéleménynek s rokonszenvnek ujból kifejezés adatnék? Én e kérdésre határozottan igen-nel felelek, sőt ugy látszik nekem, hogy e tárgyban a brit nemzet véleményének kifejezése most azon magasztos állás sürgős követelményei közé tartozik, melyet e hatalmas és alkotmányos nemzet elfoglal.

Engedjék indokolnom állitásomat. Tizennégy hónappal ezelőtt, 1858. novemberben, midőn még nesze sem mutatkozott a levegőben ama viharnak, mely az osztrák ház trónusa felett azóta elzugott, én önöknél Glasgowban tartott egyik felolvasásomban azon nézetemnek adtam kifejezést, hogy ideje feleleveniteni a közérdeklődést Magyarország ügye iránt.

Akkoriban Magyarországnak még csak neve is alig lett említve a nyilvánosság európai közlönyeiben. Magyarország állapotának ismertetése és fejtegetése ma állandó rovatot képez az egyetemes időszaki sajtóban, ugy Nagy-Brittaniában, mint a continensen, s hazám ügyének mind igazsága, mind fontossága nyomatékos bizonyságtételt nyer azon tény által, hogy kivéve egy pár oly ultramontán szellemü lapot, mint a franczia »Univers«, az anyókás augsburgi »Allgemeine Zeitung"-ot, mely köztudomás szerint a bécsi udvar zsoldosa, s némely bécsi lapot, — az egész európai sajtó, még néhány bécsi lapot is beleértve, a bécsi udvar bánásmódját egyhangulag bárgyunak s kárhozatosnak itéli, Magyarország ügyét pedig igazságosnak ismeri el.

Az olaszországi háboru eredményei, a reá következett mozgalom Magyarországban, Erdélyben, Horvátországban, kapcsolatban az általános elégületlenséggel az egész osztrák birodalomban, még a türékeny Tyrolt sem véve ki, s a kormánynak rendkivüli gyámoltalansága: a magyar kérdést az utóbbi négy hónap alatt nemcsak európai fontosságra emelték, de sőt mondani merem, egy égető napi-kérdés jellegével ruházták fel.

Már pedig az állás, melyet a brit birodalom az európai közönségben elfoglal, nem engedheti meg, hogy Nagy-Brittania népe az égető napi-kérdések felett hallgasson. A mint nyilatkozott s nyilatkozik az olasz kérdésben, ép ugy nyilatkoznia kell a magyar kérdésben is. A közvélemény kifejezésének szüksége benn fekszik azon helyzetben, hogy Nagy-Brittania' egyike Európa vezérhatalmainak; kötelesség az, mely elválhatlanul hozzá van kapcsolva a

nyomatékhoz és befolyáshoz, melyet a brit nemzet közvéleménye ugy saját kormányánál, mint külföldön is gyakorol.

S van még egy más tekintet is.

Austria nemcsak a krimi hadjárat alatt, de még az olasz háboru előestéjén is egy erős hatalom hirében állt; e hamis tekintélyt a rövid olasz hadjárat annyira tönkretette, s az, a mi az osztrák tartományokban, különösen pedig Magyarországon történik, bármi hiányosan juthatott is köztudomásra, annyira leleplezte a jogtalanság amaz abnormis, mesterkélt épületének korhadtságát, melyet osztrák birodalomnak neveznek, hogy még maga a »Times« is indittatva találta magát mult decz. 27-iki számában kijelenteni, miként »ma már általánosan el van ismerve, hogy az osztrák birodalom részére többé nincs remény, s Austria urai a megsemmisülés felé vitetnek, mintha meg volnának igézve« (are carried spellbound to destruction).

Igézve vagy nem, — de vitetnek. Az erkölcsi világ örök törvényei nem hazudtolják meg magukat:

» — — — raro antecedentem scelestum
desernit poena pede claudo.« *)

Tul hosszura nyulnék levelem, ha az osztrák kormányzati rendszer esztelenségét, romlottságát, következéskép rohadottságát részletesen akarnám leirni.

Legyen elég annyit mondanom, hogy az osztrák kormány, nemcsak hogy a társadalom számos követelményei közül egyetlenegynek sem felel meg, de sőt egyenként és összesen mindannyival kiáltó ellentétben áll. Nem conservativ, hanem subversiv.

---

*) Ez a »pede claudo«, melyet a római költő az »élet mesterének«, a történelemnek oktatásaiból meritett, feleletül szolgálhat azoknak, a kik hajlandók lehetnek azt mondani, hogy a tények megczáfolták ez állitásokat, mert husz év folyt le azóta, s Austria még áll. Husz év nagyon kurta szám a sántikálva haladó megbünhödtetés utján. Fentebb mondtam valahol, hogy a történelem óralapján a perczmutató sokszor évekig késlekedve mozog, aztán egyszerre nagyot szökken s megkondul az itéletharang. Változások jöttek azóta közbe. Nagy változások. A magyar nemzet odaállt vállával támasztó-oszlopnak a korhadt épület mellé. Ép lett ezzel a korhadt épület? — Hát mit változtatott az az oszlop a történelem kérlelhetlen logikáján? — Azt, hogy a mikor a harang megkondul, az összeomló korhadt épület a támogató oszlopot is magával rántja. — — Pede claudo.

Nem hogy fentartaná, de felforgatja a társadalmat. A rendnek helyébe kibonyolithatlan zavart helyezett; a személy és vagyon biztonságát semmivé tette; örökös összeütközésben van mindazon érdekekkel, melyek az embernek akár mint erkölcsi, akár mint értelmes, akár mint vallásos, akár mint társas lénynek, akár mint polgárnak becsesek; érzékenyen sért minden érzelmet; mindenkit elégedetlenné teszen; az anyagi jólétet alapjában aláássa; mint átkos aszály, ugy teszi semmivé a jótékony természet áldásait; a haladást megállitja; az iparnak, kereskedésnek utját állja; sanyargató kezével a népnek még csontvelejét is kiszorongatja *); az életmód szinvonalát fokról-fokra alábbszállitja; a társadalom minden osztályát a legmagasabbtól a legalantabbig romlás felé kergeti; — s mig korlátot nem ismerő önkényességével az emberi természeten folytonos erőszakot gyakorol; mig megvetést támaszt maga iránt derüre-borura mindent összebonyolitó oktalansága által; mig hiu

*) Magyarországot, — akarom mondani: Cislajthaniát ma alkotmányosnak mondják. Maga is annak mondja magát. (Hiszi-e, a mit mond? — nem tudom.) Még »parlamentáris kormánya« is van. Ugy hivják. Parlamentáris kormány! — Minő vivmány! S biz az is volna, ha az alakiság zérusai előtt ott állna az az egy szám, melyet függetlenségnek hivnak. E nélkül a zérusok csak figurák, nem számok. Hanem hát — még! — parlamentáris kormányuk is van. És — csodálatos! — a mint a fentebbi sorokat irom, megmegvillan agyamban a kérdés: vajjon igazán a »Glasgow Daily Herald« 1860. jan. 13-ki számából forditom-e egy levelemet, melyet husz év előtt Londonban irtam, vagy tán annak helyébe az 1880-iki magyar lapokat csempészte valamely gunyolódó manó szemeim elé? Oly actualitási szaggal bir ez a husz éves levél. Csodálatos! Ép tegnap (julius 14.) este olvastam magyar lapokban, hogy szülőföldemre, arra a Zemplénre, melyben az idén az emberek szinte éhen haltak, reábocsáttatott a parlamentáris kormány parancsa, hogy a ki adóját rögtön le nem fizeti, annak gabnáját még lábon le kell foglalni adó fejében. Szegény földieim! Azt hitték, a sok koplalás után jól fognak lakni a sárga kalászból, mit isten kegyelme megérlelt számukra — s lefoglalják adóba lábon! Irva van, hogy »sic vos non vobis mellificatis apes«, és ez igaz. A méhtől is elviszik a mézet, melyet munkájával gyüjtött, de annyit mégis csak hagynak neki, hogy télen át megélhessen. Hjah! az méh, — a zempléni földmives csak ember. »Az állam nem lehet el adó nélkül.« Ez igaz. De hát az ember ellehet kenyér nélkül? — Minő molochchá lett ez a szó: »állam«, ebben a »cultur-század«-ban. Mennyire beteg ez a társadalom!

megátalkodással lábbal tapod nemzetiséget, szabadságot, történelmi jogokat: egyetlenegy oly jelenségre sem képes rámutatni, melyet a legdurvább önzés is bármi nyomorultan csekély kárpótlásnak tekinthetne mindannak elvesztéseért, a mit az ember becsben tarthat. »Azt kérdi ön: hányadán vagyunk kormányunkkal? — Nekünk nincs kormányunk. Rablók azok, banditák, — nem kormány.« E szavakat hallhatják önök még magasabb társadalmi állásu oly emberektől is, egyháziaktól ugy, mint világiaktól, kik egykoron a bécsi udvar erős pártosai voltak, s az ugynevezett ó-conservativ párthoz tartoztak.

E szavak egész köteteket mondanak, s e sokat mondó szavakat nem én találtam fel, hanem a megfékezhetlen elkeseredés adta azokat oly magyar emberek ajkaira, kik politikai elleneim közé tartoztak.*)

Azonban köztudomásu dolog, hogy daczára az Olaszországban kapott leczkének, a bécsi udvar mégis a kardra, és csakis a kardra fekteti biztonságának reményét. **)

Ebben még csak amolyan Hamlet-féle »módszer« sincs ugyan, mert a kardra-támaszkodás nagyon »különösen veszi magát« annál, a ki oly kevéssé volt képes kardjára támaszkodva fenállani, hogy kétszáz ezer orosz szuronyra volt szüksége, miszerint felállitottá legyen. Azonban ők a kardra támaszkodnak. No már a ki ezt teszi, annak két dologra van szüksége ; az egyik: pénz, a másik: megbizható hadsereg.

A mi az elsőt, a pénzt illeti: az osztrák financziális rendszert már rég elitélte az európai közvélemény. Az osztrák pénzügyek krónikus tönk-betegségben szenvednek, mit csak mesterséges szédelgés s csalások (escroquerie) fedezgetnek. Emlékezzenek önök

*) Én e szavakat magam hallottam a Svájczban, Interlakkenben, 1859. augustusban, két magyar utazótól, kiknek egyike báró Kemény Zsigmond volt. A másik, a hajdani conservativ-párt egy igen kitünő tagja, még él, a discretió tiltja őt megneveznem, de annyit szabad mondanom, miként vallomást tett előttem, hogy van egy büne, melyet nem tud magának megbocsátani, az, hogy nem velünk tartott.

**) Itt következik Bissingen gróf velenczei kormányzó már fentebb emlitett látogatása az udvarnál, mely azzal végződött, hogy »lieber soll der Teufel den ganzen Plunder holen!« aztán egy olyan nem épen rózsavizes mosdogatás, mely nem a mai közösügyes magyar világba való.

ama bizonyos, alattomosan a világpiaczra csempészett száztiz millió forintnyi államkötelezvény épületes történelmére, mely a világ pénzpiaczán annyi botrányt okozott. Én csak az osztrák adózási rendszert akarom önökkel futólag megismertetni, a mint az Magyarországon gyakoroltatik.

A földbirtok 32 százalékkal van terhelve a tiszta jövedelem után, mely a legigazságtalanabb módon van felbecsülve. E már magában is tulságosan terhes adóra még felül van róva ennek 60 százalékja tartományi-, és 25 százalékja községiadó-pótlék czimén (Landes- und Kommunal - Zuschlag), összesen tehát 85 százalékja az eredeti adórovatnak. Ugy, hogy a kinek földbirtoki tiszta jövedelme ezer forintra van becsülve, az ettől 8 frt hiján hatszáz forint földadót fizet. (Minden font sterling jövedelem után 12 shillinget!) S ez még csak a földadó; vége-hossza nincs a többi mindenféle egyenes és közvetett adónak, mely a földbirtokot terheli; egyike nyomasztóbb a másiknál, s behajtásuk többnyire kiállhatlan zaklatással, boszantással jár. Példakép egy tényt említek. Magyarország bortermő ország. Évi bortermelése középszámmal háromszáznegyven millió gallonra megyen.*) A szőlők természetesen a földadónak vannak alávetve. Azonkivül a bortermés egy forintig menő adóval van megróva minden akó (körülbelül tiz gallon) után, melynek ára gyakran nem több 2—3 frtnál. Fizet tehát a szőlőbirtok először 60 százalék földadót a tiszta jövedelemtől, aztán 33—50 százalékot az összes termés nyers értékétől, — a mi gyakran az egész tiszta jövedelmet felemészti. De ezzel még nincs vége a dolognak. A termelőnek még fogyasztási adót is kell fizetnie, ha saját borából inni akar. Hordói saját pinczéjében lepecsételtetnek, s ha a vendégszerető magyarnak vendége akad s csapra akar ütni egy fris hordót saját borából, saját pinczéjében, azt nem szabad tennie, ha csak a »fináncz« vagy a fogyasztási adót kibérlett zsidó el nem jő levenni a császári pecsétet, — természetesen kellő fizetés mellett. Néha a fináncz vagy adóbérlő nincsen menőkés kedvében, s kedvet kell a markába belegerjeszteni — természetesen. E boszantások kétszeresen elviselhetlenek a magyar embernek, a ki az ily szokatlan »atyai kormányzatba« még nem birt belepuhulni; hát szokásba-jött kiegyezni a finánczczal évi átlag-fizetésre a csapraütés szabad

*) Egy gallon valamivel több $4^1/_2$ liternél (szabatosan 4.543,458 liter), tehát 340 millió gallon mintegy 15.438,000 hektoliter,

ságáért. Ez az évi átlag a naponkénti fogyasztás önkénytes felbecslésére állapittatik. Tudok esetet, midőn egy, mind hazafiság, mind erkölcsi tulajdonok s értelmi tehetségek tekintetében kitünő k a n o n o k n a k a torka havonként kétszáz gallonra (több mint kilenczszáz nyolcz literre), tehát naponként $6^2/_3$ gallonra (több mint 30 literre) lett becsülve, s nem volt más választása, mint vagy megadni magát a fosztogatásnak, vagy türni a kiállhatlan boszantásokat. S nem lehet önöknek fogalmuk a furfangos találékonyságról, mely uj meg uj adóczimek kigondolására fordittatik. Pár év előtt a császár jónak látta egy kis berándulást tenni Magyarországba. S miután a fináncztudomány szótárában előforduló minden kigondolható adóczimek már ki voltak meritve, a császári berándulás véghetetlen örömét pedig csak nem lehetett ingyen adni a magyar népnek, hát az osztrák fináncz-mesterek bámulatos találékonysága kigondolta az ö r ö m a d ó t (Freudensteuer!)

Ennyi elég arra, hogy megérthessék önök, miként történhetett, hogy vannak nagy földbirtokosok Magyarországon, kik azon ajánlatot tették a kormánynak, hogy átengedik birtokaik egész haszonvételét azon egy feltétel alatt, hogy az adóért felelősöknek ne tartassanak. S ezen épen nem lehet csodálkozni, mert az önkényes, méltatlan becsüvel felcsigázott tiszta jövedelem minden száz forintjától csak földadó czimén hatvan forintot kellvén fizetniök, ha egy vagy más nagybirtokosnak e mellett adósságai vannak, az minden nagy birtoka mellett koldus; ha pedig nincs adóssága, kénytelen csinálni, hogy adóvégrehajtás alá ne kerüljön, — pénzt pedig nem kap 20—30 százalékos kamaton alul, mert a nyomasztó s a mellett bizonytalan adórendszer miatt a földbirtok biztos fedezetnek nem tekintetik, ily kamatláb mellett pedig lehetetlen, hogy nehány év alatt a legnagyobb földbirtokos is ebrudra ne kerüljön (must go to the dogs).

Ily sors vár osztrák kormány alatt a hazafias szabadelvü magyar aristokracziára, mely 1848-ban önszántából lemondott kiváltságairól s mentességeiről, feláldozott a nép javára minden javadalmat, fizetést, szolgálatot, mit jobbágyaitól huzott, — s két millió jobbágy-családot szabad földbirtokossá tett.

Még csak tiz év óta garázdálkodik az osztrák bitorlás Magyarországon s már is számos nagy földbirtokos roskadt össze a kormány zsarolásainak terhe alatt.

A közép földbirtokos-osztály pedig, mely előbb nemzetem testének csontja-veleje volt, — azok a hajdan boldog emberek, kik2—3

száz holdnyi termékeny földbirtokuk mellett saját négyes fogatukon jártak s vendégszerető nyilt házat tartottak: ezek most oda jutottak, hogy nem képesek gyermekeiket iskoláztatni. A föld értéke irtózatosan csökkent. Tudok esetet, hogy egy földbirtokos 1847-ben megvett egy csinos birtokot hatezer font sterlingen (hatvan ezer pengőforinton); az ár egy negyedrésze (tizenöt ezer frt) jelzálogilag biztositva a birtokon maradt; jöttek az osztrák adók s velük a lehetetlenség a jelzálogot letisztázni, s végre is hatvan ezer pengőforint értékü birtok 80 százaléknyi veszteséggel tizenkét ezerért lett eladva!

Az ember lelke elborul, az ajkakra átok szitka száll, s a kéz idegesen ökölre szorul, — ha ez állapotra reágondol.

Egy magyar mágnás a napokban bocsátott közre egy röpiratot Németországban, s abban az osztrák adórendszert e szavakkal jellemzi: »A rablásnak, fosztogatásnak leggyalázatosabb, leggonoszabb rendszere az, mely valaha előfordult. Beillenék a Nero-k legrosszabb idejébe.

Igy állván a dolog, annyi bizonyos, hogy ily fokra vitetvén már a fosztogatás rendszere, lehetetlen, hogy az osztrák kormány az adókat még föllebb emelhesse. Mert az adóteher már magát a nemzeti vagyon tőkéjét támadta meg; tehát minden adóemelésnek az lenne következése, hogy nem többet, hanem kevesebbet hozna be, — meglehet semmit. Ez egyik ismert axiomája a nemzetgazdászatnak. Régi rege arról a bizonyos tyukról, mely arany-tojásokat tojt.

Igen ám, de üres erszénynyel kardban bizni hiu hetvenkedés, amolyan felfuvott hólyag, a mitől senkisem ijed meg. De hát miként töltse meg az osztrák »hatalom« az üres erszényt? Kölcsönnel talán? Hol van ember Európában, a ki neki csak egy garast is kölcsönözne azon szégyenletes »escroquerie« után, melynek históriája még fris emlékezetben van?

Egyedüli segédforrásul a »gazdálkodás« maradna fenn. De vannak helyzetek, midőn már a gazdálkodás is késő. Aztán e segédmódhoz két dolog szükséges. Komoly akarat és idő. Komoly akaratuk nincs, nem képesek megbarátkozni az igazi népies ellenőrzés (popular control) gondolatával. Az ő gazdálkodási negélyezéseik merő holdvilág, a mivel bizony egy teremtett lélek sem lakik jól. A mi pedig az időt illeti: a Bissingen grófnak adott udvariasan »udvari« válasz szavaival élve, »der Teufel wird den ganzen

Plunder holen,« mielőtt a gazdálkodásnak még csak programmját is megállapitanák. És végre is kardban keresni biztonságot, annyi, mint kizárni a gazdálkodásnak még csak gondolatát is. A kettő együtt lehetetlenség. (Magában Magyarországban százötven ezer ember van összepontositva. De ez nem baj. Egyszerüsiteni fogja a procedurát.)

Már most a mi a hadsereg megbizhatóságát illeti: csak néhány tényt akarok ez utóbbi olasz háboru történelméből emliteni.

Tudva van önök előtt, hogy alig kezdett az én és társaim Olaszországban való megjelenésének hire az osztrák táborig elszivárogni, s még mielőtt csak formaszerinti felhivást is intéztünk volna a magyar katonasághoz: már több mint négy ezer ember állott zászlónk alatt Acquiban, Astiban, Alessandriában, — s bizton merem állitani, hogy ha a háboru még hat hétig tart, e szám legalább is huszonöt ezerre ment volna fel; ha pedig a harcztér magyar területig terjed, a világ valóságos felbomlásban látta volna az osztrák hadsereget. S ez senkit még csak meg sem lepett volna, a dolog anynyira a helyzet logikájában fekszik.

De vannak tények, melyek nem kevésbé jelentőségteljesen illustrálják, hogy mennyire bizhatik a bécsi udvar hadseregének más, nem magyar elemeiben. *) — — — — — — —
— — — — — — — — — — — — —

A mi a tiszti-kar szellemét illeti, köztudomásu dolog, hogy az osztrák hadsereg oly rosszul vezéreltetett, magán a csatatéren oly bámulatos (nehogy többet mondjak) baklövések követtettek el, hogy a solferinoi ütközet után az osztrák hadsereg valósággal a katonai lázadás szélén ingott. És mit tett a bécsi udvar? Azt, hogy legtöbben azon tábornokok közűl, kik ellen a panasz leghangosabb s legáltalánosabb volt, ujolag magas állásu parancsnokságokkal bizattak meg, minek következtében a felháborodás (indignation) oly fokra hágott a tiszti-karban, hogy — a mi ily tárgyban példanélküli hallatlan dolog az osztrák hadseregnél — tábori parancsokat kellett közzétenni, mondom: közzétenni, melyekkel minden megjegyzés vagy észrevétel a »legmagasabb« tettek vagy rendelkezések felett, a legszigorubb büntetés terhe alatt eltiltatik.

---

*) Itt következik némely tábornok viselt dolgainak, a horvát ezredek harczolni vonakodásának, s tisztek s legénység közt a harcztéren előfordult véres összekoczczanásoknak megemlitése, — oly dolgok, melyek a levelezések közt szórványosan előfordulnak.

E nehány ténynyel, melyeket sok mással szaporithatnék, önökre bizom megitélni, vajjon igazolva van-e az, a mit a glasgowi nép előtt 1858. novemberi (már emlitett) felolvasásomban e szavakkal fejeztem ki:

»A bécsi udvar hatalma futó-homokra, alapok nélkül épitett házhoz hasonlit; mert nemcsak a nemzetek szeretetén nem, de még csak a hadsereg ragaszkodásán sem nyugszik, hanem egyedül a katonai fegyelem nyers erejére támaszkodik, ez pedig oly erő, mely sima, könnyü időben jó távolságig elsegithet, de tulajdon azon kezek által, melyeket lekötni vél, fog összezuzatni, mint törékeny üveg, a mikor a feltámadó szabadság sorakoztató kiáltása (the rallying ery of resurging freedom) eltávolitja a szabadságot a hallgatag, de gondolkozó (not thoughtless) szuronyokról.«

Nem, uraim, a mit az isten örök igazsága s a történelem logikája veszni itélt, azt a hadsereg nem fogja megmenteni.

Hát mi van a képzelet tág határai közt, a mi még ideig-óráig tengethetné?

Ha külavatkozás nem, ugy semmisem.

Ez önökre nézve a kérdés gyakorlati pontja, uraim!

Az utóbbi időkben kétségtelenül örvendetes haladás történt azon elv elismerésében, hogy »a nemzeteknek joguk van beldolgaik felett, a kormányformát s kormányzati módot is beleértve, tetszésük szerint rendelkezni s hogy e jog ellenében idegen fegyveres avatkozás meg nem engedhető.« *)

Önöknek, uraim, nem csekély részük van ugy azon erélyes nyilatkozatok előidézésében, melyekkel Nagy-Brittania kormánya e nagy elv érvényét oly hatályosan védelmezte, mint abban is, hogy

*) Ez volt az álláspont, melyet az angol kormány szemben az olasz bonyodalmakkal a villafrancai béke után elfoglalt s melyhez mindvégig tántorithatlanul ragaszkodott.

Érdekesnek tartom itt pár szóval emlitést tenni a szóváltásról, mely e miatt Bécs és London közt előfordult.

Gróf Rechberg osztrák külügyér, gróf Apponyi osztrák követ által Lord John Russell-el közlött sürgönyében (aug. 25. 1859.) előrebocsátván, miként mondhatlanul veszedelmesnek tartja azt a tant, hogy minden nemzetnek joga van kormányt választani; tehát a létező kormányzatot felforgatni; azt kérdi az angol kormánytól, vajjon hajlandó-e ezen maximát az angol birtokokra nézve is elismerni? — Nevezetesen Indiára, Irlandra, stb. — Az angol

ez elv elismerése annyira általánossá lett, miszerint (a »Times« decz. 20-iki számának helyes megjegyzése szerint) »kormány és nép párt- és osztály-különbség nélkül, soha elő nem fordult egyértelmüséggel a nemzeti függetlenség e nagy sarkalatos elvének fentartását kötelességül fogadták fel.«

1848-hoz képest ez kétségtelenül igen örvendetes haladás, s az elv, mely immár ily általánosan elismertetett, oly szoros összeköttetésben van Anglia legjobb érdekeivel, miszerint nem lehet nem remélnem, hogy Anglia külpolitikájában sokáig a vezérelvek egyikét fogja képezni, s hogy ha ujra alkalom akad, ép ugy gyakorlati alkalmazásba fog vétetni Magyarország esetében, mint a miként most Közép-Olaszországra nézve alkalmazásba vétetik.

Mindazáltal én nagy jótéteménynek tekinteném, ha a közvélemény ismét és ismét oly értelemben nyilatkoznék, miként Nagy-Brittania népe el van határozva meg nem engedni, hogy Magyarország ellenében bármely idegen fegyveres avatkozás elnézessék. Nagy jótéteménynek tekinteném azért, mert a brit közvélemény-ily nyilatkozatai megnyugtató hatást gyakorolnának Magyarországra, növelnék a nemzet erélyét s a végeredmény felől minden kétséget eloszlatnának.

És én mondani merem, uraim, hogy igen sok vonás van a magyar ügyben, mely azt itt önöknek minden osztály és párt helyeslésébe és rokonszenvébe ajánlja.

Azoknak, kik a legnagyobb sulyt a vallásos érzelmekre fek-

---

kormány csak a minap is fegyverrel verte le a nép akaratát Indiában, — s azt most Olaszországban »souverain«-nek hirdeti, mely nem tür fegyveres avatkozást. Angliának, ugy látszik, kétféle mértéke van.

Lord John erre sept. 4-kén azt adta válaszul, hogy Rechberg gróf kört négyszöget összezavar. Minden kormánynak joga van saját erejét használni saját alattvalói ellen, kik neki ellentállanak. Anglia soha sem contestálta a toscanai nagyherczeg jogát, hogy toscanai sereggel ellentálljon a forradalomnak Florenczben ha bir, sem Ausztria jogát nem contestálta, hogy saját erejével elnyomhatja a felkelést Magyarországon (ha birja), de itt nem arról van szó — itt az a kérdés, szabad-e Austriának beleavatkozni Toscána ügyeibe, miszerint erőszakot tegyen egy oly nép akaratán, mely nem az ő alattvalója? — Ez a kérdés: s e kérdésre Anglia határozottan azt mondja, hogy nincs joga — az ily erőszakolást a közjog semmi elvével sem lehet védelmezni.

tetik, nem lehet közömböseknek maradniok azon kényuri avatkozás szemléleténél, mely törvények s ünnepélyes európai kötések megsértésével a magyar protestans egyház jogainak elnyomására intéztetik. Valóban különös volna, ha azok, kik nemesen felemelték tiltakozó szavukat egyetlenegy zsidógyermek (Mortara) ügyében, — részvétlenül néznék, miként szenvednek a magyar protestansok üldöztetést, s vettetnek tömlöczre vallásuk szent jogaihoz való ragaszkodásuk miatt és pedig egy oly országban, melynek a kereszténység annyival tartozik, hogy többel senkinek.

A conservativ elv párthiveinek tekintetbe kellene venniök, hogy a magyar ügynél jogszerübb (legitimate) ügy nincs a világon, még a szónak diplomácziai értelmében is. Történelmi jog, esküvel erősitett egyezkedések, diplomácziai kötések s a szerződések szentsége egyesülnek kárhoztató itéletet mondani az osztrák bitorlásra, mely sem örökösödésre, sem választásra, sőt még csak hóditásra sem hivatkozhatik, s melynek egyedüli czime az idegen fegyveres avatkozás, a minek még elve is immár egyértelmüleg el van itélve Nagy-Brittaniának ugy népe, mint kormánya által.— Az angol conservativ pártnak nem kellene elfelejtenie, hogy nem a magyar nemzet, hanem a bécsi udvar a vakmerőn mindent felforgató anarchista, a ki Magyarországnak századok által szentesitett ősi intézvényeit s történelmi jogait lábbal tiporja, a hatalmi egységre-vágyás ostoba indulata által sugallott üres ujitások s nyaktörő experimentatiók kedveért, melyeket erkölcsiség, igazság, józan ész és tapasztalás egyaránt elitélnek.

A szabadság barátainak meg kellene emlékezniök, hogy Magyarország ügye a polgári és vallás-szabadság, nemzetiség, igazság és polgárosodás ügye.

A tág látkörü államférfiaknak figyelembe kellene venniök, hogy akármi volt vagy nem volt legyen bár hajdanta az osztrák ház hatalma, — jelenben nem egyéb, mint Európának nagy alkalmatlansága (unisance), örökké megujuló zavarok, bonyodalmak, háboruk kutforrása, egy oly alkalmatlanság, melynek eltávolitása nélkül semmi függőben levő nagy európai kérdést nem lehet végmegoldásra juttatni s tartós béke és nyugalom merő lehetetlenség Európában. És azon kilátást sem kellene az előrelátó államférfiaknak figyelem nélkül hagyni, hogy ha egy rég elavult politikának kipkedő-kapkodó combinatiói Magyarország függetlenségi aspirátióit ujra meghiusitanák, ennek az lehetne következése, hogy Magyar-

ország az orosz karjaiba vethetné magát; mert a kit erővel kétségbeejtenek, nem csoda, ha a kétségbeesés eszközéhez nyul. »Quid a desperatis, quam quod a talibus.«

És végre van egy vonás a magyar mozgalomban, mely azt hatalmasan ajánlja a mivelt világ rokonszenvébe.

Ez a vonás: az érettség a szabadságra, — mely a magyar mozgalom minden osztályt egybeforrasztó, valóban dicsőséges egyértelmüségében nyilatkozik.

Az osztrák kormány minden rugót megfeszitett, minden módot kimeritett, miszerint a viszálkodás tüzét felszitogassa s a különböző fajok közti kölcsönös féltékenységet elevenségben tartsa. Hiában erőlködött. Ingerültségeiket a multak sirjába temetik, s egyesülve vannak szivben, lélekben, egyesülve akaratban és cselekvésben a közös jogért, a közös szabadságért.

Előbb voltak pártok, melyeket egymástól elvben és politikában éles határok választottak el. Most csak egy párt van: a hazafiak pártja, mely az egész nemzetet magában foglalja. Minden nézeteltérés, minden különbség beleolvasztatott a közös haza szeretetébe. A haladás e tekintetben olyan nagy, hogy pl. Zsedényi Ede, a volt kormánypártnak egyik legkiválóbb tagja, most ép azon helyzetben van, a melyben én és Wesselényi voltunk 1839-ben: fogságot szenved, mint mi szenvedtünk, én az irás szabadságáért, Wesselényi a szólás-szabadságért, Zsedényi a lelkiismeret szabadságáért, mindhárman azért, mert joghoz és törvényhez ragaszkodtunk s az önkény előtt meg nem hajoltunk.

Az aristokráczia a néppel megyen, s a nép az aristokrácziával megyen. A meghasonlás magvát szórandó közibük az osztrák kormány, a patrimonialis törvényhatóság kiváltságának helyreállitásával kinálta meg az aristokrácziát. Az aristokráczia visszavetette az ajánlatot. Nem akar kiváltságokról, nem akar mentességekről hallani. Egyenlő szabadság vagy egyenlő szolgaság; egyenlő öröm vagy egyenlő fájdalom: ez jelszava. A nép pedig nem irigyli az aristokrácziától társadalmi állásának előnyeit; bizalommal s tisztelettel tekint reá, mint idősb testvérére, ki a nemzeti háztartás támaszául, diszeül van hivatva.

De ha van osztály, mely előtt kiváló tisztelettel kell meghajolnom: a római katholikus papság az, a szerény falusi plébánostól kezdve az egyházi fejedelmekig.

Csaknem egy szivvel-lélekkel a nemzet ügyét pártolják. Sokan

közülök, mint a katholikus világiak általában, még a protestansokat is bátoritják s támogatják vallásuk jogainak megvédésében.

Féltékenyek lévén saját lelkiismereti szabadságukra, oltalmára kelnek protestans testvéreik lelkiismereti szabadságának. Állhatatosan ragaszkodva saját hitükhöz, vallásukhoz: tisztelik a protestansok ragaszkodását az övékhez.

A bécsi udvar a despotismus szolgájává akarván tenni a katholikus vallást, furfangos concordatumok hálójához nyult, azt kápráztatva a papság szeme előtt, hogy az egyház fog uralkodni az állam felett. A magyar katholikus papság boszankodással utasitotta vissza az ármányos kecsegtetést.

Nekik nem kell az eszme, hogy a vallás a politikának szerszáma legyen. Ők papok a templomban, de a templomon kivül polgárok; — mindenhol hazafiak!

Dicsőséges látvány!

Ennyit akartam önökkel közleni, uraim, azon véleményem indokolására, melyet iratom berekesztéseül ezennel megujitok: hogy a brit nemzet jóváhagyásának s rokonszenvének uj nyilvánitásával hazámnak hasznos szolgálat tétetnék.

Fogadják stb.

(Aláirva) Kossuth.

III.

Skóczia érdeklődése a magyar protestans mozgalom iránt. — Előkészületek a glasgowi népgyülésre.

E levelemet a glasgowi bizottság átadta a helybeli lapoknak, onnan átvették más angol lapok, ezekből egész körutat tett a szárazföldi, különösen a belga, franczia és német sajtóban; a felhozott adatok nagy feltünést keltettek s vezérczikkekben fejtegettettek, melyek legtöbbnyire helyesen itéltek a magyar mozgalom felől; alig akadt tizenkettő közt egy, mely ellenségesen nyilatkoznék, — s az élénk fejtegetés, melyre levelem alkalmat adott, nem kis mértékben növelte Európa szerte a magyar ügyek iránti érdeklődést, a mi viszont buzditólag hatott vissza a magyarországi közszellemre.

Néhány nappal későbben a glasgowi bizottmány érdementuli magasztalással hivatkozván levelemre, meleg rokonszenvvel irott felszólitásban hivta fel Glasgow városa és környéke

polgárait a népgyülésre, mely jan. 26-ra lett kitüzve. Felhivásában különösen kiemelte a nemes és lelkesült (spirited) támogatást, melyet a magyar katholikusok protestans polgártársaiknak jogaik védelmében nyujtanak, s azt oly tény gyanánt dicsőitette, mely, a mint páratlanul áll a világ történelmében, ugy fényes bizonyságot teszen a szabadságszerető magyar nemzet érettsége felől, s mert Knox J. hazájában a magyar katholikus papság dicsőséges magaviselete egy nemével a csodálkozásnak fogadtatott, jónak látta a bizottság azt példákkal is illustrálni azon concret esetek alapján, melyeket hirlapi tudósitásokból s magán leveleimből tudomására juttattam. Felhozta, hogy vannak Magyarországon római katholikus püspökök, a kik szenvedőleges ellentállást vetvén ellene az önkényes adóztatásnak, kijelentették az adószedőnek, hogy nincs pénzük törvénytelen adók fizetésére, s hagyták nyájaikat lefoglaltatni és potom áron elvesztegettetni, de mig a törvénytelen adóra pénzük nem volt, százakkal, ezrekkel segitettek szükölködő protestans községeket, protestans templomok épitésében. Megemlitette a bizottság, hogy Magyarországon még oly tisztán katholikus egyesület is, mint a Szent-István-társulat, elnökeinek: gróf Károlyi Istvánnak és Danielik kanonoknak inditványára, egyhangulag szentségtelennek s hazafiatlannak bélyegzett minden törekvést, mely arra lehet intézve, hogy a katholikus vallás politikai eszközzé alacsonyittassék. *) Több példát felhozott a bizottság a szivélyes egyetértés felől, mely Magyarországon ugy a köz-, mint a társas-életben a különböző felekezetek közt uralkodik. Magasztalással emelte ki a bizottság azon tényt is, hogy Magyarországon a protestans községi vagy kerületi gyülésekre tömegestül sereglenek össze a katholikusok, miszerint helyeslésük és rokonszenvük nyilatkozataival bátoritsák protestans testvéreiket, hogy állhatatosan ragaszkodva törvénynyel s az európai közjog részévé avatott kötésekkel és kapitulácziókkal szentesitett jogaikhoz, — ne engedjenek az önkénynek, hanem törhetlen szilárdsággal tartsák fenn önkormányzatukat egy-

*) Ez a Sz.-István-társulat azon eljárására vonatkozik, melylyel a politikának katholikus szempontból való tárgyalására alapitott »Idők tanujá«-val az irányközösségnek még csak látszatát is magától oly erélyesen visszautasitotta.

házban és iskolában, melyet őseik vérüknek patakonként ontásával vivtanak ki.

Ezen s ezekhez hasonló tények felemlitése folytán engem azon nyilatkozattal tisztelt meg a bizottság, hogy e tények ép ugy igazolják a képet, melyet az osztrák concordatumról tartott felolvasásaimban Glasgow polgárainak a magyar nemzet vallásos felekezeteinek kölcsönös türelmessége felől felmutattam, mint a miként igazolták a bekövetkezett események azon »jóslatszerü« előrelátásokat, melyek a krimi hadjárat idejében s hónapokkal az olasz háboru előtt mondott beszédeimből Glasgow polgárainak emlékezetébe mélyen bevésve maradtak.*)

S miután tisztelettel adózott azon lélekemelő egyetértésnek, mely a magyar nemzet minden osztályát faj-, nyelv-, vallás-, pártkülönbség nélkül a közös haza függetlensége visszaszerzésének áhitatában egy testté-lélekké öszszeforrasztja, — felhivta Glasgow és környéke polgárait, hogy emeljék minél nagyobb számban leendő megjelenésük által a népgyülési tüntetés jelentőségét, s kijelentette, miként kiválólag számit reá, hogy az evangelium hirdetői, megemlékezve őseik példájára, kik hasonló körülmények közt fegyverre buzditották a skót ifjuságot a német szabadság védelme végett, most is felemelik szavukat a magyar szabadság támogatására, de teendik azt nem felekezeti szempontból, hanem ugy, miként a magyar katholikusok teszik: a jog és szabadság szempontjából.

A felhivás ez utóbbi szavai abban lelik magyarázatukat, hogy én értesitettem a bizottságot, miként több rendbeli felszólitást kaptam ugyan Magyarországból arra, hogy a protestans mozgalom támogatására izgassak Angliában, én azonban oda nyilatkoztam, mikép annak határozottan ellene vagyok, hogy a magyar állami függetlenség ügye felekezeti sérelem szinvonalára szállittassék le. Én ugyan a protestans

*) Kossuthnak a krimi háboru alatt mondott beszédeiről később, midőn a háborunak vége volt, a nagyhirü John Brigt (most az angol miniszterium tagja) ekként nyilatkozott az angol alsóházban: »Kossuthnak a háboru alatt mondott beszédei most, a háboru után olvasva, oly benyomást tesznek az emberre, mintha az őskori látnokok egyikét hallaná szólani, vagy elmult idők történelmét olvasná s nem a jövendő sejtelmeit.« Helfy.

autonomiára végetlenül nagy sulyt helyezek, nemcsak azért, mert a gondolat és lelkiismeret szabadságát az ember legérzékenyebb erkölcsi tulajdonának s a velünk született jogok legbecsesbjének tartom, hanem különösen magyar particularis szempontból is; mondhatom is, hogy ha hon volnék, a protestans autonomia védelmében senkinél hátrább nem állanék, annyira nem, hogy bizonyosan én voltam volna az első, kit az osztrák hatalom e miatt tömlöczre vet, még ha más okaim nem volnának is gyülöletéről elmondhatni, hogy »Gott sei Dank! ich hab's um sie verdient«*): de én ahhoz nem nyujtom kezemet, hogy a világ rokonszenvének s közfigyelemnek folyama a függetlenség kérdésétől eltereltessék, s egy felekezeti ügy szük csatornájába szorittassék. Én bizonyosan gonddal leszek, hogy a magyar protestans ügy ugy az európai sajtóban, mint a sajtón kivüli agitatióban azon helyet foglalja el, mely az ügy fontosságának megfelel, de gonddal leszek arra is, hogy nem felekezeti szempontból, hanem mint a magyar nemzeti jogharcznak az osztrák önkény, az osztrák bitorlás ellen egyik nevezetes momentuma találjon méltatást az európai közvéleményben.

IV.

A glasgowi népgyülés.

A glasgowi meeting január 26-án tartatott meg. Mind szám, mind tekintély dolgában azon hatalmas tüntetések egyike volt, melyek a szabad brit nemzet közéletének sajátjai. A környék egyik legtekintélyesebb polgára: craigtoni Dunlop Henrik elnökölt. Lord Shaftesbury felsőházi tag s Buchanan, Dalglish, Crum Ewing, Kinnard s más több alsóházi tagok a parlamenti ülésszak megnyitása miatt akadályozva lévén a megjelenésben, meleg rokonszenvvel fogalmazott levelekben fejezték ki hozzájárulásukat a szokás szerint előre közhirré tett határozati javaslatokhoz. Tekintélyes egyházi s világi szónokok vettek részt a tárgyalásokban. A következő határozatok lettek egyhangulag elfogadva:

*) Hál' isten! megérdemlettem.

I. Glasgow polgárai mély rokonszenvvel s igaz csodálattal kisérik a magyar protestansok férfias magatartását, melylyel a vallásszabadságuk, s egyházi és iskolai független önkormányzatuk törvényes jogait megrohanó önkény avatkozásainak ellentállanak.

Inditványozta a glasgowi presbiterium titkára: nagytiszteletü Jeffrey György, ki a kérdés tanulmányozása végett utat tett Magyarországba s a magyar protestans ügyben nagy jártasságot tanusitott. Pártolta a határozatot Sir James Anderson lovag, az evangeliomi szövetség egyik kitünő titkára, ki cselekvést csatolva humanitarius elveihez, évenként több ezer font sterlinget áldozik a szövetség czéljaira.

II. »A jelen gyülés nagyrabecsüléssel méltatja a nemes és hazafiui támogatást, melyet a magyarországi katholikusok protestáns testvéreiknek jogaik fentartására nagylelküleg nyujtanak.«

Inditványozta: nagytiszteletü Anderson tanár, a skót egyház egyik legfényesebb és legnépszerübb szónoka. Pártolta Hastly Sándor volt glasgowi lordmayor és parlamenti képviselő.

III. »A jelen gyülés kétségbevonhatlan elvnek vallván, hogy minden nemzetnek absolut joga van, belügyei felett, a kormányformát s kormányzati rendszert is beleértve, tetszése szerint rendelkezni, — bizonyossá kivánja tenni a magyar nemzetet, hogy sohasem szünt meg a legelevenebb részvéttel kisérni a szenvedéseket, melyekkel a nemes magyar nemzet elhalmoztatik, s nemzeti szabadságának és függetlenségének helyreállitását a legélénkebb elégtétellel üdvözlendi.«

Inditványozta nagytiszteletü Robson tanár, az egyesült presbyterianus egyház közkedvességü szónoka; támogatta Paton W. P., a glasgowi kereskedelmi kamara elnöke.

IV. A negyedik határozat érdemetlen személyemet magasztalásokkal árasztja el, melyeket csak a baráti jóakarat menthet*) s megbizza az elnököt, engem felkérni: juttassam hazámfiainak tudomására a gyülés érzelmeit, — s egyszersmind értésemre hozni, miként a gyülés reméli, hogy Glasgow vá-

*) A határozat szövege igy szól: »This meeting expresses its unbounded admiration of the character and efforts of the champion of hungarian liberty Louis Kossuth.« Helfy.

rosát nem sokára meg fogom látogatni, s terjedelmesebben ki fogom fejteni, mint levelemben *) tehetém, mindazon okokat, melyeknél fogva a magyar nemzetnek méltó igénye van a polgári és vallásos szabadság minden barátjának szives rokonszenvére ez országban.

Az elnök sietett megbizásában eljárni. Hiteles alakban kezemhez juttatta a gyülés határozatait. Köztudomásra hozatalukra Magyarországon természetesen legegyszerübb s legczélirányosabb mód volt volna beiktatásuk a hazai hirlapokba. Hanem a sajtó körül önkény garázdálkodott Magyarországon, mi annál sulyosabban nehezedett a nyilvánosság közlönyeire, minthogy a szabadnak és tilosnak szeszélytől függő határai ismeretlenek voltak. Meg kell azonban vallanom, hogy a magyar hirlap-irodalom talán nagyon is ovakodott az összeütközések kellemetlenségeitől; nehogy a tilosba találjon tévedni, nagyon is a poros országuton maradt. Bécsi lapok eltorzitották állitásaimat, miszerint szidhassanak, gyalázhassanak, — de mégis tudomást vettek az agitatióról, melyet Angliában megujitottam; a magyar lapok hallgattak, még csak magát a száraz tényt sem irták be a napi hirek közé. De akadtak magyar hazafiak, kik önként vállalkoztak nemcsak a glasgowi meeting határozatait, hanem az angol lapok idevonatkozó szelvényeit, sőt saját kisérő leveleimet is az országba bevinni, a protestans kerületi gyüléseken köröztetni, a katholikus clerus kiválóbb tagjaival, különösen Bartakovics érsekkel megismertetni s tudomásuknak tág körben való terjesztésével az ébredő közszellem elevenitéséhez hozzájárulni; mert azt nem lehet tagadni, hogy vigasztalólag hat a szenvedőre, bátoritólag a küzdőre, ha tudja, hogy a szabadságszerető népek rokonszenves részvéttel kisérik szenvedéseit, küzdelmeit.

A glasgowi meeting azon meghivását azonban, hogy ujra hallassam nyilvános gyüléseken szavamat, a szakasz elején emlitett oknál fogva el nem fogadtam.

Azóta husz év mult el. E husz év mindent megváltoztatott. E változások sok érzékeny bánatot hoztak reám, me-

*) »His recent admirable letter« — mondja a határozat.
Helfy.

lyeknek üröm-poharába a személyes elégedésnek csakis egyetlenegy parányi cseppje vegyül. Ilyen az, hogy a kötelesség érzete többé nem kényszerit hajlamaim erőszakolásával szónoklatokat tartani. Kivéve a czeglédi küldöttségnek adott válaszomat, husz év óta nyilvános beszédet nem tartottam. Életem e kényszer-szakmánya 1859. május végén be lett rekesztve. *)

*) Egykoron osztályrészemül jutott egy kissé belenyulni a történelem kerekének forgásába; hát mi türés-tagadás? — nem igen kecsegtethetem magam azon reménynyel, hogy ha meghalok, halálom hirét egy vagy más ujdonság-iró, bevett szokás szerint, biografiai jegyzetekkel ne kisérje. Ohajtanám, hogy hagyjanak emlités nélkül eltünni; de nem remélem, hogy megtegyék, s mert nem remélem, — jegyzékbe teszek egy lélektani vonást, mely talán váratlan leszen, de melynek igazsága felől becsületemmel kezeskedem. E vonás az, hogy én, a ki annyi beszédet tartottam életemben, hogy köteteket lehetne velük betölteni, nemcsak soha legkisebb hajlamot nem éreztem a szónoki professió iránt, de sőt mondhatom: irtózatos lelki megerőltetésembe került, magamat e szakmányra elhatározni. Magányt kedvelő, hallgatag hajlamu ember voltam egész életemben. Hát mi vitt reá, hogy mégis belekontárkodjam a szónoklat mesterségébe? — A polgári kötelesség érzete az, a mi a dadogó Demosthenesből szónokot csinált; csakhogy neki csupán a dadogást kelle legyőznie, miszerint a polgári kötelesség ösztönének megfelelhessen; nekem sokkal többet, a lelki undort kellett legyőznöm. Igaz, nem is lett belőlem Demosthenes. Bizony mondom: nem. De az megtörtént rajtam, hogy tömérdek sok szó jött ki hallgatag hajlamu ajkaim közül. Ilyen furcsa az ember élete! Hanem az is bizonyos, hogy a természeti hajlamoknak ily legyőzése a civismus által csak ott lehetséges, a hol a politikai intézvények a polgári kötelesség teljesitésére keresetlenül is könnyü alkalmat nyujtanak. Nekem megadta az alkalmat a megyei intézvény. Nemcsak iskola volt az, mely a magyar embert belenevelte a közéletbe, hanem erkölcsi biró is volt, a ki folyton hangoztatta a parancsot: »polgár! nyitva tartom előtted a sorompót, hát lépj a küzdtérre, teljesitsd kötelességedet a haza iránt!« — Ma már ennek is vége van. A megbecsülhetlen önkormányzati szervezetet, melyet ugyanazon törvényhozók, kik a parlamentáris kormányrendszert megalapitották, az alkotmányosság védbástyájának neveztek, az élettel fejlődni képes ez önkormányzati szervezetet a németséggel bélelt bölcseség a központositás élettelen gépjévé faragta, — s még kérkednek is bölcseségükkel. »Kultur-államról« beszélnek. Ez is egyik csodabogara a német bélésü észjárásnak, mely onnan importáltatott, hol a »Weltschmerz« termett.

ÖTÖDIK FEJEZET.

Értekezés Magyarországról.

Emlitve van a harmadik fejezetben, hogy a magyar ügy iránti érdeklődés felelevenitését időszerünek itélvén, én erre az által is közrehatni véltem, hogy 1858. novemberben, — tehát a háboru előtt tartott felolvasásaim közül egy párt ujra kinyomatok s tizezer példányban kiosztatok.

Én a mondott időben Edinburgban, Glasgowban, Liwerpoolban, Plymouthban hat külön felolvasást tartottam Magyarországról, a kérdésnek egy helyütt egy, más helyütt más részét tárgyalva tüzetesebben, ugy, hogy a hat felolvasás együtt képez egy egészet.

Minthogy Irataimat bocsátom közre, e felolvasásaim együttvéve pedig az én irataimnak egy nem lényegtelen részét képezik: elhatároztam, jegyzeteimet összekeresni s azokból mind a hat felolvasást egy értekezésbe összefüzni.

Nem hizelgek azzal magamnak, hogy a tárgyba avatott magyar olvasó ez értekezést akár tanulságosnak, akár érdekesnek találandja. Az avatottaknak ujat alig mondhattam, de az ifjabb nemzedéknek talán segitségére lehet abban, hogy felismerje: milyennek tudta s miként fogta fel a magyar kérdést egyike azoknak, kik a 48—49-iki mozgalmas időkben tevékenységre s utóbb a magyar ügynek a külföld előtti képviselésére voltak hivatva.

Bármi csekély becscsel birjon is ez értekezés, — én vele beszámolok volt hazámnak arról, hogy minőnek ismertettem én a magyar ügyet a külföldön.

E hat felolvasást összefoglaló értekezés terjedelme, a hozzáfüzött jegyzetekkel, sokat kiszorit e kötetből, mit belefoglalni szándokomban volt. És ezt sajnálom; ha élek, iparkodni fogok a tekintetnek, melylyel volt emigrans-társaimnak tartozom, majd a következő kötetben eleget tenni. Meg fognak bocsátani, hogy beszámolásomat a magyar kérdés természetének ismertetéséről, nem halasztottam későbbre, emigrans-társaim levelezéseit örököseim is összeállithatják, ha én már nem tehetném, de ez értekezés anyagának összevisszakuszált tömkelegében más nem igen volna képes eligazodni, — s nékem napjaim meg vannak számlálva, 78 nehéz év nyomja vállaimat!

A beszámoló értekezés itt következik.

Bevezetés.

Mialatt Magyarország kilencz év előtt amaz óriási küzdelmet vivta, melynek intézése nemzetem akaratából sorsosztályrészemül jutott: mi annyira el voltunk zárva a külvilágtól, hogy Angliába csak összefüggés nélküli töredékes értesitések juthattak hazám felől, s még a keveset is, a mi eljutott, gyakran ellenséges indulat férczelte össze, mely szándékosan eltorzitotta küzdelmünk jellemét s ügyünk tiszta fényére rossz akarattal homályt vetett.

Hanem az erkölcsi sejtelem (moral intution) delejes láncza van hozzáfüzve a történelem nagy mozzanataihoz, — mi a jó és szabad emberek idegein rokonszenvet reszkettet végig midőn a rokonszenv kiérdemlett. A népek ösztöneiben a jót a gonosztól megkülönböztető tapintat van, mely alig valaha csalatkozik.

A szeretet, a sziv ez édes bölcsesége, által vezettetve, mély és általános érdeklődéssel kisérte Anglia népe a végzetek viharának változatait ama távol országban, mely — az európai szabadság calvariája — ősi czimerében kettős keresztet visel, keresztet, a martyromság jelképét, de ha még van igazság a nap alatt: a feltámadásét is.

Nem gondolom, hogy idegen küzdelem, melynél Anglia részes nem vala, oly általános érdeklődést keltett volna valaha ez országban, mint a minővel a mi harczunk találkozott, mind a mellett is, hogy alapos és részrehajlatlan értesitések hiányában Nagy-Brittania népe alig képezhetett magának tiszta fogalmat ama véres válság valódi természete s érdeme felől.

Kilencz év mult el azóta, kilencz hosszu év, uram, elnök ur! Oh én tudom, mennyire hosszu! Megvénültem e kilencz év alatt, a nappalok óráinak éber gondjai, az álmatlan éjek kinos hánykódásai között; és én tudom, — nem panaszkép mondom, mert a dolog természetes — én tudom, hogy a könyörületlen idő hideg érintése lelohasztotta a rokonszenvnek vidor lángjait.

Lelohasztotta, de el nem oltotta. Hagyják meg nekem a vigasztalást, hogy nem oltotta el! Engedjék hinnem, miként maga az, hogy engem meghivtanak felfrissiteni emlékezetükben szülőföldem keserves sorsának bús történetét, maga ez arra mutat, hogy a rokonszenv szikrája még pislog a szivek rejtekeiben.

Hát ime eljöttem, engedve önök meghivásának. Eljöttem, hogy keresetlen szavakban száraz, de igaz tényeket adjak önöknek, nem ékesszólást; eljöttem, mert van bennem valami, részben előérzet, részben számitó észlelet, mely azt sugja nekem, hogy ideje felfrissiteni a közérdeklődést nemzetem iránt, felvilágositva ügyének valódi jellemét, európai fontosságát s kilátásait.

Két feladat áll előttem: vázlatát adni az 1848—49-iki események természetének, — s megczáfolni az ármányos ámitásokat, melyekkel ellenségeink saját büneiket palástolandók, a világ közvéleményét tévutra vezetni s rokonszenvét tőlünk elforditani iparkodtak.

I.*)
A magyarok liberalitása a nem magyar faju lakosok iránt.

Ellenségeink azzal ámitgatták s még folyvást ámitgatják a világot, hogy az utóbbi magyar szabadságharcz tulajdonkép csak fajharcz volt, melyben mi magyarok mint uralkodó-faj szerepeltünk, mely a többi fajoknak ugy jogokban, mint nyelvben elnyomására törekedett.

Ez állitást a leghatározottabban koholmánynak nyilatkoztatom.

Legelőbb is a mi a jogokat illeti: bátran ki merem hivni a világtörténelmet, mutasson nemzetet, mely annyira türelmes, igazságos és szabadelvü volt más fajok és nemzetiségek iránt, mint a minőknek magukat a magyarok bizonyitották a legrégibb időktől folyvást mind e mai napig.

Már szent István, Magyarország első keresztény királya, kinek uralkodása a folyó ezredév kezdetére (997—1038) esik, egyetlen fiához intézett hires politikai intelmeiben különös sulylyal ajánlotta a lehető legnagyobb szabadelvüséget országának más faju lakosai iránt, s a legfigyelmesebb tekintetet nyelvük és szokásaik iránt, és ez intését még azon állitással is indokolta, hogy a nyelvegység gyöngévé teszi az országokat.

E nagyon is kérdésbevonható állitás abban találja magyarázatát, hogy a szent király vallásos buzgalmának azon hevében, mely a neophiták sajátja, a magyarok egy tekintélyes részének ősi vallásukhoz ragaszkodása ellen idegenek segitségét látta szükségesnek igénybe venni a keresztény vallás terjesztésére, mely a magyar nemzetet az európai államszervezet keretébe beleiktatta.

Hanem az tény, hogy ez ok elenyészett bár, az idegen fajok iránti szabadelvüség annyira a magyar politika vezérmaximája maradt minden következő időn át, miszerint nincs példa az egész világ történelmében, hogy faj, mely valaha államot alkotott, hasonló mértékben kizárta volna politikájából saját előnyére a jogok kizárólagosságának még csak gondolat-

*) Tárgyösszefüggés miatt legelőbb felolvasásaim azon különböző részeit foglalom egybe, melyek az ellenünk szórt rágalmakkal kapcsolatban állanak.

ját is, s a »polgár« fogalmat nagyobb mértékben tette volna függetlenné a faj fogalmától, mint a magyarok.

Közel ezer éve, hogy a magyar faj államot alapitott Európában, ott ama területen, mely az ő megtelepedése előtt a népvándorlás rajköpüje volt, meg-megzavarva ülepedésében uj Európa alakulását; ez államalapitáshoz a magyarok szabadságszeretetet hoztak, s érettségüket a szabadságra oly intézvények szervezése által mutatták meg, melyeknek a haladó kor igényeibe belesimulni képes alapelvei expansivitásuknál fogva még ma is typicus becscsel birnak; még ma is Szernek (a »szervezés«-től = organisatio) neveztetik a hely, hol honalkotó őseink a IX. században alkotmányozó gyülést tartottak, mely első ilynemü gyülés volt Európában, és határozottan állithatom, hogy azon korszaktól kezdve a szabadságára mindig féltékeny magyar nemzet közel ezer éves életében soha, de soha egyetlenegy alkotmányos jog vagy kiváltság sem fordult elő, melyet az ország másfaju lakosainak kizárásával csakis saját fajuknak tartottak volna fenn a magyarok.

Igaz, hogy a magyar alkotmány, az európai koreszmék befolyása alatt, ép ugy, mint Európa minden más országának alkotmánya, hajdan lassan-lassan aristokratikus alakot öltött s ez alakot 1848-ig meg is tartotta, — hisz ép ezért volt szükség ama reformokra, melyeknek keresztülvitelében nekem is részem vala, — de ez az alkotmány, melyet 1848-ban a kiváltságok szük talajáról a népszabadság tág talajára helyeztünk át, nem faj-uralkodás, hanem osztály-kormányzat volt. Az alkotmány minden jóvoltaira jogositó nemesi kiváltságok sohasem voltak kirekesztőleg a magyar faj számára fentartva, hanem része volt azokban az országot lakó minden más fajnak, s általában az alkotmányos jogok élvezetéhez a fajkérdésnek annyira nem volt semmi köze, hogy ezerekre meg ezrekre megyen azon nem magyarok száma, kik nemesi előjogokkal birtak, mig magának a magyar fajnak több mint öt milliónyi zöme az alkotmányos jogok élvezetéből teljesen ki volt rekesztve.

Kivéve a szabadalmazott (ugynevezett királyi) városok s némely kiváltságolt kerületek polgárait, 1848-ig, Magyarországon s a magyar koronához kapcsolt részekben a czimzetes és nem czimzetes nemesség volt az alkotmány ugy

társadalmi, mint politikai jóvoltainak birtokában. (A római s egyesült görög kath. klerus s a nem egyesült keleti felekezet főpapjai is a nemességhez számittatván.) A nemesi kiváltság azonban nem volt az elsőszülöttségre szoritva, mint Angliában; nemes embernek minden utódja nemzedékről nemzedékre nemes maradt, nemesi kiváltságokkal birt s ennek következtében a nemesség elterjedt a társadalom minden rétegein keresztül. Voltak nemesek az eke szarvánál, voltak a műhelyekben. Összes számukat öthat százezerre tehetni, közel annyira, mint a mennyire Angliában a kiváltságolt polgárok (franchized Citizens) száma megyen. Igen, de a magyar faj, ha meg nem haladja, bizonyosan megközeliti a hét milliót. Ötöt a számunkat mindenkép devalválni törekvő ellenségeink is concedálnak, meg nem fontolva, hogy devalvátiójukkal számunkra a legdicsőségesebb életrevalóságról, maguk számára pedig a szégyenletes tehetetlenségről állitanak ki bizonyitványt, miután az ország nem magyar faju lakosainak fellázitásán és saját összes császári erejüknek kimeritésén kivül még kétszázezer főnyi orosz segitségre s árulás felszitogatására volt szükségük, hogy a szerintük csak öt milliónyi magyar nemzetnek kezéből a jog és igazság diadalmas fegyverét kicsikarhassák. De még ha csak öt millióra teszik is a magyarok számát, még akkor is kiáltó ellentétbe jönnének ostobán rosszakaratu »fajuralmi« vádjukkal, ha az összes öt-hatszázezernyi nemesség mind kirekesztőleg magyar volt volna.

Ámde nem igy van. A nemesség soraiban voltak németek, tótok, horvátok, szlavonok, ráczok, görögök, oláhok, örmények, szóval: volt minden faj, mely a magyar korona területén lakik, s e nem magyar faju nemesek közt voltak kisebb-nagyobb birtokosok az alkotmány jótéteményeiből kizárt m a g y a r j o b b á g y o k földesurai, s a magyar jobbágyok robotban művelték a földet nem magyar uraik számára, s nekik jobbágyokul adóztak és szolgáltanak. Még magában a czimezetes főnemesség soraiban is tizenegy herczegi család között csak négy magyar van, hét idegen faj; száz grófi család közt harminczötöt, kilenczvenhárom bárói közt harminczkilenczet nevezhetnék meg, melyek nem magyar eredetüek.

A magyar nemesség minden időben példátlan liberalitással nyitva tartotta kiváltságainak s velük az alkotmányos

előjogoknak sorompóit mindenki számára, ki magát tettben, becsben hozzá hasonlónak mutatta, s a hon s a szabadság védelméhez hozzájárult. Sőt a más fajok iránti szabadelvüség a magyar politikának annyira vezérelve volt, hogy a közös jogokban, s a magyar alkotmány minden jótéteményeiben részeltetésen kivül számukra még külön előjogok s kiváltságok is engedélyeztettek.

Ott van például a horvát és szlavon egyesült királyság, melynek területe kevesebb, mint egy tizenketted része a magyar korona összes területének; lakossága egy millió, tehát mintegy tizennegyed része az összes lakosságnak. E királyságok több mint hatszáz éven át egyesitve voltak a magyar koronával, kapcsolt részeknek neveztettek, de társországokként traktáltattak. E kapcsolatnak köszönhetik a horvátok és szlavoniták, hogy ők az egyedüliek minden délszláv fajok között, kik valaha szabadságot élveztek s alkotmányos kormányzattal birtak; ők az egyedüliek minden szláv fajok közt az egész világon, kik az alkotmányos szabadságot a legujabb időkig, egész addig el nem vesztették, mig 1848-ban a bécsi udvar szitogatására szentségtelen kezekkel fegyvert emeltek a bécsi udvar korlátlan uralom-vágya mellett, a velük közös magyar szabadság lerontására — s jutalmul közös szolgaságot kaptak. Készséggel ismerem el, hogy a velünk fenállott kapcsolat multján keresztül nagy és dicsőséges részük volt történelmi nagy missiónkban: őrfalat képezni a keresztény Európának a korán ellen, a mig ez fenyegető hatalom volt, — de másrészt büszkén mutathatok e több mint hatszáz éves kapcsolat egész történelmére, mint a legfényesebb tanubizonyságára annak, hogy a magyar nemzet nemcsak általában egyenlő mértékkel mért saját fajának s a nem magyar népfajoknak, hanem ezek irányában, saját fajának anyagi kárával s erkölcsi rövidségével, még oly nagylelkü liberalitást is gyakorolt, a minőre nincs példa a világ történelmében.

Mig az alkotmányos jogok nemesi kiváltságokhoz voltak kötve, Horvátország sokkal nagyobb arányban részesült a lakosság számához képest e kiváltságokban, mint Magyarország. Ott volt egy egész kerület, a turopolyai, melynek minden lakosa kivétel nélkül nemesi kiváltságokkal volt felruházva.

A horvát-szlavon nemzet teljes, s mondhatnám: több mint egyenlő mértékben élvezte a magyar alkotmány minden jogait, szabadságait s kiváltságait, nemcsak saját területén, hanem a magyar korona alatt mindenütt; több mint egyenlő mértékben, mert azonfelül, hogy a közös országgyülésen a Karok és Rendek táblájánál (önök alsóháznak neveznék) képviselettel birt, a főrendi táblánál pedig püspökei, bánja, főispánjai s mágnásai üléssel és szavazattal birtak, a horvátok, országos létük jeléül, még oda (a felsőházba) is országos képviselőket küldöttek. Ezen felül a horvát-szlavon királyság saját ügyeinek intézésére birt saját tartományi gyüléssel, birt nemzeti önkormányzattal, mi számukra külön politikai nemzeti létet biztositott s biztositotta nemzetiségük épségét. Mindezeken felül azonban még a magyar nemzetre érzékenyen hátrányos különleges municzipális kiváltságokat is élveztek.

Ezeknek egyike az volt, hogy Horvátországban a birtok csak félannyi adóval volt terhelve, mint Magyarországon. Ez onnan eredt, hogy hajdan Horvátország gyakori berohanásoknak volt kitéve a szomszéd török birodalomból, mely berohanások ellen a védekezés tetemes teherrel járt. Ez az ok régen megszünt, s a határőrvidéki szervezet polgári Horvátországról e kellemetlenséget régen elháritotta, — de azért a féladókiváltság megmaradt.

A másik ennél még sokkal meglepőbb.

Magyarország első volt Európában, mely a vallásos türelemre példát adott, s a »bevett keresztény felekezetek« közt a politikai s polgári jogokra nézve minden külömbséget eltörlött. A protestánsok száma Magyarországon három millióra megyen; a horvátok ellenben általában római katholikusok, a protestantismust nem fogadták el.

S csodálatosnak fogják önök találni, ámde igaz, hogy a magyar nemzet, katholikusok és protestansok, fegyverrel kezükben vivták ki győzedelmesen a lelkiismeret szabadságát, s a jogegyenlőséget a protestans lakosok számára, — de mindemellett a magyar nemzet annyira tiszteletben tartotta a horvátok municzipális önkormányzatát, hogy megegyezett, miszerint a magyar protestansok Horvátországban földbirtokot se ne szerezhessenek, se ne birhassanak. Magyarország nyitva

volt minden áldásaival, minden jogaival, szabadságaival minden horvát számára, bármi templomban imádta a mindenhatót; de mi magyarok, kiket a más fajok elnyomására törekedő uralkodó fajnak rágalmaz az ármányos rosszakarat, mi a horvátok autonomiája iránti tiszteletet annyira vittük, hogy eltürnénk saját vérünknek a polgári egyenjoguságból kizárását oly területen, mely a magyar korona birtokaihoz tartozott.

Nem egyszer történt, hogy érdemdus protestansok, halhatatlan emlékü hősök s nagyhirü államférfiak nádori méltóságra emeltettek, mi a király után legelső polcz Magyarországon, — de földbirtokot Horvátországban nem birhattak. Engem magamat is, kit polgártársaim valláskülömbség nélkül, nehéz időkben, közakarattal a legmagasabb polczra helyeztek, melylyel király nem létében szabad nemzet polgárt megtisztelhet, engem magamat is a létezett törvények a magyar korona területének egy részére nézve oly pariává tettek, ki ott annyi földet sem nevezhetne magáénak, a hová fejét lehajthatná.

Én megtanultam a történelemből s magam is láttam esetet, hogy nemzetek, még szabad nemzetek is, kirekesztve tartották polgártársaik kisebb részét némely közjogaik élvezetéből, — de hogy egy szabad, erős, hatalmas nemzet annyira vigye a kiméletet saját koronaterülete lakossága egy tizennegyedrészének önkormányzati szabadalma iránt, miszerint annak területén önmagát kizárja a polgári jog élvezetéből: erre csakugyan hiában keresnénk példát a világ történelmében.

De azért mireánk, épen mireánk szórják a vádat, hogy türelmetlen uralgó faj vagyunk, kik a többi fajok elnyomásán törjük fejünket.

Aláváló rágalom.

Engedjen elnök ur még egy példára hivatkoznom. Erdélynek, a magyar korona e becses ősi kiegészitő részének (mely olyforma jogi viszonyban áll Magyarországhoz, mint Wales Angliához) két milliónyi népe közt szászok is vannak; régi német gyarmat, mely 91 földrajzi négyszög mértföldnyi téren kétszázötven ezer főre megyen, tehát annyira sem, a mennyi német itt önöknél magában az egy London városában lakik. Maroknyi nép, mely Magyarország összes népessé-

gének alig egy ötvenkettedrészét, Erdélynek különvéve alig egy nyolczadrészét teszi. És im, mig a magyar fajnak tizenhárom tizennegyedrésze az alkotmány sánczain kivül állott, e maroknyi bevándorlott idegen faj a magyar alkotmány oltalma alatt nemcsak egyénileg is, testületileg is a legteljesebb szabadság élvezetében hagyatott még a nyugati Európából Magyarországba is beszivárgott feudalismus leggarázdább korában is ; nemcsak részesülni engedtetett az országos alkotmány minden jogaiban s funktióiban, még pedig sokkal nagyobb arányban, mint a minőt a politikai számtan bármely módszere igazolhatna : hanem még oly kedvezményeket is élvezett, minőkhez hasonlókkal a lakosságnak egy ily csekély töredéke az egész föld kerekségén soha sehol sem dicsekedhetett. Megengedtetett nekik, hogy saját politikai intézvényeket szervezhessenek, tartományi közigazgatásukat tetszésük szerint szabályozzák, önkormányzatot gyakoroljanak, saját külön biróságokkal bírjanak, s ezek saját statutumaik szerint járjanak el, — sőt az is megengedtetett, hogy magukat egy külön nemcsak faji, hanem politikai nemzetiséggé constituálják, s a szó szoros értelmében : államot képezzenek az államban. Pedig — ismétlem — maroknyi nép, mely még csak annyira sem megyen, mint német fajrokonai Londonban.

Helyén lehetne itt azt is elmondanom, hogy miként lett a magyar nemzet e nagylelküsége meghálálva a hajdani időktől kezdve le egészen azon szivháboritó jelenetig, midőn az ennyi jótéteményekkel elhalmozott erdélyi szászok szolgáltattak 1849-ben ürügyet a szomszédban ólálkodó oroszoknak a rajtunk elkövetett népjog-sértést a világ előtt azzal mentegetni, hogy az ország lakosainak kérelmére interveniáltak, — de nem engedek az ingerültségnek, mely e visszaemlékezésnél lelkemben forr.

A tényekkel, melyeket felhoztam, önökre bizhatnám itéletet mondani azoknak álnoksága felett, kik a külvilágnak a magyar történelemben járatlanságára spekulálva, azon rágalmat terjesztik felőlünk, hogy mi magyarok egy kizárólagos indulatu uralgó faj vagyunk, mely a többi fajok elnyomására törekszik.

Azonban a felhozott tényekre azt mondhatná valaki, hogy azok megczáfolják ugyan e gyanusitást az 1848-ki évet

megelőzött időkre nézve, de a kérdés az: nem volt-e a 48—49-iki eseményeknek oly jellege, mely némileg indokolhatná a vádat, melylyel ellenségeink bérenczei a világ rokonszenvét tőlünk elforditani törekesznek?

Nemcsak nem volt, uram, elnök ur, de söt ép az 1848—49-iki küzdelmeink szolgáltatják a legfényesebb, a legdöntőbb bizonyságot az ellenünk emelt rágalom ellenében. Mert hát mi történt 1848-ban? Mondottam, hogy 1848-ig Magyarország alkotmánya aristokratikus jellegü volt. Alkotmányos jogokkal csak a kiváltságos osztályok birtak; a nép milliói ki voltak zárva az alkotmányosság jóvoltaiból, nem birtak polgári jogokkal, szolga-nép voltak. Igen, de nemcsak a nem magyar faju nép volt szolga, a magyar is az volt, mindamellett is az volt, hogy a magyar faj Magyarországon maga egyedül jóformán többre, mindenesetre közel annyira megyen, mint a többi külön fajok együttesen. Mégis szolga volt! A magyar történelemnek minden időkön keresztül állandó vonása maradt, hogy valamint a szabadság, ugy a szolgaság sem volt soha fajhoz kötve. Volt osztály-uralom, de nem volt faj-uralom; volt nép-szolgaság, de nem volt faj-szolgaság. A magyar faju nép sorsa egy hajszálnyival sem volt enyhébb a többi faju nép sorsánál; a nem magyar faju nép sorsa egy hajszálnyival sem volt terhesebb a magyarénál. Egyenlően osztotta a törvény a jogokat a kiváltságos osztályoknak faj-külömbség nélkül; egyenlően terhelte a népet kötelességekkel szintugy faj-külömbség nélkül.

Ilyen állapotban találta az országot az 1847—48-iki országgyülés. No már, ha mi akkoron csak a magyarfaju népet szabaditottuk volna fel, a nem magyar faju népet pedig nem; ha csak a magyart vettük volna be az alkotmány sánczaiba, a többieket pedig kivül hagytuk volna, vagy legalább saját fajunk előnyére a jogokban különbséget tettünk volna: akkor igenis szemünkre lehetne vetni, hogy faj-uralomra vágytunk, hogy a nem magyar fajokat elnyomni akartuk. S ha ezek azért fogtak volna fegyvert ellenünk, hogy jogegyenlőséget vivjanak ki maguk számára, mi pedig azért harczoltunk volna, hogy a jogokat saját fajunk számára tartsuk fenn, őket pedig azokból kizárjuk: oh, akkor igenis el lehetne rólunk mondani, hogy faj-harczot vivtunk, nem sza-

badságért harczoltunk, hanem uralomért. Hanem mind ennek ép ellenkezője történt. Épen az képezi az 1848-iki korszak örök dicsőségét, hogy a nemesség önként, letéve a közös haza oltárára minden kiváltságait, jogait és mentességeit, a fajkülömbség nélkül jobbágy népet fajkülömbség nélkül szabad földbirtokossá, szabad polgárokká tette, s önként, szabad akaratból proklamálta s gyakorlatilag megvalósitotta az »egyenlő szabadság, egyenlő jog, egyenlő kötelesség« nagy elvét a magyar korona területének összes keresztény lakossága számára faj-, nyelv-, vallás-külömbségre való tekintet nélkül. Csak azt az egyet sajnálom is, szégyenlem is, hogy az akkor még uralgott előitélet miatt az örök igazság e szent elvét az ország zsidó lakosaira ekkor még nem lehetett kiterjesztenünk; de vigasztalt azon gondolat, hogy az elv törvénybe lévén iktatva, a szabadság napjának melege ez előitélet ködét is mihamar eloszlatandja, s csak kis idő kérdése lehet, hogy a magyar nemzeti becsület paizsáról ez az utolsó folt is eltünjék.

Ilyen annak a magyar nemzetnek történelme, uraim, melyet, miután elnyomása végett az erőszak, ármány s a legundokabb bünök egész tárháza kimerittetett, szenvedéseinek még azon vigasztalásától, reményeinek azon istápjától is meg akarnának fosztani, melyet a világ közvéleményének igazságos rokonszenve képes nyujtani.

Nincs a reánk szórt vádnak legkisebb alapja sem, uraim, hacsak az nem tekintetik alapnak, hogy hazánk Magyarországnak van beirva Európa ezredéves történelmébe, s nem Dácziának, Szláviának vagy Austriának; hacsak az nem tekintetik alapnak, hogy azon földnek, melyet őseink vitézsége a népvándorlás nemzet-alkotó őskorában honunkká tett, mind történelmi typusát, mind állami jellegét, mind politikai egységét fenn akarjuk tartani; hacsak az nem tekintetik alapnak, hogy mi sem Ázsiába nem akarunk visszavándorolni, miszerint a XIX-dik századot a népvándorlás korába visszalökve, hazánkat, melynek minden talpalatnyi földje a kereszténység és európai polgárisodás érdekében kiontott magyar vérrel van felszentelve, Krisztus palástjává tegyük, melyen német, szláv, oláh megosztoznak, — sem abban nem akarunk és sohasem fogunk megnyugodni, hogy a független állami létre mind jo-

gositott, mind hivatott magyar haza egy uralkodó család ambitiósus szeszélye kedveért osztrák tartomány maradjon, hanem el vagyunk határozva visszaszerezni szabadságát, függetlenségét s szabadnak, függetlennek bocsátani át utódainkra.

Ha ez az akarat, ez az elhatározás reánk nyomhatná az uralkodó faj bélyegét, ugy én e bélyeget fajom nemeslevelének tekinteném, — de épen mert ez akarat, ez elhatározás a magyar nemzetnek joga is, kötelessége is: én nemzetem történelmére téve kezemet, az ellenünk szórt vádat isten és világ előtt rágalomnak nyilatkoztatom.

II.

Nyelvkérdés.

És most a nyelvkérdésről kell szólanom, mely — fájdalom! — a közös elnyomatás eszközévé kovácsoltatott a bécsi udvar azon politikájának arzenáljában, mely hasonlóan a virág mézes nektárjából is mérget különitő állathoz, oly jól ért a rut mesterséghez még az emberi természet legnemesebb ösztöneït is eszközzé torzitani saját nagyravágyó czéljaira.

Bevezetésül fejtegetéseim e fejezetéhez két megjegyzést akarok előrebocsátani.

Maga az, hogy a XIX-ik században Magyarországon nyelvkérdés előfordulhat, a legfényesebb tanubizonyságot szolgáltatja a magyar nemzet liberalitása mellett a nem magyar nemzetiségek iránt. Mert azt lehetetlen kétségbevonni, hogy ha azon időkben, midőn egyrészt Magyarország Európa egyik leghatalmasabb birodalma volt, melynek hatalmi felsősége három tengerig terjedett; másrészt pedig az, a mit nemzetiségi érzelemnek neveznek, egyátalában nem volt kifejlődve; ha — mondom — azon időkben a magyar nemzet legkisebb gondot forditott volna a magyar nyelv általánossá tételére birodalmában: a nyelv-egységet a legnagyobb könnyüséggel, csaknem ellenzés nélkül, keresztülvihette volna, ugy, hogy ma Magyarországon más, mint magyar nyelv nem is volna hallható.

Ez az egyik megjegyzésem. A másik az, hogy nemzetiség egy dolog, nemzet egy másik dolog. Ugyanazon egy nemzetiség lehet több nemzet, s egy nemzetben lehet több nemzetiség. Mind a kettőre sok példa van. Nemzet annyi mint állam; ezt csak történelem alkothat. Nemzetiség természeti minőség, társadalmi érdek, mely helyet kérhet magának a többi társas érdekek közt az államban, de nem az állam fölött, nem az állam érdekeivel ellentétben. Igen sok nemzet van a világon, melynek tagjai különféle nemzetiséghez tartoznak, sőt alig van állam, melynek minden lakosa ugyanazon egy nemzetiséghez tartoznék, de (kivéve az orosz absolutismus oroszositó törekvéseit a martyr Lengyelországban) nyelv-kérdés csak ott van, a hol az osztrák ház uralkodik, másutt sehol! Másutt semmi fajnak, semmi nemzetiségnek nem jut eszébe kétség bevonni, hogy minden államnak egy bizonyos typussal kell birni; politikai tekintetben semmi nemzetiségnek nem jut eszébe többet követelni, mint azt, hogy faj és nemzetiség miatt a polgári jogok élvezetében külömbség ne tétessék — nyelv és nemzetiség tekintetében pedig azt, hogy annak mint társadalmi érdeknek társadalmi uton való ápolása államilag ne akadályoztassék. A dolog csak az osztrák házat uraló szerencsétlen országokban van másképen. A nyelv-kérdés csak ott lett Eris almájává, mely miatt ugyanazon egy nemzet külömböző nyelvü fiai egymást marczangolják, a helyett, hogy a közös szabadság megvédésére egyesülnének. És miért van ez igy az osztrák ház birodalmában? Miért csakis ott és másutt sehol? Azért, mert az a dynastia az egyedüli széles e világon, melynek saját családi érdekén kivül lét-oka nincs, s mert nincs, hatalmát csak a népek egymásközti viszálkodásának szitogatásával tarthatja fenn. Ez a magyarázata annak, hogy ott nyelv-kérdés van, s csakis ott van.

E két megjegyzés, igy röviden előadva is, azt hiszem, Ariadne-fonalat nyujthat minden gondolkozó embernek, hogy e kérdés megitélésénél el ne tévedjen az igazság utjáról a felpaskolt szenvedélyek utvesztőjében.

S most engedjék történelmi hűséggel felvilágositanom a magyarországi nyelv-kérdés természetét.

Nyolczszázötvennyolcz évvel ezelőtt, midőn Magyaror-

szág első keresztény királya elhatározá a magyar nemzetet a keresztény hitre tériteni, — ájtatos munkájához lengyel, német és olasz római katholikus papokat hivatott be segédekül. A tisztelendő atyák készségesen segédkeztek, de saját világi érdekeikről sem feledkeztek meg. Nemcsak biztositották a római katholikus papság számára az ország első rendosztályának politikai fölényét, nemcsak gondoskodtak, hogy a papság dusgazdaggá tétessék az állam által az államban: hanem azt is ráokoskodták a szent királyra, hogy miután országával a keresztény nemzetek családjába lépett, illő, hogy keresztény országának keresztény kormányzatára is az egyház nyelvét fogadja el.

Ügyes huzás volt. Minthogy kivéve magukat a tisztelendő atyákat, egész Magyarországon egy élő lélek sem tudott latinul, a holt latin nyelvet diplomatiai tekintélyre emelni annyit tett, mint a tisztelendő atyáknak oroszlánrészt biztositani az ország kormányzatában.

Igy lőn a holt latin nyelv kormányzati nyelvvé Magyarországon.

A mi kezdetben a papság világi érdekeinek előnyére hozatott be, később az aristokratikus kizárólagosság védsánczául használtatott.

A nép zömének természetesen sem ideje, sem kedve nem volt Cicero szónoklatait vagy Ovidius verseit a szerelemről tanulmányozni, következésképen a közügyeket latinul kezelni annyit tett, mint kizárni a népet a részvételből, tudomásból, ellenőrzésből.

Törvények latinul hozattak; a nyilvános tárgyalások latinul könyveztettek s többnyire latinul folytanak; szabályok és rendeletek latinul adattak ki; itéletek latinul fogalmaztattak; okmányok latinul szerkesztettek s káptalanok s conventek őrizetére bizattak; a tudományok latinul tanittattak; a közoktatás latin nyelven szolgáltatott ki.

Az élő nemzet közszellemének e beszoritása egy gyönyörű, de holt nyelv csontváz-markába, — tartott hosszu századokon át.

Minő életerőnek kell lenni a magyar nemzetiségben, hogy ezt kiállta századokon át és ki nem halt!

E részben is hálával tartozunk a reformácziónak, mely első szólott a néphez saját élő nyelvén.

De mivel a classicusok a polgár-erény inspirátióinak örök gazdag forrásai, hajlandó vagyok hinni, hogy jártasságunk a hajdani Róma nyelvében talán nem volt minden közrehatás nélkül az önfeláldozó hazafiság szent lángjának ápolásánál, mely hajdan a magyar aristokrácziának, még legsötétebb napjaiban is, váltság-vonása volt (redeeming trait.) »Impatiens jugi«, — amint a monda szól.

Azonban a latin nyelv diplomatiai érvénye kizárta a népet a közügyekből.

Aztán — egy szerencsétlen órában — a Habsburgok becsempésztettek az országba; nem behivattak, hanem a szó szoros értelmében becsempésztettek, és velük a germanizáló, központositó irány s alkotmányunk ellen hol nyilt erőszakkal, hol alattomos ármány eszközeivel intézett örökös támadások végtelen sora.

Miután Mária Terézia a nőiesség bájolatával kellemesitett udvari élet csábjaival a magyar aristokrácziát az elnémetesedés hálójába beédesgette, a germanizáló irány döntő csapást mért a magyar nemzetiségre azon vakmerő államcsiny által, midőn II. József Magyarországot egy tollvonással németté dekretálta s németül kormányozta önkényileg tiz éven át.

De a visszahatás természeti törvénye szerint ez csak azt eredményezte, hogy a páratlan gazdagsági képességgel biró gyönyörü magyar nyelv szendergéséből felébredjen s felébredve, oly ifju erőpezsgésnek adja tanubizonyságát s belterjes fejlődésben oly bámulatos előmenetelt tegyen, mint ily rövid idő alatt más nyelv még soha.

Azonban mig nemzetiségünk társadalmi ujjászületése ekként önkéntesen, békésen végbement, s nyelvünknek a nehéz munkával élő nép szerény tüzhelyénél ápolt szüzies geniusa a büszke palotákban s akademiákban társadalmi jogaiba visszalépdesett, a latin nyelv is visszahelyezkedett, II. József németesitő államcsinjének buktával, a közéletnek törvényesitett bitorlásába.

Egyidejüleg a liberalis elvek hajnalfénye reá derengett Európára nyugat felől.

A magyar, kinek — mint G i b b o n, a nagy történetbuvár is elismeri — az igazság eleven érzete még első fellépésének barbár korában is kitünő jellemvonása volt, a magyar nem késett kitárni lelkét ama hajnalfény befolyásának.

Reform, szabadság a népnek, igazság a nép iránt! — volt a kiáltás.

Austria a népszabadság politikai hitvallásának első apostolait vérpadra küldte meghalni. Meghaltak, de a hitvallás nem halt meg velük. Felemelték mások a szabadságnak leesett szövétnekét, mig egy más nemzedék korában (mert közel hatvan éves munka volt) a gondviselés kegyelme e szerény kéznek, melyet önök felé kinyujtok, erőt adott azt egy egész nemzet elhatározásának sziklacsucsára tüzni.

És ott lobog! . . .

Világát az orosz szuronyokkal felemelt kényuralom ideig-óráig elfedheti, de nincs emberi hatalom, nincs az elnyomásnak oly fergetege, mely elolthassa.

»Yet, Freedom! yet thy banner, torn, but flying,
Streems like the thunder storm a g a i n s t the wind
Thy trumpet voice though broken now and dying
The londest, still the tempest leaves behind.« *)

(Byron.)

Midőn a reform-mozgalom 1790-ben megkezdődött, ott állott fris emlékezetben apáink előtt a történelmi tény, hogy örökké megujulnak Austria támadásai a magyar szabadság elnyomására. E ténynek lehetetlen volt meggyőződést nem keltenie a felől, hogy az egész népet be kell vonni a közügyek iránti érdeklődésbe, miszerint az ország szabadságának, függetlenségének az egész nép őrévé legyen; különben a kiváltságos osztályok azon jobb része, melyet sem az osztrák rettegtetés meg nem félemlithet, sem az osztrák corruptió meg nem ronthat, kimerülve az örökös küzdelemben, nem fogja birni a hazát megvédeni.

---

*) Mégis, oh szabadság, a zászló, bár megtépve, de fenlobogva,
Viharként száll szembe a szélvészszel,
A riadó szava, bár megtör s elhal néha,
Annál erősebben zengi túl a zivatart.

S minthogy a latin nyelv volt az, mely a népet a közügyek iránti érdeklődésből kizárta, mind az igazság érzete, mind a felvilágosodott kor követelményei, mind az ország alkotmányos lételének biztonsága egyaránt oda utaltak, hogy a nép élő nyelve helyeztessék a holt latin helyébe az ország kormányzatában.

A nép élő nyelve! De melyik a sok közül, mely Magyarországon beszéltetik? — A 22 svájczi kanton 44 képviselője nem találhatja gyakorlatilag lehetetlennek szövetségi gyülésükön a német és franczia nyelv vegyes használatát, de képzeljék önök a bábeli zavart, ha a közel háromszáz tagu washingtoni congressus tagjai felváltva angolul, irlandiul, németül, hollandiul, francziául, spanyolul, dánul, olaszul szónokolnának, s itt-ott az alleganyi környék leirhatlan dialektusa s többféle indus nyelv is a vitába vegyülne, a törvények mindezen nyelveken hozatnának, s az államkormányzat mindezen nyelveken vitetnék! Vagy — hogy oly messzire ne menjünk, — képzeljék önök saját birodalmi parlamentjüket, a mint a zöld Erinnek, Walesnek s a skót hegyek (a mint sajnálattal hallom) gyorsan tünedező nemes népfajának képviselői az angol beszédre czelta-welsh-gall nyelven felelnek, itt-ott a Csatorna-szigetek francziája meg Cornwall népnyelve is a vitába vegyül s tán Londonnak az erdélyi szászoknál számosabb németjei is tért követelnek nyelvük számára a közigazgatásban és parlamentben.

E házias példa, remélem, fel fog menteni annak további indokolásától, hogy miután mi nem voltunk oly szerencsések, mint Amerika, mely sohasem ismerte, vagy mint önök, kik régen lerázták a holt nyelv terhét, — nekünk szükségszerüleg egy nyelvet kellett választanunk a köztörvényhozás és országkormányzat functióira.

Melyik nyelv legyen az?

Sulyt helyezhetnék, de nem szükség különös sulyt helyeznem azon már emlitett körülményre, hogy Magyarország magyar lakossága, ha felül nem mulja, bizonyosan nagyon megközeliti a tizenhárom különböző elemekre oszló többi lakosság összes számát, külön-különvéve pedig a magyar lakosság háromszorosan felülmulja számban a többi töredékek legszámosabbját. Nem akarok erre különös sulyt helyezni azért,

mert még ennél is hatalmasabb gyámolom van. És ez az, hogy Magyarország ezer év óta Magyarország. E névben magában benne van hazámnak történelmi, benne nemzeti typusa. E névvel, e typussal alkották azt állammá a magyarok az államalakulás ama vajudó korszakának végén, mely a nyugoti római birodalom szétomlásával kezdődött s a népek habzó árjának megülepedésével uj Európa alkotó elemeinek maradandó hazákat határolt ki. E névvel, e typussal jelölt a világ birája, a történelem Magyarországnak az európai nemzet-család kerek asztalánál helyet. Multjának minden dicsősége, jövőjének minden reménye, a kereszténységnek s Európa polgárisodásának tett megbecsülhetlen szolgálatok minden emlékezete szintugy, mint életerős fenmaradásának roppant európai momentuma: mind ahhoz vannak kötve, hogy Magyarország Magyarország legyen s maradjon. E minőségből kivetkőztetve az, a mi mint Magyarország a történelmi világrend stabilitásának egyik nevezetes eleme Európában, a beláthatlan bonyodalmak fergetegének fészkévé válnék, mely minden létezőt bizonytalanná tenne s Európa jövőjét az ismeretlen fatum zürje felé sodorná. — Nem akarok a conjecturák terére barangolni, csak arra emlékeztetem önöket, hogy már láttuk, a szerencsétlen Lengyelország példájában, keserves tapasztalással láttuk, mit teszen az, ha az európai államrendszer egy alkatrésze történelmi jellegéből kiforgattatik.

Még csak azt akarom megemliteni, hogy a Magyarországon beszélt minden más nyelvnek van hazája, melyben az illető nemzetiség nemzeti, politikai léttel bir; a német nyelvnek ott van Németország, a ruthennak Oroszország, minden többi szláv dialectusnak van saját hazája, a románnak van Moldvája, Oláhországa, a szerb nyelvnek van Szerbiája, — de a magyar nyelvnek Magyarországon kivül hazája nincs. Nagy költőink egyikének szavai szerint nekünk magyaroknak Magyarországon kivül a nagy világon

»Nincsen számunkra hely,
Áldjon vagy verjen sors keze:
Ott élnünk, halnunk kell.«

Ennyit elég volt mondanom, miszerint isten és világ előtt indokolva legyen azon intézkedésünk, hogy a holt latin nyelv helyébe saját élő nyelvünket tettük. De

jegyezzék meg jól, uraim, a *holt latin*, *nem* pedig akármely *más élő nyelv* helyébe tettük. Mi senkit sem öltünk meg, miszerint éljünk; a hol csak más nyelv használatban volt, egyházban, iskolában, községi igazgatásban, mi azt sehonnan sem szoritottuk ki, sőt segédkezet nyujtottunk, hogy a különböző nemzetiségek nyelvüket az erkölcsi, vallásos, társadalmi és tudományos téren szabadon fejleszthessék. Minden, a mit tevénk, az volt, hogy a holt latin nyelvet kiküszöböltük a közéletből s helyébe a magyar nyelvet tettük *Magyarországon*.

Mondom: »*Magyarországon*« és erre figyelmet kérek. Ez intézkedés nemcsak nem terjesztetett ki Horvátországra és Szlavoniára, de sőt a magyar országgyülés törvénybe is iktatta annak elismerését, hogy a horvátoknak és szlavonitáknak kétségbevonhatlan joguk van saját közigazgatásukban és saját tartománygyüléseiken saját nyelvüket használni, mégpedig *saját szabályuk következtében*, — mely hivatkozás is bizonyságot teszen a társországok autonomiája iránti tiszteletről, melyet Magyarország soha, de sohasem tagadott meg. Az 1848-ban királyi kinevezéssel alakitott magyar miniszterium pedig (melynek én is tagja voltam) a törvénynek ez igazságos nyilatkozatát a legszabadelvübb szellemben értelmezve, a horvátokat és szlavonitákat önként még arra is felszólitotta, hogy saját nyelvüket még a magyar kormánynyal való érintkezésükben is használják. Ez természetes dolog ugyan, de mert nyelv-erőszakolást fog reánk a rosszakarat, kérkedés nélkül vélem mondhatni, hogy ez oly gyöngédség volt, a minőt sem az angol kormány Irland iránt sem semmi más nemzet saját koronájának egy kiegészitő része iránt tudtomra soha sem tanusitott. *)

---

*) Épen midőn ezeket forditanám, jutott kezemhez egy hirlapi jelentés a közösügyes uj egyezmény tárgyalásáról a horvát-szlavon országgyülésen, s e jelentésben leirhatlan bámulattal olvastam, miként akadtak szónokok, kik nem átalották azt állitani, hogy a horvátok azért fogtak ellenünk fegyvert 1848-ban, mert mi meg akartuk őket magyarositani!

De hát az istenért! miként lehet a történelmet ily vakmerően arczul vágni! még pedig rövid harmincz évvel az események után, melyeknek még annyi tanuja él!

Lestem, hogy tán csak akad valaki széles Magyarországon, a ki eléggé érzékeny a történelmi igazság s a nemzeti becsület iránt,

III.
Horvátország és a panslavismus.

Ezek igy lévén, önként előadja magát a kérdés: miként történhetett, hogy épen Horvátország, a jogaiban nemzetem által mindig sértetlenül fentartott Horvátország volt az, melyet a bécsi udvarnak sikerült a közös szabadság eltiprásának utjára széditeni?

A bécsi udvar oly makacs ellenkezést tanusitott minden lépés iránt, mely Magyarország nemzeti s alkotmányos erejének gyarapitására volt számitva, hogy még a latin nyelvnek a magyarral való helyettesitése is 1790-től 1844-ig, tehát 54 évig huzódott küzdelmünkbe került, ámbár oly intézkedésről volt csak szó, melyet a legelső 24 óra alatt aláirt volna minden oly kormány a világon, mely közkötelességeinek legkisebb érzetével bir.

Időközben egy irtózatosan messzevágó mozgalom lett előidézve a szláv nemzetiség különböző ágai között.

Oly ponthoz jutottam fejtegetéseimben, uram, elnök ur, mely közvetlenül belevág azon keleti kérdés megoldásába, mely nagyobb veszélyekkel terhes Európa jövendőjére, mint akármely más, s melyet önöknek utóbbi (krimi) háboruja nemcsak függőben, de sőt sulyosbitott állapotban hagyott.

---

miszerint történelmünknek e nem is elferditése, hanem a szó szoros értelmében: meghamisitása ellen felszólaljon.

Senkisem tette! Senki! — Hát már Magyarországon sem tudnák, hogy mi történt ott 30 év előtt? Vagy az osztrákos közösügyesség annyira elzsibbasztotta volna a magyar szivet, hogy a ki tudja, sem gondol vele?...

Beszédeim Magyarországról, melyeket itt forditásban közlök, arra voltak szánva, hogy a magyar ügyekkel ismeretlen külföld előtt eloszlassam az ellenünk szórt rágalmak ködét s tudomást terjesszek 1848—49-iki küzdelmeink jelleme felől.

Ezzel, azt hiszem, hogy oly kötelességet teljesitettem hazám iránt, melyet tán jó szolgálatnak is nevezhetnék. De megvallom: itt-ott kétség merült fel agyamban, vajjon nem hordok-e vizet a Dunába, vajjon nem teszem-e magamat nevetségessé, midőn e dolgokat még magyarra is leforditom magyaroknak szánt olvasmányul?

Hanem ugy látom: bámulatos a feledés vagy az eltompulás Magyarországon. Talán még sem egészen haszontalan az emlékeztetés, még ha az én kopott tollamból kerül is elé.

A szláv faj, melynek a horvátok egyik ágát képezik, kevés megszakitással az éjszaki sark-tengertől az adriai tengerig s Görögországig, a Fekete tengertől Mecklenburgig van elterjedve. Számuk meghaladja a hetvenhét milliót, melyből jelenleg több mint ötvenhat millió az oroszok czárját uralja. Közel tizenöt millió az osztrák ház alattvalója. Poroszországra harmadfél millió, a török birodalomra három millió hétszázezer esik.

E nagy ethnografiai családnak nemzetekké tömörült tagjai közül szabad multtal csak három dicsekedhetik: éjszakon a csehek, — s a lengyel élő szobor ama széttagolt, még mindig rángatózó áldozata annak a rettenetes bünnek, melyet Miller Johannes a »királyok erkölcsiségé«-nek nevez, — — délen pedig a horvát-szlavon-dalmát királyság, mely a magyar koronához csatoltatásának köszönheté, hogy több mint hat századon át alkotmányos életet élt.

Miután 1815-ben Lengyelország helyreállitásának reménye elenyészett, a panslavismus eszméje, vagyis azon eszme, hogy a szláv faj számos ágai orosz protectoratus alatt egyesittessenek, Czartoriszky Ádám herczeg, akkoron I. Sándor czár minisztereinek egyike által lett legelőször megpenditve.

Ez tény. Én e tényt Zamojski gróftól, a herczeg unokaöcscsétől, legmeghittebb tanácsadójától, s legtevékenyebb, legavatottabb párthivétől tudom, ki azt velem saját keze irásában közölte, mialatt Sumlán (1849—50 télszakán) együtt letartóztatva voltunk.

Én fel tudom fogni az irtózatos bánatot, mely a lengyel hazafi lelkét feldulta, midőn hazáját a bécsi congressus az oroszok czárjának markába dobta, s az erőszakos felkonczolás pokoli művére az európai közjog pecsétjét nyomta. Én, ha menteni nem, de felfogni tudom a szédülést, mely a kétségbeesés e kiáltását adta ajkaira: »ha már hazám szabad nem lehet, adj nekünk vigasztalásul faj-nagyságot.« S mert ezt fel tudom fogni, nem »censorius« szellemben szólok, de lehetetlen azon meggyőződésemnek nem adnom kifejezést, hogy ha a lengyel hazafi csak gyanitotta volna is, minő átokszelenczét ürit rettenetes eszméjével a világra:

inkább nyelvét harapta volna el, mintsemhogy elröppenni engedje ajkairól a kétségbeesés ama kiáltását.

Sándor czár (akkor még nagyon fiatal ember) Czartoriszky eszméjében az orosz császári hatalom világuralmának csillagát hitte feltünni s azt az ifjuság s nagyravágyás egész hevével karolta fel, s a hihetetlennel határos: mennyi pénz, mennyi mesterség, mennyi erély lett azóta a panslavismus hitének terjesztésére forditva.

Ha valakinek a világon, bizonyosan az osztrák háznak volt volna érdekében ez áramlat ellen védgátról gondoskodni, — mert birtokaiban tizenöt millió szláv lakik, s e védgátat a szabadságban, a jog tiszteletében s a népek történelmi egyéniségének kifejtésében könnyen fel is találhatá.

De a bécsi udvar politikájának történelmi vonásai közé tartozik: szitogatni a gyülöletet a különböző népfajok között, miszerint egyiket a másik erejének megtörésére használva, mindannyit féktelen uralom-vágyának jármába szorithassa s azért az antagonismust, melyet a panszláv izgatás a különböző népfajok közt felkeltett, csak oly áramlatnak tekintette, mely a vizet régi elvének, a »divide et impera«-elvnek malmára hajtja, s Metternich, kiben ez elv megtestesülve élt (azt nem is emlitve, hogy köztudomás szerint Oroszország pensionáriusai közé tartozott), Metternich nem irtózott a panslavismust arra használni, hogy nemzeti viszályt keltsen Magyar- és Horvátország közt, miszerint mind a kettő erőtlenné váljék a bécsi udvar központositó törekvéseinek ellentállani.

Ekként történt, hogy már mintegy 15 éven át 1848 előtt, orosz pénz segitségével s a bécsi udvar nyilt pártfogása mellett, szenvedélyes izgatás üzte játékát Horvátországon, s a bécsi kabinet-politika olajat öntözgetett az izgalom tüzére, miszerint a Magyar- és Horvátország alkotmányos egységében rejlő ellentállási erőt a viszálkodás lángjával elhamvaszsza.

Magyarország megyegyülései, az alkotmányos szabadság ama megbecsülhetlen védbástyái, nem mulasztották el az uralkodó-házat tiszteletteljes felirásokban figyelmeztetni, hogy ha a panszláv izgatás nemcsak elnézetik, de még nyiltan gyámolittatik is a bécsi udvar által: ez végeredményben okvetlenül az uralkodó-ház romlására fog vezetni. Én magam is

tagja voltam egykor egy küldöttségnek, melyet Pestmegye Bécsbe küldött a végett, hogy az uralkodót s az uralkodó-ház tagjait a tények tiszta hiteles előterjesztésével felvilágositsa, mely előterjesztést — mondani merem — egykoron ez időszak egyik nevezetesebb államokmányának fogják a történetirók tekinteni. De Pestmegye loyalis előterjesztésével még csak az uralkodó elébe sem juthatott: az udvari kamarilla utját állta; a meglepetés fogásához kellett nyulnunk, miszerint megyénk előterjesztését legalább az uralkodó-ház némely tagjainak kezeibe juttathassuk, — mi felett Metternich, a mindenható miniszter, annyira dühbe jött, hogy még a küldöttség elfogatását is szóba hozta. A megyék loyalis figyelmeztetései nem vétettek tekintetbe; előmozditóik üldöztetésekre szemeltettek ki, — ellenben Gáj Lajos, a panszláv izgatás nagymestere, a »legmagasabb« elégedés jeléül, egy brillantos csecsebecsével lett buzditólag kitüntetve. Most, midőn a »divide et impera«-elv a népek erkölcsi részegségének segitségével a »birodalmi egység« boszorkány-katlanában ideigóráig diadalt kotyvasztott össze: a kifacsart czitromok természetesen eldobatnak. Ez már igy szokás a bécsi udvar politikai konyhájában. A felbrillantozott Gáj nyomorban és szégyenben vonszolja elfelejtett létének terhét; Jellasich-ot pedig, ki az udvar számára a perfidia piszkos munkáját végigizzadta, az udvari hála a bolondok házába üzte.

Hanem azt kérdezhetik önök: mi dolga volt a panslavismusnak a magyarok iránti gyülölettel?

Ime válaszom:

A keresztény időszámlálás kilenczedik századának nyolczvanas éveiben a magyarok — ázsiai eredetü nép — meghóditották és állammá szervezték azt a szép földet, mely azóta Magyarországul van bevésve a történelem ércztáblájára.

A négy századon át dühöngött népvándorlási zivatar utolsó szélrohama — a magyarok — természetesen összevisszaszáguldozta Európát, mint egy szilaj mén, de midőn végre lecsillapodott, békés telepedésével bezárta a barbar s kinyitotta a középkorszak kapuját. Később még történtek tengeri invasiók, a móroké Spanyolországban, a normannoké Francziaországban, Angliában, Szicziliában, de ezek részint ideiglenes hóditások, részint urcserék, részint jövendő concret nemzeti-

ségek alkotó elemei, nem mozditottak ki helyből nemzeteket, mint a népvándorlás tevé. Ezt a magyarok letelepedése berekesztette. Az ő megtelepedésük előtt a magyarok hazája a vihar fészke volt. Onnan nyujtotta ki az isten ostorának nevezett Attila a világ uralma felé hatalmas kezét, ott született Orestes, az utolsó római császár atyja, ott Odoaker, ki a Caesarok roskadozó birodalmának az utolsó lökést adta meg. Onnan szállott le Alboin, longobardjaival, a mai Lombardia viritó sikjaira, onnan reszkettették meg az avarok Byzancziumot a keleten s daczoltak Nagy Károly hatalmával a nyugaton. És Európa jóformán csak népek tábora volt. De a mint Árpád vezér állandó birtokba-vétel jeléül leszurta lándzsáját ama gyönyörü domb tetejére, melyet Szerencs-nek nevezett, s melynek én tövénél születtem: a népvihar fészke a megüllepedés őrtornyává lett. A magyarok letelepedése uj Európa fejlődésének utján, az első mértföld-jelző, mely az államok állandó belszervezkedési stadiumának kezdetét jelöli.

Ez volt az első nagy szolgálat, melyet a magyar nemzet az európai polgárisodásnak tőn.

Midőn a fürge magyar lovasok raja kóbor árnyékot kezdett vetegetni Európára, az egyház tudós atyjai egész komolysággal vitatkoztak a kérdés felett: vajjon a magyar nem ama Gog és Magog-e, kikről az irás mint a világ végének előfutárjairól szól. Egy tudós würzburgi püspök nagy bölcsen bebizonyitotta, hogy biz az ugy van. Egy még tudósabb Abbas még bölcsebben bebizonyitotta, hogy nem ugy van, mert Gog és Magog az egyház szellemi üldözői, minthogy Gog a gyökér (a heresiarchák kevélysége), a Magog pedig az, a mi a gyökérből származik: a heresis terjedése.

Hát ez ellenállhatlan logika »absolválta« a magyarokat e rettenetes vád alul. Azonban a mint ama vágtató lovasok zugó csoportjai csaknem a mindenütt jelenlevés gyorsaságával tünedeztek fel; amott harczi szekerczét vágtak Byzanczium arany kapujába, emitt végigzugtak Francziaország déli tartományain, mint egy pusztitó jégfergeteg s közeledésükkel még a spanyolokat is rettegésbe ejtették Pyrenaeusaik mögött, a mint csaknem ugyanazon egy perczben hamuba döntötték a szent-galli apátságot a Svájczban s Bremát az éjszaki tengernél s a királyi Pavia füstölgő romjain keresztül Calabria

végső csucsáig zugva, a Scylla szikláiról pillantottak bele a Charybdis tajtékzó örvényébe: nagyon megfogható, hogy a kereszténység csaknem minden templomaiban felhangzott a félemletes lythania »a sagittis hungarorum libera nos Domine« (a magyarok nyilától ments meg, uram, minket).

Az emberek néha nem tudják, hogy mi az, a miért imádkoznak. Ha az ur meghallgatta volna ama lythaniát: a korán uralkodott volna az evangelium felett s szent Péter templomának »loggia«-járól egy török imám arab nyelven kiáltotta volna le a capitoliumi Jupiter keresztény lakóinak, hogy az idő rohan.

A rettegett magyarok idő jártával azzá lettek, a mit angol államokmányok e szavakkal fejeznek ki: »fortissimum et celeberrimum reipublicae christianae propugnaculum« (a keresztény köztársaság legerősebb s leghiresebb védfala).

Ez volt a második nagy szolgálat, melyet Európa a magyar nemzetnek köszönhet.

És e magyar nemzet, mely sem fajban, sem nyelvben nincs rokonságban semmi európai népfajjal, — ott áll ama classicus téren, melyen a végzet mérlegében Európa nem egyszer megméretett, ott áll egy ezredév óta mint egy hatalmas ék az éjszaki és déli szláv fajok között. Kivéve Moldvát és Oláhországot, melyek a mellett, hogy az orosz egyházhoz tartoznak, sokkal gyöngébbek, semhogy gátot képezhetnének hacsak nem szövetséges combinátióban egy oly szabad és független Magyarországgal, mely nem a bécsi dynasticus nagyravágyás vontató-kötelén rángattatik, hanem nemzeti politikát követhet; mondom: Moldvát s Oláhországot kivéve, mi magyarok egyedül szakitjuk meg a panszláv assimilátio folyamát. A panslavismus nagyravágyó czéljai sohasem juthatnak teljes valósulásra, hacsak Magyarország vagy fel nem daraboltatik, mint a keresztre feszitett Krisztus palástja vagy szélhüdötté nem leszen, mivelhogy nem független. A cseh Safarik, a panslavismus egyik legfanatikusabb, de kétségenkivül legtudósabb szóvivője, ki nem fárad a siralmas sopánkodásban, hogy ha a magyarok közbe nem tolakodnak (a mint Európára áldásos megtelepedésüket nevezi), a szlávok már rég uralkodnának a világ felett.

E sopánkodásban kétségtelenül anachronismus is, kérkedő nagyitás is van. Az első, mert a szláv egység eszméje nagyon uj eszme; csak Lengyelország legyilkolásával született, csakis azzal születhetett, mert a hetvenhét millió szláv közül ötvenhat az orosz czárt uralván, az orosz nélkül panslavismus nem is képzelhető, az pedig csak Lengyelország sirján keresztül juthatott a panslavismus gondolatához; ha Lengyelország áll, az a hős nemzet sokkal inkább gyülölte az oroszt, mintsem hogy valaha megbarátkozhatott volna az orosz protectoratus horgára füzött panslavismus eszméjével. Tehát anachronismus azt mondani, hogy a szlávok már rég uralkodtak volna a világ felett. De nagyon merész kérkedés is, mert ahhoz a szláv világuralomhoz a hetvenkilencz millió latin s (az angolszászt beleszámitva) nyolczvankét millió német fajnak is szólója van.

Hanem annyi bizonyos, hogy a hetvenhét millió szlávnak orosz vezénylet alatt egy testté tömörülése oly perspectiva, mely felé már a törekvés is Európa minden érdekeinek kiszámithatlan convulsiójával terhes, valósitása pedig nem is képzelhető a nélkül, hogy a szabadság és előretörő polgárisodás geniusa mindaddig bucsut vegyen Európától, mig ama rengeteg épület saját sulya alatt össze nem roskad.

De a törekvés megvan. I. Sándor czár ideje óta megvan. Mi magyarok pedig utjában állunk a déli s éjszaki szlávok egyesülhetésének. Hogy utjában állunk, ez a harmadik nagy szolgálat, melyért Európa a magyar nemzetnek hálával tartozik. De egyszersmind kulcsot nyujt annak megértéséhez, miként történhetett, hogy a panszláv izgatók haragos gyülölettel szemlélték a magyar nemzetiség ifjonti erős vérkeringésének nyilatkozványát. Innen van, hogy minden lépésnél, lett legyen bár politikai vagy társadalmi, mely életerőnknek kifejtésére s alkotmányos függetlenségünk biztositására volt számitva, őket mindenütt utunkban találtuk, a király tanácsaiban, az országgyülésen, a köz- és társadalmi életben, mindig és mindenütt.

S e tekintetben az átok burjánjának legtermékenyebb mezeje Horvátország volt, hol az általunk mindig tiszteletben tartott municipális önkormányzat paizsa s a bécsi udvar nyilt

pártfogása alatt teljes szabadsággal szórhatták a gyülölet magvait és érlelhették az ellenségeskedés termését.

Saját népük előtt természetesen óvakodtak feltárni a panszláv eszme hord-távlatát, külömben a horvát nép egészséges nemzeti szelleme borzalommal fordult volna el tőle, mint nemzeti egyénisége gyilkosságától. Népüknek tehát csak fajának fiatal erejéről, számáról, magas hivatásáról beszéltek, s a szomszéd török birodalom szláv népeire való vonatkozással mutogatva reá földleirati és történelmi helyzetük előnyeire, azzal kecsegtették, hogy a polgárisodásban köztük leghaladottabb s egyedül szabad Horvátország van hivatva egy független délszláv állam központját képezni a jövendőben.

Nem reám tartozik e hivatási igényt a szerb nemzet által táplált hasonló igénynyel összehasonlitani, hanem mert valószinü, hogy ez este mondott szavaim e terem falain tul is hallhatók lesznek: ezennel becsületes őszinteséggel kinyilatkoztatom, hogy ha ilyen Horvátország rendeltetése, én baráti érzettel isten áldását kivánom hozzá; de komolyan figyelmeztetem a délszláv népeket: ne téveszszék szem elől, hogy a panslavismus egy dolog, a nemzetek szabadsága s független nemzeti léte egy egészen más dolog; a mig egy oldalon az orosz, más oldalon a bécsi udvar nagyravágyása keverik a keleti bonyodalmak kártyáit, minden lehető szláv mozgalom Európa délkeletén nem szabadságra, hanem urcserére s végeredményben az orosz suprematia vontató-kötelére fog vezetni, figyelmeztetem a délszláv népeket, hogy ha a török uralom napjai meg vannak a végzet könyvében számlálva, a délszláv népek csak ugy számithatnak szabad és független jövőre s nemzeti egyéniségeik fentartására, ha szomszédjukban egy szabad és független magyar nemzet él, mely távol minden terjeszkedési, távol minden uralmi vágytól, ép ugy saját létérdeke által van arra utalva, hogy a szomszéd népeknek szabadságuk s nemzeti egyéniségeik megőrzéséhez segédkezet nyujtson, mint a hogy saját létérdeke által van arra utalva, hogy a szláv népek nemzeti egyéniségeit felolvasztással, jövőjüket szolgasággal s Európát beláthatlan romlással fenyegető panslavismusnak egész erejével, utolsó csepp véreig ellentálljon.

Okom van hinni, hogy ez igazságok az utóbbi évek alatt tért nyertek a kiábránduló népek belátásában. Ne adja isten, hogy a kijózanodás mulékony legyen! De azon időben, a melyről szólok, a panszláv izgatóknak még tehetségükben állt a horvát nemzetiség dicséretes felébredését gyülölet felszitására használni eszközül a magyar nemzet ellen, azon téves hitre széditve a horvátok tetemes részét, hogy ha jövendőt kivánnak saját nemzetiségüknek, nemcsak minden módon akadályozniok kell Magyarországot az erőtfejtő haladásban, hanem segiteniök is kell a bécsi udvart, hogy Magyarországot eltiporhassa, — holott a tény az, hogy Magyarország szabad és erős nemzeti élete kétségtelenül védbástyája volna Európának a panslavismus ellen, de nemcsak hogy nem akadály a horvát, szerb, román nemzet életerős kifejlődésének utjában, sőt leghasznosabb, legbiztosabb szövetségesük, mely nélkül lehetetlen boldogulniok, ép ugy, miként egy szabad Magyarország nélkül sem a lengyeleknek, sem a cseheknek nem fog sikerülni elvesztett nemzeti létüket visszaszerezni vagy fentartani, ha valamely véletlen szerencse folytán visszahelyezniök sikerülne is.

Volt párt Horvátországban, — őszinte tisztelettel mondom ezt, melybe a szomoru sorsukra való visszaemlékezés mély bánatot vegyit — volt párt Horvátországban, mély belátásu hazafiak, kik szivükön viselvén a horvát nemzetiség igaz érdekeit, mint senki hivebben, senki jobban nem viselheti, a mozgalom kezdete óta belátták, hogy a magyar nemzetiség erőteljes virágzása a horvát nemzetiség előhaladó kifejlődésének legbiztosabb, sőt egyedüli kezessége; a kik belátták, hogy Horvátország szabadsága elválaszthatlanul hozzá van csatolva Magyarország szabadságához, s hogy a panslavismus csóvája, ha idején el nem oltatik, temetési máglyát fog felgyujtani a szabadság számára, melyet Horvátország hat századon át élvezett a magyar alkotmány sánczainak oltalma alatt. A horvát hazafiak e derék csoportja szilárd határozottsággal pótolva számbeli kisebbségét, a jó ügy védelmében éveken keresztül résen állott, de a panszlávok a tömegek szenvedélyéhez harsányan szóló »nemzeti párt« hamis czimével kérkedve, amazokra a »magyar párt« elnevezést ragasztották, s vele a felizgatott tömegek gyülöle-

tét, melynek bőszült szenvedélyei által, midőn az álnokság vihara kitört, a derék csoport szerte szóratott. A részrehajlatlan történelem igazságot fog szolgáltatni emléküknek; bár találnának még meglevő romjai vigasztalást a reményben, hogy a borura derü következik s az igaz, jó ügyre még jövendő vár.

Történelmi fejtegetéseim e fejezetét két tény felemlitésével akarom berekeszteni.

Az egyik az, miként annak bebizonyitása végett, hogy a horvátoknak teljességgel semmi okuk nem volt nemzetiségüket tőlünk félteni, vagy ellenünk panaszkodni, nemcsak czáfolhatlan tényekre, de még a később, 1848-ki deczember elején nem népei, hanem saját családja által egy palota-forradalommal trónjától megfosztott V. Ferdinánd király tanubizonyságára is hivatkozhatom, ki a lázongó horvátokhoz 1848. junius 10-én intézett királyi nyilatkozványában határozottan kimondotta, hogy a horvátoknak nemcsak legkisebb okuk sincs panaszra a magyar nemzet ellen, de sőt bő okuk van hálával viseltetni Magyarország iránt, »mert nagyobb kiváltságokkal lettek felruházva, mint akárki más a magyar szent korona alattvalói közül.«

Nem lehet mondani, hogy a király e nyilatkozatát mi sugalmaztuk, mert e királyi manifestum Insbruckban, Tyrolban kelt, hova a mi hatalmunk el nem ért.

És valóban a horvát-szlavon nép romlatlan tömegei maguk is érezték, hogy a király nekik igazat mondott. Küzdelmünk kezdetén a Horvátországból reánk tört seregekből egy egész hadtestet fogtunk el, mely Roth és Philippovics osztrák tábornokok parancsnoksága alatt tiz-tizenkétezer szlavon határőr-katonából állott. Ezek, midőn a vitéz, de gyakorlatlan s rosszul fegyverzett magyar népfelkelés által bekeritve, magukat jóformán ellentállás nélkül megadták, azt felelték tábornokaik szemrehányásaira, hogy teljességgel nem látnak okot, miért verekedjenek magyar testvéreikkel, kik sem őket, sem hazájukat soha semmi bántalommal nem illették.

A másik tény az, hogy látván a panszláv izgatók által felkeltett s Metternich által szitogatott indulatosságot Horvátországon, én voltam az, ki mintegy öt évvel 1848 előtt Pestmegye közgyülésén következőleg nyilatkoztam:

»Hatszáz éves testvéries együttlét után a horvátok, ugy látszik, megunták a kapcsolatot Magyarországgal. Én nagy becsben tartom e kapcsolatot, — de még nagyobban nemzetem becsületét. Isten őrizzen, hogy a magyar nemzet mocsoktalan neve azon szemrehányásnak tétessék ki a világ előtt, mintha erőszakolni kivánná a horvátokra a nekik nem tetsző viszonyt. Én ezennel inditványozom: jegyeztessék fel utasitásul Pestmegye követének az országgyülésre, hogy mi horvát testvéreinknek teljes szabadságot ajánlunk elválni a magyar koronától. Menjenek békével. Vigyék magukkal áldásainkat s legjobb kivánatainkat, hogy boldogok és szerencsések legyenek.«

Inditványom elfogadtatott s országgyülési utasitásba adatott. A horvátok voltak, kik megdöbbenve szabadkoztak az ajánlattól. Horvátország követe még az isten nevére — »per amorem Dei« — is rimánkodott, hogy ejtsük el e gondolatot.

Ilyen a nyelv s nemzetiségi viszály eredete Magyarországon, s ilyen a magyar nemzet soha meg nem tagadott szabadelvüségének, nagylelküségének történelme. Valóban szivháboritó dolog, hogy egész multunknak kiáltó tanubizonyságával szemben mégis akadnak emberek, kik az ellenünk elkövetett irtózatos bünöket palástolandók, a közös jogért, közös szabadságért hősiesen vivott nemes harczunkat azzal rágalmazzák, hogy az csak faj-harcz volt, melyben mi a többi fajok elnyomására törekvő uralgó fajnak szerepét töltöttük be. Legyen biró köztünk isten s a történelem. Én harag s indulat nélkül mondtam el önöknek az igazságot.

E fejtegetések kapcsában önként felmerül a kérdés, hogy miután sem Horvátországnak, sem a magyarországi nem magyar népfajoknak nemcsak panaszra nem, de sőt hálára volt okuk a magyar nemzet iránt: miként történhetett mégis, hogy fegyvert fogtak ellenünk, még pedig ép akkor fogtak fegyvert, midőn mi széles demokratiai alapra fektettük az ő számukra is a szabadságot, s mi volt a czél, mely e fegyverfogásnál szemeik előtt lebegett?

A nemzetiségek fellázadása, mely önvédelmi szabadságharczunkat polgárháboru iszonyaival complicálta, a bécsi udvar bujtogatásaival áll kapcsolatban. A kérdés tehát azon

másikkal vág össze: mi indithatta az osztrák-házat arra, hogy hazámat vérbe-lángba boritsa? volt-e valami a harczot megelőzött eseményekben, a mivel ez irtózatosság bünét isten és a történelem itélő-széke előtt, ha nem is menteni, de legalább enyhiteni lehetne.

E kérdés visszapillantást teszen szükségessé a harczot megelőzött mozgalomra, miszerint annak természete s hordereje tisztában álljon önök előtt.

IV.

Visszapillantás a harczot megelőzött reform-mozgalomra. — Demokratikus reformok.

A világ megszokta az utóbbi magyar szabadságharczot forradalomnak nevezni.

Bármennyi elferdités jutott is forgásba felőlünk ellenségeink álnokságainak műhelyéből, annyit mégis köztudomásu dolognak vélek feltehetni, hogy 1848-ban volt ugyan forradalom Magyarországon, de azt nem mi magyarok, hanem a bécsi udvar csinálta. Az uralkodó-ház volt az, mely a királyi szentesités mellett alkotmányos uton létesitett törvényes állapotot fegyveres erőszakkal megtámadta; mi védelmi állást foglaltunk el a törvény mellett e támadás ellenében.

Nem azért mondom ezt, mintha személyemre nézve a forradalmi czimtől szabadkozni akarnék. Én a forradalmat a népek szent jogának tartom s vallom, de egyszersmind oly vég-eszköznek tekintem, melyhez a népeknek csak azon esetben szabad nyulniok, midőn vagy nemzeti létüknek, vagy jogaiknak s szabadságuknak akár visszaszerzésére, akár megvédésére más módjuk nincs, vagy midőn boldogságuk szabad fejlődésének valamely fenálló rendszer annyira utjában áll, hogy minden áron való eltávolitását a nemzet szent érdekei követelik.

E szempontból indulva, nyiltan bevallom, hogy én óhajtom is, akarom is a forradalmat. Könnyelmüen sohasem fogok nemzetem vérével játszani; lelkiismeretes szigorusággal számot vetek a siker kilátásaival: de ha az igazságos isten könyörülete siker kilátásával biztató alkalmat nyujt, én, hiven osztozva a veszélyben, minden lehetőt el fogok követni, hogy nemzetem kezében a jogot és szabadságot visszakövetelő for-

radalom zászlaja fennen loboghasson. Isten is engem akként segéljen, a mint ez elhatározott szándékom és pedig szándékom azért, mert, a mint a körülmények állanak, nemzetem csak forradalom által szerezheti vissza szabadságát és függetlenségét, melytől isten és ember igazsága s jog, törvény és szerződések ellenére megfosztatott.

Ilyen a helyzet most, de 1848. tavaszán nem ilyen volt. Akkor nekünk forradalmat csinálni eszünk ágában sem volt; akkor mi csak reformokat akartunk s azokat a király szentesitése mellett alkotmányos uton keresztül is vittük.

Tévednek, a kik azt hiszik, hogy a mozgalom ama villanyos lökésből származott, melyet a váratlan februári franczia forradalom*) adott a kontinensnek.

Igaz, hogy az a forradalom országgyülésen egybegyülve találta Magyarország akkor még kiváltságos elemekből álló törvényhozását, s az is igaz, hogy a hatalmas forrongás, melyet a franczia forradalom Európaszerte felkeltett, nagy mértékben hozzájárult »kapaczitálni« ugy politikai elleneinket a hazában, mint ellenségeinket az udvarnál, mikép reformjavaslatainknak tovább is ellenszegülni nem lesz tanácsos; ennyi igaz; de az is igaz, hogy reformjavaslataink teljességgel nem a franczia forradalom lökéséből eredtek; nem volt azokban semmi uj, akár elvi, akár

---

*) Váratlan! — 1848. januárban ült össze a franczia törvényhozás. A pairek kamarája jan. 19-én adta át válaszát a trónbeszédre Lajos Fülöp királynak, s abban ezeket mondá: »a világ békéje biztositva van. — Felséged uralkodásának 17 éve, mely alatt hazánk végre a rend és szabadság egyesülését élvezé, nem pusztán egy phasisa forradalmainknak, egy tartós aerának kezdete az, mely örökségbe hagyja a jövő nemzedékeknek a charta feltartását, felséged uralkodásának jótéteményeit s nevének dicsőségét.«

A képviselők kamarája pedig febr. 14-kén adta át válaszát, mely e szavakkal végződött:

»Az 1830-ki charta sérthetetlen letéteményül bocsátva át általunk a jövő nemzedékekre, biztositani fogja számukra a legbecsesebb örökséget, mely nemzeteknek juthat, a rend és szabadság szövetségét.«

Ez febr. 14-kén történt s tiz nap, csak is tiz nap mulva, febr. 24-kén: chartát, királyt, monarchiát már elfujta a fergeteg. — Mennyi tanuságot nyujtanak a történelem ily mozzanatai!

kiterjedési tekintetben. Czáfolhatlan bizonysága ennek az, hogy nekem, ki mint Pestmegye követe, azon reformok keresztülvitelében munkás részt vettem, mindazon reformok részint elvileg, részint még detail-okban is utasitásba voltak adva küldőim által, — ez utasitás pedig még 1847. nyárszakán lett kidolgozva, tehát olyan időben, mikor a februári forradalom lehetőségéről még hónapokig a világon senki sem álmodhatott. Sőt a dolog akként áll, hogy a programm, melyet az 1847—48-ki országgyülésen keresztülvittünk, egyenesen azon reform-mozgalom eredménye, mely már 1790. óta fenállott az országban; e programm alapelvei nyilvánosan megvitattatnak éveken keresztül, évekkel a februári forradalom előtt, s mi ez izgató esemény befolyása alatt semmit sem változtattunk programmunkon. Nem oly növény volt az, melyet egy rögtönös izgatottság melegágya hoz létre, hanem a nemzet fájának egészséges gyümölcse, mely a nemzeti bölcseség s lankadatlan hazafiság genialis levegőjében bimbózott, virágzott, megtermékenyült, fejlett és megért.“

Reformjaink ez eredete magában is bizonyságot nyujt a felől, hogy azok nem szolgáltathattak okot a hatalomnak erőszakhoz nyulni ellenünk, kik békés uton a progressiv fejlődés történelmi törvényének határai közt maradtunk.

És valóban a javitásokat, melyeket keresztülvittünk, két elvre lehet visszavezetni. Az egyik elv: igazság a népnek, — a másik: biztositás az alkotmánynak.

E második jogunk volt, — az első kötelességünk.

E kötelesség azon igazságon alapszik, melyet Fortescue, Anglia lord kanczellárja, négyszáz év előtt e szép mondatba foglalt össze: »a szabadságot isten ojtotta belé az ember természetébe.« Mi meghódoltunk ez igazságnak. Ereztük, hogy azt, a mi az emberiség közös öröksége, egy vagy más osztály számára kiváltság gyanánt monopolizálni árulás a természet ellen, lázadás isten ellen. Mi szerettük a szabadságot. Őseink bizonyságot tettek e szeretet felől vérök özönével a csatatéren és a vérpadon; de önfeláldozásaik közt egyről megfeledkeztek: megfeledkeztek a parancsról, hogy a ki szabad akar lenni, annak igazságosnak kell lennie. Mi elhatároztuk helyrehozni e feledést, s nyilt — nem zsugori — kézzel szolgáltatni a népnek igazságot.

Lemondtunk a nép kárával örökségül reánk szállott osztálykiváltságokról, szabadalmakról, mentességekről, s kijelentve, hogy osztozni fogunk a néppel minden közterhekben s közkötelességekben: törvénynyel hivtuk fel a népet, hogy osztozzék velünk minden közjogban, állami életünk minden áldásában, alkotmányunk minden jóvoltaiban; felhivtuk, hogy legyen szeretett és szerető testvérünk a személyes, vallási, polgári és politikai szabadság élvezetében ép oly teljesen, mint a hogy mindnyájan — királyok és koldusok, gazdagok és szegények, — testvérek vagyunk a halandóság köz-sorsában e földön s a halhatatlanság reményében a siron tul.

Ha szemügyre veszszük a progressiv haladás mértföldjelzőit az európai társadalom fejlődésének utján, akként találjuk, hogy a kevesek uralmának stadiumáról a nép uralmához átvezető hidul az egy-uralom szolgált.

A magyar nemességnek örök dicsőségére válik, hogy nálunk ez átvezető-hidra szükség nem vala. — Egy napon a magyar nemesség, mint a mesebeli Phőnix, maga gyujtotta meg halálmáglyáját, s a következő napon feltámadt hamvaiból, nem többé mint osztály, hanem mint nagy szabad nemzet.

Egyenlő szabadság, egyenlő jog, egyenlő kötelesség az ország minden polgára számára, faj-, nyelv-, vallás-különbség nélkül: ez volt 1848-ki vivmányainknak első fele.

Áldom istenemet, hogy e munkában több, mint közönséges részt vennem engedtetett.

Szabadságot kérek, e vivmányok közül egyet, a jobbágyság eltörlését kissé részletesebben megismertetni. Talán érdekelni fogja ez ügy önöket, minthogy az agrariuskérdés a brit birodalomban még megoldásra vár.

Engedjék, hogy a dolog megértése végett rövid vázlatát adjam a jobbágyság (tenantry) állapotának, a minő az nálunk 1848-ig volt.

Külföldi irók, e reformunkról szólva, e kifejezést szokták használni: »emancipation of serfs.« Tiltakoznom kell e felfogás ellen. E szó alatt »serf« (melyre a magyarnak szava sincs; a »szolga« nem »serf«, hanem »servant«) oly ember értetik, ki urának földjéhez van kötve, ki szabad költözködés jogával nem bir. Ily állapot nemcsak a mi időnkben nem, de kivéve egy rövidke szakot a XVI-ik században, soha-

sem létezett Magyarországban, még azon sötét időkben sem, midőn a földhöz ragadt szolgaság mindenütt el volt fogadva Európában. Nálunk a földmivelő nép szabad költözködése szokásjogilag mindig fenállott, a XV-ik században pedig irott törvénynyel is megerősittetett. Európa minden országában voltak paraszt-lázadások; Németországban a legirtózatosabbak, Francziaországban a legszámosabbak; voltak Angliában, Skócziában is: Magyarországon a legkevesebb fordult elő, általános voltaképen csak egy volt, a XVI-ik század elején. Akkoron a bőszült boszu első hevében a szabad költözködés egy kis időre felfüggesztetett, de alig hogy lecsillapodott a vak szenvedély, a felfüggesztett szabadság ujra helyreállittatott, a törvényhozók pedig, többnyire földesurak, s mindannyian kiváltságos osztálybeliek, bünbánó vallomást iktattak törvénybe, kimondván, hogy »soha semmi sem ártott többet az országnak, mint a földmivelő nép elnyomatása, melynek panaszos kiáltása folyvást vádlólag száll fel az ur szine elé« (jugiter ascendit in conspectum Domini).

Egy másik nevezetes tény az, hogy a magyar jog a földet soha sem tekintette oly absolut magán-tulajdonnak, mint az ingó vagyont. Az ország földe nem pusztán oly terület mely jövedelmet nyujt, hanem oly terület, melyen a nemzetnek élnie kell. Ez minden időben alapelv volt a magyar jogban. Ez elv következtében a földbirtokosok tetszésük szerint csak majorságaikat használhatták, vagyis azon földet, melyen nép nem lakott, melyből a nép nem élt; azon földből ellenben, melyen a nép élt, csak a föld hasznának egy részéhez volt joga pénzben, munkában, természetben a földesurnak, — de kivéve a törvény által szigoruan körülirt kevés esetet, s akkor sem önkényileg, hanem birói eljárással, a földmivest nem mozdithatta el a földről, melynek miveléséből élt, s még e ritka esetben is mást tartozott helyébe telepiteni, a földet magát sohasem sajátithatta el a saját használatára, miként itt önöknél teheti,*) még azon esetben sem, ha a földmives-csa-

*) 1811—1820 között magán a Sutherland birtokon, északi Skócziában Stafford marquisnő tizenötezer embert üzetett el, falvaikat elpusztittatta s földeiket legelőkké alakitotta, mivelhogy a juh jobban fizet, mint az ember. Olyan esetek is vannak, hogy az embernek helyet kellett adnia az őz számára, mert a földesur jobban szerette birtokát vadaskertnek.

lád kihalt, nemcsak hogy a földet el nem sajátithatta, de még az u. n. »urbér«-t, vagyis a jobágy (földmives) által kiszolgáltatandó javadalmakat sem emelhette fel, mert ezek törvény által voltak változhatlanul meghatározva.

Nálunk a jobbágy-nép (tenantry) helyzete következőleg volt törvénynyel megállapitva:

Egy-egy egésztelkes gazdának (vidéki külömbség szerint) joga volt 16—40 hold szántóföldre, 6—22 hold rétre, 4—22 hold legelőre. Egy ily 26-tól 84 holdig terjedő telektől a jobbágy tartozott földesurának évenkint (egy u. n. hosszu fuvart is beleértve) 54 napot marhával dolgozni (egy-egy napi marhás munkáért két napi gyalog munka számittatván), kilenczedet adni szántóföldjei terméséből (még pedig nem a tiszta haszonból, hanem a nyers termésből), s egy forint füstpénzt fizetni. Fractionált telkeknél e járandóságok is arány szerint fractionálva voltak.

Ez, a mint látják önök, egészen külömbözik az angol bérrendszertől, mely mind időre, mind bérre nézve alkutól függ a földbirtokos s a tőkéjét haszon reményében földmivelésbe fektető bérlő között.

A nálunk fenállott jobbágyrendszert a nemzetgazdászat kényszermunka járadék-rendszerének (system of compulsory labor rent) nevezi. Az önök rendszere kereskedelmi természetü; a magyar feudalis eredetü s ép azért a kettő nem is jöhet hasonlitás alá. De tekintve a jobbágy elmozdithatlanságát, talán lehetnek, kik a nálunk divatozott rendszert a volt franczia s még mindig fennálló olasz »feles« (metayer) s az irlandi „cottier« és »conacre« rendszernél előnyösebbnek tarthatják. Azonban akármint legyen is ez: mi, tekintetbe véve először nemzetgazdászati szempontból azt, hogy az ország termőföldje legnagyobb részének ily szolgálatokkal való terheltetése az okszerü földmivelést teljesen lehetetlenné teszi, mind a két félre nézve káros, tehát az ország közjólétének érdekeivel ellenkezik; tekintetbe véve másodszor jogi szempontból azt, hogy a földesur tulajdonát nem a nép kezén levő föld maga, hanem csak a törvény által megszabott járandóságok képezték; s tekintetbe véve harmadszor igazság és politika szempontjából azt, hogy a népnek szabadsággal tartozunk, a szabadság fogalmához kötött polgári és politikai jogok gya-

korlása pedig a jobbágyi függéssel, a jobbágyi kötelezettségekkel összeférhetlen: e tekintetek által vezéreltetve, elhatároztuk, hogy a jobbágynép millióit a közös haza azon földjének szabad birtokosává teszszük, a melyet mivelt, a melyen élt.

De midőn e szerint a népnek igazságot szolgáltattunk, — a földesurak iránt sem akartunk igazságtalanok lenni. Tiszteletben tartottuk a tulajdon elvét, mely kártalanitást parancsolt, — s a kisajátitási elvet alkalmaztuk. Felbecsültettük azt, a mi a földesur törvényes tulajdonát képezte, t. i. az urbéri javadalmakat, a felbecsülés alapjául nem a terhet vevén, melyet a javadalmakat kiszolgáltatók viseltek, hanem a hasznot, mely abból az illető földesurakra valósággal háramlott; ezt a hasznot tőkésitettük s a tőke erejéig az illető földesuraknak kamatozó s fokozatosan törlesztendő államkötelezvényeket adtunk, ezeket valóságos államadósságnak nyilvánitottuk, s kifizetését első sorban a kincstári fekvő javakkal, ezek elégtelensége esetére pedig az ország minden egyéb jövedelmeivel is biztositottuk.*)

Áldott legyen a napnak emléke, melyen kötelességünket hazánk népe iránt ekként teljesitenünk, tartozásunkat ekként lerónunk megengedtetett. Nem sokallom a szenvedéseket, melyek életemnek osztályrészül jutottak: gazdagon ki vannak egyenlitve e napnak emléke által.

Mert hát ama hatalom, melynek kétszázezer orosz szuronyra vala szüksége, hogy felemelkedjék a porból, hová őt isten igazsága halálig sértett nemzetem hős karjai által sujtotta, — ama hatalom összetiport minden jogot, minden törvényt, minden szabadságot, jobb sorsra érdemes szerencsétlen hazámban: de a nép javára intézett törekvéseinknek ezen egy ágazatához még ő sem mert, még ő sem merhetett hozzányulni, bár bitor hatalmának a jezsuitismusban támaszt keresve (a mi az egy II. József kivételével, házának állandó jel-

*) Jól esik lelkemnek jegyzékbe tehetni, hogy valahányszor s a világ akármely részében az 1848-iki országgyülés ez intézkedését felemlitettem, hallgatóim mindig és mindenütt hangos tetszésnyilvánitásokba törtek ki s áldást rebegtek a magyar névre. Mégis csak nagy és szent dolog az, a minek felemlitése az emberiség szivének hurjait ekként rezgésbe hozza!

lemvonásaihoz tartozik) annyit mégis merénylett, hogy az 1855-iki concordatummal más alakban, de teljes mértékben ujra nyakába vetette a népnek a papi tizedet, melyet mi a jobbágyi szolgálatokkal és fizetésekkel együtt szintugy eltöröltünk, még pedig (dicsőségeül legyen emlitve) a hazafias magyar egyházi rend saját inditványára, mely a papi-tizedről minden kárpótlás nélkül önként lemondott.

Ezt a terhet a nép ujra kénytelen viselni, de jobbágy lenni megszünt. Magyar-, Horvát-, Szlavon-országok és Erdély földmivelő-népe, faj-, nyelv-, vallás-külömbség nélkül ma is szabad birtokos (free holder); mintegy két millió család, körülbelül tizmillió emberi lény élvezi a szabad földbirtok megbecsülhetlen magánáldását, és élvezni fogja, a mig az a föld áll s ő azon földet lakja; bármi viszontagság rejlik is a jövendő homályában, ez áldást tőle semmi önkény, semmi erőszak el nem veheti. Sőt azt is mondhatom, hogy e vivmányunk áldásai nem maradtak saját határainkra szoritva. Az általunk adott példa ellenállhatlan ereje kihatott Csehországra, Galicziára s a határos osztrák tartományokra, s még azon emancipationális mozgalomra sem volt befolyás nélkül, mely Oroszországban kezdőfélben van.

Ha a magyar szabadságharczot forradalomnak lehetne nevezni, azt mondanám, hogy nem egy győzelmes forradalomra utalhatnék, mely nem dicsekhetik ily fontos maradandó eredménynyel, mint a minőt a mienk, bukásunk daczára, hátrahagyott.

Azt gondolom, uraim, a tények ez egyszerü előadása meg fogta önöket győzni, hogy reformjaink ez ágazataiban még a legálnokabb casuistica sem találhat semmi olyasnak még csak árnyékára sem, a mivel a bécsi udvar által ellenünk alkalmazott erőszak istentelenségét palástolgatni lehetne.

Ezt nem is merik tenni, hanem tesznek mást: el akarják orozni nemzetem becsületét, mely e vivmányokhoz kötve van; el akarják foglalni maguk számára a hála és ragaszkodás érzetét, melylyel a nép e vivmányokért a hazának tartozik s melyből akaratot és határozottságot merit nem türni, hogy idegen hatalom bitoroljon önkényuralmat a magyar haza felett, melynek annyi hálával tartozik.

Még csak e napokban is láttam angol könyvet, — a n-

gol könyvet! uraim! melyben a jobbágyság felszabaditása s a nemesség adómentességének eltörlése szemtelen hazugsággal a császári kegynek tulajdonittatik, s azon győzelem eredményeül magasztaltatik, melyet Austria orosz fegyverekkel vivott ki Magyarország felett.

Szomoru dolog, hogy az osztrák álnokság még itt a szabad Angliában is ily bérencz-tollra talál.

A személyemre szólt rágalmakon tultehetem magamat hallgatagon, de midőn nemzetem becsülete ekként megtámadtatik, a történelem igy meghamisittatik s a legundokabb bün igy érdemmé mázoltatik: nem teljesiteném a becsületes ember kötelességét, ha ez álnokságra az aláváló hazugság bélyegét nyilvánosan reá sütni elmulasztanám.

V.

Az alkotmány biztositására hozott törvények.

Mondottam, hogy 1848-ban valósitott programmunk másik részét az alkotmány biztositása képezte; s hogy ehhez kétségbevonhatlan jogunk volt.

E jog bebizonyitása végett elég lesz Magyarországnak történelmi s törvényes állását az európai államrendszerben röviden megállapitanom.

Magyarország első megalkotása óta a IX-ik században, mindig szabad és független állam volt.

A Habsburg-ház a XVI-ik században került a magyar királyi székre. Közel a XVII-ik század végeig mint választott királyok uralkodtak. Ekkor a trónöröklési jog a fiu-ágra szoritva elfogadtatott s a XVIII-ik század második tizedében a női ágra is kiterjesztetett ugyanazon örökösödési rend szerint, melyet a dynastiának »pragmatica sanctio« *) néven ismeretes házi-szabálya a Habsburg-ház u. n. örökös tartományainak birtoklását illetőleg megállapitott.

De mindez Magyarország szabad és független államiságán jogilag és törvényileg a legkevesebbet sem változtatott.

A nélkül, hogy az ünnepélyes diplomácziai biztositáso-

*) Lásd a fejezet végén az első számu jegyzetet a »pragmatica sanctio«-ról.

kat s a Habsburg-házbeli királyok koronázási okleveleit és esküit idéznem kellene, Magyarország e törvényes állásának bebizonyitására elég lesz egyik alaptörvényünk szavaira hivatkoznom, mely 1790-ben, tehát (a mire figyelmet kérek) 67 évvel a nő-ági örökösödés elfogadása után II. Leopold király ünnepélyes szentesitése mellett hozatott.

E törvényben, minden félremagyarázhatást kizáró szabatossággal, a következő nyilatkozat foglaltatik:

»Ámbár a felséges austriai ház nő-ágának Magyarországra s kapcsolt részeire az 1723-iki I. és II. t.-czikkekkel megállapitott örökösödése ugyanazon fejedelmet illeti, a kit a többi ugy Németországban, mint azonkivül fekvő s a megállapitott öröklési rend szerint elválaszthatlanul birtoklandó többi országokban és tartományokban illet: Magyarország mindazáltal kapcsolt részeivel egyetemben szabad és egész kormányzati alakzatára nézve (minden kormányszékeit is beleértve) független ország, azaz semmi más nemzetnek vagy országnak lekötve nincs (obnoxium), hanem saját önálló léttel (consistentiam) és alkotmánynyal bir, következésképen ugy ő Felsége, mint örökösei által saját törvényeivel és szokásaival, nem pedig a többi tartományok módja szerint országlandó és kormányzandó.«

Nem gondolom, hogy az önálló, szabad, független államiságot tisztábban kifejezni lehetne, mint a miként azt Magyarországra nézve e törvény kifejezi.

És megjegyeztetni kérem, hogy e törvény tartalma nem valamely uj vivmány, hanem egyszerüen egy szerződésileg megállapitott, diplomaticailag megerősitett kétségtelen történelmi tény constatálása. Ép azért e törvény nem is mondja, hogy »a király megegyezik, hogy ez igy legyen«, miként ez uj intézvények behozatalánál szokásban van, hanem bevezetésül annyit mond, hogy »a király elismeri, hogy ez igy van«, és ez elismerés folytán kötelezettséget vállal, hogy mind maga, mind a királyságban utána következő minden örökösei Magyarországot szabad és független államnak tartoznak is, fogják is tekinteni, s nem többi tartományaik

módjára, hanem csak saját törvényei és szokásai szerint tartoznak is, fogják is kormányozni.

Minthogy a trónörökösödés törvény által lett behozva, nem szenved kétséget, hogy az örökösödéshez kötött kötelezettségek ipso facto az örökösökre is kiterjednek, azonban figyelmeztetni kivántam önöket, hogy e kiterjedése a kötelezettségeknek minden következő örökösökre e törvényben még világosan is emlitve van. Figyelmet érdemel ez azért, mert ama fiatal császár, ki most Magyarország felett hatalmaskodik, palota-forradalom által jutott a hatalom birtokába. A dynastia tagjai elmozditották az uralkodót, s helyébe Ferencz Józsefet tették, kit, az örökösödés megállapitott rendje szerint, az uralkodás még az uralkodó halála esetén sem illetett volna; tették pedig ezt azért, miszerint Magyarország függetlenségének felforgatásánál jog, igazság s józan ész ellenére azon ürügyre hivatkozhassanak, hogy Ferencz József még nem esküdött meg a magyar törvények megtartására, azokat tehát megtartani nem is tartozik.

Az ember lelke elszomorodik, látva, hogy minő észficzamlásokhoz folyamodnak a zsarnokok, tetteik palástolása végett.

Magyarország az 1723-iki törvényekben kétoldalu szerződést kötött a néhai Habsburgok nő-ági ivadékaival, ezeknek öröklési jogot adományozott a magyar királyi trónusra, de adományához feltételül kötötte, hogy Magyarország önállását, szabadságát, függetlenségét tiszteletben tartsák, s az országot sem önkényleg, sem többi tartományaik módjára, hanem saját alkotmánya szerint, saját törvényeivel kormányozzák. Ezt a kikötést a dynastia elfogadta. Ez volt a magyar királyi szék alku szerint megállapitott ára. Önökre bizom megmondani, hogy mi név illeti meg azt, a ki az árt meg nem fizeti és a portékát mégis megtartja.

Ha a néhai Habsburgok nő-ági utódjai a nemzet által kikötött s általuk elfogadott feltételeket féktelen uralmi vágyaikkal vagy akár valódi, akár képzelt családi érdekeikkel összhangzóknak nem gondolják, ebből nem az következik, hogy a feltételeket megszeghessék, hanem az, hogy a feltételesen adományozott uralkodásról mondjanak le. A ki az adományhoz kötött feltételt megszegi, elveszti igényeit az ado-

mányhoz. A királyság nem czél, hanem intézvény (institutio) az államban. Királynak lehet helye az állam élén, de nem az állam ellenében. A magyar korona nem zsákmány, nem is az égből pottyant az osztrák fejedelmi család ölébe : azt neki a nemzet adta, de feltételek alatt adta, s feltételeit törvénybe iktatta. »Lex supra regem« s nem »rex supra legem«. Ismerik önök ez axiomát saját állam-okmányaikból.

A törvény, melynek szavait idéztem, oly világosan szemök elé állitja önöknek Magyarország törvényes állását az európai nemzet-családban, miként minden további fejtegetés nélkül érteni fogják, hogy ámbár az osztrák-házi magyar királyok azon országok és tartományok felett is uralkodtak, melyek ma ausztriai császárságnak neveztetnek, de azért Magyarország sem az osztrák birodalomhoz nem tartozott, sem annak alkotó részét nem képezte, hanem ugy jogilag, mint tényleg is, külön politikai léttel, külön alkotmánynyal, külön törvényekkel, külön kormánynyal biró, önálló, független, külön állam volt. Mi Ausztria irányában tökéletesen azon helyzetben voltunk, a melyben Anglia és Irland volt Hannovera irányában a négy György és IV. Vilmos alatt. Valamint önöknél a fejedelem egysége volt az egyedüli kapocs hazájuk és Hannovera között, ugy mi nálunk is a fejedelem egysége volt az egyedüli kapocs hazánk és Ausztria közt.

Ilyen volt Magyarország törvényes helyzete a dynastia s az osztrák birodalom irányában.

És Magyarországnak e külön független állami léte alkotórészét képezi az európai közjognak s különösen Anglia által ünnepélyesen el van ismerve. Midőn a mult század elején Magyarország nemzeti jogainak megvédése végett amaz ismeretes »recrudescunt antiqua gentis Hungarae vulnera« kiáltással az osztrák-ház ellen fegyverhez nyult, Anglia volt az, mely Magyarország és Ausztria mint független háborus felek közt békét közvetitett. Midőn 1792-ben a Francziaország elleni nagy szövetkezés alkudozás alatt volt, Anglia különös fontosságot helyezett azon megkülömböztetésre, hogy Ferencz császár a szövetségi kötést nemcsak mint császár, hanem különösen mint Magyarország királya is irja alá. Minden európai nagy tárgyalásoknál (transactions) az utóbbi három század alatt, különösen pedig a török hatalom-

mal folytatott külömböző alkudozásoknál Magyarország mint független állam traktáltatott, ámbár az osztrák dynastia uralkodása alatt állott. Az osztrák császárságnak e század elején történt megalkotásánál világosan kijelentetett, hogy Magyarország az osztrák birodalomhoz nem tartozik s Magyarországnak e külön politikai léte a német confoederatió felállitása alkalmából a bécsi congressus által is elismertetett.

Magyarország jogához a független állami létre sem törvény, sem történelem, sem szerződések, sem európai közjog szempontjából a kétségnek még csak árnyéka sem fér.

Azonban 1848-ig háromszázhuszonkét év folyt le azon szerencsétlen nap óta, hogy az osztrák fejedelmi ház Magyarország királyi székére helyeztetett, s ezen egész hosszu időszakon át Magyarország történelme nem egyéb, mint örökös védekezés, örökös küzdelem történelme az osztrák dynastia azon örökös törekvése ellen, hogy Magyarországot önállásától, szabadságától, függetlenségétől ép ugy megfoszsza, mint a miként többi országait és tartományait megfosztotta s az összes birodalom központositott egységébe beleolvassza. E változó szerencsével folytatott hosszu küzdelem alatt Magyarország függetlensége s alkotmánya jogilag ugyan mindig fenállott, de gyakorlatlag az osztrák család kezei közt egy megszakgatott papirrongygyá vált, s erkölcsi és szellemi emelkedésében, anyagi kifejlődésében mesterségesen megakasztott szép hazám, meilyet isten a jólét annyi forrásával megáldott, a szenvedések, a hátramaradás, a tespedés, a nyomoruság honává lett.

Nem akarom, de nem is szükség önöket a magyar jog és osztrák önkény közt több mint három századon át folytatott e küzdelemnek történelmével fárasztani. Be vannak azok irva Európa évkönyveibe s a mivelt angol közönség előtt saját államokmányaiból is eléggé ismeretesek. Csak annyit akarok megjegyezni, hogy őseink, hol tapintatosan felhasználva minden kedvező alkalmat, békés uton, hol fegyverrel is vissza-visszaszerezték ugyan hazánk törvényes jogainak ünnepélyes elismerését, de sem ez elismerésnek ujra meg ujra törvénybeiktatása, sem a királyok esküi s koronázási diplomái, sem a szabadságharczokra következett s külhatalmak s népek által is megerősitett alku-kötések sikeres biztositásnak nem mutatkoztak, — mintha csak Milton sátánjának rettenetes mondata:

»gonoszság! nekem te légy a jó« (evil be thou my good) volt volna a jelszó : a bécsi udvar tanácsaiban a korlátlan uralmi s beolvasztási törekvés mindig megujult, törvényre törvénysértés, adott szóra szószegés, esküre esküszegés, alkukötésre uj meg uj erőszak, uj meg uj támadás következett, ugy, hogy Magyarország utóbbi három százados történelme egy folytonos tényleges illustratió Hormayr-nek, a bécsi udvar volt titkos levéltárnokának ama nyilatkozatához, hogy »a Habsburg-ház hatalma, a mióta csak neve előfordul, minden alkotmánynak, minden törvényes és történelmi közjognak örökös és halálos ellensége volt.«*)

Ily tanulsággal állott előttünk a történelem s ily helyzetben találta Magyarországot a forrongás, mely 1848-ban Európát megrázkódtatá.

Nem voltunk volna méltók a hazafi nevére, ha a viszonyok kedvezését elhagytuk volna röppenni a nélkül, hogy hazánk önálló, független állami életének s alkotmányos szabadságának biztositásáról gondoskodnánk.

Kettő közt kellett választanunk : vagy megszüntnek tekinteni a kétoldalu szerződést hazánk s az osztrák-ház között, minthogy azt ez utóbbi folyvást megszegte, — gyakorlati alkalmazást adni azon természeti jognak, melynek önök halhatatlan emlékü minisztere Canning Györgye szavakkal adott kifejezést: »minden nemzetnek kizárólagos joga van maga felett rendelkezni, s kormányt és kormányformát tetszése szerint választani« és e joggal, élve azt tennünk az osztrák-házzal, a mit önök tettek a Stuart-házzal a XVII. század vége felé, — — vagy pedig loyalis hüséggel fentartani és teljesiteni a kötelezettséget, melyet őseink az osztrák fejedelmi ház iránt elvállaltak, de biztositásokról gondoskodni, hogy ez uralkodóház is megtartsa és teljesitse kötelezettségeit, melyek uralkodásának szerződésileg kikötött feltételét képezték.

E vagylagosság (alternativa) közül az elsőre utalt a háromszázados tapasztalás : arra biztattak az európai viszo-

*) »Das Haus Habsburg, eine Macht, die seit ihr Name zum ersten Male genannt worden, die Erb- und Erzfeindin aller Verfassungen, aller auch gesetzlichen und geschichtlichen öffentlichen Rechte gewesen ist — —« (Anemonen, II. köt. 157. lap.)

nyok, s a mindenfelől szorongatott bécsi udvar gyámoltalan helyzete. De mi magyarok, loyalisak a hibáig, mi a másodikat választottuk, söt a magyar nemzet annyira ment a nagylelküségben, hogy daczára az általános izgatottságnak, sem a törvényhozás termeiben, sem a népies tüntetéseknél s a közvélemény nyilatkozataiban egyetlenegy szó, de csak egyetlenegy szó sem fordult elő, mely oda volt volna irányozva, hogy a korona törvényes előjogai csak egy hajszálnyira is megcsorbittassanak. Minden, a mit akartunk, abban állott, hogy a magyar alkotmány nem egy meg-megszakgatott papir-rongy, hanem valóság legyen, s hogy ősi államjogaink, melyek az osztrák-ház uralkodásának szerződésileg kikötött feltételeit képezték, oly biztositékokkal legyenek körülvéve, melyek hazánkat mind a kényuralmi irány, mind az osztrák birodalomba való beolvasztás vagy azzal leendő egyesités ellen biztonságba helyezhetik.

Nekem, uraim, a hazafiui kötelesség erős érzete ez eseményeknél több mint közönséges munkarészt juttatott, — engedjék tehát, hogy elmondjam : mik voltak a tekintetek, melyek engem működésemben vezéreltek.

Számot vetve a történelem tanulságaival, tisztán állott előttem, hogy miután őseink — fájdalom ! — oly dynastiát helyeztek a magyar királyi székre, hogy az, a ki Magyarországon uralkodik, nemcsak magyar király, hanem egyszersmind osztrák császár is : nekünk két irány ellen kell védekeznünk, t. i. az absolutisticus irány ellen, mely alkotmányos életünket fenyegeti, — s az osztrák-ház uralkodása alatti minden országok és tartományok egységesitésének iránya ellen, mely nemcsak alkotmányos életünket, de a mi még ennél is több : Magyarország állami létét is fenyegeti, s az elsőnél (az absolutisticus iránynál) annyiban veszedelmesebb , a mennyiben még akkor is fenmaradhat, ha az absolutisticus irány akár megszünik, akár tehetetlenné válik.

A mi a kényuralmi irányt illeti : igaz ugyan, hogy a terjeszkedési ösztön minden hatalomnak természetében fekszik, az pedig világra kiáltó történelmi tény, hogy nincs, sőt merem mondani, hogy sohasem volt uralkodó-ház a világon, melynek a korlátlan uralmi vágy annyira vérében volt volna, mint az osztrák háznak. Másoknál lehet egyéni hajlam, lehet hagyo-

mányos politika, lehet rendszer — az osztrák háznál mindennél több: természet, családi jellemvonás, mely, mint a »vastag ajak«, nemzedékről nemzedékre örökbe száll. Lehet, hogy a körülmények ellenállhatlan nyomása alatt alakot változtat, álarczot ölt: de az álarcz alatt is ott ólálkodik, a szenteskedés palástja alatt is fegyvert markol, lesben áll, alkalmat les, hogy az »alkotmányos szabadságot«, melynek még csak nevét is kiolthatlan dühvel gyülöli *), megrohanhassa. »Erz- und Erbfeindin aller Verfassungen«, mint Hormayr mondja. Legyen betegség, legyen következetes akarat: vérében van.

Azonban én mégis azt gondoltam, hogy ez, mint minden más (bár természetté vált) tulajdonság nagy részben az alkalomtól, a szokástól függ. Olyan, mint az iszákosság; a hajlam a vérben lehet, de természetté szokás által fejlődik.

A tény pedig az volt, hogy az osztrák-ház századok folytában az austriai tartományokat egyenként, egymásután alkotmányos szabadságukból kivetkőztette, ott tehát korlátlan hatalommal uralkodott, ugyszólván absolutisticus levegőben született, növekedett s ez az absolutisticus hajlamot bennük természetté fejlesztette.

Én tehát azt gondoltam, hogy ha az austriai tartományok alkotmányos szabadságukat visszanyernék, ha az uralkodók alkotmányos levegőt szivnának, ha az alkotmányos életet nemcsak uralmi vágyaiknak hizelgő szolga-lelkü környezetük epés szemüvegén át, hanem a mindennapi élet napvilágában szemlélnék: lehet, hogy az absolutisticus irányból kiszoknának.

---

*) Fel van jegyezve az udvari emlék-iratokban, hogy 1822. februárban Ferencz császár-király makacs köhögésben szenvedvén, orvosa Stift báró azt találta mondani, hogy ez őt nem aggasztja, mert ismeri a császár »constitutio«-ját, — »es geht doch nichts über eine gute Constitution.« Mire a császár e szavakba tört ki: »Sie Stift! dies Wort lassen Sie mich nicht mehr hören. Mondja ön: dauerhafte Natur, vagy — isten neki! — gute Complexion, hanem constitutió-t ne emlitsen! Es gibt gar keine gute Constitution! Ich habe keine Constitution! Und werde nie eine haben!« — Ferencz császár-király ez őszinte bizalmas szavaival családja történelmét mondta el. Vérökben van.

E nézet által vezéreltetve, én, mint Pestmegye követe, emlékeztettem hazám törvényhozóit, miként nemzetünk háromszáz éven át legjobb erélyét, gyakran legjobb vérét arra volt kénytelen pazarolni, hogy alkotmányunkat az örökösen megujuló megrohanások, nyirbálások, aláásások ellen védelmezgesse s csorbáit tatarozgassa, a helyett, hogy egész igyekezetét a haladásnak, civilisátiónak s közjólétnek előmozditására fordithatná. Figyelmeztettem, hogy e szerencsétlenség egyik, talán legfőbb átokforrása abban fekszik, hogy az osztrák birodalom tartományai alkotmányos szabadságuktól megfosztatván, az absolutisticus osztrák korona folyvást oly irányzatokat sugall, melyek az ugyanazon főt köritő alkotmányos magyar koronának ellenségei. Ha tehát meg akarunk ez absolutisticus irány átkától szabadulni, szükség, hogy egy idősb testvér gyámolitó kezét nyujtsuk ki az osztrák birodalom elnyomott népei felé, s nemzetünk összes tekintélyével emelve szót érdekükben a trónushoz, nekik alkotmányos szabadságuk visszaszerzésében segitségükre legyünk s ez által a közös uralkodó fejét köritő két korona közt az irány-összhangzást alkotmányos irányban helyreállitsuk.

Engem e fellépésre nem a népforrongás befolyása, hanem a higgadt megfontolás vezetett, s a kötelesség-érzet és a loyalitás. Akkor még Magyarország is s az egész osztrák birodalom is egészen nyugodt volt; Milano, Velencze még nem kelt fel; Bécs, Prága néma volt. Azonban a magyar országgyülésen mondott e szavaimat az események rohamos folyama csakhamar tettekké változtatta. Metternich a magyar országgyülés feloszlatásán törte fejét, s igéretet tőn magának, hogy engem e beszédemért keservesen meglakoltat. De a koczka másfelé fordult. A bécsi nép e beszédem hangzatára ocsudott fel a szolgaságnak hosszu ájultságából; e beszédemmel kezében rázta le lánczait, alkotmány-igéretet csikart ki a császári családtól, a dynastia iránt loyalis maradt, miként én voltam beszédemben: de Metternich-et elkergette, ki szökésben keresett menedéket.

E forradalomnál Bach játszta a vezérszerepet, az a tulajdon Bach, ki most Ferencz József császár első minisztere s kit ez most »kedves« báró Bach-nak szólit. Az osztrák-ház mindig különös előszeretettel viseltetett az apo-

staták iránt. A hajdan ultraradicális B a c h most ultraabsolutista; hypocrita mindig.

Azonban bármi történik is Austriában, az legfölebb csak az absolutisticus irányt dönthette meg, de Magyarország alkotmányos önállásának s állami függetlenségének biztositékot nem nyujthatott; még ha Austriában az absolutisticus irányt alkotmányos irány váltaná is fel s ez irányváltozás visszaesésnek nem volna is kitéve, ez a helyzeten csak annyit változtathatna, hogy az osztrák császári korona nem absolutisticus irányban törekednék az alkotmányos magyar királyi koronát magába olvasztani, vagy magának alárendelni; — de a beolvasztásra vagy alárendelésre törekvést nem szüntetné meg.

Már pedig (bocsássanak meg ez ismétlésért) »Magyarországnak szabad és egész kormányzati alakzatára független országnak kellett lenni jog és szerződés szerint, mely semmi más népnek vagy nemzetnek nincs lekötve, hanem saját nemzeti léttel, saját alkotmánynyal bir s nem az osztrák tartományok módjára, legyenek bár azok akár jól, akár rosszul, akár kényurilag, akár alkotmányosan kormányozva: hanem saját alkotmányunkkal, saját törvényeinkkel kormányzandó.«

Ez volt a mi jogunk az osztrák ház és birodalom irányában; ez volt az osztrák-ház kötelessége irányunkban. E jog épségének, e kötelesség teljesitésének biztositásáról kellett gondoskodnunk. Arról kellett gondoskodnunk, hogy M a g y a r o r s z á g, m i n t f ü g g e t l e n o r s z á g, a z á l l a m i s á g f u n c t i ó i n a k e g é s z k ö r é b e n m i n d e n i d e g e n a v a t k o z á s t ó l m e n t e n, f ü g g e t l e n ü l k o r m á n y o z t a s s é k.

És én számot vetve a történelemmel, azon kérdést intéztem magamhoz, vajjon őseink e jogok megóvása körül annyira kimeritették-e már a minden lehető biztositékok kisérletét, hogy számunkra más, mint vagy a gyáva lemondás, vagy az önérzetes népek »ultima ratio«-ja, a forradalom, fenn nem maradt?

És én ugy találtam, hogy a törvényes biztositékok békés kisérlete még kimeritve nincs.

Először is őseink a biztositékokat hazánk függetlenségének ujra meg ujra törvénybe-iktatásában, diplomákban,

királyi eskükben, alkukötésekben, s nem intézvényekben (instituiókban) keresték. Volt ugyan municipalis intézvényünk; megbecsülhetlen kincs! melyet — és nagyon méltán — az alkotmányosság védbástyájának lehet és szoktunk nevezni. Ennek köszönhettük, hogy az absolutisticus irány hazánkban, daczára minden erőszaknak, soha állandóan gyökeret nem verhetett. Ép ezért én ez intézvényt minden kigondolható körülmények közt fentartandónak vallom. E nélkül csak statuarius szabadság lehet, de intézvényes nem. Pedig amaz csak mechanismus, mely az irott paragrafusok keretében önfejlődési képességgel nem bir. Organismus, mely él s élve fejlődik: csak az intézvényes szabadság lehet. Akárminő legyen bár a kormányforma, még ha parlamentáris, még ha republikánus is: a központi hatalomnak mindig municipális intézvények által kell mérsékeltetni, különben centralisatióvá fajul, a mi, akár mi neve legyen is a kormányformának, nem egyéb, mint vagy rideg vagy álczázott absolutismus. Mi hát végetlen hálával tartoztunk ugyan őseinknek, hogy az alkotmányosság e nagy kincsét, a municipális intézvényt fentartották, ez biztositék volt s a jövendőben is lehetendett az ellen, hogy a központi hatalom lefelé kényurrá ne lehessen, de azt nem biztosithatta, hogy a kormány maga felfelé idegen befolyástól, idegen avatkozástól függővé ne legyen, azt nem biztosithatta, hogy a magyar királyi kormány az osztrák császári politika vontató-kötelére ne kerüljön. Szóval: védbástyája lehetett az örökké ostromlott alkotmányosságnak, de azt nem eszközölhette, hogy az országnak mind alkotmányossága, mind függetlensége felülről örökös ostromlásoknak kitéve ne legyen. Annál kevésbé eszközölhette, mert az ország kormányzata collegialis kormányszékek utján kezeltetett s ily szerkezet mellett a felelősség elve gyakorlati értékkel nem bir. Nem volt kormány, mely személyes felelősségének érzetéből erőt s bátorságot meritsen: a bécsi nyomásnak ellentállani. Az ország alkotmányát s függetlenségét sértő tettek, rendeletek s mulasztások miatt semmi egyes személy vád alá nem helyeztethetvén, a védekezésre más mód nem volt, mint az, hogy a törvényhatóságok panaszos felirásokat intéztek a kormányszékekhez vagy a királyhoz s orvoslatot nem nyerve, a sérel-

meket országgyülésre feljegyezték, az országgyülés pedig magáévá tevén a sérelmet, felterjesztést intézett ép ahhoz a koronához, melynek nevében és tekintélyével az osztrák császári kény Magyarországon büntetlenül garázdálkodott. Az országgyülések legtöbb idejüket s legjobb erejüket a sérelmek orvosolgatására voltak kénytelenek elvesztegetni. Szomoru kénytelenség volt, de kénytelenség, mert a törvények szentségének védelmére a bécsi kény s avatkozás ellen más mód nem volt, mivel nem levén felelős parlamenti kormányunk, az ország független alkotmányos kormányzata csak papiroson s nem a felelősség elvére alapitott intézvényekkel volt biztositva. Ez volt a mult idők egyik mulasztása, melyet pótolnunk lehetett s mert lehetett, pótolnunk kellett.

A másik mulasztás az volt, hogy az alkotmányos jogok csak a kiváltságos osztályokra voltak szoritva. A nép nem érdeklődhetett a közjogok iránt, melyeknek nem volt részese; szerette ugyan a hazát, melyben élt, s ha fegyverre került a dolog a »német ellen«, hősies elszántsággal sorakozott a »magyar hazá«-nak az »urak« által fennen lobogtatott zászlója körül, kivált ha a harcz a lelkiismeret szabadságának kérdésével is kapcsolatban volt: de abban a mindennapi őrállásban, abban a soha nem szünetelő tusában, melyet a kiváltságos osztályok a bécsi hatalom ellen annyi dicsőséggel folytattak, az alkotmányból kirekesztett népnek még csak módja sem volt résztvenni, s e téren a kiváltságos osztályok még csak rokonszenvre sem számithattak volna a népnél, melylyel jogaikat meg nem osztották s melynek terheiben nem osztoztak. Sőt, mert a nép azon terheket érezte legfolytonosabban, melyek a jobbágysági viszonyhoz voltak kötve, s mert az »ur«, ki őt e terhekkel zaklatta, közvetlenül szeme előtt, az országot zaklató »hatalom« pedig beláthatlan távolban volt, s még az országos adók s közterhek odiuma is az »urakra« hárult, mert az »urak« vetették ki, az »urak« hajtották be: még az is megtörténhetett, hogy a bécsi hatalom egy szavával a népet a legistentelenebb modorban az aristokratia ellen fordithatja, miként ezt Galicziában tenni nem iszonyodott.

E tekintetek voltak azok, uraim, melyek engem arról győztek meg, hogy akkor még nem volt szükségünk hazánk alkotmányának s függetlenségének megóvása végett forrada-

lomhoz folyamodni, mert a dynastia iránti hűség és loyalitás terén még voltak oly biztositékok, melyeket őseink még meg nem kisérlettek.

E biztositékokra nézve következőkben állapodtunk meg:

Először is, miként már emlitém, bevettük az ország egész keresztény lakosságát teljes jogegyenlőséggel, faj-, nyelv-, valláskülönbség nélkül az alkotmány sánczaiba. Az ország alkotmányának épületét a kiváltságok homok-talajáról a democratia rendithetlen szikla-alapjára helyeztük át. A karok és rendek országgyülését népképviselet alapján parlamentté fejlesztettük s a megbecsülhetlen megyei intézvényt is s vele az önkormányzati szervezetet a népképviseleti elv alkalmazása által a közszabadsággal összhangzásba hozni elhatároztuk.

Ezzel gondoskodva levén arról, hogy töredék helyett az összes nemzet őrködjék az ország jogai felett, hogy legyen nemzet, mely számot teszen, — további gondoskodásunkat oda intéztük, hogy legyen kormány, mely számot adjon s felelősségéből meritse az erőt: megvédeni az ország független állami létét az összeolvasztás ellen Austriával, eltávoztatni a nemzetről az uralkodó-hatalom tulcsapongásait, s megoltalmazni a királyt attól, hogy hitszegővé legyen.

A collegiális kormányszékek helyébe minden hivatalos eljárásukért személyesen felelős minisztereket állitottunk.

Teljes loyalitással kijelentettük, hogy a király személye szent és sérthetetlen, sőt e sérthetetlenséget még István főherczegre is kiterjesztettük, kinek, mint nádornak, alkotmányunk szerint a király távollétében a királyi helytartóság tisztéhez s hivatásához tartozott, — de kijelentettük, hogy ugy a király, mint távollétében a helytartó nádor a végrehajtó hatalmat kizárólag csak független felelős magyar miniszterium által gyakorolhatja.

Elrendeltük, hogy minisztereink egyike folyvást a király személye körül legyen, miszerint mindazon viszonyokba, melyek az uralkodó személyének egységénél fogva a hazát Austriával közösen érdeklik, befolyván, azokban az országot felelősség mellett képviselje; de minthogy külföldről kormányoztatni annyit teszen, mint idegen befolyás alatt állani s a felelősséget illusóriussá tenni: elrendeltük, hogy bármely ki-

rályi rendelet, parancs, határozat vagy kinevezés csak ugy érvényes, ha a Budapesten székelő miniszterek egyike által is aláiratik.

És törvénybe iktattuk, hogy mindenik miniszter azon rendeletért, melyet aláir, felelősséggel tartozik. A miniszterek vád alá helyezésének jogát a képviselőházra, a biráskodást a felső-táblára ruháztuk s a feleletrevonást maga után vonó vétségek közt első helyre az ország függetlenségének, az alkotmány biztositékainak s a fenálló törvények rendeleteinek megsértését iktattuk.

Ennyiből s csakis ennyiből állottak az ország függetlenségének s alkotmányának biztositására rendes törvényhozási uton, a király szentesitése mellett törvénybe iktatott reformjaink.

És megjegyeztetni kérem, miként, bár az osztrák császári hatalomnak egyesitése egy személyben a magyar királyi hatalommal s a végtelen átok, mely hazánkra ez egyesitésből özönlött, részünkről némi követelőzést (exactivenell) minden bizonynyal igazolhatott volna: mi példátlan loyalitással még csak arra sem használtuk fel a dynastia szorultságát, hogy a korona törvényes előjogain csak egy hajszálnyi csorbát is üssünk. Sértetlenül, teljes épségben fentartottuk azokat s világosan törvénybe iktattuk, hogy a magyar felelős minisztérium azon hatóságot gyakorlandja, mely az akkorig fenállott kormányszékek t ö r v é n y e s hatásköréhez tartozott.

No már isten és világ előtt kérdem, az erkölcsiség, a józan ész nevében kérdem: van-e e reformokban csak egyetlen vonás, csak egyetlen gondolat is, melynél fogva minket azzal lehetne vádolni, hogy tulmentünk, nem mondom: a jognak, igazságnak, méltányosságnak, de még csak a mérsékletnek is határain? Nem hiszem, hogy legyen ember a világon, ki ellenünk ily vádat emelhessen, hacsak bérencz lelkét a bécsi udvar féktelen uralom-vágyának el nem adta.

Hogy minő mérséklettel járt el ez alkalommal a magyar nemzet, azt egy igen találó ténynyel illustrálhatom.

Egy hónappal ezen reformjaink keresztülvitele után a bécsi udvar felkérte az angol kormányt: vállalja el a béke-közvetitő szerepét Austria s a felkelt lombardok s velenczeiek között.

Báró Hummelauer osztrák követ lord Palmerstonhoz 1848. május 23-án intézett jegyzékében a következőket ajánlotta kormánya nevében a közvetités (mediatió) alapjául:

»A lombard-velenczei királyság az osztrák-ház felsősége alatt maradjon, de egészen külön, teljesen nemzeti közigazgatással birjon, élén egy főherczeg-alkirálylyal, ki a császár helytartója lesz, — és egy miniszterrel Bécsben, a viszony fentartására a császári kormánynyal. A lombard-velenczei katonaság teljesen nemzeti hadsereget képezend. A kereskedelmi viszonyok a birodalommal a kölcsönös érdekek alapján szabályozandók.«

Ime, uraim, az osztrák ház Lombardiának, Velenczének mindazt egészen, mondhatnám: szóról-szóra megajánlotta, a mit mi egy hónappal előbb kivántunk s keresztülvittünk.

És mit felelt önök kormánya? Mit felelt lord Palmerston, a kit ugyan senki a világon nem fog sem forradalmárság, sem radicalismus vádjával illetni —?

Azt felelte, hogy »Anglia nem vállalkozhatik közvetitőül ily szük alapon; ez nagyon kevés, az olaszok ezzel meg nem elégedhetnek.«

Mi magyarok, mi e kevéssel megelégedtünk, pedig ha többet kivánni az olaszoknak természetes joguk volt, a mint kétségtelenül volt, — e természetes jogunk nekünk is megvolt, mint akármely más nemzetnek, mi ezenfelül még arra is hivatkozhattunk, hogy mi nem hóditott birtok vagyunk, nekünk szerződési jogunk is van koronánkat nemzetünk szabad rendelkezésére visszavenni, mert az osztrák-ház 13 király esküszegésével szakitotta szét a 13 király esküjével megerősitett kétoldalu szerződést, mely uralkodásuk egyedüli alapját képezé; az olaszok pedig ily szerződésre nem hivatkozhattak.

De mi e jogot nem vettük igénybe; őszinte loyalitással teljesitve a kétoldalu szerződésből reánk háruló kötelezettséget, módot szolgáltattunk az osztrák-háznak, hogy ő is teljesitse a maga kötelezettségét irányunkban; mi alkotmányos intézvényeink azon természetszerü kifejlesztésére szoritkoztunk, melyet az európai polgárisodás történelmi progressivitásának törvénye elénkbe szabott s csak annyit kivánva, a mennyit az osztrák-ház olasz alattvalóinak maga is önként

felajánlott, de a mit az angol kormány kevésnek nyilatkoztatott. A magyar nemzet oly mérsékletnek, oly loyalitásnak, sőt (joggal mondhatom) oly nagylelküségnek adta bizonyságát, hogy nem ellenségeskedéssel, hanem hálás elismeréssel kellett volna találkoznunk.

VI.

Császári hála: császári forradalom és annak czéljai.

De miként lett e nagylelküség meghálálva?

A mint korszerü politikai javitásaink Pozsonyban az országgyülés mindkét tábláján keresztülmentek, országos küldöttség lett István főherczeg-nádor vezetése alatt Bécsbe menesztve, hogy a királyi szentesitést kieszközölje. Tagja voltam e küldöttségnek. Gőzösre szálltunk, a parton ezernyi ezerül összegyült nép öröm-kiáltásai között, mely minket magyar argonautáknak nevezett, kik utrakeltünk az igazság arany-gyapjának keresésére. A mint gőzösünk a Duna habjait szelve, előretört, felséges szivárvány-iv tárult fel a légben hajónk előtt, mint egy diadalkapu-boltozat a sokat zaklatott magyar nép soká késett boldogságának templomához. Az irás ama mythicus tüneményére emlékeztetett, melyet örök-szövetség jelének mond a hitrege isten és a föld élő teremtményei között. A természet is ünnepelni látszott a magyar nép loyalitását, melylyel békeszövetségre nyujtá ki kezét az őt századokon át méltatlanul sanyargatott fejedelmi ház felé.

Bécs forradalmi állapotban volt. A polgárvér kiontása miatt feldühödött nép kényszeritte az udvart, hogy a Windischgrätz parancsnoksága alatt állott harminczezer főnyi hadsereget a várostól több órai távolba elparancsolja. A város kapui a nép kezében voltak s a felfegyverzett polgárok nagy vigyázattal őrködtek minden ki- s bejárat felett. Ilyen volt Bécs a magyar »argonauták« megérkezésének idején.

De én még csak nem is álmodtam a dolgok felől, mik reám Bécsben vártak. Idegen földön idegen voltam, kit személyesen a császári városban alig ismert valaki, de még hangzott a hur a felvillanyozott bécsi nép szivében, melyet számára

szabadságot követelő szavaim rezgésbe hoztak, — s én, az igénytelen idegen, oly határtalan ragaszkodással láttam magamat körülvéve, mely a válságok perczeiben a gyenge kéznek is hatalmat ad, hajtva vagy visszatartva, de belemarkolhatni a történelem kerekének küllőibe.

Lázasan ingerült százezer ember kiséretében érkeztem szállásomra. Este a nép freneticus ujjongásai között myriád lámpa fényénél szemlét tartottam az utczákon felállitott ötvenezernyi polgári katona felett, s a mint a császári lak alá értem, melynek sötét, hallgatag ablakai mögül a büszke császárok ivadékai remegve lesték a végzet itéletét, végig czikázott agyamon a gondolat, hogy mi történhetnék a Burgnak ügyefogyott gazdáival, kiknek minden oltalma csak a Burg udvarán tanyázott két dragonyos-századból állott, s kik előtt az elzárt városból minden kimenet elvágva volt; mi történhetnék velük egy negyed óra alatt, ha én a körültem tátongó puskaporos aknába az élő szó szikráját vetném bele, ott, a hol az irott szó is lángot gyujtott, mely az absolutismus százados épületét elhamvasztotta. De engem, ki csak igazságot jöttem keresni hazámnak, nem vitt kisértetbe az alkalom.

Vártunk. Nap mult nap után s ők ott a Burgban a kamarilla ármányának habjai által hányatva, határozatra jutni nem birtak. Megtagadni tőlünk az igazságot még nem volt bátorságuk, — megadni nem volt erkölcsük. Haboztak, lesve amaz ostoba valószinületlenségek egyikét, melyekkel a sors szeszélye a Habsburgokat a népek átkára oly sokszor meg mentette, s ezt lesve, forralták a gonoszságnak terveit. Én megsokallottam a kinos bizonytalanságot, mely az általános forrongás közben Magyarországon a hosszutürés fonalát megszakithatná (a minek az ország fővárosában már is jelei mutatkoztak) és felmentem a Burgba egyedül, kiséretlenül, s hiven előadva a helyzetet, kijelentettem, hogy határozott választ kivánok: akarnak-e hazámnak igazságot szolgáltatni vagy nem? — mert ha ily választ nem kapok, én megyek, a hová követi kötelességem hiv, s ha én elmegyek megmondani nemzetemnek, hogy igazságra nem számithat, tudhatják, hogy mi lesz a következés.

Erre a gyermektelen császár trónörökös-testvére: a hatalmat kezelő Ferencz Károly főherczeg, atyja annak, kinek

hatalmát az oroszok czárja boldogtalan nemzetem nyakába lökte, azt felelé, hogy »ő felsége elismeri kivánságaink igazságát, szivesen is teljesitené, csak Bécs nyugodt volna, nehogy ugy látszassék, hogy nem szabad akaratból, nem atyai szivének sugallatából, hanem forradalom nyomása alatt szolgáltatott hű magyar nemzetének igazságot.«

»Adja nekem fenséged becsületszavát,« — felelém — »hogy meg is adják s becsületesen meg is tartják, a mivel jog s igazság szerint nemzetemnek tartoznak, — s én nyugalmat szerzek az osztrák-háznak Bécsben (ich schaffe Ruhe dem Hause Österreich in Wien).«

»És az osztrák-ház önnek örök hálára lesz kötelezve,« mondá a főherczeg és szavát adá és adott szavát meleg kézszoritással kisérte.

»Az egyedüli hála, melyet kivánok: igazság nemzetem iránt,« válaszolám.

Igazság! Ő tőlük! Nemzetemnek! — Irgalomnak istene, bocsásd meg nekem, gyarló teremtésednek, hogy ezt hinni elég balgatag voltam!

Felemelt fővel mondhatom, hogy eznap az osztrák-háznak leghivebb, legönzéstelenebb támasza én valék, s mert hittem a jó erejében a gonosz felett, tettem nekik szolgálatot, minél nagyobbat ember nem tehet.

És az igazság, melyre szavukat adták? — — —

Szegény, szegény hazám! mire jutottál! — — —

Azonban szavukat adták: én elmentem a várból számot adni az országos küldöttségnek eljárásom felől, s helyeslését kapva, értekezésbe bocsátkoztam a bécsi mozgalom vezéreivel, kiket nem volt nehéz meggyőznöm, hogy a magyar reformok szentesitése Austria alkotmányos életének érdekében áll; megtétettek a rendelkezések, hogy Bécsben nyugalom legyen; én felkérettem a császárt István főherczeg által, hogy másnap tegyen nyilt kocsiban sétakocsizást a városban, fejemmel állván jót, hogy öröm s lelkesedés kitörésével fog fogadtatni.

Ugy történt. — Aztán gróf Batthyáni Lajos designált miniszterelnökünk (kinek loyalis hűségét később golyóval fizették meg!) és herczeg Eszterházy Pál és én késő éjjel az udvarhoz hivattunk; István főherczeg a császárhoz vezetett,*)

*) Lásd a 2-ik számu jegyzetet a fejezet végén.

ki Ferencz Károly főherczeg jelenlétében tudtunkra adta, hogy nemzetünk kivánságai teljesittetnek; másnap a királyi szentesités ünnepélyes alakban megtörténik, s gr. Batthyáni Lajos a független magyar felelős miniszterium alakitásával megbizatik.

És ugy lőn. A királyi szentesités megadatván, hazánk alkotmánya és függetlensége intézvényes biztositékokkal lett körülvéve, s mi őszinte magyarok egy barátságos bucsu-szót intézve Bécs lakosaihoz, melyben őket az uralkodó-ház iránti hűség érzetére buzditottuk, azon bizalomban hagytuk el a császári székvárost, hogy hazánk sem politikai, sem közgazdászati tekintetben nem leszen többé idegen érdekek áldozata, — és e megnyugtató érzés által lelkesitve, ihletett lélekkel fogtunk belboldogságunk kifejlesztésének szent munkájához, örültünk a gondolatnak, hogy isten által a jólét annyi kutforrásával megáldott, de czélzatosan kizsákmányolt s fejlődésében mesterségesen feltartóztatott hazánkat nehány év alatt a közjólét paradicsomává varázsolhatjuk, és általános volt mindnyájunkban az érzelem, hogy hűséget adunk a habsburg-lotharingiai háznak, melynél igazabbat nemzet uralkodónak nem adott soha, s a szabadságban megifjodott magyar nemzet királyának trónját dönthetlen erővel veendi körül. — Hazánk már vérbe-lángba volt boritva az uralkodó-ház köréből felbujtogatott polgárháboru iszonyai által, midőn a császár szökésben volt kénytelen menekülést keresni a várakozásaiban megcsalatkozott bécsi nép dühe elől s a magyar nemzet még akkor is felszólitotta az ügyefogyott szökevény uralkodót, hogy jőjjön közénkbe s biztonságot fog találni zaklatott fejének és családjának hűségünkben, kik minden áldozatra készek, őt egy világ ellen is megvédendjük.

Hogy szegény hazánk szabadsága s boldogsága felől táplált reményeink teljesedésbe menjenek, csak egy csekélység kivántatik, csak az, hogy az uralkodó teljesitse esküvel fogadott kötelezettségét, s ne lázadjon fel Magyarország törvényes függetlensége ellen, mely — miként már bebizonyitottam — az austriai ház uralkodásának Magyarországon szerződésileg kikötött feltételét képezte.

Ők ezt megigérték; ünnepélyesen fogadást tettek a törvények megtartására, melyek e kötelezettség gyakorlati érvé-

nyét intézvény biztositesékokkal vették körül; megigértek mindent, hogy a válság napjain átgázolhassanak: de a mely perczben szinleg Magyarországnak igazságot fogadtak, már ki volt főzve palotájuk rejtekében hazám ellen az irtózatos összeesküvés, a minőre nincs példa a történelem évkönyveiben.

»Egy politikai egységgé összeolvasztani Magyarországot a most osztrák birodalomnak nevezett tartományokkal« — ez volt az osztrák ház törekvése, a mióta csak uralkodásra jutott Magyarországon. E törekvés vonul végig mint egy szakadatlan gyászvonal háromszázados történelmén; ez minden szenvedéseinknek, ez habsburg-házi királyaink hitszegésének kutfeje. Ez öröklött törekvésről a bécsi udvar nem akart lemondani s mert e törekvésnek állták utját a politikai intézvények, melyeket önökkel megismertettem, ezért határozták el, hogy akármibe kerüljön is: ez intézvényeket megszilárdulni, gyakorlati érvényre jutni nem engedendik, habár megbuktatásukra a legirtózatosabb eszközök egész tárházát kellend is kimeritniök. És ki is meritették.

Ez adja meg önöknek a kulcsot, uraim, az 1848—49-iki magyar szabadságharcz eredetének, természetének megértéséhez. Az osztrák ház saját családi hatalmának egységét tüzve ki czélul, polgárháborut szitott fel ellenünk; ez nem levén elég, császári hatalmának egész erejével megtámadott; ez sem evén elég, az orosz czár lábaihoz alázta magát s kétszázezernyi orosz haderőt vetett reánk, és mindezt azért, hogy Magyarországot az osztrák birodalommal összeolvaszthassa. Mi védtük hazánk alkotmányos szabadságát, nemzeti létét, állami függetlenségét. — Ennyiből áll — rövidre vonva — Magyarország utóbbi küzdelmének politikai történelme, melyet a világ népei annyi rokonszenvvel kisérték.

Hogy a királyi esküvel szentesitett kötések megszegésével Magyarországnak az osztrák birodalommal összeolvasztása volt az indok, mely miatt s a czél, mely végett megtámadtattunk: ennek Magyarország jelen siralmas állapota kiáltó bizonysága gyanánt áll ugyan a világ előtt, de mert még Angliában is akadnak bérencz-tollak, melyek azon háládatlan munkára vállalkoznak, hogy a tények szemtelen elferditésével az osztrák szerecsent fehérre mosogassák, — nem tartom fölöslegesnek megemliteni, miként az osztrák ház azon

percztől kezdve, hogy Magyarország ellen nyiltan az erőszak, a forradalom terére lépett, a beolvasztási szándékot is több izben nyiltan proclamálta.

Ott van e vallomás csaknem minden manifestumban, melyet a harcz alatt kibocsátottak. Már még V. Ferdinand nevében 1848. október 20-áról kelt manifestum is azon drágalátos kilátással kecsegtette a magyar nemzetet, hogy »a magyar nemzetiség fenállásának és gyarapulásának kezességét az austriai császárban (!!) és népei mindnyájának egy összhangzó, nagy és hatalmas egészszé egyesülésében találandja!!« De nehogy több idézetekkel fáraszszam önöket, elég lesz Ferencz József 1849-iki márcz. 4-én Olmützből kibocsátott manifestumának következő szavaira s tartalmára hivatkoznom:

»Deczember 2-ikai manifestumunkban azon reményt fejeztük ki, hogy nekünk sikerülend a monarchia minden tartományait s nemzeteit egy nagy álladalmi testté egyesithetni.«

Aztán nem átallja nyiltan kimondani, hogy Austria »egybeforrasztását« élte feladatának tüzte ki, — s Magyarországból vett diadalmi álhirek által nekibátorodva, a jog, törvény és szerződés szerint független Magyarországot az egységes austriai császárság egyik koronatartományává degradálja.

Ez volt a czél, a Ferencz József által nyiltan »élte feladatának« vallott czél, mely végett szerencsétlen hazám saját uralkodó-háza által vérbe-lángba borittatott. Most még az eszközökről kell szólanom.

A nemzetiségeket egymás ellen uszitani, miszerint egymást kölcsönösen elzsibbasztva, mindannyian szolgaságba jussanak: volt az osztrák-ház politikájának öröklött maximája. Ehhez folyamodtak most is s tervük kivitelére első sorban a horvátokat szemelték ki.

Hogy miért a horvátokat? — ezt érteni fogják önök, ha szivesek lesznek beszédem azon részére visszaemlékezni, melyben a panslavismusról szólottam, s megmagyaráztam, hogy miért viseltettek a panszlávok kiengesztelhetlen gyülölettel a magyarok ellen, kik éket képeznek az északi s déli szlávok

között s akadályozzák egy az orosz czár protecturátusa alatti universalis monarchiába való egyesülésüket.

E gyülölet nyujtja a kulcsot azon készséghez, melylyel a panszláv fractió magát az osztrák-ház által Magyarország ellen felhasználni engedte.

Bátran mondhatom, hogy midőn 1848-diki törvényeink a király által szentesittetvén, a felelős független magyar miniszterium hivatalba lépett: köztünk s a horvátok között a viszálykodásnak még csak tárgya sem volt sem nyelv, sem nemzetiség, sem terület, sem tartományi önkormányzat, sem semmi más tekintetben, mi az ugyanazon koronához tartozó két nemzet közt alku, vagy egyezkedés vagy kiegyenlités tárgyát képezhette volna. Innen van, hogy a magyar nemzet minden kisérlete, a horvátokkal barátságos egyetértésre jutni, insultussal lett az illyrpártnak nevezett panszláv fractió által visszautasitva, mely »párt« Gáj Lajos vezérlete alatt egy félelmetes társulattá szervezkedve (Dvorana-nak nevezték) a bécsi udvar pártfogása alatt az alkotmányos érzelmü polgárokat terrorizálta, a hatalmat magához ragadta, Magyarországgal még csak érintkezésbe sem bocsátkozott s kivánságait velünk soha még csak nem is közlötte. Hogyan is közölhette volna? — miután küldöttség által kijelentette Bécsben az uralkodó előtt, hogy a magyar koronától elszakadva, Horvátországot egyenesen az osztrák birodalomba kivánja bekebeleztetni.

E kivánság sokkal szembetünőbben összevág az osztrákház »összeforrasztási« szándokaival, melyeknek valósitását Ferencz József »élte feladatának« vallja, semhogy részletes adatokkal kellene bizonyitgatnom, hogy a cselszövények Bécsből lettek szitogatva.

E szerint Horvátországban készen levén az anyag a belháboru felszitására, a bécsi udvar arról is gondoskodott, hogy a horvát lázadás támadó erővel is rendelkezzék s vezérrel is birjon, kire az osztrák-ház a »birodalom egységé«-re való törekvésnél bizton számithatott. E vezért Jellasics-ban keresték s találták fel.

Emlitettem, hogy azon perczben, midőn képmutató arczczal Magyarországnak igazságot fogadtak, palotájuk rejteké-

ben a legirtózatosabb összeesküvés hazám ellen már meg volt állapitva. Ez tény! Ez betűről-betűre igaz. E conspirátióba vetett bizalmuknál fogva egyeztek bele a független magyar miniszterium kinevezésébe s ez magyarázza a meglepő készséget is, melylyel a még azután hozott törvényeket is minden ellenvetés nélkül megerősitették. Mindent megigértek, mert már megállapitották a tervet, hogy mindent felforgatnak.

Egyetértésre jutva Jellasics-csal, őt, a császári királyi ezredest, Horvátország bánjává nevezték ki.

Horvátország bánja a harmadik helyet foglalja el a magyar korona zászlós-urai között. Gróf Batthyáni Lajos már meg lévén bizva a magyar miniszterium alakitásával, a báni méltóság csak az ő javaslatára, csak az ő ellenjegyzése mellett lett volna betölthető. Ezt azzal játszották ki, hogy Jellasics kinevezésének dátumát a Batthyáni-miniszterium elfogadásának egy nappal elébe tették. Ezt eltitkolták előttünk Bécsben, s csak Pozsonyba visszatértünk után jutott a fogás tudomásunkra.

Azonban a báni hatóság csak a polgári Horvátországra terjed ki, a határőrvidékre nem. Pedig ott a császári hadseregben tényleges szolgálatot tevő határőrökön kivül a fegyvergyakorlott tartalékosokban egy kész rendes hadsereg van. Miszerint tehát Jellasics ellenünk ezen haderővel is s a Horvátországban tanyázó egyéb császári ezredekkel is rendelkezhessék, őt, ki csak ezredes volt, egyuttal császári altábornagygyá is kinevezték.

S mindezzel a borzasztó terv még nem volt befejezve.

Messze vezetne, ha az u. n. határőrvidék szervezetének részletes ismertetésébe bocsátkoznám; elég lesz annyit emlitenem, hogy még azon időben, midőn még a törökök beroha násaitól tartani lehetett, az osztrák-ház állandó határ-védelemül egy darab földet hasitott ki a török birodalom egész szomszédsága hosszában az adriai tengertől Moldváig, e terület lakosait katonai gyarmatokul szervezte s mint ilyeket az udvari főhaditanács közvetlen hatósága alá helyezte. E gyarmatok minden férfi-lakosa egy bizonyos életkorig katonai szolgálattal tartozik; földjeiknek nem tulajdonosai, csak használói, azokat nem szabad a család tagjai között felosztaniok; nem szabad elköltözniök s még kézipart is csak tisztjeik

megegyezésével s felügyelete alatt üzhetnek; még földjeiket is csak katonai fegyelemmel, mondhatni: vezényszóra mivelik. A veszély, mely ez alkotásra alkalmat adott, rég elenyészett, de azért az osztrák-ház, daczára a magyar országgyülések tiltakozásainak, a szervezetet fentartotta, mert benne uralmi vágyainak teljesitésére aránylag olcsó s katonailag szervezett minden perczben kész erővel birt.

Ezen erőt akarta a bécsi udvar Jellasics-nak az ellenünk kifőzött összeesküvés végrehajtásához biztositani.

Nekünk 1848-iki reformtörvényeink keresztülvitelénél legfáradságosabb küzdelmünk az volt, hogy a határőrvidékek az ország testéhez, melytől jogtalanul elszakittattak, visszacsatoltassanak, s a magyar miniszterium által kormányoztassanak. Végre ráállt az udvar, de csak azon feltétel alatt, hogy a miniszterium minden tagja külön-külön reversalist adjunk, mely által magunkat kötelezzük, hogy a végvidékek szervezetének azon részét, mely a katonáskodási kötelességre vonatkozik, fel nem forgatjuk.

Ez a független magyar felelős miniszterium kinevezéséhez sine qua non, feltételül lett kikötve s azzal indokoltatott, hogy a határőrvidéki szervezet nemcsak Magyarországnak, hanem a birodalomnak is, végrendszerével oly benső összefüggésben van, hogy ha ennek sok időt kivánó s tömérdek nehézséggel járó átalakitása nélkül a határőrvidék katonai szervezete egyoldalulag felbontatnék, ez a külbiztonságot compromittálná.

Azonban ez is csak háló volt, melylyel jóhiszemüségünk s loyalitásunk bekerittetett. A dolog valódi értelme az, hogy Jellasics-nak akartak kész haderőt biztositani, melylyel minket, kiket katonáinknak külföldön letartóztatásával védtelen állapotba helyezetteknek véltek, egy adott perczben megrohanhasson s könnyü szerrel legázolhasson, — ha pedig mi a határőröket az örökös katonai szolgálat rabszolgai kötelezettsége alul felmentjük s szabad emberekké, szabad földbirtokosokká teszszük, azokat nem lehetett volna a császári-királyi összeesküvés sikeresitésére felhasználnia.

Igy lett a lázadás Horvátországban császárilag előkészitve, egyenesen a végre, hogy Magyarország az osztrák birodalom politikai egységébe erőhatalommal beolvasztassék.

Jellasics elég őszinte volt ezt gróf Batthyáni Lajosnak nyiltan bevallani, midőn vele 1848. nyárszakán Bécsben találkozott. Batthyáni szemére veté, hogy miért utasit vissza minden kisérletet, mely a viszálykodás barátságos kiegyenlitésére czéloz? — »Köztünk«, felelé Jellasics, »nem particularis sérelmek kérdése forog fenn, melyet ki lehetne egyenliteni. Önök Magyarországot szabad és független Magyarországnak akarják: én pedig az osztrák birodalom politikai egységére esküdtem, ha ebbe önök bele nem egyeznek, köztünk csak a kard határozhat.« S midőn Batthyáni figyelmezteté, hogy Horvátországban panszláv mozgalom forr, ez pedig nem osztrák birodalmi egységre czéloz, Jellasics felelete ez volt: »Nekem önök ellen fanatismusra van szükségem. Erre a panszláv agitatió eszköznek jó. Csak önök legyenek leverve, a többi majd az én gondom.«

Ez történelmi tény. Batthyáni Lajos szájából tudom.

A horvátországi üzelmek természetesen visszahatottak Magyarországra, melynek szláv ajku lakosai közt a panszláv izgatás már ugyis évek óta munkában volt. Ez izgatások a ruthen lakosság közt épen semmi, a tótok (szlovákok) közt aránylag csak kevés visszhangra találtak; amazok épugy, mint (a háládatlan erdélyi szászok kivételével) az ország németajku polgárai, egészben, — emezek legnagyobbrészben hivek maradtak a közös hazához az egész szabadságharcz alatt. Ez utóbbiak — a tótok — között egy falusi lutheranus pap: Hurban, kit a bécsi udvar ezredessé czifrázott fel, a császári kormány szemeláttára az osztrák tartományokban gyüjtött fegyveres csoportok élén ismételve megkisérlette ugyan a magyarországi tótokat fellázitani, de mindig kudarczot vallott. Pár ezer főnél többre sohasem vitte csapatjával; zavart, nyugtalanságot, itt-ott pillanatnyi rémülést okozott a föld népénél, de nem volt befolyással az események menetére. Nagyon ovatosan gondoskodott, hogy seregeinkkel sohase találkozzék s maga a felvidéki nemzetőrség elég volt a Szvatopluk IX-ik századbeli Maharaniájáról álmodozó eme panszláv ezredes-papot az országból kikergetni.

Az ország áldott alvidékén lakó szerbeknél ellenben gyujtott a bécsi kanócz. Bécsből sugalmazott érsekjük: Ra-

jasics főnöksége alatt Karlóczán (Karlovitz) kifőzve a pártütők tervét, ők voltak az elsők, a kik már april vége felé Nagy-Kikindán, Torontálmegyében nyilt lázadásba törtek ki, melynél a tömegek rossz szenvedélyeinek felizgatására a földosztály, s a magyarok s németek birtokainak szabad prédára bocsátása is felhasználtatott, s rablással, gyilkolással, gyujtogatással inaugurálta a bécsi udvar féktelen uralomvágya által felszitott irtózatos belháborut, mely a magyar kormányt annál váratlanabbul lepte meg, minthogy a pozsonyi országgyülés szabadelvü vivmányai, valamint az egész országban mindenütt, ugy a szerbek, oláhok s szászok által is lelkesedéssel fogadtattak s hála s hüség nyilatkozataival üdvözöltettek.

A magyar miniszterium még alig pár napja lépett hivatalba s az országot a közrend fentartásának minden eszközeiből kivetköztetve, az ország közpénztárait kifosztva találta. Utolsó garasig összeszedetve mindent, a mit a bécsi hatalom a különféle fiók-pénztárakból el nem vihetett, mindössze negyvenhatezer font sterling volt az (462,565 forint) a mivel az ország mindennemü költségeinek fedezésére rendelkezhettem, midőn a pénzügyminiszteri tárczát átvettem. *)

A Horvátországból átküldözgetett felhivások által szitogatott szerb pártütés egyrészt a magyar kormány készületlenségében elbizakodva, másrészt a bécsi udvar által katonatisztek küldésével, pénzzel, fegyverrel, lőszerekkel gyámolitva, csakhamar annyira vakmerővé lett, hogy Rajasics érsek által Karloczára egybehivott (ugynevezett) »szerb nemzeti gyülés«, (melyen már török birodalmi szerbek is szerepeltek) már május 13-án elhatározni merészlette, hogy a szerbek magukat az osztrák ház jogara alatt független nemzetté constituálják, az országnak általuk (de nem egyedül általuk) lakott részeit (még Baranyamegyét is oda számitva, a hol több, mint kétszázötvenegy ezer lakos között csak negyvenegy ezer szerb van) Magyarországból ki- és elszakitják s szerb vajdaság czimen politikailag a horvát-szlavon-dalmát királysághoz csatolják.

Ezzel a polgárháboru koczkája visszavonhatlanul el volt vetve.

---

*) Lásd a 3-ik számu jegyzetet a fejezet végén.

Az ország területi épségének és politikai egységének e felbontása magában is sokkal hangosabban szól, semhogy annak ellenében nemzetem állami jogait bizonyitgatnom kellene. Miszerint azonban önök e merénylet irtózatosságát teljes mértékben felfoghassák, szükségesnek tartok egy körülményt megemliteni.

A szerbek aránylag nagyon uj jövevények Magyarországon. — Igaz ugyan, hogy Corvin Mátyás nagyemlékü nemzeti királyunk kedvencze: Kinizsi Pál, az óriás hős már a XV-ik század utolsó negyedében telepitett fegyverfogható szerbeket a végvidékekre, de a mit a határőri szervezetü végvidékektől megkülönböztetésül polgári Magyarországnak nevezhetünk, oda szerbek csak a XVII-ik század vége felé kezdettek menekülni. Igenis »menekülni«, ez a szó jellemzi létjogukat Magyarországon; menekülő, a török járom alul menekülő volt mind a két szerb emigráczió, melyeknek elsejét Brankovics György vajda 1688-ban, másikát Csernovics Arzén ippeki metropolita vezette 1690-ben. Menekülőkül, ideiglenes menekülőkül fogadta be őket I. Leopold császár-király, miként ezt 1691-ben kelt egyik ótalmi és szabadalmi levelében világosan kifejezve találjuk, melyben nekik igéretet teszen, hogy mindent el fog követni, miszerint őket szülőföldjükre mihamarébb visszavezethesse s eredeti lakjaikba visszahelyezhesse.

No már, uraim, sem én, sem semmi magyar a világon arról soha még csak nem is álmodott, hogy »hazamenetelüket« kivánja. Százhatvannyolcz éve lakják hazánkat; testvéreinknek, polgártársainknak fogadtuk őket, minden jogainknak, minden szabadságainknak, hazánk minden áldásainak osztályosaivá tettük s ilyeneknek óhajtjuk őket az idők végeiglen, ha az igazságos isten elragadott jogaink birtokába visszasegit. De ilyen levén létczimük Magyarországon, mint a minőnek mondottam, nem gondolják önök, uraim, hogy a szerbeknek azon törekvése, magukat független nemzetté erigálni azon Magyarországon, mely nekik hospitalitást adott s a hospitalitást egyenjogu polgárisággá fejlesztette, és azt a Magyarországot, mintha a Krisztus palástja volna, feldarabolni s annak legáldottabb részét maguk külön birodalmául

kiszelni, — mondom: — nem gondolják önök, hogy ezen törekvés nagyon hasonlitana ahhoz, ha a franczia menekvők, kiknek önök Jersey s Guernsey szigetén hospitalitást adtak, ezt azzal hálálnák meg, hogy magukat ott független nemzetté kiáltanák ki s azokat a szigeteket az angol koronától elszakitottnak nyilatkoztatnák, miszerint a szomszéd Francziaországhoz annectálhassak? Igaz, hogy az angol királyok nem adtak a franczia menekülőknek még privilegiumokat is, mint a magyar királyok a szerbeknek adtak, de épen az, hogy ezek (minő joggal? — nem vitatom) a hospitalitáson felül még privilegiumokat is adtak, nem gondolom, hogy a hasonlatnál a szerbek előnyére legyen. Önök bizonyosan egyet fognak velem érteni, hogy privilegium czimen országot feldarabolni, nemzetiségi czimen egy állam politikai egységét felbontani ha iszonyatos bün nem volna, bizonynyal hallatlan aberratió volna.

Külömben statistikai adatul megjegyzem, hogy a tulajdonképeni Magyarországnak azon megyéit, vidékeit és kerületeit, melyeket a fellázadt szerbek (a most már Szlavoniához számitott Szerémmegyével s péterváradi, bródi és gradiskai határőrvidékekkel egyetemben) a szerb vajdaság czimen Magyarországtól elszakitottnak decretáltak, egy millió nyolczszáznegyvenezer hétszáz negyvenkilencz ember lakja, ezek között szerb csak négyszáznyolczvanezer ötszázkilenczvennyolcz van, egy millió háromszázhatvanezer száz ötvenegy más nemzetiségü (főképen oláh, német magyar) ugy, hogy a szerbek az összes lakosságnak csak mintegy negyedrészét képezik.

A szerbek után a bécsi udvar az erdélyi oláhokat lázitotta fel. Ezeknek (tartózkodás nélkül bevallom) addig, mig Erdély 1848-ban mind a két törvényhozás megegyezésével Magyarországgal nem egyesült, méltó okuk volt volna panaszkodni, mert Erdély alkotmánya egy nagy anomália volt Négy vallásra és három nemzetre volt alapitva s a görög nem egyesült hitü oláhok, bár Erdélyben többségben vannak, sem mint nemzet, sem mint vallás az alkotmányos tényezők közé nem számittattak. Ámde épen ezen anomaliának vetett véget az unió. Egy lett a jog, egy a törvény Erdélyben s Magyarországon s ez a törvény egyenlő jogu polgárokká tette az

ország minden keresztény lakosát faj-, nyelv-, valláskülömbség nélkül. Az erdélyi oláhok minden közjogi sérelmei egy tollvonással orvosoltattak. Hálával is fogadta az erdélyi oláhság e jótéteményt, a mig az osztrák ármány s ennek pártfogása alatt az ország feldarabolására törő izgatók a vak szenvedély tüzét fel nem gyujtották.

Miszerint fogalmuk lehessen önöknek arról, hogy e tüz felgyujtása végett mennyire nem iszonyodtak a legerkölcstelenebb eszközökhöz folyamodni, — helyén találom egy adatot felemliteni.

Urbán császári határőr-ezredes azon hazugsággal lázitotta az erdélyi oláhokat, hogy a »kegyes osztrák császár« már tiz év előtt eltörölte a jobbágy-robotot, de a »gonosz magyar urak« eltitkolták a »császár« rendeletét a nép előtt, — s az e hazugsággal fellázitott vad tömegeket azon igérettel eskette fel hűségre az »osztrák császár« iránt, hogy ha segitségére lesznek a magyarok ellen, a császár nekik két évi adómentességet ad és megengedi, hogy mindent megtartsanak, a mit a magyaroktól elvehetnek s még azt is kilátásba helyezte, hogy az »urak« földbirtokait maguk közt fel fogják oszthatni.

És ember, kinek szivében érzelem van, nem is képzelheti: minő prédasovár hyena-dühhel estek neki a felbőszült csordák a »kegyes császár« engedelmének hasznát venni. Még most is fagyást érzek ereimben, a mint az általuk elkövetett irtózatosságokra visszagondolok. Oly lap, mint a minőt azok ott betöltöttek, nincs az emberiség történelmében; még a vadság őskori szakában sincs, még a scalpirozó veres indiánok véres száguldozásainak történelmében sincs.

S mikor aztán ezrenként lettek a szerencsétlen családok a legirtózatosabb kinok közt lemészárolva, falvak, városok a császári tisztek szeme láttára kiölve, kipusztitva, leégetve s boldogtalan hazám egy sirmezővé lett: akkor e dühöngő csordák egyik legtevékenyebb vezére: Janku felment Bécsbe, hogy a fiatal császár kezéből jutalmat vegyen. És kapott érdemkeresztet és kapta a császár ajkairól ez elismerést: »Nagy dolgokat cselekedtél Janku! Bizony nagy dolgokat cselekedtél!«

Ennyi elég lesz a polgárháboru keletkezésének megér-

tésére s most már csak a bécsi udvar által használt csalétket kell még megemlitenem, miszerint kevés szóval megadhassam a feleletet a már előbb felvetett kérdésre: hogy mi czéllal, minő számitással lettek a fellázadt nemzetiségek vezéreik által a bécsi udvar pártosaivá szegődtetve?

Már szólottam a nemzetiségi izgalom felől, mely az utóbbi két évtized alatt a »divide et impera« jelszó oltalma alatt lábra kapott.

Az ekként felizgatott nemzetiségi érzelemmel üzérkedve a bécsi udvar egy izgató szót vetett ki csalétkül; melyet határozatlan értelménél fogva alkalmasnak itélt arra, hogy a magyar népfajokat a magyar nemzetnek, mint külömböző ábrándjaik akadályának leverésére pártosaivá szegődtesse.

Ez izgató szó: a nemzetiségek egyenjogusitása (Gleichberechtigung der Nationalitäten) volt.

A magyar nemzet e szót szélesebb értelemben megvalósitotta, mint akárhol a világon megvalósitva van, de természetesen megvalósitotta az államban, nem az állam fölött, megvalósitotta az ország területi épségének s politikai egységének keretében, miként azt sehol a világon másként megvalósitani nem is lehet a nélkül, hogy maga az állam, mely a nemzetiségek létezésének tere és kerete, a nemzetiségi elvnek áldozatul dobassék.

De a nem magyar nemzetiségek körében két évtized óta szitogatott izgalom vezérei az »egyenjogusitás«-t akként értették, hogy Magyarország, melyet egy ezredéves történelem Magyarországgá alkotott, Magyarország lenni megszünjék s nyelvek szerint felosztva darabonként a rokon nemzetiségü szomszédokhoz csatoltassék, Horvátország pedig a magyar koronától elszakadjon.

A mi ez utóbbit illeti: Horvátország nemzet, nem csak nemzetiség. Nekem, mint már emlitém, régen elvem volt, hogy ha megunták a magyar koronával hatszáz év óta fenállott kapcsolatokat, hát menjenek isten hirével, mi nem állunk nemzeti fejlődésüknek utjába, ők se álljanak a mienkébe; ha tehát csak az volt volna vágyuk, hogy tőlünk elszakadjanak, nagyon rossz számitás volt ellenünk fegyvert fogni. De nekik messzebb vágó terveik voltak, arra spekuláltak, hogy Styriával, Karinthiával, Karnioliával, Istriával, Illyriával egyesülve, egy

független nagy Illyrországot alkotandnak, melyhez majd a török birodalom rokon faju szomszéd népei is csatlakozandnak. E czélból a mozgalom vezére: Gáj, már egy uj »illyr«-nyelvet és irodalmat is kezdeményezett s a párt is magát nyiltan illyr-párt-nak nevezte és ez a párt, mely Horvátországot terrorizálta, ugy okoskodott, hogy ha Magyarország, teljes épségben fentartva, az osztrák házzal békében marad, erős támasza leszen a dynastiának, s ekkor a »független nagy Illyrország«-ra nem lehet kilátásuk; ha ellenben segitik az osztrák házat, hogy határtalan uralmi vágyból minket, dynasticus fenmaradása legerősebb támaszát, maga törjön meg és segitik az országunkbeli nemzetiségeket, hogy hazánkat, mint a Krisztus palástját feldarabolják, akkor anynyival inkább kilátásunk lehet, hogy a »független, nagy Illyrország« markukba hull, minthogy a 48-iki izgalmak közben az osztrák ház hatalma alapjaiban ingadozott, Olaszország elveszettnek látszott, Prága fegyverben állott, Bécs a dynastiát menekülni kényszerítette s az összeolvadhatlan elemek ama természetellenes zagyvaléka, melyet osztrák-birodalomnak neveznek, szétbomlás felé látszott közeledni. — Ez volt a számitás, mely a horvátországi illyr-pártot az ellenünk való fegyverfogásra inditotta s e számitás láthatárára a világuralomra áhitozó panslavismus vészcsillaga vöröslött.

Meg kell azonban jegyeznem, hogy a horvát pártütés császári vezére: Jellasics az illyr-párt fanatismusát csak eszközül használta. Neki is voltak szlávhatalmi aspiratiói; ő is uraknak akarta a szlávokat, de uraknak az egységes osztrák birodalomban, nem azon kivül. Neki a »birodalom egysége« volt czélja, ezért ajánlkozott eszközül a bécsi udvarnak közreműködtetni nemzetét Magyarország megtörésére, mely ez egyesitésnek utját állta.

A tény tehát az, hogy a horvát nemzet kezdettől fogva végig a macska szerepét játszotta, mely nem maga számára kapargat gesztenyét a parázsból. Igaz, hogy kapargatása nem igen volt eredményes más számára sem; csak saját körmeit égette meg: de kapargatott.

A magyarországi szerbek s erdélyi oláhok vezéreinek és a Hurbán-féle szlovák panszlávoknak pedig Magyarország feldarabolása lebegett mint czél szemük előtt s ők igy okos-

kodtak: »Vágyaink valósitásának utjában a magyar áll; az uralkodó ház felhiv: működjünk közre a magyarok eltiprására; használjuk fel az alkalmat, midőn az uralkodó iránti hűség szine alatt s királyi pártfogás által fedezve, szabad büntetlenül pártot ütnünk. Igaz, hűséget kell szinlelnünk a dynastia iránt s felsőségét elismernünk, — de csak legyen megtörve a magyar nemzet: mi a horvátokkal egyesülve, majd megadjuk az utolsó lökést az ugyis roskadozó osztrák birodalomnak. S mi szerbek, kiszakitva Magyarországnak azon áldott részét, melyet szerb vajdaság-nak neveztünk el, azt a szomszéd Szerbiához csatoljuk, — mi oláhok, levágva a magyarok jobb kezét: Erdélyt s azt Moldva-Oláhországgal egyesitve, leteszszük az alapot egy hatalmas dákó-román állam alapitásához, mint örökösei Decebalus Dácziájának, mely még nem halt meg, csak aluszik, hiszen még csak ezerhétszáz negyvennégy esztendeje, hogy Trajanus császár által a föld szinéről elsepertetett, — mi pedig szlovák panszlávok Csehországgal, Morvával, Sziléziával Szvatopluk nagy Maharaniáját helyreállitjuk, lépcsőül a panslavismus világuralmához.«

Ezen aspiratiók adtak fegyvert a bécsi udvar által ellenünk feluszitott nemzetiségek kezébe. Az erdélyi szászok is pártot ütöttek ellenünk; pártot ütöttek, gyámolitották az osztrák seregeket, de maguk nem verekedtek. Ez nem igen van természetükben. Nem hallottam hirét, hogy seregeink valaha egy szász zászlóaljjal találkoztak volna a csatatéren, hanem e helyett ők voltak az elsők a szomszéd Oláhországban lesben álló oroszokat be-»invitálni.« — A szászok magukat mindig a német birodalomhoz s ennek megszüntével az osztrákokhoz számitották s nagyon tetszett nekik a gondolat, hogy 1848-iki törvényeink felforgattatnak, mert ezek jogegyenlőséget állitottak fel a hajdani privilegiumok helyébe, melyek a szászoknak uralmat adtak volt a szász földön lakó oláhok fölött.

S mig a nemzetiségeknek ily czélok lebegtek szemeik előtt, a bécsi udvar ekként számitott: »Csak segitsenek a Gleichberechtigung eszméje által elámitott nemzetiségek a magyar nemzetet levernem; könnyü lesz mindnyájukat a közös szolgaság, a politikai annihilatio Gleichberechtigung-jába összeolvasztanom.«

Orosz segitségre volt szüksége, hogy megtehesse, de megkapta a segitséget, s azok, kiknek mi a szabadság egyenlőségét adtuk, most a rémületig élvezik a szolgaság Gleichberechtigung-ját, melyet szegény nemzetemnek nyakára háritani segitettek.

Igy támadt a legirtózatosabb belháboru hazámban, melynek leirhatlan siralmai az őrülés borzalmaival kábitják el az emlékezetet.

Önöknek, uraim, még mindig borzalom fut végig idegeiken, ha az utóbbi indus lázadás történelméből a cawnpori szörnyüségekre visszagondolnak. Oh! azok a szörnyüségek csak halovány árnyékai annak, a mit az én nemzetemnek szenvednie kellett, nem felbőszült vadaktól, hanem a magukat apostoli királyoknak is nevező s a szeretet vallásának templomát nagyon szorgalmasan látogató *) keresztény osztrák császárok pártfogásából. Emberek két deszka közé kötve s kézi fürészszel szétfürészelve, miközben nejeik ez irtózatos martyrságot végignézni kényszerittettek és megőrültek a látvány felett. Mások kapufélfára feszitve, czéltáblául pisztolylövési gyakorlatra. Mások meztelenül fához kötve, hol őket minden női érzelemből kivetkőzött furiák halálig szurkálták, csiklandozták. Voltak, kiket lassu tüznél sütöttek meg. Voltak, kiket szurokkal bevonva, fáklyákul égettek el, mint Nero a keresztény martyrokat. Volt eset, hogy egész családok hidegvérrel irtózatos kinzás közt mészároltattak le, a még rángatózó félholt testek egymásra gödörbe hányattak, s a csecsemő élve, a haldokló anya megcsonkitott testére dobatott, hogy ott éhen veszszen! — — — — —

Irtózatos! irtózatos!! Talán nincs eset a története-

*) Az ostentativ templomjárási szorgalom felől, mely a bécsi udvar öröklött szokásaihoz tartozik, mulatságosan van egy adat feljegyezve Richelieu herczeg emlékirataiban, ki egykor franczia követ volt Bécsben. A herczeg panaszkodott Polignac bibornoknak, hogy virágvasárnaptól husvétkeddig száz egész órát kellett a császárral templomjárásban töltenie. »Olyan szolgálat,« — ugymond — »melyet csak egy jól táplált izmos kapuczinus állhat ki.« — „Mit akar ön,“ — felelé Polignac bibornok, — „Rómában a kardinalisoknak hasonló szolgálatot kell tenniök; csakhogy igaz: ők azért fizetve vannak.“

lemben, mely ennyire igazolná a német költő ama rettenetes mondatát, hogy:

»der schrecklichste der Schrecken
ist der Mensch in seinem Wahn.«

És miért mindez? Irgalomnak istene, miért? — Csak azért, hogy a jogaira féltékeny, szabadságszerető magyar nemzet hazája az egységes osztrák birodalom tartományává sülyesztessék.

Kétségbe kellene esnie az embernek az erkölcsi világon uralgó örök törvények igazságossága felől, ha ez irtózatok okozói ellen a történelem igazságot nem szolgáltatna.

De a mi azokat az elámitott néptömegeket illeti, melyeknek körében amolyan sátánok, furiák is akadtak: én hallgatást parancsolva érzelmeimnek, melyek ez irtózatosságok emlékezeténél lelkemben felháborodnak, én számkivetésem keservei közt is azt kiáltom feléjük: »Bocsáss meg nekik atyám istenem, mert nem tudták, mit cselekszenek!«

Szegény áldozatjai egy gyászos ámitásnak! Mit kaptak jutalomul a készségért, melylyel a történelemben példátlan perfidia eszközeivé szegődtek? — Kaptak közös szolgaságot, melynek kötelékei közt a nemzetiségek egyenlősége a szó teljes értelményében keresztül van vive, mert mindannyian egyenlőn meg vannak fosztva a szabadságtól, melyet mi mindannyiuknak egyenlő mértékben megszereztünk, mindannyian egyenlőn kizsaroltatnak egy tönkre járó hatalom kapzsi bureaucratái által; mindnyájukat egyenlőn fojtogatja a mindnyájunknak németül kiszolgáltatott absolutisticus központositás.

Gyarló halandók, a minők vagyunk, mi néha zugolódunk annak a láthatlan valaminek látogatásai alatt, a mit a keresztény: gondviselésnek nevez! Nem mindennapi önmegtagadásra van szükségünk, hogy vigaszt merithessünk a gondolatból, miszerint ama törvények végrehajtásánál, melyek az emberiség rendeltetését kormányozzák, a történelem folyama néha irgalom nélkül végigsöpör egy nemzedéken, hogy szertetört romjainak pora a talajt maradandó eredményekre elókészithesse.

Lehet: ama mult viszályoknak s a jelen közös szolgaságának szenvedéseire szükség volt, miszerint az egykor kölcsönö-

sen féltékeny fajoknál az egymást-megértés ama viszonossága, a szándokok amaz összhangzása s a cselekvésnek amaz egysége magát kiforrhassa, mely a közös szabadságnak mind kivivására, mind megtartására szükséges.

Én itt egy szabad nép hallatára, nemzetem nevében szavamat adom, hogy: mi eltemetjük az ellenünk elkövetett vétkek emlékezetét a leszenvedett idők mohos sirjába, — temessék el bajtársaink a közös elnyomatás szenvedéseiben akármi nyelven szólanak, akármi templomban imádkoznak istenhez, temessék el ugyanazon sirba, ha mit ellenük vétkezheténk. Ne czivakodjunk a fölött, hogy mik voltunk: egyesüljünk arra, a minek lennünk kell. Mi kinyujtjuk feléjük az igaz testvériség kezét megszerezni az ő szabadságukat: nyujtsák ki ők is kezüket felénk, visszaszerezni a mienket. Mindnyájunknak volt valami felejteni, volt tanulni valónk. Én hiszem, hogy megtevénk. Okulva a multak hibáin s a jelen szolgaság közösségén, én hiszem az istent, hogy legközelebb, ha eljövend a percz

»a mint daczára mindennek eljövend« *)
»ujra végigküzdeni a magas ég láttára a szabadságnak harczát« **)

az ujjászületés nagy percze egyesülve találand érzelemben ugy, mint értelemben, egyesülve találand ugy akaratban, mint cselekvésben a közös jogért, a közös szabadságért!!

VII.

Adatok a császári forradalom politikai történelmének jellemzéséhez.

Megmagyaráztam a czélokat, melyek végett hazám vérbe-lángba borittatott. Most még a bécsi udvar bánásmódját kell adatokkal illustrálnom, miszerint a császári forradalom fokozatos kifejlődésének politikai történelme főbb vonásaiban tisztában álljon hallgatóim előtt.

*) »as came it will for a' that.« Burns.

**) »in the face of high heaven to fight over that combat for freedom once more.« Moore Tamás ir dalai.

A lázadás ugy Horvátországban, mint az Al-Dunánál és Erdélyben nyiltan az uralkodó akaratára való hivatkozással fedeztetett. Az uralkodó maga: V. Ferdinánd együgyü, nyavalygós ember, lelki-testi állapotánál fogva jóformán az erkölcsi beszámitáson kivül esett s a történteket környezetének, nevezetesen a császári család azon tagjainak kell beszámitani, kik az együgyü fejedelem nevének palástja alatt az uralkodást részint kezelték, mint Lajos és Ferencz Károly főherczegek (ez utóbbi Ferencz Józsefnek atyja, tulajdon az, a ki nehány héttel előbb nekem az osztrák ház örök hálóját fogadta), részint pedig sugallották, ez utóbbiak közt Zsófia főherczegnő (Ferencz József anyja) volt, Jellasics-nak legindulatosabb pártfogója. Azonban a monarchicus intézvény a király személyét annyi nymbussal veszi körül, hogy mi, kik békét óhajtánk, nem mulasztottuk el e nymbushoz folyamodni, kérvén a királyt: ne engedje, hogy saját neve s az uralkodó-ház tekintélye pártütés fedezésére felhasználtassék.

Akkor még nem jött el az álarcz levetésének ideje. Az osztrák ház dolgai Olaszországban nagyon rosszul állottak s Tyrolt kivéve, az egész osztrák birodalom forrongásban volt. A császári család tehát nem ellenezte, hogy az uralkodó az általunk kivánt kárhoztató nyilatkozatokat közrebocsássa. Maga Jellasics is pártütőnek lett bélyegezve s rangjától megfosztottnak, hivatalától elmozditottnak lett kihirdetve.

De mig e nyilatkozatokkal port szórtak a magyar nemzet szemébe, hogy önvédelmi erejét elzsibbaszszák, a hivatalos hierarchia utján kiadattak a bizalmas utasitások, hogy a császár kárhoztató nyilatkozatával senki se gondoljon, ez csak amolyan forma-dolog, melyet a körülmények szükségei tanácsoltak, hanem a császár akarata az, hogy a »hü szerbek és horvátok« a magyar minisztériumnak ne engedelmeskedjenek, hanem az osztrák kormány rendeleteihez tartva magukat, a pártütést erélyesen folytassák; biztosittattak, hogy a császári katonai hatóságoknál közremüködésre, támogatásra számithatnak s tényleges segitségükről is pénzben, fegyverben, lövő-szerekben gondoskodva van.

Hallatlan dolog ez a történelemben, hanem positiv tény, melynek a kezünkre jutott iratokban minden kétséget kizáró bizonyitványait birtuk.

Engedjék, hogy néhány jellemző vonást idézzek.

Jellasicsot a király nyiltan pártütőnek nyilatkoztatta, — Latour osztrák hadügyér pedig tábori tiszteket, pénzt, ágyukat, fegyvert s lövőszert küldött neki. S midőn a dolog tudomásunkra jutván, az osztrák kormánynak hivatalosan szemére vetettük az árulást: azt kaptuk válaszul, hogy a fegyver-, ágyu- és lövőszer-küldés tévedésből történt, a pénz-küldés pedig azért, mert én, mint magyar felelős pénzügyminiszter nem akartam Jellasicsnak serege ellátására pénzt küldeni, bár erre az osztrák minisztérium által felszólittattam. — Miként tetszik önöknek a követelés, hogy még mi gondoskodjunk a hazánk ellen nyilt párttusában álló vezér seregének ellátásáról?

Jellasics fenyegette Fiumét. Mi két magyar zászlóaljat határoztunk köldeni koronánk e drága gyöngyének védelmére s a nyilt lázadásban levő Horvátországon keresztül nem küldhetve, felszólitottuk az osztrák birodalmi kormányt: engedje meg, hogy vasuton, Styria felé küldessük. — Megengedte, hanem utközben Fiume helyett Olaszországba vitette Radetzky táborába. A szó szoros értelmében ellopta e két zászlóaljat. Panaszkodtunk s azt kaptuk válaszul, hogy ez is tévedésből történt. De a tévedést nem hozták helyre — Fiumét elvesztettük.

Jellasics pedig, a király által rangjától megfosztott s pártütőnek nyilatkoztatott Jellasics nemcsak folytonos hivatalos érintkezésben állott az udvarral s az osztrák kormánynyal, hanem személyesen vezette fel a horvát külküldöttséget, mely Horvátországnak a magyar koronától való elszakadását az udvarnak hirül vitte. S a katonai rangjától megfosztott embert és társait amugy »magán minőségben« még a császár is elfogadta. A dynastia tagjai nemcsak legnagyobb szivességgel fogadták, de sőt ekkor állapitották meg vele az összeesküvés további részleteit, Zsófia főherczegnő pedig könyekre fakadva biztositotta őt és társait, hogy »szive velük van.« — Meg is éreztük e női sziv forrongásának rettenetes átkát, le egészen Batthyáni Lajos s az aradi vértanuk legyilkoltatásáig és a vérszomjas dühig, mely eltiport hazámból egy nagy temetőt csinált.

A magyar minisztérium felkérte a királyt: adná ki kirá-

lyi parancsát váraink s az országunkban tanyázó katonaság parancsnokainak, hogy tartsák tiszteletben az alkotmányt s engedelmeskedjenek a nemzeti kormánynak. A királyi parancsok leérkeztek István főherczeg nádor királyi helytartóhoz s a miniszterelnök által ellenjegyezve, postára tétettek. De a főherczeg, kinek titkos utasitása volt a végrehajtást meghiusitani, a parancsokat titkon visszavétette a postáról; megtaláltuk a visszalopott leveleket hátrahagyott irományai között, midőn később alkotmányos kötelességeinek teljesitése elől az országból megszökött.

A szerb lázadásra szintugy kárhoztatás lett kimondva a király által, de császári főtisztek vezették ellenünk a lázadó seregeket. Mindjárt első csatáinkban a szent-tamási és földvári sánczoknál osztrák katonasággal találkoztunk a lázadók soraiban; osztrák fegyvereket szedtünk össze a csatatéren és a foglyoknál; Mayerhofer ezredes osztrák főconsul Belgrádban volt az, ki hivatalos minőségben fegyveres csapatokat gyüjtött a szomszéd Szerbiában s küldött a lázadók segitségére, ugy, hogy ezekkel s a császári kormánytól közvetlenül nyert támogatással a szerbek csakhamar erőditett állásaikban harminczezernyi fegyveres erővel s ötven ágyuval rendelkeztek; később pedig, midőn gyanakodni kezdve, hogy csak amolyan parázsból gesztenyét kaparó szerepre használtatnak fel a bécsi udvar által, a pártütő szerbek hajlamot kezdtek mutatni, hogy velünk kialkusznak, — a nyavalyás V. Ferdinánd császárral levelet iratott környezete a »kedves Rajacsics érseknek,« melyben őt császári tekintélyével inté, hogy velünk »pártütő magyarokkal« ne alkudozzanak, hanem a nyakunkra küldött császári seregekkel összhangzásban működjenek.

Ilyen a császári királyi erkölcsiség szótára! Ők lázadtak s lázitottak, ők ütöttek pártot a jog és a hittel erősitett törvény ellen; ők boritották vérbe-lángba szegény hazánkat: és minket, az orvul megtámadottakat, kiáltottak ki a világ előtt pártütőknek!

Ez Richelieu herczeg, egykor bécsi franczia követ, emlékiratainak eme szavait juttatja eszembe:

»A bécsi kabinet emberei annyira megszokták, ténynek mondani, a mi — tudják, hogy

— n e m i g a z, miszerint még csak el sem pirulnak, midőn rájuk bizonyittatik, hogy még a legfontosabb okmányokat, a legünnepélyesebb szerződéseket is meghamisitották.«*)

Nincs reá példa a történelemben, hogy egy nemzet ily bánásmóddal találkozott volna az országló hatalomnál.

Hozzájárult ehhez, hogy mi az ily perfidiával támogatott lázadás ellenében gyakorlatlan nemzetőreinken kivül jobbadán a hazánkban tanyázó osztrák katonaságra voltunk szoritva, minthogy ennek az osztrák tartományokban elhelyezett magyar katonasággal folyvást sürgetett felváltását mindenféle ürügyek alatt folyvást kijátszották, minek az lett következése, hogy a hazánkban találtatott katonai elemekben védők helyett ellenségekkel találkoztunk.

Véderőről s pénzforrásokról kellvén gondoskodnunk, a magyar minisztérium felkérte a királyt, hogy országgyülést hivjon egybe.

Akkor még nem állott be az álarcz levetésének ideje; e kivánságot nem lehetett megtagadni. Az országgyülés összehivatott s a királyi trónbeszédben világosan ki lett mondva, hogy a király megvárja, miként haladék nélkül meg fognak a kormánynak mindazon eszközök adatni, melyek szükségesek, hogy »a megzavart belbéke helyreállittassék, a magyar szent korona egysége megőriztessék s a törvények sérthetlensége fentartassék.«

Azonban mialatt parlamentünk a had- és pénzerő kiállitásának módját s részleteit tárgyalta, a miniszterium pedig a végrehajtást előkészité: kedvező fordulat állott be az osztrák ház dolgaiban Olaszországban. R a d e t z k y visszavette Milanot s K á r o l y A l b e r t szárd király, a harcz folytathatása felől kétségbe esve, hazamenekült. Az olasz háboru be lett fejezve.

Ez által és szükség esetére az orosz segélynek biztositása által felbátoritva a bécsi udvar, elérkezettnek látta az időt az álarczot levetni s a cselszövés mesterségét nyilt erőszakkal felváltani.

---

*) R i c h e l i e u ez utóbbi megjegyzése a nő-ági örökösödés felett a bajor-házzal folytatott vitára vonatkozik. Lásd az 1-ső számu jegyzéket a pragmatica sanctióról.

Első lépésük az volt, hogy a katonaszállitásról s a minisztériumnak nyitandó hitelről a király saját felhivására hozott törvényektől a királyi megerősités megtagadtatott.

Megtagadtatott azon számitással, hogy vagy védtelenül fejet hajtunk a reánk mért erőszaknak, vagy ha megtámadott hazánkat királyi sanctió nélkül is védeni mernők, akkor Jellasics s a fellázadt szerbek és oláhok helyett minket fognak »pártütőknek« nyilatkoztatni.

Ezzel egyidejüleg a lázadás mind vakmerőbben garázdálkodott, mind sürübben és sürübben tüntek elő annak bizonyságai, hogy az uralkodó-ház Magyarország vesztére a pártütőkkel conspirál s Jellasics rég készülő betörése mindinkább imminenssé vált.

E válságos helyzetben megtettük az utolsó kisérleteket a királyt s az uralkodó-házat a hit szentségének s a törvényességnek utjára visszatériteni.

Száz tagból álló országgyülési küldöttséget menesztettünk Bécsbe, azon megbizással: jelentse ki a nemzet nevében ünnepélyesen a királynak, miként a nemzet tudja, hogy a pártütés fészkét s rugóját a király közvetlen környezetének összeesküvése képezi s azért joga van királyától megkövetelni, hogy a bünösöket eltávolitsa s megbüntesse; joga van megkövetelni, hogy a nemzetnek a törvények iránti tisztelet fentartásában s az alkotmányos nagy mű bevégzésében segitségére legyen és e kijelentés folytán biztositván a királyt, hogy a magyar nemzet őszintén el van határozva a horvát nemzettel való viszályt a szabadság, egyenlőség, tesvériség s a közös alkotmány alapján kiegyenliteni, — kivánja meg a királytól, hogy haladéktalanul Budára jőjjön, az ország védelmére hozott törvényeket szentesitse, a külföldön tartóztatott magyar katonaságot (a mennyiben nem ellenséggel áll szemben) az országba visszarendelje s a Magyarországon tanyázó seregeknek parancsolja meg, hogy kötelességüket lelkiismeretesen teljesitve, védjék a hazát a pártütők ellen, bárminő legyen is a zászló, melyet ezek bitorolni merészelnének.

Utasitva lett a nemzet küldöttsége, azt is tudtára adni a királynak, hogy e jogos kivánságok megtagadása a közbizalmat megrázkódtatná s a nemzetet, nagy sajnálatára, azon utra lépni kényszeritené, melyet az önfentartás szent kötelessége parancsol.

A szegény nyavalyás király ötölve-hatolva hebegte el a szájába adott, semmit nem mondó feleletet. Megjegyzésre méltó azonban, hogy arra, a mi a környezetében forrongó összeesküvésről mondva volt, mégcsak egyetlen egy szóval sem reflektált.

A tulajdonképeni válasz a magyar nemzet panaszos felszólalására ugyanazon napon a bécsi hivatalos lapban lett kihirdetve. Ez egy, négy nappal előbbről keltezett császári levél volt, melylyel Ferdinánd császár »kedvelt hivének«: Jellasics bárónak tudtul adja, hogy rosszakaratu vádaskodások által félrevezetve őt rangjától s méltóságaitól igazságtalanul megfosztotta ugyan, de azóta loyalitásáról meggyőződött s azért őt minden méltóságaiba örömmel visszahelyezi s neki meghagyja, hogy a maga elébe tűzött uton a birodalom érdekében szilárdul megmaradjon.

Ezzel az álarcz le volt vetve; az udvari összeesküvés meztelenül állott a világ előtt.

Egyszersmind leküldetett Pestre az osztrák császári minisztérium fentebb futólag emlitett emlékirata, melynek tartalma e szavakba foglalható össze: »Magyarország független kormányzata ellenkezik a birodalom egységével. A királynak nem volt joga az utolsó pozsonyi országgyülés által megszavazott törvényeket szentesiteni, mert azok sértik a »pragmatica sanctio«-t*) s azért az osztrák kormány követeli, hogy a magyar pénzügy, hadügy s kereskedelmi ügy az osztrák birodalmi miniszterium kezeibe adassék.«

Ez ultimatumkép volt fejünkhöz vágva.

No már, uraim, én hazámnak kétoldalu szerződéseken épült alaptörvényeivel mutattam ki önök előtt, hogy Magyarország s az osztrák birodalom közt az egyedüli közjogi kapocs a fejedelem személyének egysége volt, de »birodalmi egységről«, mely hazámat Austriával akármely kigondolható tekintetben kormányzati közösségbe keverhetné, a magyar állam-

*) Lásd a fentebb idézett 1-ső számu jegyzetet a »pragmatica sanctio«-ról.

jog annyira semmit sem tud, hogy ennek egyenesen ellenkezője: »Magyarországnak egész kormányzati rendszerében semmi más országnak le nem kötött függetlensége« azon alap, mely az osztrák-ház nőági örökösödésének feltételéül volt kikötve. S igy minden további szó nélkül önökre bizhatom megitélni: vajjon igazam van-e, midőn azt mondom, hogy a »pragmatica sanctio«-nak (melyhez a magyar államjognak különben is semmi köze nincs) amaz ultimatumban felállitott magyarázata egyenes hitszegés, egyike azon hazugságoknak, melyeket Richelieu oly élesen, de oly méltán megbélyegzett.

A magyar pénzügyet, hadügyet, kereskedelmi ügyet az osztrák kormány kezébe adni, vagy annak ez ügyekbe való bármi avatkozását megengedni annyi volt volna, mint Magyarországot a független nemzetek sorából saját kezeinkkel kitörülni.

Nem volt köztünk egy ember sem, egyetlenegy sem, ki az anyagyilkosság e gondolatától vissza nem borzadt volna! Azt mondtuk: »Nem! soha!« Nem volt egyetlenegy magyar sziv, mely másként érezett, egy magyar ajk, mely mást mondott volna. Mint egykor II. Amurat Várnánál ellenünk, ugy mi Austria ellen felemeltük ég felé az ünnepélyesen kötött államszerződést; mint ő, ugy mi is felkiáltottunk: »Isten, keresztények istene, büntesd a hitszegőt!« — s fegyverre szólitottuk a nemzetet és védtük magunkat.

A mi ezután következett, eléggé ismeretes, miszerint csak a főbb momentumok rövid emlitésére szoritkozhassam.

Jellasics parancsot kapott több mint negyvenezer főnyi rendes sereg élén betörni Magyarországba. Betört a császár nevében!

A hazánkban volt katonaság legnagyobb része az általa lobogtatott császári zászlóhoz pártolt.

Az országgyülés felszólitotta István főherczeg nádort, hogy, mint hivatalánál fogva az ország főkapitánya, szálljon táborba és védje a hazát. Elment, de egy értekezletnek Jellasics-csal megkisérlése után egy este visszatért Budára s a következő éjjel titkon elhagyta a hazát; — Bécsbe szökött, levelet hagyva hátra iratai között, melyben hivataláról lemondását jelentve, azzal indokolta eltávozását, hogy »a

Jellasics elleni harczot neki a király megtiltotta.«

Mindenfelől árulástól környezve, helyzetünk irtózatos volt. De a honszeretet s a nemzet rendületlen jelleme őrködött a haza felett. Jellasics kérkedő hadjárata tizennyolcz nap alatt szégyenletes véget ért. Egyetlenegy csata után három napi fegyverszünetért könyörgött s annak pajzsa alatt elfutott seregével az országból Windischgrätz oltalmazó szárnyai alá. Futott oly sebességgel, hogy a »jönnek a magyarok!« hirére Győrött még ebédjét is félbenhagyta. — Tiz—tizenkét ezer főnyi tartalék-seregét nemzetőreink s népfelkelésünk foglyul ejtették.

A legimminensebb veszély ekként el levén háritva, sereget gyüjténk nyugoti határaink védelmére. Folytattuk a harczot a szerbek ellen, védekeztünk Erdélyben a császárilag támogatott oláh lázadás ellen s hadsereg-szervezésre forditók gondjainkat.

E közben Ferdinánd király pártütésnek nyilatkoztatta ki azt, hogy a reánk mért halálos csapást lehajtott fővel nem fogadtuk, hanem védeni merészeltük vérbe-lángba boritott hazánkat. Megkülömböztetésnek, dicsőségnek tartom, hogy a királyi hitszegés e kitöréseiben én lettem kiválólag a düh czéltáblájául kiszemelve. — E fenyegetések a népet nem ingatták meg hűségében a haza iránt.

Erre a király oktober 3-án egy (Jellasics elfogott futárjainak papirjaiból tudomásunkra jutott) manifestumot bocsátott világra, melyben országgyülésünket feloszlatottnak, minden rendeleteit és határozatait megsemmisitetteknek jelentette ki, a pártütő Jellasics-ot, ki hazánkat fegyveres erővel megtámadta s kit mi az országból kidobtunk, határtalan hatalommal királyi biztossá, dictátorrá nevezte ki, neki mindennemü fegyveres erőt alárendelt, alkotmányunkat, törvényeinket, intézvényeinket s polgári hatóságainkat felfüggesztette s Magyarországot ostromállapotba helyezve, haditörvényeknek vetette alá.

Ez annyi volt, mint a pártütést gunynyal tetézni.

A nemzet törvényesen választott képviselői nem is engedték magukat ez insultus által sem hivatásuk betöltésében, sem kötelességeik teljesitésében megzavartatni.

Mire aztán, látván, hogy néplázitás, horvát és oláh határőrök s ezeknek nyujtott császári segély által Magyarországot igába nem verhetik, elhatározták, hogy császári hadseregük egész erejét reánk vetik.

De mielőtt ezt tennék, előbb palotaforradalmat csináltak. Deczember 2-án (ugylátszik : ez a nap az államcsinyek választott napja Európában) a nyavalygós V. Ferdinánd királyt, ki 1848-iki törvényeinket szentesitette, lemondásra kényszeritették, öcscsét : Ferencz Károly főherczeget, ki e szentesités korában az országlást kezelte, félretolták s a tizennyolcz éves Ferencz József főherczeget emelték a császári trónusra, miszerint a jognak, erkölcsiségnek minden fogalmát kigunyoló azon állitást hirdethessék a világ előtt, hogy mert ennek nem volt része a 48-iki törvények szentesitésében, azok őt nem is kötelezik.

A magyar korona nem olyan hánytvetett portéka, melyről a magyar nemzet hire — tudta — megegyezése nélkül igy rendelkezni lehessen. Magyarország az uralkodás e változtatását jogtalannak, törvénytelennek nyilatkoztatta ki s az mind e mai napig csak merő bitorlás; a nemzet által nincs elismerve. *)

Azonban az osztrák császárrá (de nem magyar királylyá) forradalmilag előléptetett fiatal főherczeg, ki »Austria egybeforrasztását tüzte ki élte feladatául«, egy vélt győzelem álhire által elkapatva, Olmützből 1849. márczius 4-én kelt iratával hazánkat az államok sorából kitöröltnek, a magyar nemzetet egyszerüen nemzetiséggé lesülyesztettnek s az ezredéves Magyarországot, mint egyszerü koronatartományt, az egységes austriai birodalomba beolvasztottnak kiáltotta ki.

Mi e »blasphemia«-ra győzelmekkel — melyek őt segélyt koldulni az orosz czár lábaihoz sodorták — és miután minden lépésünk tisztességes alkura jutni visszautasittatott, győzelmeink folytán függetlenségi nyilatkozatunkkal válaszoltunk.

Ezek a reánk kényszeritett szabadságharcz főbb politikai momentumai és ilyen e harcznak eredete, jelleme, természete.

*) Ez 1858-ban, mikor e beszédek tartattak, még igy volt.

És én ezeknek alapján felemelt fővel hivom ki isten és emberek itéletét, hogy ki volt a felforgató forradalmár? Austria-e, ki minden legkisebb kihivás, minden ok nélkül, pusztán hatalmi nagyravágyásból mindent, a mi jog, mindent, a minek embereknél szentnek kell lennie, ily hallatlan perfidiával, ily borzasztó eszközökkel megtámadott, — vagy pedig mi, kik mint becsületes emberekhez s hazafiakhoz illik, férfiasan védtük a meggyilkoltatás ellen hazánkat, mely nekünk édes anyánk?

Isten legyen biró közöttünk.

VIII.

Egy nevezetes adat a harcz végének történelméhez. — Az angol kormány magaviselete Magyarország iránt.

Miként küzdöttünk? miként harczoltanak névtelen félisteneink? mi módon buktunk el? — azt tudják önök; de egyről talán nincs tudomásuk.

Ámbár az oroszok czárja, minden rendelkezésére álló erejét, még szentpétervári gárdaezredeit is ellenünk inditotta, s ámbár ez s az elhagyatottság érzete a közhangulatra kétségtelenül leverőleg hatott, hazánk ügye mindazonáltal teljességgel nem volt reménytelennek tekinthető, midőn G ö r g e y, rég forralt árulását végrehajtandó, seregét, a szükségnek még csak árnyéka nélkül is, Világosra vezette, s ott a fegyvert letette.*)

Mondám: »a szükségnek még csak árnyéka nélkül is.« Mert legrosszabb esetben nyitva volt előtte az ut fel egész Komáromig, melynek bevehetetlen erődjeiben Klapka tábornok vezérlete alatt harminczkét ezer főnyi ép s még az utolsó napokban is győzelmes hadseregünk volt s hazánk dunántuli megyéinek bő erőforrásai még ugyszólván teljes épségben rendelkezésünkre állottak. De maga az ellenség sem tekintette Magyarországot legyőzöttnek, annyira nem, hogy mikor Görgey magát megadta, az orosz hadsereg azon ponton volt, hogy Magyarországból hadműködési alapjára: Galicziába visszavonul. P a s k i e v i c s herczeg, orosz fővezér már utnak inditotta hivatalos jelentését Szentpétervárra, urának tudtára

---

*) Lásd a 4. szám alatti jegyzetet a fejezet végén.

adva, hogy (ha a czár ugy akarja) jövő tavaszszal ujra felveheti a háborut, most azonban kénytelen a visszavonulást megkezdeni, mielőtt az őszi esőzések beállanának, mert különben, mindenütt ellenséges lakosságtól körülvéve s a saját honukban könnyen mozgó magyar seregek által folyvást zaklatva és szorongatva, nem kezeskedhetnék, hogy ellenséges földön csak nehezen mozogható s a sár és tél miatt kiszámithatlan szenvedésekkel küzdendő seregét a teljes elpusztulástól megóvhatja.

Én e tényt Du Plat ezredes, volt varsói angol főconsultól tudom, ki, midőn az utóbbi krimi háboru alkalmából Varsót elhagyni kénytelenittetvén, Angliába visszatért, ezt Milner Gibson urnál, számos parlamenti tag jelenlétében, azon hozzáadással beszélte el, hogy azt magától Paskievics herczegtől tudja, kivel, mint Lengyelország kormányzójával, a legbizalmasabb viszonyban volt.

Vegyék önök tekintetbe, hogy Görgey fegyverletétele idején még mintegy száz ezer emberünk volt fegyver alatt; Komárom, Pétervárad, Arad várai kezünkben: és el fogják képzelhetni, minő más volna most hazám sorsa, ha azon lelkesitő befolyás alatt, melyet az orosz hadak visszavonulása ugy seregünkben, mint a népnél a közszellemre gyakorlandott, még egy telünk volt volna fegyverkezésünket kiegészitenünk s honvédeinknek véres csatákban megritkult sorait kipótolnunk!

S ha e mellett még tekintetbe veszik önök a világszerte mindenütt, itt önöknél már hatalmas népies tüntetésekben is nyilvánulni kezdett rokonszenvet; ha meggondolják, hogy az orosz interventió a franczia nemzetgyülésen immár határozatilag a »szabadság jövőjére veszélyes«-nek lett kijelentve, az észak-amerikai köztársaság pedig már meg is tette függetlenségünk elismerésére az előkészitő diplomatiai lépéseket: bizonyosan nem fogják önök a vérmes conjecturák közé sorozni állitásomat, hogy ha Görgey, ugy katonai mint politikai tekintetben teljesen indokolatlan, fegyverletételével hazánkat el nem veszti, a magyar szabadságharcz azon egy tél folytán még a diplomatiai téren is számithatott volna azon politikai előnyökre, melyeket semmi »fontos európai esemény«-től nem lehet sokáig megtagadni, pedig ilyennek volt már az

oly dicsőségesen védett magyar ügy az angol parlamentben még maga lord Palmerston által is elismerve.

*

A nemes lord nevének emlitésével értekezésem azon fejezetéhez értem, melyben arról kell szólanom, hogy minő bánásmódban részesült szegény szerencsétlen hazám az angol kormány részéről.

Szomoru emlékü fejezet! Nem is idézném fel ez emlékezetet, ha az nem állana előttem, hogy tanácsos feleleveniteni a multak tapasztalatainak tanulságait, mert a jövendőnek oly árnyékát látom előrevetve az európai helyzet tükrére, mely azt gyanittatja velem, hogy a szabadságszerető brit nemzet a közelgő események mérlegébe közvéleményének sulyával belenehezedni nemsokára hivatva leend. Ismernie kell azt, a mi nem jó történt a multban, hogy ismétlésének elejét venni képes legyen.

A mint az osztrák álnokság vihara szülőföldem felett kitört, nemzetem parancsa a kormány élére engem állitott.

Intézkedtünk a támadás visszaverése iránt, de óhajtók, ha lehetséges, elejét venni a háboru iszonyainak.

E czélból egyrészt az amerikai egyesült államok bécsi követéhez fordultam, kérve őt: vetné magát közbe, hogy fegyverszünet negotiáltassék, — másrészt pedig hazánknak még a volt nádor-királyi helytartó által a német szövetséghez küldött egyik diplomatiai ügynökét Londonba utasitottam különös küldetésben a brit kormányhoz.

E küldetésnél egy nevezetes előzményre hivatkozhattam.

A magyar nemzet a mult század kezdetén kényszeritve találta magát a halhatatlan emlékü Rákóczy Ferencz fejedelem vezérlete alatt fegyverhez nyulni az osztrák-ház kiállhatatlan zsarnoksága ellen.

Már emlitettem, hogy Nagy-Brittania kormánya önként közbenjárónak ajánlkozott.

A magyar forradalom vezérei nemcsak nem kérték a közbenjárást, de sőt kinyilatkoztatták, hogy azt el sem fogadják, hacsak az ajánlat oly szavakba nem foglaltatik, melyek a fegyverben álló magyarok részére a hadviselő fél népjogi állását világosan elismerik.

A brit kormány nem vonakodott e kivánságot tekintetbe venni, s a megbizó leveleket a magyarok elégedésére módositva, Sunderland Károly grófot (earl) és a hires Stepney Györgyöt ő brit felségének, Anna királynénak teljhatalmu követeiül Magyarországba küldötte azon megbizással, hogy mint közbenjárók a magyar nemzet s az austriai ház között, tisztességes békét eszközöljenek.

Nem lehetett fel nem tennem, hogy önök most uralkodó királynéjának külügyminisztere ismeri ezen történelmi előzményt s a hires Stepney-iratok sem lehetnek előtte ismeretlenek.

Megbizásom tárgyát meg fogják önök érteni azon jegyzék itt következő kivonatából, melyet megbizottam 1848. dec. 11-én lord Palmerstonhoz intézett:

»A magyar korona és Austria közti viszonyok mindig a nemzetközi jog körébe tartozóknak s azon kérdések egyikének tekintettek, melyeknek a nagyhatalmak hozzájárulásával kell elhatároztatniok.«

»Ez alapon alulirt, Magyarország ideiglenes kormányának elnökétől megbizást kapott Londonba jönni s a brit kormánynak hiteles értesitést nyujtani a magyar királyság jelenlegi állapota felől, miszerint alkudozások indittassanak meg a végett, hogy a rend a magyar korona területén megszilárdittassék s az oktalan cselszövények által erőszakosan megzavart nyugalom helyreállittassék, mely cselszövények Európa állapotára érzékenyen visszahatandó forradalommal fenyegetnek, hacsak a törvények és lekötött hit iránti tisztelet egy reactionarius s egyszersmind forradalmi politikának vakmerő törekvései felett érvényre nem emeltetnek.«

»E kérdés európai szempontból való megoldásának szüksége sürgős levén, alulirt ő brit felsége külügyi fő államtitkárától mihamarébbi kihallgatást szorgalmaz.«

Ezenkivül utasitva volt a magyar ügyviselő Nagy-Brittania kormányának szabad kereskedési alapon kereskedelmi szerződést ajánlani, mely ajánlatnak fontosságát el fogják önök ismerni, ha meggondolják egyrészt, hogy gabnanemüek, bor, olajmagvak, kender, len, épületfa, festék-anyag, gyapju, dohány s mindennemü ércz és ásvány tekintetében Magyarország egyik legtermékenyebb, mondhatnám legtermékenyebb

országa Európának, s ha meggondolják másrészt, hogy müipari fejlődése mesterségesen lefojtatván a bécsi kormány által: Magyarország közel tizenöt milliónyi lakosságával többnyire földmivelő ország s mint ilyen, tág térrel is ajánlkozik az angol tőkének iparvállalatokra, tág piaczot is nyujthat angol iparáruk számára, minek fontosságát maga azon egy tény is eléggé illustrálja, hogy a háborunkat megelőzött évben mintegy huszonöt millió forintot adtunk ki csupán csak gyapotárukért, mely mennyiségben alig volt egy rőf angol áru, minthogy a Magyarországot Austria javára kizsaroló kormány magas, ugyszólván: tilalmi vámokkal annyira elzárt minden egyenes beviteltől a külföldről, hogy jobbadán a hazánk piaczát monopolizáló Austriára voltunk szoritva s anyagi jólétünk egy valóságos gyarmatrendszeri mostoha politikának áldoztatott fel.

Felhivom a gyülekezetet, megitélhetni: vajjon a magyar ügyviselő által előterjesztett szorgalmazás nem volt-e szintoly mérsékelt és illemes, mint a minő békés szellemü, tisztességes és jogszerü volt?

Emlékeztetem önöket, hogy mi sem nem csináltunk, sem azon időben nem szándékoltunk forradalmat. Mi a megtámadott fél voltunk, megtámadottak a legünnepélyesebb diplomatiai kötések ellenére, melyek az európai közjog kiegészitő részét képezik s melyeknek fentartására Anglia erkölcsileg kötelezve volt, mert emlitett önkéntes közvetités által Anglia lényegesen hozzájárult ahhoz, hogy a magyar nemzet megálljon győzelmeinek közepette, midőn — ha azon mediátió közbe nem lép — hatalmában volt örökre szakitani a bécsi udvarral, melyet őseink akkoron szintoly tökéletesen legyőztek, mint a miként mi legyőztük kilencz év előtt.

És emlékeztetem önöket arra is, hogy mi védtük ugyan magunkat a támadás ellen, melyet sem nem provocáltunk, sem reá okot nem szolgáltattunk, — de összeköttetésünket az osztrák házzal megszakitani azon időben nem kivántuk, még csak bármely uj jogot sem követeltünk. Mi csupán öröklött nemzeti szabadságainkat kivántuk fentartani, ugy miként pár hónap előtt királyunk által szabad akaratából szentesitett azon törvényeink által ujból meg lettek erősitve, melyek annyira mérsékelt körre szoritkoztak, hogy — a mint már emlitém —

az austriai ház Lombard-Velenczének önként hasonlókat ajánlott, lord Palmerston pedig elfogadhatlanul keveseknek nyilatkoztatott. Mi legfölebb csak annyit kivántunk, hogy ez a »kevés« további sértések ellen biztosittassék.

És miként fogadta lord Palmerston a magyar nemzet e loyalis szorgalmazását? Megtett-e még csak annyit is, hogy ha már hivatalosan nem akarta, legalább magánlag meghallgassa a felvilágositásokat, melyeket a magyar ügyviselő neki nyujtani ajánlkozott?

Nem tette. Alállamtitkára: lord Eddisbury által dec. 13-án a következő választ adta:

»Lord (viscount) Palmerston nem fogadhatja el önt. A brit kormánynak Magyarországról csakis mint az osztrák császárság egyik alkatrészéről van tudomása (the British government has no knowledge of Hungary except as one of the component parts of the Austrian Empire) s a mi közleni valója lehet önnek ő brit felsége kormányához, annak az osztrák császár képviselője utján kell történni.«

Gondolják meg, uraim, Anglia külügyminisztere minket azon ellenség képviselőjéhez utasitott, mely Magyarországot irtó-háboru iszonyaival boritotta el.

Anglia külügyminisztere volt az első széles e világon, a ki azon eszmének hivatalos kifejezést adott, hogy Magyarország az osztrák császárság egyik alkotó-részévé degredáltatik.

Pedig a nemes lord sokkal jelesebb államférfiu, mintsem ou tudta volna, hogy Magyarország az osztrák császárságnak nem alkatrésze s az sohasem is volt. Lehetetlen volt nem tudnia, hogy az osztrák császárság nagyon uj alkotás (akkor még csak 42 éves volt), Magyarország pedig közel ezer év óta szabad és független országul foglal helyet Európa államai között. Lehetetlen volt nem tudnia, hogy maga az osztrák császárság keletkezése s az európai közjognak még ma is alapját képező bécsi congressus is elválasztó-vonalat huztak azon császárság és Magyarország között; lehetetlen volt nem tudnia, hogy Nagy-Brittania kormánya Magyarországot nemcsak mindig önállónak tekintette, hanem Austriától megkülömböztetett állami létére az utóbbi franczia háboruk alatt még különös

diplomatiai sulyt is helyezett. És ha — megfoghatlanul — sem ezekről, sem Magyarország közjogáról nem volt volna is tudomása: arra legalább lehetetlen volt nem emlékeznie, hogy alig hét hónap előtt ő maga ünnepélyes hivatalos értesitést kapott V. Ferdinand magyar királytól, ki egyszersmind Austria császárja is volt, mely szerint ő brit felsége kormányának tudtul adatott, hogy Magyarország törvényes függetlensége egy független magyar felelős miniszterium alakitásával ujabb megszilárditást nyert s hogy jövendőre Magyarország mind vizen, mind szárazon saját külön szineit használandja.

De mindez semmitsem használt, valamint az sem használt, hogy a magyar ügyviselő sietett ő lordsága járatlanságának s emlékező tehetségének egy ujabb jegyzékkel (decz. 15-én) segitségére lenni, melyben neki kétségbevonhatlan adatokkal bebizonyitotta, hogy Magyarország nem alkatrésze az osztrák császárságnak, hanem független, szabad ország.

Lord Palmerston, mintha csak nem Anglia, hanem a Magyarországnak az osztrák birodalomba beolvasztása végett forradalmi eszközökhöz nyult Austria minisztere volna, mindezt nem vette tekintetbe, hanem ugyancsak lord Eddisbury által decz. 19-én adott második válaszában, előrebocsátva, hogy »nem vehet tudomást a Magyarország s az osztrák tartományok (dominions) közti belkérdésekről«, ujra csak a mellett maradt, hogy »a brit kormánynak nincs diplomatiai viszonya Magyarországgal, kivéve: mint az osztrák császárság alkatrészeivel és Magyarországot illető közléseket csak az osztrák császár diplomatiai organuma által fogadhat el.«

S ha valaki a formaságok slendriánját a jognak, igazságnak, erkölcsiségnek fölibe helyezve, azt hozná fel lord Palmerston e szivháboritó eljárásának mentségére, hogy másként nem lehetett, mert Anglia nem állt külön diplomatiai viszonyban Magyarországgal, én erre, mellőzve minden más okot, magát Palmerston lordot állitanám fel czáfolatul, mert hiszen Anglia Szicziliával sem állott Nápolytól elkülönitett diplomatiai viszonyban, de ezt nem tekintette akadálynak arra, hogy Szicilia forradalmi kormányával formaszerü diplomatiai összeköttetésbe bocsátkozzék; nemcsak

elfogadta a forradalmi Sziczilia biztosait, hanem még angol hajót is küldött értök, mely őket Angliába szállitsa, az admiralitásnak pedig parancsot adott, hogy Sziczilia forradalmi zászlaja ünnepélyesen üdvözöltessék.

Minket pedig, kik a rend, nyugalom, béke szent érdekében kopogtattunk az angol külügyi hivatal ajtaján, minket vérig sértő gunynyal a hazánkat vérbe-lángba boritott ellenséghez küldött!

Bizony bizony mondom: az angol kormány az igazságot nagyon külömböző mértékkel méri.

Pedig van még más, van még nagyobb sérelmünk is.

Az utóbbi nyolcz év alatt kiszivárgott diplomatiai felderitések semmi kétséget sem hagytak fenn azon történelmi tény felől, hogy Magyarország megtámadtatása elhatározott szándokkal ki volt csinálva Austria és Oroszország között.

Hogy mi inditotta az orosz autocratát e lépésre? — könnyü belátni. Érezte, hogy szomszédjában az alkotmányos élet példájának lehetetlen lesz ébresztőleg nem hatni saját birodalmának szolgaságra kárhoztatott népeire. Ha 1848-iki törvényeink gyakorlati érvényre jutni engedtetnek: az alkotmányos élet Austriában is valósággá válik s ebben és különösen Galiczia szabadabb életének a szomszéd Lengyelországra visszahatásában az orosz autocrata veszély forrását látta saját kényuralmának biztosságára. Ezért volt kész az osztrák háznak Magyarország leigázására segédkezet nyujtani. Tudta, hogy Magyarországgal az osztrák ház birtokaiban: a szabadság fellegvára esik el s ennek elestével vagy nyiltan visszatér az osztrákház öröklött absolutisticus hajlamaihoz, vagy ha alkotmányos alakoskodásra szorulna is, ez csak a valóságnak és állandóságnak minden garantiáját nélkülöző amolyan paródiája lenne a szabadságnak, mint az volt, melyet Sándor czár a bécsi congressus után Lengyelországban eljátszatott. Egy ily Austriának sem példája, sem befolyása nem fenyegetheti földindulással az orosz autocratia rengeteg épületét.

Az absolutisticus elvnek épugy megvan a maga érdeksolidaritása, mint a szabadság elvének. A mi tért emez nyer, amaz elveszti, és megforditva. Fájdalom, a népek nem érzik oly elevenen ez érdeksolidaritást, mint a kényurak. Amaz átkai az emberiségnek, kik magukat istenkáromló szó-

járással az »isteni jog« letéteményeseinek hirdetik, egy »kölcsönösen biztositó társulat«-ot (mutual insurance company) képeznek.

Ez volt egyik indok, a másik az volt, hogy az orosz czár czinkost akart magának biztositani az osztrák császárban a török birodalom felosztására, mint biztositott Lengyelország felosztására.

A Magyarország ellen kifőzött terv az volt, hogy Austria lázitsa a nemzetiségeket, tudjon ámitani, de ne koczkáztasson egyenes támadást a magyar nemzet ellen, mielőtt egy orosz sereg elhelyezkednék a szomszéd moldva-oláh fejedelemségekben, miszerint szükség esetére kéznél legyen.

Oroszország ez elhelyezkedésre azon izgalmat használta ürügyül, mely a franczia forradalom erkölcsi lökése folytán a két oláh fejedelemségben is forrongott.

Mi magyar miniszterium, a mint az orosz seregeknek a Pruthnál összpontositása tudomásunkra jutott, siettünk annak értelme felől kérdést tenni a bécsi orosz követségnél. Azt kaptuk válaszul, hogy az csak szorosan önvédelmi vigyázatból történik; igaz ugyan, hogy ha Oroszország a fejedelemségek kormányai által a forradalóm ellen segédkezésre szólittatnék fel, e felszólitásnak az adrinápolyi békeszerződésben elvállalt kötelezettségnél fogva eleget tenni magát indittatva találhatná, de azt teljességgel nem ellenséges szándékkal tenné a porta iránt, minket pedig biztosit ünnepélyesen, hogy Magyarországgal jó szomszédsági viszonyban kiván állani s barátságos indulatán csak az változtathatna, ha a szomszéd moldva-oláh fejedelemségekből Oroszország ellen intézett fegyveres csoportosulásokat engednénk saját területünkön.

E figyelmeztetés egyenesen a moldva-oláhországi menekültekre vonatkozott. (Lengyel csapatról még akkor szó sem volt hazánkban.) Mi siettünk kijelenteni, hogy a magyar nemzet vendégszeretőleg fogad ugyan mindenkit, a ki nála menedéket keres, de azt sohasem fogja megengedni, hogy a menekülők a vendégjoggal visszaéljenek, — s hogy igéretünket tettleg is valósitsuk, az oláh menekülteket a határok közeléből bellebbeztük.

Az orosz seregek csakugyan bevonultak Moldva-Oláhországba. Mi akkor saját királyunk által országgyülésre ösz-

szehiva, a szerb lázadás és horvát pártütés ellenében a rend és törvény védelmének eszközeiről tanácskoztunk. A magyar jellem őszintesége képtelen volt feltenni saját uralkodó-háza felől, hogy álnokul vesztünkre tör. Az, hogy maga a király szólitott fel katonaállitásról s pénzről gondoskodni, elég volt arra, hogy összeütközést Austriával nemcsak közelnek nem, de még csak lehetségesnek se vélje nemzetünk, s ennél s az orosz követtől nyert biztositásnál fogva még csak nem is képzeltük, hogy az orosz seregeknek Moldva-Oláhországba bevonulása voltaképen nem más, mint bevezető hadi-mozgalom az ellenünk tervezett támadásra.

De lord Palmerston tudta, hogy az. Ott van a kék könyvekben sürgönye sir Stratford Canning-hez, Anglia konstantinápolyi nagykövetéhez, mely sürgönyben következők olvashatók:

»Az oroszok előnyomulása a dunai fejedelemségekbe nincs összefüggés nélkül a magyarországi eseményekkel. Az orosz czár tekintetbe vette a lehetőséget, hogy az osztrák kormány által fel fog szólittatni, miszerint legyen segitségére a rend helyreállitásában Pesten.« *)

A hit szentségének megtörésével támadni meg Magyarországot, hogy alkotmányától, szabadságától, függetlenségétől erőszakkal megfosztassék: ezt Anglia alkotmányos külügyminisztere »a rend helyreállitásának« nevezte.

Ez értesités folytán sir Stratford Canning, bölcsen előrelátva a rettenetes következéseket, melyek a török birodalom jövendőjére hárulandnak, ha területe hadmüködési alapul engedtetik használtatni egy senkit nem bántó szomszéd barátságos nemzet ellen: tanácsolta a portának, hogy tartsa fenn semlegességét. De lord Palmerston rosszalta e tanácsot s kötelességévé tette követének egyenesen odahatni,

*) »The advance of the Russians in the Danubian principalities is not unconnected with the events in Hungary. The Emperor of Russia has contemplated the possibility of his being asked by the Austrian government to assist them in restoring order to Pesth.« (Palmerston — Sratford Canning-nek nov. 7. 1848.)

hogy a porta, területének semlegessége végett összeütközést Oroszországgal és Austriával ne koczkáztasson. S midőn az orosz invásió czélja s természete felől a parlamentben interpelláltatott, Anglia külügyminisztere nem mondta meg a parlamentnek, hogy az orosz invásió czélja: Magyarország szabadságának s függetlenségének eltiprásában Austriát segiteni, — hanem azon nyilatkozattal ütötte el az interpellatiót, hogy a dunai fejedelemségek invásiója tökéletesen rendén van s teljességgel nem bir semmi fontossággal.

Ezekből láthatják önök, uraim, hogy szerencsétlen hazám mennyire le van lord Palmerstonnak kötelezve. A nemes lord (bocsássanak meg e trivialis, de a ténynek egészen megfelelő hasonlatért) az orosz és osztrák autocraták irányában egyenesen azt a szerepet játszotta, melyet az ökölharcz terminologiája »palaczktartó«-nak (bottle holder) nevez.

E tények folytán az erdélyi szászok parancsot kaptak Bécsből, hogy invitálják be az orosz seregeket a szomszéd Oláhországból. Az oroszok minden szó nélkül benyomultak Erdélybe. Egyelőre csak tiz—tizenkétezernyi sereggel. Tapogatózás volt: hogy mit mond a népjog e megsértéséhez Európa? mit különösen az alkotmányos elv nagy képviselője, a hatalmas Anglia?

Erdélyi seregeink halhatatlan emlékü fővezére: Bem tábornok megverte az egyesült osztrák-orosz hadat, s itt mellettem ülő vitéz barátomnak: Ihász ezredesnek, ki egy kis csapat élén Verestoronynál állott, egy szép estve a következő classicus parancsot küldte:

»Meghagyatik önnek az ellenséget holnap reggel az országból kidobni.«

És vitéz barátom másnap délben jelentést tett, hogy »kidobta«.

És az orosz várt, hogy mit fog azon Anglia mondani, melynek nevében alig husz év előtt, midőn a portugal nép szabadságharczát külavatkozás fenyegeté, lord Palmerston dicső elődje: Canning György e szavakkal kiáltott »megállj«-t az avatkozásnak:

»A mig Nagy-Brittania kart emelhet fel, e kar fel fog emeltetni minden hatalom ellen, mely erőszakhoz merne nyulni, hogy a

nemzetek szabad választásának utjába álljon s belügyi függetlenségüket béklyóba verje.« *) — —

Ha lord Palmerston, e dicsőséges példával szeme előtt, csak e pár szót irta volna fel egy szelet papirosra: »Orosz, megállj! Nagy-Britaniának ellenvetése van minden további avatkozásod ellen Magyarország házi dolgaiba«, — a minő igaz, hogy a nap világit, oly bizonyos, hogy többé egyetlenegy kozák lába sem szentségtelenitette volna meg martyr hazánknak vérrel áztatott szent földjét.

Ámde e helyett lord Palmerston szóról-szóra ezt irta Szent-Pétervárra:

»Ő brit felségének kormánya nem tekinti az alkalmat olyannak, a mely Nagy-Brittania részéről valamely formális véleménynyilvánitást tenne szükségessé az ügy felett. **)

E nyilatkozat egy valóságos büntetlenségi diploma (charter of impunity) volt! Ekként felbátoritva, mondhatnám: neki biztatva, az orosz czár kétszázezer főnyi fris sereget dobott fényes győzelmek közt megritkult sorainkra és midőn Anglia magatartásának váratlan gyászhire, midőn a tapasztalás, hogy ellenünk mindenkinek minden szabad, a közszellemre lehangolólag hatott s e lehangoltság utat egyengetett amaz árulásra, mely nélkül Magyarország »névtelen félistenei« végre is azt tették volna az orosz hordákkal, a mit vitéz barátom előhadukkal tett: akkor, uraim, alig hogy bukásunk hire Londonba érkezett, Nagy-Brittania kormánya sietett a bécsi udvarnak »elégedését«, az orosznak meg épen »örvendezését« jelenteni a háboru »szerencsés« bevégzése fölött!!!! . . .

A »királyok erkölcsiségének« nemes áldozatát, a szerencsétlen lengyel nemzetet kivéve, nincs példa az ujabb kor történelmében, hogy egy nemzet életének eltiprása körül a

---

*) »While Great Britain has an arm to raise, it shall be raised against the efforts of any power, that shall attempt forcibly to control the choice and fetter the domestic independence of nations.«

**) »Her Majestys government have not considered the occasion to be one which calls for any formal expression of the opinions of great Britain on the matter.«

népjog égrekiáltó megsértése annyi conniventiával találkozott volna Európa hatalmainál, különösen az angol kormánynál!

Pedig a reánk mért kehely nem csupán az elnyomatás kelyhe; mi nemcsak szabadságunktól: mi nemzeti létünktől fosztattunk meg; kitörülve az élő nemzetek sorából, nemzetből nemzetiséggé sülyesztve, az ezeréves Magyarország, melynek a keresztény polgárisodás annyi hálával tartozik, Európa conniventiája folytán már nem is ország, hanem csak egy természetellenes gyuradék egyik szeletje; »koronaföld«-nek nevezett majorság, melyen az önkény féktelenül garázdálkodik.

És mennyi martyrvér, hidegvérrel kiontott martyrvér még a harcz után is! minő kielégithetlen boszuszomj! mennyi bitófa, golyó, tömlöcz, számüzetés, vagyonelkobzás! minő megtagadása minden emberi érzelemnek, mely még a hölgyek nyilvános megvesszőzésétől sem borzadt vissza! mennyi nyomor! mennyi siralom! mennyi szétdult boldogság! mennyi szentségtelenség! mennyi szenvedés!

Bizony bizony mondom: ha valaha volt nép, mely elmondhatta, árva nemzetem elmondhatja a Próféta siralmainak ama szivrázó szavait:

»tekintsétek meg és lássátok, ha vagyon-e olyan bánat, mint az én bánatom!«

És miért mindez? Irgalomnak istene! miért?

Csak azért, hogy az, a mit Austriának neveznek, azt mondhassa: »Felemeltem hatalmam egységének épületét a magyar nemzet sirhalmán. Igaz, hogy nem magam erejével emeltem fel, de felemeltem. Mit jog! mit eskü! mit szerződések! A népek csak kövek családi hatalmam egységének épületéhez, a czél én vagyok!«

IX.

Párhuzam európai fontosság szempontjából Austria s Magyarország közt.

De hát mi az az »Austria« Európának, hogy neki mindez nemcsak szabad, de még conniventiával is találkozik, még azon Anglia kormányánál is, mely az alkotmányos elv nagy képviselőjének hirében áll?

Mi az az »Austria?«

Egy jeles franczia irónak még e szörnyüségek előtt (1847-ben) irott eme szavait adom e kérdésre válaszul:

»Austria még csak nem is nemzet.« Neki a politikai philosófia még azt is contestálhatja, hogy joga van élni.

Európa ujjászervezése felbomlása volna ama szörnyeteg csoportosulatnak, melyet a feudalis örökösödés véletlenei s még inkább a bitorlások hosszu sorozata alakitottak. A sir, mely a »római szent birodalmat« elnyelte, magának követeli e vampyrt, mely a megcsonkitott nemzetiségek ágyékába ragadt.« *)

Vonjunk párhuzamot, európai fontosság szempontjából, Magyarország és ezen Austria között, melyről a szó szoros értelmében igaz, hogy még csak politikai létjoggal sem bir, mert még csak nem is nemzet.

Hogy minő megbecsülhetlen szolgálatokat tett Európának azon Magyarország, melyet angol államokmányok »fortissimum et celeberrimum rei publicae christianae propugnaculum« czimmel tiszteltek meg? — ezt már elmondtam

De hol van az a titokbuvár, a ki fel birja fedezni, hogy minő maradandó becsü szolgálatot tett valaha Európának az Austria, mely még csak nem is nemzet? minő jótékonysággal az emberiség iránt, miféle érdemekkel van neve bejegyezve a történelembe?

Azzal, hogy — házasodott. »Tu felix Austria nube!«

Ez minden, a mi ha nem is érdem, legalább nem bün történelmében. Minden egyéb bün. Üssék fel önök ama nagy koreszmék akármelyikének évkönyveit, melyek az emberiség előhaladásában mértföldjelzőkül állanak; üssék fel a lelkiis-

*) Henri Martin: De la France, de son Génie et de ses destinés Paris 1847. pag. 325: »L'Autriche? elle n'est pas nation. — La philosophie politique peut lui contester jusqu'au droit de vivre. La réorganisation de l'Europe serait la dissolution de ce monstrueux assemblage qu'ont formé moins encore les hasard de l'hérédité féodale qu'une longue série d'usurpations. La tombe ou s'est. engloutie le Saint Empire romain réclame ce vampire attaché aux flancs des nationalités mutilées.«

mereti szabadság, üssék fel a politikai szabadság küzdelmeinek történelmét: melyik oldalon találják azt a nem-nemzetet, Austriát? — Mindig, mindenütt a sötétség, az elnyomás, a korszellemmel daczoló erőszak oldalán.

És minő irtózatot gerjesztő lapokat foglal el az osztrák ház*) az emberiség e küzdelmeinek történelmében! Csak maga az egy II. Ferdinánd alatt tiz millió emberélet esett áldozatul azon uralkodási maximának, hogy: »jobb egy sivatag puszta, mint oly ország, melynek lakosai hereticusok.«

Vagy korunkra térve: emlékezzenek vissza önök a carlsbadi, bécsi, troppaui, laibachi, veronai congressusokra, melyek gyakorlati alkalmazást adtak a népszabadság kiirtására intézett ama koronás összeesküvés elveinek, melyet »szent szövetség«-nek neveztek el.

Ez a szentségtelen szövetség két elvre lett alapitva. Egyik az, hogy a fejedelmek az istenség delegatusai, következéskép minden jog az övék, a népeknek csak kötelességeik vannak. A másik az, hogy a hatalom e közös »isteni eredeténél« fogva az uralkodók egy kölcsönös biztositó-társulatot képeznek, melynek tagjai egymást viszonosan segiteni kötelesek minden törekvés leverésében, mely határtalan hatalmuk korlátozására intéztetnék.

Ez irtózatos elveknek gyakorlati alkalmazására Troppau-ban szabályul lett megállapitva, hogy bármennyire nyomasztó legyen is valamely kormány, annak megdöntése nem fog megengedtetni. Aztán fokozatosan tovább menve: Laibach-ban elhatároztatott, hogy a fejedelmek semmi egyezményt, semmi concessiót nem fognak kötelezőnek tekinteni, mely népies mozgalmak nyomása alatt engedélyeztetnék, — Verona-ban pedig azon határozattal lett a mű betetézve, hogy a képviseleti kormányzat a monarchicus elvvel összeférhetlen, a sajtószabadság meg rendellenes, mert aláássa a

*) Osztrák házat irva, eszembe jut, a mit valahol Hormayrben olvastam: »Haus Oesterreich! — Man muss dabei unwillkürlich an den guten alten Schwaben denken, der nachdem man ihm zu Wien das Hasenhaus, Seithaus, Schuckhaus, Praghaus, Streichhaus, Zeughaus gezeigt, endlich fragte: »ja um's lieben Herrgott's Willen, wo ist denn nun einmal das »Haus Oesterreich?«

korlátlan engedelmességet, melylyel a népek uralkodóiknak tartoznak, annálfogva a Veronában összegyült hatalmak kölcsönösen kötelezték magukat, nemcsak meg nem engedni, hogy képviseleti kormány vagy sajtószabadság valahova behozassék, a hol még nincs, hanem mindent el is fognak követni, hogy eltöröltessék, a hol már van.

Az »isteni jog« e lélekháboritó összeesküvése tölté be az utóbbi negyvenhárom év történelmét. *) Ez csinált Európából egy forrongó vulkánt, mely minden perczben kitöréssel fenyeget.

És ki volt e conspiratiónak főtényezője, gonosz géniusa? Austria, mindig és mindenütt Austria, az egyedüli hatalom a világon, mely nemcsak nem nemzet, de bármit csináljon is, nem is lehet soha nemzetté.

Vagy vegyék önök vizsgálat alá a történelmi nagy függő kérdéseket, melyek Európát rázkódtatásokkal fenyegetik.

Ott van az olasz kérdés. Ki az oka, hogy van? Austria. Ha ama »vampyr« az olasz nemzetiség ágyékába nem ragad, olasz kérdés nincs.

Ott van a német kérdés. Ki áll utjában, hogy megoldassék? Ki az oka, hogy a német nem nemzet, csak nemzetiség? s Germania csak földleirati elnevezés? Austria! mindig és mindenütt Austria.

Ott van a keleti kérdés. Hogy e kérdés mind Európa jövendőjére, mind ezen is tul Angliának hatalmi állására Azsiában oly vészterhes alakot öltött, mint a minőnek lenni tudjuk, ez egyike azon végtelen szerencsétlenségeknek, melyeknek forrását az ujabb kor legrettenetesebb büne: Lengyelország felosztása képezi; mert ez által lett Oroszország oly európai hatalommá, hogy határtalan terjeszkedési vágyával, melynek mint a hógörgetegnek a m e n v e-n ö v é s (crescit eundo) természetéhez tartozik, vihartelitett felhő gyanánt borul a történelem láthatárára, mely már is annyi siralmat öntött az emberiségre, a jövendőre pedig borzasztón sötét árnyékot vet.

No már én a történelem philosophiájának számtani bizonyosságu axiomáira, az erkölcsi világrend emez örök törvényére: »i l y e n o k, i l y e n o k o z a t« téve kezemet, állitom,

*) E beszédek 1858-ban mondattak.

hogy ha Magyarország szabad és független volt volna és nem az osztrák ház kapzsi, nagyravágyó politikájának horgára füzve, hanem saját nemzeti érdekei által sugallott irányban, saját erejével szabadon rendelkezhetik: Lengyelország felosztásának gyász éjjele sohasem borult volna Europára, a két nemzet együtt a közös érdek, a közös veszély által szövetségre utalva, el tudta volna e veszélyt s általában az orosz hatalmi sphaera terjeszkedésének veszélyét mind magáról, mind Európáról háritani.

Austria ellenben, oh! az mint mindig s mindenütt, a hol prédára nyilt alkalom, ugy e rablásnál is beállott társnak, czinkosnak; beállott, ámbár tudta s be is vallotta, hogy: »a világos jog egekre kiált ellene s minden méltányosság, maga a józan ész is ellene van.« *)

A régibb időkre nem megyek vissza, csak a nagy bölcsész: Leibnitz »Theodicea«-jára utalok, a hol tárgyilagosan ki van mutatva, hogy Lengyelország hanyatlásának kezdete már a XVII. században az osztrák ház ármányaira vezethető vissza (»sine dubio domum Austriacam gravissimorum malorum Poloni causam fuisse«).

S aztán, hogy Lengyelország felosztása folytán az orosz mindinkább reánehezedett a török birodalomra, mindinkább terjeszkedett dél felé s veté küljebb és küljebb hatalmi befolyásának panszláv hálóját: volt-e csak egyetlen egy eset is, hogy Austria az orosz terjeszkedés ellen csak egy ujját is felemelte volna? Soha. Sőt conspirált vele; lesben állott ha kaphat-e valamit a prédából. Orgazdája volt az orosznak s a zsákmányon megosztozkodott.

És ez igy lesz mindig a jövendőben is, hacsak Magyarország vissza nem nyeri függetlenségét.

Minden helyzetnek megvan a maga logikája.

A függő európai kérdések közt nincs egy is, mely oly messzeható veszélyekkel volna terhes, mint az u. n. keleti kérdés, kapcsolatban a panszláv törekvésekkel.

S ép e kérdés az, melynél Austria a legártalmasabb akadály; e kérdés az, melynek megoldásánál Európának ép

*) Maria Terézia saját szavai Kaunitzhoz: »Nicht allein das offenbare Recht himmelschreiend wider uns, sondern auch alle Billigkeit und die gesunde Vernunft wider uns ist.«

oly elkerülhetlen szüksége van Magyarországra, mint volt akkor, mikor a török fenyegette Európát.

Emlékezzenek önök vissza a minapi keleti háborura. Nem régen volt; még sajognak önöknek akkori sebei, még nem mult el a gyász. Emlékezzenek.

Akkoron önök külügyminisztere nyilt parlamentben ekként állitotta fel a háboru programmját:

»Mi (angolok) a halandók legbárgyubbjai lennénk, ha letennők a fegyvert, mielőtt Oroszország hatalma Európa szabadságának ártalmatlan arányokra leszállittatott.«

Dicsőséges programm volt. Valósitása kiszámithatlan szenvedéseket háritott volna el Európa jövőjéről.

Nagy-Brittania népe felfogta a pillanat fontosságát s e programm valósitásának reményében lelkesült készséggel vetette magát alá a vér- s pénz-áldozatoknak.

A törökök vitézsége pedig e programm valósitását önöknek keze érelmébe adta.

Még mielőtt a szövetséges seregek megérkeztek volna Bulgáriába, a törökök egyedül annyira megverték az oroszt a Dunánál, hogy félve az érkező szövetségesek üldözésétől, nyakra-főre futásnak eredt hazafelé.

Önöknek csak üzniök kellett volna a vert ellenséget amarra, a hol az orosz sebezhető oldala: Lengyelország dobogó szivvel várt önökre s az orosz hatalom most örökre le van ártalmatlan arányokra szállitva.

Ki állt önök utjába? Ki akadályozta, hogy ez megtörténjék?

Austria! — Megszállotta Moldva-Oláhországot, közbe állitotta seregét, nehogy a megvert oroszt üldözhessék — s önök programmja füstbe ment: az orosz meg volt mentve! *)

---

*) Külügyek körül a közvélemény nagyon nehezen bir az egyszer felkapott balitéletből kibontakozni. Még mindig vannak, a kik amugy szajkó módra elmondogatják, hogy Austria hálátlan volt az orosz ellen, minthogy mellette e háboruban fegyvert nem fogott. A tény pedig az, hogy ha Austria részt vesz e háboruban, ő is, de az orosz is el van veszve, mert ekkor a szövetséges hatalmak kénytenek voltak volna a forradalom segitségéhez folyamodni mind Lengyel-, mind Magyarországon, s a mint a körülmények akkor állottak, a kétségnek még csak árnyéka sem forog fenn, hogy ez Lengyel- és Magyarországok függetlenségének helyreállitását, s

Hogy ez szóról-szóra igy van, azt önök szövetségese: a francziák császárja nyiltan bevallotta.

Akkor nagy volt az izgalom Angliában. Hangosan követelte a közvélemény, hogy üzni kell a vert oroszt, fel kell szabaditani Lengyelországot.

Erre Napoleon császár azt felelte nyiltan a »Moniteur«-ben, hogy igenis ezt kellett volna tenni, de nem lehetett, mert Austria nem engedte, s csak mivel ezt nem engedte, támadt a főhadiszálláson a gondolat, hogy hát jobbat tenniök Austria miatt nem lehetvén, átmennek önök Krimeába — — az orosz medve körmeit tisztogatni (to trim the nails of the bear).

Ez a tisztogatás önöknek harminczezer brit ember életébe s vagy száz millió font sterlingjükbe került.

És került egy haszontalan lealázó békébe, melynek alkudozásai közben mind angol, mind franczia részről hivatalosan el lett ismerve, hogy »Austria iránti tekintetből« (from considerations for Austria) mondottak le önök minden »jogszerü követelésről« (legitimate exactions), Austria iránti tekintetből fogadták el az alkudozások alapjául azt, hogy »Oroszországnak időszentesitette (time hallowed) területi határai megcsonkittatni semmiesetre nem fognak.« Ezt diktálta önöknek nyakába Austria! Önöknek, a kik a végett viselték a háborut, hogy Oroszország hatalmát ártalmatlan arányokra leszállitják!

Hát szegény Lengyelországra reáüttetett a bélyeg, hogy időszentesitette orosz terület.

Lord Palmerston azt mondja, hogy »Austriára Európának szüksége van,« és a nemes lord »derék férfiu.«

Szegény Európa, melynek ilyenek az ő szükségei!

Már most képzeljék önök maguknak a helyzetet, ha akkor ott Törökország tőszomszédjában nem ez a minden rosszra

---

velük a keleti kérdésnek Európára nézve ártalmatlanná tételét eredményezte volna. A török államférfiak ezt tökéletesen belátták. Határozottan kijelentették szövetségeseiknek, hogy ha Austria harczra kel az orosz mellett, ők ezt Törökországra nézve nemcsak bajnak nem, de sőt a legynagyobb szerencsének tekintendik — Austria ép az által mentette meg az oroszt, hogy nem vett részt a háboruban, hanem mint semleges fél közbe tolakodott a vert orosz s a győztes török közé s ez által a lengyel foradalomnak elejét vette, a háborut pedig minden komoly eredményre nézve meddővé tette.

kész »kedves« Austria, hanem a független Magyarország áll; könnyü tovább füzniök a syllogismust, hogy minő egészen más eredménye volt volna e háborunak! Gondolják meg, hogy a keleti kérdés ma már nem fenyegetné kiszámithatlan rázkódtatásokkal Európát, mert a független Magyarországnak földleirati helyzete, ereje s érdeksugallta politikája elég volt volna arra, hogy a keleti kérdés orosz és osztrák hatalmi terjeszkedés kérdéséből egy tisztán belügyi kérdés szinvonalára szálljon le, mely rokon- vagy ellenszenv tárgya lehetne, de veszély forrása Európára nem. Aztán mondják meg, a józan ész nevében kérem, hogy mondják meg: melyikre van Európának szüksége, arra az Austriára-e vagy pedig a független Magyarországra?

Ez a dolog, uraim, nagy gyakorlati fontossággal bir, mert az a béke, melyet a »szükséges« Austria önök nyakába kerekitett, semmi kérdést sem oldott meg; önök kormánya is csak annyival kecsegtette magát, hogy a keleti kérdés vagy huszonöt évig nyugodni fog.

Még csak két és fél éve, hogy a béke aláiratott, s a keleti kérdés már most sem nyugszik. Bosnia heves forrongásban. Bulgária aláásva orosz bujtogatások által. Montenegro orosz előőrssé szervezve. Kreta nyilt lázadásban. A görögök Konstantinápolyban s az Archipelaguson állandó összeesküvésben. Szerbia forradalmi állapotban. Moldva- és Oláhországra csak épen három hónap előtt oly, ugynevezett »alkotmányt« tukmáltak a hatalmak, melyről Sardinia miniszterelnöke maga is azt jelentette ki, hogy forradalom magvátszórta el.

Ilyen a helyzet. Hogy ezt az orosz fel fogja használni, az bizonyos. Önök megsértették, de »Austria iránti tekintetből« nem vették el tőle a tehetséget, hogy árthasson. Mikor lesz készen? mikor itélendi a perczet alkalmasnak arra, hogy a vihart kitöresse? — azt nem tudom, de azt teljes bizonyossággal tudom, hogy mit fog Austria csinálni, a mikor a vihar kitör, ha időközben Magyarország fel nem szabadul: Szabad kezet fog hagyni az orosznak, hogy a török birodalmat bomlásba taszitsa s mikor ez meglesz, akkor Austria bemegyen a szomszéd égő házába, de nem a végett, hogy oltson, mentsen, hanem a végett, hogy raboljon; megengedi, hogy az orosz

terjeszkedjék, csakhogy ő is terjeszkedhessék; részt kér magának a prédából s ha nem kap, — veszen.

Ezt fogja tenni Austria. Csakhogy a dolog vége az lesz, hogy a mit Austria elfoglal, az nemcsak nem lesz gát az orosz terjeszkedés utjában, de sőt ép az által, hogy Austria foglalta el: a panslavismus egy ujabb fészkévé válik; egy ujabb osztrák provinczia lesz, mely készséggel fog engedelmeskedni a czárnak, mikor az idejét látandja, hogy azon szavakkal kiáltson bele, melyeket I. Sándor czár Tsitsakoff tengernagynak utasitásba adott. *)

Austria kapzsisága a panslavismus diadalára vezetend.

Ha Austria Törökország szomszédja marad, a keleti szláv népek mind az orosz hatalmi befolyás horgára kerülnek. Mert a kinek csak a közt lesz választása, hogy a törököt vagy az osztrákot ismerje urának, az okvetlenül a harmadikat, az oroszt választja. Független nemzet igysem, amugysem lehetvén, a fajnagyság kilátásában keresend vigasztalást.

Ez természetes következése annak, hogy Austria nem nemzet, csak uralkodás. A mely nemzetre Austria a kezét ráteszi, az önczél lenni ipso facto megszünik. Rabjává lesz oly érdekeknek, melyek nem az ő érdekei. Épitési anyag egy uralkodó-hatalom épületéhez, de maga nem épület, nem nemzet.

Mi egészen más kilátást nyit a keleti kérdés megoldásánál a politikai számtan, ha Magyarország független! Magyarország nemzet, nem uralkodás. Magyarország nem gondolhat arra, hogy foglaljon, hogy terjeszkedjék. Ezt ethnografiai viszonyai nem engedik. Őrültség volna, ha reágondolna. Ongyilkosság. Ez adja meg a kulcsot ahhoz, hogy a magyar nemzet igy szólhat szomszédjaihoz: »Nagyhatalmak vannak közelünkben. Szövetkezzünk, hogy egymást támogatva, mindannyian megóvhassuk függetlenségünket.« Tekintsenek önök a földabroszra s meg fognak győződni, hogy ez a combinatió csak egy független Magyarországgal lehetséges. E nélkül lehetetlen. Pedig ez a combinatió áll Európa érdekében. Ez Európa jövendő szabadságának, függetlenségének szük-

*) Lásd »Irataim« I-ső kötetének 266-ik lapját.

sége, sőt »imperativ postulatuma,« mert csak igy lehet a keleti kérdés a népek függetlenségének érdekében megoldva, másképen a hatalmi versengés boszorkányüstje marad, melyben az »urhatnámság« gonosz szelleme Európára veszélyt főz.

Én lelkemből óhajtanám, hogy e combinatióban a török nemzet is helyet foglalhasson. Ohajtanám nemcsak azért, mert hálával tartozom neki — életemet mentette meg, midőn a keresztény osztrák és orosz halálomra tört — hanem ohajtanám azért is, mert a török is nemzet, a legszámosabb minden nemzetek között, melyek európai Törökországot lakják. És derék nemzet. Én laktam köztük; ismerni, tisztelni tanultam a török nép jellemét. Nem ismerek népet, mely nagyobb mértékben birna azzal, a mit »társadalmi erények«-nek nevezünk.*) Talán ha Magyarország függetlensége a keleti kérdés legközelebbi válságát megelőzné, a török nemzet e combinatióban még most is helyet foglalhatna, ámbár az aláásás vakondok-mestersége, kapcsolatban a konstantinápolyi romlottsággal már nagyon messze ment.**) De akármiként legyen is ez, annyi bizonyos, hogy a keleti kérdés csak Magyarország függetlenségének segitségével lehet megoldható, hogy nem idegen hatalom vontató-kötelére füzött, hanem szabad, független nemzetek legyenek a török uralom örökösei.

Nem kevésbé szükséges Magyarország függetlensége a panslavismus veszélyeinek elháritása szempontjából.

A panslavismus ellenszerét a különféle szláv nemzeti egyéniségeknek állami érvényre-juttatásában, azaz minden egyes »nemzet« függetlenitésében kell keresni. Azoknál, a kik csak nemzetiségek, mindig akadandnak egyes rajongók, de szláv nemzet, mely történelmileg kifejlett egyéniséggel bir, nem lesz panslávvá, ha szabad, független nemzet lehet. Maga a panslavismus eszméje is a független nemzeti egyéniség eltiprásának kinos érzetéből szülemlett. A panszláv izgalom azért hóditott annyi tért Csehországban, mert Austria, (Nabukodnozor álomképének ama parodiája) az oly szép multtal biró cseh nemzetet történelmi egyéniségéből kivetköztette. — Nem fejtegetem e themát tovább; csak arra uta-

*) Lásd az 5-dik számu jegyzetet a fejezet végén.
**) Figyelmet kérek, hogy 1858-ban szólok.

lok, hogy az egyes szláv nemzetek függetlensége csak szabad és független nemzetek szövetkezése által biztositható, e nélkül, ha mostani függésükből felszabadulnak is, függetlenségüket egyik vagy másik nagyhatalom nyomása ellenében egyenként meg nem védhetnék. Ha a kisebb nemzetek a nagyhatalmak általi elnyeletéstől meg nem óvatnak, Európában nem lesz szabadság, nem lesz nyugalom, csak nagyravágyási, tulsulyra-törekvési vetélkedések lesznek egyfelől, másfelől örökös conspiratiók. Én erősen meg vagyok győződve, hogy a dunavölgyi kisebb nemzetek confoederatiója a történelem logicájának parancsoló követelménye. Ez azonban egy független Magyarországot feltételez. E nélkül lehetetlen.

X.

Magyarország önállási képessége.

E vázlatos párhuzam után, melyet európai közérdek szempontjából Austria, a mely csak uralkodás, s Magyarország, a nemzet közt vontam, azon kérdést kell megvilágitanom : vajjon bir-e Magyarország önállási képességgel?

Eléggé sajnálatos dolog, hogy erről csak szólanom is kell, mert ellenségeinknek, kik csak hamis ürügyeken tengődhetnek (false pretences), egy romlott, erkölcstelen »palaczktartó« diplomatia segitségével annyira sikerült a világot elámitani, miként még értelmes körökben is találkoztam azon szajkó módra utánmondogatott ellenvetéssel, hogy »igaz ugyan, Magyarország mellett szól a jog s igazság; irtózatosan gonoszul bántak vele; igénye van minden becsületes ember jókivánataira, rokonszenvére : de hát a politikának is megvannak a maga igényei, Magyarország magában gyönge, nem bir önálló nemzeti képességgel.«

Mindenekelőtt az emberiség veleszületett örökös jogának, a népszabadságnak nevében tiltakoznom kell azon káromlás ellen, hogy csak az ugynevezett nagyhatalmaknak van létjoga ebben a tizenkilenczedik században. Nagyot kellett hanyatlani utóbbi időkben a politikai erkölcsiségnek ebben az Angliában, hogy már itt is akadnak, a kik megtagadják a

Canning idejében fennen hirdetett ama maximát, hogy a nemzetjogot a gyengénél ugy, mint az erősnél egyaránt tisztelni kell. E maxima akkoron az angol politika vezérdogmájául azon Portugallia alkalmából lett felállitva, mely ugy területi, mint népességi tekintetben csak kevéssé több, mint a magyar korona államtestének egy negyedrésze.

Az a rettenetes tan, hogy csak nagyhatalmak birnak létokkal — az ököljog tana, melyen már mégis csak tul kellene lenni az emberiségnek a tizenkilenczedik században. Irtózatos tan; ellenkezik az erkölcsi világrend törvényeivel.

De ellenkezik a tényekkel, ellenkezik Európa actuális államrendszerével is. Vagy talán Belgium, Portugallia, Sváczia, Norvégia, Hollandia, a Svájcz, Dánia, Görögország nem államok?

Pedig hát a magyar korona területe tizenhét ezer négyszög kilometerrel nagyobb, mint Portugallia, Belgium, Hollandia, Svájcz, Dánia, Görögország együttvéve; népessége annyi mint Belgium, Hollandia, Svájcz, Dánia s Görögország lakossága összeadva, közel háromszor annyi, mint Svécziáé és Norvégiáé együtt, három és félszer annyi mint Portugalliáé! — Az olasz félsziget államairól nem szólok, mert Olaszország szakgatottsága ép oly történelmi anomalia, mint a minő anomalia az, hogy az együvétartozás kényszeringébe van beletömve az érdekegység vagy nemzeti assimilatió minden képzeletét kizáró ama zagyva gyuradék, melyet »Austriá«-nak neveznek. Sem amazoknak szakgatottságát, sem emennek egybehalmozását nem türheti a történelem logicája, mert ellenkezik a természettel; nincsen létoka!

De átmehetek az összehasonlitással a »nagyhatalmak« körére is. A magyar korona területe mintegy tizezer angol négyszög mértfölddel nagyobb, mint Anglia, Skóczia és Irland együtt, majd husz ezerrel nagyobb, mint Poroszország,*) mely — és méltán — az európai nagyhatalmak pentarchiájában foglal helyett.

És e tág területet hegylánczaival, folyamrendszerével maga a teremtő ujja önálló külön állammá jelölte ki. Ha Londonba vetődnek önök, nézzenek be a Leicester Squaren fel-

*) 1858-ban beszélek.

állitott nagy földgömbbe, hol ugy van a néző, mintha a föld góczpontjából tekintene a körületre. Lehetetlen, hogy szemük önkénytelenül meg ne akadjon Magyarországon, mert az olasz és iberiai félszigetet kivéve, nincs földterület az egész európai continensen, melyet a teremtő oly jelzetesen külön állammá határolt volna, mint a magyar korona területe határolva van.

És ezt az igy határolt tág területet isten megáldotta a természet minden áldásaival, melyeket Európának osztályrészül juttatott s melyek a nemzeti jólét kiapadhatlan forrását képezhetik, ha maga magával rendelkezhető szabad nemzet él rajta, melynek szabad fejlődését egy idegen érdekekhez csatolt idegen országlás mostohasága nem akadályozza.

És ez áldott tág terület annyi pusztitó viszontagság daczára most is tizenöt millió lakost számit. Testben, lélekben erős, életrevaló nép, fejlődni képes, szabadságszerető, humanus, a haladó kor befolyásának nyitott nép, melyet isten a józan ész tulajdonságával ép ugy megáldott, mint a minő bátor, vitéz és hős.

És e nép nem gyermeknép, uraim, melynek jogát az élethez bizonyitnia kellene.

Egy ezredév történelme a mi kezesünk, mind arra nézve, hogy jogunk van nemzetnek lenni, mind arra nézve, hogy önkormányzati tehetségünk van.

Ez ezredév hosszu folyama látta a magyar nemzetet előbb Európa s a keresztény polgárisodás paizsának; látta hatalmasnak a nápolyi öböltől a balti tengerig; látta, dulva ezer veszély által s sziklaként állva a veszély között; látta változó szerencsével küzdeni, csatákat veszteni, csatákat nyerni; látta elhagyatva, megcsalatva, elárultatva, de megtörve, meghóditva nem látta soha!

És ez ezredév még többet is látott. Három despota-hatalom által köritve, rokon nélkül, elszigetelten álló nemzetiségünket fenn tudtuk tartani, ezer éven át, fenn alkotmányunkat is, mely legrégiebb Európában s minden részleteiben az önkormányzat nagy elvére van épitve. Mindig alkotmányos nemzet voltunk; mi egyedül mindig a continensen s bár az idegen országlás a nemzeti önkormányzattal merőben öszszeférhetlen, mégis olyan szivósság van a magyar nemzet szabadságszeretetében, miszerint azon boldogtalan percz óta is,

hogy a Habsburgokat nyakunkba vettük, csak kétszer voltunk megfosztva alkotmányos életünktől, — de egyszer sem tovább tiz évnél. Hiszek istenben, hogy a rajtunk elkövetett jograblás most sem fog sokkal tovább tartani. A jogérzet szivósságán meg kell törnie még a fátumnak is. Nem lesz mindig orosz mankó Austria hónalja alatt!

És hogyan áll a magyar nemzet életképessége szemben »Austriá«-val?

No hiszen arról, a mi igazán »Austria« (s melyet én tisztelek, becsülök) azt hiszem, nem is igen szükség szólani.

Van valahol e nagy sziget partjai körül egy szigetecskén két község: Nagy- és Kis-Comery (Great and little Comeries) néven. Hallottam mondani, hogy ezek papja egykor igy imádkozott: »Áldd meg, uram, Nagy- és Kis-Comeryt s a mellette fekvő Nagy-Brittania és Irland szigeteket«. (O, Lord, bless Great and little Comeries and the a d j a c e n t islands of Great Britain and Ireland!) — Ilyenformán »adjacens« az én szülőföldem Austriához. Hát hagyjuk ezt a Comeriest. Szivemből kivánom neki, hogy legyen ő is szabad, s isten áldja meg.

Az az Austria, melybe az angol kormány annyira szerelmes, tulajdonkép nem is Austria. Az csak egy »család.« Ama bizonyos vándor cseh mester-legény, meglátván Pestnél a Dunát, azt mondta reá, hogy náluk a Dunát »Moldau«-nak hivják. Hát az a »család« »Austriá«-nak hivatja magát. — Isten hirével!

Miként áll a magyar nemzet életképessége szemben ezzel a család = Austriával?

Pár száz éven át voltak már a Habsburgok német császárok, mielőtt magyar királyokká is lennének, s örökké sovárogtak Magyarország birtokára, de soha még csak egy faluját sem foglalhatták el, a magyarok ellenben az ő saját Austriájukat is elfoglalták. Dicső nemzeti királyunk: Hunyady Mátyás bevette Bécset s birta mind haláláig. Bécsben halt meg.

A mig egyedül állottunk, a hatalmas hóditó szultánok sohasem voltak képesek magukat Magyarországban megfészkelni. Nyertünk, vesztettünk csatákat, de M a g y a r o r s z á g b ó l még csak egy falu sem jutott állandóan török birtokba soha, még a mohácsi catastrófa után sem. A Habsburgok

uralkodása alatt azonban hazánknak két harmada török felsőség alá került, mert örökös conspiratiók által jogaink és szabadságaink ellen, örök törekvéseik által Magyarországot német lábra állitani — a mi erőnket elzsibbasztották, ők pedig nem birtak a töröknek ellentállani, annyira nem, hogy még Bécset is elvesztik, ha Lengyelország hős királya : Szobieszki s a bajorok meg nem mentik. Meg is hálálták a lengyeleknek szokásuk szerint.

Általában a család-Austriának csak saját népei szabadságának elnyomására volt ereje, de ha maga bajba került, sohasem volt képes magát saját erejével megmenteni. Soha egyetlenegyszer sem! Mi ellenben, mi meg birtuk őt menteni legválságosabb szorongattatásaiban. Föl van jegyezve a történelemben saját vallomása, hogy nem volt más paizsa, mint a nagylelkü magyar nemzet vitézsége. Nélkülünk a habsburg-lothringiai ház azon dolgok közé tartoznék, a melyek voltak de nincsenek. Meg is hálálták — szokásuk szerint — mint a' lengyeleknek.

A ki Austriát erősnek, Magyarországot pedig gyöngének gondolja, tanulmányozza kissé a történelmet. Meg fogja látni, hogy velünk magyarokkal Austria sohasem birt saját erejével megmérkőzni. Öt izben kényszeritettek a XVI-ik, XVII-ik s XVIII-ik században alkotmányunk s nemzeti létünk oltalmára fegyvert fogni, mindannyiszor idegen segitségre szorultak s még igy segittetve sem győzhettek le, hanem közbenjárásokhoz, alkudozásokhoz folyamodtak s a mint kiegyeztünk, az esküvel erősitett szerződéseket mindig megszegték és oly irtózatos módon uralkodtak, hogy II. Rákóczy Ferencz hires manifestuma szerint »Magyarország egyhangulag viszszaóhajtotta a török uralom napjait, mert a Habsburgok a magyar nemzetnek sohajokon és könyeken kivül egyebet nem hagytak.«

És bizony méltán sovárgott vissza Magyarország Austria uralkodása alul a török felsőség alá; mert a török nem bántotta sem alkotmányunkat, sem intézményeinket, sem nemzetiségünket, az nem törekedett a magyart törökösiteni, mint Austria németesiteni, a lelkiismeret szabadsága pedig a török oltalom alatt vert Magyarország földjében gyökeret, mig a »keresztény Austria leirhatlan kegyetlenséggel

dühöngött a vallásszabadság ellen s ennek s a magyar nemzetiségnek kiirtásában Austria a Castaldok, Basták, Strasoldok, Caprarák s a magát Attilának, a magyarok isten-ostorának czimező Caraffa által oly irtózatos lapokat irt be a történelembe, melyeknek párja nincs!

Vagy talán nőtt azon idők óta Austria erőben s mi hanyatlottunk?

Feleljen erre 49-iki szabadságharczunk emlékezete.

Pedig vegyék önök figyelembe a körülményeket. Midőn önök ősei Anglia szabadságharczát vivták, a kormányok még nem rendelkeztek a nemzet testéből kiszakitott rendes állandó hadseregekkel. A magyar nemzetet pedig rég leszállitották lováról, a kezéből rég kicsikart, szögreakasztott ősi »fringiá«-t a rozsda rágta; a létérdekében megtámadott nemzet kevés kivétellel rendes gyakorlott hadsereg nélkül, fegyvertelenül, olyan ujoncz tüzérekkel, kiket utközben a csatatérre, kellett az ágyu mechanismusával csak megösmertetni, — mondom: ez a nemzet Austria egész császári seregével, rendes, gyakorlott s hozzá még idegen hadsereggel állott szemben s ezt az Austriát még négy-öt álnokul felbujtogatott nemzetiség pártütése is támogatta, keblünket a legirtózatosabb polgárháboruval marczangolva.

És mégis azt az erős, hatalmas Austriát, mely másutt háboruban már sehol sem lévén, rendelkezésére álló minden erejét ellenünk fordithatá, mi egyetlenegy hadjárat alatt az orosz czár zsámolyához sodortuk; kényszeritettük isten s világ előtt nyiltan bevallani, hogy saját lábán nem bir velünk szemközt megállani!

S még akkor is, midőn már az orosz interventió s az elhagyatottság kinos érzete megingatta a nemzet önbizalmát s Görgey áruló ármányai megszakgatták az összetartás kötelékeit, még akkor is, miként állottunk szemben Austriával?

Állottunk ugy, hogy Klapka megverte Győr táján, Görgey pedig, még maga ez az átkos ember is, azon kijelentéssel ajánlotta meg a fegyverletételt, hogy az orosznak megadja magát, de az osztráknak ugyan nem s ha feltételeit az orosz el nem fogadja, ő megfordul, felkeresi az osztrák sereget s a hol találja, ott tönkreteszi. Még Görgey is ilyennek nézte Austriát. Még ő is, a ki hazáját elárulta.

No már uraim, Austriát nagyhatalomnak nevezik. Negyedik helyre van sorozva az európai pentarchiában. A magyar nemzet, melyet a diplomáczia önállásra képtelen gyöngének kürtöl, ezt a nagyhatalom Austriát ily körülmények közt egyetlenegy hadjárattal a porba, annál is lejebb : a czár lábaihoz sodorta.

Tessék a diplomácziának az erő-összehasonlitás szótárában erre rimet találni.

Ezredéves történelmünk bizonyságul szolgál, hogy nem vagyunk gyermek-nemzet; 1849-iki történelmünk bizonyságul szolgál, hogy nem vagyunk elaggott nemzet, mely marasmusban szenved, területünk kiterjedése, népességünk száma, ereje s képessége bizonyságul szolgál, hogy birunk az önálló állami lét minden elemeivel; a helyzet logicája bizonyságul szolgál, hogy Magyarország függetlensége Európa jövendő nyugalmának, biztonságának követelményét képezi, mert e nélkül sem a keleti kérdés okszerüleg meg nem oldható, sem a panslavismus veszélyei el nem hárithatók. Hát e bizonyságokra utalva a józan észre bizhatom: megitélni, vajjon bir-e Magyarország önállási képességgel?

S ha e bizonyságok döntő sulyának még nyomatékra lehetne szüksége, arra utalnék, hogy csak a független Magyarország lehet nyugpontja (hypomochlion) egy oly szövetségi combinatiónak, mely a kisebb nemzeteket a nagy agglomeratiók általi elnyeletéstől megóvhatja , e megóvás nélkül pedig Európa szervezetét, azt, a mit józan értelemben hatalmi egyensulynak nevezhetünk, szilárd alapra helyezni teljes lehetetlenség.

Hanem a diplomáczia furfangos mesterség. A mint látja, hogy Magyarország önállási képtelensége egy üres hólyag, mely a józan ész érintésére szétpattan: egy másik üres hólyagot fuj fel.

Ez az üres hólyag az, hogy épen mert van erő Magyarországban, szükséges, hogy Austriához maradjon kötve, mert nélküle Austria nem lehetne »nagyhatalom«. Pedig, hogy az legyen, arra Európának szüksége van.

Lord Palmerston, e balgatag hóborttól elkapatva, már épen odáig engedte magát ragadtatni, miszerint a szabadságszerető angol nép parlamentjében azt mondá, hogy

Magyarország függetlensége közszerencsétlenség lenne, mert Austria integritása szükséges Európának«.

Bizony bizony igaza volt Oxenstiernának, hogy a világ kevés bölcseséggel kormányoztatik.

Hanem ez nemcsak »parva sapientia«, ez »blasphemia". Egy nemzet függetlensége közszerencsétlenség!? s még hozzá oly nemzeté, mint a magyar, mely oly nagy történelmi sulylyal bir! És ezt egy angol ember szájából kellett hallanunk!

De hát ezek az emberek Európából egy Moloch-ot akarnak csinálni, mely nemzetekkel táplálkozik.*) Hiszen ha Európa ilyen éhes Moloch volna, akkor imádkoznunk kellene az örökkévalóhoz, hogy siettesse azt a geologiai korszakot, mely azt a vizek alá sülyeszti.

Isten bocsássa meg a nemes lordnak e blasphemiát!

A világrend tényezőit mérlegelve, nemcsak a nyers erő mennyiségét kell számbavennünk, hanem minőségét is.

Tudtomra Európa nemzetekből áll, nemzetek a történelem fejlődésének tárgyai is, czéljai is, nem egyes dynastiák. Ezek belemarkolhatnak a történelem kerekébe, előmozditólag, ha nemzeti érdekeket szolgálnak, gátlólag, ha magukat velük ellentétbe helyezik, de végre is: országlók jönnek-tünnek, népek és nemzetek maradnak. Ezekre van Európának szüksége, nem jövő-tünő dynastiákra. Népek, nemzetek legitim érdekeinek kielégitése adhat csak biztonságot, nyugalmat Európának, nem egyes dynastiák hatalmának legyezgetése

No már minden európai hatalmak közt egyes egyedü. épen Austria az, a mely nem nemzeti hatalom, csak családi s nemzetivé nem is lehet soha; az a »feudalis örökösödés véletlenei s bitorlások hosszu sora által egybekapcsolt« zagyva halmaz, mit Austriának neveznek, oly disparát nemzet-elemekből áll, hogy az együvé tartozás kényszeringébe beleszoritva, csak egymást kölcsönösen paralyzálhatják; csak mechanismus lehetnek, de organismus, mely közös életet él, soha.

Figyelmet kérek a körülményre, hogy »Austria« nem azért nem élhet szerves életet, mert különféle nemzetisé-

---

*) Mint nyelvtani curiosumot jegyzékbe teszem, hogy moloch phoeniczíai nyelven királyt jelent. Minő jellemző!!

gekből áll. Külömböző nemzetiségek lehetnek egy nemzet, képezhetnek együtt egy szerves politikai egységet. Austria azért nem lehet organismus, mert alkotó elemeit történelmileg kifejlett compact egyéniségü nemzetek képezik, ezeket pedig nem lehet organicus egységgé összegyurni. Nagy visszaélésre adott alkalmat az, a mit »principe des nationalités«-nek neveztek; »principe des nationités«-nek kellett volna nevezni, ha a philologia megengedné. A nyelvszegénység nagy szerencsétlenséget okozott.

És ép az egybeforraszthatlan nemzeteknek »Austria« név alatt összegyurását, ezt a minden egyes nemzet életerejét paralysáló kényszeringet nevezik a diplomaták Európa szükségének, holott századok tapasztalása, a jelen bajai s a jövő borus kilátásai egyenesen arra mutatnak, hogy ez Európa szenvedéseinek egy soha ki nem apadó forrása, s hogy ez együvétartozás feloszlatása képezi Európa egyik legsürgetőbb szükségét.

Elmondtam, hogy mi volt ez az Austria Európának a multakban; reá mutattam részint mint kutfőre, részint mint akadályra a függő európai kérdéseknél; megmutattam, hogy Austriával a keleti kérdés okszerü megoldása teljes lehetetlenség; megmutattam, hogy Austria nemcsak nem hárithatja el Európáról az orosz terjeszkedés veszélyét, de sőt azt egyenesen provocálja, mert Austria az, a mely pusztán a maga létezése által a panslavismust az orosz kezében veszedelmes fegyverré élesiti: még csak a francziára kell reflektálnom, minthogy a világot kormányzó »parva sapientia« Austria »integritás«-ában isten tudja minő hatalmas gátot képzel a franczia dicsőség-szomj utjában is. Erre csak annyit mondok, hogy e részben is Austria létezése nem gát, hanem inger, provocatió.

Austria — Henri Martin ama vampyrja, mely a nemzetiségek (helyesebben nemzetek) ágyékába ragadt — oly kiengesztelhetlen ellentétben áll a hatalmának kényszeringébe kötött nemzetek létérdekeivel, miszerint mathematikailag bizonyos, hogy akármikor lesz oly háboru, melyben az egyik oldalon Francziaország, a másik oldalon Austria áll: a francziáknak csak meg kell jelenni az osztrák által elnyomott akármely nemzet határán és azt mondani: »keljetek fel, itt

vagyunk, segitünk, rázzátok le az osztrák jármot, — fel fognak kelni, a felhivás lelkesedéssel fog fogadtatni. *)

Ilyen »Austria« ereje minőség tekintetében. A mig csak létezni fog, mindig, minden lehető változatok közt az lesz, a mit róla ugyancsak Henri Martin II. Józsefről szólva mond:

»— — nem egy nemzet, hanem egy mesterséges birodalom főnökének születvén, megbukott a lehetetlen vállalatban: nemzeti egységet teremteni ott, hol nemzet nincs. Csak a materialismus mechanikai egységét alapithatta fegyverül egy kormánynak, melynek sem joga, sem hite, sem eszménye, sem létoka nincs.« **)

Nem kevésbé téves a »parva sapientia« számvetése Austria erejének mennyiségét illetőleg. Ekként számitanak: A magyar korona — mondjuk — 15 erő-egység, Austria $2^1/_2$, Csehország 5, Galiczia $5^1/_2$, Lombardia-Velencze $4^1/_2$ stb. stb., összesen 40 erő-egység; Austria mindennek ura, tehát Austria ereje = 40. — De ez merő csalódás. Kormányoknál, melyek nemzet-fők, akárminő legyen alkatuk, nemzetközi viszonyoknál a nemzet egész ereje számit, de ily kormánynál, a minő Austria, mely nem »nemzet-fő«, hanem a nemzeteket a maga családi érdekeinek kényszeringébe szorító uralkodás, ez nem igy van. Épen mert Austria csak ura a nemzeteknek s ezek nem önczélok: a magyar 15 erő-egység Austria kezében nem 15, a cseh nem 5, Galiczia nem $5^1/_2$, az olasz nem $4^1/_2$ és igy tovább. Kelletlen, kényszerült robot-erő, nem szabad ember-erő; a test, lelkesitő gondolat nélkül nem eleven erő. Austria, mely csak ur, befogja a nemzeteket igás lovakként saját családi szekerébe s azt gondolja: majd huznak inuk szakadtáig mind egy irányban. Aztán az egyik jobbra, a másik balra, a harmadik meg épen hátra huz, az

*) Ez felolvasásaim azon passusa, melyre Irataim I. kötetében (266. l.) hivatkozás van.

**) Joseph II. à qui n'a manqué que d'être né le chef d'un peuple, et non le chef d'un empire artificiel, — échoue dans l'impossible entreprise d'établir l'unité national là ou il n'y a point de nation et ne fonde que l'unité méchanique du materialisme, armé d'un gouvernement sans droit, sans foi, sans idéal et sans raison d'être. (Az idézett munkában 226. lap.)

egyik ágaskodik, a másik kirug, a harmadik elszakitja az istrángot — s a családi szekér a kátyuba ragad, ha — — fel nem fordul.

Ilyen »Austria« ereje. Meg is verték jóformán mindig, csak akkor nem, a mikor — szorultságból — a magyarnak addig, a mig a szorultság tartott, »nemzeti lét«-et engedett. Az »egységes« Austriát mindig megverték. Minél egységesebb volt, annál könnyebben megverték. József alatt még a már nem is hanyatló, hanem hanyatlott török is megverte.

Hadd legyen Magyarország független, szabad nemzet; hadd legyenek azok a nemzetek független, szabad nemzetek: akkor, ha az európai nemzetcsalád közös nagy érdekeit veszély fenyegeti, a bennük rejlő 40 erőegység teljesen számitani fog, sőt az erkölcsi rugók által 80-ra fokozódik. De Austria kezében lelketlen mechanismussá törpitve, nem erő az, hanem az erőnek csak délibábja, mely a megpróbáltatásnak sem napsugarát, sem szelét ki nem állja.

Austria Európának nagy alkalmatlansága (nuisance). Nincsen létoka.

Befejezés.

Hálával tartozom Nagy-Brittania polgárainak, hogy nekem, hontalan vándornak, hazám ügyét élőszóval felvilágositani megengedték, s hogy előadásaimat rokonszenves figyelemmel, fogyatkozásaimat elnézéssel fogadták.

A hat felolvasás, melyet e tárgyban Nagy-Brittania négy nagy városában mind számra, mind értelmiségre jelentékeny közönség előtt tartanom megengedtetett, együttvéve meglehetősen tájékozhatja a közvéleményt az ellenségeink által saját büneik palástolása végett reánk szórt vádak alaptalansága, a reánk kényszeritett harcz eredete s természete, ügyünk szent igazsága, az európai hatalmaktól, még Angliától is szenvedett sérelmek, Magyarországnak önállási képessége s európai fontossága felől, szemben Austriának történelmileg sem a multban, sem a jelenben, sem a jövendőre nézve nem okadatolt »prestige«-ével.

Csak még egy dologra kell reflektálnom s azzal felolvasásaim cyclusa be lesz fejezve és — — isten legyen a jó ügygyel. (God prosper the cause!)

Vannak nekem személyes barátaim Angliában, nagytekintetü férfiak, kiket nagyon tisztelek s kiknek itéletére nagy sulyt fektetek.

Ezek azt mondják: »Magyarország mellett szól a jog, az igazság, az erkölcsi érzet, a méltatlan szenvedések égrekiáltó áldozata s minden, mi isten kegyelmére érdemes, ember előtt szent. De hát azt mondja az irás: »béke legyen a földön!« Egy véres forradalom igen nagy dolog. Türjünk! A nyomás nem tarthat örökké, mert végre is következései az elnyomó fejére szállanak vissza. Lessük a kedvezőbb perczet s akkor egyezkedjünk.«

Igy szólanak.

És én mondhatnám, hogy könnyü annak békéről beszélni, a ki jólétben élvezi azt a szabadságot, melyet ősei fegyverrel vivtak ki, vérükkel szereztek meg.

A béke szent szó, uraim. Nemesebb ösztöneink kifejezhetlen gyönyörsugárt lövelnek sziveinkbe, ha arra gondolunk, hogy tán jövend idő, midőn a világ minden nemzete a szabadság veleszületett jogának szent örökségébe visszahelyezve, a béke hálaénekére egyesülend s a szuronyok myriadjai ekevasakká, a kardok kertészkésekké kovácsoltatnak.

De az elnyomatás nem béke. A rabszolga-tartó biztonsága sanyargatás a rabszolgának s nyugalom a tyrannusoknak: háboruság a nemzeteknek.

Hanem én mégis elismerem: egy véres forradalom igen nagy dolog!

Magyarország ma egészen azon helyzetben van, melyben a vastagajkunak nevezett I. Leopold alatt volt, kinek nevére az eperjesi mészárlás véres emléke örök átkot kiált. Ama jesuitismussal béllelt osztrák Phalaris akaratának egyik legbizalmasabb végrehajtójáról fel van a történelemben azon mondat jegyezve, hogy »ereit nyittatná fel, ha tudná, hogy azokban egyetlenegy csepp vér találtatik, mely a magyaroknak kedvező.« — »Faciam Hungariam captivam, postea mendicam, deinde catholicam« — volt Leopoldnak jelszava.

Ott vagyunk, a hol akkor voltunk. Ama történelmi hitelességü mondatok a Schwarzenbergek és Bachok által szó szerint ismételtettek. *) Akkor Eperjes, — most Arad s a pesti

*) Tény!

Ujépület. Akkor Leopold megigérte magának, hogy Magyarországot rabbá, koldussá teszi, — most megtették. Hungaria már captiva is, mendica is és concordatumot is csináltak, a jesuitákat is ujra bevitték, a derék hazafias érzelmü piaristáktól elvették az iskolákat s a jesuitáknak adták; a minap rendeletet is bocsátottak ki, hogy minden katholikus pap, akár öreg, akár fiatal, évenkint egy hetet a legközelebbi jesuita-conventben töltsön, miszerint a jesuita atyák megvizsgálják, hogy »egészséges« hitüek-e? — (mert bizony Magyarországon igen sok becsületes katholikus pap van, kinek hite — istennek hála — jesuita értelemben nem »egészséges«) s a »nem egészségeseket« kellőleg indoctrinálják.

Hát biz az, uraim, borzasztó egy tünemény, hogy a XVII-ik század a XIX-ik században ily mereven ismételtetik s a családi jellemvonások ily kiirthatlanul állandók.

És én mégis azt mondom: igen nagy dolog egy forradalom!

És vannak irtózatos emlékek, melyeket az idő balzsamos ujjai sem törölhetnek el, emlékek, melyeket, mert felejthetlenek, megbocsátani embernek nem adatott. A legyilkoltak csontjai elporlanak, a könyek árja kiapad, az özvegyek és árvák gyászruhái elrongyollanak: de az emlékezet megmarad. Odaül az asztalhoz megkeseriteni az árvák morzsa falatját, ürmöt vegyiteni a szomjuhozónak poharába; ott reszket az árnyképben, melyet a házi tüzhely játszi lángja a padlóra vet; belevegyül a szendergőnek kinos álmaiba; hazajár kisértetiesen a nemzet nagy temetőjéből, mint a lelkiismeret marczangolása a bün lakába; még a szél sivitásából is kihallik a hang: »surgat ex ossibus ultor.« Hiába, hiába! A szivnek megvan a maga törvénye, mint a világtestek forgásának megvan. A szeretet istene az emberi szivet nem érzéketlen kőből faragta.

És mégis én, ki oly kimondhatlanul szeretem hazámat, hogy saját bánatom keresztje mellett nemzetem összes bánatának keresztjét is érzem vállaimon, még én is azt mondom: igenis, egy véres forradalom igen nagy dolog.

Annyira nagy dolog, hogy hacsak kormányformáról, csak az absolutismus jármának lerázásáról, csak a politikai szabadságnak kisebb-nagyobb adagáról volna szó; ha mi csak oly helyzetben volnánk, mint önök ősei voltak, midőn a Stuar-

tok ellen az elnyomott szabadság »ultima ratio«-hoz, a forradalomhoz folyamodtak: lehet, még én is azt mondanám nemzetemnek: »Ne csináljatok forradalmat. Ez a rettenetes állapot, melynek sulya alatt roskadoztok, nem tarthat örökké. A gőzgép, a villanydelejes táviró korában eszmékkel van telitve a levegő, melyekkel szemben a rideg önkény hosszu időre tarthatatlan.«

Igen, de mi nem ilyen helyzetben vagyunk. Önöknek ősei fegyverhez nyultak, számon kérni az angol ember veleszületett jogát, a szabadságot, a Stuartoktól, pedig Anglia a Stuartok alatt is állam, nemzet volt; s bármennyire nyomva, bármennyire sanyargatva, velük is állam, nemzet maradott volna. Önöknek jóléte utjában csak rossz kormányzat, csak önkény állott, nem idegen érdekek praepotentiájának áthidalhatlan mélysége.

Minket Austria az élő nemzetek sorából törölt ki az orosz szuronyokkal; ezredéves állami lételünk fájára mérte ez irtó fejszét.

Ezt vegyék figyelembe angol barátaim, kik az őseik vérével áztatott szabadság fájának árnyékából minket békére intenek.

A magyar nemzetnek joga van egész kormányzati rendszerében önálló, független, semmi más népnek, nemzetnek le nem kötött államnak lenni.

Joga van nemcsak kötések erejénél, hit szentségénél fogva. Oly időket élünk, midőn amazokat megrágja a hatalomvágy molya — emezt elviszi a szellő, mint a sohajtást s a diplomáczia erkölcsisége még csak meg sem botránkozik felette, sőt tapsol, elégedést, örvendezést jelent s gratulál! A magyar nemzetnek arra, hogy helyét a független nemzetek kerekasztalánál ne adja fel, erősebb czimlevele is van, olyan, melyet sem moly meg nem ehet, sem a hitszegés szele el nem fujhat. E czimlevél az, hogy az idő, a teremtésnek dajkája, a magyart állammá, nemzetté ringatta egy ezredéves történelem bölcsőjében.

Már pedig ezen állami, nemzeti egyediség megtartása közt és a közt, hogy oly uralkodója legyen Magyarországnak, ki egyszersmind osztrák császár is: oly összeférhetlenség forog fenn, melyet kiegyenliteni absolut lehetetlenség. A ki e kiegyenlitésben törné fejét, ezerszer képtelenebb dolgot

mivelne, mint az, a ki a kör négyszögüsitésével vagy az örökmozdony feltalálásával foglalkozik.

A dolog világos, mint a napfény.

Egyéniségtől, családi jellemvonásoktól eltekintve, csak azt az egyet kell fontolóra venni, hogy az osztrák császárnak, mint ilyennek, lehetetlen, hogy ne legyenek érdekei, melyek nem Magyarország érdekei, ezektől eltérők, ezekkel ellenkezők; és az osztrák császárnak, mint ilyennek, van módja, hatalma, tehetsége, érvényre juttatni ezen nem magyar érdekeket politikában, nemzetközi viszonyokban, közgazdászati téren, — minden téren.

No már miként lehet azt csak képzelni is, hogy ily helyzetben Magyarország mint önczél létezhessék?

Lehetetlen az.

Pedig ez a szó: »önczél« az állami, nemzeti lét lényege.

Az orosz szolga nép, de még az is állam, nemzet. Kormánya jól, rosszul foghatja fel az orosz államérdeket, de idegen érdeke nincs; jól, rosszul, de csak orosz érdekek keretében mozog.

Magyar király ellenben, ha osztrák császár is, még akkor sem mozoghatna csak magyar államérdekek keretében, ha született magyar ember volna.

Az uralkodó személyének ily dualismusa az ország állami létével össze nem fér.

Vagy e dualismusnak az uralkodó személyében, vagy Magyarország függetlenségének meg kell szünni, mert a szövetségesség eszméje oly államok között, melyek egy uralkodó alatt állanak, képtelenség is, lehetetlenség is. Ily államok közt csak a közös szolgaság terheinek megosztása foroghat fenn, de szövetség nem, mert a függetlenség eszméjét, mely a szövetségnek alapfeltétele, az uralkodó közössége mind a két részen kizárja.

No már, uraim, sok dolog felett lehet alkudni, de a függetlenség felett nemzetnek alkudni nem lehet. Mert minden kigondolható elalkuvás nemzeti öngyilkosság.

Ennius jegyzett fel egy esetet, midőn egy római katona megölte magát, hogy az ellenség elől megmeneküljön,

»hostem dum fugeret se Fannius ipse peremit«

de a költő utána teszi: »kérem, nem őrültség ez? meghalni, hogy meg ne halj!«

»Hic rogo: non furor est? ne moriare — mori!«

Bizony »furor est!« Őrültség!

Nem, uraim, mi magyar nemzet a béke kedveért nem öljük meg magunkat.

Tudunk okosabbat: a küzdést az életért.

Mi egyszerüen azon helyzetben vagyunk, a melyben önök volnának, ha a francziák császárja uralkodnék Anglia felett.

Türnék önök? (Hangos felkiáltások: »Nem! Soha! Egy perczig sem!«)

Követnék önök azok tanácsát, kik önöknek az irás nevében békét tanácsolnának? (»Nem! Nem!«)

Mi sem fogjuk. Ép azért nem fogjuk, mert béke s nyugalom után sovárgunk sokat szenvedett nemzetünk számára.

»Ense petere placidam sub libertate quietem.«

Ez jelszavunk.

Az éj sötét a continensen. De akkor legnagyobb a sötétség, mikor a hajnal közel van.

Van valami a levegőben, a mi sejteti az emberrel, hogy vihar közelg.

Még az évszámitás is arra mutat. Én nem igen szoktam cabalisticával foglalkozni. De hát »több dolog van ég és föld között, mint bölcsészetünk álmodja« — a mint a dolgok természetének ama nagy vizsgálója mondja, a ki »Hamlet«-et irta. S van némi érdek Gervinus tanár amaz észlelésében, hogy a szabadságmozgalmak majdnem geometriai haladvány szerint következnek egymásra e században. — A cadix-i fölkelés öt évvel következett a népszabadságnak a bécsi congressuson lett diplomatiai legyilkolása után. Aztán a juliusi foradalom kétszer öt évvel rá. Erre közel négyszer öt évvel a februári forradalom. Reménylem, a legközelebbi nem fog kétszer annyi ideig magára várakoztatni. De ha mégis ugy történnék, csak egy uj adat volna azon nevezetes chronologiai különösséghez, hogy több századon át a nyolczvanas évek mindig szabadságot hoztak.

1386-ban a svájczi szabadság diadala Austria felett Sempachnál, Svájcz Marathon-jánál, a hol Winkelried Arnold kebléhez ölelve a halálos lándzsákat

»Utat a szabadságnak!« kiálta
És utat csinálva — meghala. *)

1485. a vallásszabadság diadala Csehországban.

1586. Németalföld nagy korszaka.

1688. Angliáé.

1781—83. Amerika függetlensége bevégzett tény.

1789. a franczia nemzet-világraható nagy korszaka.

Tán nem hazudtolja meg magát a nyolczadik tized az ezernyolczszázas években sem.

Hanem az még jó messze van. Addig szenvedni nagy dolog volna s nekem ugy látszik, mintha már leszakadni látnám a követ, mely eltöri vas- és cseréplábairól ama sokféle anyagból összeragasztott állóképet, **) melynek neve: Austria.

Legyen holnap, legyen évek mulva, de el fog törni, mert nincsen oka, hogy az emberiség nagy érdekeinek kárára, Európa jövendőjének veszélyére állva maradjon.

Sokat megérhetnek önök, de — hiszem az istent — azt nem, hogy a magyar nemzet őseinek szent örökségét: állami függetlenségét akármely tál lencséért is eladja. ***)

Ha türnünk kell, türni fogunk, ha várnunk kell, várni fogunk, nem elbizakodva, de nem tétlenül: hanem őseink szent hagyományát, utódaink elidegenithetlen örökségét visszakövetelendjük.

És legyen akármikor, hogy önök a magyar nemzetet felemelkedni szemlélendik ezredéves nemzeti jogának teljes méltóságában, hogy fegyverrel kezében biztositsa magának a békét s nyugalmat a szabadság tölgyének árnyékában: tiszteljék meg rokonszenvükkel küzdelmeit és legyen Anglia népe őrje a nemzetek közös kincsének, a népjog szentségének, ne-

*) »Make way for liberty!« he cried
made way for liberty — aud died.

**) Dániel II. rész, 34. v.

***) Ezt is megértük. De nem mondom, hogy »de profundis«. Talán, hogy »a leányzó nem halt meg, csak alszik.« Ha felébred-e? — —

hogy romlásunkra ujból megsértessék, miként a multban megsértetett.

És ha remélhetném, hogy azoknak emlékezete, a miket önöknek elmondék, ösztönül szolgálhat ez őrködésre: áldanám az órát, melyben önökkel igy találkozám.

Igy ismertettem Magyarország ügyét a külföldön! A nemzet lássa, hogy mit cselekszik! — — Én beszámoltam!

JEGYZETEK
az V-dik fejezethez.

1-ső szám, a 171. laphoz.

»A trónöröklési jog a női ágra is kiterjesztetett, ugyanazon örökösödési rend szerint, melyet a *pragmatica sanctio* a Habsburgház u. n. örökös tartományainak birtoklását illetőleg megállapitott.«

A pragmatica sanctio-ról a következőket találom 1867-ben tett jegyzeteimben:

A mióta együtt van az országgyülés, alig hall az ember egyebet, mint hivatkozást a pragmatica sanctio-ra.

Figaro itt, Figaro ott, Figaro fent, Figaro lent, — mindig és mindenhol Figaro.

A pragmatica sanctio jelenben Magyarország Figarója.

Hadd lássam csak : mi is tulajdonképen az a »Figaro«, mely oly végzetterhes szerepet játszik Magyarország ujabb történelmében ?

A pragmatica sanctio olyan dolog, melynek az európai jogtanban határozott értelme van.

A szó maga byzánczi eredetű; fontos tárgyu edictum-ot jelent.

Az európai jogtan két pragmatica sanctio-t ismer.

Egyik az, melyet VII. Károly franczia király adott ki 1438-ban a bourgei gyülésen s mely a baseli zsinat némely határozatainak ellenében a gallikanus egyház szabadságának alapját vetette meg. Ezzel semmi közün

A másik pragmatica sanctio a »néhai« Habsburgcsaládnak azon állitólag 1713-iki april 19-ről keltezett, de csak 1724-ben kihirdetett házi törvénye (Haus-Gesetz), mely által

az utolsó Habsburg (VI. Károly császár, ki III. Károly néven Magyarországnak is királya volt) családjában az örökösödési rendet a leány-ágra kiterjesztve, szabályozta, természetesen szabályozta azon birtokokra nézve, a melyekről rendelkezhetett, tehát az ugynevezett örökös vagy patrimonialis tartományokra, nem pedig Magyarországra nézve, hol a trónöröklés felett csak az ország törvénye, nem pedig a család házi-szabálya rendelkezhetett. Ez annyira világos, hogy ha Magyarország rendei (1723-ban) a trónöröklést törvény által a női ágra is ki nem terjesztik (transferunt, mint a törvény szól), hát bizony Károly császár halálával, daczára az ő pragmatica sanctiojának, Mária Terézia vagy sohasem lett volna magyar király, vagy csak választás utján lehetett volna azzá.

A magyar koronáról nem lehet Haus-Gesetz-ek által rendelkezni. A pragmatica sanctio-ra Magyarországot illetőleg soha még csak hivatkozni sem kellene, mert az sem az országra nézve semminemü kötelességnek a dynastia irányában, sem a dynastiára nézve semminemü jognak nem kutfeje. Haus-Gesetz nem magyar törvény. Sok mindenféle csodadolog be van irva a Corpus Juris-ba, de ez a Haus-Gesetz nincs beleirva.

Ezt még gróf Cziráky Antal sem hallgathatta el, bármennyire ó-conservativ udvari ember volt is. Közjogi munkájában tisztán kimondja, hogy »sanctio pragmatica codicem domesticum ingressa non est.«

Még magában az osztrák-ház trónöröklését a női ágra is kiterjesztő 1723-iki II. t.-czikkben is hiában keresnők e szót: »pragmatica sanctio.«. Szó sincs róla.

Hanem ennek a pragmatica sanctionak mint Haus-Gesetz-nek is megvan a maga történelme. Botránkoztató történelem. Okmányhamisitás forog fenn.

V. Károly császár és spanyol király idősb fitestvére volt I. Ferdinándnak, ki Magyarországnak a Habsburg-házból első választott (ha ugyan megválasztott s nem csempészett) királya volt. V. Károly császár mint idősb fitestvér szerződésileg átengedte öcscsének Ferdinándnak »az austriai birtokokat.« Ennek folytán I. Ferdinandot illette a jog e neki átengedett birtokokban saját maradékai közt az örökösödést szabályozni. Ő pedig akként szabályozta, hogy ha az osztrák-ház fi-ága (männlicher Stamm) kihalna

s az örökség a leányokra szállna (es zu den Töchtern käme), akkor az örökség legidősb leányára Annára, ki V. Albrecht bajor fejedelem neje volt, vagy annak örököseire szálljon.

Ez világosan ekként volt kikötve az 1546-ban kötött házassági szerződésben s Ferdinánd végrendeletében is meg volt erősitve

No már pedig VI. (Magyarországon III.) Károly a pragmatica sanctioval az osztrák örökös tartományokban az örökösödést mindenekelőtt saját leányának Mária Teréziának ohajtotta biztositani. (Mária Terézia 1717-ben született s ez alapos okot nyujt azon következtetésre, hogy a pragmatica sanctio nem is 1713 april 19-én, mint a bécsi udvar állitja, hanem később kelt). Ennek I. Ferdinánd emlitett rendelkezése utjában állt: »da beschlossen die treuesten Diener und geheimsten Werkzeuge das fatale Ferdinand'sche Testament, dem die Albertinische Heiratsberedung correspondirte, *ein wenig zu verbessern.*« Igy irja Hormayr, a ki pedig a bécsi udvari titkos levéltárnak őrje volt.

A kijavitás historiáját ugyancsak Hormayr akként adja elő.

»Als vor und nach dem Tode Karl's VI. Bayern auf Vorlegung der Originale des Ferdinand'schen Testaments und der Albertinischen Verlobungsakte drang, wurde dies Verlangen endlich, was das erstere betrifft, am fünfzehnten Tage nach Karls Tode und nach Habsburgs Erlöschen gewährt. — Bartenstein brachte das österreichische, der bayerische Gesandte, Graf la Perouse, das bayerische Original herbei, wie selbe vor zwei Jahrhunderten, nach Sitte und Brauch gleichlautend gegen einander ausgewechselt worden. — Gleichlautend waren sie aber auch jetzt, nur waren la Perouse und die anwesenden Minister wie versteinert über die verhängnissvolle Variante, dass es im Wiener angeblichen Original überall hiess: eheliche Leibeserben, im Münchener Original hingegen: männliche Leibeserben.

Die Verlegenheit, in welcher die Wiener Hofpublicisten von 1712—1724 sich befanden, in Epochen, wo Karl VI. keine Kinder, nur Schwestern und Bruderstöchter, zuletzt aber doch Töchter hatte, erklärt zur Genüge jene Verbesserung des Ferdinand'schen Testaments sowohl in ihrem Scharfsinn als in ihrer Kurzsichtigkeit. — Sie gab wenigstens dem

Zweifel Raum und dann hatte der Sieg der Waffen völlig gewonnenes Spiel.

Männer, welche die Cabinetsgeheimnisse Carl's VI. und Theresia's gar wohl kannten, behaupteten, jene Verbesserung des Ferdinand'schen Testaments sei, nach langem Nachdenken und mehrmaligen Variationen, das Werk mehrerer grundgelehrten Betrauten gewesen, nämlich des dafür 1727 zum Staatssecretär der auswärtigen Angelegenheiten erhobenen Bartenstein und des grossen Abtes von Göttweih, Gottfried Bessels, Verfassers des berühmten Chronicon Gottwicense (Bessel hatte bekanntlich die Kaiserin Elisabeth und ihren Günstling Bartenstein katholisch gemacht). Bartenstein und Bessel hätten dann noch zu verschiedenen Zeiten vier grosse Quellenforscher mit in's Geheimniss und zu Rathe gezogen, die Melker Benedictiner Bernhard und Hieronymus Petz, Gebrüder, und die damals für das herrliche Werk der monumenta austriaca Österreich durchreisenden Benedictiner von St.-Blasien, Marquard Herrgott und Rustenus Heer.

Wenn diese gelehrten Männer in der Verbesserung, oder gutgemeinten Verfälschung der Ferdinand'schen Dispositionen dennoch eine Kurzsichtigkeit begingen, so war es eben nur die Unmöglichkeit, aus der verwickelten Sache besser zu scheiden. — Man konnte ihnen entgegensetzen, ihre Verbesserung sei sinnlos und widersprechend: es sei ja ohnehin nothwendig, das die Prinzessin folge, wenn ausser ihr kein ehelicher Erbe vorhanden ist. — Eine leztwillige Anordnung, eine Thronfolge für uneheliche Nachkommen, für Bastarde, während noch eheliche Töchter und deren legitime Sprossen vorhanden, wäre allen angenommenen Begriffen entgegenlaufend.«

Hát biz ez »csunya história«, hanem Magyarországot jogi szempontból nem érdekli, mert a magyar koronáról, valamint VI. (III.) Károly pragmatica sanctio-ja nem, ugy I. Ferdinánd végrendelete s leányának (a bajor Annának) házassági kötése sem rendelkezhetett.

Magyarországon a néhai Habsburg-ház nőágu utódainak trónöröklési jogot nem ezek a családi rendelkezések szereztek, hanem az ország függetlensége fentartásához mint feltételhez kötve az 1723-iki II. t.-czikk ajándékozott. E törvényben szó sincs pragmatica sanctio-ról, hanem ki van mondva, hogy az ország

rendei átruházzák (transferunt) a trónöröklési jogot az austriai ház nő-ágára is és pedig első sorban az uralkodó (III. Károly), aztán I. József, végül I. Leopold utódaira, azon elsőszülöttségi rendben, melyet az uralkodó a »feloszthatlanul és elválaszthatlanul együtt birtoklandó« örökös tartományokban megállapitott.

Ez a feloszthatlan együtt birtoklása az osztrák örökös tartományoknak a pragmatica sanctio előtt nem volt az austriai házban »családi törvény« által biztositva. Tényleg gyakorlatban volt ugyan, nehány nemzedéken át; de azon (ha akart volna) akár mely uralkodó változtathatott; — volt is eset, hogy ezek a »patrimonialis« tartományok a »ház« tagjai közt, hol végrendeletileg, hol egyezkedésileg felosztattak. Igy például I. Ferdinánd három fia közül egyik (Ferdinánd) Tyrolt, a második (Károly) Stiriát kapta osztályrészül. Ennek az osztályi eshetőségnek vetett véget a pragmatica sanctio; s minthogy az 1723-iki magyar törvény elvül fogadta el azt, hogy az legyen magyar király, a kit a megállapitott örökösödési rendszerint az örökös tartományok feloszthatlan és elválaszthatlan együttbirtoklása illet, igen helyesen mondja az 1848-ki törvényeknek (Szentkirályi Mór által szerkesztett) előbeszédje, hogy az osztrák tartományok »a pragmatica sanctio által állanak Magyarországgal válhatlan kapcsolatban. Ez az idézése a pragmatica sanctio-nak semmit sem derogál a magyar jognak, mert az osztrák tartományokra vonatkozik. Azoknak törvény — nekünk semmi.

Hanem az 1723-ki magyar törvénynek is van egy nagyon nevezetes bibéje: az, hogy nincs értelme.

Olvassa meg akárki e törvény 5. 6. és 7. §§-ait, melyekben az áll, hogy

»jus haereditarium succedendi in Hungariae Regnum et Coronam ad eandemque partes pertinentes — — etiam in sexum foemineum — — in Regnis et provinciis — — haereditariae possidendis regendam et gubernandam transferunt«.

Nincs az a latinnyelv-tanár a világon, a ki képes legyen e törvény szövegéből kimutatni, hogy ez a »regendam et gubernandam« mire vonatkozik; hogy mit transferáltak őseink az osztrák-ház nőágára országlani és kormányozni? — —

Nincs értelme! — Nagyon különös dolog ez.

Az ellenben minden kétségen kivül van, hogy a pragma-

tica sanctio a magyar törvénykönyvben benne nincs. Annak értéke Magyarországra nézve = 0.

És mégis minő végzelmes szerepet játszik ezen magyarjogilag nem is létező dolog Magyarország ujabb történelmében!

1848. septemberben erre a magyarjogilag nem is létező dologra támaszkodva izent az udvari forradalom nyilt háborut Magyarország állami függetlenségének, azt adván a magyar országgyülésnek tudtára, hogy a magyar pénz-, had- és kereskedelem-ügyet a birodalmi kormánynak követeli, minthogy V. Ferdinánd királynak nem volt joga az 1847/8-iki törvényeket szentesiteni, mert azok sértik a *pragmatica sanctio-t.*

Ez persze a milyen álnok, szintoly ostoba beszéd volt. Mert hát mi köze van a pragmatica sanctió-nak a magyar pénz-, had- és kereskedelmi ügygyel? micsoda észjárással lehet azt állitani, hogy a 48-ki törvények sértik a pragmatica sanctiót? Hiszen ennek tartalma felől ember még soha sem hallott mást, mint azt, hogy szabályozta az örökösödési rendet az osztrák-ház örökös tartományainak birtoklásában; még pedig szabályozta ugy, hogy azokat ne lehessen felosztani, hanem az egész örökség együtt »elválaszthatlanul és eloszthatlanul« az első-szülöttségi rendben egy személyre szálljon. — Hogy valami más, vagy valami több volna abban a pragmatica sanctióban, arról ember soha sem hallott.

No már változtattak-e az 1848-ki törvények az örökösödési renden? — vagy felosztatni kivánták-e a feloszthatlan örökséget? minden ember tudja, hogy nem. Hát micsoda arczczal lehetett azt mondani, hogy a 48-ki törvények sértik a pragmatica sanctiót?

Hazugsággal bélelt ürügyhajhászat volt, mely az ismeretes farkas-bárány mesére emlékeztet.

Azonban tény, hogy a pragmatica sanctio nevében csinált a bécsi udvar forradalmat Magyarország ellen.

Aztán jött az 1849. márcziusi birodalmi alkotmány, mely Magyarországot a pragmatica sanctio alapján az államok sorából kitörölte s Austria Kronland-jává tette; majd jött az 1860. októberi diploma; jött az 1861. február 26-ikai Reichsrath-patens; jött az 1861. april 2-ikai (eredménytelenül hazaküldött) országgyülés s végre az 1865—1867-iki alkuvó-országgyülés.

S mind ez és minden csapás, mely Magyarország függetlenségére méretett: a magyarjogilag nem is létező pragmatica sanctió-ra történt hivatkozással lett elkövetve!

Hogy a bécsi udvar ily szivóssággal tolta Magyarország nyakába a pragmatica sanctio-t, az nem menthető ugyan (mert a jognak s diplomatiai kötéseknek szenteknek kellene lenni), de legalább érthető, miután tény, hogy a Habsburg-ház családi politikájának vezéreszméje mindig a birodalmi kormányzat egységesitése, vagyis (az oktoberi diploma szavai szerint) »az állami hatalomeszközöknek összpontositása, a magasabb államfeladatok összefoglalt kezelése«, — tehát Magyarország s Austria közt a realis unio volt, már pedig ha sikerül a dynastiának a pragmatica sanctio-t a magyar államjogba mint alapot, mint kiindulási pontot becsempészni, ez a czél ipso facto el lesz érve.

A mint, hogy el is éretett. Magyarország az 1867-iki XII-ik t.-czikk által feladta az 1861-ben még oly dicsőségesen védett personalis unio-t, elfogadta a realis unio-t s ezzel az alapszerződésileg függetlennek kikötött Magyarországot az államok sorából kitörölve, az egységes birodalom alkatrészévé tette. És pedig tette egyenesen a magyarjogilag nem is létező pragmatica sanctio alapján, miként ez az 1867-iki XII. t.-czikk 1. §-ában világosan ki van mondva.

Ilyen irtózatos szerepet játszott a pragmatica sanctio Magyarország történelmében!

A dynastia kivivta, hivatkozással a pragmatica sanctio-ra, azon czélt, mely ellen a magyar nemzet századokon át patakokban ontott vérével tiltakozott.

De, hogy akadhatott magyar országgyülés, mely ezen hurkot önként a nemzet nyakába vetette: ez oly monstruositás, a minőre én nem tudok példát a történelemben.

Nem volt joga az 1867-iki országgyülésnek az osztrák Haus-Gesetz hurokját a magyar nemzet nyakába vetni. Nem volt reá a nemzettől mandatuma. Egyetlenegy képviselőnek sem volt. Az 1867-iki országgyülés fellázadt az elidegenithetlen magyar államjog ellen. A pragmatica sanctio-nak becsempészése a magyar államjogba, parlamentaris mezbe burkolt valóságos államcsiny, mely, ha száz egymásután következő országgyülés elfogadná is, mindig államcsiny marad, ép ugy, mint a Napoleon decz. 2-ikai

államcsinye is örökre jogtalan államcsiny marad, ámbár azt a »suffrage universel« elfogadta. Törvényesiteni lehet államcsinyeket, de jogtalanságot jogossá semmi törvény nem tehet. A ma hozott törvény holnap változhatik. »Opinionum commenta delet dies.« A jog örök.

A pragmatica sanctio-nak a magyar államjogba becsempészését hallottam azzal mentegettetni, a mit Szalay László az 1861-iki országgyülés egyik ülésében akként fejezett ki, hogy Magyarországon, midőn pragmatica sanctio-ról szólnak, nem azt értik alatta, a melyet »III. Károly 1713-ban (?) a Geheimrathsstübl-ben nehány himvarrásos uri köntös előtt leolvasott, hanem azt, melyet do ut des, facio ut facias-formában az 1723-iki országgyülés megalkotott«.

Még ha igy volna is, megbocsáthatlan hiba volt volna az 1723-iki törvényt (mely nem pragmatica sanctio) pragmatica sanctio-nak nevezni, mert e név alatt a »hatalom« viszont nem az 1723-iki törvényt, hanem azt a »nehány himvarrásos köntös előtt a Geheimrathsstübl-ben leolvasott« Haus-Gesetz-et érti, melyet III. Károly e bevezetéssel bocsátott világra: »Wir haben als jetziger einziger absoluter Herr durch unsere Declaration und Verordnung, welche wir kraft unserer Machtvollkommenheit — — in Form einer pragmatischen Sanction — — errichtet« stb.

No már ilyen absoluter Herr Machtvollkommenheit-ja termékének nevét ruházni át egy magyar törvényre: bűnös gondatlanság volna, mert mikor a hatalom ugyanazon név alatt egészen más dolgot ért, — a törvényes térnek összezavarása a pusztán családi térrel oda vezet (a mint oda is vezetett), hogy a nemzet lábai alatt elsülyed a törvényes tér. A hol államjogokról van szó, nem szabad a szavakkal könnyelmüen játszani.

Annál inkább bűnös gondatlanság ez a névcsere, mert a pragmatica sanctio nevében csinált irtózatos császári forradalom, s Magyarországnak minden azótai szenvedései világos bizonyság gyanánt állottak az országgyülés előtt, a felől, hogy a bécsi udvarnak átalkodott szándoka az 1723-ki törvényben emlitett »elválaszthatlan és feloszthatlan« birtoklást elválaszthatlan, és feloszthatlan kormányzássá, más szóval: a personalis uniót, reális unióvá magyarázni; már pedig ha az 1723-ik törvényre a pragmatica sanctio név illesztetik, az ez által

egy Machtvollkommenheit szabta családi Hausgesetz mezébe öltöztetik, a minek aztán természetes következése, hogy az elválaszthatlan birtoklásból elválaszthatlan kormányzás, közös minisztérium, s delegatio név alatt közös birodalmi gyülés lesz. A mint hogy lett is.

De nem is igaz, hogy az 1867-iki államcsinyes országgyülés a pragmatica sanctio alatt az 1723-iki törvényt érhette. Ennél sokkal roszabbat tett.

Az 1867-iki XII-ik t.-czikk 1. §-a igy szól:

»azon kapcsolat, mely egyrészről a magyar korona országai, másrészről ő felségének többi országai és tartományai között jogilag fenáll, az 1723-iki I., II. és III. t.-czikkek által elfogadott *pragmatica sanctio*-n alapszik.

Tehát nem az 1723-iki törvény értetik a pragmatica sanctio alatt, hanem az fogatik reá az 1723-iki törvényre, hogy az a világosan contradistinguált pragmatica sanctiot elfogadta.

A mi egyenesen nem igaz. Szó sincs ott pragmatica sanctio-ról. Ez »codicem domesticum ingressa non est.«

Aztán azt iktatni törvénybe, hogy Magyarország és Austria közt a pragmatica sanctio alapján jogilag fennálló kapcsolat volt!

Én Deák Ferencz e »történelmi falsum«-át, Deák Ferencz-nek az 1861-iki országgyülés május 13-ikai ülésében mondott következő szavaival czáfolom meg:

»Magyarország az uralkodó-házzal szerződött, nem az örökös tartományokkal; szerződött az örökösödés felett, nem valamely szorosabb kapcsolat felett. Ezt megváltoztatni és helyébe szorosabbat állitani, magát az örökös tartományok érdekeinek lekötni s ez által alkotmányos önállásáról lemondani szándoka bizonyosan nincs.«

Ezt tenni nem is volt szándoka Magyarországnak! Hanem ugyanazon Deák Ferencz, a ki 1861-ben ezeket mondotta s ezekkel a tagadhatlan történelmi tényt constatálta, 1867-ben azt iktatta törvénybe, hogy Magyarország és az örökös tartományok közt jogilag fenálló kapcsolat volt, a pragmatica

sanctio alapján! — és »lekötötte Magyarországot az örökös tartományok érdekének és lemondott önállásáról.«

És ez mind annak volt következése, miszerint bele hagyta magát abba a hálóba széditteti, hogy közjogi alapul s kiindulási pontul azt a pragmatica sanctio-t fogadta el, melyet egy magát einziger absoluter Herr-nek nevező osztrák kényur az ő Machtvollkommenheit-ja erejénél fogva decretált.

Minő szomoru átalakulás!

Figyelemmel kisérve az országgyülés vitatásait, mindig lestem, ha nem akad-e valaki, a ki ekként szól Deák-hoz: »ha már azt kivánják tőlünk, hogy törvénybe iktassuk, miként az 1723-iki törvények a pragmatica sanctio-t elfogadták, hát legalább mutassák meg nekünk azt az állitólag elfogadott pragmatica sanctiót; had lássuk, hogy mit nyilatkoztatunk elfogadottnak; — mert én azt soha sem láttam«. .

Csudálkozom, hogy ily felszólalás nem történt, mert én csaknem hitet mernék reá tenni, hogy az egész 1867-iki országgyülésen nem volt egyetlen egy ember sem, a ki azt a pragmatica sanctiót valaha látta volna. Maga Deák sem! Hallottak tartalma felől, a mint azt a történetirók rebesgetik, de magát az okmányt in extenso nem látták. Egy soha általuk nem látott császári edictumot fogadtak el jogalapul a magyar államjogban.

Merem ezt mondani azért, mert én százezernyi kötetekre menő könyvtárakat kutattam fel, a végett, hogy lássam már egyszer nem amolyan Hormayr-féle kivonatokban, hanem in extenso, lássam már egyszer szinről szinre »azt a medvét« — s minden fáradságom haszontalan volt. — Láttam, hogy Cziráky »Jus publicum«-a, Lünig »Deutsches Reichsarchiv«-jára utal; — találtam ebből egy könyvtárban 22 vaskos folio kötetet, — végig kutattam — ez is hiában volt. — Én a *pragmatica sanctiót* soha sem láttam — s csaknem hitet mernék tenni, hogy azok sem látták, a kik azt a magyar államjogban kiindulási pontnak, s jogalapnak elfogadták!

Szegény Magyarország!

2-ik szám, a 188. laphoz.

»I s t v á n f ő h e r c z e g a c s á s z á r h o z v e z e t e t t.«

Miután a hivatalos eljárásnak vége volt, V. Ferdinánd császár-király István főherczeghez fordult s kezeit kérőleg összetéve, gyermekded együgyüséggel kérte, hogy most már helyrartója lévén, »maradjon helytartó s ne vegye el trónusát.« (I' pitt' di', nim mir meinen Thron nit!«)

Meginditó jelenet volt *) — —. István főherczeg természetesen sietett a császárt tántorithatlan hűsége felől biztositani. Őszinte lélekkel, könnyes szemekkel tette s adott szavához saját vesztére tántorithatlanul hű maradott. Mi más volna az ő saját sorsa, mi más egész Magyarországé, ha adott szavát, ha a családi kötelék iránti tekintetet minden más tekintet fölé nem helyezi.

Erre vonatkozólag Sumlán 1850. elején összeirogatott jegyzeteimben a következőket találom.

1848. september elején B a t t h y á n i L a j o s és D e á k F e r e n c z a miniszterium határozatából Bécsbe mentek, hogy az ország védelmére hozott törvények megtagadott szentesitésének

*) Nehány nappal később (már a miniszterium megalakulása ut n) ujra · · utolszor életemben — felmentem B a t t h y á n i L a j o s-sal Bécsbe, a végett, hogy a nemzetőrség számára fegyvert szerezzünk. Nem mutattam magamat az utczákon, nehogy zajongásra adjak alkalmat. Szobámban végeztük a szállitókkal dolgainkat. Hanem este elmentünk a Burgba F e r e n c z K á r o l y főherczeghez. Értekezésünk közben a főherczeg panaszkodott, hogy nem győz eléggé a császár környezetére felügyelni, mert a Burgban is kisért a forradalmi szellem s vannak, kik a jó császár jóindulatával visszaélnek. E napokban (folytatá a főherczeg) nagy zaj volt az utczán, épen a császár lakosztályának ablakai alatt; hozzárohanok s d e n k e n S i e s i c h m e i n l i e b e r K o s s u t h (akkor még „m e i n l i e b e r" voltam!) d e n k e n S i e s i c h, mit látok? A szegény császár (d e r a r m e K a i s e r!) egy nagy veres-fekete zászlót lobogtat ki az ablakon s torka szakadtából kiáltja le a népnek: „e s l e b e d i e C o n s t i t u t i o n!" — a nép meg orditja fel: „e s l e b e d e r K a i s e r!" Ez volt a zaj, d e n k e n s i e s i c h! — —

Hjah! főherczegi szemnek az bizony különös látvány lehetett. De mennyi vér volt volna megkimélve, mennyi szerencsétlenség megelőzve s minő más volna az osztrák-ház jövendője, ha azt az erkölcsileg gyermekded de ép azért jószivü királyt leeresztik Budára hogy a vár ablakaiból Pest felé a trikolort lobogtassa! Minő erős volna most az a trónus! = „Was kein Verstand der Verständigen sieht, das übt in Einfalt ein kindlich Gemüth."

kieszközlését megkiséreljék. Ugyanakkor az országgyülés is száztagu küldöttség által tette meg az utolsó kisérletet, a bécsi udvart a hit és jog szentségének tiszteletben tartására reábirni.

Batthyáni és Deák távolléte egy napról a másikra huzódván, egy éjjel — későn, éjfél tájban — István főherczeg magához hivatott. Siettem meghivásának eleget tenni. Egyedül volt. Nagyon izgatottnak találtam.

»Bocsásson meg, — mondá — hogy ily későn felzavartam, Nem tudok aludni. Nagyon nyugtalan vagyok. Nem kapok hirt Bécsből. Mit tud ön? Miként állanak a dolgok odafenn? Van-e remény?«

Elmondtam, a mit tudtam s az bizony nem volt örvendetes.

»Én istenem! — mondá a főherczeg — mivé lesznek szép reményeink! Hová fog ez vezetni! Mi lesz ebből!?«

»Mi lesz? — felelém. Csak nem gondolja fenséged, hogy hazánknak feldarabolását s kitörlését az államok sorából, osztrák tartománynyá sülyesztését, a nemzeti létünkre mért halálos csapást gyáva megadással elfogadjuk? Az emberiség legnyomorultabb söpredékévé lennénk, ha ezt eltürnők. Tenni fogjuk nemzetünk szent örökségének megóvására, a mit őseink tettek: védeni fogjuk magunkat, lesz harcz, a jog harcza az önkény ellen, az igazság harcza az igazságtalanság ellen, a szabadság harcza az elnyomatás ellen Lesz harcz, harcz a késig és szálljon a már is kiontott s még patakokban omlandó vér azoknak fejére, a kik kiontását okozták!«

A főherczeg kezeire boritva arczát, lihegő kebellel az előttünk fekvő asztalra borult s kis szünet után szemem közé nézve mondá:

»Tehát harcz! Meggondolta ön, hogy a harcz mit helyezhet kilátásba?«

»Meggondoltam, fenség. Egy oldalon koronát, más oldalon talán vérpadot.«

A főherczeg az elborzadás jeleivel tekintett felém.

»Ne borzadjon fenséged, — mondám. — A vérpad csak nekünk juthat, s mi, ha isten ezt reánk mérte, zugolódás nélkül fogadjuk el a hazáért. Fenségednek csak a korona juthat.«

»Csak nem teszi fel ön felőlem, hogy én unokatestvéremet trónjától megfosztani képes lehetnék?«

»A kérdés nem igy áll. Nem fenséged fosztandja meg. Azok fosztják meg, kik visszaélve lelki-testi állapotával, az ő császári

palástjába burkolózva, szakitják szét a hit szentségének kapcsát, melyet közte s a magyar nemzet közt isten és a történelem fűzött Hiszen csak ne tolakodtak volna közé s közibénk azok a conspiratorok, kik gonosz ármányaik keresztülvitelére a szegény gyámoltalan fejedelem nevével visszaélnek: mi azzal a jó urral meglehetnénk békében s magyar- loyalitással, magyar hűséggel őrködnénk trónjának disze, biztonsága fölött. Isten látja a lelkemet: csak lennének igazságosak hazám iránt, az osztrák háznak sohasem volt hivebb alattvalója, mint én lennék. Fenséged tudja, hogy minő őszinte loyalitással jártam el ez egész válság alatt. Hanem fenséged biztos lehet benne, hogy a conspirator-clique, mely Magyarország vesztére tör, nem soká fogja hagyni azt a jó, de gyámoltalan urat trónusán; a mint a nyilt fellépés idejét elérkezettnek itélendik, azt a jó urat szépen félreteszik s a trónus üresen marad. Nem első eset lesz az ily félretétel az austriai ház történelmében. És az, a mit az a clique most velünk mivel, oly valami rettenetes, hogy nem volnánk erkölcsi érzettel felruházott teremtések, ha azon irtózatos clique tagjai iránt a kegyeletnek csak egy szikráját is érezhetnők. Az a trónus meg fog ürülni, de istenemre mondom: a kit az udvari conspiratió oda szánt, az csak a magyar nemzet holttestén juthatna oda; másként soha! Pedig e nemzet élni akar, nem fog meghalni senki kedveért s nem oly könnyü lesz azt megölni, mint gondolják. — Hát méltóztassék megfontolni: még tisztán dynasticus szempontból is nem sokkal jobb-e, hogy fenséged hagyja magát abba a megüresedő trónusba beleültetni, mintsem hogy az vagy üresen maradjon, vagy valamely idegen ház sarjadéka ültettessék belé, mely az osztrák-háznak nem barátja. Magyarország fenséged uralkodása alatt hű szövetségese, hű támasza lesz az osztrák császári háznak. Austria s Magyarország, melynek egy fejedelem alatt mindig összeütköznek érdekei, két fejedelem alatt nagyon jó s egymásnak kölcsönösen hasznos szomszédok lesznek. És végre is, ha fenségednél a családi gyengédség scrupulusai oly mód nélkül nagyok, még a r e v e r s i ó eshetőségének lehetsége sem volna kizárva, ugy, hogy emberek s viszonyok változtával a két korona ismét egy fejen egyesülhetne. Bizony bizony mondom: még dynasticus szempontból is tanácsosabb kezet nyujtani nekünk arra, hogy a magyar királyság mint »secundo-genitura« az osztrák dynastiánál maradjon. — Aztán méltóztassék azt is fontolóra venni: mennyi vért, mennyi szenvedést háritana el fenséged e szegény, zaklatott hazáról, mely

fenségednek is hazája, szülőfölde! Mi egészen más szint öltene a reánk kényszeritett önvédelmi harcz a külhatalmak appretiatiójában! Mennyire elsimulna utunkból minden diplomaticai nehézség, ha fenséged megkoronázása által Európát a monarchicus elv, a minden anarchicus rázkódtatásoktól ment rend s Európa érdekeinek tiszteletben tartása felől megnyugtathatnók.« — —

A főherczeg végighallgatott s aztán néhányszor fel s alá menve szobáján, megállt s azt kérdezé:

»És ön gondolja, hogy ez nem találna ellenvetésre az országgyűlésen, a nemzetnél?«

Mire én mosolyogva ennyit feleltem:

»Fenséges ur, nekem volt szerencsém fenségednek nádorrá választatását előbb Pestmegye gyülésén javaslatba, utóbb az országgyülésen inditványba hozni. Hatalmazzon fel engem fenséged, bizalmasan reményt nyujthatni polgártársaimnak, hogy nem fogja nemzetem ajánlatát visszautasitani — és én fejemmel állok jót, hogy 24 órával azután, a mint a bécsi udvari conspiratió evolutiója egy ily eseményre az alkalmat előhozza, az országgyülés oly lelkesedéssel fogja fenségedet Magyarország királyának üdvözölni, mint a minő lelkesedéssel kiáltotta fel fenséged ősanyjához a »moriamur«-t. Nem áltatom magamat azzal, hogy fenséged méltónak tarthatá egy ily igénytelen embernek, a minő én vagyok, jellemére figyelmet forditani, azért kérem fenségedet, ne vegye e biztositásomat elbizakodott kérkedésnek. Én nem vagyok eléggé hiu, hogy az egykori angol Warwick-ok szerepét negélyezzem. Én semmi sem vagyok, de nem egyszer mutattam meg, hogy számba tudom venni nemzetem üterének lüktetéseit. Midőn fenséged tavaly első körutjából visszatért, én, mint az iparegyesület küldöttségének vezére, azon mondattal üdvözöltem fenségedet, hogy a nemzet behintette fenséged utjait a szeretetnek virágaival. A minő igazat mondtam akkor, — esküszöm — oly igazat mondok most is: hogy ha fenséged vissza nem utasitja tanácsomat, örömrivalgás közt fog a magyar nemzet szivéből e kiáltás felhangzani: »Éljen VI. István magyar király!« és e felkiáltáshoz lelkesült készséggel hozzáteendi azt a másikat is, mely tettekben testesülve meg, Mária Teréziát megmentette, midőn nem volt fejét hová lehajtania.«

A főherczeg elgondolkozott. Aztán kezeit éghez emelve, mondá:

»Nem teszem! Nem tehetem! — Haldokló atyám kezére borulva esküdtem meg, hogy ezt semmi körülmények közt soha tenni nem fogom. Jőjjön, a minek jönnie kell: én ez eskümet meg nem szegem. — Ne szóljunk erről soha többet.«

Megilletődve tekintettem reá. Egy nehéz sóhaj lebbent el ajkaimról. »Hát jőjjön, a minek jönnie kell« — mondám.— »Én tisztelni tudom az érzelmet, mely ez elhatározásnak indoka, hanem az az eskü igen nagy szerencsétlenség! Szegény hazám!«

— — —

Eddig 1850-iki jegyzeteim.

Azóta 30 év mult el. István főherczeg, ki korára nekem fiam lehetett volna, rég meghalt. Én még vonszolom az örömtelen élet terhét. — Ő sokat vétett a »h a z a« ellen, a mint hátrahagyott irataiból megtudtuk. A »h á z«-nak ellenben, melyhez tartozott, sokat áldozott, mindent! még becsületét is! és azoktól, kikért ennyit áldozott, kapott jutalmul — számkivetést. Én, kinek nincs h a z á m, de volna, ha István nádor inkább magyar hazafi akart volna lenni, mint osztrák herczeg, én számba tudom venni helyzete nehézségeit, melyek őt ellentétes kötelességek közé helyezték; számba tudom venni az érzelmek viharát, mely lelkében dult, midőn Budát végkép elhagyá s melyről bizonyságot teszen az, hogy még azon iratok eltávolitására sem gondolt, melyek nevét annyira compromittálták; s mert mindezt számba véve mindig éreztem, hogy az igazságos történetiratnak le kell vonni a beszámitás rovatából azt, a mi züröS pályáján inkább fátum volt, mint akarat: én rokonszenves részvéttel kisértem elzüllött életét s a helyett, hogy pálczát törnék nevének emléke fölött, bánatos illetődéssel mondom: nyugodjanak békében az életczélt vesztett, korán elhunytnak porai!

3-ik szám, a 196. laphoz.

»A p é n z ü g y m i n i s z t e r i t á r c z á t á t v e t t e m.«

Ha jól vagyok értesitve: H o r v á t h M i h á l y történelme azt fogja reám, hogy én a belügyminiszterségre v á g y t a m. Ez nem igaz. Én belügyminiszternek N y á r y P á l t óhajtottam s ma is meg vagyok győződve, hogy nagy hiba, mondhatom: végzelmes szerencsétlenség volt a belügyek vezetését nem ő reá bizni, ki e szakban tárgyismeret, gyakorlatiasság, tapintat, képzettség s különösen szervező tehetség tekintetében minden kortársánál magasabban állott.

A közigazgatás minden ágai közt ép a belügyminiszterség volt az, melynél Magyarországon a gyakorlatias »routine« hiányát semmi tudomány, semmi elmélet, semmi jóakarat nem pótolhatta. Én közhivatalt azelőtt sohasem viseltem s ez maga elég arra, hogy nekem a belügyminiszterséget ambitionálni még akkor sem juthatott volna eszembe, ha természetemnél s hajlamaimnál fogva a hivatal-viselés gondolatától nem irtóztam volna is. Pedig irtóztam. Tény, hogy én egyáltalában nem akartam a miniszteriumba lépni s erős, mondhatom: ellentállhatlan nyomásra volt szükség, hogy e határozatomtól elálljak.

Az első független magyar felelős minisztcrium alakitásának megvan a maga »históriá«-ja. Sajátságos »história«. Elmondom történelmi hűséggel, mert — tudtomra — még nem volt nyilvánosságra hozva.

Meghivást kaptam Batthyáni Lajostól értekezletre. A tárgy nem volt megnevezve. — Már számosan voltak együtt Batthyáni-nál, a mint megérkeztem, ott voltak: Perényi Zsigmond, Teleki László, Eötvös József, Szentkirályi Mór, Szemere Bertalan, Pázmándy Dénes stb. Batthyáni előadta, hogy a miniszterium alakitása iránt kíván velünk értekezni. »Ime az én candidátusaim«, mondá s nekiállott a neveket olvasni; el is olvasta mind, némely tárczára egyet-egyet, némelyikre kettőt-hármat is (igy a király személye melletti miniszterségre Perényi-t, Teleki-t, herczeg Eszterházy Pál-t, — a közoktatásügyi tárczára Szentkirályi-t és Eötvös-t), a kereskedelmire senkitsem (én suggeráltam Klauzál-t) s a pénzügyminiszterségre nézve kijelentette, hogy azt tanácskozásra nem bocsátja, ezt nekem kell elvállalnom, ez politika kénytelenség!

Megindultak a nyilatkozatok. Legelőbb Perényi és Teleki kijelentették, hogy ők hivatalt nem vállalnak. Majd Szentkirályi és Eötvös közt fejlődött ki az egymás iránti tisztelet vetélkedése, mely az elsőnek szerény visszavonulásával végződött.

Én megbotránkoztam az egész eljárás fölött. Félreintettem Batthyáni-t s neheztelve mondtam meg neki, hogy »nagy hibát követett el az értekezlet összecsőditésével. Miniszterium alakitása nem megyei tisztujitás. Ha egyenként megkérdezte volna politikai barátai közül azokat, a kiknek véleményére sulyt helyez: az rendén volt volna. Igy megkérdeztetve, figyelmeztettem volna

egyre-másra, különösen arra, hogy a belügyminiszterségre minden élő magyar közt Nyáry Pál-t tartom kiválólag indicálva; ez erős meggyőződésem, de miután ön igy nyiltan egyedűl Szemeré-t jelölte ki s ő az ajánlatot nyiltan elfogadta: minő arcz kellene ahhoz, hogy én itt nyiltan szemébe mondjam, miként én őt, ki az egész válság alatt magát tartózkodóan viselte, működésünkben semmi részt nem vett s egyebet sem tett, mint azt, hogy a canczellária tagjaival levelezgetett s bécsi körökkel bizalmasan érintkezett, miniszterségre teljességgel nem tartom hivatottnak? — Nagy hiba ez a candidáló megyei conferentia-forma értekezlet.«

Batthyáni elismerte, hogy hibát követett el, »de — ugymond — megtörtént, nem lehet a dolgon változtatni.«

Mikor aztán a pénzügyminiszteri tárczára került a sor, én határozottan kijelentettem, hogy hivatalt nem vállalok. Vita fejlődött ki; capacitálni kezdtek; én határozatom mellett maradtam. Mig végre Batthyáni Lajos kijelentette, hogy tekintve az állást, mely az egész válság alatt osztályrészemül jutott; tekintve azt, hogy a vivmányok, melyeket kivivnunk sikerült, az én személyemmel vannak a közvéleményben azonositva: ő meg van győződve, hogy most semmi miniszterium nem számithatna az ország bizalmára, ha én annak tagja nem vagyok. Más akárki nélkülözhető, én nem. Erről annyira meg van győződve, hogy ha én a pénzügyminiszterséget el nem vállalom, ő veszi kalapját, megyen egyenesen a nádorhoz s tudtára adja, hogy lemond a miniszterium alakitásáról. Erre becsületszavát adja, aztán legyen enyém a felelősség, ha minden, a mit kivántunk, dugába dől.

Ily nyomásra volt szükség, hogy ellenszenvemen erőt vegyek s magamat hivatalba engedjem tuszkoltatni.

És Horváth Mihály, az ünnepelt történetiró, hivatal után sovárgást ró nyakamba! — Igy iródik a történelem s bizony bizony ez nem az egyedüli »falsum«, mely meg-»iródott.«

4-dik szám, a 215. laphoz.

»Görgey — — seregét — — Világosra vezette s ott a fegyvert letette.«

A temesvári csata, mely nem ellentállási képesség hiánya, hanem fejetlenség miatt veszett el, a hadvezért, ki hazánk fő seregével Arad alá érkezett, a helyzet urává tette.

Nagy Sándor tábornok, a hős martyr és hű hazafi, kit a hon vesztére fondorkodó ármány Debreczennél a túlnyomó ellenségnek — elhagyatottan — markába dobott, hadteste maradványaival vagy egy félnappal előbb érkezett Aradra, a kormány akkori székhelyére.

»Harczképes-e ön?« — kérdezém tőle.

»Igen«, felelé, »ha fáradt seregemnek nehány órai pihenés engedtetik.«

»Pihenjenek«, mondám. »Aztán hajnalban menjen ön és szállja meg Vingát, hogy e positióval kezében összekötő kapcsul szolgáljon az egyesülésre Görgey serege közt, mely érkezőben van, s az alföldi sereg közt, melyet Dembinszky a helyett, hogy utasitása szerint Szegedtől az aradi vár alá hozott volna, Temesvárhoz vitt. Ez egyesülést Paskievics meg nem akadályozhatja; két napi marssal hátra van s utjában találja a Marost, melyen az aradi vár miatt csak kerülővel kelhet át. Mielőtt átkelhetne, egyesült seregeink nyolczvanezer főnyi erővel rávetik magukat Haynau-ra, azt megverik; aztán ha elég erőseknek érezzük magunkat, homlokot forditunk az orosznak, ha pedig nem, akkor átmegyünk a Tiszán, át a Dunán, felszedjük utunkban az errefelé tartó csapatokat, felmegyünk ha kell Komáromig, hol Klapka erőben áll. Az orosz lassan mozog, nehezen jő utánunk. Ha jő, Komáromra támaszkodva, vagy százhuszezer főnyi sereggel fogadjuk; lesz időnk télen át uj seregeket alkotni, — a Dunántulnak erőforrásai még jórészben érintetlenek. Még nincs semmi elveszve. Foglalja el ön Vingát.«

E rendelkezés utáni éjjel megjött a gyászhir, hogy ütközet vivatott Temesvárnál s az ütközet elveszett; a vert sereg szétszóratott, bomlásban van.

Nagy Sándor, utasitása szerint, hajnalban előrenyomult. Az osztrák ellenséget már nem is Vinga táján, hanem oly közel találta, hogy Aradra a puskaropogás is elhallatszott. Nagy Sándor kis jelentéktelen csatározás után visszavonult (mást nem is tehetett), az osztrákok hetykén, szemünk láttára, a domblejtőn kis időre megállapodtak. Görgey táborkari kiséretével pár száz lépésnyire feléjük lovagolt, aztán visszatért táborába s látván, hogy nincs erő kezem alatt, melyre támaszkodhatnám, mig ő bizton vélt seregére támaszkodhatni, mert rég felbujtogatott tisztikara már hetek előtt csaknem nyilt lázadásra vetemedett, melyet csak Klapka

csöndesitett le pillanatra, — elérkezettnek vélte a perczet, hogy rég forralt, rég előkészitett tervének a haza vesztére végrehajtása végett minden hatalmat kezébe keritsen.

Ez volt a bevezetés a világosi catastrofához, mely végjelenete volt azon rég forralt árulásnak — mely a győzelmek strategiai előnyü felhasználásának elmulasztásával; — rendeleteim sikerének különféle ürügyek alatt kijátszásával; — a polgárszellemnek a hadseregben aláásásával a siker iránti bizalom csökkentésével s a sereg azon részének, melyre a katonai dictátorságra vágyó vezér nem igen vélt támaszkodhatni, mesterséges nélkülözések és szenvedések által elgyengitésével már régóta elő lett készitve.

Ezen adattal kapcsolatban helyén látom itt kutahiai irataimból (1851.) egynek azon részét közleni, mely szabadságharczunk némely főbb mozzanataira világot vet.

Akkoriban Magyarországnak a német confoederatióba tervezett beolvasztása alkalmul szolgált az európai sajtónak a magyar szabadságharcz történelmére visszatérni.

Többek között a »Kölnische Zeitung« jóindulattal tárgyalta hazánk ügyét. Czikkeit emigrans-társaim nekem Kis-Ázsiába megküldözgették. E czikkek közt volt egy, melyre felvilágositásokat adni szükségesnek tartottam s e végett három czikket irtam, melyeket oly utasitással küldöttem meg egy barátomnak Európába, hogy azokat a »Kölnische Zeitung« szerkesztőségének a maga nevében küldje be. A mit az meg is tett.

Az adatoknak, melyek ez iratban előfordulnak, hitelességéről kezeskedik az, hogy 1851-ben irvák, midőn még fris emlékezetemben voltak.

E feleletül adott czikkek elseje ekként szól:

»A »Kölnische Zeitung« junius 28-ikai 154. számának vezérczikke Magyarország szenvedéseit s annak a német szövetségbe szándékolt beolvasztását tárgyalja.

Köszönetet mondunk a tisztelt szerkesztőségnek azon loyalitásért, melyet hazánk iránt lapjában folyvást tanusit, e részben is dicséretesen felülemelkedve némely más német lapok szűk látkörén, melyek valamint szabadságharczunk alatt nem akarták belátni, hogy a mi harczunkkal Európa népeinek szabadsága szoros kapcsolatban állott, ugy most sem akarják belátni, hogy Magyarország sorsa Európa viszonyainak végleges alakulásában jobbra ugy, mint

balra, oly nevezetes tényezőt képez, melynek fontosságát csak az kicsinyelheti, kinek itélőtehetsége a mai nap ephemer viszonyain tul nem képes terjedni.

A kölni lapnak köszönettel méltánylott loyalitása remélnünk engedi, hogy nem fogja rossz néven venni, ha némely állitását rectificáljuk, melyekre nézve, ugy látszik, balul értesittetett.

Emlitett vezérczikkét következő állitásokkal rekeszti be:

»Die geschichtliche Nothwendigkeit verkannt; den Augenblick des Sieges nicht benützt zu haben, um einen vortheilhaften Vergleich abzuschliessen; und ohne einmal mit dem Heere einverstanden zu sein, ein Unding, die Ungarische Republick verkündigt zu haben: das ist der grosse Irrthum des erlauchten Verbannten, der jetzt seinen müden kranken Leib gern in das Grab seiner Hoffnungen legte.«

Engedje a tisztelt szerkesztőség azon felvilágositást adnom, miként az itt állitott tények közül egyetlenegy sem áll, sőt mind egytől egyig merőben ellenkezően áll.

1. Ungarn hat nie die Republik verkündigt, sőt függetlenségi nyilatkozatában egyenesen és határozottan kimondotta, hogy a jövendő országlati formának megalapitásában az európai viszonyok politikai convenientiájához fog alkalmazkodni.

Ez tagadhatatlan tény. Egész Európában szét volt küldve a függetlenségi nyilatkozat, melyet ekként, Kossuth által szerkesztve nemcsak a nemzetgyülés egyhangulag elfogadott, hanem az országnak ellenség kezében nem volt minden községe is hangos örömmel s helyesléssel fogadott, a feletti örömét számos önkéntes áldozattal is tanusitván.

Und selbst die Meinung des »erlauchten Verbannten« betreffend, kit a nemzet egyhangulag kormányzójának választott, meg kell jegyeznem, miként a függetlenség kinyilatkoztatására vonatkozott országgyülési tanácskozásokban a köztársaság kikiáltása szóba hozatván, Kossuth maga volt az, ki a kérdésnek a következő nyilatkozattal egyszerre véget vetett:

»Uraim, én republikánus vagyok, de hazámat államtudományi elméleteimnél jobban szeretem, azért, miután a jövendő körülményeit senki sem ismerheti, én hazafiui kötelességemnek tartom kinyilatkoztatni, hogy ha a hazánk függetlenségére való tekintet monarchicus elv elfogadását szükségessé tenné, én saját meggyőződésemet feláldozni s a monarchiát elfogadni kötelességemnek tartan-

dom, s azt hiszem, ekként kell minden magyarnak cselekedni, a ki hazáját önmagánál jobban szereti. S azért azt javaslom, hogy necsak ne kiáltsuk ki a respublikát, sőt egyenesen tudassuk nyiltan a világgal, hogy az országlási forma végleges megállapitásában az európai viszonyok convenientiáját tekintetbe venni a magyar nemzet mindenkor kész leszen.«

Tehát lett volna bár érdem avagy tévedés a magyar köztársaság kikiáltása, sem az érdemet nem igényelhetnők, sem a tévedést el nem vállalhatjuk, mert eine ungarische Republik wurde nie verkündigt.

2. Második hibás állitás, dass man mit dem Heere nicht einverstanden war. Ez teljességgel nem áll. Ezernyi ezer tanukkal bizonyitható tény, hogy épen a hadsereg nemcsak hogy egyetemesen kivánta s óhajtotta a függetlenséget, sőt hasonlithatlanul legnagyobb része republikánus érzelmektől volt áthatva.

Kossuth, az isaszeghi ütközet után, a gödöllői táborból jött vissza Debreczenbe a függetlenségi nyilatkozatot inditványozni. Ez időpontot a szolnoki, hatvani, tápió-bicskei, szenttamási, nagy-szebeni, isaszeghi győzedelmeink előzték meg. Villámként terjedett a kérdés a hadseregben: »miért nem szól már Kossuth? miért nem mondja meg a világnak, mi czélért küzdünk?« Ilyen volt a hadsereg hangulata.

Lássuk a vezérekét. Bem-ről nem is kell szólani. Az magában világos, hogy neki más czélja nem is lehetett, mint »semmi alku a Habsburg-házzal.« Ő lengyel volt, neki, mint ilyennek, a magyar harcz nem lehetett egyéb, mint segédeszköz a lengyel nemzet jövendő függetlenitésére Galicziában. — Perczel gondolkozása szintugy kétségbe nem vonható. Mindkettőnek meg is vannak irott nyilatkozatai. — A főseregeet illetőleg pedig még 1849. márcziusban a török-szent-miklósi főhadiszálláson történt, hogy Ferencz-József császár márczius 4-ikei manifestuma, mely által Magyarország állami létét eltörlöttnek nyilatkoztatta, a sereghez megérkezett s kimondhatatlan ingerültséget okozott. Vetter fővezér és Damjanics s Klapka hadtestvezérek voltak az elsők, kik e manifestummal kezükben Kossuth-hoz azon nyilatkozattal léptek be, hogy ezen merénylet után a Habsburg-házzal többé alkudni gyalázat volna s most már többé a harcz positiv végczélja iránti

nyilatkozatot a nemzetnek halasztania nem szabad. Ez érzelemben osztoztak azon hadsereg összes törzstisztjei s közöttük nemcsak a római jellemü Aulich (akkor már tábornok) s Nagy Sándor (akkor még ezredes) kezdet óta mindig határozott republikánus, hanem még a nem magyar Leiningen is. — Nehány nappal későbben a hadsereg Tisza-Füredre menvén, hogy Görgey hadtestével egyesülten Windischgrätz ellen támadólag működjék, midőn hazánk szerencsétlenségére Vetter fővezér veszélyesen megbetegedvén, ideiglenesen Görgey, mint legidősb tábornok, vette át a parancsnokságot. Kossuth, a hadmunkálatok irányának (tisztéhez tartozott) megállapitása előtt, Klapka jelenlétében Görgey-t egyenesen felszólitotta, hogy egyetért-e a többi vezérek emlitett nyilatkozatával s osztozik-e a hadsereg nyilvános érzelmeiben? Mire ő egyetértését tartózkodás nélkül kijelentette, azon hozzátétellel, hogy az alkut Ferencz József-fel ő is erkölcsi lehetetlenségnek nyilatkoztatja, de a resignáltatott V. Ferdinándot az 1848-iki törvények alapján királynak elfogadni nem ellenzené. Ekként volt a dolog tisztába hozva az Austria ellen eldöntőleg győzedelmes hadmunkálat meginditása előtt s három győzelmes csata után Gödöllőn történt, hogy Kossuth Görgeyt capacitálván arról, miként a leléptetett V. Ferdinánd visszaállitására bárminemü kisérlet, — a Habsburg-ház családi körében történt megállapodás, ennek az austriai birodalomban már végrehajtott sikeresitése s minden európai hatalom által történt elismerése által teljesen lehetetlenné vált, — az ő (Görgey) világos megegyezésével (Einvernehmen) tért vissza a végett Debreczenbe, hogy a füredi megállapodáshoz képest a függetlenségi nyilatkozatot inditványozza.

Nemcsak hogy egyetértett tehát a hadsereg, de sőt épen az határozta el Kossuth-ot a lépést tovább nem halasztani, hogy oka volt attól tartani, miként ha Buda visszavétele előtt az országgyülés határozottan nem nyilatkozik: Budán, vagy ha Buda helyett (mint Kossuth akarta) Bécs alá nyomul a győzelmes hadsereg, onnan, maga a hadsereg fogja, senkit sem kérdezve, a pronunciátiót megtenni.

Hogy a hadsereg mennyire egyetértett, czáfolhatlanul bizonyitja azon lelkesedés, melylyel a függetlenségi nyilatkozat után s annak zászlója alatt a nagy-sarlói, komáromi, budai stb. győzelmes csatákat vivta.

Igaz, hogy Görgey a függetlenségi nyilatkozat ellen (melyben eleve megegyezett), miután megtörtént, el nem mulasztá kikelni a maga clique-jében a hadseregnél, de épen az volt az ő árulásának tengelye, hogy mig azalatt, a mig Kossuth a hadseregnél volt, iránta a legnagyobb tiszteletet s ragaszkodást mutatta: mihelyt Kossuth-ot onnan kötelességei elszólitották, Görgey saját környezeténél ügyes ravaszsággal csepegtette a kormányzó, az országgyülés s általában a polgári hatalom iránti surlódás mérgét s oda irányozta törekvését, hogy a hadseregből a polgárszellemet kiirtsa s azt azon soldateskai kaszt-szellemmel töltse el, mely egyedül tehette lehetségessé a katonai dictátorságra felemelkedést, melyre való sovárgásának hazáját feláldozni nem iszonyodott, s mely őt végre eszeveszetten odavitte, hogy nagyravágyó pályáját árulással végezze, melyet a nemzet örök átkán kivül még az esztelenség gyalázata is kisér.

Azonban, hogy Görgey cselszövényei, habár Kossuth ellen sikerült is későbben (a szőnyi ütközet után) tisztjei között katonai pártot alkotnia, a nemzet függetlensége mint czél iránt, a hadseregben gyökeret nem vertek, — eléggé mutatják a függetlenségi nyilatkozat utáni lelkesült csaták s győzelmek s magára Görgey-re nézve is eldöntő tény az, hogy Kossuth-nak, mint a már függetlenné nyilatkoztatott Magyarország kormányzójának kezéből fogadta el a hadügyminiszterséget.

Ha Görgey mindemellett itt-ott a függetlenségi nyilatkozat ellen rosszalást szeretett hintegetni, ennek kulcsa a győzelmi időszakra nézve csak ott rejlik, hogy elvétetve látta magától annak lehetőségét, hogy egy kiválóbb győzelem napján, a sereg élén maga kiálthassa ki azt s vele együtt magát katonai dictátornak, — későbben pedig, midőn az idők, ép az ő intrigái által, megnehezedtek s ép az ő fondorkodásainak sikerült a győzelmi bizalmat a hadseregben megingatni, a függetlenségi nyilatkozatot azért rosszallotta, mert eszköznek vélte azt Kossuth ellen magának a hadseregben pártot teremteni. De elfelejtette, hogy a győzelmi bizalom aláásásával nem magának teremt hatalmat, hanem sirt ás a hazának.

Tehát teljességgel nem áll, dass man mit dem Heere nicht einverstanden gewesen wäre. — — (Ennyi volt az 1851-ben irott első czikkben; a másik kettő, a »Kölnische Zeitung« »historische Nothwendigkeit«-ja czáfolatával, a kiegyen-

litésre tett minden kisérletnek Austria által visszautasitásával, s Magyarország reményeinek indokolásával foglalkodik.

*

Nem lesz itt helyén kivül hadműködéseink egy nevezetes momentumának, Budavár ostromának történelmét felvilágositani, minthogy a felől egészen fonák hirek keringenek.

Némely lapok által azon állitás terjesztetett, mintha a komárom-monostor-hegyi győzelem után Kossuth parancsából ment volna Görgey nem Bécs felé, hanem Buda alá. Ez teljességgel nem áll. Kossuth az isaszeghi csata után Gödöllőn a hadműködés irányát akként szabta meg, hogy nem Pest s nem Budának Pest felőli ostroma — mely Pestet sok szenvedésnek tenné ki, — hanem Komáromnak ostrom alóli felszabaditása vétessék czélul, a miben minden vezér — Görgey is — egyetértett s midőn e czél a váczi és nagy-sarlói győzelmek által már-már biztositva volt, Kossuth, ki szerencsétlenségre akkoron nem lehetett jelen a hadseregnél, Görgeynek ily értelmű utasitást küldött: »Komárom felszabaditása után minő irányban kellend önnek működnie? — az attól függ, hogy minő irányban fog az ellenség visszavonulni. A merre az ellenség megyen, önnek is arra kell menni, üzve, üldözve, kergetve őt szakadatlanul. A főváros visszafoglalása ügyünkre kétségtelenül nagy befolyást gyakorolna a diplomatiánál is. Buda birtoka tehát reánk nézve igen fontos dolog, de annak bevétele czél legyen-e azonnal vagy győzelmeink végső actusa? — az a körülményektől függ. Legfőbb tekintetnek annak kell lenni, hogy a harcznak politika-strategiai eredménye biztosittassék. Ha a megvert ellenség (a mi nem hihető) Buda alá vonulna vissza, akkor önnek kétségtelenül egész erejével szintugy Buda alá kellend mennie, de ha (a mi valószinűbb) az ellenség Austria felé vonulna vissza, akkor ön Buda alá csak egy blocada-corps-ot küldend. (Aulich hadteste, sőt Kmety osztálya is elég lesz.) Ön maga pedig mindenesetre a hátráló ellenséget veendi űzőbe.«

Ez volt Kossuth parancsa. Görgey e helyett elhagyta szaladni az ellenség főerejét s csak tiz ezer embert küldött Pöltenberg alatt s csak Győrig utána, — s elhagyta szaladni Jellasics-ot Eszék felé, senkit sem küldvén utána, maga pedig több mint harmincz ezer emberrel s közte hét ezer huszár-

ral ment Budát ostromolni! Aulich Pest előtt maradván tiz ezer főnyi figyelő-hadtesttel a komáromi hadjárat alatt, Kossuth Pestnek az ellenség általi kiüritésekor azonnal irt neki, hogy a Dunán át kellene mennie, — de ezt nem adhatá parancsul, csak tanácsul, mert kábaságnak tartotta volna a távolból parancsot adni oly hadtestnek, mely nem önállólag működött, hanem Görgey seregének egyik részét képezé. Aulich nem mozdulhatott s Jellasics elszaladt. Buda alul Klapka Debreczenbe jövén, Kossuth-nak hozzá első szava volt: »Görgey borzasztót hibázott, hogy Buda alá ment. Elveszté győzelmeink strategiai gyümölcsét! Most parádé-marsban Bécs alatt lehetnénk! Félek: Budavár Mantuánk lesz! s elvész felette a haza! De hiában, ha már ott van, be kell vennie Budát.«

Maga Görgey igy irt Buda alul Kossuth-nak: »Csalatkozott kormányzó ur, midőn azt hitte, hogy Buda ellen Kmety vagy Aulich elég lesz. Lám! nekem sem akarja magát megadni. Én tudtam ezt, azért jöttem magam. Még egy ostromot próbálok s ha nem sikerül, itt hagyom Aulich-ot s magam a főssereggel odább megyek.«

Csak akkor felelte neki Kossuth: »Sajnálom, hogy ön Buda alá ment, de ha már ott van, be kell vennie. De lovasságát küldje azonnal Győr alá.«

Mindez documentált tény.

Emlitve van e Jegyzék elején, hogy a győzelmek strategiai előnyű felhasználása elmulasztatott.

Ezzel kapcsolatban megjegyzem, hogy ha majd a mindenfelől gyülekező adatokat felhasználva, egykoron egy szakavatott kéz szabadságharczunk hadi történelmét itészi vizsgálat alá veendi, nem fogja figyelmét azon tény kikerülhetni, hogy Komárom felmentését kivéve, Görgey győzelmei csak taktikai győzelmek voltak, a strategiai eredmény biztositására alig gondolt valaha. Schlick-ket egész seregével elfoghatta volna: el hagyta szaladni; a Gáspár által megnyert hatvani csatának a Gyöngyösnél összpontositott főssereg által felhasználása helyett le Jászberény — Tápió-Bicske—Isaszegh felé egy oly hadműködés lett végrehajtva, melyet a hadászattan tulszárnyalásnak nevez, de ez a tulszárnyalás fedet-

lenül, fényes nappal, mondhatni : az ellenség szeme láttára s a mi több : oly oldalra hajtatott végre, honnan strategiai eredménye nem is lehetett, mert a helyett, hogy győzelem esetén a vert ellenséget hadműködési alapjától (a mi akkor Budapest volt) elmozditaná, őt alapjára szabadon visszahuzódni hagyta.

G ö r g e ynek erős oldala volt a személyes vitézség Magától tudom, miként ő a fősulyt abban kereste, hogy fontos perczekben a sorok elébe vágtatott, elkiáltotta magát: »Én G ö r g e y vagyok! utánam!« s vezette az ekként nekilelkesitett sereget a győzelemre. Ez a személyes vitézség kétségtelenül magasztos vonás, melynek elismeréssel tartozik a történelem s döntő perczekben határozhatott is az ütközet kimenetele felett, de a személyes vitézséggel a v e z é r feladata nincs kimeritve, arra pedig, a mi e feladat magasabb momentumát képezi : a hadműködések intézésére G ö r g e y kevesebbet gondolt. Ezt szerette táborkari főnökére : B a y e r ezredesre bizni, erre nézve pedig az volt nézete, hogy jobb ha az, a ki a csata mozdulatait vezényli, nincs a személyes veszély által praeoccupálva. E nézet következése az volt, hogy B a y e r a csatát nem a csatatérről, hanem oly távolból intézte, honnan a csata phásisait nem is láthatá s itt-ott még az ágyuszót sem hallhatá. Ez anomaliának egyszer magam is csodálkozó tanuja voltum.

A bicskei csata után Szent-Márton-Kátán (B a t t a főszolgabiró házánál) töltöttem G ö r g e y-vel együtt egy éjszakát. Ott volt a főhadiszállás az isaszeghi ütközet előtti éjjel. Hajnalban a sereg előrement; én kocsin levén, kiséretemmel elégnek gondoltam jóval későbben indulni utána. Mentem egészen Kókáig a nélkül, hogy akár seregünknek, akár az ellenségnek csak neszét is hallanám. Kókánál egy homokdomb van; annak tetején egy embert látok a földön feküdni s közelében egy pár egyenruhás egyént ülni. Felmentem a dombra, hogy onnan szétnézzek, ha nem láthatom-e seregünket. Azt nem láttam, hanem láttam azt, hogy a földön fekvő ember — G ö r g e y, a fővezér.

»Hát ön itt mit csinál?« kérdezém.

»Várom az első ágyulövést.«

»Hát hol van a sereg?«

»Arra van valahol«, felelé, az isaszegh-gödöllői erdős dombok felé mutatva.

Az ütközet, mint később megtudtam, már órákig folyt s a f ő v e z é r a kókai dombon fekve v á r t a a z e l s ő á g y u l ö v é s t!

Csodálatos acusticai tünemény volt. A harcz már órák hoszszant folyt s mi egyenes vonalban alig négy ezer méternyi távolságban semmitsem hallottunk!

Ott ültünk együtt vagy fél óráig »lesve az első ágyulövést«, végre megunva a hiában lesést, Görgey ellovagolt, én pedig kocsimhoz mentem s tovább hajtatva, egy faluhoz értem (neve nem jut eszembe), ott látok az uton egy üteg ágyut huszár-fedezettel felállitva s oldalt két zászlóalj gyalogságot oszlopban, lábhoz eresztett fegyverrel. — »Mi történik itt?« kérdezém. — »Itt van a főhadiszállás, — Bayer ezredes!« — Vele maradtam két-három órán át, jöttek a nyargonczok a jelentésekkel a csatatérről, mentek a rendelkezések, de ágyulövést nem hallottam.

Ekként csinálódott a vezénylet. A fővezér a kókai dombon fekve várta az első ágyulövést, mikor a sereg már órák hosszant verekedett, a táborkari főnök pedig oly távolból vezényelte az ütközetet, hová az ágyulövés sem hallatszott el!

Hát kik vezérelték a csatát? — A hadtest-parancsnokok: Damjanich, Klapka, Aulich. Hanem aztán persze történtek olyan dolgok, hogy pl. Klapka, ki a bal-szárnyat vezénylette, erősen szorongatva lévén, segitséget sürgetett a főhadiszálláson; Bayer rendeletet küldött (gondolom) Aulich-nak, hogy támogassa a bal-szárnyat s ez azt felelte, hogy ő a helyszinén jobban látja azt, hogy mit s mikor kell tenni, mint a vezénylő táborkari főnök a messze távolból; bevárta a kellő perczet »parancs nélkül« s a csatát eldöntötte.

---

5. szám, a 236. laphoz.

»Nem ismerek népet, mely a töröknél nagyobb mértékben birna azzal, a mit társadalmi erényeknek nevezünk«.

A török nép jelleme felől nem az európai hatalmak versengése által régóta corrumpált konstantinápolyi körök szerint kell itélni, a nép életében kell azt tanulmányozni, künn a tartományokban, különösen ott, a hol a török nem vegyesen más fajokkal lakik. Ott tanulmányozva a török nép jellemét, oly vonásokkal találkozunk, melyek tökéletesen igazolják a szöveg fentidézett szavait.

Megemlitek nehányat saját tapasztalataimból.

Midőn a Viddínben összesereglett magyar s lengyel menekvők onnan Sumlára menesztettek, egy éjjelre egy török faluban állottunk meg. Én egy török parasztgazdához lettem beszállásolva. Málháim előttem érkeztek szállásomra. Nem látván holmimat a gazda által nekem átengedett egyszerü, de nagyon tiszta lakó-szobában (szelamlik=vendéglátó), kérdést intéztem gazdámhoz, hogy hová tette málháimat? — »Jó helyen vannak, effendim,« felelé. — »Hadd lássam.« — Kivezetett az utczára; ott voltak a málhák szépen rakásra halmozva. — »S te ezt jó helynek nevezed? Hátha éjjel elviszi valaki?« — »Oh uram!« mondá csodálkozva, »mit gondolsz! Már hogy vihetné el valaki béke idején azt, a mi nem az övé? Azt csak háboruban teszi az ember.« — Még csak fogalma sem volt e szóról »lopás.«

Aztán minő vendégszerető a török nép! — Az estebédet természetesen nejével, gyermekeivel a háremben költi el. Hanem a reggelit a szelamlikban. Ekkor kitárják a lak ajtaját, jelül, hogy ott reggeliznek. S az utczai vándor bemegyen az ajtón; a gazda nem kérdi sem nevét, sem járatát, »h o s s g e l d i n i s z«-t mond s helyet mutat neki; a vándor eszik, aztán megmossa kezét, »é v a l l a h«-t mond (a török mindig istennek mond hálát, nem embernek) s megyen, a mint jött, kérdezetlenül.

A török sohasem ver meg gyermeket, sohasem üt meg asszonyt, sohasem él vissza erejével a gyenge iránt, még állat iránt sem. E gyöngédségnek száz meg száz igazán megható példáját láttam. Nincs az a kihivás, nincs az az ingerlés, mely a törököt képes volna türelméből annyira kihozni, hogy kezét egy nőre felemelje. A tiszt urak közt, kik velem Kutahiában internálva voltak, egyiknek egy szolgácskája volt, magyar gyerek, javithatlan vásott fiu, ki az angyalt is képes volt volna kihozni türelméből. Egykor valamely gonosz csiny miatt gazdája a fiut lovagló-ostorral megfenyitette. A törökök elszörnyülködtek az i r t ó z a t o s tett felett. Soha többé annak a tisztnek nem volt előttük becsülete. A törökök, kiknek az idegenek iránt az előzékeny, szives bánásmód természetükben van, (e tekintetben még az utolsó török paraszt is valóságos »gentleman«) oly felötlő idegenkedést, megvetést mutattak azon tiszt iránt, hogy indittatva találtam magamat, a parancsnokló ezredest a sértő bánásmód indoka felől megkérdezni. — »F e n á a d a m« (rossz ember) volt a felelet. — »Rossz ember! Hogy mondhatod ezt?« —

»Hogyne mondanám! Hiszen csak gondold uram, megvert egy gyereket«, és undorral rázogatva fejét ismétli: »f e n á a d a m!«

És minő szent náluk az adott szó! Szentebb, mint az irás Európában! És minő határtalan náluk a gyermeki tisztelet a szülők iránt! És minő a kegyelet a halottak iránt! S hogy ezt se hagyjam emlités nélkül: a nép mindenben megtartja vallása parancsát, még abban is, hogy nem iszik részegitő italt (a népről szólok, melyet Európa nem polgárositott bele a részegeskedésbe) — és mosdik szorgalmatosan. Ha igaz, a mit mondani szoktak, hogy a szappanfogyasztás a civilisatió fokmérője, akkor a török e mérőnek magas fokán áll. Nincs nemzet Európában, mely aránylag több szappant fogyasztana, még a hollandit sem véve ki. Itt ebben a szép Olaszországban pompás nagy városok vannak (Verona, Genua, stb.) a hol télen nem lehet egy fürdőre szert tenni, — mind zárva van! Amott nincs török falu, melynek fürdője nem volna s nincs török férfi vagy nő, ki minden héten legalább egyszer meg ne füródnék!

Valóban, a ki a török n é p p e l valaha közelebbi viszonyban élt, lehetetlen, hogy iránta rokonszenvet ne érezzen. Aminthogy tény is, hogy a ki csak köztük tartózkodott, mind a legjobb indulattal emlékezik róluk. Annyi előszeretetet tudnak maguk iránt gerjeszteni, hogy az néha az előitéletig megyen. Például idézem az egykor hires (cserkesz emlékü) U r g u h a r t D á v i d urat, a ki párhuzamot vonva társadalmi erények tekintetében a törökök s európaiak között, könyvet irt arról, hogy mennyivel szebb, jobb, észszerűbb mindenben a török szokás, mint az európai. Pl. a töröknél nincsenek professionalis ügyvédek. Az európaiak csodálkoznak, miként lehet ügyvéd nélkül igazságot szolgáltatni. A török meg azt veszi kérdésbe, vajjon lehet-e ügyvéddel igazságot szolgáltatni, miután az ügyvédnek az a mestersége, hogy védencze javára az igazságot elcsavarja. (»Hát nincs-e a töröknek igaza? — kérdezé tőlem U r g u h a r t. — Isten látja a lelkem: nem mertem neki n e m-mel felelni.)

U r g u h a r t ur (Daud bey) Kutahiába vetődött az alatt, hogy engem ott tartóztatott az európai diplomatia. Látogatást tettünk együtt M e h m e t pasánál. Beszélgetés közben emlitém, hogy mennyi fogékonyságot tapasztalok a kutahiai törököknél annak utánzására, a mi jó. Nekem a kormány, kérésemre, kertet adatott. Kissé amolyan európai alakot adtunk neki. A törökök elmentek

megnézni s nyomban széltiben utánozták. — »Igen«, mondá a pasa, »mi szeretnénk tanulni, mert bizony elmaradott nép vagyunk. Csak jönnének közénk az európaiak a végett, hogy minket arra tanitsanak, a mi jó, de biz ezt eddig nem tették, csak rosszra tanitottak, megmérgezték erkölcseinket!« És beszélgetének a keleti s európai erkölcsökről, szokásokról. A pasa azt találta mondani, hogy ő sokat helyesel a mi szokásaink közt, de egyet épen nem: az egynejüséget. — »Lásd, pasa«, mondám, »mi ekként gondolkozunk : a ki szerencsésen választott, az nem kiván többet, a ki pedig szerencsétlenül választott, az azt az egyet is sokalja, nem igen van kedve még többet koczkáztatni.« A pasa elgondolkozott. »Sok igaz van abban, a mit mondasz. Köszönöm tanitásodat. Nekem jó nőt adott Allah. Nem veszek mellé mást.«

Ilyenek azok a jó törökök, kiket most egész Európa megrohan, mint egy sáskasereg. — Undoritó látvány! Az ököljog korára emlékeztet. Irtják, hányják-vetik a szegény török népet, mint állatcsordát. — — S ugyan mi joggal? — —

Urguhart urat emlitve, pár sorát akarom idézni a magyar szabadságharcz felől, melyre azon jelenet adott alkalmat, midőn én Szeged népének üdvözletére felelve, elmondám, hogy harczunk az orosz interventió folytán Európa szabadságának harczává lett; elmondám, hogy miként őseinknek hajdan hivatásuk volt a keresztény civilisatió védbástyájának vagy martyrjainak lenni, ugy nekünk is hivatásunkul jutott védfalat képezni az európai szabadság számára az orosz hatalmi terjeszkedés ellen, vagy martyrjaivá lenni a szabadság szent ügyének, és miután figyelmeztettem, hogy elhagyatva az egész világtól, jó ügyünkkel egyedül állunk, megkérdezém a népet, ha el van-e készülve a reánk mért missiót elfogadni, győzni ha lehet, meghalni, ha kell a szabadságért? — és a nép fedetlen fővel, ég felé emelve kezeit, kiáltá: »győzni ha lehet, meghalni, ha kell! elfogadjuk!«

E jelenetre hivatkozva, irta egy munkájában Urguhart (ki pedig nekem nem volt barátom) a következő sorokat :

»There is a wild sublimity in the manner of this selfsacrifice, which scarcely finds a parallel. It recalls the fascination of the devotees of Alamount and the frenzy of the defenders of the temple of Salem. It scarcely seems to be a historical fact at least of our times. But the effort gigantic as is was, was all in vain and craft

prevailed.« (Egy vad magasztosság van ez önfeláldozásban, melyre egyenvonalt alig lehet találni. Alamount hiveinek elbüvöltségét, a salemi templom védőinek dühig fokozott elragadtatását hozza emlékezetbe. Alig látszik történelmi ténynek, legalább nem a mi időnkbeli ténynek. Azonban bármi óriási volt is, az erőködés hiában volt! Az ármány győzött!)

Igenis, ármány buktatta meg a magyart, nem erő. Ármány, mely meghasonlást vetett közénk, kik ha összetartunk, nem bukunk el. Ezt nem kellene felejteni.

FÜGGELÉK

a magyar ügy ismertetésére irányzott törekvésekről szóló fejezetekhez.

Mialatt mi külföldön a magyar ügy megismertetésére s a közrészvét felelevenitésére tehetségünk szerint közrehatni iparkodtunk, a hazában is felmerült az eszme, hogy magának a nemzetnek is nyilatkozni kellene. Az e részbeni terveket és szándokokat a következők fogják megismertetni.

Jósika Miklós — Kossuthnak.

Brüssel, decz. 26. 1859.

Legjobb embereink egyike: Komáromy György itt van. Fontos közlendőkkel jött s addig is, mig a maga, az otthoniak s mindnyájunk óhajtását teljesitheti s veled személyesen találkozhatik: engem bizott meg, hogy veled az alább megirandókat tüstént közölvén, kérjelek, hogy te is légy szives véleményedet s nézetedet velünk itt, minél előbb tudatni.

Az otthoniak, ugy látszik, találkoztak itteni gondolkozásunkkal, hogy érdeket kell gerjeszteni ügyünk iránt s ők is egy memorandumot akarnak, nem a congressus elé s a fejedelmekhez, hanem Európa intelligentiájához s közvéleményéhez intézni. A »memorandum« kitétel az övék, nem az enyém. Ugyszintén a következőkben is hű tolmács vagyok, de nem magam szólok.

Ők e memorandumban elősorolván mindazt, a mit ily okiratok bevezetéseül és indokulásául elmondani bevett szokás, határozatlan óhajtások és panaszok helyett valami positivitást akarnak felállitani s a világ előtt azon minimumot megismertetni, a mivel jelenre meg fognak elégedni, a jövőre nézve magukat semmire sem kötelezvén.

Ez a minimum volna: Magyarországnak egész területi épsége, odaértvén Erdélyt és Horvátországot; régi alkotmányunknak s ön-

kormányzatunknak feltétlen visszaadása, ugy, miként az 1848-iki országgyülés szabadelvü intézkedései után állt, Austria és Magyarország közt csak a pragmatica sanctio által megállapitott kapocs maradván fenn.

Egy hanggal sem akarják érinteni a jövőt s kiáltani a vitam et sanguinem — igéretet.

Ők ugy vélekednek, hogy igy az archimedesi támaszpontot megnyervén, s mivel lesz hely s alkalom szólni és tenni, meg nem fognak abban akadályoztatni, hogy ha a nemzet valóban életrevaló és életre érdemes, végelszakadásukat a gyülölt bécsi udvartól ne eszközöljék, miután magukat még e minimum által sem hagyják lekenyereztetni, (ha ezt ki nem mondják is).

Sőt kinyilatkoztatják, hogy semmi egyéb és másnemü, bárminő liberalis vagy a kivántaknál még szabadelvübb concessiók őket legkisebb részben sem elégitik ki.

Ime, édes barátom, azon memorandum veleje, melybe, miként Gyuri mondja, az egész aristocratia kivétel nélkül, s a középrend tulnyomó száma tényleg beleegyezett, s melyre Gyuri s az otthoniak legalább huszonnégyezer névszerinti aláiróról kezeskednek.

Láthatod ebből, hogy azon czikk a »Times«-ben, melyen megbotránkoztál, egyenesen hazulról jött, s e tervvel összhangzásban van, mint szintén, hogy én, legalább akarva, sohasem mondatván ki eredeti czikkeinkben a *nem* décheance-ot, tovább mentem megbizóim programmjánál, mert előre kikötöttem volt, hogy személyes meggyőződésemet sohasem áldozom fel.

Hanem van egy más nézet is, — ujra nem én szólok, csak tolmács vagyok — s ez az: hogy be kell várni, miként fordulnak a dolgok a congressusban s addig nem kell semmi memorandumot irni, s pedig azért, mivel lehetnek a nagy- és középhatalmasságok közt olyanok, melyek Austria feloszlását óhajtják, s ezeknek az ily memorandumban adott engedmény a nemzet részéről — rosszul esnék.

Kérlek tehát: te, ki a boltozat zárköve vagy érdekeink képviseletében, tisztelj meg minket jól körülirt véleményed közlésével, hogy itt és otthon a szerint intézkedhessünk.

Egy más fontos tárgy, melyben mindnyájan hozzád folyamodunk véleményed közléseért, az: hogy, a mint bizonyosan tudod, Cavour az otthoniakat is egyenesen felszólittatta, hogy nyilatkozzanak, ha készek-e felkelni

tavaszkor? — mert ő a háborut Olaszhonban megkezdi.

Az otthoniak nélküled, nélkülünk nem akartak semmit határozni, s gondolkozási időt kértek. Magukban azonban igy egyeztek egyelőre, s felfüggesztvén az egyezség nyilvánitását véleményedtől s a mieinktől, hogy ezt gondolnák jónak felelni:

Hogy igenis a nemzet kész és képes tavaszra felkelni, ha Cavour őket arról tökéletesen és nem feltételesen, biztositja, hogy az orosz nem avatkozik be, s ha módot talál abban, hogy nekünk elegendő fegyvert küldjön, mi nélkül a felkelés lehetetlen. Másrészt ha Cavour ily tökéletes garantiákat adni nem képes: annyit igérnek, hogy a jelen mozgalmakat s lelkesedést fentartván a mostani fokon, százötvenezer emberét Austriának, mennyivel körülbelül már is megszállotta az országot, paralyzálni fogják, kilesvén a kedvező alkalmakat, hogy többet is tegyenek.

Ebben mielőbb tisztába jönni annál szükségesebb, mivel, miként Gyuri mondja, minden osztály, különösen a nép, annyira el van keseredve, hogy most már sokkal nehezebb feladat azt gondatlan kitörésektől megóvni, mint az utóbbi olasz háboru alkalmával. Nyiltan mondja a nép: »Mit várjunk tovább!? Mondják, hogy mindenütt béke van, tehát a német nincs készen a harczra, mint készen volt a mult tavaszkor. Hát — most volna ideje felkelni! Azt is mondják az urak, hogy sok a katona: de mi sokkal többen vagyunk ám, s ha tiz—huszezret levernek, a többi kapával, ásóval is főbe veri a katonát.«

Igy beszél a nép, — s ez tény. Kérlek tehát, tudasd e részben is velünk mielőbb nézetedet s véleményedet.

Proximus ardet Ucalegon.

(Aláirva) Jósika.

U. i. Nagyon örültünk itt Vukovics leányának házasságán. Mondják: igen jó fiu veszi el. Hogy Ürményi Józsi maga kérte meg, s ezt a legszivesebben tette, — én egészen természetesnek találom, mert Ürményi még pecsovics korában is gentleman volt, tehát csakis igy irhatott.

* * *

Jósika e levelére feljegyezve találom, hogy a hozzám intézett fontos kérdésre azonnal, decz. 27-én, tehát posta fordultával, feleltem. De válaszom nincs meg, a nagy sietség miatt nem vettem másolatát. Hanem párisi képviselőnknek, (Nemeskéri) Kiss Miklósnak 1860. január 11-én irott egy levelemben idézve találom e tárgy felől véleményemet, s azt onnan kivonva, itt közlöm, a mint következik:

»Az otthoniak által tervezett emlékiratra nézve véleményem ez:

Huszonnégyezer aláirás nagy dolog, mint bizonyitványa a jelen állapottal való elégedetlenségnek, de az egész eszme, mint alap, gyakorlati transactióra, sikertelen; mint végmegoldási programm, fonák, a közvéleményt tévutra vezető; a függetlenségi harczot s függetlenségi nyilatkozatot desavouálja, a jövendőt compromittálja, — s impolitikus.

Sikertelen, mert ugyancsak erős adag ultra-vérmesség kell hozzá, azt álmodni, hogy a 48-iki alkotmányt, egy papirargumentumnak engedve, meg fogja adni azon osztrák, a ki lázitáshoz, hitszegéshez, fegyverhez s megalázó külsegély kikoldulásához nyulni nem átallott, hogy azt elrontsa.

Tehát gyakorlati siker nem várható.

Én 11 év óta állok a világ előtt, mint képviselője az alkut kizáró függetlenségi elvnek, tehát semmi kigondolható esetben nem járulhatnék, nem járulandok transactióhoz, de ha józanul képzelnem lehetne, hogy ily lépés visszaszerezheti hazánknak a 48-iki alkotmányt: annyira tudom érezni, mi nehéz azt türni, a mit véreink türnek, miszerint kész volnék lemondani a reményről, hogy akár élve borulhassak még hazám szent földére, akár holtan aludjam keblében, s azt mondanám: ám fogadjátok el s áldjon meg az ég vele, ha megtartatik, — használjátok eszközül a végső megtorlásra, ha megcsalnak.

De nem lesz sikere, nem lehet, sem az osztrákokra, sem pedig akármely külhatalomra oly értelemben, hogy egy kézben a 48-iki alkotmányt, más kézben a kardot tartsa az osztrák elébe, e szóval: »válassz!«

Tehát minden lehető haszon nélkül tennék ki magukat üldöztetéseknek az aláirók. S valóban, ha van huszonnégyezer olyan mágnás és középrendü egyén, ki el van határozva nem

gondolni azzal, hogy üldöztetést idézzen elő maga ellen: sokkal nagyobb és sikeresebb dolgot tehet az, mint a szándéklott emlékirat.

Impolitikus is. Mert a függetlenségi nyilatkozat alapján van magyar kérdés Európában. Ily emlékirat után nem lesz; jobb vagy roszabb kormányzat kérdésévé sülyed alá. Két világrész rokonszenvének nyilatkozatait gyüjtém egybe azon alapon, hogy a magyar az osztrákkal nem alkuszik, nem alkudhatik; mit fog szólani, ha most meg kéretlen-kérdezetlen azt mondaná a nemzet szine, hogy ő bizony szivesen alkudnék? Napoleon császár alkudozott velünk, mert azt vélte, oly elem vagyunk, melyre az osztrák ellen számolhat. Vele való viszonyunk mindig is csak ezen az alapon lehetséges. Szünjék meg hinni, hogy coalitió esetében (melynek az osztrák részese leend) reánk számolhat, s nincs többé ok, melyért velünk csak szóba is álljon. Pedig ily manifestátió hitét megszüntetné. Nekünk kivánnunk kell, hogy az olasz keztyüt dobjon az osztrák elé. Ha teszi, bizony sokat fog nyomni elhatározásában az, hogy a magyarra számit. Vegyük el a hitet kebléből annak kijelentésével, hogy mi bizony meg is alkuszunk, ha lehet: s hideg vizet öntöttünk ugy sem igen lobogó harczkészségükre s nem lesz háboru.

S van még egy fontos tekintet. Ugyanazok, kik azt adják tudtomul, hogy az aristokráczia és középrendi többség ily emlékiratra hajlandó, őszintén tudtomra adják azt is, hogy a a nép végetlenül el van keseredve s harczolni akar, nem alkudozni.

Ilyen lévén a nemzet zömének szelleme, maguknak azoknak értesitése szerint, kik az emlékiratot pártolják, én azt mondom s az aristokráczia érdekében is mondom: nem kell gyakorlatiatlan kisérletekkel veszélyeztetni az egységet, mely maga egy jövendőnek záloga.

S ha mégis ad salvandam animam meg akarnák huszonnégyezren kisérleni az alku-nyilatkozványt, hogy azt mondhassák majdan Európának: »megkisértők ezt is a béke kedvéért; nem hallgata ránk a dynastia; nem marad más választás, mint kard vagy szolgaság,« — ugy inkább tegyék kérvény alakban benn, mint emlékiratilag künn, mert amugy nem hozza tévedésbe a világot, nem ad fel multat, s nem compromittál-

hat jövőt, mert hiszen petitióban nem lehet décheance-okat követelni, az természetes.

Azt felelik: elvük nem nyulni kérvényhez soha.

Annál jobb, — mondom én. Hát hagyjanak fel az alku halva született eszméjével.

Tehát felkeljenek? — kérdik.

Feleletem ez: Midőn arról van szó, hogy külföldi segélyre támaszkodva, mi szólitsuk felkelésre a nemzetet, szigorun óvatos voltam s leszek a biztositékok keresésében, hogy a nemzet meg ne csalódjék abban, a mire támaszkodott. — De midőn azt mondjátok: »bizzunk magunkban, sokan vagyunk, tiz—husz ezeret levernek közülünk, a többi kapával is győz, mit várjunk?« akkor én sem ingerelni, sem tartóztatni nem akarlak; vessetek számot erőtökkel, határozottságtokkal s a körülményekkel; tietek a határozat, enyém a követés; s ha harczra határoztátok el magatokat, tudassátok velem. Kötelességem lesz iparkodni teremteni: 1. kedvező alkalmat, 2. fegyvert, 3. biztositékot, hogy nem lesz külső avatkozás, — s aztán osztozni veszélyeitekben.

Ez volt véleményem a tervezett memorandum felől. E vélemény kiegészítésére szolgál még néhány sor Jósikához áprilban irott (alább majd bővebben közlendő) egy levelemből, melyben e tárgyra vonatkozólag ezeket olvasom:

»Tudod, mit irtam neked a memorandum felől. Gyurinak (Komáromy) pedig ezt mondtam: Ha a conservativek teszik, részükről ezen minimum is haladás. Ezt nem kapják meg. Kevesebbnek elfogadása ellen legalább kötve lesznek. Ám irják alá. De ha ti irjátok alá, ti hátralépést tesztek, desavouáljátok 49-et. Óvakodjatok! Őrizzétek szent letétemény gyanánt a függetlenségi nyilatkozatot; terjeszszétek a hitet, hogy harczolni kellend; ne conspiráljatok; de gonddal legyetek, hogy e hit oly erőssé legyen, miszerint mindenki készüljön a harczra; és mindenekfelett vigyázzatok, hogy a mozgalom vezérlete kezeitekből ki ne sikoljék!

»Gyuri megjegyzé, hogy ő ugyan nem sokat tud arról, hogy mit főznek a középpontban, de igen lehetőnek hiszi, hogy az egész nyilatkozat ily átsikamlitásra s a forradalmi pártnak compromittálására van számitva.«

A Cavour-féle állitólagos felszólitást egyenesen és határozottan koholmánynak, »humbug«-nak nyilatkoztattam. Ezt annál biztosabban tehettem, minthogy Cavour ez időben még nem is volt hivatalban, tehát bizonyosan nem üzenhette Magyarországra, hogy ő tavaszkor a háborut megkezdi. Annálfogva intettem hazámfiait: ne üljenek fel minden szószátyárnak. Teleki László is pletykának tartotta ez állitólagos üzenetet, s hajlandó volt hinni, hogy arra egy névrokona szolgáltatott alkalmat, ki ellen levelei telvék keserűséggel a sok kellemetlenség miatt, melyet a közös név folytán gyakran előfordult személy-csere neki okozott.

Nézeteimmel Teleki László s Jósika Miklós mindenben egyetértettek, ugy látszik azonban, hogy én decz. 27-kén irott (hiányzó) levelemben csodálkozásomat fejeztem ki a felett, hogy azon conservativ szinezetü körök, melyek a memorandum eszméjével foglalkodnak, az én véleményemre kiváncsiak, mert én bajosan hihetem, hogy azok hajlandók politikájukban az én irányomhoz alkalmazkodni, sőt gyanakszom, hogy csak azon számvetéssel fordultak hozzám, hogy ők egy kis »flankenbewegungot« csinálván a minimumnak nyilatkoztatott »restitutio in integrum« felé, talán sikerülend engem a maguk irányába kissé bele compromittálni, de az nincs szándokukban, hogy irányt én tőlem vegyenek.

Kellett ilyes valaminek levelemben lenni, miként Jósika Miklós következő válasza sejtenem hagyja, mely választ csakis azért iktatom ide, minthogy egy köztünk előfordult (alább közlendő) szóváltásban reá hivatkozás történik.

Jósika Miklós — Kossuthnak Londonba.

Brüssel, január 1. 1860.

Decz. 27-ikei nagyfontosságu leveledre válaszolok. Engedd, hogy ezt egy nyilatkozattal kezdjem, melyet egyszersmindenkorra nemcsak a magam, hanem az otthoniak s az egész haza nevében tennem elkerülhetlen. Leveledben egy kis kétely rejlik, melyre azt felelem: egész Magyarország — mágnás, nemes, polgár, nép, — mind veled tart. A nemzetet sérted, ha róla felteszed, hogy nem benned bizik, vagy valamit megegyezésed nélkül tenni akar. Szere-

tünk miudnyájan, van tehát jogunk tőled is elvárni, hogy minket is szeress és bennünk bizzál. — És most a dologra.

A memorandum csak terv még eddig. Senkinek nem jutott eszébe annak szerkesztéséhez addig fogni, mig nem nyilatkoztál. Otthon, kivétel nélkül, annyira ragaszkodnak hozzád, hogy Komáromy Gyuri csak azért jött ki, hogy az otthoniakkal véleményedet tudassa. Légy erősen meggyőződve, hogy véleményed mérv- és irányadó leend. A mi már most Gyurit és engemet illet: mi egészen azon nézetben vagyunk, a melyben te. Ezt, reám nézve, levelemből is láthattad és láttad is. Én az osztrák kormánytól semmi concessiót nem várok. S Gyuri is igy látja a dolgot s igy láttuk azt válaszod előtt is. Mint hű tolmács, kötelességem szerint, megirtam neked a dolgot tisztán, ugy a mint van, saját nézetemet csak implicite mondván ki, hogy egész elfogulatlanul itélhess.

A mit Cavour-ról irtam, nekem is kissé louche-nak tetszett. De hiában: ha a visszhangnak jó reggelt kivánsz, nem felelheti azt, hogy »hasonlóképen kivánom.«

Gyurit az otthoniak egyenesen ugy bizták meg, mintha ily felszólitás tényleg történt volna. Mennyire egy uton kivánunk mindnyájan veled járni, abból is láthatod, hogy az otthoniak e részben még véleményt sem adtak, mig te nem szólsz.

Otthon persze comité nincsen, nem is lehet, de vannak emberek, kiket hallgatag mindenki első tényezőknek ismer föl. Már ezek egyikének izent vagy irt Cavour? vagy módot talált többekkel közölni nézeteit, reményeit? — ezt, ugy látszik, Gyuri sem tudja, vagy utasitása talán az, hogy ezt csak veled és személyesen közölje; én ezt ily nagyjelentőségü dologban igen természetesnek találnám. Annyi azonban igaz, hogy az otthoniak egy tavaszkor meginditandó háboruban hisznek.

Nézeteidet e részben is osztjuk Gyurival s megvallom, hogy ez engemet rendkivül megnyugtat, mert aggasztana, ha neked ily nagy ügyben tőlünk eltérő nézeteid volnának. Mi: Gyuri és én, s bizonyosan Laczi is, honunkra üdvöt és szabadságot csak a forradalomtól várunk és vártunk mindig. Mi csak az időelőtti, elhamarkodott s garantia nélküli fegyverfogást tartjuk veszélyesnek, sőt végveszélyesnek.

Hogy a szükséges garantiák kieszközlésére senkisem alkalmasb mint te, ezen aligha magad is kételkedhetel s erre mutat tiz

évi működésed, melynek erkölcsi hatását csak a vak, vagy személyes ellenséged vonhatja kétségbe.

Ennyit előre, tisztelt barátom, s azt hiszem, hogy minden további elucubratió czéltalan lenne addig, mig a mi jó Gyurinkkal személyesen nem találkozol, a ki is e hó közepe táján megyen hozzád Londonba.

Áldjon az ég! Higyj nekünk: veled és másként nem!

(Aláirva) Jósika.

*

Az ugy velem, mint Teleki Lászlóval folytatott levelezés folytán tehát Jósika közölte az otthoniakkal, hogy mi a tervezett memorandumot nem helyeseljük. Átlátjuk ugyan, hogy egy oly okirat, mely huszonnégyezer aláírással ellátva kerülne Európa szine elé, roppant hatást tenne (ha ugyan akadna huszonnégyezer aláírás, a mi felett mi kételkedünk), de a hatás nem oly irányu lenne, mely a mi irányunkkal összevág. Veszélyesnek tartunk oly nyilatkozatot, mely azt a benyomást tenné Európára, hogy a magyar nemzet feladja függetlenségi aspiratióit. Kijelenteni, hogy mi az a minimum, melyen alul egyezkedésekről szó sem lehet, legfölebb akkor nem compromittálná a jövendőt, ha az uralkodó hatalomhoz intézett petitió alakjában történnék, — minthogy azt mindenki értené, hogy ily uton többet mondani nem lehet. De minthogy az otthoniak azon kezdették, hogy soha és semmi áron nem akarnak többé kérelmezni; — nézetünk szerint egy ilynemü okiratot (melynek szerkesztése azonban igen nagy óvatosságot igényelne) csakis az menthetne ki, ha általa valamely nagy és veszélyes szakadás kerültetnék ki; de ez esetben is csak ugy, hogy bizonyitványképen álljon Európa előtt, miként a kivánságok minimumának szabatos körülirásával a nemzet csupán a fenálló rendszer türhetlenségét akarta kitüntetni és ennek ellenében az ország azon kétségbevonhatlan jogait constatálni, melyekhez a nemzetnek még legmérsékeltebb része is, mint minden alkut kizáró, elengedhetlen minimumhoz ragaszkodik.

A mi a Cavour-féle állitólagos felszólitást illeti, ez annyira magán viseli a valótlanság bélyegét: miszerint csak intenünk lehet hazánkfiait, hogy jól megválaszszák, kivel

állanak szóba ily dolgok felől, nehogy oly mystificatióknak essenek áldozatul, melyek oda lehetnek intézve, hogy a hatalom ürügyet nyerjen egy pár száz »rebellist« szépen eltenni láb alúl.

Jósika az otthoniaknak ily értelmü értesitéséhez még azt is hozzá csatolta, miként nézete szerint otthoni politikánknak ez idő szerint e háromban kellene összpontosulni:

1. A passiv ellentállást s a nemzeties mozgalmat a mostani fokon fentartani s ha lehet, még növelni és terjeszteni.

2. Oda törekedni, hogy minél több község tagadja meg az adót s hagyja magát inkább exequáltatni.

3. Az összeköttetést és közlekedést az otthoniakkal akként berendezni, miszerint mindent tudjunk s a világgal tudathassunk.

A többire nézve pedig »az otthoniak gyönyörü lelkesedésében bizni s kerülni azt a telivér osztrák hibát, hogy megszünés nélkül mindenütt és mindenben kormányozzunk és szárazdajkáskodjunk.«

Igy Jósika. A két első pontot határozottan helyeseltem, — a harmadikra nézve olyformán hoztuk tisztába bizonyos kulcs megállapitásával a módozatokat, hogy sürgős esetekben az otthoniakkal még a hirlapok utján is feltünés nélkül érintkezhettünk. — Az utolsóra nézve annyit jegyeztem meg, hogy a szárazdajkáskodás, nekem legalább, soha sem volt, és soha sem lesz kenyerem. Ha kérdeznek: felelek; kérdezetlenül senkire sem tolom fel véleményemet; de a mi azt a gyönyörü lelkesedést illeti, én is minden méltánylattal s örömmel szemlélem a nemzet ébredését, hanem csak ohajtanom lehet, hogy a végeredmény Jósika bizalmának megfeleljen, s ne adjon igazat az én kevésbbé vérmes nézetemnek.

*

Azonban a dolgot, ugy látszik, otthon vagy nem hagyták abban s csak alakot akartak változtatni, vagy az eszme oly körökben is forgott, melyeknek Komáromy György külföldi kiküldetéséről nem volt tudomásuk. Mert Teleki László nekem Montpellier-ből 1860. ápril 9-ről következőleg irt:

»Egy tekintélyes hazánkfia, volt követtársad (nevét a levél eltévedésének lehetősége miatt nem merem kiirni) mult hónap végével közölt velem, de csak kivonatban, egy nyilatkozatot, mit, ha mi hármunknak, az igazgatóság tagjainak jóváhagyását megnyerendi, közöltetni fognak aláirás végett az egész hazában és melyre talán két ezernél is többre menő aláirást reménylenek. De hát szükség, hogy az egész irat még most titok maradjon, különben nem sikerülhetend az aláirás-szerzés.«

»Beszél a levéliró arról, hogy a kormány agitálni készül Magyarországban maga mellett.« ‚A mennyire', »ugymond«, ‚értesülve lehetünk, Magyarországra nézve bizonyos nemével az ügyességnek oly politikát szándékoznak követni, mely egyrészt olcsóbb közigazgatást engedjen s ezáltal a pénz-emberek megnyugtattassanak, másrészt olyan legyen, mely a hazában fenálló nagyszerü egységet megzavarja. Fényes állást, legalább névleg nyujtani a conservativ aristokratiának az államtanácsba juthatás által, másrészt a községi rendszer életbeléptetése és annak szervezése után és által a megyei hivataloknak a megyei már is elszegényedett, eddig tétlenségre kárhoztatott nemesség köréből leendő betöltésével, azoknak állása s bizonyos befolyásra nyitni kilátást és mindamellett minden egyenes, valódi hatást a megyefőnökök megtartása által lehetetlenné tenni, az ily organisatio alapján egy minden tekintetben szolgai Landes-Vertretung-ot felülépiteni: nem ügyetlenül számitott terv, mely ha ügyesen kivitetik és megerősitésére idő adatik, mindenesetre veszélylyel fenyegeti az oly szépen megindult egybehangzást.'

‚Miután ez ellen sem sajtó, sem nyilvános tanácskozás utján hatni nem lehet, mulhatlanul szükséges magunkat oly lépésre határozni, mely:

a) a külföld előtt világossá és tagadhatlanná tegye, hogy a haza félrendszabályok által meg nem nyugtatható ;

b) mely a kormányzókat meggyőzze arról, hogy a nemzetben oly egységes akarat és kivánat létezik régi jogai iránt, hogy minden egyéb rendszabály hiába történnék ;

c) végre, mi legfontosabb, eszközölné, hogy mind a felső, mind a középosztály erkölcsileg le legyen kötve minden lehető concessióknak, melyek r e s t i t u t i o i n i n t e g r u m-on nem alapszanak, egyenes és határozott visszautasitására.'

‚Ezen czélt az által lehetne elérni, ha nyiltan és határozottan egy oly nyilatkozatot irnának alá, — és az külföldön a nevekkel együtt közhirré tétetnék — mely egyrészt az ország érzületéről határozott tagadhatlan tanuságot tenne, másrészt az aláirókat kötelezné.‘

‚De itt legnagyobb baj, kellő szerkezetet találni. Más mód nem látszik kivihetőnek és tanácsosnak, mint oly nyilatkozatot szerkeszteni, mely mindazon rágalmakat és ál-állitásokat egész nyugodtsággal visszautasitsa, melyek az országról a fizetett sajtó által tiz éven át terjesztettek s terjesztetnek, s melynek corollariuma más nem lehet, minthogy kivánjuk az ország integritását, alkotmányos szabadságát és municipális kormányzási rendszerét a törvényes alapokon. Hogy ily nyilatkozatban mindazt kimondani, mit e nemzedék érez, nem lehet, — az természetes. Szóljon az irat maga mellett.‘

‚Kivánságunk az, hogy véleményeteket a netalán szükséges módositások iránt még idejében vehessük és a tényezőket ugy informáljátok, hogy a magyar kérdés a lehető külcombinátiókban folyvást megmaradjon. Nem közölhetvén, mint akarnám, az egész nyilatkozatot, röviden következőkben közlöm tartalmát.‘

‚Alakja olyan, hogy visszautasitja a hazánk ellen szórt rágalmakat és fölfedezni kivánja a valódi tényállást, tehát mindenütt csak tényekre történik hivatkozás, a nélkül, hogy az aláirók részéről nyilt és határozott declarátiót foglalna magában.‘ (Szórul-szóra láttam szükségesnek veled közölni ezt a motivatiót.)

‚Már most következő volna a nyilatkozat:

1. Tény, hogy egység létezik a hazában, megszüntek és egybeolvadtak a pártok, a legnagyobb egyetértés van a nemzetiségek közt, mind a germanisatió s a jelen rendszer ellen vannak és általános azon meggyőződés, hogy bárminő kisérlet, mely nem az alkotmányos állapot visszaállitását feltételezi, a közös kivánatot kielégitni nem fogja.

2. Tény, hogy nincs a hazában oly osztály, sőt mondhatni: egyén, ki reactionarius lenne, mert mindenki az 1848-iki nagy eseményekből következő kérdéseket bevégzett tényeknek tekinti.

3. Alaptalan állitás az, mintha a 48—49-iki háboru és egyéb esemény az alkotmányt és akkori jogokat felforgatták volna; maga az alkotmány jogilag most is fenáll.

4. Valótlan azon állitás, mintha az alkotmányos viszonyok visszaállitása iránti kivánat a forradalommal ugyanazonos lenne, vagy hogy az által alkotmányos intézményeket csak magunknál létesiteni, a szomszéd országokban pedig akadályoztatni szándékoltatnék. Ily szándék Magyarországban sohasem tápláltatott. Magyarország sokkal becsületesebb érzület által van áthatva, mintsem hogy az igazságot másoknál elismerni nem akarná; sokkal több belátással bir, mintsem hogy a valódi haladást mindenütt örömmel ne üdvözölné s az igazságnak másutt elismerésében nem látná saját jogainak legbiztosabb garantiáját. Magyarország alkotmányos jogai, az alulirtak tapasztalása szerint, a haza értelmesbjeinek legnagyobb többsége által az őket lelkesitő jogérzetnél fogva még folyvást jogilag fenállóknak tekintetnek, a mi, mint ilyen, a dynastiának semmi mással nem pótolható garantiáját képezi. Mert a dynastia joga e p a c t u m c o n v e n t u m-okon és a p r a g m a t i c a s a n c t i o-n alapszik s maga az uralkodó-ház örökösödési joga az alkotmány egyik kiegészitő részét képezi. Ennélfogva hazánkban minden józan ember előtt azon állitás, mely az alkotmányos jogok visszaállitási szándékát a forradalommal azonositani akarná, ugy tünik fel, mint a mely valójában dynastia-ellenes és forradalmi és oly irányu, mely egyenesen a forradalomnak kezére dolgozik. (Ezt a 4. pontot, mint mondja, szórul-szóra közölte.)

5. Nem igaz, hogy ezen alkotmányos óhajtások csak egyes osztályok által, önző czélokból tápláltatnának.

6. A legalaptalanabb állitás az, mintha a mostani igazságügyi vagy administrationalis állapotok bárkit is kielégitenének.

7. Alaptalan, hogy azon haladás, melylyel kérkednek, az uj intézkedések eredménye, — sőt a hol mutatkozik is haladás, az is a régen vetett alapokon fejlődött.

8. Nem igaz, hogy ezen országnak a német cultura terjesztésére szüksége lenne és az az ország szükségeinek megfelelne.

9. Minden alap nélküli állitás, hogy valaha a mostani vagy jövő nemzedék a mostani rendszerrel csak félig-meddig is megbarátkozhatnék, sőt határozottan állitható, hogy alkotmányos kivánataival felhagyni nem fog.

10. Mert az ország el van határozva a magyar korona integritását és alkotmányos szabadságát minden körülmények közt védeni.'

»Eddig van, a mi velem közöltetett. A levéliró még azt is irja, hogy a 4-ik pontot tartja a legfontosabbnak, melyre ő s politikai barátai csak azon esetre állhatnának reá, ha mi itt azon véleményben vagyunk, hogy az balul nem fog magyaráztatni.«

Igy szólt Teleki L. tudósitása. Emlitette, hogy a dolgot Klapkával is közlendi. Kért: tudassam vele mielőbb nézetemet. Neki az volt véleménye, hogy kivéve a 4. pontot, a többi ellen nem igen lehet kifogás; a 4. pont felől azon nézetben volt, hogy azt jobb volna kihagyni, hanem ha épen szükségük van reá a végett, hogy otthon biztosabban szerezhessenek aláirásokat s magukat üldözéseknek ne tegyék ki, hát ő (Teleki) nem lát benne nagy bajt. Mi külföldön megértethetendjük mindenkivel, hogy habár szintugy kivánják az otthoniak a megválást az osztrák-háztól, mint mi a »décheance«-ot: otthon csak még sem mondhatják ki.

Mit feleltem Teleki tudósitására? — annak nyomát nem találom irataim közt, hanem a dolog végkimenetele felől Jósikához april hóban irott azon levelemben, melynek egy részét fentebb idéztem, e pár sort találtam:

»Gyuriék (politikai barátaink) vigyáztak. Elkészitették az emlékirat szövegét s azt mondták (a conzervativ uraknak): tessék aláirni, — követni fogjuk. — Nem irták alá.«

Ugy látszik: volt alapja Komáromy György azon gyanujának, hogy az egész dolog a függetlenségi párt compromittálására volt számitva, s a mint e számitást a párt vigyázata keresztül huzta, a nagy garral hirdetett conservativ-tüntetés elmaradt.

HATODIK FEJEZET.

Széttekintés a megszakadt összeköttetések ujból felvétele szempontjából.

Beszámoltam a felől, a mit a magyar ügy iránti közérdeklődés felélesztésére tettünk a villafrancai béke után.

Most a külviszonyokra térek.

Ide vonatkozó irataimban oly hivatkozások fordulnak elő, melyeknek megértetése egy kis széttekintés előrebocsátását teszi szükségessé.

III. Napoleon császár akarta, hogy Olaszország olasz legyen, de azt nem akarta, hogy egy legyen. Akart olasz nemzetiséget, de nem akart olasz nemzetet.

Az olaszok ellenben nemzet akartak lenni, egy és független.

Ezért szegültek ellen Toscana, Modena, Parma és a Romagna a villafrancai békének és elhatározták, hogy Victor Emánuel uralkodása alatt királysággá egyesülnek.

Engem, mint magyart, Közép-Olaszország egyesülése Piemonttal és Lombardiával, reménynyel kecsegtetett, hogy ha az bevégzett ténynyé válik, a háboru Austria ellen Velencze felszabadulása végett okvetlenül elkövetkezik, e háborunál pedig az olaszoknak Magyarországra szükségük leszen.

E szempontból tekintve a helyzetet, a minő örömemre vált a közép-olaszországi népek határozottsága, mely az egyetértési irányból magát sem elszédittetni,

sem elrettentetni nem engedte: ép ugy aggódtam a felett, hogy a turini kormány (*Cavour* visszalépte óta) a helyett, hogy magát határozottan a nép akaratával azonositaná és a közép-olaszországi tartományok által Victor Emánuel királynak ismételten megszavazott uralkodást bevégzett ténynyé tenné, — a kérdést hónapokon át azon reményben tartotta függőben, hogy a Napoleon császár által Austriával egyetértőleg inditványba tett európai congressus a trónvesztett fejedelmek visszahelyezésétől el fog állani s a népakarat végrehajtását szentesiti. *)

Nem lehet tagadni, hogy egy neme a merészségnek kivántatott volna, nyilt ellentétbe helyezkedni a francziák hatalmas császárjának Európa szine előtt vallott akaratával; de vannak helyzetek, midőn a merészség a legjobb politika. Ehhez a politikához *Cavour* nagyon értett, — ezt sokszor megmutatta, különösen akkor is, midőn 1860. septemberben a franczia kormány minden tiltakozása daczára fegyverrel foglalta el a pápa tartományait (Umbriát s a Markákat) s még attól sem ijedt meg, hogy Napoleon hazaparancsolta követjét Turinból és Piemonttal minden diplomatiai viszonyt megszakitott. De a villafrancai béke után (tehát azon időben, melyről most szólok) *Cavour* nem volt miniszter, utódjai pedig nem mertek merész politikát követni, annyira nem, hogy *Dabormida* tábornok külügyér a párisi szárd követnek augustus 6-án adott utasitásában még az olasz confoederatió eszméjébe is

*) Erre nézve egy csaknem mulatságos vonásra akadtam Peruzzi Ubaldino toscanai küldött jelentésében, Ricasoli miniszterelnökhöz okt. 16-ról 1859. — Peruzzi azt mondta Napoleon császárnak: hogy ha Európa nem akarja visszaállitani a Szent Szövetség elveit, kell, hogy szentesitse a nép akaratát. Erre Napoleon azt felelte: hogy ebben van logica, de politikában nem mindig lehetséges a logica!

belement, az ellen ugyan határozottan kifogást tett, hogy annak Austria is részesévé tétessék, de oda nyilatkozott, hogy ha Austria kizáratik, a szavazatok a szövetséges gyülésen méltányosabban osztatnak fel s a valóságos elnökség a szárd királyra ruháztatik: a turini kormány nagy készséggel hozzájárulna (préterait son concours empressé) a szövetséges rendszer megalkotásához. Pedig az olasz confoederált államok eszméje az egységes olasz állam eszméjét, természetesen, kizárta!

Ilyen levén a *Cavour* lemondására következett miniszterium szelleme, Közép-Olaszországnak egyesülése Piemonttal, melyhez én a hazámra nézve kivánatos háboru reményét kötöttem, oly soká függőben tartatott, hogy az elhatározott akaratnak valóban igen nagy szivósságára volt szükség, miszerint a nép lelkesedésének tüzét a diplomatia sok veder vize ki ne oltsa.

Olaszország felett a villafrancai nap óta 1859. végeig az európai congressus Damokles-kardja függött.

Walewski franczia külügyminiszter mindjárt julius 18-án azon kijelentéssel közlötte a villafrancai békeelőzményt a nagyhatalmakkal, miként a francziák császárjának mindig az volt óhajtása, hogy Olaszország ügyeinek végleges elintézése a nagyhatalmak hozzájárulásával történjék, annálfogva reményli, hogy e végett congressus fog összejönni. Augustus elején pedig azt is meghatározta, hogy két kérdést kiván az európai congressus eldöntésére hagyni; az egyik Közép-Olaszország jövendő sorsa, a másik: a jövendőbeli olasz confoederatió szervezése.

A turini kormány nem mert ennek a congressusnak elébe vágni.

E feszélyezettség bélyegét viselte a felelet, melyet

Victor Emánuel király a toscanai küldöttségnek adott, midőn az sept. 2-án ünnepélyesen átnyujtotta az annexionális határozatot.

A király azt hálával fogadta, mint ünnepélyes nyilatkozatát a toscanai nép akaratának, hogy megszüntetvén az idegen uralom utolsó nyomait azon a földön, mely az ujkori civilisátió anyja, hozzá kiván járulni egy erős ország alkotásához, mely Itáliát azon karba tegye, hogy függetlenségét saját erejével megvédhesse.

Azonban mindjárt utána tette a király, hogy e kivánság csak az olasz ügyek elrendezése végett összeülendő congressuson valósitható; megigérte, hogy védeni fogja (propugnerà) a nagyhatalmak előtt Toscana ügyét s reményét fejezte ki, hogy Európa nem fogja Toscanától megtagadni azt, a mit Görögországnak, Belgiumnak s a Moldva-Oláh fejedelemségeknek megadott.

A király érezte, hogy a toscánaiak nem igen lehetnek e felelettel megelégedve. Magán kihallgatáson fogadva a küldöttség tagjait, bevallotta nekik, hogy ezt tökéletesen érti, de hát — hiában! — nem lehetett máskép. A küldöttség tagjai nem titkolták el a király előtt, hogy a toscánai népre fájdalmasan fog hatni az hogy az unió még nem befejezett tény.

És valóban, az elégedetlenség a király feleletével oly hangosan nyilatkozott a toscánai népnél, hogy *Corbett* ur, Anglia ügyviselője Flórenczben, a felől kormányának hivatalosan jelentést is tett. (Corbett sürgönye lord John Russelhez, sept. 4. 1859.)

Azonban Közép-Olaszország vezénylő államférfiai nem hagyták magukat elhatározásukban a turini kormány tartózkodása által megzavartatni. Olybá vették a király válaszát, mintha a közép-olaszországi három

fejedelemségnek s a Romagnának egyesülését Piemonttal már véglegesen elfogadta volna. A kormányzat mindenütt a király nevében vitetett s a határvámok eltörlésével, a posták, a távirászati szolgálat, a pénzrendszer, a különböző törvényszékek itéleteinek végrehajtása, az egyetemi diplomák kölcsönös érvényesitése stb. által az uniót Piemonttal mind szélesebb és szélesebb körben megvalósitották.

E tényekkel szemben Napoleon császár a maga rosszalását s a Villafrancában megállapitott elvekhez ragaszkodását ujabban is constatálta egy levélben, melyet okt. 20-án Victor Emánuel királyhoz intézett melynek lényegét azért idézem, minthogy alább közlendő levelezésemben reá hivatkozás fordul elő.

E levelében a császár figyelmeztette a királyt, hogy »a körülmények komolyak, az illusiókkal s a meddő sopánkodásokkal fel kell hagyni s a valódi helyzetet kell komolyan szemügyre venni. Nem arról van szó: jól vagy rosszul tett-e a császár, hogy a békét megkötötte. Az meg van kötve, tehát kötelező tény. Hanem arról van szó, hogy e tény Olaszország ujjászületésére s Európa békéjére a lehető legeredményesebb módon felhasználtassék.« S a császár elmondja, hogy Olaszország ujjászületésének lényeges feltételei a következők:

Olaszországnak több független államból kell állani, melyeket szövetség köt össze. Ez biztositja az olasz nemzetiséget. Csak egy zászlója, egy vám- és pénzrendszere van. A kormányzó központ Róma. Képviselőkből áll, kiket a kamarák által felterjesztett névsorok alapján az uralkodók neveznek ki. A szövetség tiszteletbeli elnöksége a pápára ruháztatik. A szövetséget alkotó államok pedig képviseleti rendszer alapján fognak kormányoztatni.

Figyelmeztet továbbá a császár, hogy ő a békeszerződmény által kötve van s elvállalt kötelezettségei alól magát a küszöbön álló congressuson ki nem vonhatja.

S aztán elmondja, hogy mit fog kivánni a congressuson.

Kivánja, hogy Parma és Piacenza Piemonttal egyesittessék.

Kivánja, hogy a parmai herczegnő Modenába hivassék s hogy Toscana némi területnagyobbitással (a pápai tartományokból) Ferdinand főherczegnek visszaadassék, de kijelenti, hogy a fejedelmek jogainak fentartása nem árt Közép-Olaszország függetlenségének, mert idegen beavatkozásra többé gondolni sem lehet.

Kivánja, hogy Austria Velencze nemzetiségét ismerje el s annak nemcsak külön képviseletet és igazgatást, hanem olasz hadsereget is adjon.

Kivánja, hogy Mantua és Peschiera várak szövetségi várakul ismertessenek el.

S végre kivánja, hogy minden idegen befolyás kizárásával az olasz félsziget szükségein és hagyományain alapuló szövetség szilárditsa meg az olasz függetlenség épületét.

És kijelenti a császár, hogy a királynak érdekében áll, őt e terv kivitelében támogatni. (A mit ugyan, nézetem szerint, a királynak kissé bajos volt belátni.)

Én reám a császár e »hires« levele azt a benyomást tette, hogy a mit ő mint »nagy tervet« állit elő, merő tervtelenség, mely csak arra alkalmas, hogy mindenkit felboszantson és senkit se elégitsen ki; telve van kiengesztelhetlen ellentétekkel.

Egyrészt neki biztatja az olaszokat, hogy tegyenek, a mit akarnak, mert idegen beavatkozásra többé gondolni sem lehet, másrészt meg tudtukra adja, hogy Olaszországnak több független államból kell állani; államok confoederatiójának kell lenni, nem pedig akár egységes, akár confoederált államnak.

Kimondja, hogy a trónvesztett fejedelmek jogai fentartatnak, de a Bourbon-házi parmai herczegnő javára (kivel Austria nem sokat gondolt) az osztrák-házi modenai herczeget (kivel pedig Austria igen sokat gondolt) egyszerüen félreteszi.*)

Aztán azt kivánja, hogy Austria foederálisálja Mantuát s Peschierát s hogy a nápolyi király s még az »infallibilis« pápa is alkotmányosan uralkodjanak, a miért ez utóbbinak nemcsak a Romagna visszaadását nem, de sőt azt helyezi kilátásba, hogy birtokainak egy része Toscanához fog csatoltatni, ezt pedig azért, mert azzal kecsegtette magát, hogy e feletti örömükben a toscánaiak szépen hazahivják az osztrák Ferdinandot, a kiről azt mondá a toscanai küldötteknek, hogy az »csinos jó fiu« (un assez bon et gentil garçon**).

---

*) Érdekesnek gondolom megemliteni, hogy a modenai herczegről Napoleon császár igy szólt a toscánai küldöttekhez: »Nem vagyok fizetve, hogy őt nagyon szeressem.« (Je ne suis pas payé pour l'aimer beaucoup.) (Peruzzi sürgönye Ricasolihoz, Paris, okt. 16. 1859.)

**) (Peruzzi idézett jelentésében Ricasolihoz.) — Nagyon tanulságos jelentések ezek. Érdekesnek tartom belőlük Napoleon herczegnek egy nagyon jellemző nyilatkozatát idézni.

A herczeg megemlitette a küldötteknek, hogy a császár nagy zavarban van, mert Európa nem hiszen neki; politikájában mindenütt áltatást, utógondolatot lát; a császár nagyon is ügyes (trop fin) akart lenni s ennek most büntetését viseli. Kénytelen a legnagyobb loyalitás látszatát fentartani s magát ellentétbe helyezni az elvekkel, melyekre trónusa épitve van. Erre Perruzzi megjegyezte, hogy ha ilyen a császár politikája, Victor Emánuel király azt nem követheti, őt Közép-Olaszország magával fogja ra-

Elfelejtette, miként Toscana nemzetgyülése örökre trónvesztettnek nyilvánitván az osztrák-lotharingiai házhoz tartozó dynastiát, határozottan kijelentette, miként őt e lépésre nem személyes gyülölet vezette, ők volt uralkodójukban csak az osztrák uralkodást gyülölték s Toscana és a volt dynastia között csak az képez elválasztó falat, hogy az a dynastia osztrák, Toscana pedig olasz. De ez döntő tekintet, mert osztrák uralkodás és olasz függetlenség egymást kölcsönösen kizárják, a kettő között kiegyenlithetlen összeférhetlenség van. — — — —

A császár tervének e tervtelensége s más kutfőkből tudomásomra jutott nyilatkozatainak egymásba ütközése nyujt kulcsot alább közlött némely leveleim azon alaphangjának megértéséhez, hogy Napoleon maga sem tudta, hogy mit akar.

De a közép-olaszországi hazafiak tudták, hogy mit akarnak. A francziák hatalmas császárja azt mondta nekik, hogy Olaszországnak több egymástól független államból kell állani: ők erre azzal feleltek, hogy az egységet Piemonttal még szorosabbra füzték.

---

gadni s ha e miatt őt Austria megtámadja s leveri, a francziák császárja őt nem engedheti elbukni, kénytelen lesz őt segiteni

»Igen,« felelé a herczeg, »önök kapnak egy második Novarát s ugyancsak sokat nyernek az által, hogy okai lesznek a császár romlásának (ruine) s okai annak, hogy a poroszok Párisba jönnek!« (Minő előérzet!)

Peruzzi erre azt a megjegyzést tette, hogy az lesz a császár romlása s az viszi a poroszokat Párisba, ha a császár elhagyja Olaszországot. (Ez szóról-szóra beteljesedett. A császár elhagyta Olaszországot, a poroszok odaadták Velenczét az olaszoknak s aztán ezzel őket lekötve, Párisba mentek. Villafranca Sedánhoz vezetett.)

Napoleon herczeg erre csak annyit felelt, hogy ő a mult háboru előtt remélt a háboruban, mert azt hitte, hogy a császár hadvezér s hogy ügyes tábornokokkal rendelkezik, — de ezen illusiónak vége van, most már a hadsereg is tudja, hogy a császár nem hadvezér, s hogy a vezénylő tábornokok közt nincs tehetséges ember. (Peruzzi Ricasoli-nak, Páris, okt. 17. 1859.)

Savoya-Carignano Ödön herczeg Toscana, Modena, Parma és a Romagna regensévé választatott azon megbizással, hogy Victor Emánuel választott király nevében kormányozzon.

E megválasztás 1859. nov. 13-án vitetett meg *Carignano* herczegnek. De a turini kormány már két nappal előbb bekopogtatott a villanydelejes sodronyon Párisba, hogy szabad-e elfogadni? — A válasz az volt, hogy nem szabad, mert ez a kihivás szinét viselné, szemben a már-már küszöbön álló congressussal.

Carignano herczeg tehát szépen megköszönte a bizalmat. Nagyon sajnálta, hogy »hatalmas tanácsok« és politikai tekintetek megfosztják őt annak lehetőségétől, hogy most, midőn a congressus megnyitása oly közel van, közikbe menjen s személyesen gyakorolja a reá bizott hatóságot, — hanem jónak és hasznosnak látja *Boncompagni* Károly urat jelölni ki (designare), hogy vállalja magára (assuma) Közép-Olaszország regensségét.

Ezt másnap *Boncompagni*-nak levélben tudtára is adta, figyelmeztetvén őt, hogy feladata lesz: nagyobb egységet adni a politikai és katonai szervezetnek, a hatalmakat összpontositani s gonddal lenni, hogy anarchia ne zavarja meg a közrendet.

De már ezt a kipkedést-kapkodást a toscanai kormány főnöke: *Ricasoli* báró is megsokallotta.

A megye-főnökökhöz (decz. 8-án) intézett körlevelében nyiltan elmondá, hogy *Carignan* herczeg regensségének volt oka, volt politikai értelme; egy ujabb constatálása volt annak, hogy Közép-Olaszország népei a monarchikus elvhez ragaszkodnak s hogy a congressus határozatáig is a savoyai ház egy tagja által akarnak a választott király nevében kormányoztatni: de

egy magán embernek főhatósága, mely nem a választott király kifolyása, nem bir semmi létokkal. Közép-Olaszország nem engedheti magára azt a gyanut hárittatni, hogy egy piemonti magán emberre volt szüksége, miszerint a közrendet fentartsa; s Toscana kormánya a hatalmak oly központositását nem tartja czélszerünek, mely a négy független állam kormányát felforgatná a nélkül, hogy helyükbe a hőn ohajtott végleges kormányt tenné.

Azonban *Ricasoli* sokkal inkább hazafi volt, mintsem hogy módot ne keresett volna az összeütközéseket kikerülni. Elment Turinba, értekezett a királylyal, egyetértésre jutott *Farini* dictatorral s abban állapodtak meg, hogy miután a közép-olaszországi négy egymástól független állam közt »katonai szövetség« (lega militare) van: *Boncompagni* ur foglaljon állást, mint a közép-olaszországi liga kormányzója; képezzen kapcsot a szövetséges államoknak teljes hatóságukban fentartandó kormányai s a választott király között; adjon egyöntetü irányt a szövetséges seregek katonai igazgatásának s intézkedjék mindazon collectiv cselekvények végrehajtása felől, melyeket a toscanai és emiliai kormányok a közérdekben tenni alkalmasnak itélendnek.

Ezzel a felmerült nehézségek pillanatnyilag el lettek háritva, de az unió nagy műve, melyhez én hazám reményeit kötve gondoltam, részint a congressus, részint a turini kormány tulóvatos tartózkodása miatt még mindig bizonytalan maradt.

Ilyen volt Olaszország helyzete az 1859-iki év utolsó hónapjaiban. Ez s az aggodalmak, melyeket bennem e helyzet felköltött, szolgálnak kulcsul is, magyarázatul is az itt következő levelezéshez.

I.

Levélváltás (nemeskéri) Kiss Miklós ezredessel és gr. Teleki Lászlóval az összeköttetéseknek Olaszországgal ujból felvétele felől.

Kossuth — (nemeskéri) Kiss Miklós ezredesnek Párisba.

London, nov. 7. 1859.

Ugy látszik, a Tuilleriáknak nincs határozott politikája az olasz-kérdés végmegoldása iránt. Ki hagyta a nagy ur sikamlani a földet lába alul Villafrancában, s azóta a levegőben balance-iroz; kapkodva jobbra, kapkodva balra, nemcsak hogy nem vezeti az eseményeket, de sőt tőlük várja az intést, hogy minő politikára határozza magát.

De ösztönei két dolgot sugdosnak fülébe. Az egyik az, hogy pápainak kell magát tettetnie, különben maga ellen lázitja a franczia papságot, — s azért a pápa világi hatalmát szeretné mogóvni; a másik az, hogy ha Victor Emánuel király Toscanát, Parmát, Modenát s a Romagnát egyesiti Piemonttal és Lombardiával, bizony még majd lesz valami az olasz függetlenségből oly fokig, hogy az olasz független legyen nemcsak az osztrák, de a franczia befolyástól is. E kettő, ugy látszik, ösztönszerü benyomás nála, de mikép eszközölje az elsőt, s akadályozza a másodikat, — arról már nincs határozott politikája, hanem Micawber-ként várja, mig »something will turn up« (valami előadja magát), a mi eligazitsa; csakhogy az ösztönöknek is megvan a maguk logikája s igy a helyett, hogy hát hagyná az eseményeket fejlődni, miszerint fejlődésükből tanácsot vonjon, fél, hogy ha hagyja, majd akként fejlődnek, a mint nem szeretné: tehát egész politikája abban áll, hogy gátolja a természetszerü fejlődést, a nélkül, hogy irányozni merné.

Egy bevégzett tény Turinban oly szépen átvágná a gordiusi csomót, hogy nincs ember, a ki ujra összekösse. Bevégzett tényekben roppant az erő, még ha rosszak is, — hát még ha jók! A király sok tért vesztett habozása által, de minden térvesztés mellett is, ha még ma elfogadná az ajánlott souverainitást, senki a világon nem avatkozhatna be ellene.

De Turinban nem mernek. S miért? Mert azt hiszik,

hogy a hallgatag férfiunak ott a Tuilleriákban, van határozott politikája, melyen nem tanácsos keresztül vágni. — Pedig nincs.

Azonban akármint legyen is ez, annyi áll, hogy hazánknak nincs mit reménylenie Napoleontól. Magyarhon függetlensége soha sem volt elhatározott szándokában, hanem háboruba keveredvén, nem tudhatta, hová forduland a koczka, s azért jónak vélte szükség esetére menage-irozni a lehetőséget, hogy hasznunkat vehesse, de el volt határozva kikerülni ezt, ha csak lehet, mihelyt látta, hogy mi bizony szép igéretek fejében nem rohanunk a parázsnak, kiszedni számára a sült gesztenyét, hanem biztositékokat kivánunk. — Én nem utasitám vissza a kinyujtott kezet, különben a nemzet s a történelem azzal vádolt volna, hogy ha elfogadom, Napoleon, Magyarhon közremunkálásáról biztositva lévén, nem kötött volna félbékét, s nem állott volna meg az osztrák hatalmának teljes megtöréseig, mi Magyarország függetlenségét feltételezi. S én miként bizonyithattam volna be az ellenkezőt? — Azért elfogadtam, de oly feltételek alatt, melyek megóvtak attól, hogy hazánk legyen az áldozat, s a kimenetelt ezen vagylagosságra szoritották: vagy szabaddá leszen hazánk, vagy be lesz bizonyitva, hogy függetlenségét Napoleontól hiában várja.

Az utóbbi az a mi megtörtént, s mi a tanulság? Az, hogy törni ugyan nem kell, de nem is kell a napkeltét nyugatról várni, nem kell magát napoleoni segély álreményeiben tétlenségbe ringatni.

Egy eredményünk van. Nagy eredmény: a nemzeti felébredés otthon.

De ez kötelességeket róv reánk itt künn.

Tájékozva kell lennünk a lehető alkalomszerüségek felől, miszerint felhasználásukra készen legyünk.

Két hely van, mely e részben munkásságunkat igényli: a Kelet és Olaszország.

Nagyon érzem annak szükségét, hogy az olaszhoni tényezőkkel benső viszonyban legyünk, olyanban, mint Cavourral voltunk. Egyrészt nemcsak gyanitanunk, de tudnunk kell: a vezérek merre s minő delejtűvel hajóznak, — miszerint megitélhessük: mi a teendőnk; másrészt mindenesetre

érdekünkben áll, hogy az olasz nemzetiség minél sikeresebb consolidatiót nyerjen, s ha érdekeink nem találkoznának is, érzelmeink, testvéri vágyaink, rokonszenveink találkoznak. Aztán Turinban haboznak, s a hol habozás van, egy okos, biztató szó, alkalmas perczben nagyobb lökést adhat, mint szerénységünkben gondolnók. A királylyal jó lábon állanunk mindenesetre kivánatos. Van alap, melyen tehetjük: Austria, mindenesetre kérlelhetlen ellensége marad, melylyel előbb-utóbb mérkőznie kellend, ha nem mindjárt is. Garibaldival s Cavourral pedig okvetlenül cultiválnunk kell a barátságot.

Irtam Teleki Laczinak: nem akarna-e Turinba menni? Genfbe irtam; alkalmasint nincs ott, mert még nem kaptam válaszát.

Az érdekek pedig naponkint sürgetőbbek.

Azért engedjen egy kérdést. Ha Laczi nem menne (tudom: ez elsőbbségi tekintetnek mind czélszerüségében, mind illedelmében egyetért ön velem) nem volna-e ön hajlandó egy pár hétre Olaszhonba rándulni? Ön megtiszteltetést nyert a királytól; igen természetesnek találtatnék, hogy ön azt személyesen megköszönni megy.

S aztán ha ezt már tette volna is: ön egy magyar dandárt vezénylett, s természetesnek találtatnék, hogy a m. n. Igazgatóság elnökétől ön megbizatik, annak nevében köszönetet mondani a legio iránti szivességeért, s kijelenteni mély sajnálkozásomat, hogy a boldogtalan villafrancai fordulat váratlan rögtönössége, kapcsolatban a hős királynak távollétével a táborban, melynek nemcsak vezére, de disze is volt, megfosztott engem a lehetőségtől, ő felségénél mély tiszteletem adóját személyesen leróni s őt biztositani, hogy érdekeink közösségétől át levén hatva, nemzeti büszkeségünknek fogjuk tartani a hős királyt követve, egy tábort képezni az olasz nemzettel a közös ellenség ellen, s hogy nekünk csak alkalom kell e készségünket tettleg bebizonyitani.

Ennyi alkalmas bevezetésül. Aztán természetesen következnék a helyzetről való nézeteimnek közlése, értesités hazánk állapotáról, s a kérdés, tekintettel a kétes jövendőre: lehetünk-e valamiben a királynak s az olasz ügynek szolgálatára? Továbbá annak biztositása részemről a nemzet nevében, hogy reánk minden körülmények közt számithat, mind azért,

mert érdekünk egy, mind pedig azért, mivel a magyar szeret hálás lenni, pedig mi neki hálával tartozunk.

Aztán tájékozni magát Cavour magatartása felől; vele viszonyba lépni; megujitni neki azt, mi Turinban hozzá utolsó szavam volt: hogy számitson, hogy számithat reám; elmondani neki nézeteimet a helyzetről (miről, ha kell, még majd irok) odavinni a dolgot, hogy a viszonyban-maradás folytonosságának czélszerüségét belássa, s irányát kérdeni arról, hogy mit tehetünk a közügyre, vagy mire kell készülnünk.

Végre kirándulás Flórenczbe, Parmába, Modenába s Garibaldihoz; jó viszonyba lépni velük, megtudni irányaikat, szándokaikat; biztositani készségünkről, s a feltolakodási szint gondosan kerülve, nekik ajánlani, hogy akár itt munkás leszek, ha mit javukra tehetek kormánynál, parlamenti notabilitásoknál, közvéleményben és sajtóban, — akár pedig, ha jónak látják vagy tanácsosnak, Olaszországba személyesen is kész vagyok elmenni.

Mit mond ez eszméhez? Válaszát kérem stb.

(Aláirva) Kossuth.

E levelemre *Kiss Miklós* azt adta válaszul, hogy nézeteimben a közép-olaszországi kérdés iránt tökéletesen osztozik s örömmel teljesitené ohajtásomat az olaszországi küldetésre nézve, de azt hiszi, hogy ezuttal *Teleki László*-nak nemcsak elsősége s felsőbbsége van felette, de kötelessége is, hogy e fontos missiót avatlanabb kezeknek át ne engedje, hanem ő, a magyar diplomaták főnöke, maga kezelje.

Figyelmeztetett arra is, hogy ő Párisban nagyobb haszonnal működhetnék, mert ott neve ismeretesebb, mint Olaszországban s a társas körökben bizonyos állása van. Ő szent igazságnak tartja ugyan állitásomat, hogy a Tuilleriáknak nincs határozott politikája, positive tudja, hogy a császár hozzáférhetlen, ingerült, mérges, goromba kegyenczeivel, s különösen minisztereivel,

kik jobbra-balra futkoznak egy e s z m e után, mely az olasz kérdésben megoldás lenne. Mint III. Rikhard »egy országot egy lóért,« ugy a császár is adna egy olasz herczegséget egy e s z m é ért. De épen ezen állapotnál fogva is alkalmasnak látja az időpontot a mozgásra, mert megállapitott tervvel nehezebb volna megküzdeni, mint befolyni a kibontakozásra a határozatlanságból. *Kiss Miklós* ennélfogva jónak látná, ha az igazgatóság, indirect uton, eszméket, terveket, combinatiókat juttatna a közelmultban volt szövetségesének tudomására, mert ha közvetlenül nem sokat várhatunk is hazánkra a császártól, de az bizonyos, hogy állásának sajátságánál fogva főképen rajta fordul meg az, hogy reánk nézve a viszonyok kedvezőleg vagy kedvezőtlenül alakuljanak

Én magam is ilyennek láttam a helyzetet s miként alább látható lesz, iparkodtam is nézeteimet indirect uton a császárhoz juttatni.

*

Kossuth — Teleki Lászlónak Genfbe.

London, nov. 24. 1859.

— — — — K l a p k á-t láttam; azt mondá, hogy a király rossz néven veszi, hogy nem látogattam meg. Méltán, Igazsága van. Mindinkább megerősödöm azon nézetben, hogy mind ügyünkre nézve tanácsos, mind kötelesség is, hogy vele helyreállitsuk a viszonyt, s hogy felvilágosittassék, miképen elhárithatlan akadályok s nem tisztelet-hiány okozá, hogy nála nem tiszteleghettem, mig a villafrancai csapás attól végleg elütött. A felvilágositás igen könnyü, hanem személyes jelenlétet von maga után. — Klapka azt javaslá: irjak a királynak levelet. Én ezt helyzetemben arrogantiának vélem, mely inkább sérthetne, mint nem. De azt is hiszem, hogy nem is tanácsos, s a király helyzete iránti tekintet sem engedi hogy Turinba menjek, a nélkül, hogy a király azt mondaná: »szivesen látom«. Kényes helyzetben van. Meglehet, épen most nem igen szeretne elfogadni; el nem fogadás pedig

lehangolás volna az ügyre, compromissió magamra, s ártalmas a közvéleményben neki. Az egyedüli helyes ut az, hogy valaki menjen Turinba köszönetet mondani az Igazgatóság nevében a magyar sereg iránti jóvoltukért, — azon alkalommal kijelentse, mennyire sajnálja az Igazgatóság elnöke, hogy ő felségének udvarlására nem lehetett, s elmondja a magyarázó viszonyokat (melyekről alább) s utána tegye, hogy igen szerencsésnek érezném magam, ha a király megengedné, hogy tiszteletem adóját neki személyesen megadhassam s őt a magyar nemzet érzelmeiről értesitve, parancsait kikérhessem, tájékozásunkul a jövendőre. Ha aztán a király azt mondaná: »il sera le bien venu«, — azonnal mennék.

A kérdés az, hogy ez előleges lépés s vele összeköttetéseink ujabb kezdeményezése ki által történhetnék legczélszerübben?

Furcsa nép a számüzöttek nemzete! Faj-, föld- s korkülönbség nélkül mindig és mindenütt ugyanaz. Tudomásod van azokról a cselszövő hetvenkedésekről, melyek Turinban azon perczben, midőn mi elutazánk, megindittattak, azóta folyvást mennek s melyeknél a te »kedves névrokonod« — mint őt nevezni szoktad — magát annyira kitüntette. Forma szerint vezért dekretáltak a felszabaditandó nemzetnek! Emlékszel-e a Tooley-streeti hires három szabóra, a kik igy szólottanak: »Mi Anglia népe« — ?

— — — — — — No hiszen, csak volna képes akárki a világon megfelelő tehetséggel és siker kilátásával kitüzni a honszabaditás zászlaját, nemde barátom, mi ugyan a helyett, hogy versenyezni akarnánk vele, vagy irigyelnők dicsőségét, inkább segitenők és áldanók, mert a mi vágyunk nem az, hogy mi mentsük meg a hazát, hanem hogy megmentve legyen. Igen, de épen az a kötelességérzet, mely ezt vallatja velünk, azt is parancsolja másrészről, hogy a mennyiben tőlünk kitelik, hazánk ügyét ovatlanságok által veszélybe döntetni, s az apró ambitiócskákat okvetlenül kisérendő versengéseknek martalékává esni ne engedjük.

Miért emlitem ezeket, s emlitem most? Azért, mert meg akarnálak győzni, miként nagy és szent érdekek javasolják, hogy a honnan a jelen bonyodalmak folytán hazánk feltámadására alkalom várható, avagy csak lehetséges is, ott az ösz-

szeköttetések kezdeményezése ne rajtunk kivül történjék, hanem a Nemzeti Igazgatóság collektiv akaratának legyen kifolyása.

Mult nyári működéseinkben sok anomalia volt, melyekben további működés esetére végetlen bajok sarjai rejlettek. Sokszor érezted ezt kedvetlenül és sokszor aggódtál felette. Mi volt ez anomaliák kutfeje? Az, hogy az összeköttetések első kezdeményezését nem hárman együtt intéztük. Innen sokakban, különösen a keleti tartományokkal való viszonyban és a sereg-állitás és rendezés ügyében a fonák alap, melyen mint bevégzett tényen csak tatarozni, de gyökeresen segitni nem lehetett; innen az, hogy nem egy oly egyénnek nyittatott avatkozási tér, kit az ügy méltósága érdekében távol kellett volna tartani; innen egy bizonyos környezet factiósus jelleme; innen egy neme a dualismusnak, mely felett többször érzékenyen panaszkodál; innen sok más baj halmaza, mik, ha működésünk tovább tart, aligha válságra nem vezettek volna.

Én bizonyosan nem vagyok azon ember, ki akadályozni akarnám, hogy a nemes ambitióknak — a mennyiben nemesek — illetékes tér nyiljék. De azoknak hivatniok kell, nem másokat hivniok; számukra kört kell szabni, nem hogy ők szabjanak; azoknak ellenőrzés kell, melyet tisztelni tartozzanak s azon ellenőrzés alatt irányt kell venniök, nem adniok. Nagyon kell vigyáznunk, nehogy a politika sikamlós terén ovatlanságból vagy igéretek tétessenek, melyeket nem lehet beváltani, vagy kötelezettségek vállaltassanak, melyeket a nemzet el nem fogad. Én legalább nem érzek sem ösztönt, sem akaratot még egyszer oly állást vállalni, melyben egyéb dolgom sem legyen, mint vigyázni, hogy a haza bajba ne vitessék, s az elkövetett hibák következményeit enyhiteni.

Mit akarok ezekből kivonni? Azt, barátom, hogy elkerülhetlen szükségesnek itélem, hogy Olaszországba rándulj, s a királylyal, Cavourral, ujra felvedd, a jövendő többi tényezőivel pedig kezdeményezd összeköttetéseinket; s felvedd és kezdeményezd pedig oly módon, hogy ha s a mikor odamenetelemnek szükségét látandod, azt az ügyre nézve haszonnal tehessem meg.

Ne érts félre, kérlek, barátom. Kossuth Lajosnak

nem jut, nem juthat eszébe Teleki Lászlónak missiót adni; de én szeretem hinni, hogy multkori együttműködésünk berekesztése nem szüntette meg együttműködésünket a közös ügyben, a nagy czél felé, — sőt egyetértésünket csak növelte, mint növelte keblemben a meggyőződést, hogy egyetértve jobb szolgálatot tehetünk a hazának, mint külön-külön. Mondhatnád: menjek magam, ha szükségesnek látom. Ámde a mi helyzetünkben az a különbség van, tisztelt barátom, 1. hogy te nem vagy helyhez kötve, mint én családi gondok által vagyok; 2. hogy én alig vagyok képes élelmünk költségeit fedezni, annálfogva nem hozhatom meg az Olaszországba való utazás áldozatát, hacsak előre nem vagyok bizonyos, hogy nem hiába megyek; 3. te különben is gyakran utazván, Turinban való megjelenésed nem tünik fel az európai közönség előtt oly marque-irozott politikai szinben, mint az én megjelenésem, s feltéve, hogy a király akármi oknál fogva — helyesen vagy helytelenül — nem tartaná tanácsosnak a velünk való összeköttetést affichirozni, irányodban nem volna annyira feszélyezve, mint irányomban, kinek innen Turinba utazása okvetlen feltünnék s tisztán politikai szinü levén, vagy a királyt feszélyezhetné, vagy elutasitás esetére ügyünket compromittálhatná.

Én nagyon érzem, hogy nekem nemsokára el kellene mennem Olaszországba, de érzem azt is, hogy azt nem lesz szabad tennem, ha csak te, s különösen te összeköttetéseink ujból való felvételét nem kezdeményezed.

Midőn bizalmas kérdésemre november 5-ki leveledben azt feleléd, hogy később tán elmehetnél Olaszországba, de még most nem tudod bizonyosan, s hogy időközben Kiss talán mehetne, — én irtam Kissnek. Ő azt felelte, hogy ő ugyan mindig kész rendelkezésünkre, hanem egyszersmind igen insistál annak, hogy a dolog annyira fontos, miszerint az okvetlenül a te személyes eljárásodat kivánja.

Minél többet gondolkozom, annál inkább meggyőződöm ennek igazságáról; tetézte pedig meggyőződésemet az, mit a fentemlitett fractiókról azóta hallottam. Én azt csak symptomának veszem, de ennek természetében van, hogy könnyen átmegyen, mint a ragály, a seregbe, s a fegyelmezett testületi szellem mellett a polgárkatonából praetorianust csinál. Már

egyszer igy bukott el szegény hazánk. »Principiis obsta, sero medicina paratur.« Állást kell foglalni, mely a factiósus hajlamoknak imponál; s ez állást — a mi helyzetünkben — a hatalmakkal való összeköttetés kezdeményezése határozza el.

Azért esengve kérlek, barátom, hozd meg az áldozatot s rándulj át Olaszországba.

A bevezető alkalom önként mutatja magát. Nemcsak illendő, de sőt kötelesség, hogy az Igazgatóság nevében köszönet mondassék a királynak a magyar hadsereg iránti jóvoltáért, s biztosittassék, hogy hazánk és országa érdekegységét oly mélyen érezzük, s a király iránt oly tisztelettel s bizalommal viseltetünk, hogy reánk minden körülmények közt számithat.

Azt is kötelességünknek vélem a király előtt megjelenteni, hogy az osztrák már is megtörte a legio tagjainak be nem sorozása iránti kötelezettségét. Biztos tudomásom van, hogy a legionariusok közül ötvenen november 2-án Dunaföldvárott összpontosittattak, s onnan Eszékre vitettek, — mint szintén arról is, hogy többen a Piemontból hazainditottak közül, nevezetesen az altisztekből tisztekké előmozditottak, haza nem érkeztek. (Ez iránt én Párisban is teszek lépést.)

E két pont, azt hiszem, biztos alapot nyujt neked, ki az Igazgatóság tagja vagy, a királynál elfogadtatást kérni, s remélem, kedves barátom, nem fogsz elbizakodottnak tartani, ha Igazgatósági collegialitásunknak érdekközösségénél fogva tisztelettel megkérlek, méltóztatnál a királynak megemliteni, hogy az Igazgatóság elnöke megkért: fejeznéd ki mély sajnálatát a felett, hogy a királynál nem tisztelkedhetett; elmondani a körülményeket, mik e szerencsétől megfosztták, s hogy igen szerencsésnek fogja magát érezni, ha ő felsége megengedi, hogy udvarlására lehessen, s a két nemzet közös érdekeiről táplált nézeteit ő felsége itélete alá terjeszthesse.

A körülmények, melyek akadályoztak, hogy a királynál nem tiszteleghettem, ezek:

Mikor én Olaszországba érkeztem, a király már a hadseregnél volt. Siettem Turinba, Cavourral értekezni, felvilágositván őt a császárral fenálló viszonyunk felől (miről ő, ugy láttam, nem volt kellőleg értesitve) s abban állapod-

tunk meg, hogy én utba ejtvén előbb Napoleon herczeget, a franczia főhadiszállásra, onnan pedig a király főhadiszállására megyek. Tudod, mennyire sürgetett a császár, hogy siessek Pietrivel vissza Turinba, egy pár zászlóalj »szüknadrágost« felszerelni és seregéhez küldeni. Mig én a császárnál voltam addig a király (kit Desenzanoban véltem) Valleggióba jött, s a mint én kijöttem a császártól, a király ment be hozzá. Az illendőség nem engedte, hogy kijöttét várva, neki az előszobában mintegy utját álljam. Szándokom volt szállására menve, kihallgatást kérni. De ő, a mint a császártól kijött, rögtön kocsira ült s visszahajtatott seregéhez. Nagy érdekek parancsolták, hogy a császár kivánságához képest, késedelem nélkül Turinba siessek. Igy maradt el akkor tisztelgésem. Aztán nyomban jött a villafrancai villámcsapás, mely annak is bevágta utját, hogy én elfogadtatást kérhessek, s ha kérnék, a király elfogadhasson.

A mit a király személyiségéről hallok, azt hiteti el velem, hogy ő neked alkalmat fogna nyujtani, nézeteidnek — a jelen bonyodalmakról, az olasz kérdésről, hazánkról, s az osztrák helyzetéről — elmondására, s te bölcs tapintatoddal alkalmat találandasz összeköttetésünket a királylyal állandó és bizalmas lábra állitani.

Ez az, a mit én ohajtok, s ohajtom különösen, hogy általad történjék; mind azért, mivel ez által öregbedni fog befolyásod otthon a felsőbb társadalmi körökre, mit a hazára nézve nagy nyereménynek tekintek, mind pedig azért is, hogy ekként jövendő cselekvőség esetére oly alap lesz megnyerve, mely elejét veszi minden olyforma bajoknak, mint a melyek a közelmultban mindkettőnknek annyi aggodalmat szereztek.

Ismervén mind belátásodat, mind jellemed függetlenségét, tudom, hogy ha kérésemnek engedve, ez eljárást magadra vállalod, nem az én, hanem saját meggyőződésedtől kérendesz tanácsot politikai nézeteidben. Én csak örülnék, ha valamint a czélban egyetértünk, ugy a detail-okban is találkoznának véleményeink.

Azért ohajtom, hogy ismerd nézeteimet a jelen helyzetről. Nehogy e máris hosszu levelem fárasztóvá váljék, szabad-

ságot veszek magamnak azokat egy ujabb levélben veled közleni.

Vedd azokat annyiban, a mennyit érnek, s ha valamiben tévedek, légy szives tévedésemről felvilágositani.

(Aláirva) Kossuth.

Kossuth — Teleky Lászlónak.

London, deczember 4. 1859.

Sok mindenféle akadály késleltetett ezen levél irásában. Kifogytam az apró pénzből, nagy meg nem volt, hát egy kis kereset után kellett látnom — — — —

Ennyit mentségemül, — most felfogva az utóbbi levelem fonalát.

Átmegyek a politikai helyzet áttekintésére. Én igy látom a dolgokat:

I. — Napoleon igen szerencsés ember. Azon öt hónap folytán, hogy az olasz ügy a diplomatia Prokrustes-ágyán nyujtóztatik, a világ nem szünt meg isten tudja mily mélyen átgondolt terveket tulajdonitani neki, s ha szavai nem épen illettek egy »olasz-szabaditó« szájába, a világ mindig szeretett egy vagy más ruganyos frasisba kapaszkodva azt hinni, hogy mást akar, mint a mit mond, s végre is jót akar, utat akar magának késziteni az elhirtelenkedett villafrancai kötelezettségekből való kibuvásra. Az első ember a történelemben, kiben a közvélemény kétszinüséget keres, hogy azt neki érdemül rója fel.

Nekem meggyőződésem az, miként távol attól, hogy mélyen átgondolt tervei volnának, nincs egyetlenegy gondolat is fejében, mióta julius 8-án a szilárd földet lába alul ki hagyta sikamlani, — s egymást pofozó beszédei nem terv, hanem tervtelenség következményei.

Én azt hiszem: egy homályos ösztön van lelkében: Olaszország felett a suprematiát tartani meg. Azért (s a franczia papság és a legitimisták iránti félelméből) nem szeretné, ha a pápa világi uralma megnyiratnék, mert e hatalom annyi, mint az ő fensőbbsége álarczban; ugyanazért nem szeretné, ha a herczegségek s a Romagna Piemonttal egyesülnének, mert akkor az olasz függetlenség valósággá válnék s az olasz

egység nagyon meg volna közelitve. Ezen »nem szeretem«-ösztön meg van benne kétségtelenül, de már aztán arról hogy mikép adjon ezen eszmének foganatot, nincs egy mákszemnyi határozott gondolatja sem.

Ezen tervtelenségnek, nem pedig kiszámitott tervnek szüleménye a congressus, mely a világot fenyegeti. Nem tudta, hogy mit csináljon, tehát rábeszélte Austriát, hogy hivjanak össze congressust, az majd csinál valamit, s az a valami természetesen nem fog a forradalomnak kedvezni, hiszen a trónusok diplomatái jönnek össze, nem népek képviselői. A dolog nagyszépen az aix la chapelli, troppaui, laibachi, veronai alapon marad, mely azt mondja a népeknek: »sine vobis de vobis.« Ő pedig (N.) a congressusi csacsogások között majd ejt egy-két theoretico-sympatheticus szót az olaszok mellett, beszél nemzetiségről, beszél olasz foederált államiságról (a mi monarchicus alapon lehetetlen), beszél a quadrilateralis várak foederalisatiójáról (a mi szintén lehetetlen, lehetetlen legalább háboru nélkül; háboru eredményeül pedig non sense is, kevés is) s beszél reformokról és azzal »dixit« s (a mint hiszi) »salvavit animam«. Igy vagy ugy, — a congressus majd csak kivágja őt a hinárból.

Hogy a congressus tervtelenségnek, s nem valamely kiszámitott mély tervnek szüleménye, erről engem a következő ok győz meg: ha (csodás véletlenül) a congressus valami jót csinál Olaszországnak, annak érdemét a császár legalább is megosztotta másokkal, s ez bolondság; ha pedig rosszat csinál (pedig csinál), akkor azt ugy a jelen közvélemény, mint a történelem Napoleonnak, s csakis neki fogja betudni, mert ő viselt háborut, ő győzött, tehát ő volt a helyzet mestere.

Ezen alternativa mellett lehetetlen tervben, kivált okos tervben hinnem.

Némelyek azt hiszik: azért dolgozott arra, hogy congressus legyen, miszerint a Bonaparte-házra 1815-ben európailag kimondott proscriptiót kitörültesse. Én ezt nem hiszem. Azon proscriptió nem akadályozta őt, hogy a császárságot helyreállitsa, s bizony nem congressusok által fogja a helyreállitásnak állandóságát biztositani. Ellenkezőleg: a franczia nemzet nem szereti az ő souverain akaratját a praetendált »isteni jog« ratificatiója alá bocsátva látni. Aztán minden

nagyhatalom elismerte már Napoleont s vele szerződött, sőt Párisban congressus is volt azóta.

Mások azt hiszik: azért kiván congressust, hogy annak utján buvjon ki kötelezettségei alól, miket megbánt. Ezt sem hiszem, s pedig azért nem, mert ha ezt akarná, van reá bizonyos és egyszerü módja. Csak azt kellene az osztráknak mondania: megigérted nationalisalni Velencze közigazgatását, seregét, pénzügyeit, — tedd, — nem engedhetek több halasztást, mert compromittál engem, — aztán add formaszerü kötelezésedet, hogy a négyszögi várakat foederalisálod; az osztrák nem teszi az elsőt, s nem áll rá a másodikra. Ekkor kész a felelet: »si tu te dégage de tes engagements, tu me dégage des miens. Soit. Je laisse les Italiens faire.« (Ha te felmented magadat kötelezettségeid alul, felmentesz engem az enyimek alul. Legyen. Hagyom az olaszokat cselekedni.)

Ámde ezt nem teszi, tehát nem akar kötelezettségeiből kibuvni. Mondhatnád: »Austria ezeket nem igérte meg, — nincs róla szó a zürichi kötésben.« Jó, igen, de a császár ama hires levelében a királyhoz kimondta, hogy ezt akarja. *) Azért kérdem: hihető-e, hogy Austria ráállott volna részt venni oly congressusban, hol a császár ezen akaratja lesz a franczia politikának alapja, — hacsak magát előre nem biztositotta, hogy ezen akarat csak pium desiderium-szerü nyilatkozat volt, melynek a császár nem szándékozik erőt adni?

Igy minden oda mutat, miként távol attól, hogy a császárnak mélyen átgondolt tervei volnának, valósággal nincs semmi gondolatja, semmi terve. Csak azt tudja, hogy mit nem akar, de azt nem tudja, hogy mit akar.

Ezen meggyőződésre annyi okot látok, hogy csak azon esetre gondolok ellenkezőt lehetőnek, ha azt teszszük fel, hogy a congressus eredményeül oly tervet koholt össze a két volt ellenséges, most szövetséges császár, a mely nincs a békekötésben megirva.

Mi lehet ez? Ha csak nem Velencze eladása, én nem tudom elgondolni, hogy mi.

És valóban, ha meggondolom, hogy egyrészt az angol csak azon alapon vesz részt a congressusban, hogy a közép-

*) Lásd fentebb a fejezet elején.

olaszországi nép akaratján erőszak ne történjék; másrészt meg a franczia császár azt, hogy fegyveres avatkozást sem nem teszen, sem nem enged, oly ténynyé tette, melytől lehetetlen elállania: lehetetlen megfognom, miként állhatott reá az osztrák a congressusban résztvenni, hacsak azon savanyu falatra nem tökélte el magát, hogy Velenczét eladja.

Pénzügyi zavarai, a szembeszökő tény, hogy Velenczét végtére mégis el kell vesztenie; Magyarhon felébredése, s a lehetetlenség Velenczét, annak szervezetét s kormányát nemzetiesitenie a nélkül, hogy Magyarhonban is vagy azt tegye, vagy forradalmat provocáljon: oda látszik mutatni, hogy Velencze eladása lehetséges. Ellenben Ferencz József makacssága, — az erkölcsi sülyedés, melynek szinét ily vásár viselné, s az olasznak Tyrolra való visszahatása: a föltevés ellen szólanak. De hát ekkor miként történhetik, hogy az angol kormány bevallott részesülési elvei mellett (melyekhez Palmerston állása kötve van) az osztrák mégis congressusra megyen? Valóban oly tömkeleg ez, hogyha Velencze eladásában nem hiszünk, ugy minden napkitüzés, követnevezések s meghivások daczára is kételkednünk kell, hogy lesz congressus.*)

Adná isten, hogy ne legyen, mert ha lesz, csak ártalmára lesz ügyünknek. Velencze eladását is halálos csapásnak tekinteném, mert ha ez megtörténnék, az olaszoknak többé nem lenne szükségük a magyarra.

Mit vonok ki ez elmélkedésből? Azt, hogy tevékenységünk tere jelenleg nem Páris. Mert ott vagy nem tudják, mit akarnak, s tervtelenségből a congressus eszméjére vetették magukat s a velünk való érintkezést a helyzettel össze nem egyeztethetőnek tekintik; vagy ha tudják, hogy mit akarnak, az olyan, mit nekünk meg nem mondanak, mert az nekünk csak ellenséges lehet. Tehát Párisban jelenleg sem nem tehetünk, sem nem tanulhatunk semmit.

Nem következik, hogy törjünk, sőt én jónak látom a viszony ujból felvételére a tért nyitva tartani, mert uj bonyodalmak fejlődhetnek ki több mint egy függő kérdésből, — de jelenleg el kell ismernünk, hogy nincs ott számunkra munka-

*) Nem is lett.

kör. (Én szeretem a helyzeteket constatálva látni, azért irtam Párisba tapogató leveleket. s küldtem üzeneteket is Cobden által, Kiss Miklós által, s küldök Bixio utján; vederemo, — ha nem szólnak, az is felelet.)

(Apropos: Stafford marquisné nagy magyarbarát, beszél is magyarul — Rónaytól tanult — hivatalos volt Compiegnebe s a császárral Magyarországról beszélt. A császár nagy becsülést mutatott nemzetünk iránt; jobb sorsra érdemes »brave nation«-nak nevezte. Staffordné, — ott vagy Párisban, nem tudom — valami Hunyadinéval jött össze társaságban s magyarul szólitá. Hunyadiné francziául felelt, hogy nem tud magyarul. — »Ön magyar hölgy, s nem tud magyarul?« kérdé az angol álmélkodva. — »Bécsben növekedtem«, mond amaz. — »Én Londonban növekedtem, mégis beszélem az ön derék nemzete nyelvét«, felelt az angol, s gunyosan hátat forditott a korcs magyarnak. — Maga irta meg Rónaynak, kivel levelez.)

Ha Párisban nincs mit tennünk, van-e másutt?

II. — A sok bizonytalanban egydolgot látok bizonyosnak, azt: hogy ha ma consummalja is Victor Emánuel a herczegségeknek s Romagnának egyesülését Piemonttal, egyelőre semmi fegyveres beavatkozástól nincs mit tartania.

Ez lényeges pont, melyről hogy a király meggyőzessék, mindent el kellene követnünk.

Miként meggyőzni? Részletezéssel: ki intervenialhatna?

Az angol nem, — ez latus perse (magától értetődik).

Az orosz vagy porosz? Nem tesznek érdekük ellen. Érdekük pedig az, hogy ha már a 15-ikei statusquo fenn nem tartható, (pedig ennek már Lombardia átadása véget vetett) Olaszország ne Francziaország proconsulatusa legyen, hanem független, mert erős legyen.

(Pro nota: angol, orosz, porosz a pápa restauratiójával nem gondolnak.)

A franczia? Némely ázsiai népek azt mondták egykor vezérüknek: »Mit csinálunk, ha az égbolt összedől felettünk?« »Nem dől össze«, volt a felelet. — A történelem logicájának vannak oly negativ követelményei, melyekről elmondhatjuk: a minő igaz, hogy az ég boltja nem dől össze,

oly igaz, hogy ez s ez nem történhetik. Mindazután, a mi 1859-ben történt, az, hogy 1860-ban a franczia az olaszok ellen harczot vivjon, lehetetlenség.

Az osztrák? Az akarat nem hiányzik, de Nagy Fridrik mondá, (s ő értett a dologhoz): három dolog nélkülözhetlen a háborura, t. i. pénz, pénz és pénz. Az osztráknak garasa sincs, s 6—8 hónap előtt nem is teremthet. Adófelemelés lehetetlen, mert már a tőkéből, nem a jövedelemből fizettetvén, azon határt érte el, melyen tul a felemelés a helyett, hogy emelné, csökkenti, sőt megsemmisiti a jövedelmet. Ez államgazdászati axióma. Kölcsönt az utóbbi ravasz csalás fris emléke után nem kap sehol. Az államjavak eladása, ellutrizása hónapokat kiván. (A magyar javakra nézve figyelmeztetést teszek be a hirlapokba, hogy törvényeink, sőt az európai közjog részét tevő békekötéseink a magyar korona javainak vevőit, vagy kik reájuk kölcsönpénzt adnak, pénzük elvesztésére itélik. A rabló pedig csak addig áll utjában a rablott jogainak, mig a rablott erőre kap; a rabló nem ronthat meg jogot.) Igaz, rendezett kormányok sok segédeszközzel birnak, (ide tartozik a tönk segédeszköze is), de mindez időt kiván. Az osztrák nem kezdhet háborut ötszázmillió frank nélkül, ezt pedig, ha feje bubjára áll is, 6—8 hónap előtt ki nem teremti. Aztán Magyarország forrongásban van s még Tyrol is békétlenkedik. Armádájának fegyelme tőben meg van ingatva. — Ismered a mult háboru alatt előfordult jeleneteket, azóta Pestről is megerősittettek s melyek kellő levonást tartva fel a nagyitások rovatára, annyit mindenesetre bizonyitanak, hogy a fegyelem nagyon meglazult, a vezérek iránt nincs tisztelet az osztrák seregben s a vezéreknél nincs bizalom a sereg iránt. Kimondhatlanul jellemző s az osztrák hadsereg egész multjában még soha elő nem fordult kórjel az, hogy nyilt parancsban kellett a császári kormány elleni kikeléseket a hadseregben eltiltani s miként segitettek az elégedetlenségen, mely a tiszti karban a nyilt zugolódásnak már oly fokára hágott, hogy ily rendkivüli tilalmazás tartatnék szükségesnek? Segitettek ugy, hogy ép azokat, kik ellen dühös a tisztikar, nevezték az ujdon szabályozott hadtestek vezéreivé. — Ily sereggel s üres zacskóval Austria most nem kezdhet háborut. Ah, ha időt adnak neki zavaraiból kibontakozni, a még eddig nem

tetszetős engedményekhez nyulni stb., akkor fog támadni kétségtelenül, de most lehetetlen.

Hát még csak a nápolyi király jöhetne szóba. Adnák az egek, hogy eszébe jusson mozdulni. Azt még csak meg sem kellene verni, mert kivéve az idegen zsoldosokat, 15 nap alatt még a nápolyi sereget is Garibaldi vezénylené s Olaszország egysége nagy részben ténynyé válnék.

Tehát interventió lehetetlen lévén, a józan olasz politika tisztán áll. Congressus ide, congressus oda: az egységet bevégzett ténynyé állitani elő, — ez a politika. Senki sem merhet hozzányulni. Senki. Aztán ez meglevén, nem önkényteskedés utján, (ez nem ér semmit; a magyar harczias nép, s mégsem ment nálunk sem) hanem összeirással (18—25 évi kor tényleges szolgálat, 25—35 nemzetőr-tartalék) kétszáz negyvenezer embert fegyverbe állitani, — összeirással ez két hónap alatt megyen, s ez csak 2% az egyesült népességből (mi hazánk egy harmadára szoritva, kevesebb idő alatt aránylag többet tettünk, tehát lehet) — ezen erővel megtámadni az osztrákot Velencze végett, nekünk tért adni a működésre: tény, hogy jókora bomlást vagyunk képesek lökni az osztrák seregbe, mert a mult kezdet könnyiti a sikert.

Ez a teendő. Ha ezt nem teszik, az osztrák kipiheni magát; kilábol pénzügyi zavaraiból, alkalmasint valami ujszabásu tönk által, melyet benn az országban adóleszállitással s névleges pénzügyi ellenőrzéssel fog kisérni, mi neki módot nyujtand a nyerészkedő játék-szellemet uj lotteria-kölcsönökkel kizsákmányolni; végre is ad némi engedményeket, az önkormányzati közigazgatás s nyelv tekintetében, mi az adókönynyitéssel összekötve, Magyarországban a conservativeknek legalább egy részét megszéditi; a horvátoknak odadob holmi engedménykéket, a szláv történeti egylet, a Matica, a muzeum, a gazdasági egylet és a hazai casinó iránt; aztán ellesi a perczet, midőn a piemonti király senkire sem számithat s lecsap várai leshelyéből Lombardiára, időközben az olasz nép elveszti bizalmát a király iránt, határozatlansága alapján a factiók ujra feltámadnak s Olaszország a régi egyenetlenségbe visszahanyatlik.

Azt a vak is látja, hogy a harcznak olasz és osztrák között nincs vége. Miért nem használni tehát az alkalmat, midőn

az ellenség gyenge, s a harcz ujból felvétele minden életrevaló olaszt tettre ébresztene? Miért várni a kikerülhetlen harczczal, mig az ellenség uj erőre kap, az olasz pedig előbb lelkesedésében kifáradt, utóbb pedig visszavonás által meggyengül?

Igen, de azt mondják: ott van az ötvenezer franczia a Pó mellett. Az baj kétségtelenül, de nekem erős meggyőződésem, hogy az háboru esetén nem álland az osztrák mellé s csak annyit fog tenni, hogy azon helyeket, hol szállásol: Milanót, Piacenzat stb. semlegesiti.

De ismétlem: a háboru ujból leendő felvétele nélkülözhetlen előzményének tartom az egyesités véghezvitelét Közép-Olaszországgal, mert csak igy lehet kétszáznegyven ezer embert csatarendbe állitani, az önkénytes-rendszerrel soha.

III. — Ha ez nem történik, s az ügy szép békén a congressus kezében marad, mi fog történni? Még csak álmodni sem tudom. De azt tudom, mi nem fog történni. Azon nagy lépés, melyet a herczegségeknek s Romagnának Piemonttal való egyesülése nyujtana az olasz unióra, — meg lesz akadályozva Miként? Azt nem tudom. De meg lesz akadályozva, s a Mincio s Adige körüli várak nem fognak foederalizáltatni.

Az elüzött herczegek restauratióját lehetetlennek tartanám, ha az nem állana előttem, hogy a diplomatiának pénzzel, pap és aristocrata segitségével módjában van suffrage universel alapján névleges többséget csinálni, legalább Toscanában. A lelkesedés, természeténél fogva ellobban, s meglásd mig a reactió minden kortesét a szavazó-ládához vezeti, a jó pártból öt közül négy otthon marad s nem szavaz. Ezen közöny a dolog természetében fekszik. Már is borzasztó jeleit láttuk a választásoknál. Félek, a király kifárasztja a lelkesedést s a kifáradáson diadalt emel a reactió.

Azt, hogy Napoleon herczeget akarná a császár Olaszországban trónra juttatni, nem vagyok hajlandó hinni.

IV. — Az olasz kérdés főnehézségét a pápában látom. Ha az, a mi elméletileg okszerü, gyakorlatilag mindig keresztül vihető volna, én tudnék valamit, a mi e nehézséget tökéletesen elháritaná. Tán ki fogsz nevetni, de hidd el nekem, e nélkül az a nehézség mindig fenmarad. Bologna, Ferrára, Romagna legyen tömegestül protestánssá, uj evangelikussá, con-

gregationalistává, göröggé, unitáriussá, rationalistává, naturalistává, theistává, — a mivé tetszik, csak szünjenek meg pápistáknak hivatni, s vége van a kérdésnek örökre. Különben Napoleon és az osztrák fenn fogják a pápát tartani. Nem egyszer el volt már a pápa űzve, de visszatért, mert fellázadt alattvalói pápisták maradtak. Nem pápista alattvalókra a pápát nem lehet souverainnek feltolni. Ez »contradictio in essentia.«

Religiositás egy dolog, dogmákká facsart metaphysicai költemény egy másik dolog. »Miként bizonyitod be nekem az istenség lételét?« — veté fel a kérdést Voltaire. — »Azzal, hogy azt mondom: nyisd fel szemedet« felelé. — Ez tökéletesen igaz, a vég ok, mit istennek nevezünk, ott van mindenütt mindenben; a porszemtől kezdve a myriád világok nebuláiig. — Láthatólag ott van mindenütt. Tehát a vallásosság ideje soha sem jár le. De a végetlent véges formákká profanáló dogmák ideje lejárt. Gondolkozó ember nem hiszen bennök többé. Legkevésbé a papok maguk. »Ridet augur, dum augurem videt.« Csak javadalmaikat kellene nekik biztositani, mint VIII. Henrik tette Angliában; és adni kellene nekik — — feleséget; s bizony még ők állanának a szakadás élére. A reformatiónak reformatióra van szüksége. Ez korunk egyik követelménye. Olaszország, az európai polgáriasodás anyja, épen politikai bajainál fogva legkönnyebben initiálhat, mert a politikai emancipatiót hatalmas rugóul lehet felhasználni, hogy a tömeg levesse a dogmák bilincsét, mely nem is hit többé, hanem vagy szokás, vagy közönyösség vagy képmutatás.*)

V. — Nekünk mondhatlanul érdekünkben áll, hogy az osztrák — háboruba kevertessék, most, midőn oly koldus és oly gyenge, nemzetünk pedig oly éber, eleven.

De ha csak az olasz nem támad, nem lesz háboru a tavaszszal.

Ha pedig nem lesz, bármennyire örvendjek is az otthoni gyönyörü nemzeti ébredésnek: félek, concessiók lesznek a vége, s ez egy részét a nemzetnek bizonyosan ha ki nem elé-

*) Még nem ismertem az olasz népet, a mikor ezeket irtam

giti is, legalább lehangolja annyira, hogy inkább elfogadja, mintsem hogy a harcz veszélyeinek kitegye magát.

De ha az olasz támad, azt hiszem, hogy nemzetünk szabaddá lesz. Én (de mindig feltéve, hogy kétszáznegyven ezer emberrel támad, mi csak az unió alapján lehet) többet hinnék ez esetben merhetőnek, mint ha a francziával volna ismét dolgunk. Mert ettől garantiákra van s lesz mindig szükség, hogy cserben ne hagyjon, ellenben az olasz nem hagyhat cserben, mert öngyilkosságot követne el.

VI. — Ezek nézeteim a helyzetről.

Minden pont egy-egy indok, hogy működjünk Olaszországban. Multkori levelemben elmondtam az okokat, melyek javasolják, hogy a cselekvést te kezdeményezd. Ha ugy látandod, hogy én is tehetek a közre valamit, szolgálatodra állok.

A mit a király helyzetéről s teendőiről mondék, az az absolut jó, az eszményi. De én ismerem s méltánylom nehézségeit. Tudom, hogy nem mindent tehet, a mit szeretne, s nem mindent ma, mit tehetett volna három hónap előtt. Tudom, mennyi bilincs rejlik abban, hogy a béke épen most köttetett meg; hogy ötven ezer franczia van nála; hogy a congressusba beleegyezett, hogy a közép-olaszországi korona feletti rendelkezést a nagyhatalmak beleegyezésétől tette függővé, s hogy a zürichi béke 19-ik pontjába belenyugodott. *)

Mindezt tudom, s azért nem is várom, hogy működésünk, tanácsaink, közbenjárásunk amaz »absolute« jót velünk eléressék.

Hanem azt gondolom, sokat lehet megközelitve kivinni a czél felé, ha az ember ekként lép fel:

»Im ez az, a mi jó volna; már most lássuk : mennyi az mit ez irányban megengednek tenni a körülmények.«

Lehet Boncompagnit utasitani,**) hogy a mint

*) Ez a pont a toscanai nagyherczeg, s a modenai és parmai herczegek jogait világosan fentartotta.

**) Savoy-Carignan herczeg nem fogadván el a Toscana, Modena, Parma és Romagna által neki felajánlott regensséget : Boncompagni-t jelölte ki maga helyett, de a kormányok által nem regens-helyettesnek, hanem csak a közép-olaszországi szövetkezés (Liga) kormányzójának lett elfogadva. Decz. 21-kén lépett hivatalba. (Lásd a fejezet bevezetését.)

állását elfoglalja, mindjárt kötelező katona-állitást rendeljen (18 évtől 25-ig) s az önkénytes-rendszert elhagyja. (Théma: ha szabadok akarunk lenni, készen kell lennünk azt megvédeni.)

Lehet Garibaldinak commandót adni. Ez haladéktalan szükség. Alkalmazása restaurálja a király szándoka iránti hitet. Különben ez szenved, s a lelkesedés kialszik. (Annyira fontosnak tartom, hogy irtam Garibaldinak.)

Lehet Cavourt a miniszteriumba visszatenni haladéktalanul. (Emlékeztesd Cavourt szavaira: »Ça ne sera pas, cette paix ne s'exécutera pas.)

Lehet a congressusra Cavourt küldeni.*) (Ez annyi mint praeliminaris hadüzenet.)

Lehet neki azt adni utasitásba, hogy mondja meg az első ülésben, miként Piemont nem veszen részt a congressusban, ha csak Austria azonnal nem kötelezi magát szabott idő alatt Velenczét, kormányzata minden ágaiban nemzetiesiteni, s hogy a várakat foederatió esetére a foederális középponti hatalomnak átadja. Austria ezt nem teszi, s ekkor Cavournak tiltakozással vissza kellene vonulni a congressustól.

Lehet a toscanai stb. nemzet-gyüléseknek intést adni: határozzanak tiltakozást a hatalmaknak az ő ügyeikbe avatkozása ellen; küldjenek követeket a congressusba, s a piemonti követ hagyja ott a congressust, ha a toscánai követ el nem fogadtatik.

Mindezt lehet tenni; ez elég arra, hogy háboru legyen belőle.

Ez alatt pedig lehet minden kitelhető erővel fegyverkezni; Angliában hajókat, mindenütt fegyvereket s munitiót rendelni; keseriteni a helyzetet azzal, hogy egyrészt Bécsbe követet ne küldjenek, másrészt (mit igen szeretnék) magyar tábornokot, jelesül Vettert nevezzék ferrarai várparancsnoknak, azon utasitással, hogy a Pó mentében alkalmas helyeken hidfőket épitsen.

És lehet a királynál, a sajtóban, társalgásban azon eszmét terjeszteni, éleszteni, mit a vallási fegyverről mondtam,

*) Ez csakugyan meg lett állapitva, még pedig Napoleon császár akaratával.

— és azt, hogy az olasz kérdés végső elemzésben Magyarországon oldatik meg, s azért a magyarokkal egyet kell érteni. Ennek minden olasz hirlapban harsogni kellene.

Mennyi teendő fejlődhetik ki tapintatodnak ott a helyszinen!

Az is igen jó hatást tenne déli Olaszországra, ha a király interpellatiót tétetne Bécsben az iránt, hogy Nápolynak Austriában a toborzás megengedtetik.

S jó hatást tenne Magyarországra, ha a magyar legionáriusokkal való bánás ellen a király remonstrálna.

Hosszu próbára tettem türelmedet. Bocsáss meg az ügy kedvéért s vigasztalj meg mielőbb leveleddel stb.

(Aláirva) Kossuth.

*

* *

Teleki László előbb időt kért a gondolkozásra, utóbb pedig (deczember 14-én) azt adta válaszul, hogy nem vállalkozhatik, mert (mint magát tulszerényen kifejeznie tetszett) teljesen képtelennek érzi magát azoknak elvégzésére, miket leveleimben emliték. A Lamarmora-Rattazzi-Dabormida-miniszteriummal nem vagyunk ekkorig viszonyban, a helyzet tehát az, hogy egyenesen »a királylyal kellene érintkeznie.« A király előtt pedig ő egészen ismeretlen; hihetőleg alig hallott róla; ha hallott, eddig alkalmasint azt hitte, hogy *Teleki László* egy személy *Teleki Sándor*-ral. Attól tart, hogy a király őt meg sem hallgatná, ha tanácsokat adna neki elő. Még talán könnyebben elhatározná magát külpolitikáról Napoleon császárral szólani, mint a királylyal. A császárt ismeri; beszélt vele s ő szereti, ha a franczia politikáról beszélnek előtte, s a sok magasztaláshoz mindig enged valami jó tanácsot ragasztani. Nem is kap naponta annyi mindenféle utasitást, mint a piemonti király. Ez kap alulról is, felülről is, s kap olyat is bőviben, melyet, tetszik nem tetszik, el kell fogadnia. Már meg-

unhatta, s ez unalom könnyen kitörhetne belőle egy oly hivatlan tanácsadó irányában, ki iránt különös respectussal nem viseltetik. Ilyesmit csak oly ember engedhet meg magának, kinek világszerte elismert helyzete van. Azon nézetének adott kifejezést, hogy nincs magyar, a ki ezt tehesse, csak én egyedül.

Különben mindenben egyetért ugyan nézeteimmel, s meg van győződve, hogy kimondhatlanul kivánatos volna a királyt meggyőzni, miként az az ut az egyedül helyes, melyet én kijelölök, de bár oly czáfolhatlan logicával van is minden megirva, a mi e tárgyról levelemben áll, hogy ahhoz ellenvetés sem férhet s a franczia azt mondaná róla, hogy »ce n'est pas écrit, c'est buriné« (ez nem irva, ez vésve van); mégis szokott nyiltságával bevallja, miként az én közvetlen fellépésemtől sem mer bizonyos sikert remélni, mert igaz, hogy dicsőséges azon szerep, melyet a király számára kijelölök de nem lehet tagadni, hogy koczkáztatással is jár. Királyoknak sok vesztenivalójuk van. Különösen Victor Emánuelnek. Nemcsak a mit nyert, hanem a mit örökölt is. Ő sokra képes, ha egy vagy más nagyhatalmasság által pártoltatik, s ha rést látand maga előtt, bizonyosan haladand, mindig előre, de a királyságnak a mint megvan nimbusa, ugy megvannak áthághatlan korlátai is, melyeken semmi logica sem fog. Nem hiszi, hogy a király, pusztán forradalmi erőre támaszkodva, magát az egész európai congressussal ellenkezésbe helyezni hajlandó legyen, annyival kevésbé, mivel meg kell vallani: kétes dolog, vajjon annyi anyagi erőt (mert erkölcsi van elég) képes lesz-e a forradalom Olaszországban kifejteni, mint kellene. Mert hiában: Olaszország nem Magyarország. Nálunk sok tekintetben áll az, hogy »vitam et sanguinem, sed avenam

non.« Náluk tán inkább ugy áll a dolog, hogy »avenam« igen, de »vitam et sanguinem« nem.

A minő bizonyos, hogy az ég boltozatja össze nem dől, oly bizonyosnak tartja azt, hogy Piemont egyedül nem fogja Austriát megtámadni. Mindemellett azt elismeri, hogy ha Piemont megerősödhetik, ha az annexiók véghez mehetnek: később bizonyosan sok reményt köthetünk Piemonthoz. Jelenleg azonban *Teleki* csak az európai conjuncturáktól remél, nevezetesen attól, hogy a congressus tagjai nem fognak egyetérteni. Lehet, igazam van, hogy Napoleon császárnak nincsenek tervei, de azt látjuk, hogy ezen tervtelenségnek, ha csakugyan az, mindenki alárendelte magát, s a ki azt nem akarta, mint pl. Garibaldi, annak el kellett hagyni uj szolgálatát. Ki van már mondva mindenütt, hogy a congressus határozata nem praeoccupáltatik, még *Boncompagni* delegatiója Toscánába — is csak ily értelemben fogadtatott el. De hát ki tudja? Napoleon császárnak tán ép azért, mert nincs terve, inyére lesz, ha Austria a congressuson ellentállásra talál?

Ilyenek voltak *Teleki László* barátom nézetei. Ő a congressust bizonyosnak tartotta, s az ott előfordulandó meghasonláshoz kötötte reményeit. Én borzadtam a congressus eszméjétől, s a mennyire csekély erőmtől kitelhetett, nem mulasztottam el oda hatni, hogy ne legyen congressus. — Nem is lett; bizony nem én miattam nem lett; de hát nem lett. Ellenben abban a tények igazat adtak *Teleki*-nek, hogy Piemont egyedül nem támadta meg Austriát; de az is igaz, hogy minden lehetőt elkövetett, hogy megtámadtassék Austria által. Nem a piemonti kormány hibája volt, hogy Austria ezt tenni nem merte. Különben Irataim folyamán majd ki fog tünni, hogy Austria nem mervén támadni, végre

is Piemont támadott volna, ha — — — Cavour meg nem hal. Igy vagy amugy, ő minden bizonynyal valósitotta volna szavát, melyet a villafrancai villámcsapás után, Pietri jelenlétében, nekem mondott: »Mi ketten megteszszük, a mit a francziák császárja (győzelmei daczára) nem mert megtenni, és — par dieu — mi nem állunk meg fél uton.«

Azonban, bár *Teleki László* hazánkra nézve közvetlen eredményt nem várt is összeköttetésünknek Victor Emánuel királylyal ujból való felvételétől, arra mégis igen nagy fontosságot helyezett, hogy én — s épen én — ez összeköttetést és pedig közvetlenül ujra felvegyem mind a jövendőre való tekintetből, mind azért is, mert én, s a magyarok között — ugy gondolá — csakis én, bátoritólag hathatok a piemonti politikának helyes irányban vezetésére. Hanem abban egyetértett, hogy nekem nem lehet Turinba mennem, hacsak előre biztositást nem kapok, hogy szivesen láttatom. Ennek előkészitésére, kitapogatására egyenesen (nemeskéri) *Kiss Miklós* ezredest vélte a körülmények által kijelöltnek. Mert neki van oka a királylyal beszélgetni, minthogy illemi kötelessége a tőle kapott rendjel általi kitüntetést megköszönni, s könnyü lesz neki ez alkalmat felhasználnia: izenetemet a királynak elmondani. S aztán *Kiss,* mint legiónkbeli volt dandárparancsnok, kiválólag illetékes azt is felpanaszolni, hogy Austria miként szegte meg legiónk iránt adott szavát, ámbár örvendett *Teleki* ama szándokomnak, hogy ez iránt Párisban is teszek lépést; ez szerinte lényeges dolog, mert a császárnak tétetett az igéret, a császár szavába bizva küldtük haza a katonákat.

— — — — — — — — —

Teleki László e nyilatkozata folytán decz. 23-án ujra felszólitottam *Kiss Miklós* ezredest, hogy vállalja el a turini küldetést. — Ő ismét kért: »ha lehet, muljék el tőle e pohár,« s eltekintve a magánviszonyaihoz kötött nehézségektől, azt is felemlitette, hogy istennek hála, nem olyan szegény a magyar emigráczió tehetségekben, miszerint szükében volnánk az alkalmasnál alkalmasb egyéniségeknek; emlité *Vukovics*-ot, *Irányi*-t, *Rónay Jáczint*-ot,*) *Ludvigh*-ot, *Mednyánszky*-t, de legnyomatékosabban *Pulszky*-t emelte ki, minthogy ő nézeteimet legbehatóbban ismeri, Londonban (minthogy én magam ott vagyok) nélkülözhető, s különben is szándokában van Angliából Olaszországba költözni.

Meg kell itt jegyeznem, miként én az akkori körülmények közt azért ragaszkodtam ahhoz, hogy *Teleki László,* vagy ha ő nem vélné megtehetni, hát *Kiss Miklós* menjen Turinba, mert a Cavour lemondására következett Lamarmora-miniszteriummal nem voltunk politikai viszonyban. Akkorig még magával Rattazzi-val sem, kinél rokonszenvre — ismeretes elveinél fogva — számithatánk, de kivel, mint belügyérrel, külpolitika körébe vágó viszonyt nem kezdeményezhettünk, *Lamarmora* tábornok miniszterelnököt pedig olyan embernek tudtam (s később is, még 1866-ban is olyannak tapasztaltam), ki az ugynevezett forradalmi emberekkel való érintkezéstől határozottan idegenkedett; annálfogva összeköttetésünk uj felvétele végett közvetlenül a királyra voltunk utalva, tehát oly egyénre volt szükségünk, kinek az érintkezésre a multak, minden közvetités nélkül okot, alkalmat nyujthatnak. Ha majd *Cavour* ujra a miniszteriumba lép, meg voltam győződve, hogy könnyü

---

*) »Latiatok feleim zumtukhel: mik vagmuk, — isa por is hamu vagmuk.«

lesz a dolgot bevezetnem, miszerint maga *Cavour* gróf provocálja összeköttetésünk felvételét, s akkor aztán olyan is vállalkozhatott az ügyviseletre, ki a multban sem a királylyal, sem kormányával viszonyban nem volt. De Lamarmora minisztersége alatt ez nemcsak tanácsos nem, de még csak lehetséges sem volt.

Azonban mig ezek ekként folytak, 1860. január első napjaiban *Thouvenel* (volt konstantinápolyi nagykövet) lett franczia külügyminiszterré kinevezve. *Thouvenel*-lel (nemeskéri) *Kiss Miklós* ezredes igen bizalmas lábon állott; szomszédok, barátok s atyafiságos (sógorsági) viszonyban is voltak. Ennélfogva a haza érdekeire való tekintet *Kiss Miklós*-nak Francziaországból való eltávozását többé teljességgel meg nem engedhette. Siettem is őt 1860. január 11-én értesiteni, miként *Thouvenel* kineveztetéséből önként következik, hogy nemcsak Turinba küldetéséről szó többé nem lehet, de sőt ha már Olaszországban volna is, vissza kellene Párisba sietnie. Fel is kértem őt, legyen szives a Magyar Nemzeti Igazgatóság párisi képviseletét elvállalni. Szives hazafiui készséggel elvállalta, s a következő hivatalos megbizó-levéllel lett ellátva:

»Kiss Miklós ezredest, ki nézeteinket ismeri s tökéletes bizalmunkat birja, ezennel megbizzuk, hogy távollétünk alatt a M. N. Igazgatóságot Francziaországban képviselje.«

Kelt Londonban, 1860. február 9-kén.

A Magyar Nemzeti Igazgatóság:

Kossuth, elnök, gróf Teleki László, Klapka György, tábornok.

Turinba a küldetést *Pulszky Ferencz* vállalta el. E végett azonban a fentemlitett oknál fogva várnunk kellett, mig *Cavour* gróf, ki 1860. januar végével, mint miniszterelnök, ujra hivatalba lépett, összeköttetésünk uj felvételére az időt elérkezettnek itélendi.

Mennyire nehéz volt e tekintetben *Cavour* helyzete, kitetszik abból, hogy ámbár az angol kormány volt az, mely a turini cabinet aspiratióinak leghatározottabban kedvezett, ámbár főképen az angol kormány erélyes pártolásának köszönhette Olaszország, hogy Toscana, Parma, Modena s a Romagna Piemonttal való egyesülésére a nép akaratának a tér szabadon hagyatott: mindazáltal lord *John Russell* angol külügyér indittatva találta magát *Cavour* grófot, hivatalba-lépése alkalmából, az Austria iránti óvatosság szükségére a következő diplomatiai jegyzék által figyelmeztetni.

Lord John Russell — Sir James Hudson angol követnek Turinba.

Külügyi hivatal, január 23. 1860.

Örvendünk, hogy Sardinia ügyeinek vezetése ujra egy oly kitünő tehetségü államférfiu kezeibe tétetett, a minő Cavour, s hogy az alkotmányos kormányzat iránti tiszteletének már is bizonyságát adta az által, hogy a képviselőház feloszlatását tanácsolta.

A királyné kormánya biztosnak hiszi, hogy mig egyrészről Cavour gróf a lombardokat birtokába fogja helyezni a szabadság és egyenlő törvények azon jótéteményeinek, melyeket Piemonttal való egyesülésüktől elvárni jogositva vannak, másrészről hiven és szigoruan meg fogja tartani az Austriával nem rég kötött békeszerződés szabványait. Minden bátoritás, melyet Sardinia kormánya Velencze elégedetlen lakosainak nyujtana; minden, a mi azon várakozást keltené fel, hogy a szárd miniszterek *Austria alattvalóit* felkelés esetén segiteni fogják: igazságos okot szolgáltatna az osztrák kormánynak a panaszra, s a háboru megujitására vezethetne.

A piemonti kormánynak be kell látnia, hogy Európa általános békéjének megszilárdulása Olaszországnak közvetlen és sürgős érdekében áll. Egy uj olaszországi háboru nagy külföldi hadseregeket hozna harcztérre és azon szép országot valószinüleg ugy, mint hajdanta a hóditó szolgájává tenné.

(Aláirva) Russell.

*

Nem gondolom oly bizonyosnak, mint a nemes lord vélte, hogy *Cavour* grófnak ezt be kellett látni; nem is hiszem, hogy akár oka, akár hajlandósága volt ezt belátni: hanem mikor az Olaszország iránt még legbarátságosabb hatalom is ily óvakodásra intett, nem volt volna helyén, hogy tolakodásunkkal a szárd kormány nehézségeit növeljük. Várnunk kellett, mig hivatni fogunk. E miatt *Pulszky* ur küldetése pár hónapi halasztást szenvedett. Eljárása, mely nevezetes előkészitő mozzanatot képezett, alább részletesen lesz ismertetve.

Itt a chronologiai rend más tárgyakra térést követel.

II.

Levélváltás Garibaldival.

Emlitém, hogy tanácsosnak látszott nekem, nemcsak megujitani összeköttetésünket a királylyal és kormányával, hanem azon kitünő olasz hazafiakkal is egyenes viszonyba lépni, kik Olaszország ujjászületésének tényezői közt hatalmasan kimagaslottak.

Garibaldi nehány héttel a villafrancai béke után kilépett a szárd királyi hadseregből s a toscanai hadsereg parancsnokságát vette át, melynek legnagyobb része a közép-olaszországi katonai szövetség (Lega Militare) seregének egyik hadosztályát képezte.

A liga összes haderejének parancsnokává a piemonti hadseregből e végett kilépett *Fanti* tábornok lett kinevezve.

A négy szabad állam (Toscana, Modena, Parma és a Romagna) e katonai szövetkezése határozottan védelmi természetü volt, azonban a Romagnával határos pápai birtokokban nagy volt a forrongás, minélfogva *Farini* dictator, *Fanti* fővezér és *Garibaldi* abban állapodtak

meg, hogy ha ott kitörne a forradalom, *Garibaldi* azt a parancsnoksága alatti sereggel támogatandja s a felkelt tartományt felszabaditja. *Garibaldi* főhadiszállását Riminibe tette át s előőrsei október végén oly közel állottak a pápai zsoldos seregek előőrseihez, hogy minden perczben összeütközés volt várható. E felett nagyon megijedtek Flórenczben és Turinban. Párisból azzal fenyegetőztek, hogy Piacenzát harminczezer emberrel megszállva, elvágják az összeköttetést Piemont s az emiliai tartományok közt. Még az angol kormány is sietett Turint figyelmeztetni, hogy ha a védelmi állásból támadásra mennek át, Anglia nem támogatandja a forradalmat. A nápolyi király pedig sereget összpontositott az Abruzzikban s a pápa azzal kecsegtette magát, hogy a francziák közbehelyezkedése folytán Piemont nem mehetvén a forradalom segitségére, a nápolyi seregekkel egyesülten nemcsak ellentállhat a támadásnak, hanem a Romagnát is visszafoglalhatja. Igy állván a dolog, a flórenczi és turini kormányok mindent elkövettek, hogy *Farini*-t, *Fanti*-t és *Garibaldi*-t szándokuktól eltéritsék. A két első engedett a király közbelépésével is támogatott figyelmeztetéseknek, *Garibaldi* ellenben, azon nézetből indulva ki (melynek alaposságát nehány hónappal később Szicziliában és Nápolyban oly dicsőséges sikerrel bebizonyitotta), hogy Olaszország csak ugy lehet egygyé, szabaddá s függetlenné, ha saját erejére támaszkodva, visszavonhatlan tényeket állit a diplomatia akadékoskodásainak ellenébe, feltett szándokához ragaszkodott. E miatt közte s *Farini* és *Fanti* közt komoly surlódások támadtak, melyeknek minden áron véget vetni a turini kormány sürgős szükségnek itélte. *Rattazzi* tanácsára a király magához kérette *Garibaldi*-t, ki magát ez alkalommal is igen nemesen viselte s a válság-

nak 1859. nov. 23-án az által vetett végett, hogy a királynak levélben tudtára adta, miként kivánságához képest, lemondását adja s Capreràba megyen, de kijelenti, hogy a király szolgálatára mindig készen leszen.

S *Garibaldi* a hazafiui önlegyőzés e nemes tetténél nem állapodott meg. Őt bálványozta a nép, határtalan ragaszkodással viseltettek iránta tisztjei. Visszalépésének hirére ötvennél több magas állásu tiszt nyomban beadta lemondását. A nép közt a levertség, a kedvetlenség általános volt. Az akkori tudósitások szavaival élve: »férfiak könyes szemekkel közölték egymással Garibaldi lemondásának hirét s a hangulat olyan volt, mint a minő egy nagy nemzeti szerencsétlenség alkalmával szokott uralkodni.« *Garibaldi* e hangulattal szemben minden kitelhetőt megtett, hogy a szakadásnak elejét vegye és a népet és katonaságot a ragaszkodásban Victor Emánuel személyéhez megerősitse. Saját igazolására megmondta ugyan egy kiáltványban, hogy azért vonult vissza a katonai szolgálattól, mert »az eljárási szabadságot, mely rangját a közép-olaszországi hadseregben megillette, ravasz üres ürügyek alatt meggátolva látta,« de utána tette, hogy a mely perczben Victor Emánuel király, katonáit a haza megmentése végett ujra harczra szólitandja, ő helyt fog állani magáért. Napoleonra czélozva, nyomorult ravasznak (volpina) bélyegezte a politikát, mely akkor az olasz ügy fenséges menetét gátolta, de ebből csak indokot meritett, inteni a nemzetet, hogy sorakozzék Victor Emánuel király, az olasz függetlenség e bátor és loyalis katonája körül, a ki képtelen megtagadni azt a magas és nemes czélt, melyet maga elébe kitüzött. A közép-olaszországi katonaságot pedig külön kiáltványban intette, hogy maradjon szilárdul helyén, folytassa gyakorlatait s erősitse magát a katonai fegyelemben.

Ez egész eljárás kétségtelenül fényes bizonyságot nyujtott *Garibaldi* önzéstelen hazafisága felől, de nem volt képes egészen kisimitani a csorbát, melyet a nép hősének eltávolitása a király népszerüségén ejtett. Nekem ugy látszott, hogy a királynak kellett volna is — s tekintve *Garibaldi* civismusát és hű ragaszkodását a királyhoz — lehetett volna is a viszály kiegyenlitésére módot találni a nélkül, hogy lemondásra szólittatnék fel, mit én annyival inkább sajnállottam, mivel az általam hazám érdekében is kivánatosnak itélt bátrabb, határozottabb politikának annyi kerékkötőjét láttam a hős király körül sürgölődni, miként lehetetlen volt nem aggódnom a felett, hogy ép azon tényező szorittatott le a cselekvés mezejéről, mely sarkantyu gyanánt hathatott a király merészebb ösztöneire.

Ezen benyomás alatt irtam a következő levelet:

Kossuth — Garibaldinak.

London, decz. 2. 1859.

Tábornok! Rövid tartózkodásom Olaszországban s ön győzelmes előhaladásának gyorsasága meg nem engedheték, hogy önnel kezet szorithassak; de örömmel és csodálattal kisértem önt dicsőségteljes pályáján, mely nemcsak hősnek pályája, hanem hazafié is a szó legmagasabb értelmében.

Nagy perczekben a történelem szereti a kor szükségeit választottaiban összefoglalni s a nemzet geniusát egy emberben személyesiteni.

A polgárosult világ közvéleménye csak igazságot szolgáltatott önnek, midőn önt az olasz nemzeti genius személyesitőjének ismerte el, s önben Olaszország jelen szükségeit megtestesülve tekinti.

Meg is kell vallanom, hogy a szigoru megpróbáltatások közt, melyeknek Olaszország a diplomatia Prokrustes-ágyán kitéve van, — semmi sem lepett meg fájdalmasabban, mint az a váratlan hir, hogy ön lemondását adta be.

Ha hihetném, hogy ön e határozata által valamely czinkosságnak (complot) vágta be utját, mely azon ármánykodott, hogy az olasz közszellem egységét megzavarja: nekem csak azt lehetne mondanom, hogy tisztelettel hajlok meg határozata előtt, mint az önlegyőzés magasztos cselekménye előtt, mely méltó egy oly hazafihoz, mint ön.

De bár tudom, hogy ön ezuttal is csak az önzetlen hazafiság sugallatát követte: nem tudok menekedni a félelemtől, hogy az ön lemondása nemcsak meg nem hiusitja azoknak ármányait, a kik, bárminő legyen is ragaszkodásuk az ügyhöz, nem birnak a percz szükségeinek magaslatára felemelkedni, de sőt inkább sok becsületes hazafi-szivet lehangolással fog eltölteni, s hogy tömörités helyett ziláltságot fog előidézni.

Mert végre is a lelkesedésnek olyan a természete, hogy hamar kialszik, ha folyvást nem tápláltatik. Becsületére válik Olaszországnak, hogy az ő lelkesedését még nem oltotta ki az a tömérdek hideg viz, melyet a diplomatia több mint öt hónap óta reáborit. Ez csaknem példátlan a történelemben Hanem az olasz nép önben tükrözte magát. Nem lankadt, mert ön nem lankadott. Az ön bátor hevének s fáradhatlan tevékenységének éltető sugarai meleget terjesztettek mindenfelé. Az ön lemondása ugy hat, mint felhő e sugarakra. Igaz: ön igyekszik bátoritó szavakkal fentartani a lelkesedést, de már maga az, hogy ön a buzditást szükségesnek tartja, kezdetleges csüggedésre mutat. S végre is az ön szavai, minden magasztosságuk mellett, sem képesek ön jelenlétét pótolni. A hold nem helyettesitheti a napot.

Azonban ön bizonyosan érett bölcsességgel számot vetett a helyzet igényeivel, s a mit tett, azért tette, mert az önzetlen honszeretet azt mondta önnek, hogy másként nem cselekedhet. Nekem hát csak azt kell óhajtanom, hogy az ön éltető jelenlétének a cselekvés mezején való megfogyatkozása csak rövid ideig tartson.

Ön nélkülözhetlen Olaszországnak. Nélkülözhetlen a királynak.

Harczképes állapotba tenni Olaszországot, fentartani a lelkesedést, megszilárditani az erélyes szervezéshez megkivántató elemeket, szóval: előkészülni a harczra — nem ke-

vésbé fontos dolog, mint harczolni. Olaszország üdve függ e feladat betöltésétől.

A királynak nagyon sok akadék torlódik utjába. Nagyon sokan vannak, a kik őt visszatartják. Segittetnie kellene, hogy politikai bátorságát katonai vitézségének szinvonalára emelje. Helyzete nehéz, azt elismerem, de nem oly nehéz, hogy a merész elhatározás annyi koczkáztatással járna, mint azt vele elhitetni iparkodnak.

Mert hát idegen fegyveres avatkozástól teljességgel nem kell tartania.

(Itt következik annak indokolása, hogy sem angol, sem franczia, sem porosz, sem orosz, sem most még osztrák avatkozástól nem lehet tartani; — a nápolyi király avatkozását pedig csak kivánni lehetne. — Ezeket, minthogy már fentebb Teleki Lászlóhoz intézett levelemben előfordulnak, itt ujra előhozni felesleges ismétlés volna, csupán annyit jegyzek meg, miként Austria financialis szorultságáról szólva, Garibaldinak azt is megemlitettem, hogy ha Austria adófelemeléshez nyulna, csak szorultságát növelné, mert senki sem fizetne, Magyarországon már sokan most sem fizetnek. Biztositottam Garibaldit, hogy Magyarország tudja, hogy mit kell tennie. És meg is teszi minden irányban. Erre számithat.)

Minthogy tehát avatkozástól nem lehet tartani, az ut melyet követni kell, tisztán, világosan ki van jelölve.

Ne gondoljon a király a congressussal. Mutassa fel Európának Parma, Modena, Toscana s a Romagna egyesülését Piemonttal és Lombardiával, mint bevégzett tényt. Bevégzett tényekben nagy erő rejlik. Senki sem merend hozzányulni, senki a kerek világon. Ekkor aztán minden erélylyel hozzá kell látni az erőszervezéshez, ugy, hogy két hónap alatt kétszáznegyvenezer ember álljon fegyverben. (Ez csak két százaléka az egyesült népességnek, tehát könnyen eszközölhető; gyakorlatból beszélek: én megtettem kevesebb idő alatt.) Aztán ezzel a hadsereggel, melynek háta mögött tartalék gyanánt több mint tizenegy millió lelkesült, áldozatkész nép áll: hajrá! Austriára, megszabaditani Velenczét — — a többi következik.

Ugy látszik, hogy Olaszország egységéhez csak fokonként lehet eljutni. Az elmélet ezt sajnálhatja, de a gyakorlatias hazafiságnak számolni kell a tényekkel. Ez pedig tény. Hanem kevesebbet tenni, mint a mennyit lehet, nem kisebb hiba, mint többet akarni annál, a mi lehetséges. A herczegségek egyesitése Piemonttal és Lombardiával lehetséges, tehát megteendő halasztás-habozás nélkül. Nagy lépés ez az egység felé. Jó lenne a Borgiák articsókájára megemlékezni.

A mi pedig a pápát, Olaszország egységének e megtestesült akadályát illeti, nekem egy furcsa eszmém van; lehet, sokan ábrándosnak mondják, de nekem ugy látszik, hogy a kérdést nagyon egyszerüen, nagyon gyökeresen megoldaná. A »nagyon keresztyén« és »apostoli« császárok versenyeznek egymással, hogy melyik tartandja fenn jobban a pápa felsőségét Olaszország felett, »világi hatalma« fentartásának álarcza alatt. Ám tegyék. Hanem Bologna, Ferrara s a Romagna szünjenek meg »pápisták lenni«.

(Itt következik az, a mi már fentebb előfordul; egészen addig, hogy adni kell a papoknak — — feleséget.)

Hanem akármit gondol is ön e felől, kedves barátom, egy dolgot, kérem, legyen szives emlékezetben tartani.

Ha a villafrancai végzelmes nap meg nem állit, alig volt volna hat hétre szükségünk, hogy huszonötezer ember álljon zászlónk alatt Olaszországban. A kisérlet megtörtént s ténynek mondhatjuk, hogy háboru esetén felbomlást dobhatunk Austria haderejébe. Az ut ki van reá egyengetve. Csak alkalom kell. Adja meg a király nekünk ez alkalmat, — mi győzelmének biztositását adandjuk érte; megszabaditjuk hazánkat s Magyarország függetlenségében benn fekszik annak biztonsága, hogy a német soha többé nem jön át az Alpeseken. Ha nem: nem — — —.

Mi érdektestvérek vagyunk. S a király, és ön tábornok, és Olaszország számithatnak reánk.

Hanem szükséges, hogy viszonyban maradjunk, máskülönben nem tudjuk magunkat tájékozni.

Egyébiránt ha önnek itt Angliában valamiben hasznára lehetek, kérem, rendelkezzék velem.

Fogadja ön stb. (Aláirva) Kossuth.

(Francziából.)

Garibaldi válasza.

Pino, január 8. 1860.

Nagyon kedves barátom! — — olvastam — levelét *) s hasznomra forditom minden bizonynyal. Ön eszméje a papokat illetőleg, azoknak egyike, melyek jelenleg főképen elfoglalnak. Nem tudom, mi lesz jobb: dogmát változtatni-e, vagy eltörülni azt, a mely minket most lealacsonyit — a nélkül, hogy helyébe mást tennénk; de mindenesetre ki kell bontakoznunk a piszokból, melyben a papoknak nevezett impostorok csőcseléke által tartatunk századok óta.

Ügyünk egy lévén, nagy megelégedésemre szolgál, hogy önnel közvetlen viszonyba léphetek. Időhiány miatt végeznem kell. Kérem: irjon nekem; én is fogok irni hosszabban. Surtout disposez de votre dévoué

G. Garibaldi.

(Francziából.)

Levélváltás Farini dictátorral.

Garibaldi-n kivül még különösen kivánatosnak tartottam, viszonyba lépni *Farini*-val, az emiliai tartományok páratlan erélyü kormányzójával, ki ama classicus felkiáltásával: »mi nem irtuk alá a villafrancai békét, előre Olaszország csillagával!« első volt, a ki utját állta a hatalmas imperator dictatumának.

Farini volt az, ki helyet adott a modenai seregben a feloszlatott magyar legió azon tagjainak, kik künn maradva, katonai szolgálatot akartak vállalni. **)

Ott a nem olasz elemek alkalmazására szabadabb levén a tér, mint a régi »routine« által feszélyezett Piemontban kivált az u. n. forradalmi elemek iránt épen nem előzékeny *La Marmora* tábornok hadügyérsége alatt, — nagyon óhajtottam volna a jövő eshetőségekre

*) A szó-alkat igy hangzik: »J'ai lu avec admiration votre belle lettre.« Helfy.

**) Irataim I-ső kötetének 511. s köv. lapjai.

való tekintetből *Vetter* altábornagyot Modenában elhelyezve látni s e czélt az egyenes viszonyba-lépéssel összekötve, *Farini* dictátor urhoz a következő levelet intéztem:

Kossuth — Farini dictátornak
Parmába.

London, deczember 16. 1859.

Dictátor ur!

Nincs ugyan ekkorig szerencsém excellentiád személyes ismeretségével dicsekedhetni, merem mégis remélni, hogy meg fogja alkalmatlankodásomat bocsátani, mert hiszen a mi két hazánk ügye azonos. Olaszország függetlenségének ellensége az én hazámat is bitorolja. Mi el vagyunk határozva hazánkat felszabaditani. A mi két nemzetünk egy hadsereg; Olaszország a balszárny, Magyarország a jobb. Sorsunk annyira kapcsolatos, hogy ha egyrészről mi nem számithatunk biztositott függetlenségre, mig Velencze birtoka folytán Austria az adriai tenger ura marad s hatalmi állásával a Mincionál és Adigenél Olaszország nemzeti egységét lehetetlenné s függetlenségét illusóriussá teszi, — másrészről Velenczének tisztán olasz erővel való felszabaditása mindaddig kétségesnek tekinthető, amig a bécsi udvar Magyarországgal rendelkezhetik, s ha felszabaditanák is, ez és Olaszország függetlensége véglegesen csak az napon leend biztositva, a mikor Austria elvesztve Magyarország birtokát, Olaszország uj megtámadására örökre képtelenné válik.

Ez érdekkapcsolatnál fogva mi magyarok számitunk is Olaszország testvériességére s Olaszország számithat a mienkre.

Én nekem már 1849-ben eltökélt szándékom volt negyven ezer emberrel segitségére menni Velenczének s miszerint testvériességünk az olasz zászlónak előhadunknál való lobogása által szembetünővé tétessék, M o n t i ezredest egy olasz legió szervezésével biztam meg Magyarországon. M o n t i ezredest Károly Albert király küldte követül Magyarországba, de a keletnek kerülve jöhetvén csak hozzánk, a novarai catastrófa után érkezett, midőn küldője lemondott már trónusáról s igy küldetése érvényét vesztette. — Fájdalom,

az orosz fegyveres avatkozás nem engedte Velencze felsegélyezését végrehajtanom.*)

Ez idén pedig azon ponton voltunk, hogy felbomlást vetünk az osztrák hadseregbe s a háborut Magyarországra kiterjeszszük. A villafrancai villámcsapás utunkat vágta.

Remélem, hogy a legközelebbi alkalommal semmi külavatkozás nem fogja összevágó terveink kivitelét meghiusitani.

Ez alkalom pedig soká nem késhetik, mert bármit csináljon is a congressus, az olasz-kérdést nem lehet egy Austriával való ujabb küzdelem nélkül eldönteni.

E kilátással szemünk előtt excellentiád jogot szerzett magának a magyar nemzet maradandó hálájára, azon nem kevésbé előrelátó, mint nagylelkü jóakarat által, melylyel néhány hazámfia szolgálatát elfogadni méltóztatott.

E bölcs intézkedés nem maradand eredmény nélkül, azon befolyásnál fogva, melyet háboru esetén az osztrák hadseregre gyakorland.

Ez előzmény által bátoritva, főbb tiszteink egyik legkitünőbbike: Vetter altábornagy a napokban Olaszországba utazott, oly szándékkal, hogy szolgálatát excellentiádnak felajánlja.

Vetter tábornok 1849-ben negyvenötezer főnyi egyik hadseregünket vezényelte főparancsnoki minőségben s Austriát két nagy ütközetben megverte. A táborvezérkari akadémiában nyervén katonai nevelését s szabadságharczunk előtt hosszabb ideig kitüntetéssel szolgálván az osztrák hadseregben, ismeretei, melyekkel az osztrák katonai gépezet alkatáról bir, megbecsülhetlen értéküek. A csatatéren rettenthetlen bátor katona s e mellett ügyes szervező, kinél én a mélyreható katonai ismereteket egyesitve találtam a gyakorlati tapasztaltsággal, a sebes felfogással (coup d'oeil rapide) s kifáraszthatlan erélylyel. Amióta számkivetésben vagyunk, beható figyelemmel kisért minden haladást a fegyverzetben s az ezzel kapcsolatos fejleményt a had- és csatatanban. Gonddal tanulmányozta a terrenumot Olaszországban, s legyen az activ szolgálatban, legyen a szervezés körül általában és a

*) Lásd alább a »Függeléket«.

tudományos csapatokéban különösen, legyen az erőditvények vagy a Pó-folyami hidfők tervezése s kivitele körül: szerencsésnek érezné magát, ha szolgálatára lehetne az ügynek, melynek excellentiád egyik legkimagaslóbb bajnoka.

Tisztelegni fog excellentiádnál s magát rendelkezésére bocsátandja.

Én kötelességemnek ismertem nevét és tehetségét dictátor urral megismertetni s kérem excellentiádat, fogadja stb.

Kossuth.

(Francziából.)

Farini dictátor válasza.

Az emiliai tartományok
kormányzójának kabinetje.
Külügy.

Kossuth Lajos urnak,
Magyarország volt kormányzójának.

Modena, január 2. 1860.

Kormányzó ur!

Nagyon örvendetes meglepetésemre szolgált a levél, melylyel ön mult deczember 16-ról megtisztelt s melylyel nekem ujra egy hős magyar közremunkálása ajánltatik fel.

Engedje, kormányzó ur, e leveleért teljes hálámat kifejeznem. Egy boldogitó szerencse-kivánatnak tekintem azt, melyet egy barátságos nemzet küld felénk a várakozás és munka napjaiban.

Az önök régi hadseregének magyarjai, kik nálunk jelentkeztek, mindannyian szives látásra találtak és soraink számukra mindig megnyiltak, amint oly hely akadt, mely méltó volt őket befogadni. Forróan óhajtom, hogy Vetter tábornokkal is hasonló történhessék s csak a felett aggódom, hogy nincs tehetségemben neki oly magas alkalmazást ajánlhatni, amely multjának és képességének megfelelne.

Nekünk itt csak egyetlenegy hadtestünk van, — mintegy harmincz—negyvenezer ember — jóformán már tökéletesen szervezett állapotban s melynek már ugy főparancsnoka van (Fanti tábornok), mint ennek vezérlete alatt több osztálytábornok.

Jelenben tehát teljes lehetetlenség határoznom, de a dolog szivemen fekszik s hiszem, remélem, hogy oly megoldásra juthatok, mely megfelel hő óhajomnak, hogy el ne veszitsem e jó alkalmat, szorosabbra füzni a két nemzet közti jó viszonyokat s ön iránt személyesen magamat készségesnek bizonyitani (vous être personellement agréable).

Fogadja kormányzó ur, magas nagyrabecsülésem s legszivesebb rokonszenvem kifejezését.

Legkészségesebb szolgája Farini.

Függelék.

Egy történetirati tévedés helyreigazitása.

Farini dictátorhoz irott fentebbi levelemben emlités van téve arról, hogy szándékomban volt Velencze segitségére menni, hogy e végett a sereg-alakitást munkába is vettem s hogy e szándokom kivitele csak az orosz avatkozás által lett meghiusitva.

Elismerem, hogy szándokommal egy más czél is volt kapcsolatos.

A Velencze felszabaditására szánt negyvenezer főnyi hadseregnek én magam személyesen szándékoztam élére állani. Magam azért, mert e seregnek Horvátországon kellett volna keresztül menni s én ezt arra szándékoztam felhasználni, hogy a szlavon és horvát nemzettel a csak udvari cselszövények által előidézett viszálkodást kiegyenlitsem, s ott oly állapotot hozzak létre, mely a szlavon és horvát nemzet tökéletes megnyugtatásával, a mi szándékaink merő félreértéséből eredett ellenségeskedés helyébe tartós testvéries egyetértést állitandok. Ma is meg vagyok győződve, hogy ha e tervezett expeditióban az orosz avatkozás meg nem akadályoz: a kölcsönös kiengesztelődést minden bizonynyal keresztülviszem.

Alkalmat veszek e szándoklott expeditió megemlitéséből egy történetirati tévedést helyreigazitani.

Cantu Cesar olasz történetiró azt irta történelmében, hogy a magyar országgyülés 1848. juliusban, az én inditványomra negyvenezer embert adott Austriának az olaszok ellen.

Még most is igen sokan vannak Olaszországban, kik a hirneves történetiró e téves állitását valóságnak tartják s ha a magyarok iránti rokonszenv felől szólani alkalom akad, még most is akadnak olasz lapok, melyek Cantu ez állitására hivatkozva, a magyar nemzet felől s különösen felőlem nem épen barátságosan nyilatkoznak.

Többek közt pár év előtt egy névtelen levelet kaptam, melyhez egy nem tudom melyik lapból kiollózott czikk volt csatolva, telve epés kifakadásokkal a magyar nemzet ellen s különösen ellenem, a miatt, hogy mi negyvenezer ember segitséget adtunk az olaszok leverésére Austriának, mely kifakadásait czikkiró a feletti mély megbotránkozásának kifejezésével rekesztette be, hogy engem, aki az olaszok leverésére e tetemes segéderőnek megadását inditványba tettem s keresztül vittem, az olasz kormány nem átall még tetemes évi segélydijjal (lauto stipendio) is hizlalni!!

Bizony sok keserüséget kell az embernek nyeldesni e nyomoruságos életben! Magyarországon vannak, kiknek köréhen még most is hiresztelik, hogy én az ország pénzével jól megrakodva vándoroltam a számkivetésbe, — Olaszországban pedig vannak, a kik azt hiszik, hogy nekem Olaszország zsiros stipendiumot fizet. Mennyire nem ismernek engem az emberek! — Nem szeretek magamról fecsegni. Nem érdemes. Futólag mégis jegyzékbe teszem, hogy egy utazó-táskával karomon, vettem bucsut volt hazámtól. Olaszországtól pedig magam számára soha sem nem kértem, sem el nem fogadtam egy fillért sem. Nekem Olaszország soha sem nem adott, sem nem ad egyebet, mint a levegőt, melyet beszivok — s ennek árát becsületesen megfizetem adóban.

Ezt csak mellesleg emlitem, hanem azzal tartozni vélek a történelmi igazságnak, hogy Cantu Cesar ur téves állitásával szemben a valódi tányállást constatáljam.

Az 1848-iki eseményeknél két időszakot kell megkülönböztetni.

Az első az, midőn még a király által kinevezett miniszterium kormányozta a király nevében Magyarországot. Ez időszakban Austriával szemben még nem forradalmi téren, hanem az uralkodó közösségének s az abból folyó hűségi kötelességnek törvényszerü terén állottunk.

A második időszak az, midőn a bécsi udvar Magyarország ellen már nyiltan a forradalmi támadás terére lépett s ezzel minket a forradalmi védelemre kényszeritett.

Cantu Cesar ur állitása természetesen nem ezen második időszakra vonatkozik, melyben forradalmi támadása által a bécsi udvar maga mentett fel minket az uralkodó-ház iránti minden tekintet alól. Hogy ezen időszakban nemcsak nem ajánlhattunk Austriának segitséget az olaszok ellen, de sőt az országgyülés által az én elnökletem alatt constituált honvédelmi kormánynak jóformán első tette az volt, hogy a nemzet nevében parancsot adott ki a bécsi udvar által külföldön tartóztatott magyar katonaságnak az ország védelmére hazasietni s az osztrák császár zászlója alatt honárulás terhe alatt sehol nem küzdeni: ez annyira temészetes dolog, hogy részletes adatok felhozásába nem is szükséges bocsátkoznom.

Cantu állitása azon első időszakra vonatkozik, midőn még a törvényes téren, tehát az (sokak által balul pragmatica sanctio-nak nevezett) 1723-iki alaptörvény terén állottunk, melynek első czikkében az áll, hogy »pro stabilienda in omnem casum etiam contra vim externam cum vicinis regnis et provinciis haereditariis unione et conservanda domestica tranquillitate« elfogadtatik, hogy az legyen Magyarország királya, a ki az osztrák tartományoknak is uralkodója.

És mégis, bár ilyen volt akkori helyzetünk s bár a közös uralkodó Sardinia által, tehát külhatalom által volt megtámadva: mégis teljességgel nem áll, hogy mi csak egyetlen embert is adtunk volna a bécsi udvarnak az olaszok elleni háborura. Soha a mi megegyezésünkkel egyetlenegy magyar katona sem küldetett az olaszok ellen. Az a rögtön kiállitandott negyvenezer ember, melyről Cantu Cesar ur hallott valamit, nem az olaszok ellen, nem is külháborura, hanem egyenesen a veszélyben forgott haza védelmére volt általam kérve s az országgyülés átal megszavazva, sőt, mikor e haderő kéretett s megszavaztatott, az olasz-kérdés még csak szóba sem lett hozva,

e kérdés csak későbben, a válaszfelirati vita közben tárgyaltatott s a mikor tárgyaltatott, egyetlenegy katona kiállitása sem kéretett vagy szavaztatott meg, hanem a segélyadás kikerülésére oly középut lett használva, mely az olaszoknak legkevesebbet sem ártott, minket pedig megmentett attól, hogy már akkor, mikor még a harcznak elfogadására Austriával készületlenek voltunk, az 1723-iki törvényből reánk hárult kötelességet elvileg is megtagadva, mint királyi miniszterek s a király által összehivott országgyülés, az uralkodó ellen forradalmi térre lépjünk.

A valódi tényállás a következő:

Az 1848-iki országgyülés julius 5-én lett megnyitva.

A külviszonyokat nem lehetett emlités nélkül hagyni a trónbeszédben.

István főherczeg nádor, királyi helytartó, »felülről« kapott utasitás folytán kivánta: tegyük bele a segélykérést az olaszországi háboru bevégzésére.

Mi miniszterek ezt megtagadtuk s abban történt a megállapodás, hogy a trónbeszédben ennyi mondassék:

»A külviszonyokat illetőleg a lombard-velenczei királyságban, hol a sardiniai királynak s némely más olaszországi hatalmasságoknak ellenséges seregei is harczczal támadták meg ő felsége seregeit, a háborut bevégezni nem lehetett. Minden egyéb külhatalmassággal sértetlenül fenáll a békés egyetértés«.

Azonban a dolog természetében fekszik, hogy a válaszfelirat tárgyalásánál a miniszteriumnak elő kelle adnia, hogy mi az ő politikája szemben az uralkodó e »be nem végzett« háborujával?

Ez meg lett állapitva, jegyzőkönyvbe lett téve s nekem, mint a miniszterium szóvivőjének jutott feladatul megismertetni a képviselőházzal a miniszterium következő határozatát (melyet szórul-szóra idézek):

»Ha a császári hatalom s a dynastia minden tagja is sikeresen közredolgoznak, hogy a magyar korona területén a törvényeink iránti hű engedelmesség s a rend és béke mihamarabb helyreálljon s hazánknak törvényes önállása és szabadsága minden tekintetben, a pénz- és hadügyek ön-

álló, független és minden idegen avatkozástól ment kormányzatát is világosan ideértve, nyiltan, őszintén elismerve és megóva legyen (mire nézve a miniszterium az összes nemzettel egyetértőleg, változhatlanul el van határozva a nemzet önállásából egy hajszálnyit sem engedni s a szövetséges barátságra hasonló barátsággal, ellenségeskedésre jogszerü visszatorlással felelni)«: ezen esetre, azaz »a lázadások által megzavart rend és béke biztos helyreállitásának és az ország önálló anyagi és erkölcsi épségének biztositása esetére« igéret tétetik ő felségének »kül-megtámadás elleni oltalmazására«, — de az ellen világosan tiltakozás fejeztetik ki, hogy »ezen igéret az olasz nemzet elnyomásában való részvét szándékára magyaráztassék«, határozottan kijelentetvén, hogy Magyarország csak arra lehet »a fentebbi esetben« hajlandó segédkezet nyujtani, hogy a »lombard-velenczei nemzettel oly béke és egyesség megkötése eszközöltessék, mely egyrészt ő felsége méltóságának, másrészt az olasz nemzet jogainak, szabadságának, méltányos kivánatainak egyiránt megfelel«.

Ezen utóbbi pontra nézve sürgettetvén az ellenzék által kijelenteni, hogy mit értünk alatta? — én, aki a miniszterium politikáját a házzal megismertető beszédemben (a történelmi kényszerüség logicájánál fogva azt, aminek előbb-utóbb be kell következni, előre látva) megmondottam a háznak, miként »mi sohasem mulasztottuk el ő felségének azon meggyőződésünket kimondani, hogy Olaszország megtartása fentarthatlan positió s hogy minél inkább késnek a kiegyenlitéssel, annál nagyobb veszteségükbe fog kerülni«, (mely előrelátásomat az események irtózatos mértékben igazolták, mert a fentarthatlan positió csakugyan elveszett, de két ruinosus háboru roppant áldozataival s a németországi állás elvesztésével is tetézve veszett el), én — mondom — a »hogyan értjük?« — kérdésre a háznak azt a feleletet adtam, miként mi ugy értjük, hogy »a lombard-velenczei olasz nemzet pacificatiójára Austria részéről önálló nemzeti kormányzat mellett oly szabad alkotmányos institutiók ajánltassanak meg, minők csak a monarchiai országlással összeférnek és ha a béke ezen alapon

sem volna eszközölhető, akkor egy oly strategikus vonalnak megállapitása mellett, minőt az osztrák birodalom biztonsága megkiván, az ezen vonalon tul eső terület az austriai birodalomtól egészen is elválasztassék, a vonalon inneni résznek pedig mindenesetre teljesen szabad s liberalis alkotmányos institutiók, önálló nemzeti kormányzattal biztosittassanak«.

(Ez történelmi szempontból érdekkel bir a külföldre nézve is, mert ebből látszik, hogy mi, annyi veszélytől környezve bár, már akkor oly politikai programmot állitottunk fel, melyet tizenegy évvel később Napoleon császár s az olasz király magentai, palestroi és solferinoi győzelmeik béreül is elfogadtak, sőt az osztrák kézen maradott részre nézve kevesebb biztositással, mint amennyit mi követeltünk).

Ilyen volt a határozat. Az ily esetre s ily feltételekhez kötve, nem adott, hanem eventualiter kilátásba helyezett segély igérése gyakorlatilag annyi volt, mint a segély megtagadása. A bécsi udvar ezt tökéletesen meg is értette, annyira megértette, hogy azon manifestumában, melylyel ellenünk a harczot nyiltan megkezdette, ezen elhatározásának indokai közt egész határozottsággal azt is emliti, hogy a magyar országgyülés én általam »félrevezetve (!!) az alattvalói hüség ellenére, a külellenség által megtámadott fejedelemtől a segélyt megtagadta«.

Annyi tény, hogy ezen határozat folytán, a mi megegyezésünkkel egyetlenegy magyar katona sem küldetett Olaszországba!

Az ellenzék (30 egynehány vokssal háromszáz egynehány ellenében) még az igy körülirt s hazánk állami önállásának mindennemü, nevezetesen pénz- s hadügyi tekintetben is teljes biztositásától feltételezett igéretet sem akarta elfogadni, hanem azt követelte, hogy a segélyadásnak még csak kilátásba tétele is egyszerüen megtagadtassék.

És meg kell jegyeznem, hogy midőn az ellenzék több szónoka nézetét azzal támogatá, hogy a (helytelenül ugynevezett) pragmatica sanctio-nál fogva Magyarország nem köteles Austriát segiteni: én ismét és ismét felszólaltam,

kérve a házat, hogy veszélytől környezett helyzetünkben ne ereszkedjék elvi vitába, hanem tárgyalja a specialis kérdést, mely előtte fekszik, tisztán politikai szempontból s ily szempontból mondja ki: helyesli-e vagy nem a miniszterium politikáját, annyival inkább, mert maguk a feltételek, melyekhez a miniszterium eventualis igérete kötve van, eléggé mutatják, hogy semmi absolut kötelezettség elvét nem akaránk kiindulási pontul venni.

No már én azon szempontból indultam, hogy ugy, amint állottunk akkor, fegyverzetlenül, védtelenül, még csak az első tiz honvédzászlóaljjal sem szervezve: valóságos öngyilkolás volt volna ürügyöt adni a bécsi udvarnak Európa előtt minket azzal vádolhatni, hogy felmondtuk a fejedelem iránt a loyalitást; a legnagyobb hiba volt volna részünkről megkezdeni a harczot Austria ellen. Nekünk legnagyobb érdekünkben volt ugy vinni a dolgokat, hogy ha a forradalom kikerülhetlenné válik: az osztrák provocálja azt s ő támadjon, de ne könnyitsük neki e támadást, sőt jogainkhoz ragaszkodva, de a loyalitást fel nem mondva, nehezitsük azt és időközben készüljünk a védelemre. Ez nem drágán volt megvásárolva egy oly határozat által, mely az olaszoknak semmit sem ártott, nekünk pedig időt adott a honvédelmi készületre. Én ma is meg vagyok győződve, hogy ha akkor az ellenzék győz az olasz-kérdésben: Jellasics hat héttel előbb ront be Magyarországba s ha még septemberi beütésekor is Fehérváron tul mehetett ellentállás nélkül, — julius végével vagy augustus elején Pestig ment volna, mi csak népfelkelést sem birtunk volna ellene rendezni, mindenesetre pedig azon irtózatos gyalázat érte volna nemzetünket, hogy magának Jellasics-nak sem tudott volna ellentállani s az országgyülés Jellasics előtt ugrott volna szét — — vége volt volna Magyarországnak szégyenletesen!!

Hanem a mi engem illet, ki egész őszinteséggel megkisértém az 1848-iki törvények alkotásába gyakorolt befolyásommal, vajjon lehetséges-e Magyarországnak egy oly fejedelem uralma alatt maradni, ki egy más birodalomnak is uralkodója, — engem ép amaz olasz-kérdés győzött meg arról, hogy lehetetlen. Mert lehetetlen megakadályozni, hogy az ily uralkodónak külön érdekei ne legyenek s ha ezen érdekekben

megtámadtatva, háboruba keveredik, mi még a 48-iki törvények mellett is minden perczben azon helyzetbe sodortathatunk, hogy vagy elveink s érdekeink ellen kénytelenek leszünk az uralkodónak segélyt adni, vagy fel kell a loyalitást mondanunk, azaz forradalmi térre lépnünk, amire pedig nem minden perczben lehet a nemzet kellőleg elkészülve.

Annyi mindenesetre positiv tény, hogy az olaszok elleni tettleges segély adását soha sem a miniszterium, — melynek tagja voltam, nem kivánta, sem az országgyülés meg nem ajánlotta s a magyar nemzet akaratából soha egy magyar ember sem küzdött az olasz szabadság ellen; — ellenben voltak, akik szabadakaratból küzdöttek, vérzettek, meghaltak az olasz szabadságért.

De azért Cantu Cesar ur történelme, sok olasz szemében hiteles kutfő marad, még ha kijavitaná is tévedését. A mi nyomtatva van, nyomtatva marad. — Igy iródik a történelem.

HETEDIK FEJEZET.

Tapogatózás Francziaországban.

A zürichi béke után nem lehetett többé remélnünk, hogy Napoleon császár egyhamar háborut akarand akár kezdeni, akár előidézni az osztrákkal. Azzal tehát nem kecsegtettük magunkat, hogy ő hazánk felszabaditására hatalmának sulyával közbelép.

Reményeinkkel Olaszországra voltunk utalva. De Napoleon császár nagy hatalom volt Európában. Ha ő oly politikára határozza magát, mely az olaszok egységesitési törekvéseinek utjába áll, ezzel a mi reményeink valósulhatásának is utját vágja; ha ellenben ő az olaszokkal szemben oly állást foglal el, mely ama törekvések fejlődésére szabad tért vagy biztosit, vagy legalább enged: nem szenvedhetett kétséget, hogy a zürichi béke által nemcsak meg nem oldott, de sőt — mondhatni — felingerlett, felbizgatott olasz kérdés elmészete okvetlenül háborura fog vezetni az osztrákkal, s e háboru Magyarország függetlenségének kivivására kedvező alkalmat nyujtand, ha csak a magyar nemzet önálló állami életéről önként le nem mond.

Ez volt az egyik tekintet, mely tanácsolta, hogy összeköttetésünket a Tuilleriákkal meg ne szakitsuk.

De volt egy másik tekintet is. Az 1859-iki háboru alatt sikerült egy nemét a jóakaratu érdeklődésnek felkeltenünk Napoleon császárnál nemzetünk iránt, s okom volt hinni, hogy irántam személyesen a háboru után

sem szünt meg jóindulattal viseltetni. Másrészt azonban nyilvánvaló tény volt, hogy a villafrancai egyezmény óta nagy változás jött közbe Páris és Bécs között a kölcsönös viszonyokban. Az »egynapi ellenségek« látszólagos »barátokká« lettek. Midőn *Metternich* herczeg, mint osztrák követ, megbizó levelét 1859. deczember 14-kén bemutatta, Napoleon neki nyilvános elfogadáson ezeket mondá: »a mióta önnek császárját láttam, nagy becset helyezek személyes barátságára.« Érdekünkben állott, a mennyire tehetők, egyrészt magunkat el nem felejtetni s a magyar nemzet iránti jóindulatot fentartani, másrészt meg odahatni, hogy a barátságos közeledés az osztrák felé hazafiui reményeinknek ártalmas egyetértéssé ne fejlődjék.

Napoleon herczeg változatlan szivessége összeköttetésünk fentartására az utat nyitva tartotta. De a legelemiebb tapintatosság tanácsolta, hogy ez utat csak tartózkodva vagy az ő egyenes felhivása folytán, vagy csak oly concrét eseteknél használjuk, melyek alkalmat nyujthatnak, hogy egyenesen a császárhoz forduljunk. Ily eset volt például az olaszhoni magyar sereg hazament tagjai iránt elvállalt kötelezettség megszegése, mely esetben az összeköttetés e csatornájának hasznát is vettem; — de pusztán nézetekkel a helyzet felől, birálattal a követett s véleménynyel a követendő politika felől, ez uton egyenesen a császárhoz tolakodni otromba elbizakodottság volt volna, mely hivatlan tanácsadási arrogantiára magyaráztatható.

Én pedig kivánatosnak tartottam, hogy nézeteim a helyzet felől a császár tudomására jussanak. Nem ritka eset a történelemben, hogy egy-egy felvetett eszme befolyást gyakorol a hatalmasok gondolkozására, ha nem hivatlan tanácsadásként kerül elébük.

Jónak láttam tehát, hogy nézeteim a minket anynyira érdeklő politikai helyzetről csak mint ismertetés jusson a császárhoz, mely nem hozzá van intézve. E mód azon előnynyel is birt, hogy fesztelenül, tartózkodás nélkül nyilatkozhattam, pedig avatott kézből akként voltam értesitve, hogy »a császár szereti hallani a nyersen kimondott véleményeket, ha nem közvetlenül hozzá vannak intézve.«

E szempontból indulva, bizalmas politikai levelezésbe bocsátkoztam *Rapetti* urral, ki *Pietri* senatornak oly meghittje, mondhatnám: jobb keze volt, mint maga *Pietri* a császárnak. *Pietri*-t maga a császár jelölte ki viszonyunk közvetitőjeül 1859-ben; *R.* ur vele volt Olaszországban; gyakran érintkeztünk s ez érintkezés folytán bizalmas viszony fejlett ki köztünk, mely természetessé tette, hogy egymással fesztelenül levelezzünk. *R.* ur állása alárendelt, de nagyon bizalmas volt, és arról biztos lehettem, hogy a mit neki irok, az *Pietri*-vel közölve lesz, *Pietri* pedig közölni fogja a császárral, ha olyannak találja, hogy a császárt érdekelheti.

R. ur kezdte meg a levelezést. 1859. októberben egy jegyzéket küldött hozzám Londonba, általános leirását az »ellenséges tábornak«; felkért: eszközölném ki annak közlését egy angol s egy német tekintélyes hirlapban, s értesitném a közlés hatása felől; igérte egyszersmind, hogy ha szükséges leszen, felfedezéseit részletekre kiterjeszkedve folytatni fogja. Levelében, melylyel jegyzékét kisérte, a párisi helyzetről, mely a villafrancai meghátrálásra következett, ekként nyilatkozott:

»Mi itt nagyon gyöngék s nagyon szomoruak vagyunk. A crinolinok, (cages á vieilles coquines) a börze emberei, az élvhajhászok és az osztrákok felülkerekedtek. Siklunk, esünk a rosszban vég

nélkül. S nem látunk senkit feltünni, ki a siklást megállithatná. A pártok, melyek mozognak, még rosszabbak, mint az, a mink van. Jó volna őt megmenteni az által, hogy a csorda-néptől elválasztatik. Ő még a legjobb a lehetők közt.«

R. ur jegyzéke mesterkézzel volt irva. Sugalmazás bélyegét viselte. Sajnálom, hogy nem lelem irományaim között. Nem egy nyomát találom leveleimben annak, hogy közlése feltünést okozott. Vártam folytatását. De nem folytatta. Időközben a congressus fenyegette az olasz kérdést, s vele aspirátióink kilátásait. E körülményből alkalmat vettem 1859. deczemberben két levelet irni *R.* urnak. Csak az egyiknek találom fogalmazását irataim között, a mint következik:

Kossuth — R . . . . . . urnak Párisba.

Nagyon szeretném folytatva látni önnek felfedezéseit. Gondom volna reá, hogy a legterjedtebb nyilvánosságra jussanak. Hanem, tekintve a huzamos félbeszakitást, jó volna a további közleményeket kapcsolatba hozni azzal, a mi most a közfigyelmet leginkább elfoglalja, értem: a congressust, mely most a világot fenyegeti.

Mondom: fenyegeti. Mert a congressusok képezték Európa szerencsétlenségét 1815 óta. Congressusok sohasem oldottak meg semmi kérdést. Legfölebb compromissumokat tákoltak össze. Pedig vannak politikai kérdések, melyek compromissumot nem türnek, s melyeket annak csak megkisérlése is elmérgesit.

Aztán: Francziaország és congressus! Ha a történelem tanulságai érnek valamit, különösen Francziaország az, melynek congressusoktól óvakodnia kellene. Nem congressusok által, hanem congressusok daczára lett Francziaország nagygyá, s bizony nem congressusok által remélheti fentartani az állást, mely őt megilleti.

És bizony III. Napoleon sem congressusoknak köszönheti, hogy Francziaországban uralkodik. Az 1815-iki congressus határozatai nem akadályozták őt, hogy a császárságot

helyreállitsa, és bizony bizony mondom, nem congressusokkal foghatja annak állandóságát biztositani. A franczia nemzet nem szereti az ő souverain akaratát az ugynevezett »isteni jog« ratificatiójának alábocsátva látni.

Igazán mondom: én nem értem a Tuilleriák politikáját. Teljességgel nem értem.

A császár ura volt a helyzetnek. Congressusra hivatkozni annyit teszen, mint ez állásról lemondani.

Ha véletlenül valami jó kerülne ki belőle, annak érdemét a császár legalább is osztályra bocsátandotta, miből neki csak részecske jut az egész helyett, mely kezében volt. Hát minek bocsátja osztályra, a mit egészen megtarthat?

Ha ellenben rossz kerül ki belőle (pedig csakis rossz kerülhet ki), azt mind az élő nemzedék, mind a történelem neki, csakis neki fogja felróni, mert ő volt ura a helyzetnek.

Vagy talán azt hiszi, hogy nyer vele Európa közvéleményében?

Uram istenem! Hat hónap előtt a nemzetek szive a császár kezében volt: ma a legjobb uton van, hogy azt magától örökre elidegenitse.

S gondolja-e ön, hogy Francziaország e természetes szövetségeseinek elvesztéséért más, mint igen siralmas kárpótlás lehet azon Habsburg-Lotharingia-házbeliek szövetsége, kiket a császár nagybátyja a franczia korona rebellis tisztjeinek nevezett?

A Habsburgok veszendők. Házuk roskadozik. A nemzetiségek maradnak. Szenvedéseiket meg lehet hosszabbitani, de megölni őket nem lehet.

Aztán képzelje csak ön, hogy Francziaország a congressuson Austriával szavaz és Austriával kisebbségben marad!

Minő szomoru látvány! Anomalia, mely a nevetségessel határos!

Pedig ez megtörténhetik ám! Nagyon megtörténhetik. Hatalomnak semmitsem kellene annyira kerülni, mint a nevetségessé-lételt. A nevetséges megöli a hatalmat.

Hát ugyan minek ezt merényleni? Miért nem hagyni az olaszokat, hogy maguk intézzék el dolgaikat?

Mit mondott volna a császár, mit Francziaország, ha 1851-ben például Anglia congressust hozott volna javaslatba,

miszerint az, politikai nyomása által elhatározza, hogy minő kormányformája legyen Francziaországnak s ki legyen uralkodója?

Igaz, Francziaország hatalmas, és Itália nem az. De korunkban már nagyon bajos kétféle mértékkel mérni. A történelemben logica van. Az elvek győzelem felé haladnak. Expediensek nem tartósak.

Vannak, kik azt mondják, hogy az ut hamis lehet, melyet a császár választott, de rajta van s kénytelen rajta maradni.

Hiszen igaz: a villafrancai végzetes nap igen nagy hiba volt. A császárnak csak lábát kell vala kinyujtania, hogy eltapossa Austriát, s azt eltaposva, bedugja Európa bajainak kutfejét.

Austria segédforrásainak végére jutott (au bout de son latin); pénzügyileg tönk; mindazon erőrugókra nézve, melyeket a népek szeretete nyujthat: tökéletes tönk; katonai »genie« tekintetében: tönk. Ez volt Austria helyzete. Másrészt meg az én vitéz nemzetem faj-, nyelv-, vallás-, párt-külömbség nélkül s a horvátokkal egyetértésben kész felkelni, mint egy férfiu, — csak egy franczia zászlót lásson (ez ma már nem hit, nem vélemény, ez tény, melyről ezer kétségbevonhatlan bizonyitvány tanuskodik), mi pedig idekünn azon ponton, hogy felbomlást vessünk az osztrák hadseregbe, melynek (miként azóta a legkülönbözőbb kutfőkből tudva van) fegyelme annyira meg volt ingatva, hogy a nyilt lázadás szélén inogott (nem csekély számu tiszt esett el a csaták közben saját katonáik keze által — ez tény): és Napoleon császár, a kinek sehonnan, semmitől sem volt oka félni, (hacsak a jó nagyságától nem félt, melyet eszközlendő volt, s mely oly dicsfénynyel vette volna körül nevét, a minőről még alig tud a történelem) a császár — mondom — e példátlanul kedvező conjuncturák közt nemcsak leszállitja győzelmei eredményeit egy oly tartomány megvételére, *) melyet

*) Valóságos megvétel volt. Százmillió frankot fizetett Piemont Austriának (a Monte-Lombardo-Veneto adósságainak három ötödét nem számitva), Francziaországnak pedig megfizette a hadiköltségeket s cserébe adta Savoyát és Nizzát.

az osztrák 1848-ban önként s olcsóbban áruba bocsátott, hanem még meg is menti ellenségét, megmenti azon perczben, midőn udvara és párthivei őt veszve hitték s ő maga is kétségbe volt esve önmaga felett.

Hát bizony nem lehet tagadni: ez hiba, példátlan hiba volt.

Hanem végre is, ha az ember hibát követett el, azt nem az által hozhatja helyre, hogy folytatja, hanem az által, hogy siet belőle kibontakozni.

A császár pedig oly könnyen kibontakozhatnék, oly igen könnyen!

Csak azt kellene tennie, hogy mielőtt a congressus öszszejön, szólitsa fel kereken, határozottan Austriát, hogy teljesitse, a mire magát kötelezte: nemzetiesitse Velenczét katonailag, pénzügyileg, közigazgatásilag, mindenképen s formaszerüleg kötelezze a Mincio és Adige melletti erődöket foederalisalni.

Austria sem az elsőt nem fogja tenni, sem a másodikra nem fogja magát kötelezni.

S ekkor a válasz készen van:

»Ha te felmented magadat elvállalt kötelezettségeid alul engem is felmentesz az enyéim alul. Ám legyen; én hagyom az olaszokat cselekedni.«

Ennyi az egész. S ekkor, ha az olaszok az után, a mit a császár értük tőn, nem tudnának végezni az osztrákkal, nem érdemelnék, hogy nemzet legyenek.

De tudni fognak.

És mi? — Mi segitendjük.

A császár pedig hűn ragaszkodóvá teendi Olaszországot Francziaországhoz örökre; mig ha akadályozza az olaszokat, hogy hazájukat a maguk módja szerint ujjáteremtsék, el fogja őket örökre idegeniteni.

A vélemény már is tért nyer, hogy a császár nem akarja Olaszországot igazán függetlennek.*)

---

*) E véleményben az angol kormány is osztozott. Az első látogatás alkalmával, melyet D'Azeglio őrgróf lord Palmerstonnál tőn, ez utóbbi ekként nyilatkozott: »Én semmi veszélyt nem látok a brit korona érdekeire abban, ha önök egy északi Olaszországot alapitanak, Genuát és Velenczét is beleértve. De

Ha e vélemény megerősödik, Francziaországnak örökös ellenséggel többje lesz határainál.

A tervnek, mely az olasz kérdés megoldására felhozatik, két hibája van. Az egyik az, hogy ha lehetséges volna, nem volna megoldás. A másik az, hogy lehetetlen.

Hanem akármiként is legyenek ezek, annyit legalább szeretek remélni, hogy ha csakugyan congressusnak kell lenni, ott nem lesz szó Magyarországról.

A császár nem akarta, vagy magát akadályozottnak hitte, hasznát venni a magyar nemzet készségének. Talán nem ismerte eléggé, hogy hitelt adjon szavamnak, midőn azt igérém neki, hogy a franczia zászló megjelenésével magyar földön, egy egész nemzetet birand szövetségesül, tömeges népfelkelést és hat hét alatt kétszázezer főnyi szervezett hadsereget, vitézt, mint a franczia, s rendithetlent, mint a hűség maga ..... Istenem! Hisz igaz, engem sem ismert; nem tudta, hogy én nem vagyok fanatikus; nem tudta, hogy én örök üdvösségemet sem volnék hajlandó csalással megvásárolni.

De végre is, ha már — fájdalom! — nem akarta magának a magyar nemzetet lekötelezni az által, hogy szabadító kezét kinyujtja feléje, annyit legalább remélek, hogy nem akarandja jövendőjét tönkretenni az által, hogy Magyarországot a congressus procrustesi ágyára fekteti vagy fektetni hagyja.

Isten őrizzen minket e szerencsétlenségtől!

Talán azt kérdendi ön, hogy miben hiszünk, miben remélünk?

A rege szerint szent Oláf azt kérdé egy normann harczostól, hogy kiben hiszen? — s ez azt felelte: »Magamban.«

Én is azt felelem: »Hiszünk magunkban.« E hitünk jövendőnk záloga.

Vesse ön tekintetét Magyarországra, vegye figyelembe, a mi ott történik és hinni fog ön szavamnak.

---

tartok tőle, hogy Velencze birtokára nézve Piemont ellenségre talál Francziaországban. Ez nem fogja akarni, hogy oldalánál egy második Poroszország alakuljon. (D'Azeglio bizalmas jegyzéke Cavourhoz Londonból, julius 4. 1859.)

Az alkalom el nem marad, mert tudunk várni és vigyázunk.

Csak egy dolog nyugtalanit. A császár eltaszitva magától Magyarországot, meglehet: utat nyitott az orosznak.

Ez nagy baj volna.

Azonban . . . »mi hiszünk magunkban.«

Bocsásson meg ön, hogy szabad folyást engedtem gondolataimnak. Higyje el, hogy érzelmeim szabatosabbak, mint francczia irályom.

Fogadja stb.

Kossuth.

(Francziából forditva.)

R . . . . . — Kossuthnak.

(Kivonat.)

Páris, január 25. 1860.

Késtem önnek válaszolni. Szolgáljon mentségemül az, hogy bizonytalanságban voltam, csak személyes benyomásaimnak adhattam volna kifejezést. Már pedig ön olyan ember, ki eleven legiókat hozhat mozgásba. Minden szó, mely önhöz intéztetik, komoly dolog. A lelkiismeretet roppant felelősséggel terhelheti. Tehát hallgattam, mert a mire ön várt, én is vártam. Most azon helyzetben vagyok, hogy valami fontosat közölhetek.

A mint megkaptam önnek két levelét, siettem belőlük szószerinti igen teljes két kivonatot csinálni, s átadtam Pietri senator urnak, ki azokat rendeltetése helyére eljuttatta.

Minő része volt önnek a rögtönös elhatározás előidézésében, melyek a franczia politikát megváltoztatták s a congressusnak nyersen hirtelen utját vágták? — én nem tudom. De azt tudom, hogy ama rögtöni elhatározások összeestek az ön két levelének vételével, s okom van hinni, hogy a dologban több valami is volt, mint puszta összeesés (coincidence).

Akármint legyen is ez, csak tegnap kaptam választ; sietek azt önnek átszármaztatni.

Mindent olvastak, s olvasták figyelemmel, megelégedéssel. Én reproducáltam ugy, a minők voltak, önnek ékesen szóló, mély és eleven észrevételeit a congressusról stb. a nélkül, hogy csak egyetlenegy szót is meglágyitottam volna. Semmisem tetszett tulerősnek. Minden komolyan tekintetbe vétetett, s Pietri senator ur értesitése folytán mondhatom önnek, hogy hasonnemü közlemények nem kevesebb érdekkel fogadtatnának, mint haszonnal a közügyre.

Bizonyára ugy látszik, hogy a császár politikája egy uj változatba lép. Minden arra mutat és reményre jogosit.

Hanem e látszat mellett más dolgot is vélek észrevenni.

Egyrészt az állás, melyet a császár a francziaországi conservativek irányában elfoglalt, annyira erőszakos (violente), miszerint attól lehet félni, hogy nem tarthat s ellenkező irányban reactió közeleg. Adja ön ehhez azt, hogy a császár, az egy Walewskit kivéve, személyzetében semmit sem változtatott: miként foghat határozottsággal nehéz és nagylelkü feladatok megoldásához oly eszközökkel, melyek — igaz — hajlékonyak, de melyeknek alig lehet más virtualitásuk, mint melyet az ügyetlen, aljas és haszonvágyó udvaronczság igérhet? A mitől leginkább félni kell, az a vallás kérdése. A mig e kérdés, nem mondom: megoldva, de mellőzve nem lesz, minden bizonytalan e fenyegetett és nyugtalanitott Francziaországban. Számunkra e kérdésből semmisem kerülhet ki, semmi más, mint egy meddő s kártékony izgatás, a mi mindent megállit, mindent compromittál.

Aztán másrészről az angol szövetség a béke biztositékának s tán az osztrák mentőhorgonyának is tekinthető. Mi jót várhat ön a békétől és attól, hogy az osztrák megaláztatik bár, de kiméltetik?

Piemont azon ponton van, hogy egy eléggé fontos államnak fejévé legyen. Ott lehetne remény. Piemont szövetségében Magyarországgal — lehetne remény, egy közös, combinált támadás végett. De vajjon Piemontnak, a pénzügyileg küzdelmei által kimerült, ujjáalakitásának nehézségeivel küzdő s Francziaországgal küzdő Piemontnak lesz-e egyideig legalább módja és szabadsága az önkénytes (spontanée) tevékenységre? Biz' ez kétséges.

Itt azt mondják, hogy egy hatalmas diversió készül kelet felé, európai Törökországban. Vannak, kik Thouvenel ur kineveztetését a külügyek vezetésére, ez eshetőséggel hozzák kapcsolatba, s azt adják hozzá, hogy ezzel continensünk minden kérdése egyszerüsitve lesz.

Ha nekem szerencsém volna magyarnak lenni, én készülnék a jövendőre illusió nélkül, de félelem nélkül is. Gondosan kerülném a vallási kérdéseket. Minden móddal érdekelném a császárt ügyeim iránt, s készen tartanám magamat az eseményekre azon meggyőződéssel, hogy ily bizonytalan időkben a kedvező kilátás el nem maradhat.

Önnek észrevételei a legjobb hatást gyakorolták. Folytassa ön hasonló nyiltsággal. A császár nagyon szereti az ily dolgokat nyersen kimondva hallani, ha nem közvetlenül neki mondatnak. Biztos lehet ön, hogy Pietri ur segitségével okvetlenül kezéhez juttatom. Folytassa ön a munkát, mely a császár szivét a magyar ügynek véglegesen megnyerheti.

Legyen meggyőződve, hogy én igen nagy becset helyezek reá, hogy ön engem hivei (dévoués) közé számitson, stb.

(Aláirva) R......

(Francziából forditva.)

Ekként felbátoritva, még a következő levéllel tettem kisérletet:

Kossuth — R...... urnak Párisba.

London, febr. 6. 1860.

Van szerencsém január 25-ről kelt levelének vételét elismerni. Nyugtalanul vártam azt. Valami biztosat nem igen bátorit remélenem. Hanem őszinte s ezt köszönöm; és köszönöm főképen az érdekeltséget hazám iránt, melyet ugy az ön, mint a Pietri senator ur részéről tanusit.

E tényt hálával fogadva, szabadságot veszek magamnak kijelenteni, miként nekem ugy látszik, hogy e rokonszenves érdeklődés hazám iránt tökéletes összhangzásban van a franczia hazafi előrelátásával.

Semmisem alkalmasabb Francziaországot belső rázkódtatásoktól megóvni, mint annak bizonysága, hogy külviszo-

nyaiban azon magas állást foglalja el, melyet a franczia nép társas geniusa megszokott jogai legdicsőbbikének tekinteni. Egy kormány sem volt képes magát Francziaországban fentartani, mely a nemzet ez érzelmeit nem tudta kielégiteni.

Nekem ugy látszik, hogy a császár nagy tapintatosságnak adta bizonyságát, midőn a franczia nemzet e jellemvonásához alkalmazkodott, — s ha a világ őt olyannak tekinti, mint a ki dönthet Európa sorsa felett, én e büszke állás kulcsát ama tapintatban találom.

S azért nem is hihetem, hogy a ki Francziaország európai tulsulyának helyreállitása körül annyi tapintatot s annyi sikerrel fejtett ki: abból csak egy ideiglenes épületet akarjon emelni, mely csupán arra volna számitva, hogy addig tartson, mig az ő atlas-i vállai támogatják.

Ha neken szerencsém volna francziának lenni, semmi sem nyugtathatna meg jobban Francziaország jövendője felől, mintha azt látnám, hogy politikai tulsulya rendithetlenné van megszilárditva.

E megszilárditás szövetségesekül nemzeteket kiván, melyek Francziaország politikájához ugy az érdekek, mint a hála kötelékeivel csatolvák.

Nem kicsinylem én azon expediens-szerü viszonyok becsét, melyekhez a diplomatia folyamodni szokott, hogy a pillanat nehézségeit eltávolitsa. Hanem ezek rendesen kis ideig tartanak. A mai jóbarát holnap közömbössé, holnapután ellenséggé válik. Sysiphusi munka ez. A sziklatömb, melyet felfelé hengeritünk, minduntalan visszagördül.

Azonban a nagyságnak megvannak a maga veszélyei.

Francziaország politikai nagyságának veszélyét a féltékenység szülte coalitiók képezik.

Ez ellen csak egy biztos védőszer van. A nemzetek hozzácsatolása Francziaország politikai felsőbbségéhez, állandó érdekeik által.

S én állitani merem, hogy nincs nemzet, melyet a császár akár nagyobb biztonsággal, akár több előnynyel vehetne fel számitásaiba, mint a minővel Magyarországot felveheti.

Magyarország sohasem lehetne féltékenynyé Francziaország politikai felsőbbsége iránt, sőt inkább: örömmel kel-

lene azt fogadnia, mert benne saját függetlenségének biztositékát találná.

A magyar körülbelől az egyetlen nemzet Európában, melyet érdekei megingathatlanul csatolnának Francziaország politikájához, mert az oroszok s németek közé helyezve, a franczia jóakaratra mindig szüksége volna.

Ebben biztonság van az állandóságra nézve. A mi pedig az előnyöket illeti : gondolkozzék ön a keleti kérdés felett. E tekintetben előbb-utóbb eltérésbe, meghasonlásba kerül Francziaország Angliával vagy az oroszszal : meglehet mind a kettővel egyszerre. Tehát szövetségesre lesz szüksége, melyre minden körülmények közt bizton számithasson, — s mely földrajzi fekvésénél fogva azon helyzetben van, hogy tekintélyes sulyt vethet a franczia politika mérlegébe.

Ily szövetséges csak Magyarország lehet. A keleti kérdést lehetetlen kielégitőleg megoldani, ha Austria kiméltetik. Erről a császár már tapasztalatilag meggyőződhetett a krimi háboru folyamában. Csak Magyarország által lehet a törökországi népeket a franczia politika köré csoportositani.

Ez nagyon komoly tekintet. És van egy más, mely még ennél is komolyabb.

Gondoljon ön valamely háboru eshetőségére Franczia- és Németország közt. Bizonyos vagyok benne, hogy ön nem fogja ez eshetőség feltevését ábrándnak mondani. Nos, ha a császár Magyarországot Francziaország érdekeihez csatolja, ezzel magának az ellenség oldalában oly hadi állást biztositott, melyre elég egyszerüen rámutatni, miszerint roppant fontossága szembetünővé legyen.

Pedig ez még nem minden. Németország egység felé nehezkedik. Előbb-utóbb azt el is éri. Ez azon dolgok közé tartozik, melyeket ha egyszer b e n t akarnak, kivülről semmi hatalom sem képes megakadályozni. Bizony mondom : jó volna idejekorán ellensulyról gondoskodni. Ezt az ellensulyt csak Magyarország nyujthatja, mert tul a tulajdonképeni Németországon kelet felé csak Magyarország az, a mely sem Szent-Pétervár, sem Berlin felé nem gravitál.

S végre is teljes nyiltsággal kell szólanom: ha a császár késedelmeskedik Magyarországot érdekei által Francziaország politikai felsőbbségéhez csatolni, két dolog közül egy

fog történni, t. i. vagy az, hogy Magyarország az orosz karjai közé vetendi magát, vagy az, hogy kifárasztva a nehézségek által, megadja magát annak, hogy a német befolyás Magyarországon magát megszilárditsa. S mi lesz a következés? Az, hogy Magyarország oly hatalmi növekedésül szolgáland az orosznak vagy németnek, hogy Francziaország politikai fensőbbsége nagyon, de nagyon kétségessé válhatik.

Ellenben a magyar nemzetben annyi életképesség, annyi erő van, hogy ha Francziaország érdekeihez hozzácsatoltatnék, ennek többé nem kellene európai coalitióktól tartani; e veszélynek eleje volna véve mindenkorra. E nélkül pedig e veszély nemcsak fenmarad, hanem még növekedni is fog azon mértékben, a melyben Francziaország politikai nagysága növekszik. Én erre már figyelmeztettem a császárt Valleggioban, s figyelmeztetésem akkoron határozott helybenhagyással tiszteltetett meg.

Ilyenek a tekintetek, melyeknek alapján azon észrevételt engedtem meg magamnak, hogy franczia államférfiaknál a Magyarország függetlensége iránti rokonszenv tökéletes összhangzásban van a hazafiui előrelátás sugalmaival.

Adná isten, hogy e nézetek a franczia kormánynál ép ugy a politikai maximák közé soroztatnának, miként sikerült Angliában a nem-avatkozás elvét közéjük soroztatnunk.

Nekem nincs a felől kétségem, hogy a magyar ügy fontossága nem kerülte ki a császár mély belátásának figyelmét. A mi pedig hazám iránti jóakaratát illeti, örömemre szolgál elismerhetni, hogy abban hinni nekem a császár jogot adott.

Hanem ugylátszik nekem, hogy a császár tulozza e jóakarat valósitásának nehézségeit.

Egyrészről Austria katonai tekintélye (prestige) meg van törve; pénzügyileg bukott; hadserege elégedetlen; az elégedetlenség általános minden tartományában, még Tyrolban is; kormányzati rendszerében a makacs romlottságot oly minden mértéket meghaladó bárgyusággal tetézi, miszerint az európai közvéleményben már valósággal veszett hire kelt. Már még a »Times« is (s ezt mondva, bizony sokat mondok) febr. 3-iki számában, miután a bécsi udvar »legyőzhetlen ostobaságát« világosságba helyezte, határozottan kimondja, hogy »Bécsben egy elitélt dynastia minden történelmi symp-

tomái nyilatkoznak.« Itt Angliában pedig a közvélemény a legteljesebb átalakulásra jutott még azon osztályoknál is, melyek a legátalkodottabban ragaszkodtak azon hagyományos balitélethez, hogy Európának erős Austriára szüksége van. Még az öreg Landsdowne őrgróf is e szavakat irta tegnapelőtt egy barátomnak: »Ámbár én azon elévült iskolához tartozom, a mely nem óhajtotta Austriát egészen kitörülve látni Európából, kénytelen vagyok elismerni, hogy maga-magát kitörli. El van veszve.«

A ki ennyire el van itélve korának közvéleménye által, annak csak egy kicsi kis lökéske kell, hogy összeomoljék, mint egy kártya-ház.

Másrészt tagadhatlan tények a következők is:

Az angol kormány nem nyujthat, nem merhet nyujtani, nem fog nyujtani anyagi segélyt Austriának.

Az orosz czárt a rabszolganép emancipatiójának munkája megakadályozná, hogy fegyveres erővel álljon ellent a császárnak, ha ez magát elhatározná, hogy Austriának a kegyelemdöfést megadja. Különben is az ellenszenv Austria ellen nem kevésbé általános, mint eleven egész Oroszországban.

A mi pedig Németországot illeti, ön tudja, minő lázas ingerültségre buzdultak a németek Austria mellett az olaszországi hadjárat alatt. Nos, vessen ön egy tekintetet a német hirlapokra, a kölni, pfalzi ujságra, a berlini »Volkszeitung«-ra stb. és látni fogja, hogy a német közvélemény ma nem kevésbé ellenséges Austria iránt, mint a minő barátságos volt tiz hónap előtt.

Ellenben az európai sajtó csaknem egyetemesen tanuságot teszen azon tény felől, hogy Magyarország faj-, nyelv-, vallás- és osztály-különbség nélkül annyira gyülöli az osztrák uralmat, annyira türhetlennek érzi a rendszert, melylyel sanyargattatik, miszerint a kétségnek még csak árnyéka sem forog fenn, hogy fel fog kelni, mint egyetlenegy férfiu, csak kapjon támaszt, mely lehetségessé tegye, hogy szervezkedhessék, s erejét csatarendbe állithassa.

Ez az, a mi végett nekünk külsegitségre szükségünk van. Nekünk nincs Párisunk, hol három meleg nap dynastiákat dönthetett meg. S ha még Párisunk volna is, Magyaror-

szágon torlasz harcz nem végezhetne az osztrákkal. Nálunk a szabadságharcz : háboru, nagy háboru az osztrák császárral, ki ellenünk nem magyar katonaságot, mely vér a mi vérünkből, test a mi testünkből, hanem idegen hadseregeket állit csatarendbe; seregeket, melyeknek Magyarország nem hazája, ereiben nem a mi népünk vére folyik. Ily háboruban szervezetlen, fegyvertelen néptömegek, még ha oly lelkesültek is, bajosan állhatják ki az első lökést, melyet egy rendes hadsereg fegyelmezetten ellene intéz, kivált most midőn a legcsekélyebb hadikészlet sincs a nemzet kezében; az ország idegen hadseregekkel lépcsőzetesen meg van rakva, s a várak s más strategiai támpontok az ellenség által erősen megszállva tartatnak. Ezeket azért emlitem, miszerint elejét vegyem azon ellenvetésnek, hogy : ha olyan a szellem Magyarországon, mint a minőnek állitom, miért nem kél fel harczias nemzetem saját erejével, miért vár külsegitségre? Azért, mert a jelen körülmények közt, külsegitség nélkül lehetlen erőnket szerveznünk s csatarendbe állitanunk. Ah, ha minket a császár csak hat hétre is ama felső- s közép-olaszországi tizenkét milliónyi nép helyzetébe tenne, melynek már kilencz hónapja volt erejének szervezésére : mi bizonyosan nem kivánnánk senkitől, hogy értünk magentai, solferinói ütközeteket vivjon. Megvivnák azokat maguk is a mi »névtelen félisteneink.«

A rövid szemle, melylyel Európa viszonyain végigfutottam, azt hiszem : igazolja állitásomat, hogy a viszonyok inkább bátoritásul szolgálhatnának a császárnak arra, hogy jóakaratát hazám iránt valósitsa, — mintsem hogy visszatartsák.

Hanem hát a császár akaratja a határozó, s fájdalommal vallom meg, hogy a mióta a congressus szerencsétlen gondolata feladatott, én a császár politikáját Olaszországra nézve érteni vélem, de Magyarországra nézve egészen sötétben vagyok. Ez nagyon aggasztó állapot. A hazából tájékozást sürgetnek, s van okuk sürgetni, mert a helyzet Magyarországon tarthatatlan. Lehetetlen azt még soká függőben tartani. Jobbra vagy balra, kell, hogy eldőljön. S bizony-bizony mondom : az idő el fog következni, midőn Francziaországnak oka lesz fájlalni, hogy kormánya nem használta fel a kedvező alkalmat, Magyarországot Francziaország politikai felsőbbségéhez füzni.

Magyarország helyzetéről szólva, még egy körülményre akarok figyelmeztetni. A vallásos fanatismus tüze minden oldalról szitogattatik a politika ellen, melyet a császár a pápa világi hatalmára nézve elfogadott, vagy inkább felelevenitett. A világ minden római katholikus papsága közt egyedül a magyar clerus az, mely e politikát helyesli, s az egyház szellemi érdekeivel tökéletesen összhangzónak találja. Egyedül Magyarország az, hol minden kisérlet: a különböző felekezetek közé egyenetlenséget szórni, s vallásos viszálkodásokat felszitogatni, eddig is megbukott s jövendőben is meg fog bukni. Pedig a magyar katholikus egyház nagy tekintélynek örvend a katholikus világban. Tehát a magyar clerus csatlakozása oly erkölcsi sulylyal bir, mely bizony megérdemelné, hogy müveltessék. Ohajtanám, hogy a császárnak alkalma legyen egy vagy más magyar főpappal szólani, s ha kivántatnék, én gondoskodnám az alkalomról.

Fogadja stb.

(Aláirva) Kossuth.

(Francziából forditva).

R...... ur e levelemet (melyet válaszában elég udvarias volt f o n t o s nak keresztelni) sietett szószerinti teljes másolatban *Pietri* senator által Napoleon császár kezéhez juttatni. Értesitett, hogy kedvesen fogadtatott, s tudtomra adta, hogy nagyon jól teszem, ha hazám érdekeinek a franczia politikába beleillését minden oldalról világosságba helyezem; hanem kért, ne veszitsem el sem reményemet, sem türelmemet, ha határozott választ rögtön nem kapok, mert ez a fenforgó helyzetben lehetetlen, mivel az elhatározás az események fordulataitól van feltételezve; s elég, ha egyelőre meggyőződést sikerül támasztanom. Annyit pedig bizonyosan mondhat, hogy e tekintetben közléseim már eddig sem maradtak hatás nélkül, tehát folytassam azokat, s bizhatom, hogy az eredmény annál kevésbé maradhat el, mert a dolgok kedvező fordulatra mutatnak.

Én e biztatásoknak, megvallom, nem tulajdonitottam fontosságot, mindamellett sem, hogy tudtam, miként az, a mi ez uton tudtomra adatik, még akkor is sugalmazás természetével bir, midőn magánbenyomás gyanánt közöltetik. A szavak méze, melybe a keserü labdacs belemártatott, nem hozott tévedésbe. A tény, melyet e válaszból megtanultam, oda ment ki, hogy a Tuilleriák nem akarnak ugyan ridegen elutasitani, fen akarnak egy kis bizalmas összeköttetést tartani, mert ki tudja, milyen fordulatot vehet a jövendő: hanem a francziák császárja, hacsak kikerülheti, nem akar háboruba keveredni Austriával, tehát oly véletlenségek közbejötte nélkül, melyek számitáson kivül esnek, nem remélhetem, hogy Magyarország függetlenségének ügyét határozottan felkarolandja.

Ha mégis közlöm R...... ur e válaszának további tartalmát, azt csak azért teszem, mert lehetnek, kikre nézve érdekkel birhat történelmi curiosum gyanánt egy adattal többet birni arra nézve, hogy minő benyomás alatt állottak ez időben azon nem szembeötlő, de bizalmas körök, melyekkel Napoleon császár a hivatalos politikától gyakran eltérő személyes politikát működtetni szokta.

R...... ur azon biztatást, hogy a dolgok kedvező fordulatra mutatnak, következőleg indokolta:

A franczia conservativek bomlásban vannak. A hatalom nemcsak nem hallgat többé reájuk, hanem őket még pártütőknek is tekinti. A miniszterek s más hivatalos személyiségek hasznukra forditják azon körülményt, hogy sohasem volt meggyőződésük, hogy sohasem értettek semmit a politikához, — és szembehunyva, bámulatos könnyüséggel megcsinálják a kormány vezényszavára az »arcz-hátra« fordulatot.

És a kormány elhatározottnak látszik előre menni Rosszul beszélek. A rázkódtatás (le branle), melyre lökést

adott; a szolgaiság, melyet elhintett s melylyel rendelkezik; a rendetlenség és rettegés, melyet a conservativek soraiba szór; az uj segély-erők (auxiliaires), melyeket szerez: minden, de minden összevág lehetetlenné tenni, hogy előre ne menjen.

S a dolog vége háboru lesz, s ön az első sorban lesz azok közt, kik hasznát veendik.

Hanem sokat adnék érte, ha a császár nem keverte volna bele a dolgokba a római kérdést. E kérdés Francziaországban kiszámithatlan veszélylyel jár. Szerettem volna, hogy a villafrancai s zürichi papirosok szétszakitására szoritkozott volna, s a küzdelem kizárólag e jelleggel birjon, s zászlója az élő, de elnyomott nemzetiségek helyreállitása legyen. Ily jellegü küzdelem vége csak egy nagy győzelem lehetett, mely Európát átalakitandotta, continensünk polgárisodását megujitandotta. Mig ha a küzdelem a vallásos kérdéssel összebonyolittatik, mást nem tudok látni, mint meghasonlást, az erők váratlan elhelyezkedését, meglepetéseket és veszélyt arra, a ki jelenben a főbajnok.

Ha benyomásaimban ön valami jót s világosat talál, használja fel a végett, hogy veszélyeink csökkenjenek, s a kilátások növekedjenek.

Szerintem a helyzet kivánalmai következők:

1. Hogy Romagnában s a római tartományokban a dolgok lecsillapodjanak, s egy vagy más módon kiegyezésre, elintézésre jussanak.

2. Hogy az olasz tiltakozások főereje a herczegségekre s főleg Velenczére irányoztassék, miszerint ott az összeütközés kikerülhetlenné váljék.

3. Hogy Piemont ne nagyon lármázzon Savoya és Nizza átengedése miatt. Ez elkerülhetlenül szükséges.

4. Hogy az európai sajtó III. Napoleont az elnyomott nemzetiségek megboszulójának jelezze. Ez a népeket felébresztendi s a királyokat fegyverbe állitandja.

5. Hogy Anglia ne szeressen minket igen állhatatosan, s ne akarja oly makacsul azt, a mit mi akarunk. Meghasonlásra (brouille) van szükség. Csakhogy annak czélját, tárgyát,

alkalmát körül kell irni s meghatározni. Az alkalom : Francziaország tulsúlya (la prépotence), — a tárgy : az elnyomott népek izgatása, — a czél : a népek felszabaditása.

Fogadja stb.

(Aláirva) Rapatti.

(Francziából forditva.)

*

Észrevehette az olvasó, miként *R.*ur nem irhatott levelet a nélkül, hogy a római kérdést egy vagy más alakban bele ne szőjje. *Teleki László*, ki őt régebben s közelebbről ismerte, e felett nem csodálkozott. Ő levelezéseiben *R.* urat rendesen a »kis jézsuitá«-nak nevezte. — Hanem eltekintve az ő egyéniségétől, mely magában nem, s csak mint bizalmas közlekedési mód birt fontossággal, az történelmileg is figyelemre méltó dolog, hogy III. Napoleon környezetében, még a »személyes politika« készséges eszközeinek körében is, mennyire észrevehető volt a clericalis, az »ultramontán« folyam-ár. E környezetben Napoleon herczeg volt az egyedül, ki ez ár ellen uszott; nem kis kellemetlenségei is voltak a miatt. Ez iránykülönbségnek nagy része volt azon feszültségben (tán ellenségeskedésnek is nevezhetném), mely közte s a császárné közt fenforgott. Hanem az különös, hogy bár ez utóbbinak spanyolos pápistasága tagadhatlanul feszélyezőleg hatott a császár határozataira s a herczeg politikai befolyását gyakran ellensulyozta: mindazáltal a rokoni hajlandóságot, melylyel a császár a herczeg iránt viseltetett, sem ez, sem a herczeg anticlericalis nézetei nem birták megingatni.

Különben Francziaországban sok minden változott az utóbbi husz év alatt, hanem az meglepő vonás, hogy ott a clericális kérdések még ma is ép oly kényesek, ép oly izgató hatással birnak, mint husz év előtt.

Akkor *La Gueronnière* egy röpiratában (La France, Rome et l'Italie) azt irta, hogy a mint clericális kérdés fordul elő, — *Voltaire* utódjai coalitióra lépnek a keresztes háboruk utódjaival. Ma is ugy van, szórul-szóra ugy van. A jezsuiták kiűzése s a nem engedélyezett szerzetesek iránti szigor még most is oly izgatólag hat a »lelkiismeretekre« Francziaországban, hogy még a rendőrhivatalnokok, állami ügyészek, mairek is lemondanak miatta hivatalukról. Lehet, hogy kár volt e darázsfészekbe nyulni, hanem ez izgalom a mi időnkben mindenesetre sajátságos látvány. Napoleon herczeg e kérdésben most is hű maradt régi nézeteihez. A ki volt husz év előtt a császár tanácsában s a senatusban (hol nem kis feltünést s némi zajt is keltett 1861. márcziusban mondott anticlericális nagy beszédjével), ugyanaz most is. Azt irták róla némely lapok, hogy egy nagyon szép alkalmat mulasztott el — hallgatni, s ha azok, kik ezt vetik szemére, őt »praetendens«-nek nézik, hát érdekszempontból igazuk is lehet: de nekem, ki hosszu életemben annyi meggyőződést láttam az önzés tüzhelyén elpárologni, megvallom, jól esik látnom, ha valaki jó meggyőződéséhez saját kárával is hű marad.

Az olvasó meg fogja bocsátani ezt a kibarangoló »fenszóval gondolkozást«, melyet az eszmelánczolat keresetlenül tollamba vitt. — —

II.

A congressus elnapolása.

Emlitve van a fentebb közlött tapogatózó kis levelezésben, hogy az összeesett ama nevezetes változással Napoleon császár politikájában, mely *R.* ur kifejezése szerint: »a congressusnak nyersen hirtelen utját vágta«.

Váratlan fordulat volt.

Azon, már Villafrancában megállapitott elvből indulva ki, hogy az 1815-iki bécsi congressus által Olaszországra nézve megállapitott területi felosztásnak minden módositását tanácsos azon hatalmak elébe terjeszteni, melyek a felosztás megállapitásához hozzájárultak, — Francziaország és Austria, mihelyt Zürichben (nov. 10-én) a békeszerződés véglegesen aláiratott, egyetértőleg meghivást intéztek a 15-iki okmányt aláirt hatalmakhoz: gyüljenek össze congressusra a végett, hogy a zürichi békeszerződésről tudomást vegyenek, s a római, sardiniai és két szicziliai udvarok hozzájárultával az olasz félsziget pacificatiója s »jólétének szilárd és tartós alapokra fektetése« felől határozzanak (déliberer).

Megjegyzést érdemel, hogy Anglia a meghivást elfogadó sürgönyében ez utóbbira nézve odanyilatkozott, miként ő Olaszország külső és belső függetlenségének szilárd és tartós alapokra fektetését tekinti a congressus egyedüli tárgyának.

Lord *Cowley* decz. 12-én értesitette az angol kormányt Párisból, hogy minden meghivott állam elfogadta a meghivást. És valóban a meghatalmazottak már ki voltak nevezve, sőt *Walewski* franczia külügyér decz. 22-én már azt is tudtára adta az angol követnek, hogy a congressus jan. 19-én fog összejönni s 21-én fogja első ülését megtarthatni, — és ime hat nappal későbben, decz. 28-án a táviró azt vitte hirűl a hatalmaknak, hogy a congressus bizonytalan időre elnapoltatott.

Lord *Cowley* 1860. jan. 1-ről kelt sürgönye szerint az elnapolásnak közvetett oka »a pápa és a congressus« czimü röpirat volt, mely decz. 21-én jelent

meg, s ha nem egyenesen a Tuilleriákban irottnak, de legalább onnan sugalmazottnak tekintetett.

E rendkivüli feltünést okozott röpirat tartalmát s horderejét egy angol lap e szavakba foglalta össze: »A katholikus egyház legidősb fia : Nagy Károly és szent Lajos utódja egyik irodalmi »adjutánsa« által azt adja tudtára a világnak, hogy a pápa világi hatalmát Róma városára kell szoritani«.

A congressuson természetesen tárgyaltatni kellett volna a kérdésnek, hogy mi történjék a Romagnával, mely hónapok óta kiesett a pápa hatalma alól s az egyesülést a szárd királysággal ünnepélyesen elhatározta.

Erre nézve Napoleon császár ekkorig nem nyilatkozott.

A villafrancai békeelőzményben csak annyi volt jegyzékbe véve, hogy a két császár minden befolyását fel fogja használni a pápánál, hogy reábirják, miszerint beható, tág reformokat hozzon be. A zürichi békeszerződés is csak e mellett maradt. Napoleon császár mindjárt a villafrancai kötés után személyesen is irt ily értelemben a pápának s követje : *Gramont* herczeg által is sürgette a reformokat s különösen tanácsolta, hogy a Romagna s a Markák a többi pápai birtokoktól elkülönitve, alkotmányos világi kormányzat alá helyeztessenek és e tanácsot azon figyelmeztetéssel kisérte, hogy a pápa végkép el fogja veszthetni a Romagnát, ha annak lakosságát ily módon nem iparkodik maga iránt kiengesztelni.

Az angol kormány 1859. septemberben e tanácsot megujitotta, de *Antonelli* bibornok ugy ennek, mint a franczia kormánynak a leghatározottabban azt adta válaszul, hogy a pápa külön, világi kormányzatot soha-

sem ad; követeli, hogy a Romagna feltétlenül vesse magát alá a pápa hatalmának, e nélkül reformok iránt még csak szóba sem áll; ha kell, fegyverrel is visszaszerzi a fellázadt legatiókat, de rebellisekkel nem alkuszik. (Mintha csak *Windischgrätz*-nél járt volna iskolába!)

A közép-olaszországi ügyek további fejleménye közben az angol kormány több izben kijelentette, miként tántorithatlanul ragaszkodik azon álláspontjához, hogy külavatkozási erőszak alkalmazása a nép akarata ellenében meg nem engedhető. Mire Napoleon császár ismételten kimondta, hogy a trónvesztett (toscanai és modenai) fejedelmek visszahelyezése végett kül-erőszak alkalmazásáról szó sem lehet; de vajjon ezen elvet a Romagnára nézve is magáévá teszi-e? — e felől nem nyilatkozott.

Mikor aztán e congressusra forma szerinti meghivás küldetett szét, Anglia kijelentette, hogy elfogadja ugyan a meghivást, de minden külinterventió ellen tiltakozó álláspontjához ragaszkodva, azon feltevésben fogadja el, hogy a francziák császárja ép ugy ellene van az erőszakos avatkozásnak a pápa uralkodásának helyreállitása végett a Romagnában, mint a miként ellene nyilatkozott Toscanát és Modenát illetőleg. (Lord *John Russel* sürgönye lord *Cowley*-hoz decz. 3. 1859.)

A kérdés e szerint égetővé lett. »A katholikus egyház legidősb fiának« állást kellett foglalnia. Legügyesebb irodalmi »adjutánsa« (közhiedelem szerint a »Moniteur« hirneves igazgatója: *La Gueronnière* őrgróf) által czövekeltette ki a táborhelyet s ez feladatát az emlitett röpirattal fényesen teljesitette.

A hires röpirat tele van katholikus buzgalommal, tele hűséggel az egyház, fiui kegyelettel a pápa méltósága iránt.

»A pápa világi hatalmát fenn kell tartani. Ez szükséges a lelki hatalom gyakorlására, szükséges a vallás, szükséges az európai politikai rend szempontjából«. — Ez van kiindulási pontul felállitva.

Igen, de hogyan lehet a pápa főpap is, király is egy személyben, mikor a főpap kötve van oly isteni rendbe vágó dogmák által, melyektől el nem térhet, a királynak pedig a társadalmi rendbe vágó érdekekkel s kivánalmakkal kell alkudni? Hogyan lesz az evangeliom embere, a ki megbocsát, a törvény emberévé, a ki büntet? az egyház feje, mely az eretnekeket excommunicálja, az állam fejévé, mely a lelkiismeret szabadságát oltalmazza?

Nincs a világon oly alkotmány, nincs oly kormányforma, mely ez ellentétet kiegyenlithetné. Sem a monarchia, sem a köztársaság, sem a zsarnokság, sem a szabadság nem teheti.

Ez csak ugy lehetséges, ha a pápai hatalom nem annyira uralkodói, mint atyai hatalom lesz s országa inkább család, mint állam jellegével bir.

Ebből a röpirat azt a következtetést vonja ki, miként nemcsak nem szükséges, hogy a pápa területe nagy kiterjedésü legyen, sőt lényegesen szükséges, hogy szükre legyen szabva. Minél kisebb lesz a terület, annál nagyobb lesz a pápa, mert szellemi tekintélyét az államkormányzattal járó politikai kénytelenségek nem fogják compromittálni.

Egy nagy állammal oly követelések járnak, melyeket a pápának kielégitenie lehetetlen. Az ő törvényei dogmához lánczolvák, az ő hazafiságát kárhoztatja az ő hite, tevékenységét paralyzálja a hagyomány: alattvalói tehát elégedetlenek lesznek, ő maga idegen katonai hatalomra szorul, miszerint világi hatalmát fentart-

hassa. Pedig oly hatalom, mely nem saját nemzeti erejéből, nem közbizodalomból él: nem intézmény, csak expediens.

Legyen a pápa világi tekintetben is souverain, de souverainitása ne legyen oly területi s népességi terjedelmü, hogy őt politikai szerep játszására kötelezze.

A pápa világi hatalmának szinhelyéül Rómát jelöli ki a vallás érdeke, a történelem s a politika. — Ez alapon a röpirat a mellett szólal fel, hogy Rómában a pápának, mint az olasz szövetség tagjának, a szövetségi hadsereg által kell védelmeztetnie s a katholikus cultus terhét nem kell kizárólag a pápa alattvalóira háritani. A pápa minden hivőnek egyházi fejedelme, tehát a katholikus hatalmak kötelessége az egyház fejedelmének megfelelő fény fentartásához gazdag tributumok által hozzájárulni.

Ezek előrebocsátásával a röpirat szerzője azt a kérdést veti fel, hogy miután a Romagna nehány hó óta a pápa hatalma alul már ki van véve, vajjon vissza kell-e adni a Romagnát a pápának? érdekében van-e e visszakövetelés a pápai hatalomnak s a vallásnak? hasznos-e az egyház dicsőségére s fejének tekintélyére, hogy a Romagna egyházi állam maradjon?

E kérdésekre szerző egyenesen katholikus szempontból tagadólag felel, mire már előkészitette az alapot azon általános elv felállitásával, hogy épen a pápa szellemi tekintélyének érdekében birtokainak nem terjesztése, hanem megszoritása kivánatos. Romagna visszafoglalásával a pápa nem tisztelő alattvalókat, hanem ellenségeket nyerne, kiket függésben csak erőszakkal tarthatna meg. Hogy uralkodó maradhasson, az atyai névről kellene lemondania. Világi hatalmának felerőszakolása lelki hatalmán gyógyithatlan sebet ütne.

Aztán mi uton lehetne Romagnát pápai kormány alá helyezni? — A rábeszélés, a jó tanács kimerittetett eredmény nélkül. Csak az erőszak maradt fenn. Ámde külerőhatalom által visszanyert uralom sohasem volt szerencsés. Eredetének átkát mindig magával hordja.

És ki az, a ki a pápa uralmának erőszakos helyreállitását végrehajthatná?

Francziaország nem teheti. Mint katholikus nemzet, nem vehetné magára azt, hogy ily sebet üssön a katholicismus erkölcsi befolyásán. Mint szabadelvü nemzet, nem tolhat olyan kormányt a népek nyakára, mely ellenükre van. Francziaország, mely fél év előtt fegyvert emelt az olaszok védelmére Austria ellen s proclamálta a nemzetiség nagy elvét, — e missiójához hűtlen nem lehet; nem engedheti szabadelvü szövetségesének, Angliának a kizárólagos szabadalmat, hogy a franczia kezdeményezés eredményét foganatositsa.

De ha Francziaország nem avatkozhatik, — eltűrhetné talán, hogy Austria avatkozzék? E gondolat ellen erélyesen tiltakozik a röpirat. »Hogyan«, — kérdi — »hát mi egy nagy háboru viszontagságainak tettük ki magunkat, négy győzelmet vivtunk ki, ötvenezer embert áldoztunk, háromszáz milliót költöttünk, Európát megingattuk s mindezt csak azért tettük volna, hogy Austria mindjárt másnap a béke után ujra megkezdje azon uralkodást a félszigeten, melyet vereségei előtt gyakorolt? Austria uralkodása megszünt Olaszországban. Az ő avatkozását Francziaország meg nem engedheti. A ki azt vitatná, hogy Austria még mehet Flórenczbe, Modenába, Parmába, Bolognába, annak azt kellene állitania, hogy ő győzte le Francziaországot s nem Franczia-or-

ság őt.« — »Elveink« — irja tovább a röpirat s e nyilatkozat programmszerü — »elveink azt parancsolják, hogy Olaszországot hagyjuk magára s a souverainitást, a mit neki visszaszereztünk, tiszteletben tartsuk.«

»Vagy talán Nápoly lehetne az a kar, mely a Romagnát a pápa hatalmának alávetheti? Ez is lehetetlen, mind azért, mert avatkozása sértené a semlegesség elvét, mely az egyetemes rend fentartásának biztositéka az olasz félszigeten, — mind azért is, mert a két sziczi- liai királyságot oly szellem járta át, hogy ha a nápolyi király az Abruzzokra merészkednék kicsapni, saját országát forradalom boritaná el s azonkivül a nápolyi király ellen, ki az absolutismus lovagja, a piemonti király szállana sikra, ki a népek szabadságának bajnoka.«

»Csak egy beavatkozás jog- és szabályszerü, az: hogy Európa congressuson határozzon minden területi változtatást és szerződvények revisióját illető kérdésben.«

»Congressus határozta meg Olaszország területi felosztását: congressus megváltoztathatja. Az 1815-ben Bécsben összeült Európa a Romagnát, melyet akkor Austria követelt magának, a pápának adta: az 1860-ban Párisban összegyülendő Európa másképp határozhat: s ezt most még nagyobb joggal teheti, mert 1815-ben rendelkezett a Romagna felett: most, ha azt nem adja vissza a pápának, csak egy bevégzett tényt fog lajstromozni.«

»S e lajstromozást meg is kell tennie. A történelem rég megczáfolta azon hamis állitást, hogy a pápai terület oly változhatlan öröksége az egyháznak, a mihez nyulni nem szabad. Csak a pápa lelki tekintélye változhatlan, mint a dogmák, melyeket hirdet. Világi bir-

toka az emberi dolgok változandóságának van alávetve Az isteni hatalom lealacsonyitása volna, isteniteni akarni azt, a mi csak emberi.«

Ilyen volt a nagy feltünést okozott röpirat. A kérdés az volt, vajjon valóban Napoleon császár politikáját tolmácsolta-e? Ez iránt a világ nem soká hagyatott kétségben. A császár decz. 31-én sajátkezüleg megirta a pápának, miként a körülményeknek komoly megfontolása után, a szent szék érdekeire nézve legmegfelelőbbnek látja azt, hogy a felkelt tartományok odaáldoztassanak.

A római udvar dühbe jött e váratlan csapás felett. A pápa, franczia tisztek előtt, császárjukat hazugnak nevezte.

Austria sietett kijelenteni Párisban, hogy nem veszen részt a congressusban, hacsak előleges biztositást nem kap, hogy a kérdéses röpirat nézeteit a franczia kormány sem maga nem fogja a congressuson előhozni, sem pártolni nem fogja, ha mások előhoznák. — Ezt a biztositást természetesen nem kapta meg s a dolog vége az volt, hogy *Walewski* megirta utolsó hivatalos sürgönyét, melylyel a congressus elnapolása a hatalmaknak tudtul adatott.

De én nem gondolom, hogy lord *Cowley* egészen helyesen fejezte ki magát, midőn azt irta kormányának, hogy a congressus elnapolását ama röpirat okozta. Nézetem szerint nem azért nem lett congressus, mert az a röpirat megiratott, hanem azért iratott meg a röpirat, hogy congressus ne legyen. Napoleon végre is belátta, hogy azon kiengesztelhetlen ellentét mellett, mely Anglia és Austria álláspontja közt fenforgott*), ő a congressuson hamis állásba kerülne, — tehát elejtette.

*) Anglia a népakarat, Austria a fejedelmi jog sérthetlenségének elvéhez ragaszkodott. Rechberg gróf még decz. 11-én is, midőn már a congressus bizonyosnak látszott, nagy emphasissal

III.

Érintkezés Napoleon herczeggel.

A congressus elejtése nagy ütközési követ háritott el az olasz ügyek azon fejlődésének utjából, melyhez én azon időben hazám felszabaditásának reményét kötöttem.

A hires röpirat azon nyilatkozata pedig, hogy »Francziaország tiszteletben fogja tartani Olaszország souverainitását, melyet számára visszaszerzett«, az angol álláspontnak megfelelő oly fordulatot jelzett a franczia politikában, mely hinnünk engedte, hogy Napoleon császár, ki ez ideig csak addig ment volt, hogy a trónvesztett osztrák főherczegek visszahelyezése végett semmi erőszakos külavatkozást meg nem engedhetőnek nyilatkoztatott, most már azt sem fogja akadályozni, hogy a közép-olaszországi államok — a Romagnát is odaértve — Piemonttal egy állammá egyesüljenek, ha e szándokukhoz állhatatosan ragaszkodnak.

Most tehát már reménylenem lehetett, hogy a magában gyönge Piemont e csatlakozások által az erőnek oly fokára emelkedendik, miszerint Magyarország szö-

---

kijelentette, hogy bármi áldozatjába kerüljön is (at all and any sacrifice): elvét fenn fogja tartani. Azon javaslatra pedig, hogy a trónvesztett olasz fejedelmek visszahelyezésének vagy vissza nem helyezésének kérdése a nép szabad akaratának szabad nyilvánitására hagyassék, — Rechberg indulatosan azt felelte, hogy a mely osztrák miniszter ily tanácsot adna urának, megérdemelné, hogy mint felségáruló (for high treason) büntettessék; Austria császárja soha sem fog a monarchicus elv szent jogának ily megsértésébe belenyugodni; az ily elvfeladásnak még a végromlást is elébe teszi (even destruction is preferable). (Lord Loftus A. — lord John Russellnek, decz. 2. 1859.)

Vannak nyilatkozatok, melyeket a történelem logicája be szokott iktatni a végzet könyvébe, hogy velük leszámoljon, midőn az idők betellenek.

vetségének biztositása mellett Velencze felszabaditása végett Austriával háborut koczkáztathasson.

Ily javult kilátásokkal léptünk át a viszontagságos 1859-ik évből 1860-ba.

Az ujév alkalmából *Klapka* tábornok levélben nyujtotta be Napoleon herczegnek a szokásos üdvkivánatot s ennek folytán a herczegtől a következő két levelet vette:

Napoleon (Jerôme) herczeg — Klapka tábornoknak.

1.

Palais Royal, Páris, január 3. 1860.

Kedves tábornok,

Vettem levelét decz. 30-ról. Az események a mi időnkben gyorsan haladnak. Én most többé nem hiszek a congressusban; de az ügyek azért nem fognak rosszabbul menni; ellenkezőleg: én eléggé meg vagyok elégedve, a mi annyit mond, hogy önnek is oka van elégedettnek lenni. Igen hasznos lesz önt látnom; tudni kell az eseményeket előkésziteni s előre látni; a multnak tapasztalásaiból hasznot kell vonni (doit profiter). Mikor jön Párisba? Vannak önnek biztos értesitései a felől, a mi Magyarországon történik? — Őszinte barátságomat Kossuth urnak; nagy rokonszenvvel és nagyrabecsüléssel vagyok iránta. Köszönöm, kedves tábornok jókivánatait. Jőjjön mihamarabb kezet szoritani velem.

Votre affectionné
Napoléon
(Jérôme).

2.

Páris, január 24. 1860.

Kedves tábornok,

Vettem 18-án irt levelét. Miként ön, ugy én is azt hiszem, hogy jobb lesz, ha Kossuth ur jelenben még nem jön Párisba. Azonban az nagyon fontos, hogy tudjuk, mi történik Magyarországon; tartsanak hát engem tudomásban s közöljenek ve-

lem minden részletet. Én nem hiszem, hogy a dolgok sokáig igy maradhassanak, tehát készen kell lenni, de semmit sem kell elhirtelenkedni (précipiter). Ha Austria ellen támadásra kerül a dolog, szükséges, hogy olasz- és magyarországi ellenségei mindannyian egyszerre üssenek reá s nem egymás-után. A teendő most ez: Angliában izgatni a közvéleményt, itt pedig Francziaországban minket értesitve tartani, de nem költeni fel semmi figyelmet (ne donner aucun éveil). Angliában minden a közvélemény által történik, nálunk ellenben minden felülről és titokban, mindaddig, mig a bomba elpattan. *)

Szolgáljon ez önöknek irányul. Ha ön barátjának izgatásai, népgyülései végett valami subsidiumra volna szüksége, értesitsen ön.

Fogadja stb. Votre affectionné

Napoléon

(Jérôme).

U. i. Közölheti ön levelemet Kossuth urral. Irja meg ön nekem az igazat arról, a mi Magyarországon történik, a nélkül, hogy magának illusiókat csinálna.

Napoleon herczeg e levelei az érdeklődés némi megujulására mutattak Magyarország iránt. S ez természetesnek látszott, mert nem lehetett tudni, vajjon a Tuilleriák politikájának legujabb fordulata nem fog-e összeütközésre vezetni Austriával? A bécsi kormány azon ünnepélyes kijelentéssel vett bucsut a congressus eszméjétől, hogy a leghatározottabban tiltakozik minden oly lépés ellen, mely a toscanai és modenai osztrák főherczeg fejedelmek restaurátiója ellen volna intézve s midőn az angol kormány megnyugtatást kivánt az iránt, hogy a trónvesztett fejedelmek visszahelyezését Austria nem fogja fegyverrel is keresztülvinni akarni: az osztrák külügyér kijelentette kereken, hogy el van

*) „Az epigrammok által mérsékelt kényuralom szomoru surrogatuma a közvélemény általi kormányzásnak“ — ezt irta azon időben a „Daily News“ a franczia rendszerről.

határozva cselekvési szabadságát teljes mértékben fentartani. A helyzet tehát, melyet ráadásul még a római kérdés is elmérgesitett, eléggé bizonytalan volt arra, hogy a franczia hatalom Magyarország iránt ujra egy kis érdeklődést mutasson. Érdekeink ismét találkozhattak.

Különben Napoleon herczeg kérdéseire mindenesetre felelni kellett s a felelet komoly megfontolást igényelt.

Épen ezen időben jött át Londonba *Komáromy György,* ki a szóban forgott Emlékirat ügyén kivül még azzal is meg volt bizva politikai barátaink által a hazában, hogy magát a külviszonyok s azokkal kapcsolatban kilátásaink felől tájékozza, minket a hazai állapotok felől hitelesen értesitsen s velünk a teendőket megbeszélje.

Komáromy akkoron a forradalmi pártnak egyik legbefolyásosabb tagja volt a hazában. »Legfőbb embereink egyike,« — mint *Jósika* magát kifejezte; s kiküldetése hozzánk őt annyi fontossággal ruházta fel, hogy őt ez időtől kezdve vagy három éven át a közügy szintoly önzéstelen, mint határozott bajnokának s viszonyaimban az otthoniakkal kapocsnak tekintettem. Később az »önzéstelenség« helyébe önző cselszövény lépett; de ennek történelme más lapra tartozik. A most fenforgó időszakra nézve *Komáromy* állása olyan volt, hogy midőn (nemeskéri) *Kiss Miklós* felszólitott, tudatnám vele, kikkel vagyok bizalmas összeköttetésben a hazában, miszerint tudja, hogy a házánál megforduló sok magyar közül kivel lehet tartózkodás nélkül szólani? — én azt válaszoltam, hogy a lehető visszaélés nem mi reánk, hanem az otthoniakra jár veszélylyel, tehát reájuk s nem én reám tartozik megválasztani, hogy

kiben bizzanak; ez kényes dolog, melyért én a felelősségnek még csak árnyékát sem akarom magamra vállalni; ők *Komáromy*-t küldték ki hozzánk, benne tehát biznak; én ehhez tartom magamat; mig az otthoniak másként nem rendelkeznek, csakis vele érintkezem közvetlenül s megbizható embernek csakis azt tekintem, ki magát a köztünk megbeszélt jelszó-váltással igazolja, hogy vagy tőle, vagy tudtával s megegyezésével jött hozzám. Én összpontositva kivánom tartani a viszonos összeköttetést annak kezeiben, kit erre az otthoniak maguk jelöltek ki, reá bizván azt, a mit neki izenek azokkal közleni, kikkel jónak látja.

Ily fontosságot tulajdonitván *Komáromy* személyének, szükségesnek tartottam társaimat az igazgatóságban: *Klapka* tábornok és *Teleki László* barátaimat megkérni, ránduljanak át Londonba, hogy az otthoniak küldöttjével együtt értekezhessünk s a teendők felől intézkedhessünk. Meg is tették az utat mindketten Londonba. Az értekezésről *Komáromy*-val nem találok más feljegyzést irataim közt, mint (nemeskéri) Kiss Miklóshoz irott egyik levelemben ezeket:

»Én nálunk, hol a forradalom nagy háboru, conspiratiókat sem nem kivánok, sem nem helyeslek. Haszontalan véráldozat volna, semmi más. Megválasztva, kiszemelve, elhelyezve kell lenni azon egyéniségeknek, kik körül a cselekvés órájában az erőcsoportosulás vidékenkint történni fog. Ezeknek névsora Komáromy által elénkbe terjesztetett — megrostáltuk, kiegészitettük, megerősitettük; de ezen tul titkos összeesküvéseket, sokáig titokban nem tartható szervezéseket, időelőtti, czéltalan, sőt káros életjátéknak tekintünk.«

E feljegyzésen kivül még találok irataim közt egy saját kezemmel irt promemoria-t, mely arra mutat,

hogy ez alkalommal a Napoleon herczegnek adandó feleletet is megállapitottuk. *Teleki L.* volt szives magára vállalni, hogy a herczeggel, nevünkben, szólani fog s irányul és sinór-mértékül ez értekezéshez magával vitte a promemoria-t, melynek tartalma itt következik:

Pro memoria
Teleki Lászlónak 1860. februárban Párisba meneteléhez.

Azt kérdi a herczeg, hogy miként áll Magyarország?

Ezen általános kérdésre általánosan azt felelhetjük hogy a magyar nemzet faj-, nyelv-, vallás-, osztály-különbség nélkül gyülöli az osztrák uralmat s ha oly alkalom nyilik, mely okszerü számitással a sikerre biztos kilátást nyujt, fel fogja azt arra használni, hogy felkeljen s magát ez uralom alul felszabaditsa.

E gyülölet s ez elhatározás annyira megyen, hogy ámbár szomszédsági s nemzetiségi viszonyok, a lengyel nemzet példája s az 1849-iki évnek emlékezete visszariasztólag hatnak a nemzet érzelmére: mégis nem vélemény, hanem a legkülönbözőbb kutfőkből meritett értesitések alapján tény gyanánt mondhatjuk, miként a nemzet még azon gondolattól sem riad vissza, hogy magát az orosznak is karjai közé vesse, ha más uton az osztráktól meg nem szabadulhatna. Mi igy vagyunk értesitve.

Mondhatjuk azt is, hogy e gyülölet nem hirtelen fellobbanás s mulékony indulat müve, hanem egyrészt háromszáz éves tapasztalásnak, másrészt az elviselhetlenné vált szenvedéseknek eredménye, s azért a hit, hogy az osztráknak sem szavában, sem esküjében bizni nem lehet, oly kiirthatatlan gyökeret vert a nemzet szivében, miszerint még ha szükségtől kényszeritve, az osztrák visszaadná is a nemzet alkotmányát, a nemzet nem biznék annak állandóságában, s az alkotmányos élet szabadabb mozgását arra fogná használni, hogy függetlenségének kivivására jobban és jobban felkészüljön.

És mégis határozottan ki kell mondanunk, hogy ámbár a nemzet ugy szólván kivétel nélkül igy van lelkesedve, ámbár saját erejének oly önérzetével bir, miszerint tudja,

hogy ha nemzeti erejét kifejteni és szervezni módja leend, akkor az osztrák minden hatalmával győzelmesen képes egyedül is szembeszállani, mégis várni, türni, szenvedni fog, s nem fog felkelni, ha csak az alkalmat olyannak nem látja, hogy a siker kilátása okszerü bizonyosságot nyujt.

És ez igen természetes is, mert ámbár a magyar nemzet annyira győzelmesen visszaverte az ellene intézett támadást 1849-ben, hogy az osztrák fejedelem egész Európa előtt kénytelen volt nyiltan bevallani, miként maga erejével Magyarországot nem képes meghóditani, — mégis hiában küzdöttünk, hiában győztünk, mert a már kivivott győzelmet idegen erőszak kiragadta kezeinkből, s mind a franczia, mind az angol kormány megengedte, hogy saját vérünkkel, minden idegen segitség nélkül, megvásárlott győzelmeink gyümölcse tőlünk elraboltassék.

A nemzet tehát biztos kilátást vár, s nem fogja magát annak kitenni, hogy ismét hiában harczoljon, hiában győzzön, s hogy szivvérén vásárlandó győzelmének gyümölcse akár külavatkozások által, akár a szövetségesei részéről, nélküle s az ő rovására kötendő béke által, akár pedig congressusok s diplomatiai mesterkedések utján tőle ismét elraboltassék.

A herczeg általános kérdésére tehát csak általánosságban lehet felelni, s igy sem a kérdésnek, sem a feleletnek nincs gyakorlati értéke.

Az, hogy a magyar nemzet fel fog-e kelni vagy sem — attól függ, ha nyilik-e oly alkalom vagy sem, mely a magyar nemzet véleményében a sikerre biztos kilátást igér? Ennélfogva a herczeg kérdésére gyakorlati szempontból csak viszont kérdéssel felelhetünk. S kérdésünk az: mi czélja, mi terve van a császárnak Austriára nézve? mit szándékozik a császár tenni? el van-e határozva vagy nem Austriát elsőrendü hatalmi állásában végkép megtörni? s ha el van határozva, minő eszközökhöz kiván e végett nyulni?

Ha ezt tudjuk, meg fogjuk mondhatni: mire számithat a magyar nemzet részéről; ha nem: nem; mert ha nem tudjuk, hogy mi a czél és szándok, akkor nincs alap, melyen akár mi magunk, akár pedig nemzetünk otthon, véleményt képezhessünk arra nézve, vajjon olyanok-e a körülmények, hogy józan számitással fegyvert foghassunk?

Mi nem akarunk bizalmat erőszakolni, ha sem hazánk érdekében, sem személyes becsületességünkben, sem a mult olasz hadjárat folytán önfeláldozásunkkal tanusitott discretiónkban nem talál a császár elég okot arra, hogy bizalmával megtiszteljen; de ha nem bizik bennünk, ugy természetesen vége van a viszonynak köztünk, ha pedig bizalmára méltat ugy kérnünk kell: adjon nekünk alapot, melyről czéljai kivitelében, ha azok hazánk érdekeivel összhangzanak, sikeres szolgálatot tehessünk, — különben sötétben tapogatózva, sem az iránt nem tájékoztathatjuk, hogy nemzetünk mit fog tenni sem arra, hogy azt tegye, mit a császár ohajt, sikerrel elő nem készithetjük.

Ha, a mi nem valószinü, azt találnák felelni, hogy a császár alkalmat fog keresni az osztrákkal háboruba keveredni, legyen az olasz, legyen a keleti kérdés, legyen kapcsolatban a két kérdés alapján, s hogy ez alkalom esetén az osztrákot olasz földön kivül is meg fogja támadni: ez esetben biztosan igérhetjük, hogy az első franczia zászló láttára a magyar nemzet fel fog kelni, mint egyetlen férfiu, s az erő számát, melyet hadirendbe állitand, csak a rendelkezésére bocsátandó fegyverek száma fogja meghatározni.

Ha azt mondanák, hogy a császár maga nem kezd ugyan háborut, hanem Victor Emánuel király fogja (az ő megegyezésével) Velencze végett az osztrákot megtámadni, s a császár őt biztositandja, hogy külavatkozást a köztük folyó harczba nem enged: ezen esetben tudnunk kell, hogy minő segedelemre számithatunk? Ha ezt tudjuk, kérdést teszünk otthon (utaink reá elő vannak készitve) s igen rövid idő alatt nem vélemény, hanem positiv tény gyanánt fogjuk megmondani: mire lehet a magyar nemzet részéről számitani?

Ha pedig, a mi leghihetőbb, azt felelnék, miként a császár ohajtja ugyan, hogy ugy Olasz-, mint Magyarország is az osztrák uralma alól felszabaduljon, de vajjon ezen felszabaditást fegyveres erővel munkába veheti-e, arról még most bizonyost nem mondhat, mert az európai conjuncturáktól függ, — ezen esetre válaszunk ez:

Ha ez lehetséges, ugy érdekében van a császárnak, nekünk az előkészületeket kezünkre adni, miszerint ha az ohaj-

tott eshetőség be talál következni, ne legyen az előkészületek hiánya által kizárva az, hogy nemzetünk a kellő perczben hathatósan felléphessen.

Ezen előkészületek szükségei következők:

1. Az országban benn a hangulat a lehető legjobb, de ezen hangulatnak gyakorlati felhasználása némi szervezést, a tényleges elemnek csoportositását, s azon egyéniségeknek, kik arra vannak kiszemelve, hogy a cselekvésre, a mikor kellend, lökést adjanak, a kellő pontokra való elhelyezését kivánja. Erre pénz kell. Pénzt az országban gyüjteni akarni annyit tenne, mint a legjobb elemeket egynehány nyomorult forint miatt személyes veszélynek kitenni. (Történt egyszer ily kisérlet, s következményei irtózatosak voltak. Nem szabad ezt ujra koczkáztatni.) Az ebbeli előkészületekre szükséges legalább 100.000 frank.

2. A dunai fejedelemségek (Szerbia, Románia) azon helyek, hol (ha a császár pártfogása által az ottani kormányokkal való viszonyainkban gyámolittatunk) néhány zászlóaljnyi rendes erőt részint az ottan tartózkodó magyarok közt, részint a vasuti előmunkálatok, az aldunai gőzhajózással összekötött iparvállalatok, s a maidenbecki bányamunkák által nyujtott alkalmazás utján hazulról kivonandó magyarokból előkészithetünk, — mely erőnek annak idejében a hon földére vezetése leendne mind jel az általános felkelésre, mind gyülekezőponti támasz a felkelőknek.

Ezen előkészület alkalmas egyéneknek kivánja a helyszinén leendő elhelyezését; ezeknek utazási költségei, négyöt havi ellátása, s a müködésük sikerére megkivántató kiadások fedezendők. E pontra nélkülözhetlennek számitunk 150.000 frankot.

3. Aházával létesitendő közlekedéseink, a magyar ezredekkel való összeköttetések megkisértése, titkos küldetések az osztrák birodalom különféle részeibe, a dunai fejedelemségekkel összeköttetéseinket közvetitő ügynökségek, s a körülmények által megkivántatandó rögtönös missiók fedezésére szükséges vagy 75.000 frank.

Összesen 325.000 frank.

Ezek a sürgős előleges költségek, melyeknek fedezésére magunk erejével képtelenek vagyunk.

Tekintetbe kell azt is vennünk, hogy ha csakugyan ugy alakulnak a körülmények, hogy nemzetünk magát harczra fogja hivatva érezni, több millióra menendő költségek adandják elő magukat, mielőtt az ország pénzforrásaival rendelkezhetnénk. Ezt, ha már benn leszünk, legnagyobb részben papirpénz kibocsátása által födözhetőnek véljük. Erre el kell készülnünk. A gépek, eszközök, papir, s vagy öt millió frank névértékü aprópénzjegy elkészitése nyolczszáz font sterlinget s három hónapi időt kiván.

4. Ha tehát előkészületünk kivántatik, ezt tanácsos azonnal megrendelni; kivántatik reá foglalóul a gyárnoknak ötvenezer frank s biztositás, hogy három hónap mulva a hátralevő százötvenezer frank kifizettetik.

Azonban még mielőtt arra kerülne a dolog, hogy saját pénzjegyeinket használhatjuk: szükség leszen az országba, a mozgalom kezdeményezésére, folyópénzben mintegy fél millió frankot küldenünk, a dunai fejedelemségekben előkészitendő erőnek mozgósitása pedig (felszereléssel, élelemmel, fizetéssel, fegyverzeten kivül) legalább is másfél millió frankot igényel. Ugy, hogy a mozgalom megkezdése esetére biztositva kellene lennünk legalább is két millió franknyi segélyről, most pedig rögtön az 1., 2., 3. és 4. pontbeli költségek fedezésére háromszázhetvenötezer frank igényeltetik.

Ezeken kivül a következőket kell oly előkészületeknek nyilatkoztatnunk, melyek még a lehető legjobb esetben is nélkülözhetlenek:

1. Formaszerü biztositás az iránt, hogy ellenünk sem orosz, sem porosz, sem német szövetségi részről avatkozás vagy nem szándékoltatik, vagy nem fog megengedtetni.

2. Fegyver- s lőszer-segély mintegy százezer emberre, s annak Couza herczeg s a szerb kormány által egyetértésünkkel közel a határhoz kijelölendő tárhelyekre elszállitása.

3. Értesitése Couza herczegnek s a szerb kormánynak, hogy a császár gyámolitásunkat kivánja, s bizalmas utasitás az illető consuloknak, hogy minket támogassanak.

4. Értesitése a piemonti kormánynak, hogy a császár megegyezését adja a velünk való tettleges szövetséghez.

A herczeg azon kivánságát illetőleg, hogy itt Angliában valami izgatás történjék: kijelentjük, hogy erre semminemü

költségfedezés nem kivántatik, hanem a mi kivántatik, az, hogy tudjuk, mi a czél, mi a szándék, miszerint meg tudjuk itélni, van-e a hazának érdekével egyezőleg az agitatiónak oly tere, mely ezen gyakorlati hajlamu nemzetnél a sikerre kilátást nyujthat.

Előre látható, miként a herczeg szóba fogja hozni, hogy miként állunk, s mi szándokkal vagyunk a nemzetiségi kérdésben?

Feleletünk a következő:

A nemzetiségi kérdésnek minden népfaj teljes kielégitésével eszközlendő megoldását minden magyar elhatározott akarattal ohajtja.

Például szolgálhat e részben a jövendő politikai szervezésnek azon terve, melyet Kossuth Lajos még 1851-ben, tehát a jelen körülmények befolyásától egészen függetlenül kidolgozott, s mely Irányi Dániel és Chassin Ch. L. »Histoire politique de la Révolution de Hongrie 1847—1849« czim munkája I. kötete végén olvasható.

E terv az ország jövő politikai organisatióját egyenesen a nemzetiségi igényeknek jogegyenlőség alapján való kielégitésére fekteti, oly módon, hogy minden népfaj nemcsak megóva találja nemzetiségi érdekeit, hanem azoknak lehető legszabadabb kifejlődésük is biztositva legyen ugy a társas viszonyokban s a sérthetlen személyes és családi jogok körében, mint a politikai organismus minden fokozatain keresztül a községtől kezdve fel az államkormányig.

Nincs állam a világon, mely a nemzetiségi igényeknek akár hasonló kielégitést nyujtana, akár hasonló politikai nyomatékot adna.

Ezen terv a szervezkedési mechanismus egyes részleteire nézve szenvedhet módositást, s azokra nézve különbözhetnek a vélemények, de az alapelv iránt, hogy t. i. az ország politikai szervezetét a nemzetiségi igényeknek egyenlő jog, egyenlő szabadság, egyenlő pártolás alapján való kielégitésére kell fektetni, — nincs véleménykülönbség.

Hogy ez a magyar nemzetnek közvéleménye, annak többrendbeli bizonyitványait birjuk. Nevezet szerint:

1. A nemzetiségek egyenjogusitása nem valamely uj elv, nem valamely uj concessió, melyet még csak most kellene a magyar nemzettel elfogadtatni. El volt már az fogadva 1848-ban; azon az alapon léptek életbe az 1847—48-iki pozsonyi országgyülésen törvénybe igtatott alapreformok, s ha azoknak hasonló alapu folyományai nem vitettek akkoron az intézvények minden fokozatain keresztül, ennek oka csak az, hogy a régi kiváltságos országgyülés helyébe a faj-, nyelv-, valláskülönbség nélküli népképviselet hozatván be, az igazság azt hozta magával, hogy a további reformok lánczolata s közöttük a megyék s községek rendezése, a nevelésügy, társadalmi viszonyok stb. a népképviselet alapján választandott törvényhozásnak adassanak át.

2. A csakhamar bekövetkezett háboru meg nem engedte ugyan, hogy ezen, már 1848-iki juliusban összehivott népképviseleti törvényhozás, az emlitett reformok következetes kiegészitését egész terjedelmében munkába vegye, mindamellett a harcz által felizgatott indulatok hevében is, annyira hű maradt a magyar nemzet a jogegyenlőség elvéhez nemzetiségi tekintetben is, hogy az 1849-iki szegedi országgyülésen oly törvényeket hozott, melyek a nemzetiségi kérdésnek a lehető legszabadabb elvü alapon kiegyenlitése iránti óhajtását fényesen bizonyitják.

3. Hogy ezen szándok s óhajtás azóta nemcsak nem csökkent, sőt még erősödött, mutatja azon szoros egység s benső barátság, mely a Magyarország, Erdély, Horvátország s a Vojvodina külömböző népességei között naponkint erősödve uralkodik. Végre

4. A fentebb emlitett szervezési terv több év előtt megküldetett Magyarországba, Erdélybe, Horvátországba s a Vojvodinába, sőt Belgrádban a szerb nemzet vezéreivel is közöltetett, s mindenütt a legnagyobb elégedéssel fogadtatott.

Midőn tehát a magyar nemzeti igazgatóság ama szervezési javaslat alapelvének, mely a nemzetiségek egyenjogusitásából áll, a magyar nemzet általi elfogadtatására minden befolyását felhasználni ajánlkozik, teszi azt a fentebbi adatok nyomán azon meggyőződéssel, hogy ez ajánlkozása a magyar nemzet közakaratával találkozik.

London, február 1860. Kossuth.

Teleki eljárt megbizatásában. Leveleiből, melyekben beszélgetései felől Napoleon herczeggel jelentést tett (s melyek szaggatottságuk által, nagyon zilált lelki állapotról tesznek bizonyságot) a következőket közölnöm elég leszen:

Páris, febr. 15. 1860.

Ma szóltam a herczeggel. Ugy találtam őt, a mint előre képzeltem. Nem vagyok megelégedve.

Ugy beszélt, mintha a mi alkotmányunk visszaállitása volna az ő kivánságainak fő czélja. Mindig azzal faggatott, hogy mi móddal fogja országunk e téren a küzdelmet folytatni, minthogy sem szabad sajtónk, sem társulási szabadságunk, sem semmi intézvényünk nincs, a mi a tanácskozást megengedné s minek védpaizsa alatt a vitát folytathatnók. S midőn én aztán a mi terünkre akartam a beszélgetést átvinni, mondva és bizonyitgatva, hogy az otthoniak mindamellett is, hogy kénytelenek helyzetüknél fogva a törvényes teren küzdeni, általánosan az elszakadást óhajtjak s ezt munkába is veendik, mihelyt arra kellő alkalom nyilik, — ő többnyire mindig azzal szakasztott félbe, hogy de sőt inkább ő is ezt a legalis tért ajánlja, mint jelenleg egyedül lehetőt és üdvöst.

Meglesz talán, szerinte, a külföldi bonyodalom, mely nekünk kellő alkalmat szolgáltatand az elválásra, de ki tudja: mikor? Talán pár év mulva. Arra szerinte nem is lehet gondolni, hogy Piemont maga egyedül megtámadja Austriát, mert arra nem elég erős mindamellett is, hogy most annyival nagyobb, mint volt az előtt. A legalis téren való működésre, ugy vettem észre, hogy pénzbeli segedelemre is hajlandók. Sőt mikor előrebocsátva, hogy a csupán törvényes téren folytatandó küzdelemre mi nem óhajtunk semmi segedelmet, hanem inkább csak arra, hogy előleges készületek történhessenek részünkről a végett, miszerint majd mikor kenyértörésre kerül a dolog, készen legyünk, — a mi költségvetésünkkel állottam elő s hozzátettem azt is, hogy mikor majd igazán elérkezik a kenyértörés ideje, akkor sokkal több kellend: a herczeg mindezektől teljességgel nem ijedt meg, a dolgot olyannak tekintette, a miről beszélni lehet, azonban mindig visszavitte a dolgot a legalis téren való küzdelemből következhető bonyo-

dalmakra, ha t. i. az osztrák a mi tüntetéseink megakadályozására fegyveres erőt használna.

A mondottakból már láthatod, hogy olynemü biztositékokról, minőket kivánunk, szó sem lehet. Értekezésünk, a mint előre láttam, azzal végződött, hogy jegyzéket kért tőlem az előadottak felől. Igyekeztem a dolgot az által parirozni, hogy kértem: tétetné föl azon pontokat, mikre választ kiván — és mi válaszolni fogunk. Mire az volt felelete, hogy ő ez ügyben semmit sem irhat, hanem irjak én. Erre én azt mondtam, hogy azon tér, melyen ez értekezésünk folyt, oly különböző attól, a mi felett m i értekeződtünk, miszerint én a ti megegyezéstek nélkül nem merem a kivánt jegyzéket megirni. Ezt ő természetesnek találta. Kérlek tehát, tudasd velem véleményedet. Azon benyomás alatt vagyok, hogy itt csakugyan nem tudják, mit akarnak.

Holnapután még ujra szólok a herczeggel, de nekem mostanra nincs reményem. — — —

(Aláirva) Teleki László.

Páris, február 19. 1860.

— — — —

A benyomás, melyet beszélgetésünk reám tett, a következő:

Érdekli őket a mi mozgalmunk, de nem igen biznak annak tartósságában. Szeretik, hogy legyen küzdelem, de félnek a kitöréstől. Oda magyarázandó az a sokszor ismételt tanács, hogy csak istenért, a törvényes, alkotmányos téren maradjanak az otthoniak s onnan semmiképen se hagyják magukat kizavartatni. Szeretnék, hogy tartson e küzdelem mentül tovább. A háboru nem imminens, de bonyodalom van tömérdek; a mi mozgalmunk mindenesetre jó mint eszköz Austria tekintélyének meggyöngitésére Európában. Igy aztán mind diplomatiai téren, mind különben is, ha ennek szüksége be találna következni, könnyebben bánhatni Austriával. A gyönge, bármit tegyen is, mindinkább elszigeteli magát. Hanem azt szomoritó volt látnom, hogy mennyire nincs még

csak eszméjük sem arról, hogy a fenforgó bonyodalmak hova fognak vezetni. Azzal biztatják magukat, hogy a mostani quasi békés, quasi harczias állapot még pár évig is eltarthat, a mig kitörésre vezethetne Európában.

Arra, hogy Olaszország támadja meg Austriát, nem is gondolnak; ez nem ugy áll előttük, mint lehetőség. De arról nem bizonyosak, hogy Austria nem támad, ha teheti. Ennek szeretnék elejét venni, mert félnek minden háborutól. Ez annak kulcsa, hogy miért szeretik Magyarországot izgalomban tudni s óhajtanák izgalomban tartani; mert Magyarország nyugtalansága feszélyezőleg hat Austriára. De azt nem szeretnék, ha kitörésre kerülne a dolog; mert az kivülre is kihathatna. Innen az az örökös refrain, hogy a legalis téren kell maradni. Azonban, ha a tüntetések szaporodnak s a mozgalom olyan fenyegető mérveket ölt, hogy Austria vagy nyilt erőszakhoz nyul, vagy ismét bujtogatásokhoz folyamodik a magyarok ellen: eléggé rokonszenveznek Magyarországgal, miszerint óhajtsák, hogy el ne tiportassunk. Ezen eventualitás szempontjából helyeselnék az előkészülést s ugy láttam, hogy erre segélyt is hajlandók lesznek adni.

E tekintetben jónak látnám, ha Klapka is átjönne; ő bizalmasabb lábon áll a herczeggel, ki őt igazán kedveli, mig velem csak udvarias. A rokonszenv, melylyel Magyarország iránt viseltetnek, nem puszta érzelgés; ez itt nincs szokásban; politikai alapja van: az érdektalálkozás, melyet a »kis jezsuitá«-hoz irott utolsó leveledben oly erős érvekkel kimutattál. — Szerencsés gondolat volt nézeteid megismertetésére ezen utat választani; ezt Pietri-től tudom, kit meglátogattam. Ő nagy magasztalással szólott leveleidről s emlitette, hogy azokat mind, az utolsót egész kiterjedésben, a császár elébe terjesztette, ki azokat nagy figyelemmel olvasta és anynyit mondott: »sok igaz van abban, a mit Kossuth mond.« Tehát a felől biztosak lehetünk, hogy leveleid rendeltetésük helyére csakugyan eljutottak. Én utolsó leveled másolatját második találkozásunkkor a herczegnek is bemutattam, ki azt azonnal szintugy nagy figyelemmel olvasta el s annyit mondott, hogy nem felejtendi el tartalmát.

A jegyzék-irást, kivánságtok szerint, mely az enyémmel megegyezett, kikerültem.

Jól váltunk el. Nézetem az, hogy jó volt ez az érintkezés. Most rögtön ugyan nem várhatunk sok eredményt, de nincs okunk azt mondani az otthoniaknak, hogy innen semmit ne várjanak. — — — —

(Aláirva) Teleki László.

*

Még márczius 2-án is irt Párisból, (mielőtt Montpellierbe elutaznék). Akkor már *Klapka* is Párisban volt s szintén értekezett a herczeggel. Ugy látta *Teleki,* hogy a conjuncturák napról-napra bonyolódnak s bizonyos kipkedés-kapkodás áll be a nézetekben. — *Klapká*-nak már határozottan azt mondotta a herczeg, hogy jól teszszük, ha készülünk, mert az osztrák sokáig igy nem maradhat, sőt még azt a tanácsot is adta neki, hogy gondoskodnánk fegyver-depôt-ról és ugyan hol? — Angliában!! — — »Értse, a ki tudja« — jegyzé meg *Teleki.* Megkérte *Klapká*-t, hogy tegyen még kisérletet, de maradjon azon alapon, melyen egymás közt megegyeztünk s e végett ujra elolvastatta vele a promemoria-t, melyet *Teleki* utasitáskép magával vitt.

Tudósitott egyszersmind arról is, hogy kapott hirt *Komáromy*-tól Brüsselből márcz. 1-ről. Épen induló félben volt. *Teleki* megirta neki, hogy sok a remény, de biztosságot még nem adnak; hogy ő, a conjuncturákból itélve kikerülhetlennek hiszi a háborut, ámbár ez iránt igéretet nem nyertünk. *Komáromy* meg van nyugtatva. Meg fogja nyugtatni az otthoniakat, béketürésre inteni, arra, hogy a passiv ellentállás terén ne csüggedjenek, de azt semmi áron ne hagyják el, a mig ez iránt tőlünk izenetet nem veendnek. — Az adómegtagadást lehetőnek véli, sőt a legkivihetőbb eszközök egyikének tartja. Egyébiránt a Londonban megállapitott kérdésekre felelni fog mindenekelőtt.

Ez utóbbi pontot illetőleg, ugy látom a levelezésekből, hogy *Komáromy* magára vállalta magát biztosan tájékozni a közérzület felől s nekünk a következő öt kérdésre határozott választ küldeni.

1. Kész-e a nemzet tömegestől felkelni, ha az osztrák háboruba kerül a francziával s mi franczia sereggel megyünk haza ugy, miként 1859-ben terveztük.

2. Kész-e a nemzet felkelni nem franczia, hanem olasz hasonló segitség esetén?

3. Felkelne-e, ha csak Oláhországban szervezendő saját erőnkkel kezdenők meg a harczot?

4. Hátha csak pénz- s fegyver-segitséget s külinterventió elleni biztositást nyujthatnánk?

5. Lehetséges-e, hogy a magyar az osztrák házzal valaha kibéküljön?

1860. april első hetében a következő választ vettük az e czélból előre megállapitott biztos uton:

Az 1. és 2. kérdésre felelet: igen, határozottan mindenki.

A 3. és 4. kérdésre felelet: egység nem lesz, mint a két első esetben, de nagy párt igen, visszatartható akkor sem lesz.

Az 5. pontra: soha! de soha!! semmi áron!!!

Igy látták akkor otthon a dolgokat. — — »isa por és hamu vagmuk.«

*

Klapka tábornok sem találta a helyzetet nagyon biztatónak Párisban. Márcz. 4-én kelt levelében arról tudósitott, miként mindabból, mit a herczeg neki mondott, azt vette ki, hogy óhajtásuk maguknak mindenáron egy becsületes visszavonulást biztositani s a háboruba keveredést kerülni. A herczeg ugyan sokat beszélt annak szükségéről, hogy készüljünk, fegyver-

kezzünk stb. és nagyon vigyázott, hogy ne bocsásson el egészen reménytelenül, de tisztán látszott, hogy ebben sem komoly szándok, sem horderő nincs s csak arra van számitva, hogy a helyzetet kedvezőbb szinben tüntesse fel, mint a minő.

Ennek tulajdonitható, hogy a herczeg *Klapka* tábornoktól is jegyzéket kért. Ez már bevett szokás a diplomatáknál. Ha nem akarnak cselekedni, hát »nottát« kérnek. *Klapka* nem vélte ezt megtagadhatni s márczius 8-án beadta emlékiratát, mit azon megjegyzéssel adott tudtomra, hogy annak szerkesztésénél magát szorosan promemoria-mhoz s legközelebbi maguktartására nézve *Teleki*-hez irott s hozzá nyitva küldött levelemhez tartotta, melylyel tökéletesen egyetért *) — s szóval azt is tudtára adta a herczegnek, hogy addig, mig az igazgatóság ujra összejöhet, az ügyek vezetése kirekesztőleg az én kezemben lesz.

Klapka emlékirata ekként szólt:

Páris, márczius 8. 1860.

Monseigneur,

Van szerencsém kivánságához képest Magyarországot illetőleg a következőket előterjeszteni:

A dolgok jelenlegi bizonytalan helyzetében barátaim s én azon meggyőződésre jutottunk, hogy nem szabad hazánknak semmi oly biztatásokat adnunk, melyek hamis reményeket ébreszthetnének, — hanem a nemzetre kell biznunk, hogy magatartása felől határozzon. A mi minket illet, nekünk három kötelességet kell teljesitenünk.

1. Értekezésben lenni (consulter) az országgal, tudni, hogy mik azon feltételek és biztositékok, melyeket igénybe venne egy oly felkelés esetére, melynek csak sajáterejére kellene támaszkodni s ez esetben iparkodni azokat számára megszerezni.

*) Ez a levél nincs meg.

2. Mindent elkövetni, hogy oly összeütközéseknek elejét vegyük, melyek időelötti elhamarkodott felkelést idézhetnének elő, de ha a harcz kiütne, annak veszélyeiben személyesen megosztozni.

3. Semmi olyast nem tenni a külföldön, a miből a nemzet azon feltevéshez juthatna, hogy bizonyos események közel állanak, melyek felől pedig nekünk magunknak nincsen bizonyosságunk; nem adni okot illusiorius hiedelmekre, melyek a nemzetet veszélyes kisérletekre buzdithatnák, miket e hiedelem nélkül ki lehetett volna kerülni.

Ebből az következik, hogy ha a háboru Austriával nem imminens, nekünk nem lehet feladatunk segély kilátásával vagy küldésével forradalmi propagandára nógatni a nemzetet; ez veszélyes játék volna, komoly czél nélkül, mely csak a hóhérnak adhatna munkát.

Azonban azt nem lehet tagadni, hogy ha bizonytalan is a háboru, de mindig előfordulhat oly körülmények összevágása folytán, melyek egy magyar mozgalom kitörését is alkalomszerüvé tehetik. Az kétségtelen, hogy ily esetben a nemzet hasznára forditaná az alkalmat, ha mi itt külföldön oly helyzetben lehetnénk, hogy a nemzetet az alkalmas perczben a harczhoz szükséges eszközökkel elláthassuk.

Nehogy tehát készületlenség miatt valamely kivételes gondviselésszerü alkalom haszon nélkül sikamoljék el, mi hálával fogadnánk, ha fenséged nekünk a szükséges segédeszközök beszerzését megkönnyiteni méltóztatnék.

E segédeszközök, a mint fenséged tudja, a hadiszerek s pénz némely mulaszthatlan költségek fedezésére.

A szükséges hadiszerek ezek lennének: huszonöt—harminezezer puska, tiz—tizenötezer kard és pisztoly a lovasság számára s nehány üteg vont csövü három fontos vas ágyu, ha lehetséges: Withworth-féle. Ezen ágyuk, melyek 80 kilo suly mellett négy—öt ezernyi méter lőtávval is birnak, nekünk igen nagy előnyt adnának, azonkivül számos vashámorainkban könnyen is utánozhatók. — A fegyvereknek természetesen elegendő lövőszerrel kell ellháttatniok.

E hadiszerek letározására Genua vagy Szardinia valamely pontja látszik legalkalmasabbnak, miszerint onnan annak idején a Dunára szállittassanak.

(A mi a pénzt illeti, erre nézve Klapka emlékirata azon pontokat vette ki a promemoriából, melyek ügynökeink előkészitő működésére Szerbiában s a dunai fejedelemségekben — melyeket Klapka hadműködési alapunknak nevezett — és a bankóprésre vonatkoznak.)

Ennyiből állanak jelenben nézeteink, melyeket teljes bizalommal bocsátok herczegséged itélete alá.

Fogadja stb.

(Aláirva) Klapka.

*

Én teljességgel nem voltam barátja az ily jegyzékbeadásoknak, midőn a kivánságok nem komoly alku tárgyai. Azon nézetben voltam, hogy ha tenni akarnának Párisban: nemcsak nem kivánnának irást, de sőt azt kivánnák, hogy ne irjunk. E nézetet kifejezve találom *Klapka* tábornokhoz irott egyik levelemben; de minthogy megtörtént, azt is kijelentettem, miként jegyzékének politikai tartalmával teljesen egyetértek, hanem azt gondolom, hogy most már nem kell a dolgot tovább feszegetnünk. Becsületünk rövidsége nélkül legfölebb még csak annyit tehetünk, hogy utasitom párisi képviselőnket, (nemeskéri) *Kiss Miklós* ezredest, hogy pár hetet várva, tegyen kérdést a herczegnél: mi mondani valójuk van *Klapka* jegyzékére?

Kiss ezredes, a mint utasitva volt, kérdést tett a herczegnél, ki régi óhajtásának vallotta, hogy a magyar emigrácziónak fegyverraktára legyen — — Corsicaban! Most, hogy az események rohamlanak (ez a középolaszországi annexióra vonatkozott, melyet *Cavour* gróf alig két hónappal hivatalba-visszalépése után végrehajtott), a herczeg sürgősnek tartja, hogy a huszonötezer fegyverünk meglegyen s le is legyen számunkra tárolva valamely — — corsicai kikötőben! Még nem volt jó alkalma erről a császárral szólani, de megteszi

a legelső alkalommal s a siker felől legkevesebb kétsége sincs.

Üres beszéd volt. A mint előre láthattuk s láttuk is: a siker szépen elmaradt.

Kulcsot nyujtanak e sikertelenség megértéséhez *Thouvenel* miniszternek párisi képviselőnkhöz: *Kiss Miklós* ezredeshez intézett következő bizalmas szavai:

»Ne bizzanak önök a herczeg igéreteibe (ne vous fiez pas). Ő semmit sem tud arról, a mi most a politikában történik. A császár igen nagy jóakarattal viseltetik iránta, az kétségtelen dolog, de most semmit sem mond neki, sem terveiről, sem tetteiről. Egyáltalában semmit. (*Kiss Miklós* jelentése *Kossuth*-hoz, máj. 6. 1860.)

Ily holdfogyatkozások gyakran előfordultak a herczeg életében, de huzamos ideig alig tartottak valaha. Ez alkalommal sem.

IV.

Érintkezés Thouvenel külügyminiszterrel.

El levén ejtve azon eszme, hogy Olaszország ügyei congressuson intéztessenek el, *Walewski* gróf külügyminisztersége anachronismussá vált. Napoleon császárnak már most oly miniszterre volt szüksége, kinek előzményei nincsenek ellentétben a hires röpiratban jelzett politikai iránynyal. *Walewski* egész multjával ezen iránynak megtestesült ellentéte volt. Elbocsáttatott. *Thouvenel* lett utódjává kinevezve.

Mi csak örvendhettünk e változásnak. *Walewski* annyira osztrák-barát volt, hogy őt a császár még csak be sem avatta az olasz háboru alkalmával köztünk fenforgott viszonyba. *Thouvenel* a népek szabadságának kedvező nézeteiről volt ismeretes s a mi több: ő (mint

már emlitettem) *Kiss Miklós* ezredessel a legbizalmasabb baráti viszonyban állott. E viszony bensőségének jellemzésére elég lesz annyit felhoznom, hogy *Kiss Miklós* birtoka (Chateau St. Ange) a fontainebleau-i császári várlak szomszédságában levén, midőn a császár Fontainebleau-ban időzött s *Thouvenel*-t magához rendelte, ez nem a császári várba, hanem *Kiss* ezredeshez szállott, nála fogalmazta sürgönyeit, tőle kocsizott át a császárhoz s dolgát végezve, hozzá visszament éjszakára. Egy alkalommal még az is megtörtént, hogy *Thouvenel*, szórakozottságból, egy sürgönyét Chateau St. Ange-ból keltezte s midőn fogalmazását a császárnak bemutatta, ez nevetve azt mondá neki: »Gondolja ön, hogy jó lesz, ha sürgönyünket a conspiratorok e menhelyéből (repaire des conspirateurs) keltezzük.«

Nem akadt fel miniszterének e barátságos viszonyán. Napoleon császár nem volt ugyan az az ember, kinek határozataira akármely miniszter is nagy befolyással lehetett volna s ezt tudva, én a fenforgott körülmények közt távolról sem áltattam magam azon reménynyel, hogy a császár a magyar függetlenség ügyének felkarolására hajlandóvá tétethetik, hanem a mi reményeink valósulása az európai helyzetnek, különösen az olasz vagy keleti kérdésnek fordulatai által volt feltételezve s reánk nézve mindenesetre előnyös volt az, hogy a franczia külpolitikának hivatalos tolmácsolása oly miniszter kezeibe jutott, à ki, midőn a császár iránya akármely kérdésben is ügyünkre kedvező visszahatást gyakorolhatott, ezen irányt nemcsak akadályozni s paralyzálni nem (mint *Walewski* tevé), de sőt érvényesiteni, fejleszteni volt hajlandó. Aztán *Walewski* ajtaja előttünk mindig zárva, a *Thouvenel*-é ellenben *Kiss Miklós* utján mindig nyitva volt. Egy franczia

külügyérnek pedig a nélkül, hogy az állásához kötött óvatosságnak derogálna, sok olyan mellékes szivesség volt hatalmában, mely reánk nézve kisebb-nagyobb fontossággal birt s hálával emlitem, hogy a mi ilynemü szivességét *Kiss Miklós* ezredes közbenjárásával igénybe vettünk, azt *Thouvenel* nemcsak soha meg nem tagadta, de sőt a legnagyobb előzékenységgel módot keresett teljesiteni s az előfordult akadályokat utunkból elháritani.

Igy pl. 1860. nyárszakán családommal a continensre kivánván utazni, szabad járás-kelés biztositására s tetszés szerinti tartózkodás szabadságára volt szükségem Francziaországban. Az utlevél iránt nehézséget csinált a franczia követségnél a szokásos »slendrian«. *Thouvenel* kérdést tett a császárnál, van-e valami kifogása, hogy azon időben Francziaországba menjek? A császárnak legkisebb ellenvetése sem volt, csupán anynyit mondott, hogy jobb szeretné, ha angol vagy amerikai vagy szárd utlevelet vennék s azt a franczia követségnél láttamoztatnám; mert ha franczia utlevéllel megyek át Francziaországba, a németeken Austriával együtt — — — — — (olyasmi történhetnék, a miről a francziák azt szokták mondani, hogy »nem rózsaszagu« — ça ne sent pas la rose), mert senki sem veri ki fejükből, hogy a császár kivánatára s politikai czélból megyek Párisba s hogy utam háboru előjele.« — Szórul-szóra·ekként beszélte el *Kiss Miklós*-nak a dolgot *Thouvenel* s nemcsak intézkedett az utlevél felől, de még arra is figyelmeztetett, hogy jó lesz, ha elutazásom idejét pár nappal előbb tudtára adatom, miszerint a belügyminisztert a kellő rendelkezésekre felszólithassa, nehogy a tulbuzgó, vagy nem eléggé értelmes rendőrügynökök részéről a határszélen vagy Párisban valamely fenakadással találkozzam.

Bizonyos fegyverküldések dolgában (melyről majd későbben), nagyon érdekünkben állott, hogy *Küprizli Mehemet* török nagyvezér, ki nekünk barátunk volt, megszilárdittassék állásában *Riza* pasa hadügyminiszter áskálódásai ellenében, ki nekünk ellenségünk volt. Mint személyes kedvezést kérettem ki *Kiss* ezredes által *Thouvenel* minisztertől, hogy adjon megfelelő utasitást a franczia követnek Konstantinápolyba. Megtette.

Sőt oly eset is fordult elő, hogy *Teleki László*-nak egy fontos iratcsomagot kellett volna kapni Magyarországból, mely csomagot nem lett volna tanácsos rendes uton postára bizatni. *Kiss Miklós* kérésére utasitást adott *Thouvenel* a bécsi franczia követnek, hogy ha egy bizonyos (megnevezett) egyén egy bepecsételt iratcsomagot vinne hozzá, azt követségi pecsét alatt expediálja hozzá a hivatalos sürgönyökkel együtt.

Sok ilynemü szivességet köszönhetünk a bizalmas viszonynak, mely *Thouvenel* miniszter s a m. n. igazgatóság párisi képviselője: *Kiss Miklós* közt fenállt.

A legfőbb előny pedig az volt, hogy folyvást értesitve lehettünk a császár politikájának azon mozzanatai felől, melyek minket érdekelhettek. »Ha más hasznunk nem volna is *Thouvenel* miniszterségéből«, irta *Kiss* ezredes egyik levelében, »azon szomoru, kopár előnyünk legalább megvan, hogy ő tiszta bort önt, nem hiteget, nem huz-von bennünket, mint b i z o n y o s m a g a s á l-l á s u e g y é n i s é g.«

Ily helyzetben voltunk *Thouvenel* miniszterrel.

Februárban, kevés nappal ez uj miniszter megérkezése után, *Kiss* ezredes *Thouvenel*-lel együtt ebédre volt hivatalos Napoleon herczeghez. Ebéd után a herczeg *Kiss*-t félreintve, igy szólt hozzá: »Szereztem önöknek egy minisztert, a kiben kedvük telhetik (à votre

gré). Már most arrangez vous avec lui. Mi tökéletesen egyetértünk minden kérdésben. A császár most már nagy határozottan előremegyen (marche) s nekünk nem lesz okunk a felett panaszkodni.«

Erre azonban *Thouvenel* (ki a helyzetet nagyon komornak s a belső elégedetlenség folytán még a dynastia biztonságát is veszélyezettnek látta) *Kiss* ezredesnek ennyit mondott: »A herczeg csalatkozik, a császár nem akar előre menni (il ne veut plus marcher).«

Olaszországra nézve, akarta — nem akarta, az események előre vitték a császárt, — meg kellett hajlania a bevégzett tények nyomása alatt: de a mi ügyünket illetőleg *Thouvenel*-nek igaza volt.

Még mielőtt Konstantinápolyból megérkezett volna a miniszter, *Kiss Miklós* ezredes jan. 7-én kelt levelében felszólitott: közölném vele nézeteimet az olasz kérdésről s azzal kapcsolatban a magyarról, valamint a felől is, hogy békés reform utján, hazánk Austriára egyedül erkölcsi ereje által nehezkedvén, mi az, a mi az én értesitéseim szerint kielégithetné a nemzetet? — Ezt azért kérdé, mert ő hihetőleg előbb fogja látni a minisztert, mint maga a császár.

Én erre 1860. január 11-én válaszoltam.

Azon szempontból indulva ki, hogy *Kiss* ezredes nyomatékos befolyásra látszik hivatva Párisban, neki tehát ismernie kell a dolgok állását s nekünk, ha vállat vállhoz vetve akarunk egy jót lökni a kövön, mindent közölnünk kell egymással, a mi tájékoz: mindenekelőtt megismertettem vele az otthon huszonnégyezer aláírással ellátandónak igért memorandum tervét és erre adott válaszomat, miként ez levelemből kivonva, tárgy-összefüggés miatt már föntebb közölve van; levelem többi része itt következik:

Ezekből ismerni fogja ön a helyzetet, a mint most áll a házában; az otthoniaknak adott válaszomban pedig sok van, a mi önnek feleletül szolgál kérdéseire. Utasitáskép a következőkre szoritkozhatom:

1. Mi elégithetné ki békés reform utján a nemzetet? — kérdi ön. Ha nem kérdik ezt öntől, nem tartom tanácsosnak, hogy ezt előhozza az uj miniszternek, vagy akárkinek. De ha kérdik, a felelet ez: A magyar gyülöli az osztrák uralkodást engesztelhetlenül, de a szenvedés oly nagy, hogy ha az osztrák a történelmi alapra visszatérve, az ősi alkotmányt ugy, a mint királyi szentesités mellett 1848-ban reformáltatott s az ország területi épségét helyreállitná, — a nemzet ma még alkalmasint inkább megnyugodnék abban, semhogy fegyverhez nyuljon, de ezen minimumnál kevesebbel ma sem elégednék meg; ha az osztrák makacskodik vagy terrorismushoz nyul, vagy ha háboru ütne ki az osztrák ellen, holnap már ezen minimummal sem elégszik meg.

Ez mind tény. Azért mint tényt meg kell mondanunk tisztán, ha kérdeztetünk. (Tudják meg, hogy mi nem ámitunk soha, akármi legyen is véleményünk.) De ha azt kérdi ön, kell-e iparkodni a Tuilleriákat biztatni, hogy a concessiókért magát szószólóként vesse közbe, — azt mondom: ne, ne, az istenért ne; borzalom csak rá is gondolni, hogy a diplomatia kinpadjára huzzák a magyar ügyet.

2. Kivánja ön: közöljem nézeteimet az olasz ügyre, s azzal kapcsolatban lévő magyar ügyre nézve.

Nem az itt a kérdés, barátom, hogy mi a mi nézetünk, hanem a nagy, a roppant fontosság abban áll, hogy megtudjuk: mit akar a császár az olasz ügyben? akarja-e, hogy vele vagy akár nélküle harcz legyen az olasz s az osztrák közt. Ez a fődolog. Tudni, tudni, ismerni a Tuilleriák akaratát. Ezt tudva, van alapunk, s tisztán áll előttünk a teendő mindkét esetben. Ezt nem tudva, ugy vagyunk, mint a vak, ki nem tudja hova lép.

Ha a császár nem akarja, hogy az osztrák háboruba kevertessék, ugy nekünk a Tuilleriákban jelenleg semmi dolgunk, dolgunk másutt van, dolgunk abban az irányban, hogy osztrák-mentő politikája ne sikerüljön.

Ha akarná, de nem ugy, hogy maga is ujra bekeveredjék e háboruba, — a feladat az: megsugatni vele Turinban, hogy nem lesz ellenére, ha az olaszok Velencze felszabaditását munkába veszik. Ez a legkevesebb kedvezés.

De erre is némely előzmények kivántatnak részéről. Nevezetesen: hogy ne hagyja az olasz ügyet lelkesedésgyilkoló provisoriumban, mely különösen Modenában ellenforradalomra fog vezethetni. »Tous les paysans sont duchistes«, — ez tény.

Ha a congressusról, bár most elnapoltatta, még talán nem mondott le végképen, hát tartsa meg, hanem a külavatkozás megengedhetlenségének és a »le Pape et le congrés« programmjának alapján. (De congressust tartani hiba, mert ha az valami jót tenne, kár »donnez en partage le mérite du bien qu'on aurait pu recuillir seule«, ha rosszat tesz, annak minden odiuma reá háruland, mert »c'est lui qui est le maitre de la situation.«)

Ha pedig ki akar búni (mint ki kellene akarni búni) a congressus-tartás eszméje alul, semmi sem könnyebb. Csak irjon egy jegyzéket az illetőknek: ha akarnak-e egybegyülni a »le Pape et le congrés« elvei alapján? Lesz, ki hozzá áll (az angol és porosz) s ez nyert terrenum a további lépések logicájához. Lesz, ki hozzá nem áll (osztrák, pápa, Nápoly) s ezzel vége van a congressusnak. Ekkor pedig logicus lépés: egy diplomatiai körjegyzékben kijelenteni, hogy hát ő tovább nem mehet, most már a herczegségek s a Romagna dolga akaratjukat határozottan tudatni, ő azt respectálni fogja s külavatkozást nem enged meg; a nép megszavazza még egyszer a Piemonttal való egyesülést, s ha ezt a Tuilleriák elismerték, nyert pörünk van, mert ekkor az osztrák elleni háboru valószinü. Bizonyos volna, ha nemcsak azt izenné bizalmasan Turinba, hogy nem lesz ellenére, ha az osztrákot megtámadják, hanem ezt is: »én megtettem a magamét, most rajtatok a sor; — jőjjetek egyetértésre a magyarokkal s cselekedjetek; — külavatkozás ellen biztositalak.«

Az ideálja a jónak természetesen az volna, ha maga is ujra meg akarná kezdeni a harczot. Okot reá könnyen talál. (Maga Velencze állapotja elég, mert nem adott neki az osztrák nemzeti kormányzatot, mit Napoleon császár programmal

állitott fel nyiltan a világ előtt.) De én ezt, most legalább, pium desideriumnak tartom. A ki egy Solferino hadi előnyét feladja, az nem kezd ab ovo háborut.

Azonban, ha oda tudja ön Thouvenelt birni, hogy a császárnak mindig kedvezőleg szóljon a magyar ügyről, nagy szolgálatot teend a hazának.

»A magyar nemzet függetlensége minden Bonaparte-ellenes európai coalitiót lehetetlenné teszen. Nincs nemzet Európában, mely annyira méltó volna a császár pártolására, mint a magyar; nincs, mely megbizhatóbb és hasznosabb szövetségese lehetne a continensen. A keleti kérdésnek megoldásához, franczia politikai szempontból, Magyarhon függetlensége a kulcs. (Ha valaki, Thouvenel érti a keleti kérdést.) A német ellen »oldal-hadállás«. Aztán hős nemzet, s mily gyönyörüen érett, még papsága is! És nem anarchista, nem forradalmi par profession, nem antimonarchista. És lám, más népek féltékenyek a franczia felsőség iránt, még az olasz is az, de a magyar nem; ellenkezőleg: óhajtja. S ha garantiát akar a császár, hogy a magyart örökre a franczia politikához kösse, semmisem könnyebb: ott lehet király a Napoleon-házból a nélkül, hogy ily lépés európai coalitiót idézne elő; mert ha a magyarok önként, minden párisi nyomás látszata nélkül, ily választást tesznek, senkisem léphet fel ellene, pedig ő tudja, hogy a magyarok készek erre, hogy óhajtják édes-örömest, megteszik egylélekkel.«

Ah, ha ön rá tudná birni a minisztert, hogy mindig s mindig ily dallamot fujjon a császárnak, ez már aztán szolgálat lenne a hazának, minőt neki minden multunkban kevés ember tett.

Hihető, hogy a császár azt fogja rá mondani: »Én jót akarok a magyaroknak, de nagyok a nehézségek. Kossuth határozottan ahhoz ragaszkodik, hogy sereget küldjek Magyar_országba, pedig én most nem támadhatom meg az osztrákot, én nem léphetek fel mint forradalmi propagandista Európa előtt.«

A felelet ez reá: »Nem is kell. Kossuth sürgette ezt akkor, mert az osztrák hatszázezer emberrel állt készen compact erőben, seregébe bizva, s Kossuth félt, hogy felséged békét köthet Magyarország feláldozásával, mert hiszen Ma-

gyarország függetlensége nem volt felséged vallott programmjában, s valljuk meg: Kossuth-nak igaza volt. De azóta sokat változtak a körülmények. Az osztrák katonai prestigeének vége; hadserege desorganisálva; pénze nincs; minden tartománya elégedetlen. Magyarország pedig annyira egyértelmü, hogy dicső látni; még a kath. papság is. (Nincs ily nemzet több.) E helyzetben okom van hinni, hogy ha az olaszokkal harczba keverednék az osztrák: némi pénz- és fegyver-segitséget, belgrádi és jassi-i befolyásukat s biztositást az ellen, hogy nem lesz külavatkozás — még az ovatos Kossuth is elegendőnek tartana most. Felségednek szólani kellene Kossuth-tal, már csak azért is, hogy tájékozhassa magát Magyarország iránt. Ő benne bizni lehet, hogy ő nem fogja felségedet ámitani. Szólni kell vele.«

Ha ily irányban képes befolyásolni a minisztert, azt hiszem: nagy eredményekre törend utat.

Ennyi, gondolom, elég bevezetésül. Ha részletekre kerül a dolog, sok mondani valóm leszen.

London, január 11. 1860.

(Aláirva) Kossuth.

*

Párisi képviselőnk jelentése szerint (apr. 14.) *Thouvenel* becsületszavát adta, hogy minden alkalmat fel fog használni, a császárral a magyar ügyben a lehető legkedvezőbben szólani. — Egy hónappal később meleg szavakban biztositotta *Kiss* ezredest, hogy a császár nagy előszeretettel viseltetik a magyarok iránt, gyakran beszél Magyarországról s *Thouvenel* mindent elkövet, hogy a császárt rokonszenvében, az érdekközösségi tekintetek kiemelésével, megerősitse, de hiában: a császár politikája a közvetlen gondot igénylő actualitás keretében mozog, e keretet pedig kapcsolatban az olasz ügygyel Nizza és Savoya s kapcsolatban az angol kormány kihivó magatartásával a svájczi vita (Chablais és Faucigny iránt) annyira betöltik, hogy combinatióiban ez idő szerint a magyar ügy helyet nem foglal.

Mind a miniszter, mind ura azt hiszik, hogy a magyar függetlenségi harcz megujitására az lesz a legjobb, sikert igérő alkalom, ha majd »a keleti kelés (sic!) felfakad, de a tuilleriai lancette e kelést az idén nem fogja felbökni, ha még ugy meg lesz is érve.« Midőn erre *Kiss Miklós* azon megjegyzést tette, hogy ez későn jöhet mind reánk, mind Francziaországra nézve, *Thouvenel* odanyilatkozott, hogy e felett nem aggódik. »Mi — ugymond — a magyart mindig készen fogjuk találni és sokkal bölcsebbnek tartjuk a nemzetet, semhogy időnkivüli felkeléstől tartanánk. Hiszen nem kétlem, hogy meg vannak odahaza győződve, hogy külháboru nélküli felkelés esetén az orosz ujolag interveniálna.«

Kiss ezredes, ki különösen utasitva volt a nemavatkozást érlelni, azon észrevételt mindenképen koczkáztatta, hogy azon állás mellett, melyet a császár Olaszországra nézve a nem-interventió elvének fentartása körül isten és világ előtt elfoglalt, Francziaország az orosz avatkozást meg nem engedheti, — mire *Thouvenel* ugy nyilatkozott, hogy e felől nem merne jót állani, mert akkor a császárnak egész Németországgal meggyülne a baja, hacsak előbb nem sikerülend a németeket egymás közt összeveszíteni, »a mire egyébiránt jó utban vannak.« (*Kiss* jelentése *Kossuth*-hoz május 14.)

Hogy érdeklődött Magyarország iránt a franczia hatalom, a felől képviselőnk abból is meggyőződött, hogy mindenről, a mi Magyarországon történt, igen jól s igen részletesen voltak értesitve. De azért a többször megujitott értekezések mindig csak azzal végződtek, hogy a császár nem akar semminemü uj bonyodalmat 1860-ra; békét, nyugalmat akar s *Thouvenel* komolyan és barátságosan azt tanácsolta, hogy Magyarország legyen türelemmel, folytassa a szenvedőleges ellentállást, de ezen tul ez évben ne menjen!

Ha mégugy nyugalmat akart is Napoleon császár: a bonyodalmak megjöttek Szicziliában, Nápolyban, a pápa fenmaradt birtokaiban; de azért, sőt annálinkább igaz maradt, hogy mi hazafiui reményeinkkel, tehát működésünkkel is nem Párisra, hanem főkép Turinra voltunk utalva. Ott időközben megujitottuk összeköttetéseinket, s tudattam párisi képviselőnkkel, hogy Turinban »szénánk jó renden áll,« de lelkére kötöttem, hogy »erről nem kell a Seine partján beszélni«, különben utasitásom az volt, hogy mindezek daczára a lehetőségig cultiválni kell párisi viszonyunkat; iparkodni tudomásában lenni az ottani szándokoknak, mert azok ugy az általános politikai helyzetre, mint különösen a turini elhatározásokra nagy befolyással lehetnek; engem a »személyes politika« mozzanatai s a befolyásos körök hangulata felől folyvást jól értesitve tartani; de a mézes szavakat cum grano salis venni.

NYOLCZADIK FEJEZET.

A hazament legionáriusok irányában vállalt kötelezettség megszegése.

Megismertettem az előbbi fejezetben azon érintkezések természetét, melyek köztünk s a franczia hatalmi körök közt 1859. végén s 1860. elején előfordultak.

Hazánk felszabaditásának nagy ügyén kivül ez érintkezéseknek még egy különleges tárgya is volt, melynek lebonyolitása, chronologiai tekintetben, későbbre esik ugyan, de tárgyrokonság szempontjából e helyre tartozik.

Irataim I-ső kötetének VIII-ik fejezetében emlitettem, miként az osztrák kormány megszegte III. Napoleon császárnak tett igéretét, melylyel kötelezettséget vállalt, hogy az 1859-iki magyar legió hazamenő tagjai amnestiáltatnak s minden katonai szolgálat alól felmentetnek. És emlitettem, hogy e szószegésről a II-ik kötetben bővebben fogok szólani.

E szószegést már maga az amnestia iránt Vilmos főherczeghez 1859. november 23-án intézett császári rendelet is sejteni engedte, mert ebben ki volt ugyan mondva a bocsánat és a büntetés alóli felmentés mindazok politikai vétségeire nézve, kik az 1859-iki év kezdetétől fogva az olasz államokban előfordult politikai eseményekben közvetlenül részt vettek, — de utána volt téve, hogy minden oly esetben, melynél kétségesnek tekintethetik, vajjon tisztán katonai vétség

forog-e fenn vagy pedig olyan, mely e rendelet által engedélyezett amnestia alá esik, a kérdés eldöntése a hadsereg főparancsnokságának itéletére bizatik.

Ez természetesen illusoriussá tette az amnestiát a hazament legionáriusokra nézve, mert azt bizonyosnak lehetett tekinteni, hogy a magyar zászló alá szegődést, tehát az osztrák zászló elhagyását, a katonai főparancsnokság nem politikai, hanem tisztán katonai vétségnek fogja itélni.

Igen, de ez világos megszegése volt a Napoleon császár irányában elvállalt kötelezettségnek, mert Rechberg gróf külügyminiszter minden kivétel, minden megszoritás nélkül, irásban tett kötelező igéretet, hogy a magyar legió tagjai amnestiáltatnak és minden katonai szolgálat alul felmentetnek.

Csakugyan érkeztek is külömböző kutfőkből hirek, sőt panaszok is hozzánk, hogy a legió tisztjei közül egy sem érkezett haza; kényszerittettek magukat katonai hatóság előtt (a mint nevezni szokták) »purifikálni« s aztán már utközben besoroztattak, de más ezredekbe mint a melyekben előbb szolgáltak; a közlegények jórészt hazabocsáttattak, de nem elbocsátással, hanem csak »szabadsággal« s már november elején beparancsoltattak s besoroztattak. — Nemeskéri Kiss Miklós ezredes neje az időtájban látogatást tevén férje rokonainál Magyarországon, november 2-án saját szemeivel látott vagy 50 legionariust Dunaföldváron összepontositva, kiket onnan az eszéki várba vittek, — Miszlán pedig (Tolna megyében) többen legionariusaink közül egyenesen azon kéréssel járultak hozzá, adná tudtunkra nekem, s férjének, kinek dandárjában szolgáltak, hogy a »német« őket besorozza s pajtásaik közül többeket haza sem eresztettek.

Ez a legelső megbizható adat levén, melyre biztosan hivatkozhattam, — én kötelességemnek tartottam e tényeket Napoleon császárnak tudomására juttatni. Ezt Pietri utján tettem.

Válaszul azt kaptam, hogy Austria e szószegése a császárt nagyon kellemetlenül lepte meg s minthogy legionariusainknak minden katonai szolgálat alól felmentése világosan kötelezve volt, a császár meghagyta külügyminiszterének, hogy e kötelezettség szoros teljesitését komolyan reclamálja.

Pár hét vártával kérdést tettem, hogy mit felelt Austria? Válaszul azt kaptam, hogy még nem felelt, sőt tudósitóm bizalmasan azt is megsugta, hogy az bizonyos, miként a császár kiadta a rendeletet, de vajjon az végrehajtatott-e? — arról nem igen lehetne jót állani, mert azon időben a császár és Austria közt »egy bizonyos Monsieur Walewski« állott, a ki nem épen szeretett szemrehányásokat tenni Austriának. Aztán egy ideig nem volt külügyminiszter, mig Thouvenel ur Konstantinápolyból megérkezett. Tudósitóm hajlandó volt hinni, hogy Thouvenel ur lesz az első, kinek azon előny jut (aura le premier l'avantage), hogy hazámfiait védelmezze s számukra az adott szó tiszteletbentartását reclamálja; külömben azt tanácsolta, hogy igyekezzem concrét esetekről szerezni tudomást, állittassam az adatokat hiteles alakba s juttassam kezéhez; ha más eredménye nem lenne is, legalább »rossz vért csinál« s »üdvös bonyodalmakra« (à des brouilles salutaires) nyujtand anyagot, azt nem is emlitve, hogy ily megcsalatások csak növelhetik a császár érdeklődését ügyünk iránt s közlésük őt csak lekötelezheti irántam.

A tanács jó volt, de ily adatokra nem volt könnyü szert tenni. Hónapokba került. Végre mégis Hetényi

István, gyöngyösi fi, előbb őrmester a Wasa-gyalogezredben, utóbb hadnagy az 59-iki magyar legió első dandárjában, kinek sikerült a reá mért szenvedések alól életveszélylyel Olaszországba menekülni, 1860. junius 8-án Massa (di Carrara) városában egy hites jegyző s több tanu előtt kihallgattatván, a következő tényekről tett esküvel megerősitett vallomást:

»Ő a feloszlatott legió azon tagjai közé tartozott, kik a francziák császárja által tudtukra adott amnestiába s katonai szolgálattól való mentességbe bizva, magukat a hazamenetelre határozták.«

»1859. szept. 4-én Peschierából Veronába kisértettek, ott tömlöczre vettettek s nyolcz napig fogva tartattak, miközben az őket »magyar kutyák«-nak szidalmazó német tisztek által annyira bántalmaztattak, hogy életüket sem vélték biztonságban.«

»Szept. 13-án Vetzlar tábornok elé vezettettek, ki előbb tanu (Hetényi) ezredjének ezredese volt. Ez őket leirhatlan dühöngéssel támadta meg. Fenyegetések közt vetette szemükre, hogy nem méltók az osztrák birodalomhoz tartozni, mert mig 1848—49-ben mint oroszlánok küzdöttek Austria ellen, addig 1859-ben ágyulövésekkel kellett őket a francziák s olaszok ellen mozgásba hozni. Kegyetlen megtorlásokkal fenyegetőzött, elvétette minden pénzüket s ujra tömlöczbe vettette.«

»Szept. 16-án Markó, Shéda, Kertész, Kiss, Molnár főhadnagyok, Váczi, Horváth és tanu (Hetényi) hadnagyok, Raksza őrmester, a zászlótartó s még egy tiszttársuk, kiknek neveire nem emlékszik, egy osztrák kapitány elé vitettek, ki reájuk osztrák közkatonai egyenruhát adatott. (Komjáthy alhadnagy a közlegények soraiba vonult, hol őt el nem árulták.) A mondott tizenegy tiszt és altiszt, töltött fegyverek közt, egy fél órai távolban fekvő kis erődbe kisértettek, ott elzárattak s 24 napon át fogva tartattak, minden perczben halálukat várva, minthogy Vetzlár tábornok őket oly fenyegetésekkel halmozta el, hogy minden reményüket elvesztették. Huszonnégy nap mulva Velenczébe kisértettek, on-

nan egy kemény tömlöczben töltött rettenetes éj után Triesztbe hurczoltattak, ott okt. 14-ig ismét fogva őriztettek s akkor tudtukra adatott, hogy közlegényekül német, lengyel és cseh ezredekbe soroztattak be. Tanu (Hetényi) társaitól elválasztva, a 40. számu Rosbach gyalogezredbe lett közlegényül besorozva s az amnestiára s katonai szolgálattól való mentesség igéretére hivatkozó tiltakozása miatt lealázó büntetésnek vettetett alá. Négy havi szolgálat után századjával Polába tétetett át, hol nem birván tovább kiállani a rossz bánásmódot, melylyel tisztjei elhalmozták, elhatározta magát, a gyülölt zászló alól a menekülést életveszélylyel is megkisérteni. April 2-án tizennégy társával (három magyar s tizenegy olasz) egy kis »lélekvesztő« csónakon tengerre szállt s másnap ezer veszély után Porto Corsini-ban kötött ki, onnan társaival Ravennába ment, hol a lakosság által örömkiáltásokkal fogadtattak.«

Kanyuk János nagyváradi fi, őrmester a piemonti pótseregnél, Massában szintugy hit alatt tanuskodott, miként jan. 16-ikáig a Don Miguel-féle osztrák ezredben szolgálván, teljes bizonyossággal tudja, hogy Kertész János és Weiss Auguszt, volt legióbeli hadnagyok, tiltakozásuk daczára, 1859. októberben ezredparancsnoki napiparancs által ugyanazon ezredbe közlegényekül besoroztattak.

E tanuvallomások kiegészitéséül megjegyzendő, hogy Hetényi István, természetes szégyenérzettől indittatva, a hatóság előtt tett vallomásában csak »lealázó büntetés«-ről, »rossz bánásmód«-ról szólott, de azt nem mondta meg, hogy az miből állott. Hatvan botot vertek reá!! s ő nem maga volt legiónk tisztjei közt, a kit ily embertelenül megkinoztak.

Igy váltotta be Austria irásban adott igéretét; igy teljesitette a kötelezettséget, melyet a francziák császárja iránt elvállalt, ki megállva győzelmei közepén, őt megmentette.

Különös párhuzamokra nyujt anyagot a történelem. A török sohasem szegte meg adott szavát, soha! Austria mindig! Ugy egyesek, mint nemzetek s külhatalmak irányában mindig! De azért a török »hitetlen«, kit, mint kopó-falka a sebzett vadat, egész Európa üzőbe vett, emez kegyes, istenfélő, keresztény hatalom!!! . . . . . .

A fentebbi tanuvallomások — a hatvan bottal egyetemben — kellőleg hitelesitve, oly adatot képeztek, hogy czélszerünek találtam azokat egyenesen Napoleon császár elébe terjeszteni.

Tettem azt Svájczba menet, Párison keresztülutazva, itt következő levelemmel:

»Sire,

Mielőtt a volt magyar legió feloszlattatott volna, a szárd kormány közlött vala velünk egy távsürgönyt, melyet felséged Sardinia királyához eme szavakban intézett:

»Gróf Rechberg megigérte irásban, hogy az idegen (magyar) legió magyarjai amnestiáltatnak s minden katonai szolgálat alól felmentetnek.«

A hiteles okmányok, melyeket, szabadságot veszek magamnak, idecsatolva bemutatni, bizonyságot tesznek, hogy miként teljesitette Austria a kötelezettséget, melyet elvállalt.

I. Napoleon császár 1809-iki proclamatiója a magyarokhoz e szavakkal kezdődik:

»Austria császárja hűtlenűl szerződéseihez s visszaélve a nagylelküséggel, melyet iránta tanusitottam stb.«

A mint akkor volt, akként van ma is. Mást várni nem is lehetett. Nem is Austria igéreteiben biztunk mi, hanem biztunk felséged jóakaratában s igazságában. E nélkül én tanácsoltam volna honfitársaimnak, hogy fogadják el az ajánlatokat, melyek a közép-olaszországi államok részéről tétettek. S ha arra határoztam őket, hogy hazájukba visszatérjenek, tettem azt a franczia politika érdekei iránti deferentiából s tettem azért, mert biztam hatalmas pártfogásában.

Kötelességem volt, sire, Austria hűtelen magaviseletét önnek tudomására hozni s felséged magas belátásától s igazság-érzetétől várom orvoslatát az ünnepélyesen kötelezett jóhiszemüség e megsértésének, melynek elviselhetlen sulya boszuteljesen nehezedik azon vitézek vállaira, kiket felséged paizsa alatt szegény hazám szabaditóiként reméltem visszavezetni házi tüzhelyeikhez.

Van szerencsém stb.

Páris, julius 21. 1860.

(Aláirva) Kossuth.«

E levelemnek rendeltetése helyére juttatásával az igazgatóság párisi képviselője: Nemeskéri Kiss Miklós ezredes volt megbizva. Tőle a következő jelentést vettem:

»Páris, julius 31. 1860.

A herczeg addig is, mig személyesen fog e napokban kormányzó urnak irni, azt izeni, hogy átküldé illő levél kiséretében kormányzó ur iratát legionariusainkra nézve a császárnak, ki másnap igy szólt hozzá:

»Vettem Kossuth reclamatióját a magyarok iránt. Semmit sem fogok elmulasztani, hogy az osztrák császárt helyrehozásra (à une réparation) rábirjam; de ha ez nem sikerül, mást nem tehetek, mint hogy Austria rossz hiszemüségét jegyzékbe tegyem (constater á l'occasion le mauvais vouloir de l'Autriche), mert őszintén szólva: emberileg nem követelhető, hogy én csakis ezen egy ok miatt háborut inditsak. Irhatsz magad Kossuthnak s megmondhatod neki, hogy én most is oly rokonszenvvel viseltetem személye s ügye iránt, mint a multban, s hogy reám minden körülmények közt számithat.«

A herczeg mindig szives és nyájas, de nagyon bus és levert! nem sokat lehet belőle kivenni. Azt mondá többek közt: »Kossuth nekem nagyon levertnek látszik. Nincs igaza, mert Magyarország dolgai jobb karban vannak, mint gondolja.«

Mindez persze nem sokat bizonyit. — — — — — — — —

(Aláirva) Kiss Miklós.«

A herczeg csakugyan mindjárt másnap a következő levéllel felelt:

»Palais Royal 1. Aout 1860.

Mon cher monsieur Kossuth,

Átadtam a császárnak, önnek az olaszhoni magyar legió iránti reclamatiók tárgyában hozzáintézett levelét.

Unokatestvérem mély megilletődéssel vette az értesitést. Haladék nélkül iratni fog az osztrák kormánynak, hogy adott igéretére figyelmeztesse, — de a császár nem csinál magának illusiókat az elérendő eredmény felől.

Ő felsége kötelességemmé tette, hogy nevében önnek válaszoljak »en ajoutant beaucoup de paroles très aimables pour vous personnellement.«

Ha az én egyéni nézetemet ismerni kivánja : én azt látnám jónak, hogy irjon ön igen kereken egy jegyzéket s tegye közzé az adatokkal s bizonyitványokkal egyetemben. Szükséges, hogy az európai közvélemény ismerje Austria ez ujabb szószegését (manque de foi) s szokja meg ez utálatos kormányt (cet affreux gouvernement) olyannak látni, mint a minő valósággal. Hasznos lenne ez különösen Angliában, hol önnek annyi személyes barátja van.

Ha ön a közzététel előtt nekem e jegyzéket elküldi, megmondom önnek felőle nézetemet.

E levelemet Kiss ezredesnek adom át, ki magára vállalta azt önnek kezéhez juttatni.

Megragadom az alkalmat önnek mon cher Monsieur Kossuth, élénk rokonszenvem s magas nagyrabecsülésem biztositását megujitani.

Votre affectionné Napoléon.
(Jérôme.)«

Ha pár hónapi távollétem nem akadályozott volna is, hogy Napoleon herczeg felhivásának nyomban eleget tegyek, némi várakozást javasolt azon körülmény, hogy Garibaldi dél-olaszországi hadjáratának csodával határos fejleményei s a pápai tartományoknak (Umbrianak s a Markáknak) szárd seregek által történt elfoglalása (mit a nápolyi forradalom politikai kénytelenséggé tett) annyira lekötötték mind az európai közvélemény, mind a diplomatiai körök figyelmét, miszerint bizonyosnak lehetett tekinteni, hogy e nagy politikai eseményekkel kapcsolatos preoccupatiók közt a magyar legionariusokon elkövetett brutalis szószegés szőnyegre-hozása jóformán észrevétlenül hangzanék el.

Hozzájárult ehhez, hogy Piemont fokozatos előhaladása Olaszország egysége felé, mi a zürichi békekötés egyezményeit illusoriusokká tette, bizonyos feszültséget

idézett elő a franczia kormánynál Turin iránt s közeledést Austria iránt, — a minek sulyát még ezen alárendelt fontosságu ügyben is annyira tapasztaltuk, miszerint 1860. september hóban tudtomra adaték, hogy Napoleon császár nem látja időszerünek a legionariusok ügyét Bécsben tovább feszegetni.

Várnom kellett tehát, mig a hangulat Párisban Austria iránt némileg változik. Ezt, pillanatnyilag legalább, meghozta a varsói conferentia, melyet Austria azon szándokkal idézett elő, hogy az olaszországi forradalom ellenében a »szent szövetség« helyreállitását megkisérlendi.

Felhasználtam ez alkalmat, a Napoleon herczeg által javasolt jegyzéket neki november 1-én egy levél kiséretében megküldeni, melyben előadván a késleltetés okát, csupán a következő megjegyzésekre szoritkoztam:

»Most, hogy Austria szokásos csalfaságaihoz visszatér, alkalmasnak látnám a perczet a fenséged által javasolt jegyzéket közrebocsátani.«

»Van tehát szerencsém azt idemellékelve fenséged itélete alá bocsátani s az iránt rendeleteit kikérni.«

»Nem tagadhatom, hogy fájdalmasan esett értenem, miként a császár elhatározta ez ügyben reclamatióit az osztrák kormánynál nem folytatni, minthogy azoktól eredményt nem vár.«

»A hajdani Róma sohasem türt el semmi szószegést, bármi csekély volt legyen az ügy, bármi hatalmas a szószegő. S a történelem azt tanitja, hogy Róma nagyságának titka e politikában fedezhető fel.«

»Azonban meglehet, szerény helyzetemben én nem vagyok képes oly magas állások exigentiáit megérteni, mint a minőt a császár elfoglal. Akármint legyen is ez, én megszoktam a discrétió kötelességeit félre nem ismerni, bármi hátrányosak legyenek személyemre nézve annak következményei.«

»Alkalmatlan lenni tehát nem akarok, még akkor sem, midőn öt ezer hazámfia szenved egy szerződés megtörése által,

mely szerződésben nem azért biztak, mivel teljesitését Austria megigérte, hanem azért, mert az igéret a francziák hatalmas császárjának tétetett.«

»Én tehát azon nyilatkozattal mondok e szomoru ügynek isten hozzád-ot, hogy még az iderekesztett egyszerü elbeszélés közzétételével is kész vagyok felhagyni, ha a császárnak az ellen kifogása van.«

(A levél többi része a magasabb politika körére vonatkozik s más helyen fog előfordulni.)

A levelemhez mellékelt jegyzék e czimet viselte:

»Austria szószegése az 1859-iki magyar legionariusok irányában.«

Jeligéül I. Napoleon 1809-iki proclamatiójának azon szavai idézvék, melyekre a császárhoz julius 21-én irott levelemben is hivatkoztam.

A szöveg (kihagyva azon részeit, melyek már fentebb előfordulnak) itt következik:

»Most, midőn Austria részéről ujra kisérlet tétetik a népeket megcsalni s a közvéleményt tévutra vezetni,*) nem lesz érdektelen egy okmányt a közel időkből megismertetni, miszerint lássa a közönség: mennyi hitelt lehet adni Austria nem is egyszerü igéreteinek, hanem ünnepélyesen kötelezett fogadásainak.«

(Itt röviden el van mondva, hogy miként keletkezett az 1859-iki olasz háboru alatt a magyar legió, hogy a villafrancai béke napján már öt ezer főre ment, s hogy a francziák

---

*) Október 20-án lett ama bizonyos »szembe-porszórás« legmagasabban octroyálva, melyet Benedek táborszernagy, ideiglenes országkormányzó főparancsnok e szavakkal hozott »Magyarország népeinek« tudomására:

»Az ország ohajtásai teljesedve vannak. Ő cs. kir. apostoli felsége az ország törvényes alkotmányos szerkezeteinek visszaállitását legkegyelmesebben megparancsolni méltóztatott.«

Persze az akkori Benedekek szótárában az október 20-ikai diploma ép ugy, mint a későbbi Benedekek szótárában a közösügyes delegátió és birodalmi közös miniszterium »az ország törvényes alkotmányos szerkezetének visszaállitása« és »az ország ohajtása teljesedve van.« Akkor is, azután is, mindig is. Természetesen!

császárja élénken érdeklődvén a vitézek sorsa iránt, el nem felejtette számukra a teljes amnestiát már a béke-előzményekben kikötni.)

»Másrészt Toscana ideiglenes kormánya ajánlatot tett őket szolgálatba venni.«

»A legió főnökei, bármennyire sajnálták is a villafrancai váratlan csapást, nem akarták mellőzni a császár iránt tartozott tekintetet. Tartózkodtak tehát a toscanai ajánlat elfogadását a legionáriusoknak tanácsolni, annyival inkább, minthogy okuk volt attól félni, hogy idegen fegyveres erőnek alkalmazása, a dolgok akkori állásában, Toscanát s Közép-Olaszország többi tartományait komoly politikai bajokba keverheti.«

»Másrészről azonban, régóta ismervén az osztrák ígéretek értékét s tekintetbe vevén a borzalom kiáltását is, mely a légió soraiból annak már csak gondolatára is felhangzott, hogy kényszeritve lehetnének a gyülölt osztrák zászló alá visszatérni, — a legió főnökeinek kötelessége volt kijelenteni, hogy a legionariusok nem fognak hazamenni, hacsak Austria magát a francziák császárja iránt le nem kötelezi, hogy a hazamenendő magyar legionáriusok nemcsak teljesen amnestiáltatnak, hanem minden katonai szolgálattól az osztrák zászló alatt, fel is mentetnek.«

»A francziák császárja e feltételek teljesitését magának irásban megigértette.«

(Idézve van Napoleon császár sürgönye Victor Emánuel királyhoz.)

»E tények a felől nyujtván biztonságot, hogy többé nem valami kétértelmü igéret forog fenn Austria részéről, a minek hitelt senki sem adott volna, hanem egy ünnepélyes kötelezettség, mely a francziák császárja kezességének pecsétjét viseli, a ki (nem lehetett felőle kételkedni) tudni fogja a kötelezettséget tiszteletben tartatni, — a légió feloszlatása foganatba vétetett s a legionáriusok kellő bizonyitványokkal ellátva, utnak indittattak haza felé.«

»Már most lássuk, miként váltotta be szavát Austria, miként teljesitette kötelességeit?«

(Itt egész terjedelmében közöltetik a Hetényi és Kanyuk vallomásairól hiteles alakban kiállitott oklevél.)

»Hozzáteszszük ehhez, hogy a légió főnökei világosan figyelmeztették Napoleon császárt, miként a katonai szolgálattól való mentesités kikötésére annálinkább szükség van, minthogy e nélkül maga az amnestia is illusóriussá válik. Az osztrák császári tisztek utasitva lesznek ürügyet keresni s insubordinátió czimen ürügyet könnyen találandnak is a katonai szolgálatba visszakényszeritett legionáriusokkal, hazafiságuk miatt, a boszu sulyát keservesen megéreztetni.«

»S ez valósággal meg is történt« (Megemlittetik a hatvan bot.)

»A szerződések megszegése ekként világosan meg levén állapitva, a közérzület nyugtalanul várja, hogy mikép veendi Napoleon császár a boszu indulatának ünnepélyesen elvállalt kötelezettségek ellenére történt e dühöngését oly öt ezer ember ellen, kik hittek az igéreteknek, mert a francziák császárjának tétettek, ki azokat elfogadta s elegendőknek itélte.«

Ilyen volt a Napoleon herczeghez beküldött jegyzék.

A herczeg következő levéllel felelt:

»Palais Royal, novembre 1860.

Mon cher monsieur Kossuth,

Szólottam a császárral az ön levele s a hozzámellékelt jegyzék felől. Unokatestvérem mindig nagy rokonszenvvel kiséri ön hazájának szerencsétlenségeit s nagyon meg volt illetődve az osztrák kormány szószegésének fájdalmas részletei felett. Ujólag parancsot ad külügyminiszterének, hogy erélyesen emlékezetébe hozza az osztrák kormánynak az adott szót. De hiában ámitanánk magunkat az eredmény reményével. Austria tagadni fogja az értesitések hitelességét s reclamatióinknak nem nagy sikere lesz. Ön érteni fogja, hogy a francziák császárja nem egészen kényelmes helyzetben van (n'est pas tout à fait à son aise) arra, hogy a villafrancai kötés végrehajtását követelje, azt nem is emlitve, hogy mindig nehéz dolog oly igéretek végrehajtását ellenőrizni, melyeket egy uralkodó saját

alattvalóira vonatkozólag teszen. Ön sokkal jobban érti e dolgokat, mintsem hogy az okoskodás fonalát tovább fűznöm kellene.

A fontosság abban van, hogy Francziaország Austria szószegését constatálja s azt jegyzékbe vegye (qu'elle en prenne acte). A jövendő fogja elhatározni, hogy mit kellend tennie. A viszonyos gyanakodás helyzetében, melyben most Európa van, állást kell foglalni (il faut prendre ses positions) s világosan bebizonyitani, hogy a jog mellettünk van. Gondolom, semmi sem ellenzi (il n'y a pas d'inconvénient), hogy a legiót illető jegyzék angol lapokban közzététessék, csupán azon néhány szót kellene kihagyni, melyek tulságosan éles szemrehányásnak (reproche trop vif) látszhatnának Napoleon császárt illetőleg. Hadd szóljanak a tények, eléggé ékesszólók. S azzal végezni, miként Magyarország azon nem kételkedik, hogy Francziaország ujolag is lépéseket teend Austriát határozott igéreteire figyelmeztetni, miként már is tette. Insistáljon ön annak, hogy az osztrák mindig megszegi igéreteit. — — —

(A levélnek Magyarország magatartására s a jövő eshetőségeire vonatkozó többi tartalma más helyen fog előfordulni.)

Fogadja stb.

(Aláirva) Napoléon (Jérôme).«

Utasitottam annak folytán nemeskéri *Kiss Miklós* ezredest, kérje fel a herczeget, jelölné ki, melyek azon szavak, melyeket reproche trop vif-nak gondol, mert én nem tudom eltalálni, s minthogy csak angol lapokat emlit levelében, kérdje meg, van-e kifogás az ellen, hogy a jegyzék franczia lapokban is közzététessék?

Kiss ezredes tudtomra adta, hogy a herczeg nem tudta kijelölni a szemrehányásnak vélt szavakat, csak annyit mondott, hogy reá afféle hatást tett a jegyzék olvasása; különben azt üzeni, hogy csak jelenjék meg ugy, a mint van, hanem azt örömmel venné, ha a csá-

szárra nézve valami kedvezőt akarnék beletenni, például ilyes valamit:

»Ép ugy, mint meggyőződtünk 1859-ben a császár rokonszenve felől a magyar ügy iránt s annak bizonyitványait is vettük, — szintazonképen nem kételkedünk, hogy a császár alkalmilag jövendőben sem fogja megvonni rokonszenvét, melyet a magyar nemzetnek sikerült nála felkölteni.«

»Il faut le compromettre un peu«, — folytatá a herczeg — »tout en le flattant.«

Az ellen, hogy a jegyzék franczia lapokban is közöltessék, nemcsak nem volt kifogás, de sőt a herczeg ajánlkozott, hogy a felvétel kieszközlését magára vállalja, mire azonban nem volt szükségünk, azt a magunk emberségéből is megtehettük. A jegyzék utolsó kikezdésének aláhuzott sorait, a herczeg kivánságához képest, oda módositottam, hogy a császár nagy megilletődéssel értesült a szószegés fájdalmas (affligeants) részletei felől; okunk van hinni, hogy erélyesen folytatni fogja a már is tett reclamatiókat; ismerve Austria öröklött jellemét, nem kecsegtetjük magunkat közvetlen eredmény reményeivel, de fontosnak tartjuk, hogy Francziaország constatálja Austria ez ujabb szószegését s azt a leszámolás napjára jegyzékbe veszi. Berekesztésül szórul-szóra beiktattam azon »kedvező« szavakat, melyeket a herczeg azzal indokolt, hogy jó lesz a császárt »kissé compromittálni.«

Angol és franczia lapok készséggel adtak helyet a jegyzéknek s közlését éles megjegyzésekkel kisérték. A dolog megilletődést okozott a közvéleményben s nincs tudomásom a felől, hogy az adatok hitelessége kétségbe vonatott volna. Eredménye természetesen nem volt.

A császári kormány leszámolási adatul jegyzékbe vette a szószegést, de a történelem logicája a császár villafrancai hibáját is jegyzékbe vette és megtorolta Sedannál. »Ilyen ok : ilyen okozat«, ez a világrend törvénye. A történelem nagy vágásokban mozog.

Mi megtettük, a mit tehetünk szenvedő honfitársaink oltalmára. A siker nem tőlünk függött.

Kötelességünket teljesitettük.

KILENCZEDIK FEJEZET.

Az 1860. april 19-ikei provisorium.

Miközben mi odakünn a hazánk iránti közrészvét felélesztésével s politikai összeköttetéseink megujitásával valánk elfoglalva, — oly változás jött közbe Magyarországon, mely Európaszerte a magyar alkotmány visszaállitásának előfutárjául tekintetett.

1860. april 19-én Albrecht főherczeg felmentetett állásától, melyet mint főkormányzó és parancsnokló tábornok, az osztrák császár »magyarországi királyságában« viselt s a politikai igazgatás és főparancsnokság vezetésével ideiglen a császár fő-szállásmestere s vezérkari főnöke: *Benedek Lajos* táborszernagy lett megbizva.

Egyszersmind elrendeltetett, hogy az akkorig fenállott helytartósági osztályok egy Budán székelő s közvetlenül *Benedek* alatt álló helytartóságba egyesittessenek, Kassán, Pozsonyban, Sopronyban és Nagyváradon ideiglen felsőbb politikai hivatalnokok hagyassanak oly végből, hogy közbenső folyamodási hatóságot nem képezvén, az uj szervezet, különösen a megyei igazgatások s községi rendszer létesitésénél vezetőleg s felügyelőleg közreműködjenek. A politikai igazgatás ügyére nézve kimondatott, hogy szándokban van, mihelyt a helytartóság uj szervezete életbe lépendett, megyei igazgatásokat hozni be s azok mellé az előbb fenállott rendszer szerint megyegyüléseket s választmányokat a mostani

viszonyoknak megfelelő összeállitásokkal és hatáskörökkel adni. Ez intézkedésekkel összhangzólag megparancsoltatott, hogy mihelyt a községi rendszer és a megyei szervezet hatályba lépett, — országgyülés iránt inditványok készittessenek elő, hogy a helység-, járás- és megye-községek, országgyülések és országgyülési választmányok általi önkormányzásnak minden koronaországban behozandó elve a császár »magyarországi királyságában« is érvényre emeltessék.

E császári rendeleteket *Benedek* táborszernagy azon hozzáadással hozta köztudomásra, hogy mint a császárnak feltétlenül hű, régi katonája és alattvalója s mint Magyarhon fia (!) minden erejéből teljes odaadással azon fog lenni, hogy a »legkegyesebb fejedelemnek jóakaró szándokait az ország javára lelkiismeretesen eszközölje.« S minthogy a közigazgatás és országos képviselet legfelsőbbleg parancsolt szervezésének gyors és sikeres kifejlődéséhez a bizalom és nyilvános rend szükséges, azért ő kijelenti, hogy a kedélyeknek bárminemü jogositlan köznyilvánitások általi nyugtalanitását, minden tüntetést, a törvényes rend minden háboritását szilárd akaratának teljes elhatározottságával gátolni fogja.

Különben a »neki kedves haza« *) és a nagy császári összes birodalom java és virágzása végett minden becsületes ember közremunkálására megelőző bizalommal számit.«

A vitéz táborszernagy »szilárd akaratának« kilátásba helyezését, ugy látszik, nagyon szivreható kegyességnek tekintették az akkori hirlapok. Közlötték a »legkegyesebb fejedelem legmagasabb parancsait« s »fel-

*) Ez a haza annyira kedves volt neki, hogy, a mint tudva van, fegyvert is emelt ellene.

tétlen hűségü« katonájának a neki oly »kedves hazához« intézett rendeleit, de közlötték a katonai subordinatióhoz alkalmazkodva: fejtegetés nélkül, taglalás nélkül. Legalább azon lapokban, melyeket látnom lehetett, jutott hely Oroszország, Németország, Napoleon császár, Dánia, a Svájcz stb. politikai helyzetének itészi taglalására, de arról, hogy mi nézettel vannak Magyarország közjogi könyvének ez ujolag octroyált kiadásáról, feltétlen engedelmességgel hallgattak. E hallgatásban lehetett része az akkori sajtó-viszonyoknak, de nekem feltötlött, hogy a bécsi lapok, noha ugyanazon sajtó-rendeletek alatt állottak, mertek szólani, midőn a magyar időszaki sajtó hallgatott.

A magyar emigráczió körében a bécsi udvar e cselekménye — kivált kezdetben, mikor még csak táviratokkal volt tudomásra hozva — nagy feltünést s némi aggodalmat is okozott.

Jósika, ki a sajtó-működés élén állt és *Ludvigh,* azonnal hozzám fordultak részletes utasitásért a követendő eljárás iránt.

Váltott leveleink a következők:

Jósika Miklós — Kossuthnak Londonba.

Brüssel, apr. 19. 1860.

A tegnapi telegramm mint egy mennykőcsapás esett a fejemre. Sietve intézkedtem, nehogy a lapok hozsannát énekeljenek, — aztán itt és Párisban rendelkeztem addigi várakozó és kételkedő programmunkról, mig e részben utasitások nem érkeznek tőled.

Légy szives ezekkel nem késni, hogy összhangzás legyen működésünkben.

Én ezen egész, ugynevezett visszaadását önkormányzatunknak, nem tartom egyébnek, mint:

1. Időnyerésnek a lotteria-kölcsön elkorcsolyázására.

2. »Vakulj magyar«-nak háboru esetére, hogy a kormánynak háta födve maradjon.

Másrészt az octroyalt kormányzó, aztán Erdély, Horvátország s a Vojvodina meg nem emlitése, az egészet azzá qualifikálja, a mi, t. i. uj kisérletté és uj provisoriummá.

Adja az ég, hogy a honiak közül egy se üljön fel nekik. Rajtam nem fog mulni.

A külföldi lapok egyelőre, ugy látszik, azt hiszik, hogy fenékig mind tejföl. Ezek a jó urak nem is álmodják: mi minden van kérdésben s minő gonosz operatio ez. Autonomia: osztrák codexszel és pörrenddel, idegen hivatalnokokkal, rendőrséggel, gensdarmeriával, katonakormánynyal stb. Mindez oly valami chaos melyen ötven év alatt sem gázolnak keresztül.

A mit mi, mint magyar kormány, jól, hamar s biztosan végre tudnánk hajtani, abba a bécsi reactionarius kormány invalidusai belehalnak.

Nagyon ovatosaknak kell lennünk s ugy intézkednünk, hogy az otthoniakra is hathassunk.

Kérlek tehát: ne feledd, hogy vezérünk vagy, s most ne kérj, ne tanácsolj, hanem parancsolj velünk!

Tegnap kértem Ludvighot, hogy tüstént küldje el neked a telegrammot, s kérjen tőled a sajtó magatartása végett utasitást.

(Aláirva) Jósika Miklós.

Ludvigh — Kossuthnak Londonba.

Brüssel, apr. 20. 1860.

Kérlek Miklóssal együtt: küldj nekünk utasitást.

A német, a mai távirat szerint, mind a vármegyék hatóságát, mind az alkotmányt állitólag visszaadta, de mindjárt sérti a visszaállitott alkotmányt egy kormányzó kinevezésével.

Nincs időm nézeteimet kifejteni; ki vannak fejtve röpiratomban, melynek megjelenése csak szemgyuladásom miatt késett.

Az otthoniaknak tán csak lesz annyi erélyük, hogy engedményt el nem fogadnak, ha csak az 1848-iki törvény és a békekötések alapjaira nincs fektetve.

Változatlan hived
Ludvigh.

Válasz Ludvigh april 20-kai levelére.

London, april 22. 1860.

»Egy pár hét óta az a hir terjedt el az országban, hogy a bécsi kormány bizonyos nemével az ügyességnek oly politikát szándékozik követni, mely anélkül, hogy az adók elviselhetlen sulyán könnyitene vagy a közigazgatást olcsóbbá tenné és igy a mellett, hogy a népelnyomás eszközére: a hadseregre többet enged költeni, — a börzét jó kedvbe hozza, legalább addig, mig az uj kölcsönt valahogy legombolyitják, másrészt olyan legyen a politika, hogy a hazában fenálló nagyszerü egységben szakadást idézzen elő. A conservativ aristocratiának (legalább névleg) az államtanácsba való bejuthatás által fényes állást, a községrendszernek erőltetett életbeléptetésével s a hajdani vármegyék némi üres parodiájának összeférczelésével az elszegényedett s eddig tétlenségre kárhoztatott nemességnek hivatalt adni és némi befolyásra kilátást nyujtani, de ugy, hogy a megyék minden politikai tevékenységből (mi főbb becsüket képezi), ki legyenek rekesztve, s a megyei főnökök meghagyásával a közigazgatás terén is tettleg minden önkormányzati hatás lehetetlenné legyen téve, végül pedig ezen organisatióra egy minden tekintetben tehetetlen Postulaten-Landtag-forma szolgai Landes-Vertretung-ot felülépiteni —: ezt mondják a tervnek«.

Ezeket nekünk tekintélyes emberek irták hazulról.

Gondolom, ezt kell venni kiindulási pontnak azon következtetéssel, hogy ezek a hirek testet látszanak nyerni az ugynevezett concessiókkal, miknek hirét a telegraf széthordta Európában.

Az alapeszme tehát, melyet fel kell állitanotok, ez:

1. Hogy a hiresztelt concessiók nem visszalépés azon jogi állapotra, melyet az osztrák erőszakkal felforgatott, hanem oly politikai fogás, melynek két czélja van:

a) A nemzetbe szakadást hozni.

b) Az igéretek által felkeltett várakozással Magyarországot békében tartani addig, mig a pápával s a nápolyi királylyal combinálva, a magára hagyott olasz szabadság eltiportatik.

2. A második pont magában világos: az elsőt be kell bizonyitani. Bizonyitást lehet meriteni:

a) Magából a hiresztelt concessiók természetéből.

b) A német (osztrák) lapokból, melyek mind azon huron pendülnek, hogy a monarchia egységének, más szóval: az összpontositásnak elvét sem fel nem adhatják, sem nem szándékoznak feladni, s a magyart arra figyelmeztetik, hogy a »család« közérdekeiért az egyes családtagoknak áldozatot kell hozni.

c) Abból, hogy ha az osztrák a jog terére vissza akarna lépni, az első lépésnek annak kellene lenni, hogy az osztrák miniszteriumnak Magyarország ügyeibe avatkozását megszüntesse, visszavonja a lefolyt tizenegy év rendeleteit (mint II. József) s magyar kormányt állitván fel, országgyülést hivjon össze a törvények alapján s ez állapitsa meg a községi rendszert és megyei szervezetet. Már pedig mindezt nemcsak hogy nem teszi, sőt (mint a vallás ügyében a septemberi patenssel) a bécsi miniszterium önkormányzatára ujabb sérelmes csapást mér.

Végre d) bizonyitást lehet meriteni abból, hogy oly embert állit a dolgok élére, ki (Benedek) Magyarországban gyülöletes, mert 1849-ben saját nemzete ellen emelt fegyvert, mert neve az Olaszországban elkövetett legborzasztóbb kegyetlenségekkel (1848) van összekötve, s mert olyan ember, ki ifjusága óta az osztrák soldatescai fegyelem légében forogva, a magyar nemzet jogairól, alkotmányáról, s általában politikáról fogalommal sem bir s nem egyéb, mint egy vak eszköz a bécsi parancsoknak végrehajtására.

3. Ez után át kell menni azon kérdésre: lehetséges-e, hogy e hiresztelt concessiók a magyart az osztrák uralom iránt kiengeszteljék?

E pont kényes, nehogy olyasmi irassék, a mit később a tények meghazudtolnak. Ovásul tehát javaslom odatétetni, hogy az idő sokkal rövidebb volt, semhogy a levelező tényt irhatna arról, miként fogadtatott a hir országszerte, s csak azt irhatja meg, mit a helyzet ismeretéből, s abból, a mit Pesten lát és hall, merithetett. Ez pedig a következő:

Senkisem hiszen az osztráknak; a bizalom kapcsa végkép megszakadt. Mindenki azt mondja: háromszáz évi tapasztalás tanitott meg, hogy az osztráknak még esküje is hitszegés, igérete pedig csalárdság. Volt nekünk alkotmányunk teljes müködésben, s mégsem volt képes minket sem az, sem lovagias hűségünk, sem áldozataink az osztrák önkényi irányzatoknak reánk nehezedésétől megóvni. 1849-ben a döntően győzelmesnek hazudott kápolnai csata hirére nem üres igéretek, hanem minden részletben kidolgozott ugynevezett „alkotmány" lett kihirdetve, — s csalás volt az egész. Csaltak akkor is, meg akarnak csalni most is. Nyugton akarnak tartani, hogy a magyar ezredek segitségével az olasz szabadságot semmivé tegyék, aztán majd egész erejökkel visszatérnek centralisáló, önkényi irányukhoz, melyről e szabadság-ellenes hatalom sohasem fog lemondani. Nem hiszünk neki.

Ez az általános vélemény.

De feltéve (mit senkisem hiszen), hogy az alkotmányos irányra csakugyan vissza akarnak térni, kielégithetik-e a hiresztelt concessiók a nemzetet?

A felelet ez:

A nemzet tömegét semmi és soha nem képes az osztrák uralom iránt kiengesztelni (egy pár erős vonás a háromszáz éves történelemből, a tömérdek hitszegés, 1848—49. emlékezete s tizenegy évi szenvedés sajgó sebei könnyen fogják ez állitást indokolhatni). A nemzet, melynek kebléből a bizalom az osztrák iránt, gyökerestől ki van tépve, ismeri saját erejét s ismeri az osztrák gyengeségét. Sokszor felébresztette már keble hűségének melegén e dermedő kigyót, s mindig mérges marás volt a jutalma. Sokkal érettebb e nemzet, semhogy ujra keblére fektesse. Meggondolatlanul nem fog semmit tenni, ha könnyül sorsa; várja, mig alkalom jő. De sem nem hiszen az osztráknak, sem nem bizik benne, sem meg nem bocsát neki. Meg nem bocsáthat soha!

Azonban minden nemzetnél vannak határozatlan árnyalatok. Vannak tehát Magyarországban is, kik anélkül, hogy a nemzet közérzetétől elválni vagy a jövendő fejleményét megkötni akarnák, a kiállhatlan szenvedések sulya alatt nem volnának idegenek a becsületes alkutól. Nevezzük őket nevükön ó-conservativ-pártnak.

Hihető-e, hogy ezen pártot a hiresztelt concessiók kielégitik?

E pártnak van határozott programmja, mely anélkül hogy az osztráktól való végelválás szándokával (ha arra kedvező alkalom nyilik) magát ellentétbe tenné, határozottan kimondja, mi az a minimum, mely őt ezidő szerint megnyugtathatná.

S e minimum a pactum conventum-ok sérthetlenségének elismerésére (s nem ma szükségből engedett, holnap kényből visszavehető octroyálásokra) fektetett törvényes állapot visszaállitása, vagy, mint programmjukban nevezik: restitutio in integrum.

Ennek pedig részleteit programmjuk ekként határozza meg:

a) Az ország földterületi kiegészitése, épsége.

b) Az alkotmány teljes visszaállitása ugy, amint az 1847—48-ban királyi szentesités mellett reformáltatott.

c) Az osztrák birodalom iránti viszonynak Magyarország történelmi jogai s a pactum conventum-ok értelmében tisztán és egyedül a personalis unio kapcsolatára szoritása.

Annak bizonyitványaul, hogy mennyire fejlődött a nemzet véleménye az utolsó tiz év alatt, jó, sőt fontos lesz kiemelni azt, hogy ezen a legkevesebbet akaró ó-conservativ-párt által minimum gyanánt felállitott programm épen az, melyet Kossuth 1847—48-ban törvényhozási békés reform utján, mint kielégitő maximumot állitott fel.

Ezen, már most az ó-conservativek által is minimumnak tekintett programm garantiája gyanánt pedig a conservativek azt állitják fel:

d) Hogy az örökös tartományok is alkotmányosan kormányoztassanak, s ekként az absolut és alkotmányos koronáknak egy fejen való egyesitéséből kifejlődő összeütközés és önkényü irány elmellőztessék.

Ismét megjegyzendő, hogy ez épen az, a mit Kossuth 1848. márczius elején felállitott (mely beszédje Bécsben Metternich elkergetését idézte elő).

Szóval: ma az ó-conservativek ott állanak, ahol a reánk kényszeritett harcz előestéjén mi állottunk. E programm ezer

meg ezer példányban van köröztetve az országban. Befolyásos állásu mágnások tartózkodás nélkül megmondák e nézeteiket Hübner-nek s más minisztereknek, s ez a programm az, melyhez kötötte a nemzet az ó-conservativ-párt iránti kiengesztelődést s mult büneinek megbocsátását.

Ám itéljen az elfogulatlan közvélemény: mennyire felelnek meg a hiresztelt concessiók ezen minimum-programmnak.

Két pontot szükséges különösen felderiteni:

a) Hogy az öt közigazgatási kerület egyesitése nem területi integritás.

b) Hogy öngyilkolás nélkül nem mondhat le a nemzet azon jogról, hogy saját erszénye és saját kardja saját ellenőrzése alatt álljon. E nélkül minden „engedmény“ merő humbug. Nincs ember az országban, kit megnyugtathasson.

Ezek tehát tájékozó eszméim.

A levelezők azokat ugy adják elő, mint pesti tapasztalásuk eredményét, fentartva megirni tény gyanánt: mit mondand az összes nemzet?

Ha valaha, ugy most szükséges, hogy egység legyen a sajtó nyilatkozataiban.

A „Times“-t különösen ajánlom Jósika Miklós figyelmébe.

(Aláirva) Kossuth.

* * *

Ez időszakra nézve, melyben a közszellem Magyarországon élénken kezdett nyilatkozni, nagyon érezhető hiányt képez ez iratok összeállitásánál, hogy saját leveleim közül csak igen-igen kevésnek birom vagy eredetiét vagy másolatát. E miatt a levelezések közérdekü tárgyainak fonala annyira meg-megszakad, hogy a kezemnél levő válaszokat sokszor magam sem vagyok képes megérteni.

Igy vagyok a most szóban forgó tárgyra nézve is.

A *Ludvigh* által *Jósika* nevében is hozzám intézett kérésre adott fentebbi válaszom folytán *Jósika Miklós*-nak egy oly szenvedélyes hangon irott, keserü levelére bukkanok, melyet amaz utasitás annál kevésbé magyaráz, minthogy az annyira találkozott saját nézeteivel, hogy már válaszom vétele előtt mindazt megtette, a mit tanácsolék.

Ugylátszik tehát, a fentebbi utasitás mellett egy más levelet is kellett irnom *Ludvigh*-nak, mely levél *Jósika* által félreértetve, a kissé heves polemiára alkalmat adott.

E levelem azonban nincs meg s *Jósika* fellobbanása előttem merőben érthetlen volna, ha pár nappal később irott exculpatórius levelében nehány soromat nem idézné, melyeknek félreértéséből eredett a részéről nyilt őszinte mea culpa-val végződött szóváltás.

Én adni akarom e szóváltást, mivel bár az általam ez alkalomból irott két levél közül csak egyiknek töredékét találom is irataim közt, fontosságot tulajdonitok közlésének. Mert akármint itéljen is felőlem a mai »közösügyes« Magyarország, mely között s köztem majdan a történelem kérlelhetlen logicája fogja a végitéletet kimondani, — akarom, hogy tudva legyen: mik voltak az én nézeteim az ugynevezett »nemzeti ébredés« felől. Akarom, hogy tudja a magyar nemzet, miként mig mások határtalan örömmel ujjongtak a (nemzetiségi és vallásszabadsági tekintetben, de csakis e tekintetben: valóban magasztos) »ébredés« felett, s azt politikai tekintetben is a magyar állami függetlenség uj hajnala gyanánt üdvözölték, — engem bánatos aggodalom töltött el politikai tekintetben a mozgalom iránya felett, s én abban már ekkor kezdetét láttam annak a végnek, mely 1867-ben csakugyan elkövetkezett. Öreg

ember vagyok. Lehet, hogy nemcsak testi, de lelki szemeim is meggyengültek. Lehet, hogy nem látom igaz szinükben a dolgokat a komor fekete fátyol miatt, melyet a sivár élet s az örömtelen aggkor szemem előtt lebegtet. A szülőföld kiirthatlan szerelme ohajtatja velem, hogy csalatkozzam. Ohajtatja velem, hogy a nemzet életrevalósága megczáfolja a történelem tanulságait. De hát én azt, a mi történt, vég-nek nevezem ma is, mert bármi sovár érzéssel áskáljak is az »élet mester«-ének bányájában, keresve egyetlenegy tényt, mely megczáfolná *Deák Ferencz*-nek ama mondatát, hogy »az veszve van s csakis az van veszve, a mit a nemzet maga feladott«, ily czáfoló tényt, — fájdalom — nem találok. »Quaesivi lucem ingemuique reperta.« — És végre közlendőnek tartom a levél-töredéket, melyről szólottam, azért is, mert akarom, hogy tudva legyen: mennyire nem volt a magyar emigráczió a nemzet nyomatékosabb osztályai által támogatva hazafiui törekvéseiben.

A polemiára alkalmat adott ama nem létező levelemnek *Jósika Miklós* által idézett sorai ezek:

»Én tőlem kértek utasitást? — A mióta a tavalyi háboruhoz csatolt remények meghiusultak, a nemzet az egység vágyától az óvatlanságig ösztönöztetve, félakaratu emberek kezébe hagyta a hazai mozgalom vezényletét átsikamlani, s ők a concessió-kicsikarás felé vezették. Minden lépés oda volt irányozva; a sajtó-mozgalom is az ő auspiciumuk alatt keletkezett s tőlük kapta mozdonyát, ismét concessió-csikarási irányban, — mely irányt *Miklós* a legjobb akarat mellett is lehetetlennek találta mindig következetesen ellensulyozni. Szél volt a vetés s

forgószél az aratás. De én ezirányt minden jelenségeiben helytelenitettem, kárhoztattam, elleneztem; — s én adjak utasitást?«

Előttem világosnak látszik, hogy e szavaim nem a sajtó-működésre vonatkoztak, mert hiszen erre, miként fentebb látható, nyomban megadtam a kivánt utasitást; hanem vonatkoztak az otthoniakra; vonatkoztak *Jósika* azon nézetére, hogy az otthoniakra is hatnunk kell.

Jósika azonban, miként egyik levelében bevallja, ezeket (elég megfoghatlanul) magára értette. Különösen a ritkitott sorokat nagyon zokon vette, s felindulásának első hevében nekem a következő csodálatos levelet irta:

Jósika Miklós — Kossuthnak Londonba.

Brüssel, april 25. 1860.

Ludvigh barátunkhoz irt leveledet, mely egyszersmind válasz hozzád intézett jelentésemre, vettem. Hogy engemet alig lepett meg valami ugy, mint e levél, — nem tagadom. Én azon deferentiánál és tiszteletnél fogva, melylyel irántad viseltettem, mint vezérünk iránt, kötelességemnek tartottam mindenekelőtt neked tenni jelentést s tőled várni utasitást. Vállalatunkat is — ab ovo — neked jelentettem be, s nem akartam jóváhagyásod nélkül ily fontos ügynek további folytatását vezetni. Az osztrák kormány annyi kisebb-nagyobb sértés után most a tudvalevő két rendeletben foglalt coup de grace-szal a nemzetet halálosan megbántotta, eljöttnek hittem tehát az időt (s volt, miként alább látni fogod, indokom erre), hogy a Habsburgok tehetetlenségét (eddigi kedvencz themánkat) most már a déchéance nyiltabb kimondásával előtérbe léptessük. Önfejüleg nem akartam ezt tenni, azért irtam neked, irtam Laczinak, és ime, mikor én vezérünktől azt a vezényszót várom: »előre a nehéz ágyukkal!« — te nekem azt irod, hogy vezérünknek minden utasitása egy keservesen feljajduló intés: »hogy a magyarnak nincs jövője! el van örökre itélve!« De ez nem elég. Te ellentmondván saját nyilatkozataidnak, most egyszerre azt mondod, hogy mi a hazai mozgalmakat a concessiók kicsikarásának irányában vezettük s engemet következetlenséggel vá-

dolsz. Azt mondod, hogy szél volt a vetés és forgó szél az aratás. De a mi leveledben legmeglepőbb, — azzal végzed, hogy te irányunkat kezdet óta minden jelenségeiben helytelenitetted, kárhoztattad s elleneztesd.

Ezek sulyos szavak, keserü vádak! Ha volna ember, ki bátorságodon s vezéri hivatásodon kétkedni merne, arra a gondolatra jöhetne, hogy épen a vezér az, a ki megijedett s épen a vezér azon egyetlenegy ember, ki a nemzetnek ezen ujabb megsértésében veszedelmes, alkudozásokra csábitó engedményeket lát.

Itélj magad.

Márczius 12-én ezt irtad nekem: »Kalapot emelek előtted barátom. Ugysegéljen! remek ember vagy tapintatoddal.«

Ha tapintatom oly jó volt: miként van, hogy épen e tapintatot, azaz a helyes irányt kárhoztatod bennem? s engemet (igen udvariasan, az igaz) implicite következetlenséggel vádolsz? Miként van, hogy te, ki most vállalatunk irányát kárhoztatod: akkor ez iránynyal, mely nem változott, a kalapemelésig meg valál elégedve?

Laczi barátunk pedig már november 22-ikén, föllépésemnek még csak harmadik hetében, ezt irta nekem: »Mondhatom, hogy tiz év óta soha sem vettem a tiednél örvendetesebb levelet. Te, kedves barátom, első vagy, ki positiv tagadhatlan eredményt mutathatsz elő.«

Ily nyilatkozatok után egyszerre, mint szeletvető Aeolus szerepelni s forgószelet aratni — oly valami elképzelhetlen volt előttem, miként nem bámulhatsz, hogy egészen le vagyok sujtva.

Halld már most, mit irnak hazulról.

Tegnapelőtt vettem jobbjaink egyikétől egy levelet, melyben a többi közt szóról-szóra ez áll:

»Miután az osztrák kormány az utóbb kiadott két rendelet által kimutatta foga fehérét; miután nyakunkra egy hitelvesztett schwarzgelb mandarint akar nyomni; miután végre egész hazánkban kor-, rang-, faj-különbség nélkül egyetlen ember sincsen, ki ezen uj fondorkodásokban concessiót lásson — a mi nekünk ugy sem kell —: nem volna-e jó, ha ti, kik még szabadon mozoghattok, kissé világosabban és hatalmasabban kezdenétek Austriától való végelszakadásunkról szólni?

S ime, épen te, tehát e levél szerint az egyetlen magyar, nemcsak concessiót látsz ezen ügyetlen, kézzelfogható humbugjában a halálosan megszeppent kormánynak, hanem még oly veszedelmes concessiót is, mely a nemzetet alkudozásokra kecsegtetheti!

Ha én tanácsodat követve (mit bizony senki barátid közül nem követne minden lehetőben örömestebb, mint én) egy melodramaticus feljajdulással állnék elő, hidd el nekem, hogy mindenki szemem közé nevetne.

Te jól tudod, hogy én még a concessiók lehetőségét is tagadtam, s irtam neked: hogy poltron kormány nem képes concessiókra. Én most is azt mondom, s most is azt teszem hozzá, a mit akkor irtam neked: hogy ha az osztrák kormány adna is, azt, a mit ő engedménynek nevez, az olyan lenne, mi a nemzetet még mélyebben ellene bőszitené fel. A szeptemberi pátens és a mostani két rendelet fényesen igazolták szavaimat. Ellenben te ezen állitásomat kétségbe vontad, s irtad: hogy bizony lehetnek oly kivételes körülmények, mikor a kormány, vagy inkább a Habsburgok ijedtükben még egész autonomiánkat is visszaadják, — persze osztrák felsőség alatt. Te tehát a concessiók lehetőségét, kivételes esetekre, felismerted, sőt azoktól féltél is. És most, mikor ezen kivételes eset előáll, mikor az osztrák kormány au bout de son latin van, s concessiók neve alatt ujból és halálosan sérti a nemzetet: te minket vádolsz és nem a körülmények nyomását!

Nincs semmi tagadás benne, hogy az otthoniak, eddig történelmünkben példátlan együttartása s főleg a szeptemberi patens elleni passiv ellentállása egyrészt, másrészt az európai sajtó összhangzó rosszalása az, a mi a kormányt sarokba szoritotta. Mi távol vagyunk attól, hogy ezt tagadjuk. »C'est vous qui leur avait fait peur!« — mondta Napoleon herczeg.

Oly mozgalmak következtében, mint a hazaiak, akárminő irányban haladjanak, s akárki legyen azoknak élén: mit tesz, mit tett mindig s tehet egy erkölcstelen s poltron kormány? Nézetem szerint csak két dolgot: vagy enged, s ezt természetesen a maga szempontjából teszi a maga zsugori nézetei szerint; vagy erőszakhoz folyamodik, s az egész országot ostromállapotba teszi, — miként már egyszer tette. Te, mint vezérünk, e két eshetőséget előreláthattad, s ne csudáld, ha engemet meglepett, hogy reád váratlanul hatott, mit te concessiók utjának

nevezesz s mit előre lehetett látni. Aut — aut, egyike a két rossz chance-nak előttünk állt. Az én nézetem szerint erre a felelet nem a feljajdulás, hanem a még merevebb ellentállás.

Te talán egyet feledtél: hogy távollétünk tiz-tizenegy éve alatt otthon egy egészen uj nemzedék keletkezett, mely a feje fölött függő Damokles-kardnak, a legborzasztóbb önkénynek daczára nem hogy elsatnyult volna, hanem még föllelkesedett. Te még mindig conservativ-pártról, a programmok minimumairól és maximumairól beszélsz. Meggondoltad-e, tisztelt barátom, mit mondanának otthon, ha mi e zsibáruval állnánk most elő, mikor minden hazai lap, minden hazai levél, mindenki, ki hazulról jő, egyhangulag azt állitja, hogy nálunk nincsenek pártok, s akarja, hogy a világ is ezt higyje, s azt állitja, hogy a ki conservativekről, pecsovicsokról szól, az chinai nyelven beszél —?

Én nem tudom: minő referenseid vannak, s ezek minő prismákon át nézik a hazai ügyeket, de én azt hiszem, hogy tégedet nem jól s nem őszintén értesitenek.

Házamnál itt kétszázötvenhárom magyar fordult meg tiz év alatt; én a mostani fiatalság javát személyesen ismerem, s a régiebbek nézeteit, vágyait, félelmét és reményét szintén ismerem: de biztosithatlak, hogy miként a szellem most áll otthon, önkormányzatunknak tökéletes feltétlen visszaadása is csak az Eötvös-, Deák-, Nyáry-, Almássy-féle embereket képes kielégiteni, s ezekben is megmaradna a vágy, ha nem is a bátorság, végkép megmenekülni Austriától.

A két rendeletről szóló sürgöny e hó 19-én már kezeim közt volt. Én Ludvighot kértem, hogy tégedet a legrövidebb uton tudósitson, mig én a szükséges első intézkedéseket (melyekről alább) tettem Párisban. Leveledet tegnap, 24-én este vettem, tehát az első hirtől mostanig hat nap telt el. Természetesnek fogod találni, hogy én e drága hat napot nem tölthettem tétlenül, s hogy mind, a mit te leveledben tanácsolsz, már megtörtént, mielőtt még leveled érkezett volna. Ludvigh, ki oly jól ismeri hazánkat, azonnal elkezdette hatalmas czikksorozatát. H. Párisban, levelemet vevén, rögtön vette kalapját s bejárta a lapok szerkesztőségeit, kérvén őket, hogy várják be az ujabb tudósitásokat, mielőtt hosannát énekelnének, — azután pedig elárasztotta a lapokat oly czikkekkel, melyekben mindaz meg van mondva,

a mit te tanácsolsz, sőt több, miután a második távirat s a decretumok kezeink közt levén, egészen tisztán látunk a humbugban.

Hazulról is e hat nap alatt igen sok levél érkezett. Egytől-egyig kitörő méltatlankodással szólnak az osztrák nagy kalamárisból kikerült ezen ujabb gyalázatos manoeuvre-ek ellen. Mindezen levelekben egyenesen ki van mondva: hogy concessio otthon senkinek sem kell, mert a Habsburgoknak senki sem hisz; ki van mondva: hogy a két rendeletben concessiót senki sem lát, hanem sértést, — miként az egyik levélből lemásolt részletből is láthattad.

Az egekre kérlek tehát: verd ki eszedből az alkudozás lehetőségének nemzetünkre nézve tisztán képzeleti és sértő gondolatát. Az engedmények, erős szorongatás alkalmával minden gyenge kormánynak első panaceája lévén, ne sérts meg minket azzal, hogy mi a concessiók kicsikarására dolgozunk. Kellenek is azok a kutyának!?

Van leveledben még két hely, melyre okvetlen felelnem kell. Te azt irod: »az egység vágyától óvatlanságig ösztönöztetve, félakaratu emberek kezébe hagyta a hazai mozgalom vezényletét átsikamlani.«

Az egységre nézve diametraliter ellenkező véleményben vagyok veled, s nem tisztelnélek annyira s nem volnék őszinte barátod, ha ezt eltitkolnám előtted. Én az egységet az ujabb néhány év legfontosabb vivmányának tartom. A fajok egyenetlensége, a kasztok egymás elleni gyülölete s az ez által lehetővé lett divide et impera volt az achillesi sark, melyet az osztrák kormány oly pokoli ügyességgel fel tudott ellenünk használni. Ezen egység, kibékülés, testvériesség a fajok és kasztok közt — képezik főerőnket azon esetre, ha egyszer az óra üt s a küzdő-térre léphetünk.

Isten mentsen minket, hogy e vegytani folyamatban óvatosságból mindjárt elemeljük a tűztől a retortát. Egykor szó volt róla, hogy a nemzetiségek közt a különbség olyan, mint az eczet és olaj közt; a mi nem igen bátor, de okos és becsületes Deák Ferencz-ünk azt mondta rá: »többször kell keverni«, — s igaza volt s ez megtörtént.

A félakaratu embereknek keblébe nehéz tekinteni; ez többnyire isten dolga. A kiviendőkre s az elvesztendőkre a gondviselés szemeli ki az embereket, de ha hidegvérrel és előitélet nélkül vizsgáljuk a dolgok állását, — én, részemről több biztosságot látok

azokban, kik most állnak otthon a dolgok élén, mint a kik a Mack- és Noszlopy-féle mozgalmakat vezették. Tagadhatlan, hogy most az értelmiség jobbjai mindenben, a mi hazai és nemzeti, részt vesznek; hogy a mozgalmak élén historiai nevü, milliókat képviselő emberek állnak a középrendből ugy, mint az aristocratiából; hogy maga a clerus sem idegen a mozgalmaktól, habár én nem osztozom azokkal, kik a papoktól csudákat várnak, s elégnek tartom, ha nem ártanak. A szeptemberi patens visszautasitásában minden faj, minden osztály képviselve volt, s igy van ez minden manifestatio, minden tüntetés alkalmával. Meglehet, hogy a jóindulatu s jóérzelmü embereknek e massájában gyenge, ijedős, épen a legrosszabb időben (t. i. tempora si fuerint nubila) fejüket vesztő emberek is vannak: de egészben én többet bizok ezekben, mint a Stancsics szabaditóiban, kik dicső, nemes forradalmunkat mint jux-ot tekintették.

Három ember áll különösen a mozgalmak élén. Ezeket félakaratról nehéz volna pièce en main vádolni. Te ismered őket!

Én szokott nyiltságommal kiöntöttem szivemet előtted, s nehogy a fejüket vesztettek közé sorozz: légy bizonyos, hogy én nem fogok csüggedni, s hogy a mit tehetek, azt megteszem, a mint tudom.

Hogy lásd, minő emberek főznek konyhánkon, s minő katlant kezdenek füteni a tulsó táborban: Szemerének s az „Augsburger"-nek czikkeit rekesztem ide. Láthatod ezekből is: minő sok oldalu az én feladatom, s minő isten katonáival kell folyton vivnom! (Aláirva) Jósika.

U. i. A magyar lapok (melyeket eddig vettem), minden magyarázat nélkül, hideg megvetéssel adják a decretumokat.

* * *

E levélre adott válaszaimból csak egy töredéket találok irományaim közt, s arra saját irásomban e pár sort találom feljegyezve:

»A két levelet, melyet *Jósiká*-nak válaszul irtam, fontosnak tartom annyiban, hogy nézeteimet a hazai mozgalomról foglalják magukban; s azért sajnálom, hogy az elsőt épen nem, a másodiknak pedig csak töredékét volt kivel lemásoltatnom. K. L.«

A meglevő töredék ekként szól:

Levél-töredék.

Jósika Miklósnak 1860. apr. 25-ikei csodálatos levelére válaszul.

London, april 29. 1860.

Felfogom a megszakadt fonalat. Levelem, mint majd vége felé látni fogod, fontosabb horderejü, mint puszta polémia Jósika Miklós és K. L. közt. Azért őszinte leszek. De az őszinteség nem éles czélzásokban s nem kiméletlen kifejezésekben áll. E részben iparkodni fogok példádat nem követni. Mindenesetre pedig a valóság göröngyös utját fogom tapodni. A földön maradok s nem fogok röpkedni icarusi szárnyakon a képzelet rózsaszin felhői közt.

— — — — — —

6. Éles gunynyal mondod, hogy én »conservativ pártról programm-minimumról, programm-maximumról szólva, — zsibáruval állok elő, s chinai nyelven beszélek.«

»Es will mich bedünken«, hogy kifejezéseid talán nem épen illenek egyikünkhöz sem, de bizonyosan nem a nagy szent, komoly ügyhöz, mely lelkünket eltölti.

Hanem én azt felelem: emlékezzél!

Ideirok nehány sort egyik leveledből: »Az otthoniak egy memorandumban czéltalan és határozatlan óhajtások helyett positivitást akarnak felállitani, s azon minimumot megismertetni a világ előtt, melylyel jelenre meg fognak elégedni.« stb.

Tovább: »Láthatod ebből, hogy azon czikk, melyen megbotránkozál, egyenesen hazulról jött, s e tervvel összhangzásban van. Mint szintén, hogy én, legalább akarva, a *nem* déchéance-ot ki nem mondatván, tovább mentem megbizóim *programmjánál*, mert személyes meggyőződésemet sohasem áldozom fel.«

Tehát megbizóid programmjában benn van: nem a déchéance ki nem mondása, hanem a *nem* déchéance kimondása.

Ne neked a »chinai« minimnm s a programm-»zsibáru«! Minek nevezed e programmot? Nemzetinek? Forradalminak? Vagy conservativnek, pecsovicsnak?

Tudod, hogy mit irtam neked válaszul. Komáromynak pedig ezt mondtam:

»Ha a conservativek teszik, részükről ezen minimum is haladás. Ezt nem kapják meg, — kevesebbnek elfogadása ellen legalább kötve lesznek. Ám irják alá. De ha ti irjátok alá, ti hátralépést tesztek, desavouáljátok a forradalmat. Óvakodjatok. Őrizzétek szent hagyomány gyanánt a függetlenségi nyilatkozatot. Terjeszszétek a hitet, hogy harczolni kellend. Ne conspiráljatok, de gonddal legyetek, hogy e hit oly erőssé legyen, miszerint mindenki készüljön s mindenekfelett vigyázzatok, hogy a mozgalom vezérlete kezeitekből a conservativek kezeibe át ne sikoljék.«

Gyuri megjegyzé, hogy ő ugyan nem sokat tud arról: mit főznek a középpontban, de igen lehetőnek hiszi, hogy az egész nyilatkozat ily átsikamlitásra s a forradalmi pártnak compromittálására van számitva.

Mondani fogod: »elmaradt; nem irták alá.« — Igen, mert elvrokonaink vigyáztak. Szöveget csináltak, s azt mondták: »tessék aláirni — majd követjük.« — Nem irták alá.

És a conservativ-párt zsibáru, nemde?

Vagy: január, február régen volt? most másként van?

Igen, másként. Előttem fekszik az uj propositió. Laczi, által kaptam aprilisben. Ez még conservativebb, antiforradalmiabb. Hadd ne terheljem magamat s téged kivonatokkal, hisz ismered. Csak annyit mondok, hogy a czél a committivalevélben igy van kimondva: »Az ország érzületéről határozott tanuságot tenni s az aláirásokat kötelezni«, s miről s mire? — »hogy az ország el van határozva a magyar korona integritását s alkotmányos szabadságait kivánni« (köszönöm szépen) s hogy »az alkotmányos állapot visszaállitása (s csakis az) a közös kivánatot kielégitené.« (Ez még hamis tanuságtétel is. Nem igaz a közös kivánatról, de igaz a pártról, a mely ezt programm-zsibáru gyanánt árulja). — Ez azon vezérektől jő (nem Komáromytól ám, — ő nincs a középpontban), kiket én »félakaratuak«-nak nevezek, s kiket te annyira pártolsz, hogy a »félakaratu« szó felett nemes indignatióra gerjedve, nem éles csipősség nélkül mondod e pathost: »a kiviendőkre s elvesztendőkre a gondviselés szemeli ki az eszközöket.«

Értem, köszönöm a czélzatot, hanem vigasztal annak tudata, hogy ha azok, kik iránt annyira el vagy áradva bizalommal, hátat nem fordítottak volna, nem nekem (én semmi sem vagyok), hanem a nemzetnek, most nem volna a magyar a német szolgája.

De én azt mondom neked: Ki a megpróbáltatás napjaiban nemcsak a hazának hű fia, hanem (akkor vezéri) gondjaimnak s munkáimnak is osztályosa valál — emeld fel fejedet, bajtárs, nincs mit szégyenlenünk a multat. Az ország egy harmadára, sőt kevesebbre szoritva, az osztráknak minden erejétől s szerb, horvát, oláh, szász, tót által megtámadva: a czár lábaihoz dobtuk koldusként a kevély osztrákot s kétszázezer oroszon kivül még árulás kellett, hogy megbukjunk, bukásunkban is milliók számujának hagyván az előbb csak pár százezernyi magyar — csak azóta igazán nemes — nemzetet, s tiszteletnek a világ előtt fajunk nevét, mint Mátyás óta nem volt soha.

De persze több sikert nem mutathatok. S a bukottat kő illeti. — Tudom. De nem tőled kellene jönnie.

Még egyet e ponthoz. Mack- és Noszlopy-féle mozgalmak vezetőire hivatkozol. Kik vezették? — nem tudom. Noszlopyról semmit sem tudok. Az nélkülem, Mack ellenem cselekedett. Kutahiába jött ki hozzám évi hallgatás után. az első magyar a hazából, nagyon ajánlottam. Kapott megbizásokat. Szerbiából irt, hogy mit szándékozik tenni. Láttam, hogy bolond vagy áruló, s tilalmat küldtem reá. Megszegte s maga kezére bünhödött.

7. Még egy pont. Arról akarok szólani, a mit »az egység vágyától óvatlanságig ösztönöztetés« ellen mondasz. Magasztalod az egységet; egy kissé declamatorius hangon beszélsz a nemzetiségek közötti kiengesztelődés nagy vivmányáról, s a magyar hirlapok modorában felkiáltasz: »Nincs párt, egység van.«

A nemzetiségek közti kibékülést én is igen nagy nyereménynek tartom, s magasztalok mindent, mit hazánkfiai e részben tesznek. Talán magamnak is van részem e kedves munkában. Már Sumlán elkezdtem Belgrádra, Bruszszán Bukarestre hatni s nem szóltam, nem irtam tiz év óta a nélkül, hogy mint Cato Carthagot, ugy én e tárgyat fel ne fognám.

Hála istennek, az ellenzékeskedés megszünt, s ha sereggel mehetnénk haza, az együttmunkálás sem volna kétséges, de a nélkül még soknak kellene történni, hogy a czél- s irányegység kiviva legyen. Ekkorig csak az osztrák gyülöletében egyek a fajok, de abban még nem, hogy mi s miként történjék. Erre még alig történt kisérlet otthon, bármint sürgetém.

Ne feledd ezeket:

A szerbekkel való együttműködésre még semmi lépés nincs téve, mert ilyesmire nincs annyi pénz otthon, hogy egy tevékeny embert odahelyezni lehessen.

A horvátokkal detto. S hogy áll a dolog? Tavaly a harcz alatt a horvát hadifoglyok nagyon készek voltak az osztrák ellen saját tisztjeik alatt szerveztetni, de velünk egyesülni egyetlen egy sem. Most pedig valami Kvaternyik nevü horvát agitátor egy munkát adott ki Párisban (La Croatie). Diszpéldányt küldött a herczegnek s kihallgattatást kért és kapott. Ajánlá, hogy ha a császár akarja, hat horvát főnök kijön, s biztositékot hoz, hogy kétszázezer horvát katona álland a császár rendelkezésére. (Tégy egy kis népességi arányszámitást s azután kiálts fel: „brav aufgeschnitten!«) A herczeg kérdé: mért nem egyezkednek a magyarokkal? — Azt felelé, hogy az lehetetlen, abból soha semmi sem lesz.

A tótok közt mennyi lutheranus község fogadta el a patenst!

Az erdélyi oláhok segitségére még korántsem lehetne megesküdni.

Mindez persze nem volna baj, ha külsegitséggel kezdhetnők meg a harczot hon. De ha ez nem lesz!?

Messze vagyunk még a cselekvő egységtől, barátom. A negativ egységtől a positivumig még nagy az ut!

Igy van ez saját fajunknál is. Azt mondod: nincs párt, minden egy gyönyörü egység.

Igen, az akademiára, a magyar ruhára, a Széchenyi-istenitésre stb.

De a forradalomra? — Te igazán hiszed? Sajnállak. Keservesen fogsz kiábrándulni.

Egység van arra is, hogy ha hatvanezer francziával rukkolnánk be, le kell az osztrákot tenni. A mennykőbe!

Hogy is ne? Hisz akkor csiklandós dolog volna az osztrákos hűség!

Egység van arra is, hogy Benedek uram s ukáza senkit sem elégit ki. Természetes! Miként volna valaki bántalommal megelégedve? (Ámbár ha csakugyan csinálnának vármegyét, akármi németest is, kapnak hozzá főispánokat, — bizonyos lehetsz benne. S csak ennyit akart most az osztrák: hivatalt osztogatni s hivatalnokokat kapni. Ez tény, ezt Bécsből tudom.)

De adjon csak az osztrák valódi engedményeket (ámbár e szó maga is sérelem), valódinak nevezem azt, mely hazánknak a centralizált birodalmi egységbe való beolvasztását feladja (pedig ez el fog következni, ha egy-két év alatt külsegitséget nem viszünk haza): az egész hajdani conservativ-párt, s ezenkivül a félakaratuaknak egész serege hosannát kiált. — Erről a hazai mozgalom jellege nem hagy kétkedni.

Te magad sem kétkedel. Én, a mint láttam magát az apr. 19-ikei ukázt, azt irtam neked, hogy azt ugy kell felfogni, mint gunyt és sérelmet, mely csak méltatlankodást gerjeszt. — Te pedig T. Laczinak mit irtál apr. 22-én, midőn már ismerted a részleteket? Ezt: »Meglehet, hogy honfitársaink elfogadják a mézes madzagot.«

Persze iparkodol magadat azzal vigasztalni, hogy »ha ezt teszik, bizonyosan csak azért fog történni, hogy archimédesi támaszpontul szolgáljon.«

Erre én neked azt mondom: a jövendőt az isten tudja, (ha ugyan az is, ki nem specialis akarattal, hanem általános törvényekkel kormányoz, tud egyebet, mint azt, hogy: ilyen ok, ilyen okozat) — de ha a státustudományi bölcselet nem ábránd, ha a logica nem mese, s ha a történelem gyakorlati tanitásai érnek valamit, akkor az igazság az, hogy ha a magyar egyszer bucsut vesz a forradalmi iránytól, arra többet hosszu ideig vissza nem lép.

Még Ludvigh is (mint jól mondod) ismervén a hazát, tulajdonazon levélben, melylyel nevedben is utasitást két (mit te oly igen szivélyesen fogadtál — merci!!) inkább kérkedő óhajtás, mint remény gyanánt igy kiált fel: »Talán

csak lesz annyi erélyük az otthoniaknak, hogy nem fogadnak el engedményt, hacsak az 1848-iki törvény s a békekötések alapjára nincs fektetve!«

Nincs párt! — Én meg azt mondom neked: annyira van, hogy ha akármi körülmények közt (kivévén ha külső katonai segély jő,) a nemzet, türelmét vesztve, belülről fel talál kelni, én, Laczi stb. el fogunk menni a nemzettel meghalni, hanem benn a hazában lesz egy számra sem csekély, de befolyásra, sulyra hatalmas párt, melyből ki hideg vizet önt reá kárhoztató jajveszékelésével, ki elbénitja közönyével, ki meg félrehuzza magát. Épen mint 49-ben tettek! Ezt az egész mozgalomnak typusa tisztán és világosan mutatja.

Nincs párt! — S Laczinak legutóbb egy vezér-toll igy ir hazulról: »Száma azoknak, kik még reménylik (»r e m é n y-l i k« — borzasztó!) hogy felülről történhetnék olyasmi, mi kibékülésre vezethetne, naponta csökken.« Jól megértsd: nem azoké csökken, kik szeretnének kibékülni, ha az osztrák akarna, hanem azoké, kik reménylik, hogy az osztrák lehetségessé teszi a kibékülést; nem ő rajtuk mulik, hanem az osztrákon.

Tovább: »Mindnyájan csatlakoznak a p r o g r a m m-h o z (zsibáru, nemde?), mi tájékozásnak neveztetik; azonban a nemzet pezsgő része, i l p a r t i t o d'a z i o n e ahhoz csak mint m i n i m u m h o z csatlakozik, csak azért, h o g y s z a-k a d á s t n e i d é z z e n e k e l ő.

Tehát van cselekvési párt, következőleg van nem-cselekvési párt is; amaz forradalmi, emez constitutionali-concessionális s a kettő között a szakadást csak ugy lehet kikerülni, ha az első a másodiknak osztrák-alkuvási programmjához csatlakozik.

Folyomány: »Az egység vágyától óvatlanságig ösztönöztetve, félakaratu emberek kezébe hagyta a hazai mozgalom vezényletét átsikamlani.«

A ki ezt nem látja — akarva-akaratlanul a concessionalis irányt segiti elő.

Én látom, látom nem egyes levelekből, (ezekre nem sokat adok), hanem az egész mozgalom kiáltó typusából.

Te el vagy fogulva, édes barátom, annyira el vagy, hogy még a magyar hirlapoknak hallgatását is a decretum felett,

»hideg megvetés« gyanánt magasztalod. Én megbotránkoztam felette. — »Nem szólhatnak« — fogod mondani. Nem? Annyit csak szólhat egy pesti magyar lap, a mennyit a bécsi »Wanderer« mer! Olvasd meg ennek jelentését a debreczeni gyülésről (»meg is halunk érte«) s hasonlitsd össze a »Pesti Napló«-nak a »Wanderer«-ből vett sovány kivonatával.

Ezzel végezzük a tárgyat, barátom. Leveled oly természetü volt, hogy ily igen hosszu válaszra kényszeritett. Vedd személyes tiszteletem jeléül, hogy ily sok időt vettem el egyéb dolgaimtól. Nem sok emberért tennék hasonlót. Ha akármikor egy vagy más tárgyban véleményemet akarod ismerni, szolgálatodra állok. De utasitást ne kérj, mert látván, minő indulattal fogadtad azt, melyet kértél, én többet nem adok.

Ha barátodnak nevezesz, megtisztelve fogom magamat tartani, de a »vezér« szótól, kérlek, kimélj meg, mert leveled után értem: mit jelent. Én a vezérségre soha nem vágytam és senki irányában nem negédlem, de mint tényt tudom: hol vagyok vezér, hol nem.

Engedd meg, hogy eltekintve leveledtől, mondjak valamit, mit az egészben legfontosabbnak tartok.

Én ugy látom (a hazai mozgalmak után itélve) a jövendőt, hogy minden emberi számitáson kivül fekvő véletlenségeket kivéve, a függetlenségi harcz csak ugy leszen ujból felvéve, ha külföldi támaszt, illetve segitséget szerezhetünk a nemzetnek (a mennyiségről nem szólok, mert a körülmények szerint a szükség ez iránt variálhat) — különben nem lesz forradalom otthon, legfölebb csak émeute, mit elnyomnak, mielőtt mi csak haza érnénk a veszélyben osztozni.

De még ha azt gondolnám is, hogy külsegitségre semmi szüksége nem lesz a nemzetnek: mégis bizonynyal még a legvérmesebb magyar is csak óhajthatja, hogy oly összeköttetések létesittessenek külföldön, melyek a harcz veszélyeit kevesitsék, szenvedéseit enyhitsék, a siker valószinüségét növeljék.

Nem megyek részletekbe.

Nagy dolgokkal nagy felelősségek járnak, s hol nagy felelősség forog fenn, az álszerénység szintoly vétek, mint a Szemere-féle követelő hiuság.

Ha külföldön, különösen Párisban és Turinban lehet valamit tenni hazánk javára, azt csak mi hárman: Laczi, Klapka és én tehetjük, kik az illető hatalmakkal constituált solidaris viszonyban vagyunk.

De hogy sikerrel hathassunk, okvetlenül szükséges, hogy a haza állásunkat, tekintélyünket támogassa, s nekünk alapot, támaszt nyujtson.

A hatalmaknak nemcsak mitőlünk kell azt hallani, hogy mi a nemzetet képviseljük, hanem a nemzet köznyilatkozványaiból, a sajtó hangjából, egyes tekintélyes egyének kijelentéseiből folyvást és folyvást megerősittetniök kell azon meggyőződésben, hogy valósággal a nemzet képviselői vagyunk, hogy a mit mi mondunk, azt a nemzet mondja, a mit igérünk, a nemzet igéri, — a mit megtagadunk, a nemzet tagadja meg.

Ekkor lesz sulyunk, különben csak annyi van, mit parányi személyiségünk képes kivivni.

No már nekünk a támaszt a nemzet saját javára nemcsak nem adta meg eddig, de sőt mindent elkövetett, hogy hitelünk csökkenjen s hatásunk összezsugorodjék.

Sajnálom, hogy különösen magamról is kell szólanom, de hazafiui kötelesség, azért félre az álszeméremmel.

Tény (bár nyom), hogy az én nevem nem magánnév, hanem programm. Ügy, elv jelszava. A hazában ugy használja azt ügy- és elvbarát, ugy ellenség. A forradalmi, azaz függetlenségi pártot mint Kossuth-pártot emlitik; a külföld előtt pedig sajtóban, közvéleményben a függetlenségi törekvés nevemhez van mint zászlóhoz tapadva, s aratom a helyeslést vagy a gunyt, a mint a szóló barátja vagy ellensége a magyar függetlenség eszméjének.

Ebből, mint tény szempontjából indulva ki, egy tényt kell constatálnom.

Te egy leveledben lelkesedéssel irád nekem: »Mágnás nemes, polgár, nép: mind veled tart, szeret, bizik benned, vezérének ismer«.

Ne érts félre: nem vágyom társaságra. Inkább restellem, mert a nyomoruság között igen insociabilissé lettem, s aztán szegény vagyok, nem igen fogadhatok.

Hanem oly bizonyos, mint 2×2=4, hogy ha azon ügy s elv, melynek engemet zászlójául kényszerite fel a közvélemény, oly igen melegen lángolna minden osztálynál, mint te mondád és hiszed: a zászló hivei nem kerülnék a zászlót, mint a pestist.

Azon 253 magyar közül, ki házadat meglátogatta, igen sok volt, ki Londonba is átjött, s különösen volt sok mágnás. Lakomnak tiz év alatt soha egy magyar mágnás feléje sem jött. A középrendüek közül kevés jött, igen sok nem jött, — a nép fia mind eljött egytől-egyig.

Ez a puszta tény positivabbul tanuságosb, mint minden homilia, biztositás és levél.

Ne mondd: hogy veszélyes volt volna velem egy órán át egy levegőt színi. Évek előtt, midőn még nagyobb volt a szigor otthon, Vitéz (Abaujból, — nem ismertem előbb,) itt lévén, gyakran meglátogatott. Egyszer olyankor jött, midőn indulóban valék nőmmel sétára Engedelmet kért, hogy velünk jöhessen. Kértem, ne tegye, mert még bezárják otthon. — „Tudom", ugymond, „de pirulnék isten és magam előtt, ha néhány havi börtönnel sem mernék daczolni, s félelemből megtagadnám elveimet és szivem érzelmét". — Bezárták, s maig is büszke reá.

Később nem is zártak be senkit. Kemény Zsigával s Danielik kanonokkal két napot tölték együtt Interlakkenben, együtt ebédeltünk s tettünk kirándulást nyiltan. Elbeszélték otthon fűnek-fának, — s nem zárták be.

Ezen általános szándékos kikerülés bizonyos osztályok részéről mondhatlanul jellemző. Nem kell látogatásuk, sőt ha most tiz év után kezdenék tenni, sértésnek venném. Hanem annyit mondok: a magasb osztályok a helyett, hogy külföldön befolyásomat hazánk javára növelni, hon pedig az ügygyel, melynek zászlója vagyok, magukat azonositani iparkodtak volna, — kerültek minden érintkezést, mint a bünt.

Aztán bizzál bennük!

S ez nem elég.

Széchenyi nem nekem személyes ellenségem volt, hanem az ügyé, melyet képviseltem s képviselek. Engesztelhetlen ellenkezésben állott pártunkkal, elveinkkel, politikánkkal. Az ország szellemi ébredésének Prometheusa, anyagi ha-

ladásának teremtője volt s nemzetiségének istápja. Azért őt korunk legnagyobb magyarja gyanánt tisztelém mindig, ezer sértései daczára, s mint ilyennek, hódolok emlékének.

Dusan megérdemli a nemzeti gyászt s mindent, mit egy nemzet nyujthat legnagyobb fia emlékének.

De parentatióját ugy vitte szét a négy világrészre millió szárnyain a világ-sajtó, mint azon emberét, ki zászlónknak leghatalmasabb ellensége volt; ugy állittatott elő, hogy minden szerencsétlenség, mely hazánkat érte, oda vihető vissza, hogy a nemzet nem őt, hanem engem követett a válság órájában, — nem pedig oda, hogy ő visszavonást idézett a nemzet soraiba akkor, midőn az együtt-tartás a magyart örökre nagygyá, dicsővé, szabaddá tette volna!!

Vigyászott-e, vigyáz-e a nemzet, hogy Széchenyi dicsőitése ne ugy tünjék fel, mint nemzeti desavouálása a mi politikánknak, törekvéseinknek, zászlónknak? mint desavouálása a mult forradalomnak, tehát annak visszavonása?

Nemcsak nem vigyázott, de sőt egyenesen mint ilyen desavouálás áll azon istenités a világ előtt.

S mit tettél te a sajtóban, utbaigazitani őket s a világot, hogy a tisztelet s a hála, melylyel a nemzet méltán adózik Széchenyi emlékének, oda ne magyaráztassék, mintha a nemzet elhagyná a zászlót, melylyel a történelem az én nevemet azonositotta —?

Mit tettél? Semmit.

Aztán igy nemcsak elhagyatva, hanem desavouálva is legyen hatásunk a hatalmak előtt!

Kérlek, képzeld magadnak, ha minden czimzetes és nem czimzetes nevezetesség, ki idekünn járt, elment volna a herczeghez s a császárhoz (könnyü volt volna kicsinálnunk fogadtatását) s ennyit mondott volna: „Azért jöttem, hogy biztosokká tegyem önöket, sire, hogy mi nem alkuszunk az osztrákkal; hogy a Magyar Nemzeti Igazgatóság ugy, a mint alakulva van, a nemzet osztatlan bizalmát birja; hogy azt a nemzet vezérének ismeri. Megmondani jöttem, hogy a mit az mond, a nemzet mondja, a mit igér, a nemzet igéri“, — képzeld, ily nyilatkozatok mellett minő más volna hatásunk a hatalmaknál!

Tette-e valaki? Senki.

Aztán azt várják, hogy mi külsegitséget teremtsünk nekik!

Ha a szellem, az irány az és olyan volna a hazában, mint te azt magadnak képzeled a felsőbb osztályokról, akkor nem azon iparkodnának, hogy jóváhagyásunkat nyerjék meg, s általa utat tömegek aláirására oly igazán zsibáru-programmokhoz, melyek a forradalmat desavouálják s alkut tartalmaznak, — hanem irnának egy nyilatkozatot hozzánk, melyben a nemzetnek irántunk való bizalmát kijelentve, arra szólitanak fel, hogy hazánk érdekeit a függetlenségi irányban a külhatalmaknál képviseljük, igérve, hogy a nemzet nevében teendő igéreteinket a nemzet beváltandja, s ezt ezrenként irnák alá. (Azt csak tudhatják, hogy mi senkit sem compromittálnánk.)

Ez aztán nevelné hatásunkat.

S ha te ez irányban a sajtóban hatni magadat a hazai mozgalom jelleme által felhatalmazva érezted volna, vagy éreznéd, nem volnál kénytelen kerülni a levelezésekben minden vonakozást arra, hogy a nemzet vágyai és határozatai most is identificálva vannak azon zászlóval, melyet 1849-ben fenlobogtatánk; s irányul vennéd, hogy ámbár vannak, kik a restitutio in integrum alapján nem vonakodnának az osztrákkal való kiengesztelődést megkisérteni (elmondanád részletekben a minimumot, hogy őket a közvélemény előtt kevesebbtől elzárd), de hogy a Benedek-féle gúny ezen keveseket is elidegenitette az alkutól, a nemzet nagy tömege pedig, mely tiz év óta szakadatlanul csak a mi zászlónkba helyezte üdvét, most még erősebben el van határozva, ahhoz törhetlenül ragaszkodni.

Ámde, persze sem az első, sem a második nem fog történni.

Sőt a „Times" bécsi levelezője most mindent megir, mit magyaroktól hall, s mint ilyet, gyakran megirta, hogy nekem nincs pártom az országban, — de persze nem volt s nincs magyar nagy ur, ki vele az ellenkezőt, az igazat irassa meg.

Szóval: nincs, a ki a mozgalomra azon typusnak bélyegét üsse, mely meggyőzze a világot, hogy (mint Velenczéről

meg van győződve) a magyar az osztrákkal nem alkuszik.

És ez az, a mi sajnos.

Kifáradtam. Többet irtam neked, mint amennyit hat hét alatt beszélek.

Egyszer szükség volt. Isten veled!

(Aláirva) Kossuth.

U. i. E perczben veszem turini jelentésemet.*) Ime pár szó belőle:

»April 26. Tegnap voltam ismét Cavour grófnál. Kérdezte: lehetséges-e még a Moriamur pro rege nostro-fellengzés? Ezt minduntalan kérdezik itt tőlem.« Nemde jellemző?!!

Miként fentebb emlitém: e levelezést csak azért hozom nyilvánosságra, miszerint constatálva legyen, hogy minő véleménynyel voltam én az annyira magasztalt »nemzeti ébredés« felől s hogy mennyire nem volt az emigráczió hazulról támogatva hazafias törekvéseiben.

Érintkezéseinkben a külhatalmakkal, természetesen, én sem adtam kifejezést e nézeteimnek. A haza érdeke parancsolta, hogy ez érintkezésekben egységesnek tüntessem fel a nemzet elhatározott akaratát: fegyvert fogni az ország függetlenségének kivivására, ha azt siker kilátásával teheti. S ezt én jó lélekkel véltem állithatni, mert ma is meg vagyok győződve, hogy ha teljesül az, a mit én a forradalom igéreténél mindig conditio sine qua non gyanánt kötöttem ki, ha teljesül az, hogy olasz vagy franczia hadsereg éléről hivhatjuk fel nemzetünket felkelésre: daczára minden

---

*) Viszonyunk Turinnal, mely e kötet tartalmának történelmileg nevezetes részét képezi — alább kapcsolatos egészben lesz megismertetve.

alkuvási hajlamoknak, nem volt volna félrehuzó párt az országban, az egész nemzet egy emberként fel kelt volna.

Különben ez a kis szóváltás nem volt semmi zavaró hatással *Jósika* iránti viszonyomra. Belátta, hogy téves feltevésből indult s ápr. 30-án irt mentegetőző levelével a vitatkozásnak vége szakadt. Ő maga még egy kis ideig biztatta magát, hogy »tele van az ég hegedűkkel« az országban, de ez optimismust a tények csakhamar eloszlatták. Junius közepe táján már bevallotta, hogy »az otthoniak erősen gyengén (nehogy többet mondjon) viselik magukat; pár nappal később pedig már azon vallomásra fakadt, hogy »ha nem volna maga a haza s meg az a mi jó népünk, hát már rég kifogott volna ő maga is. Az otthoniak nem érdemesek annyi buzgalomra. Mit ér, hogy ő itt a harczias harsonába fú, mikor az otthoniak egyebet sem tesznek, mint azt, hogy a Reichsrath-ba tolakodva, nekünk, *Benedek* sűrűn látogatott ebédjeinél pedig maguknak szereznek indigestiót.«

Teleki László-t pedig, ki azon társadalmi osztálylyal, melyhez maga is tartozott, bizalmas összeköttetésben állott s annak köréből nem egyszer örvendetes biztatásokat kapott, a hazulról vett hirek rendkivülileg lehangolták. Genfből jun. 1-ről irott levelében ezeket olvasom:

»Igy irnak nekem hazulról: »Ugylátszik, nagy változásoknak megyünk elébe. Az, hogy Apponyi meg Majláth, kineveztetésüket a birodalmi tanácsba elfogadták, valami nevezetes változásra mutat.« — Megrémültem! Nem az ijeszt, hogy egy-két ember bemegy a birodalmi tanácsba, mely Magyarországnak a birodalomba beolvasztását képviseli s nem is ezen két ember miatt aggódom, — ők sohasem tartoztak azok közé, kiket mi képviselünk: — hanem ijeszt az, hogy

ennek mások, kiket a jobbakhoz számitottam, még jó következéseit is remélhetik. Nekem igérték, hogy alkudozni nem fognak. Megcsaltak vajjon? Lelkem is didereg a gondolatra.«

Az ápril 19-ikei decretumok alkalmából turini ügyviselőinknek adott utasitásom alább fog előfordulni; párisi képviselőnknek a következő utasitást adtam:

Utasitás Kiss Miklós ezredes urnak a magyar nemz. Igazgatóság párisi megbizottjának.

London, april 28. 1860.

I. Az osztrák császárnak hazánkra vonatkozó legujabb határozatai, miként azok először táviratilag közölve voltak, némi aggodalmat költöttek bennem. Nem mintha attól tartottam volna, hogy nemzetünket akármely concessiók is kiengesztelhetnék az osztrák iránt, hanem mert nem tartottam lehetetlennek, hogy szakadást idéz elő a dicsőséges nemzeti egységben s pártot csinál. Mert szent s kedves neveket emlegetett a telegramm: vármegyét, országgyülést, önkormányzatot.

Aggodalmamat azonban a Benedek tábornokhoz, mint ujdon kinevezett magyarországi kormányzóhoz april 19-én intézett császári levél eloszlatta.

Gúny az és insultus, mit a kényuralom a nemzet szenvedéseire tetézett.

Mint mondám, nem hiszem, hogy nemzetünket akármi ugynevezett engedmények, az osztrák uralom iránt őszintén kiengesztelhessék. De ha az osztrák-ház csak kisérletet is akarna tenni a kibékitésre, azt bizonyosan nem a törvényes alaptól való eltérés, hanem az arra való visszatérés utján lehetne tennie.

A mit most teszen, az ujabb eltérés, nem visszatérés.

A visszatérés a történelmi alap visszaállitását feltételezné. Ez kényurilag octroyál, mint octroyált alkotmányt 1849-ben — s hol van az?

A visszatérés, minden politikai szervezés alapjául, a bécsi miniszteriumtól való függetlenitést feltételezné. Ez még a vármegyék virtualis szervezése iránt is a bécsi miniszteriumtól veendő utasitásokra utalja az ujdon nevezett kormányzót, ki maga is egy élő törvénytelenség.

A visszatérés azt feltételezné, hogy Magyarország állami autonomiája ismertessék el. Ez a császársági centralisatiót annyira fentartja, hogy még a megyék szervezetét is annak keretébe szoritja.

A visszatérés a magyar történelmi jogállapot helyreállitását feltételezné. Ez bosszantó vég-kegyül azzal kecsegteti a magyar nemzetet, hogy majd ő tőle sem fog megtagadtatni az, a mit a szegény szolgaságszokott osztrák tartományoknak igérni szándékozhatnak.

Tehát gúny az egész, mely a méltatlankodást még azon pártnál is a legfelsőbb fokra emelendi, melynek megnyerésére speculált a bécsi hatalom.

Ezen nézeteket tájékozásul emlitvén, kérem ezredes urat, vegye azoknak nyomán irányul hivatalos érintkezéseiben azt, mint bizonyost, hogy a bécsi udvarnak e kisérlete nemcsak nem változtatott semmit a dolgok helyzetén hazánkban, de sőt az elhatározást, az osztrák uralom aluli felszabaditásra mindent megkisérteni, ha lehet: még erősebbé s általánosabbá tette, mint valaha volt.

II. Érdekében van hazánknak, hogy e tény igazságáról azon személyiségek, kik által ön a francziák császárjának véleményére hathat, impressionálva legyenek, s hogy tökéletesen meg legyenek győződve, miként a Tuilleriák kabinetje egy teljességgel képtelen önámitásnak adná magát át, ha külpolitikáját akár az olasz kérdés hátralevő fasisai, akár a keleti kérdés, akár a német viszonyok tekintetében azon várakozásra fektetné, hogy a magyar az osztrákkal kibékülhetne s a kibékülés alapján az osztrák még oly consolidált hatalommá válhatnék, melyre a franczia kormány akármi körülmények közt is haszonnal számithatna. *)

Tegye ön azon urakat bizonyosakká, hogy ha a császár szerencsétlenül ily politikára hagyná magát téveszteni, annak csak az volna következése, hogy bármi jövendő bonyodalmakban, melyek válságának esetére a császár az osztrákra számitana, a magyar nemzet szintoly bizonyosan a császár jövendő ellenfelének karjai közé vetné magát, mint a mily kész volt tavaly magát a császár karjai közé vetni, akárki legyen az, ki az osztrákot barátul fogadja, a magyar nemzetet válság perczében az ellenséges táborban fogja találni.

---

*) Lásd a jegyzéket a fejezet végén.

Mi minden csalódásaink mellett is szeretünk a császárra, mint nemzetünk barátjára tekinteni, s az érzés, mely ezzel kapcsolatban áll, az őszinte felvilágositást becsületi kötelességünkké teszi.

III. Nem kerülhette ki ezredes ur figyelmét, hogy a félhivatalos „Constitutionnel", a bécsi telegramm nagy szavai által elkapatva, örvendezését jelentette ki azon (supponált) kilátás felett, hogy a magyar az osztrákkal kibékül. S bizonyosan tudtával lesz az is, hogy a franczia félhivatalos lap ezen örvendezését a bécsi lapok ominosus hirtelenséggel siettek kikürtölni.

Tehát mig egyrészt arról tudósit ön, hogy a herczeg az eseményeket rohanóknak tudva, a fegyverek kérdését ránk nézve sürgősnek mondja, — másrészt a kormány nézeteinek bizalmas kifejezője szerint örvendene a Tuilleriák kabinetje, ha nemzetünk az osztrákkal kibékülne.

Ha az elsőben nyilatkozó irány a való, ugy méltán követelhetjük, hogy a második desavouáltassék, mert különben oly tévedésbe hozhatja nemzetünk közvéleményét, mely törekvéseinket: a francziák császárja iránti hitet fentartani, meghiusithatná.

Ha pedig a második irány áll, ha a császári kormány csakugyan óhajtja, hogy a magyar az osztrákkal kibéküljön: ugy mi velünk oly kétszinü játék üzetik, melyre magunkat tovább felhasználtatni nem engedhetnők.

Hiába mondanák (mert alkalmasint mondandják), hogy a sajtó nyilatkozataiért a kormány nem felelős. Mi eléggé ismerjük a franczia sajtó helyzetét. Állhat azon észrevétel a „Journal des débats"-ra, mely ellenkezően nyilatkozván, tudjuk, hogy csak magán-véleményt nyilatkoztatott. De azt is tudjuk, hogy a „Constitutionnel"-nek sugalmazott véleménye van.

Elkerülhetlennek tartom, hogy ön ez iránt szót tegyen s azon tiszta, jólelkü őszinteségnek, melylyel a párisi combinatiókba belementünk, s nemzetünk szerencsétlen helyzetének annyi igényt reclamáljon: hogy mondják meg, mit akarnak velünk.

Az állás, melyben irányukban jelenleg vagyunk, »fausse position«, mely tarthatatlan.

IV. Ha ezen interpellatióra kedvező választ nyerne, igen alkalmas dolog lesz az illetőket arról capacitálni, hogy most, midőn az april 19-iki ámitás a méltatlankodást az országban, ha lehet, még magasabbra emelte, mint valaha volt, — kiszámithatlanul jó hatással volna nemzetünkre, ha képessé tétetnék a mozgalom ott-

honi vezéreit tettel meggyőzni arról, hogy a párisi hatalomnak csakugyan kedvező szándokai vannak hazánk iránt.

Ezt semmi sem eszközölhetné jobban, mint az, ha az igénybe vett előkészületi segédeszközök kiszolgáltatása körül valami kezdettel örvendeztethetnők meg otthoni barátainkat.

Legyen tehát szives, ezredes ur, ezt, mint különben is a herczeg mondása szerint sürgőst, kitelhetőleg előmozditani.

A Magyar Nemzeti Igazgatóság nevében:

(Aláirva) Kossuth.

*

Ez utasitásom folytán *Kiss Miklós* ezredes szólott mind Napoleon herczeggel, mind *Thouvenel* miniszterrel.

Május 6-ról kelt jelentése szerint sem a herczeg, sem a miniszter — s ez utóbbinak nyilatkozata szerint a császár sem — tulajdonitott fontosságot az ápr. 10-ikei változásnak, sőt arról voltak meggyőződve, hogy a helyett, hogy az engesztelődésre egyengethetne utat, még ingerelni fogja a nemzetet, mert az, hogy oly embert neveztek ki kormányzónak, ki magyar létére Magyarország ellen harczolt, lehetetlen, hogy általános indignátiót ne támaszszon. Ez a kinevezés valóságos »cretinismus«. Sérti a nemzeti becsületet. A »Constitutionnel« örvendezését ostoba divagátiónak bélyegezték, mely legkisebb figyelmet sem érdemel. A franczia hatalom nemcsak nem örvendene annak, ha a magyarok a bécsi udvarral kibékülnének, de sőt megnyugtatására szolgál hinni, hogy nincs a lehetőség körében oly concessió, mely a magyar nemzetet reábirhatná, hogy lemondjon függetlenségi vágyairól. A felől tökéletesen nyugodtak lehetünk, hogy nincs oly képzelhető conjunctura, mely a császárt arra birhatná, hogy politikájában Austriára számitson. Austria egy haldokló (agonisante) hatalom,

olyan mint egy »cadaver«, »cadaver«-ra pedig élő ember nem számithat stb.

Hát szép szó, az volt akármennyi, de a dolog gyakorlatias részéről, melyre utasitásom IV. pontja vonatkozott, a herczeg »még nem szólhatott a császárral.«

A miniszter pedig kereken kimondotta, hogy e pillanatban az lehetetlen. Várni kell az olasz, a török, a német kérdések fejlődését; a magyarok folytassák törvényes téren az ellentállást, de fegyverhez ne nyuljanak, mert tettleges támaszra most sehonnan sem számithatván, okvetlenül leveretnének.

Jegyzék a 463-ik laphoz.

Kiss Miklósnak adott fentebbi utasitásom II. pontja magyarázatot igényel arra nézve, hogy mi adott okot azon aggodalmamra, mintha Napoleon császár indittatva találhatná magát Austriára számitani.

A franczia kormány által a congressus elejtésével kapcsolatban a közép-olaszországi kérdésekre nézve nyiltan elfogadott álláspont világos közelités volt az angol álláspont felé s ugylátszott, hogy ez csak megerősitheti a szivélyes baráti viszonyt Francziaország és Anglia közt. És én, mint magyar, ennek csak örülhettem, mert Anglia a nép szabad rendelkezhetési jogának s minden külavatkozás kizárásának álláspontjára helyezkedvén: minden közeledés e felé a franczia kormány részéről, — távolodás volt Austriától, mely Anglia álláspontjával határozott ellentétben állt.

Azonban az angol s franczia kormányok közti barátságos viszonyt csakhamar oly viszály váltotta fel, mely kevésbe mult, hogy nyilt ellenségeskedéssé nem fajult.

E kellemetlen változást Savoya és Nizza annexiója idézte elő.

Emlékezni fog az olvasó, hogy Savoya átengedése Francziaország számára volt az ár, mely Austriának franczia segitséggel Olaszországból kiszoritásaért az 1859-iki titkos szer-

ződésben kiköttetett; Nizzára nézve pedig a háboru utánra lett a határozat fentartva, tehát ennek annexiója is kilátásba lett helyezve.

Történelmi szempontból nem lesz érdektelen megemlékezni, hogy Savoyának Francziaországhoz csatolása azon esetre, ha Piemont »felső-olaszországi királyság«-gá nőné ki magát: az ugynevezett »európai egyensuly« elméletének ősi hagyományai közé tartozott. Benne volt már ez azon javaslatban, melyet Erzsébet angol királyné IV. Henrik franczia királynak a 16-ik században tett. Egy századdal később az esedékes spanyol örökség második felosztásának tervénél oraniai (III.) Vilmos angol király hasonlókép megegyezett, hogy Savoya és Nizza franczia birtokba menjenek át, ha Piemont a milanói herczegséget kapja. Hasonló természetü egyezkedés történt XV. Lajos és III. Károly Emánuel között. Ez az eszme szolgált alapul azon alkudozásoknál is, melyek a mult század 90-es éveiben a franczia köztársaság és Sardinia között előfordultak. Még 1848-ban is ezen annexió volt a rugó azon hajlamoknál, melyek a franczia köztársasági kormánykörökben a mellett nyilatkoztak, hogy Károly Albert szárd királyt Lombardia és Velencze felszabaditásában segiteni kell. A nizzai grófságot *) pedig a franczia államférfiak hagyományilag mindig olyannak tekintették, mint a mi természetes folytatását képezi az áldott Provence-nak, a troubadourok hazájának, kik rhytmicus nyelvü dallamaikban a rim feltalálói voltak, — mint a monda szól.

Hát nem lehet tagadni, hogy III. Napoleon nem volt történelmi előzmények hijával, midőn az osztrákoknak Olasz-

*) Talán ujság lesz némely olvasóm előtt az a tény, hogy a didergő világ nagy téli menedékhelye, a kedves vidám Nizza egykor azon ponton volt, hogy magyar birtokká legyen. — A város levéltárában vannak okmányok (magam láttam), melyek hiteles bizonyságul szolgálnak, hogy Nizza magát Nagy Lajos magyar királynak önként felajánlotta azon időben, midőn ez, öcscse halálát megboszulandó, Nápolyt megszállva tartotta. Lajos király azt felelte a nizzaiaknak: messze vagyok, nem kelletek. — Ennek következtében ajánlotta fel magát Nizza a savoyai háznak, mely azt 1388-ban el is fogadta.

országból kiüzéséhez Savoya átengedését compensatióul kötötte ki, Nizzáét pedig kilátásba helyezte.

Hanem Napoleon megállt Villafrancánál. Az osztrák nem lett kiüzve Olaszországból. Az annexió kérdése tehát szunynyadni hagyatott. Nem volt róla szó sem Villafrancában, sem Zürichben s ugy a császár későbbi nyilatkozatai, mint Thouvenel sürgönyei odamutatnak, hogy ha Piemont a közép-olaszországi három fejedelemség s a Romagna csatlakozását, vagy legalább Toscanáét el nem fogadja : Savoya s Nizza annexiója nem követeltetett volna.

Azonban Cavour magát Anglia által támogatva tudván, a közép-olaszországi négy tartománynak egyesülését Piemonttal keresztülvitte, minek folytán Napoleon is, a mint látta, hogy ennek többé nem állhatja utját, felvette Savoya és Nizza annexiójának kérdését, de felvette oly parancsoló modorban, mely még a vitatkozást is csak a részletekre engedte meg, és felvette titkon, azt lehet mondani : Anglia háta mögött, ugy hogy Hudson turini angol követ csak akkor értesült a dologról, mikor már ugyszólván be volt végezve.

Ez a titkolódzás érzékenyen sértette Angliát. Azon gyanura adott okot, hogy Napoleon császár nagybátyjának hóditási politikájában töri fejét. Növelték ezen gyanut Napoleon tulbuzgó hiveinek hetvenkedései, kik az annexió eszméjét örvendetes előjelnek üdvözölték arra, hogy Francziaország »természetes határai« a Rajna felé is meg fognak szereztetni.

Ekként történt, hogy midőn Thouvenel 1860. márczius 13-ikai sürgönyében*) Persigny által közölte az angol kormánynyal azon okokat, melyek a császárt reá birták, hogy e kérdést felvegye, melyet, állitása szerint, »nem a franczia nagyravágyás, hanem maguk az események hoztak elő«, — s az annexiót azzal indokolta, hogy Piemont Lombardiával

*) Francziaországi képviselőnk (Kiss Miklós) egyik levelében azt találom, hogy Thouvenel e sürgönyt az ő házánál St. Angeban fogalmazta s neki fel is olvasta s midőn azon kérdésére, hogy mit mond felőle? — Kiss Miklós kétségét fejezte ki, hogy az capacitálni fogja a diplomatiát: Thouvenel ezt felelte: »Mit akar ön? Én ezt a csunya dolgot nem csináltam, hanem készen találtam. Mi az ördögöt csinálhatok vele?«

s a közép-olaszországi tartományokkal egyesülve négy millió főnyi kis államból tizenkét milliónyi hatalommá növekedvén, ha az Alpesek éjszaki lejtőjének is birtokában hagyatnék, ez Francziaország biztonságát compromittálhatná, mert megtörténhetnék, hogy Piemont egykoron francziaellenes szövetkezésekre lép s ekkor az alpesi szorosoknak kezében hagyott birtoka őt azon helyzetbe tenné, hogy utat nyithatna ellenséges hadseregeknek franczia területre, vagy a császárság egy fontos részének biztonságát saját erejével is megzavarhatná: lord John Russell a franczia külügyér e sürgönyére márcz. 22-én ingerült hangon válaszolt; a felhozott indokokat olyanoknak jelentette ki, melyek a birálatot ki nem állják, azokat oly szinben tüntette fel, mintha egyenesen nevetségeseknek akarná bélyegezni s egyenesen kijelentette, hogy »midőn egy oly hatalmas állam, mint Francziaország, melynek terjeszkedési politikája még csak nemrégiben is oly kiszámithatlan nyomoruságot háritott Európára, most ujra arra a térre lép, hogy egy szomszédjának birtokát követeli, — ez olyan dolog, a mi lehetetlen, hogy aggodalmat ne ébresszen (give umbrage) minden államnál, mely a hatalmi egyensuly s az általános béke fentartásánál érdekelve van.«

Napoleon császár ujévi »fogadj isten«-e, melyet 1859-ben az osztrák követnek adott, ehhez képest szelid beszéd volt; mégis háborut jelentett.

A helyzet komoly szint kezdett ölteni s még komolyabbá vált az által, hogy két nappal Russell sürgönye után, márcz. 24-én, Savoya és Nizza annexiója iránt a szerződés Turinban aláiratott s a francziák császárja Anglia fenyegetésére azzal felelt, hogy bevégzett ténynyé tette azt, a mit Nagy-Brittania oly határozottan rosszallott.

Ezt az angol közvélemény egyenes kihivásnak tekintette. A legkiméletlenebb megtámadások özönlöttek Napoleon személyére, a sajtóban ugy, mint népgyüléseken. A hajdani ellenséges indulat ujra felgyuladt, a nép harczot kiáltott s oly hévvel sürgette a fegyverkezést, mintha egy európai háboru küszöbén állana, vagy franczia invasió fenyegetné. És a közvélemény uralmának ama hazájában a közérzelem magára a kormányra s parlamentre is annyira visszahatott, hogy oly nyilatkozatok fordultak elő, melyek végzelmes szakadás lehető-

ségét gyanittatták a császár és Anglia között. Pedig én azon hitben voltam, hogy szakitás Angliával annyi, mint közelités Austriához. Csillapitólag szerettem volna hatni a tengerszoros mindkét oldalán s mig Angliában politikai barátaim körében ez irányban minden tőlem kitelhetőt elkövettem, párisi képviselőnknek a következő levelet irtam:

London, april 16. 1860.

Az események utóbbi fordulatában van egy incidens, mely nekem nagy aggodalmat okoz. Értem lord John Russell-nek (az alsóház kitörő tapsával fogadott) ama nyilatkozatát, hogy Anglia más szövetségeseket szándékozik keresni.

Szükséges, hogy magamat jól megértessem.

Én hazámra nézve Angliától semmit sem várok, de a franczia és angol közti barátság fentartását általában a haladás és szabadság, különösen pedig hazánk érdekében is azért tartom nagyon fontosnak, mert ha ez megbomlik: mind a két fél oly szövetségi combinatiókba fogna valószinüleg sodortatni, melyek hazánkra nézve halálos csapássá válnának.

Képzeljük magunkat Napoleon császár helyébe. Ha őt Anglia azzal fenyegeti, hogy ellene coalitiókat keresend, ő kénytelen lesz három dolog közül egyet tenni, vagy 1. azt mondani: tessék, nem gondolok vele, vagy 2. az »isteni jog« szinü kormány-coalitióra nemzetek coalitiójával felelni, vagy 3. azt mondani: ah, ti ellenem akartok coalitiót csinálni, majd csinálok én ellenetek. Mit adhattok ti az orosznak s osztráknak? Semmit, de én adhatok, adhatom megegyezésemet a »beteg ember« birtokának felosztásához s aztán meglássuk, ki lesz az erősebb.

Anglia sokkal hatalmasabb, mintsem hogy az elsőt mondhatnák neki. A második több határozottságot feltételez, mint a mennyit (fájdalom!) feltennünk lehet. Tehát a harmadik lehetséges s ez a kilátás irtózatos.

Ellene kell dolgozni s azért kérem: mondja meg, a kinek kell, miként én szavamat kötöm le biztositékul (emlékezni fognak, hogy a mit én mondok, abban lehet bizni s hogy én ismerem Anglia állását s hogy többet tudok szándokairól, mint akármely követjük), szavamat adom, mondom, hogy lord John ama csattogó nyilatkozata csak a parlamentaris vita

ingerének meggondolatlan vaktüze volt, nem pedig elhatározott politikának barometruma; az angol kabinetben azon kérdés előlegesen még csak szóba sem jött, sőt a ki mondta is, megijedt tőle; nem kell neki semmi fontosságot tulajdonitani.

Ha pedig egyszer kimondatván, a párisi uraknak okuk volna hinni, hogy az angol csakugyan ki akar az »entente cordiale«-ból hátrálni: hadd túdjam én azokat az okokat s gondom lesz a Cityben és parlamenti barátaimnál, hogy »ne quid respublica detrimenti capiat.« Mert az ujjhuzást az angollal, mielőtt az olasz kérdés, kapcsolatban a mienkkel, megoldásra jutna, oly csapásnak tartanám, mely a történelem reménydus logicáját a kerékvágásból egészen kisodorná.

Ezen osztrák-barátság ügyét különös figyelmébe ajánlom. Az tudom, hogy a bécsi udvar füt-fát megmozdit Párisban, annyira, hogy még Chablais és Faucigny iránt is nagyon engedékeny (a kigyó!!), de hogyan fogadják a Tuilleriákban az avance-okat? — ez a kérdés.

Legalább ne bolonditsanak. Ennyit csak érdemelünk..

(Aláirva) Kossuth.

*

Ez előzmények szolgálnak magyarázatul a párisi képviselőnkhöz ápril 28-án intézett utasitás II. pontjához, mely oly politika lehetőségére vonatkozik, melynél Napoleon Austriára számitana.

Az angol kormány csakugyan megkisérlette Európát Savoya és Nizza annexiója ellen egy közös diplomatikai tüntetésre bizni.

Nem sikerült.

Austria egyenesen hizelgett Francziaországnak Anglia ellenében. Az angol felhivásra azt felelte, hogy ha Savoyának s Nizzának Francziaországhoz csatolása nem jogszerü, Parma, Modena s Toscana egyesitése Piemonttal még inkább jogszerütlen, ez utóbbinak pedig Anglia meleg pártolója. Ne mérjen Anglia két mértékkel. Csatlakozzék Austria tiltakozásához ez utóbbi kérdésben, mely Austriát sokkal inkább érdekli az elsőnél. — Az orosz pedig azt válaszolta, hogy nem látja át: miért nem adhatná oda a szardiniai király, ha neki tetszik, azt

a mi az övé, a francziák császárjának, vagy hogy ez miért ne fogadhatná el?

E nyilatkozatoknak s tán némileg angol barátaim (különösen Cobden) közbeszólásainak is annyi eredménye volt, hogy lord Palmerston kijelentette a parlamentben, miként Nagy-Brittania érdekei nincsenek e kérdésnél annyira közvetlenül érintve, miszerint a királyné kormánya helyén látná háborut izenni miatta Francziaországnak, de a neheztelés, a feszültség meg nem szünt, sőt külömböző események által csak élesztetett.

Ilyen volt különösen Francziaország syriai expeditiója (a keresztények oltalmára a druzok kegyetlenkedései ellen), mely alatt Anglia Törökország felosztásának tervét vélte lappangani s ilyen volt Garibaldinak Szicziliából Nápolyba átkelése, a mit Napoleon Angliával egyetértésben szeretett volna meggátolni, — de Anglia »nem instált magának belőle.«

A feszültség a két kormány között mindaddig tartott, mig annak Napoleon, Francziaország londoni követéhez Persignyhez jul. 29-én irott azon levelével véget nem vetett, mely akkoron a nyugati hatalmak szövetségének történelmében korszak-alkotónak tekintetett.

»Nekem a dolgok«, — igy kezdi a császár levelét — »az olaszországi háboru óta mindenfelé hintegetett bizalmatlanságnál fogva, annyira összebonyolitottaknak látszanak, hogy irok önnek azon reményben, miszerint egy nyilt szivvel való társalgás Palmerston lorddal, meg fogja orvosolni a mostani bajt. Ő ismer engem s ha én valamit állitok, ő hinni fog nekem.«

E bevezetés után szavát adja a császár, hogy a villafrancai béke óta nem volt más czélja, más gondolatja, mint egy uj békekorszakot avatni fel s jó egyetértésben élni minden szomszédjaival, különösen Angliával s hogy Villafranca óta nemcsak nem tett, de nem is gondolt semmit, a mi valakit nyugtalanithatna.

Kijelenti, hogy lemondott volna Savoyáról és Nizzáról, ha Piemont rendkivüli megnagyobbodása nem birja reá, hogy visszatérjen az óhajtáshoz, e lényegesen franczia tartományokat Francziaországhoz visszacsatolni.

Azt a gyanusitást, mintha a syriai expeditió alatt a török birodalom felosztására irányzott tervek lappangnának, a leghatározottabban visszautasitja. »Francziaország érdeke azt kivánja, hogy Törökország a lehető legsokább éljen.« Syria nem öregbitené Francziaország erejét. Bevallja, hogy még maga Algir is, minden remélhető előnyei daczára gyengités kutfeje Francziaországra.

Kimondja, hogy igenis neki nagy hóditásokat kell tenni, de nem Francziaországon kivül, hanem Francziaországban bent. Ennek belső szervezete, erkölcsi fejlődése, anyagi virágzása elég rengeteg mezőt nyit az ő ambitiójának s azt ki is elégitik.

A levélnek Olaszországra vonatkozó nevezetes pontja ekként szól:

»Bajos volt nekem Angliával Közép-Olaszországra nézve egyetértenem, mivel a villafrancai béke által kötve voltam. De déli Olaszországra nézve szabad vagyok minden lekötelezéstől s nem óhajtok semmit inkább, mint Angliával egyetérteni ugy ezen pontra, mint a többiekre nézve. Csakhogy, az isten szerelméért, hagyják már egyszer el azok az angol kormány élére állitott jeles férfiak azokat a szükkeblü féltékenykedéseket s igaztalan gyanusitásokat. Értsük meg egymást loyalis módon, mint becsületes emberek s ne bánjunk egymással mint tolvajok, a kik abban törik fejüket, hogy egymást kölcsönösen rászedjék. — Az én gondalatom veleje ennyiből áll. Óhajtom, hogy Olaszország pacificálódjék, mindegy, akármikép, de idegen avatkozás nélkül és hogy hadaim elhagyhassák Rómát a nélkül, hogy a pápa biztonsága compromittálva legyen.«

E levél, melynek tetszés szerinti használatára Persigny fel volt hatalmazva, nagyon alkalmas volt arra, hogy a háborgó habokat lecsendesitse.

Azon veszély, hogy Napoleon császár az angol szövetség elvesztéseért Austriánál keresend kárpótlást, el lett háritva.

TIZEDIK FEJEZET.

Jelentés hazulról s tanácsaim haza.

Komáromy Györgytől a hazából junius 15-én vett jelentés.

Hogy eddig nektek személyesen nem irtam, egyedül az okozta, mert meg voltam győződve, hogy a nálam sokkal avatottabb tollal biró L . . . . y M. titeket minden itteni eseményekről, a nemzet kivánatairól, az általános hangulatról s e hangulat időszakonkénti fasisairól kimeritőleg, gyorsan s velünk egy nézetből indulva ki — tudósit vagy tudósittat. Ő ezt megigérte s hiszem : meg is tartotta.

Most azonban kötelességemnek tartom nézeteimet jelen állásunkról egyenesen veletek tudatni.

Eltérve attól, hogy én is hazám elleni legnagyobb bűnnek tartanám időelötti merényletek megengedése által mind az ügyet compromittálni, mind egyes jó és később talán leghasználhatóbb egyéneinket elvesztegetni, — mégis kénytelen vagyok magamnak azt a kérdést tenni: mi czélja mostani működésemnek? Nekem ugyanis kötelességemmé volt téve a katonai organisatiót, a menynyire lehet, rendezni. Vagy van pedig kilátás, hogy a külföldi ügyek rövid idő alatt oda fognak javulni, hogy az osztrák háboruba keveredik s akkor a vele háborut folytató hatalom, legyen az bármelyik, képes lesz, ha egyebet semmit, legalább fegyvert s az első perczekre néhány forintot a nemzetnek kölcsönözni, — vagy nincs még most sem kilátás, csak sejtelem, de az is bizonytalan időre. Az első esetben, nézetem szerint, minden álszemérmet félretéve, egyenesen azon hatalomhoz kellene fordulni, mely legközelebb áll az osztrákkal való harcz megkezdéséhez, s akkor van ok, hogy miért s van mód, hogy mivel folytassuk itt a katonai organisatiót; ha pedig nincs ez meg, ugy ezen a téren mi bent csak önámitási szerepünket folytatjuk, ha most katonai szervezetről beszélünk.

Miután pedig (A . . . . . y) Pali és én hitünk és erős meggyőződésünk folytán a némettel való nemcsak alkudozásból, de még csak az ez iránti discussióból vagy tanácskozásból is hazánkra semmi jót sem várhatunk: kénytelenek vagyunk, ha az elsőnek ideje még meg nem érkezett, magánkörünkbe visszavonulni, minden demonstrationalis és más, most itt nálunk ugynevezett loyalis resistentiától magunkat visszatartani, ezt pedig annálinkább, miután tapasztalom, hogy azon nehány mostani vezető, kiket különben igen szeretek és becsülök, Paliról s felőlem azon hitben lévén, hogy mi, ha talán a szükséges pénzzel s fegyverrel rendelkezhetnénk, nem birnánk elég eszélyességgel s higgadtsággal a kellő időt embereinkkel beváratni, — nem egész bizalommal vannak mindig irántunk, forradalmiabbaknak tartván bennünket maguknál. És ezt nem csodálom s rossz néven sem veszem, mert a fiatalságot s a népet kivéve, ki a Lajos nevét tüzve fel zászlajára, minden üdvét egyedül a némettől való szabadulásban látja, már a fentebb emlitett vezetők (meglehet: sokkal eszélyesebben s helyesebben, mint Pali és én) a forradalmat ugyan elfogadják s benne velünk (azt hiszem: még szivesebben felettünk) mennek, de csak mint utolsó rosszat. — Ezek folytán, ha e téren szolgálatotokra lehetek, parancsotokra állunk.

(Aláirva) Gy.

Válaszom Komáromy György e közlésére.

London, junius 15. 1860.

Ma jött iratod kezemhez. Tartalma megszomoritott. Rég láttam fájdalommal, hogy a nemzet ügye a concessiók és kialkuvás felé sodortatik. A mozgalom, miként az tüntetéseiben nyilvánult, szembetünőleg desavouálta az 1849-iki alapot s minden jelenségeiben csakis alkotmányos ellenzéki irányu, nem forradalmi. Most (s igen okos hazafiságnak veszem szépités nélküli őszinteségedet) a dolog, mint irod, ott áll, hogy a mozgalom vezetői hozzátok, mint forradalmiabbakhoz, nem egész bizalommal viseltetnek s a forradalmat csak »mint utolsó rosszat« fogadják el.

Baj, hogy ilyen a szellem és irány. A hiresztelt szándok- s akaetegység külmáza alatt szakadás rejlik, melyen, ha

nem segitetek idején, az épület össze fog rogyni, s ujra nem a jelen nemzedék épiti fel, ha ugyan még felépül valaha.

De ha ez baj, a bajnak nem az az orvoslása, hogy magán körötökbe visszavonuljatok s magatokat mindentől visszatartsátok, — mert ez a betegséget csak orvosolhatlanná tenné. Az orvoslás az, hogy szembe kell szállni a bajjal, kettőztetett tevékenységet kell kifejteni s jobb irányt kell adni a mozgalomnak.

Ha ugy fejlenének a külviszonyok, hogy külsereggel mehetnénk haza: semmit sem gondolnék a mostani vezetők rossz irányával. Azon szellem mellett, mely által a népet s fiatalságot lelkesitettnek irod s én lelkesitettnek tudom, — még azok is, kik a forradalmat csak mint utolsó rosszat fogadják el, hanyatt-homlok sietnének hozzácsatlakozni. De a baj abban van, hogy ha ugy alakulnak a viszonyok, hogy minden egyébb kellék meglesz: alkalom, szövetség, biztositás a cserben nem hagyatás ellen, fegyver, lövőszer, pénz, — csak külsereg nem, tehát belül kellend kezdeményezni: ez lehetetlenné fog válni, ha ti visszavonulván, a mostani nem forradalmi iránynak szabad tért engedtek. Mert akármi jó legyen a közszellem, ha az tétlenségben hever, az activ kisebbség parancsol a helyzettel s határozza meg annak jellegét. Hogy futó-ló nem nyer pályadijat, az meglehet; de hogy az nem nyerhet, mely az istállóba vonul s nem fut: az bizonyos.

Tehát: Isten őrizzen benneteket a magán körötökbe-visszavonulástól.

A mit arról mondasz, hogy ha nem imminens a háboru, hiába beszélnétek katonai szervezésről, — az részben igaz, de csak részben. Mert az is mindenenesetre igaz, hogy előfordulható esélyek számára a csoportositó-elemeknek készen, dislocálva s evidentiában tartva kell lenni, különben annak leszünk kitéve, hogy e készületlenség miatt az alkalmat nem fogjuk, nem fogjátok üstökénél fogva megragadhatni. Pedig sokat helyrehozhat emberi erély, de az elhalasztott alkalmat nem. Azonban, ha a háboru nem imminens, ezen csoportositó-elemeknek vidékenként való elhelyezésén s evidentiában-tartásán tul, igazad van, hogy a katonai szervezés nem tartozik rögtöni teendőitek közé.

Meg kell azonban jegyeznem, hogy mi az emlitett vonalon tul nem is soroztuk a katonai szervezést ezidőszerinti teendőitek közé, sőt azt idő előtt impracticabilisnek s veszélyesnek is tartjuk.

S meg kell azt is jegyeznem, hogy az emlitett vonalig való (nem szervezetet, hanem) szervezeti előkészületeket is utóbbi szólalkozásunkkor korántsem jelöltük ki egyedüli teendőitek gyanánt, a min tul csak a magán körbe való visszavonulás maradna fenn. Ez csak egy kis részét tevé a teendőknek, melyen kivül igen sok egyéb teendő van, a mi a tétlen visszavonulást tiltja.

A teendők iránti tanácsaimat a külföldi helyzet megismertetésének kell megelőznie. A dolog igy áll:

I. A mi a francziát illeti, az az osztrák ellen az olaszkérdésben, tehát Velencze felszabaditása végett nem kezd háborut. Beavatkozását az osztráknak az olasz ügyekbe ellenzi s ellenzése elég arra, hogy attól visszatartsa, de támadó háborut az osztrák ellen nem kezd, sem a turini kormánynak az osztrák megtámadására nem nyujt segédkezet, ámbár, ha provocatió nélkül az osztrák támadna, védené az olaszt.

Másik kérdés, mely a francziát háborus bonyodalmakba keverheti, vagy arra neki ürügyet szolgáltathat — a keleti. Oly természetü lesz-e ezen válság, hogy nemzetünk ügyére kedvező vagy kedvezőtlen befolyást gyakoroljon? — erről van véleményem, de ez (mely külömben is a viszonyok alakulása szerint módositásnak lehet kitéve) jelenben a ti teendőitekre nézve nem irányadó körülmény. Elég tudnotok mint positiv tényt, hogy a francxia kormány politikája: a keleti kérdést ezidén válságra jutni nem engedni.

Franczia részről tehát semmi kilátás ezidén összeütközésre az osztrákkal, hacsak az osztrák nem támad Olaszországban, — mi nem valószinü.

Állásunk Páris irányában ez: valószinünek tartja ott a hatalom, hogy mind az olasz-ügy fasisai, mind a keleti kérdés, de kivált a Rajna kérdése hozhatnak, hihetőleg hozandnak elő oly fordulatokat, melyekben a magyar nemzet hasznos szövetségessé lehet; készségére számitanak, hacsak nemzetünk időközben e bizalmat viseletével el nem rontja; óhajtják, hogy ezen szövetségi esély lehető-

sége nyitva maradjon, azért velünk a lehető legbarátságosabb lábon kivánnak állani; kivánják, hogy a magyar nemzet izgatott állapotban maradjon, de azt nem szeretnék, hogy már most kitörésre kerüljön a dolog, mert jelenre a magyar kérdés a Tuilleriák politikájában nem foglal helyet, sőt jelenben az osztrákkal jól kivánnak állani, miszerint a porosz magát a continensen isoláltnak legyen kénytelen érezni; ezen politika folytán majd marque-irozott előzékenységet mutatnak az osztrák iránt, midőn meg vannak vele elégedve, majd csattanólag lökik homloktérbe a magyar kérdést »memento« és capacitatió gyanánt, ha az osztrák bokroskodik; de jelenleg ügyünk ott nem napikérdés, közlekedéseinket szivesen fogadják, de igényeinkre feleletük az: majd eljő a mi időnk, majd adnak mindent, a mit kivánunk, de még most nincs ideje; várjuk az események fejlődését, időközben maradjon a nemzet ébren s folytassa a passiv ellentállást.

Igy állunk Párissal.

II. A mi az olaszt illeti, itt is, mint az előbbi pontnál, mindent a mit mondok, kérlek, ne véleménynek, hanem positiv ténynek vegyétek.

Velencze nem fog elhagyatni. Az osztrák-olasz háboru bizonyos. Azonban hacsak az osztrák nem támad a Ponál vagy nem interveniál alantabb, — bizonyos, hogy az idén nem lesz olasz-osztrák háboru.

Az olasz nemzetegységi progressió programmja ez: az idén Siczilia, Nápoly, Umbria és a Markák, ez, még ha véletlenségek nem jönnek is közbe, a folyó évre bőven elég; azután négyszázezernyi sereggel következik Velencze emancipatiója; de hacsak Nápolyba vagy a legatiókba való fegyveres avatkozás által az osztrák korábbi összeütközést nem provocál, olasz részről a koczka elvetése jövő tavasz előtt nincs szándokban.

Ott az illetőkkel a lehető legbensőbb bizalmas viszonyban állunk és folytonos bizalmas közlekedésben. Fegyverzetről s első szükségi költségekről szövetség esetére gondoskodás igértetett annak idejében; ha kitör a háboru, olasz földön magyar sereg szervezésére minden könnyités s eszköz fog adatni és készség van nemzetünk ügyével az

olasz ügyet a végletekig azonositani. De ha arról szólunk, hogy eszközökre van szükségünk, nehogy a válság percze készületlenül találjon: mindig azon feleletet kapjuk, hogy a korszerüség megitélését rájuk kell biznunk, majd megmondják ők, hogy mikor van ideje, most még nincs, tehát most még nem adnak semmit, mert a) kerülniök kell minden lépést, mely megtámadtatást provocálhatna, mielőtt ők a keztyüt felvenni készen lennének; b) mert alkotmányos kormány kevés titkos eszközökkel rendelkezhetik; c) mert mindenre, a mivel rendelkezhetnek, a déli részeken sürgős szükségük van s d) mert (ámbár ezt világosan nem mondják ki) attól tartanak, hogy ha fegyverrel s egyéb eszközökkel rendelkezhetnék a magyar, meglehet, hogy a concessiók hatásától való félelem az összeütközést részünkről praecipitalhatná.

A dolgok igy állanak.

Képzelhetitek, hogy mi a capacitátiónak semmi nemét nem hanyagoljuk el, de kötelességem a tényállást ugy, a mint van, tudatni veletek. Kérlek azonban, hogy a következő pontokat se felejtsétek, se ne kicsinyeljétek: a) két külhatalommal vagyunk barátságos viszonyban; b) mindkettő tökéletesen ismeri a sulyt, melyet Magyarország válságos eventualitások esetére mellette vagy ellene a mérlegbe vethet; c) e két hatalomnak legalább egyike s az osztrák közt a háboru a jövő évre valószinü, mindenesetre pedig csak idő kérdése; d) épen ezen hatalom nemzetünket nemcsak természetes, hanem egyszersmind nélkülözhetlen szövetségesének tekinti.

Áttérek az otthoni teendők iránti nézeteimre.

I. Széles kiterjedésü s hogy ugy mondjam: conspirationális katonai szervezésekre az időt nem vélem elérkezettnek s nem tanácsolom. Nem maradhatna titokban, hasztalan veszélyeztetné a legjobbakat s nem is volna nemzetünk jellemsajátságánál fogva bizonytalan időre sokáig fentartható, ha azt mihamar tevékenységbe-lépés nem követné.

De ha ezt nem tanácsolom, a csoportositó-elemeknek vidékenként elhelyezését s evidentiában-tartását okvetlenül s haladéktalanul szükségesnek tartom. Mert ha olasz részről a koczka elvetése az idén nem szándékoltatik is, lehetetlen

előre látni, hogy a nápolyi (nem szicziliait mondok) s később az umbriai stb. fejlemények, mely perczben praecipitálhatják az összeütközést s ha ez történnék, előleges számitáson kivül történendvén, vagy gyorsan kellend cselekednünk vagy elszalasztandjuk az alkalmat.

Ennyit compromissió nélkül tehettek, mert ha csak oly kis körben sem viseltethettek egymás irányában korlátlan bizalommal, ugy jobb, ha magunkat nagy szándékokkal nem áltatjuk; ha még csak ennyire sem vagyunk, ugy nem lesz hazánk független, hacsak a függetlenséget kivülről tenyéren nem viszik neki.

Nekünk egyik főgondunk az s az marad, hogy a kellő perczre fegyvert helyezzünk a vitézlő nép érelmébe. E részben a határon jól állunk, nemcsak azon két ponton, melyet ismertek, hanem alább is azon szomszéd tartományban, mely a jövő keleti crisisben annál nagyobb szerepre készül, minélinkább ment oly európai diplomatiai viszonyoktól, minők a fentebb fekvő két szomszéd szabad mozgását bénitják és ellenőrzik.

Arról azonban legyetek biztosak, hogy ha fegyvert juttatunk is érelmetekbe, annak használatára sohasem fogunk felszólitani a nélkül, hogy veszélyeitekben elsők ne lennénk személyesen osztozni.

Azon csoportositó elem-elhelyezés, melyről szólottam, pénzt kiván, — nem sokat, de kiván.

Mi ilynemü költségeket is felvettünk azon előkészületi számlába, melyet a barátságos hatalmaknak mindkét helyütt beadtunk; de mi ezt csak mint egy rovatot adhattuk elő a többek között. Külön egyedül azt nemcsak kérnünk nem, de még elfogadnunk sem lehetne. Mert ki biznék oly nemzetnek minden áldozatra eltökéltséget feltételező harczképességébe, melynek nevében még csak egy pár nyomoruságos százezer frank végett is külhatalomhoz kell koldusképp folyamodni? Az ily nemzetnek alamizsnát adhatnak, de nem fogadják azt szövetségesül. Aztán még az a veszély is forog a dologban, hogy nekünk a barátságos hatalmaknál hatásunk, befolyásunk attól függ, hogy minket nemzetünk érzelmei képviselőinek, akaratja letéteményeseinek s bizalma birtokosainak tekintsenek. No már ha mi még belmozgalmi költségekre is a kül-

hatalmaktól koldulunk egy pár nyomorult százezer frankot: kényszeritjük a hatalmakat azt hinni, hogy mi nem nemzetünk nagy többségét, hanem csak egy nyomorult tehetetlen koldus kis pártocskát képviselünk. Ily vélemény-gerjesztés halálos döfést adna hazánk ügyének külföldön.

A külközönség rokonszenvét sem lehet pénzgyüjtés végett igénybe vennünk. Ha egyszer küzdünk, nekünk is fognak gyüjteni, mint Garibaldinak. De még tényleg nem létező forradalomnak, mind kérni készitésére mind adni tiltja a törvény.

Magatoknak kell e pénzt előteremtenetek. Ne mondjátok, hogy nincs pénz az országban. Felelet reá a tömérdek adakozás és aláirás. Ne mondjátok, hogy nem lehet házról-házra gyüjteni forradalmi czélokra. Mert ha van ember, ki az akademiára negyvenötezer ezüst forintot, ha vannak sokan, kik öt—tiz—huszezer forintot számlálnak le s nincsenek ezeren, százan, tizen, nincs egy a gazdagok közt, kinek eszébe jutna, hogy a nemzet szabadságának előkészitése pénzköltséggel jár: ugy minek mystificáljuk magunkat? A vagyonos osztályok nem akarnak forradalom utján szabadulni az osztráktól, ők a forradalmat csak utolsó rossz gyanánt fogadják el s egy-két hozzátok hasonló igaz emberen kivül csak a nép maradt hű az 1849-iki alaphoz. De fontolják meg a magasabb osztályok, miként adnak okot a népnek felőlük kételkedni. Ennek szomoru következései lehetnek.

Nem mi rólunk van szó, hanem a hazáról. Ha a haza még csak annyit sem tud vagy akar magáért tenni: minek mystificáljuk magunkat a jövendő iránt? Vagy vége van a magyarnak, vagy csak egy irtózatos belviszály, testvérviszály fogja az aléltságból felrázni.

II. Ha akarja a nemzet, hogy a barátságos külhatalmaknál sikeresen járjunk el hazánk érdekében, szükséges, hogy a nemzet befolyásunkat a külhatalmaknál támogassa.

Lehetetlen mély sajnálkozásomat ki nem fejeznem a fölött, hogy ez részint nem történt, részint ellenkező történt.

Ha a nemzet nem akarja magát a független államok sorába felvivni s az osztrák birodalomba beolvadva, osztrák provincia akar maradni: teheti. Ura sorsának. De akkor ne mondják a kijövők, ne irják nekünk s ne irassák a világnak hogy ezt nem akarják. Ha pedig nem akarják, de nincsenek

irántunk bizalommal, bizzanak meg másokat. Nemcsak nem állandunk utjukban, de sőt támogatni fogjuk minden erőnkkel. Ha azonban azt akarják, hogy mi, kik Párisban és Turinban az illető hatalmak által elismerten, sőt kivánságukra mint »magyar nemzeti igazgatóság« constituálva működünk, sikert idézzünk elő, ugy támogassanak.

Harmadfélszáz magyar utazó fordult meg Jósika Miklós házánál Brüsselben. Kinek jutott eszébe Párisba a császárhoz menni (könnyen bejuttathatánk akárkit is) s neki igy szólani: »Sire, azért jöttem, hogy megmondjam, miként a magyar nem békül ki az osztrákkal soha, semmi áron; hogy reá számithat ön, s hogy e három ember itt, kikkel ön, sire, viszonyban áll, nemzetünk akaratját s irányát képviseli; a mit ők mondanak, igérnek, megtagadnak: a nemzet mondja, igéri, tagadja meg.«

Kinek jutott eszébe? — Senkinek.

Én rég látom a közép s kivált felsőbb osztályok irányát Az alku felé mutat, kivált Benedek kinevezése óta. (Hiszen annyira ment már a dolog, hogy még olyanok is, kiket a prominens vezérek közt emlitél, ha ma bezáratnak, egy pár hétre reá Benedek meghivását ebédre elfogadják.)

Tisztába kell jönnünk a helyzettel. Egységesen kell munkálni s haladni, ha lehet, de ha nem lehet, nem fogunk »magán körünkbe visszavonulni« (ez kényelmes lehet, de nem szabad a hazafinak), hanem mindenesetre tenni fogjuk, a mit a kötelesség parancsol.

Laczi már megirta, mit tartunk mi szükségesnek arra, hogy a külhatalmaknál sikerrel járhassunk el. Egy rakás aláirással ellátott oly nyilatkozatot, mint fentebb mondám, egy tekintélyes egyén által kihozva s a császárnak, a herczegnek s ha lehet Victor Emánuel királynak is megmutatva. Az aláirásokra a fejezetet itt lehet megirni künn, kézből nem szükség kiadni. Azon nagy uraknak személyes indiscrétiójától őrültség volna tartani. Vagy nem lehet, mert nincs egy maroknyi magasb társas állásu ily hazafi? Vagy nincs, ki egymásba bizzék? Ha nincs, ugy ne mystificáljuk magunkat pártnélküli nemzetegységgel, s hazafi-kötelességünk teljesitésében vegyük fel ujra a régi mottót, melylyel oly nagy dolgokat mi-

velénk: »V e l e t e k, á l t a l a t o k, h a n e k t e k t e t s z i k, n é l k ü l e t e k, e l l e n e t e k, h a k e l l.«

Én egységet kérek, reménylek. Irtózatos szerencsétlenségnek tartanám az osztályok közti szakadást, de a Laczi által tudtul adott támogatási kivánatunk teljesitését vagy nem teljesitését mindenesetre irányadó ténynek fogom tekinteni.

Hogy ez eddig nem történt: vagy hiba vagy szerencsétlenség. Még nagyobb hiba vagy szerencsétlenség az, hogy mig egyrészt ekként támogatatlanul hagyattunk, másrészt otthon minden elkövettetett, hogy a nemzeti élet nyilvános manifestátiói megczáfolják a külhatalmak előtt azon állitásunkat, (mely működésünknek alapját képezi), hogy a magyar nem alkuszik az osztrákkal.

Nem megyek részletekbe, miután magad azt irtad, hogy a mozgalom azoknak szellemében vezettetik, kik a forradalmat csak mint utolsó rosszat fogadják el. Mondhatom is, hogy az egész mozgalom alkusovárgásra mutató typusa oly hatást tett a külhatalmaknál, hogy még a turini miniszterek is minduntalan azt a kérdést teszik képviselőnknek: »lehetséges-e ujra a m o r i a m u r p r o r e g e n o s t r o - féle fanatismus?«

Már aztán miként bizzanak az osztrák-ellenes hatalmak oly nemzetbe, mely magáról ily véleményt gerjeszt? Miként ne féljenek compromissiótól, veszélytől, ha reá számitanak s vele magukat szövetségre aventurálják?

Ha igy marad a dolog, én minden szivesség, barátság s igéretek mellett sem várok sokat, de sőt attól tartok, hogy ha ez igy megy tovább az országban: még az osztrák-olasz háborut is késleltetni fogja. Mert ha a magyar nemzetbe nem bizhatik, franczia segitségre pedig nem számithat a turini kabinet: tizszer is számot vet magával, mielőtt azt, a mit nyert, egy uj háboruval koczkáztassa.

Ha meg akarjuk a hazát menteni, ennek nem szabad tovább igy maradni. A határozott hazafiaknak nem szabad a forradalmat utolsó rossznak tekintő iránynak a tért átengedniök; élére kell állaniok a mozgalomnak s annak jobb irányt adniok. Hiszen velük a nép és a fiatalság, s a közép s a magasabb osztályokban is csak vannak határozott jellemek, csak

meg kell ragadni a kormányrudat, irányozni, vezényelni, cselekedni.

III. Ez arra vezet, hogy mi véleménynyel vagyok a mozgalom typusa s különösen a várt concessiók el vagy el nem fogadása felől.

Egy kissé vissza kell a multra tekintenem. Tiz hónapja már, hogy megmondottuk, mit tartunk teendőnek a passiv ellentállás terén, s négy hónapja már, hogy azt otthon programmba is foglalták. De a tett terén nem történt semmi, semmi! Ellenben csak a protestans-ügy is annyira az alku terére sodortatott alapelvek feladásával, hogy bizony nem a Bécsben jártakon, hanem a konok németen mult, hogy meg nem alkudtak.

Jött a birodalmi tanács s voltak, kik elfogadták a kinevezést. Gyalázat! — Igen rossz hatást tett Párisban és Turinban. Mondhatod: áruló mindenütt akad. Igaz, de esküszöm, hogy ha otthon voltam volna, egy sem merte volna elfogadni, mert gonddal voltam volna, hogy mindenik kapjon száz meg száz látogatót, száz meg száz levelet ily értelemben: „Ha magyar belép a birodalmi tanácsba, belépésével az országnak a birodalomba beolvasztásához nyujt kezet. Hiába mondaná ön, hogy csak a maga nézetét képviseli, nem a nemzetét; hiába mondaná, hogy csak azért lép be, hogy az ország történelmi jogait követelje. Maga a belépés a történelmi jogok feladása. Ezt tenni árulás; a nemzet átka fogja önt kisérni, ha ezt megteszi.« Ilyen száz levél, névaláirással, placardok Pesten: »átok a magyarra, ki belép a birodalmi tanácsba«, egy kis csoportosulás ablakjaik alatt éjjel, mely szétoszlik, mielőtt a sbirrek ott teremnek stb. — s nincs egy sem, ki el merte volna fogadni.

De igy, a mint a dolgok mennek, nemcsak nem csodálkozom, hogy akadtak, a kik elfogadták a kinevezést, hanem bizonyossá teszlek, hogy ha valami satyráját a hajdani vármegyének állitják fel, hogy akad tiz Kreishauptmann-főispán, ötven Vicekreishauptmann-alispán e igy tovább a porkolábig minden helyre.

Aztán bizzék valami külhatalom a magyarban!

Nektek a nyilvános politikai mozgalomra nézve állástok s vele kötelességtek igen tisztán áll.

E téren a forradalom zászlóját nem üthetitek fel, az világos, de van, a mit felüthettek: a történelmi jog s az 184⁷/₈-ban reformált alkotmány zászlóját.

Ha ezt, a magyar miniszteriumot is beleértve, s különösen a pénz- és hadügyet megadják, — fogadjátok el s lássátok, mit csináltok vele: megnyugodtok-e benne vagy lépcsőül használjátok többre?

De ezt ugyan nem adják meg Bécsből, legalább nem, mielőtt azon lábon leszünk Pesten, melyen Garibaldi van Palermoban s akkor azt mondjuk: »k é s ő.«

De mindennek, a mi ennél kevesebb, mindennek, a mi Magyarország kormányzatát Bécsből rendezi s Bécsnek alárendeli, — minden kitelhető módon, szóval, tettel, irással ellene kell mondani, a törvénytelenül constituált autoritásnak passiv ellentállást ellene vetni s a kormányzást lehetetlenné tenni.

Ez történelmi, ez jogos alap, ezért bezárhatnak egy-két embert, ezereket nem s a vesztőpadra senkit sem fognak küldeni.

A gyakorlati részleteket nem lehet kimeritenem, de példának felveszem a vármegyét.

Vegyük fel, hogy valami vármegye-formát faragnak össze. Az persze távolról sem lesz az, a mi volt s lesz a mi megbecsülhetlen megyei intézményünk — s eredete egészen alkotmányellenes, a bécsi miniszterium fogja octroyálni és a bécsi birodalmi tanács ellenőrizni.

Nekem ugy látszik, a fentebb emlitett alapon igen világos a teendő: össze kell gyülni minél nagyobb számban a legelső gyülésre, de csak azért, hogy tiltakozás irassék jegyzőkönyvbe az osztrák kormánynak hazánk közigazgatási rendezésébe való avatkozása ellen, hogy a gyülés a törvényhez s alkotmányhoz ragaszkodik s annak teljes visszaállitását követeli; nem egyezik a törvényes intézményeknek semmi módositásába, mely nem az 1848-iki törvények alapján összehivandó országgyüléstől ered, és semmi hivatalos tekintélyt el nem ismer, mely a törvénytől eltérő vagy azzal épen ellenkező módon constituáltatnék; ellene tiltakozik s annak felállitásához nemcsak kezet nem nyujt, de sőt mindazokat, kik ahhoz kezet nyujtanának vagy hivatalt vállalnának, mint alkotmány-

sértőket, a nemzet és törvény előtt felelősökké teszi. Kérvényezésekbe, felirásokba a világért sem kell ereszkedni, semmi olyast, mi oda mutatna, hogy a törvényes állapot teljes visszaállitása a nemzetet kiengesztelheti, nem kell mondani, hanem szárazon, erélyesen, határozottsággal szerkeszteni az ellenmondást s veszélyes körülményekben követett régi szokás szerint a jegyzőkönyvet egyénenként aláirva, szétosztani. Ha pseudo-restauratiókra kerülne a dolog, abban nemcsak részt nem venni s minden nem törvénytelen módot használni, hogy senki hivatalt ne vállaljon, hanem összeseregleni s vagy igy, vagy aláirás által tiltakozni, s a törvénytelen hatóság eljárásának mindenben törhetlen passiv ellentállást vetni ellene.

Ezen vélemény szellemében kivánnám én, hogy a nemzet eljárjon minden más ál-engedmények ellen is, miknek természetét én nem tudom anticipálni.

Sőt megvallom: többnek is idejét látnám. A protestans-gyülések megmutatták, hogy német tilalom ellenére is össze lehet gyülni, tanácskozni s végzéseket hozni, csak a törvényes korlátokra legyen vigyázat. Ideje ezt a politikai térre is kiterjeszteni. Sokan élnek még azok közül, kik a 48-iki országgyülés után, midőn a nép már az alkotmányba bevétetett, de a megyék még coordinálva nem voltak, ideiglenes bizottmány alakjában kezelték a megyei dolgokat. Ezek közül nehánynak magára kellene vállalni, körlevelek utján értekezletre gyüjteni össze minél többeket; vagy egy vagy más alispánt hasonlóra rábirni. Az alap ez: »Közbeszéd tárgya, sőt a császár is kimondta, hogy a nemzetet illető szervezések czéloztatnak A nemzet felett akarnak rendelkezni. Törvényes és méltányos is, hogy a nemzet tagjai saját érdekeik felett gondolatjaikat kicseréljék. Azért gyüljenek össze barátságos conferentiára, nyilvánosság által kezeskedvén a törvényességért.« — Ha el nem tiltatik, olyanná válik a mozgalom, mint a hajdani pártconferentiák; eltiltatik? — ha csak szó által, akkor ugy kell tenni, mint a protestáns-gyülések tettek; erő állittatik fel? — ennek engedni kell, de ellenmondást szerkeszteni s aláirni.

Ha ily jelenetek megyéről-megyére megujulva fel-feltünnének: mi más életerő hatná mihamar át a nemzeet? s

mi más hangon beszélnének velünk s nemzetünkkel a hatalmak?

De még mindezeknél a szoros törvényesség körében maradás kivánatos — társadalmi téren igen sokat lehet olyast tenni, mi a nemzetet ihletre ébresztené s a világot nem hagyná kételkedni a nemzet érzelmei, óhajtása felől.

A függetlenségi nyilatkozat évforduló napjának reggelén országszerte minél több toronyról nemzeti lobogónak kellett volna lobogni immortel koszoruval s gyász-szalaggal. Gondoljátok el annak ihlető hatását bel- és külföldön. Miért nem történt? Még csak koczkáztatás sem volt volna a dologban. Éjjel feltüzetik, a hajnalsugár ott leli, — ki tudja: ki tette? — Nincs hit, nincs bizalom egymásban, hogy ilyesmi megbeszélve történhessék?

Egy-egy győzelmünk évnapjának sohasem kellene elmulni a nélkül, hogy az illető csatamező nehány száz, nehány ezer embert sirhantjai körül összegyülekezve ne találjon egy imára, egy hymnus-énekre.

A világosi catastrófa, Batthyányi Lajos, Perényi, Jeszenák, Csányi, az aradi martyrok halála évnapjára házról-házra, szájról-szájra kellene eljárni a mondatnak, hogy a nemzet megvárja, miként holnap senki sem megy ki az utczára gyászjel nélkül; hogy a templomok hullámozni fognak az egymást felváltó imádkozóktól; hogy Pesten, Aradon stb. nem rendezett menetekben (ez csak összeütközésekre vezethetne), hanem önkéntes impulsussal fognak hullámozni a gyászolók a martyrok halála helyére, özvegyeik, gyermekeik lakához egy koszorunak, egy gyászcsokornak letételével bizonyitni be azon kegyeletet, melynek példája szikrát gyujt a szivekben s a nemzet határozatát megedzve, istentől áldást hoz le a nemzet óhajtásira.

Száz meg száz ily s hasonló alkalmat fedez föl az akaró sziv, csak érezni, csak akarni s tenni kell, s egy szent ihlet fog a nemzeten szintoly könnyen elterjedni, mint a magyar öltöny elterjedett. A világ szemei hittel és bizalommal fognak csüggni árva hazánkon, s lesznek hatalmak kik azt mondják: bizony, bizony e nemzettel szövetkezhetünk, mert ő zsarnokával nem szövetkezik.

Ha nem: — nem. Az eddig követett ut halálba vezet.

Tőletek várom e jobb irányt, tőletek, kik a nemzet legjobbjaihoz tartoztok. Mi lesz szegény hazánkból, ha elkedvetlenedve, ti is elhagyjátok?! — Ne engedjétek át a tért a félakaratnak. Akarjatok vezérek lenni s lesztek, mert a szive a népnek veletek lesz. Mi csak ugy segithetjük a nemzetet, ha a nemzet magáról le nem mond s minket támogat. Nélküle tehetetlenek vagyunk.

Ez az én magán véleményem. Távol társaimmal még nem értekezhettem.

Kossuth.

Ez izenetemet (melyet társaim is helyeseltek,) Jósika teljesen biztos ember által küldötte be a hazába s minthogy ez pár heti időt kivánt, akként intézkedett, hogy a főpontokra nézve az otthoniak addig is utasitás nélkül ne legyenek.*) Időközben Kiss Miklós tudósitott, hogy H.....man Imre hazánkfia hazautazik s bármely izenet átadására vagy megbizás teljesitésére ajánlkozik. Mire Badenből (Argau, Svájcz) julius 25-én következőleg válaszoltam:

Én H.....mant talpig becsületes embernek tudom s feltétlenül bizom jellemében. Azért is ezt izenem neki:

Komáromy György utolsó jelentésére pár hét előtt kimeritő értesitést irtam viszonyainkról s kilátásainkról a külföldön és utasitást a teendőkről hon. Jósika Miklósnál van elküldés végett Brüsselben. Kérem H.....mant, menjen Brüsselnek, adja át az idęzárt pár sort Miklós-nak, ki arra vele iratomat, vagy ha már elküldte volna: másolatát közölni fogja; olvassa, tanulja figyelemmel s mondja el otthon, a kiknek elmondani tanácsosnak látandja.

A viszonyok most is ugy állanak, mint ott irám. Pótlékul csak ezeket.

Legyen szives neki szórul-szóra elmondani, a mit ön nekem a császár izenete gyanánt irt**) s hozzá ezt:

---

*) Jósika errevonatkozó levelében (jun. 20.) a következő megjegyzés fordul elő: „Nem gondolod, hogy A. Palinak lehangoló befolyása van az otthoniakra? Én félek, hogy a debreczeni alku-pártot ujitja meg.“ — — —

**) A legionáriusok ügyében.

A királytól m a g á t ó l tudom, hogy az éjszaki coalitió jóformán már tény. Párisban még csak à peu près ténynek vallják be. A népfelsőség elvének Olaszországban naponként terjedő gyakorlati alkalmazása ellen van intézve s igy a császár ellen, ki amaz elv alkalmazásának az absolut nem-avatkozás fentartásával egész Olaszországra nézve, főtámasza.

A turini angol követtől tudom, hogy Anglia a coalitióhoz hajlandó állani, oly értelemben, hogy csakis a császár európai dictátorsága ellen legyen intézve. Hogy a császár ettől maga is tart, P e r s i g n y-hez irott hires levele világosan mutatja *)

Az ő politikája tehát e körül forog : megkérlelni, megakadályozni a coalitiót, ha lehet (s ez esetben m i tőle semmit sem várhatunk); ha nem lehet, ugy önfentartás végett ellen-coalitióhoz nyuland, melynek főelemei az olasz s magyar lesznek (ez esetben mindent várhatunk tőle, még talán azt is, hogy hazánkat válaszsza egyik harcztérül a coalitiónak részleges megverésére.) De ha az elsőt elérheti, annak hazánkat szó nélkül feláldozza, annyira, hogy még az orosz közvetlen s porosz közvetett interventióval sem gondol. De mert a második lehető, azért mutat ismét nekem mézes madzagot.

A mérleg-nyelv lengedez. Jelenben még korántsincs részünkre elhatározva.

De Syria, hova a császár a keresztények oltalmára fegyveres expeditiót küld, siettetheti a keleti kérdés végmegoldását. Ennek alternativája iránt is libeg még a határozat. Alkutól függ Londonban és Pétervárott. Ha megoldásul nem a felosztást, hanem a feloszlást választja a császár, akkor minket fog támogatni, mert csak velünk s általunk biztositható a feloszlásnál a francia befolyás fensősége a keleten; ha ellenben felosztás alternativája jő egyezésbe, az osztrákkal fog alkudozni, nem velünk.

Párisban tehát ép azon ponton vagyunk, hol minden kétes.

Turinban ellenben azokat, miket H. . . . . m a n brüsseli iratomban olvasand a kormánynak irántunk táplált szándokairól, azóta a király s z e m é l y e s e n megerősitette.

*) Lásd fentebb 472. lap.

Él van határozva a végső harczra az osztrákkal; elismeri, hogy reánk okvetlenül szüksége van; kész velünk a végletekig menni s hazánk függetlenségéből, mint az olasz függetlenség nélkülözhetlen complementumából, élethalál-kérdést csinálni s ha majd a harcz ideje elkövetkezik, minden segitséget ad, mi tőle kitelhetik: de tavasz előtt nem támad, hacsak nem támadtatik. Ő ezt lehetőnek hiszi, a miből az következik, hogy köztünk a dolog kis idő alatt alkura kerül. Én ezt annyira valószinünek tartom, hogy idejét látom a Como tavához menni s ott várni be a meghivást.

Tehát a teendők:

1. Bevárni a háborut s ovakodni a hasztalan, nem sikerülhető lázadásoktól, de készen lenni háboru esetében kezdeményezésre is; fegyverről lesz gondoskodás.

2. Oly typust adni a mozgalomnak hon, mely megerősitse a hatalmakat azon hitben, hogy a magyar semmi áron sem alkuszik az osztrákkal. Nem pusztán alkotmányos ellenzéki typus (mint kevés kivétellel eddig), hanem forradalmi. A módok brüsszeli iratomban.

3. Komáromy-nak lelkére kötni azon iratom minden pontját s hozzá

4. azt, hogy ámbár mi Belgrádban és Jassyban épen most teszünk lépést az oláh és szerb csábitás ellensulyozására: ne tőlünk, hanem maguktól várjanak legtöbbet az e részbeli osztrák ármányok ellen. Társadalmi ut ennek legfőbb eszköze. És ismertessék az oláh és szerb főnökökkel organisationalis tervemet, mely Irányi könyve I. kötetének végén közölve van.

Egyébiránt brüsseli iratomra utalok.

(Aláirva) Kossuth.

*

És most helyén lenne a turini kormánynyal fenállott viszonyunkat megismertetnem, melyet egyrészt az események fordulatai, másrészt turini képviselőnknek (Pulszky Ferencz-nek) hónapokon át folytatott tapintatos eljárása odáig érleltek, hogy e viszony september hónapban emigráczionális életünk egyik legnevezetesebb, a haza felszabaditására intézett törekvéseink legigérletesebb mozzanatává fejlődött.

Mielőtt azonban ennek részletes előadására térnék: a jelen fejezetet még némely adatok kiszemelésével akarom kiegésziteni, melyek az ország akkori forrongó állapotának ismeretéhez adalékul szolgálhatnak.

I.

(Nemeskéri) Kiss Miklós ezredes julius 22-én egy M.........r Gusztáv (mindkettőnk előtt tökéletesen ismeretlen, de a mint látszott, a magyar kereskedő osztályhoz tartozó egyén) által Emsből irott levelet közlött velem, melyben 2000 példánynak Bukaresten át Erdélybe beküldését sürgeti egy magyar és oláh nyelven Buda Sándor által irt s kinyomatás végett valami A. által hozzánk kiküldött röpiratból, — egyszersmind közöltetik két nyomatott proclamatió, a »magyarországi honvédelmi bizottmány« aláirással, melyeknek egyike arra buzditja a hazafiakat, hogy forduljanak el utálattal a megrémült osztrák császár engedményeitől, ne vegyenek részt semminemü országos, megyei s községi tanácskozásokban, hazaárulónak nyilatkoztatja mindazt, a ki a vonagló zsarnokot ápolja vagy a ki adózik s kijelenti, hogy az idő nincs messze, midőn az utált küluralomtól örökre megmenekszenek, — — a másik proclamatió pedig már egyenesen fegyverre szólitja fel a magyar, román, szerb, horvát hazafiakat s e szavakkal végződik: »A felkelés nagy napja közelebbről tudtotokra fog adatni s azon a napon egyszerre mindenütt keljünk fel!«

Levéliró tudatja, hogy e proclamátiók sok ezer példányban készen vannak Pesten, s hogy ő a kiosztás határidejének megtudása, egyszersmind annak kijelentése végett lett kiküldve, miként a felkelés oly bizonyos s arra mindenki annyira el van készülve, hogy akár adatik külföldről jel, akár nem, az mindenesetre meg fog történni.

Tudatja továbbá, hogy megbizói (kik közül pár igen tisztességes nevet meg is emlit,) meghagyták neki: kijelenteni, hogy a mostani comité az országban nem ér semmit, mert többnyire oly emberekből áll, kik félnek a forradalomtól.«

S végre jön a szokott refrain, mely a hazulról érkezett levelekben minduntalan előfordul, hogy mindenekfelett pénzre volna szükségük. Pénz és pénz és mindig pénz kérés!

Erre én Badenből (Argau, Svájcz) Kiss Miklós-nak julius 25-én ennyit feleltem:

A mellékletként közlött levélre s proclamatiókra semmitsem válaszolhatok, mert én sem M..........rről, sem Buda Sándorról, sem A.-ról, sem Oláh brochure-ről, sem az állitólagos felkelési nagy békétlenségről semmit sem tudok. Ellenkezőleg: a mit az országról tudok, az olyan, hogy még arról is kétkednem hágy, ha majd háboru esetében lesz-e felkelés idegen segitség nélkül.

Azt tudom, hogy ha háborut sem várva be, felkelés ütne ki, azt agyonverik.

Tudom, hogy fegyverük otthon nincs.

Impressióm az, hogy ez vagy humbug, vagy zug-conspirationális játék. Tiszta bizonysága ennek a levéliró e frázisa: »Mindenekelőtt pénz a legszükségesebb, mely mindenütt hiányzik.« Értem! Derék, sokatigérő, hatalmas mozgalom az, mely (nem háborui első költségekre segitséget külhatalomtól, hanem) mindenre s mindenekelőtt pénzt kér a szegény emigránsoktól. »Vitam et sanguinem!« — De adjatok pénzt! — Értem!

Megkérdem Teleki-t s Klapká-t, tudnak-e erről valamit? Mert én semmiről sem tudok.

Utána kell járnunk, hogy mit jelent ez?

Legyen szives M..........rnek annyit felelni, hogy közlötte velem levelét s énnekem mindezekről honi levelezőim mitsem irván, A.-ról, oláh brochureről mitsem tudván, a proclamatiókat pedig olyanoknak látván, hogy azoknak impracticus kifejezései gyanut ébresztenek — mit a pénzkérés is megerősit —: bővebb felvilágositást kell kivánnom az egészről, mielőtt a dologhoz csak hozzá is szólhassak. Ha ez nem jön, választ nem adhatok, mert sem azt nem tudom, kik a személyek, sem azt, mi a terv, melyre levéliró hivatkozik?

(Aláirva)

Kossuth.

*

Közlöttem a dolgot Teleki László-val és Klapká-val. Ime Teleki válasza (jul. 31. aug. 5.):

»Nem mondhatok egyebet, mint hogy sem nekem, sem Klapká-nak legkisebb tudomásunk sincs erről a mozgalomról. Bizonyosnak látszik előttünk, hogy azok a proclamatiók nem jó forrásból eredtek s csak árthatnak ügyünknek. A dolog nagyon gyanus; mentül többször olvassa az ember, annál nagyobb gyanut ébreszt.

Azt hiszem, hogy valaki innen kivülről körünkün kivül, otthon maga kezére dolgozik. Ki légyen? — nem birom kitalálni, bár több oly embert tudok, ki szeret nagynak tetszeni s otthoni ismerőseinek akként irogat, mintha (a franczia mondás szerint) ő csinálná az esőt s a szép időt s mintha a világ minden titkaiba be volna avatva.

Az oláh röpiratról annyit tudok, hogy A. Pali irt nekem felőle; igen czélszerünek találta s kinyomatás végett ki akarta küldeni. Ez volt az az iratcsomó, melynek biztos kiküldésére, Kiss Miklós felszólitása folytán, Thouvenel szives volt módot nyujtani. Én tudósitottam erről A. Palit, de ő nem küldte ki. Azóta semmitsem hallottam a dologról.«

Ennek következtében utasitottam Kiss Miklós-t, tudósitsa M. Gusztávot, hogy a munka kézirata még hozzánk nem küldetett ki s hogy bolondság volna ide kiküldeni nyomtatásra, a példányok beszállitása nagy nehézségekkel járván. Bukarestben kell nyomatni. Mi irunk Couza-nak, hogy rendelje el kinyomatását, ha a kézirat kiküldetik Place-hoz *), kinek szintén irunk ez iránt.

Ha a honban oda ért az izgatottság, hogy kitörés van készülőben, ez tudtunk, hirünk, akaratunk ellen történik. Azt tudom, hogy az osztrák mindent elkövet, miszerint kitörést provocáljon, mert nem levén máshol elfoglalva, biztos benne, hogy most elnyomja s e szerint majd lehetetlenné teszi a komoly felkelést annak idejében; de én oktalanságnak tartanám az olasz-osztrák háborut be nem várni.

Egyébiránt az meglehet, hogy némely ügyes gaz agent provocateur-nek sikerült nehány fiatal embert felforrasztani

*) Franczia ügyviselő a dunai fejedelemségekben.

s ezek, meglehet, összeesküvésekhez is nyultak: de hogy a tömegek annyira békétlenek volnának, hogy coute que coute még várni sem akarnának: ezt nemcsak nem hiszem, de sőt minden után, mit hazulról tudok, arról sem vagyok bizonyos, hogy még háboru esetén is fel fog kelni a nemzet, hacsak mi nem veszünk kivülről erőt az initiativára, — a mire én ugyan borzasztón kevés kilátást veszek észre.

Azonban minthogy M. szerint ugy látszik, hogy valamely heves kis körben rajongás van (többnek nem igen gondolom), mely körben, meglehet, nevünkkel mint sarkantyuval visszaélés is történik, minek nehány derék egyéniség áldozatul esése lehet szomoru következése: kérem, legyen szives őt értesiteni, hogy mi azt tartjuk a helyes alkalomnak a felkelésre, ha az osztrák háboruba lesz keveredve idegen hatalommal (in specie: az olaszszal). Ezen alkalomra segédeszközökről, u. m. biztos szövetségről, miden facilitásról magyar segéderőt külföldön szervezhetni, fegyverről, annak a határra szállitásáról s akkorra, de csakis akkorra egy kis pénzbeli segélyről, pour la mise en campagne, gondoskodunk: de azon háborura (hacsak az osztrák nem kezdi, a mi, Páris miatt, nem hihető) ez idén nincs kilátás, — tavaszra igen, ha addig a munkába vett programm (Sziczilia, Nápoly, Umbria s a Markák annexiója) végrehajtatik. Ha egyszer a dolgok annyira értek, hogy a turini kormánynak nem kellend többé a diplomatiai reservekkel gondolni: a nemzetnek a szükséges eszközökkel ellátása nem szenvedend kétséget, — de addig nincs módunkban segedelmére lenni a nemzetnek s a jelenlegi felkelés eszméjét nemcsak nem akarom biztatni, de sőt azt elhamarkodott veszélyesnek tartanám s hozzá nem járulhatnék, sem annak most kültámaszt nem igérhetnék, legalább nem a nélkül, hogy a nemzet előbb egy pár hónapig a sarat kiállotta volna, mit a jelen perczben, midőn az olasz még nincs készen, nemzetünk nincs fegyverezve, a franczia politika határozatlan, ellenben külinterventió ellenünk valószinü, ellen-interventió pedig nincs biztositva: én nem tartok lehetőnek.

II.

Jósika Miklós Kossuthnak.

Brüssel, augustus 3. 1860.

Tapasztalásból tudhatod, hogy én drága idődet csak fontos kérdések alkalmával veszem igénybe. Ily fontosnak tartom a gróf K....i S....rtól vett levél tartalmát, melyet veled itt in origine közlök, még pedig azon órában, melyben azt kaptam. Reflectálj reá s igen nagyon kérlek, légy szives velem ahhoztartás végett gondolataidat közleni.

Igaz hived

Jósika Miklós.

Melléklet.

Pest, julius 27. 1860.

Minthogy szükségesnek láttuk, hogy a mindinkább ellenünk működő kormány bujtogatásai ellen mi is kezdjünk erélyesebben működni, ***-t küldöttük el Bukarestbe azon feladattal, hogy iparkodjék ott a herczeg vagy más egyének előtt ügyeinket azon szinezetbe állitani, melybe azokat állittatni kivánjuk, t. i. a confoederatio eszméit mindinkább elfogadható alakban előadni. Erre nézve igen üdvös volt tájékozásképen két franczia ismerős között a másodikul érkezettnek az odavaló viszonyokról tett jelentékenyen bő előadása. Feladatunk egyike lesz az ottani oláh lapok egyikét magunknak megnyerni. Ez belföldről is meg fog történhetni, könnyebben, mintsem hittük volna s üdvösebb is lesz, ha tudva lesz, hogy ezen lap egyenesen innen nyeri aspiratióit, semmint ha czikkei emigrationális utasitásokra fognának visszavezethetők lenni, minthogy nem minden békét szerető emberben van elég bátorság arra, hogy bizzék tökéletesen az emigratio békeszeretetében. *)

Reméljük, hogy a két felemlitett mód, értem a küldetést s a lap megnyerését, elégséges lesz arra, hogy az odavaló értelmesebb közönség bizodalmát megnyerni kezdjük. Azonban nem lenne fölösleges, ha ti künn ugyanilyen, az oláhokat megnyugtató hireket közöltetnétek lapjainkkal, kiváltkép azért, mert ez által nemzetünknek igen is nagy higgadtsága lesz kiemelhető, melyet most tanusitani kezd, midőn nemzetiségének megvédését mindenáron lehetővé

*) „Figura rethorica". Jósika.

tenni akarván, ezen eszmét a házában lakó idegen fajok irányában is tiszteletben tartatni s ügyüket magáévá tenni akarja. Ez nem kis jele az itteni közönség politikai érettségének, minthogy ezzel azt nyilvánitja ki, hogy felejteni akarja a sérelmeket, melyeket az oláh, szerb, horvát nemzetiségek részéről szenvedett. Habár a tömegben megvan is még az ellenszenv maradéka, melyet 48-ban és azóta magába szitt, mégis nem lehet ma már ennek kitörésétől félni, midőn a tömeg már megtanulta ismerni vezetőit s a legnagyobb rész átlátja és érzi a türelmesség szükségét. Az oláh, szerb, horvát stb. nemzetiségek elismerése és jogaiknak, valamint méltányos követeléseiknek tiszteletben tartása alapelvvé válik mindinkább s oly arányban nő, mint szaporodik azoknak száma, kik a separatismust Bécstől s a dunai fejedelemségek szövetségét keresik. Ezen szövetség netaláni alkotásához a többség könnyen lesz reábirható a teljes egyenjoguság elvének elfogadására. Habár, mint emlitém is, ezen eszmék elleni fellépésre még találkoznék is egy-egy büszkén felnéző intolerans egyéniség, mégis bizton merem állitani, hogy ezek száma fogy s idestova nem is lesz. Ha t. i. tarthatni fognak az elválási eszmék.*) Azonban ha az egyenjoguság eszméjét mi általunk elfogadottnak fogjuk is tekintetni a bel- és külföldi oláhokkal, szerbekkel, midőn ezekre külföldi lapjaink, náluk nyelvükön irt lapok s végül személyes összeköttetések utján iparkodunk hatni, mégis hiányzik nekünk egy igen lényeges eszköz, a pénz. Erre volná szükség, hogy legyőzhessük a pénzzel megnyert, osztrák szellemben működő oláh papság egy részét, valamint hogy megtörhessük a ráczok között működő kormány-emberek veszélyes hatását. Fel lőn ez emlitve minap tőletek érkezett franczia barátunk előtt is, azonban erre feleletet adni hatalma nem volt; igérte, hogy e részben iparkodni fog befolyását Jassyban felhasználni. Azonban ez magában nem elég; szükséges, hogy ti ugyanezen szellemben tegyetek párisi barátaitoknál lépéseket. Franczia pénz vagy oláh pénz, de mindenáron csak pénz az osztrák pénz ellen.

*

Válaszom, melyet e közlésre adtam, nincs meg irományaim közt, de megvan Jósika viszonválasza, melyből a következőket jegyzem ki:

---

*) Remélem: fognak tartani quand même. Jósika.

Court St. Étienne, aug. 5. 1860.

— — —

Becses leveledet tanulmányozni akarom, hogy apretiátióidat s nézeteidet jól beoltsam öreg fejembe s aztán ezekkel, a mennyire emberi gyarlóságom engedi, teljesen összhangzásban dolgozhassam.

A pénzre nézve igen világosan megfejtetted a kérdés állását. Igazad van. Hanem az otthoniak tulajdonképen még sem a lélekvásárlásban és megvesztegetésben akarnak (ha őket jól értem) versenyezni az osztrákkal. Ők azt mondják, hogy az oláh papok közül már Komáromy kijövetelekor sok volt s most állitólag még több van, a kit épen nem kell megnyerni, mivel meg van már nyerve, s hogy a pénz inkább arra való, hogy az ember őket utiköltséggel lássa el a propaganda terjesztésére. Egyébiránt abban tökéletesen igazad van, hogy az otthoniaknak mindenre van pénzük, minek háta mögött tömjénfüst és ovatió, nem pedig Kufstein és akasztófa rejlik; csak az a baj, hogy bizony én is akárhányszor szemeikre lobbantottam fukarságukat, de a dolog most is csak ott áll, hogy pénzhiányról sápitoznak és jeremiáskodnak. Én igyekezni fogok a dolgot velük ujból megértetni. Egyébiránt Gyurinak irt leveled már Magyarországon van s ettől igen sokat várok, mert eddig legalább ugy tapasztaltam, hogy még a nehezebb fejüek is véleményüket a tiednek alárendelik s — tetszik, nem tetszik — utasitásaid szerint igyekeznek cselekedni.

Igazad lehet, hogy az otthoniak között vannak néhányan, kik valóban azon rögeszmében sinylenek, hogy a császár (Napoleon) mindenáron forradalmat óhajt nálunk előidézni, — de levelekkel tudom bebizonyitni, hogy a többség (a jók közt) e részben nem csinál magának illusiókat; legalább nekem igen gyakran irják, hogy bizony csak akkor szólitnak elő, ha reánk szorulnak. Én épen e levelek következtében meg nem foghatom: hogy tudják e nézetet a pénzkérés és szerzés lehetőségével combinálni?

Nem szeretem azon fontosságot, melyet a napisajtó (különösen a bécsi) a Reichsrath-nak s az abban figuráló ó-pecsovicsok ugynevezett programmjának tulajdonit. — Az „Allgemeine“ egyenesen felszólitja a kormányt, hogy ne engedjen semmit és semmiben; inkább legyen ujabb forradalom, semmint Magyarország visszanyerje régi autonomiáját.

Ezenkivül bécsi lapok azt hiresztelik, hogy itt-ott a házában kihágások történnek a zsidók ellen. Ez mind szélből kapott aláváló

hazugság; a „Magyar Sajtó“ meg is czáfolta, de a külföldi lapok ténynek veszik, nagyban exploitálják ellenünk s e részben még a forradalmi kormányt is megtámadják, állitván, hogy 48-ban szükkeblüek valánk a zsidók iránt.

Mindezek ellen küzdök, a hogy tudok s a hogy lehet, de igen nagyon lekötelezném, ha nekem e részben egyenes utasitásokat adnál; nem mintha épen semmit sem biznék fejemben (biz elég öreg erre), hanem mivel ez reám nézve igen nyugtató hatással volna s aztán ezek fontos dolgok s ilyenekben főleg szükséges nézeteink összehangzása.

Irányi munkájából, mely nekem megvan, ismerem jól azon eszméidet, melyekről becses leveledben szólsz s ezek már emlitve voltak; de azon leszek, hogy többször emlitsük. A vallási kérdés, nézetem szerint, ezen munkálatban igen jól van megoldva. — Mihelyt hazamegyek, ujra elolvasom s ezenkivül leveleidből egy kis instructiót irok a magam számára, hogy az mindig együtt használatomra legyen.

(Aláirva) Jósika.

III.

Gróf K.....i S....r fentebbi levelében a kormány által üzött bujtogatásról van emlités. Sok idevonatkozó adat fordul elő az ez időben (Svájczban mulatásom alatt) kapott leveleimben. Idézek némelyeket:

Jósika, julius 10. — Magyarországból (a mint magát kifejezé) legbiztosabb s leghiggadtabb levelezőink egyikétől a következőkről értesittetett:

1) Benedek közelebb pártvadászatra járt s ime alig telik egy pár nap, már is rémitő agitatiókról értesülünk.

2. A tiz évig szándékosan akadályozott commassatió az ürügy, mely által a népet az urak ellen akarják bujtani, állitván, hogy ez csak a magyar urak koholmánya s mivel a kormány már nem bir velük, jó lesz, ha a nép maga ügyel magára.

3. Hogy a két ravasz, vérengző püspököt Rajacsics-ot és Saguná-t nem ok nélkül czitálták Bécsbe, — gondolhat-

játok. St.-Quentin, az uj vojvodinai kormányzó a legdühösebb magyar-ellenségek egyike.

4. Ugy látszik, hogy Bécsben nagyon fujják a követ s mindenáron demonstratiót akarnának a magyar elem ellen felidézni.

5. Hogy a propaganda az oláhok és szerbek közt foly, magában értetik. A bánáti németekkel és a horvátokkal felsült a kormány: próbálta a hazugságokat terjeszteni, de kinevették.

Mi e gyalázatos fondorkodások ellen mitsem tehetünk. Ha ti Couza herczeget és Szerbiában Mihály-t figyelmeztethetnétek arra, a mi à la fin des fins saját kárukra hátuk mögött történik: mi ezt itt igen üdvösnek látnók. (Jegyzékbe teszem, hogy a Couza fejedelemhez intézendő röpiratra nézve a kivánságnak eleget tettünk. Teleki László fogalmazta. Majd annak helyén meg fogom ismertetni s elmondom azt is, hogy miként fogadtatott.)

Jósika, jul. 23. — Otthon folytattatik a régi mozgalom. Superintendensek, felügyelők választása. Jubileumok, banquette-ek, fáklyászene et hoc genus omne. Székácsnak fáklyásmenetet rendezett az ifjuság. Eltiltották; s mert ennek daczára csoportosulás támadt: vagy husz embert elfogtak. Más baj nem történt. »Die Ruhe wurde erhalten«, — irják a bécsi sógorok. Különben a levelek összessége azt mutatja, hogy az otthoniak attól kezdenek komolyan félni, hogy az a depravált, halálosan megrettent kormány az ő »ultima ratio«-jához: a gatyás népnek a kaputosok ellen, a fajnak faj ellen uszitásához fog. A veszély már nemcsak fenyeget, hanem jelen van. Saguna et consortes nagyban neki gyujtottak.

Klapka, Genf, jul. 31. — Sürgős kötelességünknek tartom, hogy a bécsi cabinetnek a magyar faj ellen intézett ujabb gyilkolási s gyujtogatási terveit (Mord- und Brandpläne) a mivelt világnak, különösen az angol és franczia lapokban, denunciáljuk.

T e l e k i L. G e n f, j u l. 31. — Pesten egy igen rossz, igen káros röpirat, mely ugy van irva, mintha buzgó magyartól eredne, azt bizonyitgatja az oláhoknak, hogy nekik nemzetiségükről le kell mondani. Ennek s a kormány egyéb agitatióinak már igen szembetünő hatása van. Ugy látszik, mindent elkövet az osztrák kormány, hogy egyrészt antimagyar zendülést idézzen elő különösen Erdélyben, másrészt minket időelőtti felkelésre birjon.

T e l e k i L., a u g. 5. — Azt irják nekem, hogy a kormány mindent elkövet, miszerint nálunk ismét fajharczot idézzen elő minden szörnyeivel. — L i c h t e n f e l s birodalmi tanácsos Kolozsvártt utazván át, azt mondta: »Van még a kormánynak két igen hatalmas módja a magyarokat megijeszteni. Az egyik az oláhok fellázitása, a másik a commassatió szorgalmazása.« — H a y n a l d püspöknél nyiltan mondta egy hivatalnok: »A magyar urakkal ugy kell bánni, mint 1846-ban a lengyel urakkal bántak.« — A kormányzó L i c h t e n s t e i n pedig már is mindenkinek beszéli, hogy alig képes visszatartani az oláhokat a lázadástól.

T e l e k i L., a u g. 13. — Beteg vagyok a hazulról érkezett hirek miatt. Kétkedni akarok valóságuk felett, a mig csak lehet. Sokat felteszek a régi conservativekről, azt is, hogy ha módjukban volna, mindnyájunkat vérpadra küldenének s ezt talán nem is igen venném nekik rossz néven, de azt, hogy az adómennyiség meghatározásáról le akarnak mondani; a z t, h o g y a m e g y e i s z a b a d v á l a s z t á s o k r ó l l e a k a r j a n a k m o n d a n i; azt, hogy a municipiumokban a nemesi kiváltságokat vissza akarják állitani: ezt a kőbre emelt honárulást nem tudom róluk feltenni; azt nem, hogy már épen czégérül akarják kitüzni a gyalázatot; azt nem, hogy épen világszerte ki akarják magukat kürtölni, mint a nemzet rüheseit; azt nem, hogy óhajtanak agyonköveztetni saját nemzetük által. A horvát javaslat még ehhez képest becsületes; legalább mindent democraticus alapra fektet. — Nem tudom, nem akarom elhinni; azzal biztatom magam,

hogy hirlapi kacsa. Magán leveleim csak annyit mondanak, hogy az államtanácsosokat mindenki megveti pártkülömbség nélkül: nem elég sem vigasznak, sem megnyugtatásnak. Csak egyet tudok az utóbbi hirek közt örvendetest, azt a máramarosi oláh kérvényt a magyar nyelv mellett tizenhatezerötszázötvennyolcz aláirással. Oly nemesen van irva, hogy jól esik az ember lelkének.

Jósika, szept. 4. — Budán felségárulási pert tárgyaltak le Táncsics Mihály ellen az »Ifju barátim« czimü felszólitás és a »Forradalmi katechismus« miatt s hat diák ellen (Draveczky, báró Kaas, két Hindy, Pápay és Rab), azért, mert olvasták s részben le is másolták (hát ép oly alapon, mint Martinovics idejében). Csak Táncsics-ot itélték el, de őt tizenöt évi sulyos börtönre. (Vajjon ugy kerül-e ismét ki börtönéből, mint 48-ban?) — Táncsics védőjét: Szilágyi Virgil-t a biróság rendreutasitotta, mivel azt merte mondani, hogy az országban általános elégedetlenség és ingerültség uralkodik. (No még csak az kellene, hogy elégedettek legyenek!!)

Kassán meg a »Kaiserliches Landesgericht« Steckbrief-fel vett üldözőbe két »Hochverräther«-t. Ez még nem volna különös, hanem van a dolognak comicus oldala is, az, hogy sem azt nem tudják, hogy »vajh kik ők?«, sem azt, hogy »merre van hazájuk?«

Ludvigh röpiratát »La Hongrie politique et religieuse« a boldog Austriában eltiltották.

TIZENEGYEDIK FEJEZET.

Viszonyaink a turini kormánynyal.

Emlitve van a hatodik fejezetben, hogy miért nem tartottuk tanácsosnak, lépést tenni közvetlen összeköttetésünknek megujitására a turini kormánynyal, mig a közügyek vezetése *Cavour* gróf kezébe vissza nem kerül, s hogy még, miután ez 1860. január 20-án megtörtént is, helyén láttam bevárni, hogy mikor fogja ő maga összeköttetésünk ujból felvételére az időt elérkezettnek itélni, nehogy vagy tolakodóknak tünjünk föl, vagy hivatlan közelitésünkkel talán még nehézségeit is szaporitsuk.

Bixio Sándor szivességének köszönhettük, hogy erre nézve nemsokára *Cavour* gróf hivatalba lépése után tájékozva lettünk.

Bixio ur, ki *Cavour*-ral legbensőbb barátságban állott, *Szarvady Frigyes* által értesitett, hogy február vége felé (Párisból) Turinba megyen s hogy tőlem akármi szó- vagy irásbeli izenetet *Cavour* miniszterelnöknek megvinni ajánlkozik.

Felhasználva e becses ajánlatot, neki *Szarvady Frigyes* ur által az itt következő jegyzéket adattam át:

London, február 25. 1860.

Ime az, a mit ha Bixio meg akarna mondani Cavour miniszter urnak, nagy köszönettel venném.

Ohajtanám, hogy tudja miniszter ur, miként mind én, mind társaim, mind nemzetünk (még a hajdani conservativ pártot is odaértve) Cavour grófnak hivatalba visszalépését a legnagyobb

örömmel fogadtuk, s abban mind Olaszország szabadságának zálogát, mind saját hazánk függetlenségének is kilátását üdvözöljük.

Sohasem felejtém el azon férfias szavakat, miket miniszter ur jelenlétemben s a császár bizalmas ügynöke jelenlétében mondott a villafrancai békeelőzmények megkötése után: »Cette paix ne se fera pas, ce traité ne s'exécutera pas«.

Ha becsültem a határozott akaratnak ama nyilatkozatát, tisztelettel hajolok meg a gyakorlatias tapintat s erély előtt, mely ama nyilatkozatot tetté érlelte; mert azon békekötés szabványainak végrehajtása csakugyan lehetetlenné van téve.

Szabadságot veszek magamnak a grófot emlékeztetni, hogy e szavakkal vevék tőle bucsut azon nevezetes alkalommal: »advienne que pourra, — comptez sur moi!«

Ezt ismétlem most is a becsületes embernek, a férfiunak, a hazafinak törhetlen határozottságával, s biztossá tehetem, hogy ha azt bizalmával viszonzandja, bennem szint oly hű s határozott, mint discrét közremunkálóra talál.

Egy oly férfiunak, mint ő, ki mind a czél, mind az eszközök iránt tisztában van, az akadályokat pedig jobban számbaveheti, mint én, nem érzem magamat hivatva az olasz ügyre nézve felszólitatlanul véleményt mondani. De a tárgy azon oldalára nézve, mely az olasz ügyet a magyar ügygyel szoros viszonyba hozza, tolakodás bűne nélkül szólhatok.

A tavalyi háboru alatt voltak, kik ohajtottak volna abba belevinni, hogy Magyarország hagyja magát pusztán mint eszköz felhasználtatni az olaszhoni háboru s annak folytán kötendő béke könnyitésére. De miniszter ur nem tartozott ezek közé. Ő elismerte, miként igazságom volt feltételül állitani fel azt, hogy Magyarország függetlensége nem ugyan felsőbb rendü (superordinált), de egyenlő (coordinált) czélnak tekintessék, s hogy igazságom volt erre garantiát követelni.

E garantiát az akkori körülmények közt a franczia és olasz zászlónak magyar földön engageirozásában találhattam csak, mert a franczia levén a fő hadviselő fél, az köthetett békét Magyarország feláldozásával a nélkül, hogy »virtuellement« öngyilkosságot követne el. Nem áldozni fel Magyarországot, ő reá nézve nem volt életkérdés. Ezért kellett azon biztositékot kivánnom, melyet kivántam.

Miniszter ur ennek igazságát is világosan elismerte, midőn valeggioi utamból visszatérve, Teleki László és Klapka társaimmal Pietri senator ur jelenlétében nála tisztelkedtem.

Nem csekély megnyugtatásunkra szolgál mint positiv tényt mondhatni, hogy ez eljárásunkat nemzetünk — egész nemzetünk — nemcsak helyeselte, de sőt osztatlan hálával fogadta, s a vezérletünk iránti bizalom általánosabb a hazában, mint valaha volt, a mióta künn vagyunk. E helyeslésnek köszönhetjük, hogy most már egység van a nemzetben, s még a conservativ párt is hozzánk fordul tanácsért s utasitásért, a többi nagy néptömeg pedig csakis jóváhagyásunk szerint akar cselekedni.

Miniszter ur irányában tehát a multban nem az volt az együttmunkálás alapja köztünk, hogy Magyarország szerszám gyanánt használtassék fel, hanem az alap azon tagadhatlan igazság volt, hogy ha ma egészen kiveretik is az osztrák Olaszországból, lehető első alkalommal vissza fogna menni, ha Magyarország birtoka által elsőrendü hatalom marad, ugy, hogy végeredményben az olasz kérdésnek Magyarhon függetlensége semmi más által nem pótolható alkatrésze.

Mennyivel szembeötlőbb ezen igazság most, midőn az osztrák nincs kikergetve Olaszországból, most, midőn a villafrancai határvonalozás által ő felsége a vitéz király sokkal gyengébb határt bir a Mincióban, mint birt előbb a Ticinoban; most, midőn valósággal ugy áll Austriával szemben, mint a hajdani feudalis korban állott egy nyilt város a reá komorodó várral szemben. Ebben az állapotban a dolgok nem maradhatnak. Ő felsége a király nem hagyhatja el Velenczét, s az olasz nemzet el van határoza azt el nem hagyni.

Másrészt pedig az osztráknak természetében van, soha nem adni fel semmit, a mit ő elvnek tekint; meghajlik a kénytelenségnek, de nem mond le; meg nem nyugszik, csak addig van veszteg, mig erőt gyüjthet. Ilyennek ismerjük őt. De ezuttal ezt diplomatiai jegyzékeiben még nyiltan ki is mondja. Ő nem ismeri el soha, hogy Közép-Olaszország magával rendelkezhessék; tényt tűr, mig gyengének tudja magát, de joggá válni nem engedi, s tisztán kimondja, hogy a herczegek visszahelyezését munkába veszi, mihelyt arra magát elég erősnek hiendi.

A háboru hát virtualiter kikerülhetetlen. Ily féllel, mint az osztrák, békésen végezni az olasz ügyben lehetetlen.

S mert a háboru kikerülhetlen, s mert az érdekegység az olasz és magyar kérdés közt most, midőn minden hur annyira feszitve van, még bensőbb, mint valaha volt, kérdem : nem érzi-e miniszter ur annak szükségét, hogy mi tájékozva legyünk a teendők iránt? nem érzi-e annak szükségét, hogy mi oly karba tétessünk, miszerint ha a harcz percze elkövetkezik, az minket s a magyar nemzetet készületlenül ne találjon?

Már a mult év elég sajnosan megmutatta, minő kipótolhatlan veszteség van abban, ha a perczeket, midőn tenni kellene, elemi készületekre kell vesztegetni. A mi elkésett, az elveszett; annyi, mint ha nem volna, ha nincs meg a mikor kell.

S van egy tekintet, mely még ennél is fontosabb : Magyarország forrongásban van, a gyülölet az osztrák ellen soha nagyobb, az egység soha hasonló nem volt. Ámde miniszter ur, ki egy rendezett kormánynak élén állott, rendezett pénzügygyel, rendes hadsereggel, várakkal, hadiszerekkel, s szabad működéssel az ország minden erőforrásainak kifejtésére, — mégis bölcsen számot vetve a körülményekkel, külsegitséget tartott szükségesnek a háboru kihivására. Miniszter ur kétségtelenül méltányolni fogja azt, hogy a magyar nemzet, semmivel sem birván kezében, a mire háboru végett szükség van, ovakodik oktalan kisérletekkel a nemzet jövendőjét veszélyeztetni, s mielőtt felkelésre határozná magát, tudni akarja: lesz-e támasza? Mert nekünk nincs Párisunk; nálunk a felkelés nem barricad-csatározás, hanem háboru, nagy háboru!

El fogja tehát ismerni miniszter ur, hogy positiv czél, s bizonyos objectum nélkül egy nemzetet fölkelőben nem lehet soká tartani. A nemzet osztatlan egyetértéssel kész magát általunk vezettetni, a mig tudja, hogy van kilátás arra, hogy vezetésünk alatt gyakorlati eredményhez juthasson. De ez olyan állás, mely határozatlan biztatásokkal bizonytalan ideig fenn nem tartható. Már is sürüen jönnek hozzánk hazulról a kérdések : hogy mi kilátásokkal biztathatjuk hazánkfiait? s mi segédeszközöket adhatunk kezükbe, hogy a lehető válság napja őket készületlenül ne találja? Egyszer-kétszer ki lehet az ilyen kérdéseket kerülni, de soká nem, s ha egyszer kénytelenek leszünk azt felelni, hogy a kilátásokról semmi bizonyost nem mondhatunk, segédeszközöket pedig épen nem nyujthatunk,*) — a háborgásra okvetlenül ellankadás fog következni, s

*) Tudni fogja miniszter ur, hogy a határra expediált huszezer fegyver is el van veszve számunkra. Walewski ur árát kérte Piemonttól, s a volt piemonti miniszterium átengedte azt Couza herczegnek, ki árát lefizetni igérkezett.

kétségbe esve a felett, hogy az osztrákkal ellenkezésben álló hatalmak a magyart számitásukba felveendik, a nemzet elviselhetetlen állapotjának némi engedmények által leendő enyhitésére fogja vetni igyekezetét, mit az osztrák, szokott csalárdsággal, a válság esetére meg is adand. Mi biztosithatjuk miniszter urat, hogy ha józan kilátást nyujthatunk a nemzetnek, s némi előkészületi segélyt szolgáltathatunk kezére, nincs az az osztrák concessió a világon, mely a remény lő nemzetet elszédithesse; de a reményvesztett nemzet tétlen maradand, s késő lesz a válság perczében azt tevékenységbe tenni akarni.

Ajánlom e tekintetet miniszter ur figyelmébe; gondolja meg, hogy az épitő által elmellőzött kő az épület szegletköve lehetne, s hogy nélkülünk csatákat nyerhetnek, de az osztrák hatalmát nem törhetik meg, e nélkül pedig Olaszország függetlenségét biztositani czélzó bármi szerződés csak fegyverszünet.

Kérésem: tájékoztassunk a helyzet iránt, hogy tudjuk, mit kelljen cselekednünk, — s ha miniszter ur nincs elhatározva Magyarországot a válság esetére számitásából kirekeszteni, méltasson bizalmas értekezésére a szükséges előkészületek természete és eszközei iránt. Az utat-módot ő tőle függ kijelölni; mi nem kivánjuk, hogy az olyan legyen, a mi nehézségeit legtávolabbról is növelhetné.

Ezeket kivánom, hogy Bixio ur Cavour grófnak megmondja s összhangzatos tanácsával gyámolitsa.

Nem szeretek tolakodónak látszani, hanem ha Bixio ur oly igen szives, hogy ügyünk iránt tevékeny érdekkel viseltetik: ugy tartom, nem lesz felesleges őt a helyzetről táplált nézeteimmel megismertetni, reá bizván: azokat használni, vagy nem, — a mint jónak látja.

Ha az osztrák meg nem támadtatik, a mig erőtlen, — majd ő fog támadni, a mikor erős lesz.

A józan ész corollariuma világos, de kérdés: ki támadhat?

I. A franczia tehetné, de nem fogja tenni. Az olasz kérdésen kivül álló bonyodalmak idézhetnek ugyan elő időjártával franczia-osztrák háborut, de ha csak az osztrák nem lép fel támadólag, a franczia nem fog az olasz kérdésben Austria ellen ujabb harczot kezdeményezni. Mert támadólag azt csak Velencze miatt tehetné, ámde megállván győzelmei közepén, midőn annyi kivivott hadászati előnynyel birt, nem lehet remélni, hogy ujra kezdje a harczot ugyan-

azon tárgy miatt, melyet oly nagy győzelmek után sem vélt elérhetőnek.

De bár uj támadást franczia részről nem is várhatni, én két dolgot mindenesetre biztositottnak vélek:

1) hogy a francziák császárja Olaszország ellen (legfölebb Rómát kivéve) nem fog fegyvert;

2) hogy külavatkozást Közép-Olaszországba nem fog engedni, nem engedhet.

E két pontot biztositottnak tudva, megvallom, én a franczia hadseregnek Lombardiában léte által nem igen hagynám magamat Közép-Olaszország iránti politikámban feszélyeztetni. Sőt tekintetbe vévén azt, mennyi bajt s kellemetlenséget okoz a császárnak otthon a romagnai kérdés függőben léte, mindent elkövetnék, hogy arra s a herczegségekre nézve a császárnak mielőbb egy bevégzett tényt mutassak fel, melyen a nem beavatkozási elv megsértése nélkül nem lehetne változtatni. Ezen elv pedig most biztos, mert Angolországgal egyetértésben van elfogadva.

Nekem a császár személye biztositékul szolgál, hogy végtére is csak köszönettel venné, ha egy ily fait accompli által a függőben létel miatt mindinkább elmérgesedő kérdés kellemetlenségeitől feloldatnék, kivált ha az ugy történnék, *hogy inkább akaratja ellen történtnek, mint az ő tettének tekintethessék.*

Erre csak az kell, hogy a herczegségek s Romagna késedelem nélkül kiáltsák ki a csatlakozást közszavazat utján oly erélyes kifejezéssel, kogy *igenre* vagy *nemre* kénytelenek a királyt felkérni, mert a bizonytalanságot továbbb türni hazájuk legmagasabb érdekei tiltják.

S én jó lélekkel tanácsolnám a királynak, hogy *igent* mondjon. Fejemmel mernék jótállani a következésekért.

Mindez tizenöt nap alatt megtörténhetnék.

II. Párisban nem lévén a háborura elhatározás, azt mondják, hogy nem lehet háboru egyhamar, mert Piemont sokkal gyengébb, mintsem hogy az osztrákot megtámadni merhesse.

Én distinguálok. Piemont magában, meglehet, nem elég erős, — ellenben a tizenkét millió lakosságu egyesült ország elég erős, *feltéve, hogy az osztráknak nem engedtetik idő pénzügyileg, katonailag, politikailag zavart állapotjából magát helyrehozni, és feltéve, hogy*

Magyarországnak gyakorlatilag lehetővé tétetik magát a harczba beleártani.

Tizenkét milliónyi lakosságból, ha egyszer egy kormány alatt van, kétszáznegyvenezer embert könnyen ki lehet állitani. Ez csak két százalék (vagyis felét a lakosságnak nőnek számitván, s hat millió férfiból négy milliót mint öreget s gyermeket levonván, a fennmaradó két millióból minden százra csak tizenkettő esik). Ez nem sok. Én 1849 elején csak mintegy kilencz vármegyére szoritva nagyobb arányban állitottam ki sereget hat hét alatt. S kétszáznegyvenezer emberrel s az emlitett két feltétellel a királyt elég erősnek tartom a harczra.

Ez egy ujabb ok a csatlakozás siettetésére. Nézetemen nem változtat a hir, melyet a hirlapok az orosz kormány remonstratiójáról mondanak. Messze van azon idő, mikor az orosz Olaszországban közvetlenül avatkozhatik, s ha végtére csakugyan beavatkoznék, akkor a franczia császár, saját fenmaradása végett, kénytelen volna nemcsak fegyverhez nyulni, hanem »sans réserve« a nemzetiségekre is támaszkodni, s végtére is tán jobb volna, hogy ama nagy háboru egyrészt Francziaország és a nemzetiségek, másrészt a zsarnok coalitió közt, mely háboru előbb-utóbb mindenesetre kikerülhetlen, inkább most vivassék ki egyszer-mindenkorra, midőn még az angolnak legalább barátságos neutralitása biztositva van (többet tőle várni sohasem lehet), midőn az osztráknak pénze nincs, serege nem megbizható, Magyarország forr, s minden tartománya nyugtalan, s midőn a czárt az emancipátió kérdése belzavarokkal fenyegeti. Később mindez megváltozhatik, s a coalitionális háboru mégis meglesz, de távolról sem ily kedvező körülmények alatt.

Igaz-e már azon osztrák-orosz szövetség, melyről a „Morning Chronicle“ beszél? — nem tudom, de ha nem igaz, igaz lehet. Ez a dolgok természetében fekszik. Megmondtam a császárnak Valleggioban, hogy ha kieresztì az osztrákot markából, az nem fog nyugodni, mig a Bonaparte-dynastia ellen európai coalitiót nem készit. Szavam hamarabb teljesül, mint magam is gondoltam. Az angol-franczia barátság sietteti. Csodálom, ha a császár azt fel nem fogja, és nem siet a csapást megelőzni, a pápai kérdéstől Romagna annexiójának nem akadályozása által magát előre megkönnyitvén.

Egyébiránt, nézetem szerint, az orosz kormány remonstrátiójának az annexió ellen jelenben annyi eredménye lehet, hogy ha

az annexió megtörténik, s az osztrák magát elhatározná d i r e c t e közbelépni (a mi még vagy hat hónapig nem valószinü), akkor az orosz Magyarországot megszállná, hogy sakkban tartsa, s az osztrák egész ereje disponibilissé legyen. Ez baj volna, igaz, mert ez esetben Magyarország csak ugy s akkor tehetne valamit, ha a háboru n a g y j á n a k szinhelye oda tétetnék át. Azonban addig is, mig ez megtörténnék (minek a háboru folytában meg kellene történni szükségszerüleg), roppant szolgálatokat tehetnénk Olaszországban, m e r t j ó f o r m á n b o m l á s t v e t h e t n é n k a z o s z t r á k s e r e g b e, ha működésre szabad tért s eszközöket kapunk.

Azonban bár ily véleménynyel vagyok a király erejéről annexió esetére, még sem mondom azt, hogy Piemontnak meg kell támadnia Austriát, hanem azt mondom: ki kell hivnia az ellenfelet, hogy onnan jőjjön a támadás. Erre sok mód van. Legfőbb itt is az annexió. Ha ez kinyilatkoztatva és elfogadva van, meglehet, hogy a pápa, osztrák zsoldosaival s osztrák generálisával (M a y e r h o f f e r) támadást kisértend; hihető, hogy Nápolyt is avatkozásra birandja. Ezt C a v o u r grófnak csak kivánni lehet, mert ekkor Victor Emánuel király még az idén Olaszország királya lesz, ha az osztrák egyenest nem interveniál; ha pedig interveniál, akkor lehetetlen, kogy Napoleon császár sikra ne szálljon, — s ez esetben amaz csak kivánatos lehet.

De siettetni kell a dolgokat; eseményeket kell teremteni, melyeknek logicája biztosan számitható. Különben, ha az európai diplomatia halogatásaira, congressusokra stb. bizatik a dolog, az oly Prokrustes-ágy, melyről Victor Emánuel király hősies hazafiságának érdemlett jutalma helyett csak csonkitva fog menekülhetni.

Ezek nézeteim. Kossuth.

E jegyzék eredményét az itt következő levél ismerteti meg:

Bixio — Szarvadynak.

Páris, márcz. 6. 1860.

Láttam C a v o u r grófot. Igen szivesen vette K o s s u t h megemlékezését. Meg van győződve felfogásainak helyességéről, de most még nincs azon helyzetben, hogy eljárási tervet formulázhasson.

Minden az általános helyzettől függ. Ha a béke nem lesz megzavarva, természetesen nem fog kelleni mozdulni, hanem igyekezni a már megnyert eredményeket megszilárditani. Ha ellenben a béke fenn nem tartható, akkor készülni kell egy rettenetes tusára, s a végett minden eszközt felhasználni, melyet a kétségbeesés sugalhat.

Bármikép legyen is ez, s bármi bizalommal viseltetik is Cavour Kossuth ur iránt és discrétiója iránt, nem tartja lehetőnek, hogy ily komoly ügy levelezés utján tárgyaltathassék. Szükséges, hogy Kossuth ur képviseltesse magát Cavour mellett egy teljes bizalmat érdemlő megbizott által, a ki átvehesse a föltételeket, melyek adathatnak, és átnyujthassa azokat, melyeket előadni megbizatnék.

Egy szóval: Cavour azon levélben, melyet neki átadtam, fellelte azt az éleslátást, mérsékeltséget, férfiasságot és kimagasló nézeteket, melyek Kossuth urat jellemzik; érti, hogy adott alkalommal ő neki ezek nagy szolgálatot tehetnek, és érzi, hogy e szolgálatokat csak kötelezettségek elvállalása által viszonozhatja, melyeket meg fog tudni tartani, akármi történjék is, ha egyszer elvállalta. Azonban a jelen helyzetben kötelezettséget nem vállalhat, s minthogy a helyzet egy napról a másikra változhat, szükséges, hogy Kossuth ur egy biztos és értelmes embert küldjön Turinba.

Tudassa ön ezeket Kossuth urral, és adja át neki nagyrabecsülésem, ragaszkodásom s teljes odaadásom kijelentését.

(Aláirva) Bixio Sándor.

*

Ezzel a bevezető lépés meg volt téve.

Egyidejüleg örömemre szolgált tapasztalni, hogy a közép-olaszországi kérdés megoldásának mind sürgősségére, mind módjára nézve nézeteim Cavour gróf nézeteivel találkoztak.

Azon eszmét, hogy Közép-Olaszország népei még egyszer ujra szavazzanak a felett, vajjon akarnak-e Sardiniával egyesülni? — eredetileg az angol kormány inditványozta. (Lord John Russel sürgönye lord Cowleyhoz, január 15. 1860.)

Ez inditványnál az szolgált kiindulási pontul, hogy a bizonytalan időre elnapolt congressus vagy nem fog összejönni, vagy ha összejő, nem fog eredményre vezetni, mert két oly tan áll szemközt egymással, melyet lehetetlen összeegyeztetni. Az egyik az, hogy a pápa uralmát Romagnában helyre kell állitani s a trónvesztett fejedelmeket vissza kell helyezni; a másik az, hogy nem kell a kormányt a népre erőszakolni.

E szerint ahhoz remény nem lehetvén, hogy az európai hatalmak az olasz kérdés felett egyetértésre jussanak, az pedig kivánatos lévén, hogy Olaszország külső és belső függetlenségének biztositása tovább függőben ne tartassék: az angol kormány négy pontot hozott javaslatba, melyeknek egyike (a 4.) igy hangzott:

»Nagy-Brittania és Francziaország fel fogják hivni a sardiniai királyt, hogy ne küldjön addig seregeket Közép-Olaszországba, mig annak államai és tartományai uj választás után nemzetgyüléseik uj szavazatával jövendőjük iránt kivánságaikat ünnepélyesen ki nem nyilatkoztatják. Ha ez a szavazás a Sardiniához-csatlakozásra üt ki: Nagy-Brittania és Francziaország többé nem fogják ellenezni, hogy Sardinia Közép-Olaszországba seregeket küldjön.«

Az angol kormány ugy vélte, hogy a kibonyolitásnak e módja ellen a franczia kormánynak nem lehet kifogása, miután Angliával e részben egyetértve, több izben a mellett nyilatkozott, hogy erőszakos külavatkozást nem lehet megengedni, a minek természetes következése az, hogy tehát a nép akaratának kell dönteni.

Napoleon császár azonban nem sokat gondolt ugyan sem a trónvesztett fejedelmek visszahelyezésével, sem azzal, hogy a pápa Romagnát visszakapja, sőt elismerte, hogy a villafrancai és zürichi stipulátiókat nem lehet végrehajtani, de az olasz egység eszméjével sem tudott megbarátkozni s azért kezdetben kitérőleg felelt Angliának, azt adván okul, hogy loyalitási kötelességének tartja e felől először Austriával szót váltani s a porosz és orosz kormányokkal is értekezni, minthogy a congressusra történt meghivás által elvileg kötelezettséget vállalt arra nézve, hogy az olasz kérdésnek az európai hatalmak

hozzájárultával kell elintéztetni. (Thouvenel sürgönye Persigny grófhoz, jan. 30. 1860.)

Austria természetesen irtózattal fogadta e javaslatot, melyet a demagogia elvei megszentesitésének tekintett s ellenkezését keserü kifakadásokkal kisérte Piemont ellen. — Az orosz nem levén hajlandó a nemzeti akarat elvét elfogadni, kitérőleg felelt. — A porosz pedig elismerte ugyan, hogy az angol javaslat gyakorlatias, de nem titkolta el idegenkedését azon elv elismerésétől, hogy a népeknek uralkodóik megválasztásában szavuk lehet.

E huzavonák folyama alatt a franczia politika, császári szokás szerint, két játékot üzött. Hivatalosan tanácsolta Victor Emánuel királynak: elégedjék meg Pármával s Modenával, hagyja Toscánát külön független államnak, Romagnát pedig kormányozza a pápa névleges felelősségének fentartásával, mint annak helytartója (Thouvenel — Talleyrand bárónak Turinba, febr. 24. 1860.); ellenben London utján Cavour gróf bizalmasan értesitve lett, hogy Napoleon császár nem fogja többé az annexiót akadályozni, hanem kivánja, hogy Közép-Olaszország népei átalános szavazás (suffrage universel) utján nyilatkozzanak, minthogy az ő saját uralkodásának is ez az alapja.

Most már az általános szavazás volt az ütközés köve. Ez nem tetszett Londonban. Anglia azt kivánta, hogy a népakarat ne ezen alapon, hanem a nemzetgyülések utján nyilatkozzék.

Cavour gróf véget vetett a dolognak. Miután már hivatalba-lépése alkalmával hivatalosan kijelentette, hogy a congressus eszméje el levén ejtve, Közép-Olaszország népeinek nemcsak joga, hanem kötelessége is politikai szervezkedésüket minden avatkozás nélkül elhatározni: február 29-én (ép akkor, midőn az én jegyzékem is Bixió utján kezéhez jutott,) megirta Villamarina-nak, hogy a király kormánya a turini franczia követ (Talleyrand) által vett tanácsokat el nem fogadja, el van határozva az annexiót tovább nem halogatni s nem kételkedik, hogy elvégre maga Napoleon császár is csak örvendhetni fog, ha egyszer-mindenkorra a villafrancai kötelékekből kiszabadul.

E nyilatkozat folytán Cavour tudtára adta Toscana és Emilia kormányainak, hogy a turini kabinet alkalomszerünek tartja az uj szavazást. Ennek következtében márczius első napján kiadattak a kellő rendeletek, hogy a nép átalános szavazat utján nyilatkozzék: külön államokul akarja-e a közép-olaszországi tartományokat, vagy pedig Victor Emánuel király alkotmányos monarchiájával akar-e egyesülni?

»Nyugtalanul várom a szavazás eredményét«; — irta Cavour Villamarinának — »ha ez, a mint remélem, jól üt ki: egy csodaszerü lap lesz megirva Olaszország történelmében«. (Avremo scritto una pagina meravigliosa nella storia d'Italia.)

A csodaszerü lap megiratott.

Austria tiltakozott; a trónvesztett fejedelmek tiltakoztak; a vatican dörgött: Cavour pedig märcz. 30-án tudtára adta az európai hatalmaknak, hogy Toscana és Emilia a szárd monarchiával egyesittettek.

Az idő elérkezett, hogy Cavour gróf felhivásának eleget tegyek.

Pulszky Ferencz a következő utasitással lőn Turinba küldve:

Utasitás

Pulszky Ferencz urnak Turinba küldetése alkalmával.

I. Szükséges, hogy ön tájékozott legyen az iránt: mi az, a mi jelen küldetésére közvetlen alkalmat nyujtott. E végett ide mellékelem Cavour gróffal Bixio ur által közlött jegyzékem s a kapott válasz másolatát.

E szerint önnek jelen küldetésére Cavour miniszter urnak egyenes felszólitása szolgáltatott közvetlen alkalmat, s ön, mint ekként küldött leszen Cavour miniszter urnak levelem által bemutatva.

II. Turinba érkeztekor legyen szives a miniszterelnökhöz egy rövid levélkét intézni, melyben megbizásom következtében való megérkezését bejelenti, bemutató leveleit küldi s értesiti őt, hogy utasitása lévén küldetését szorosan bizalmasnak tekinteni, azt az ő engedelme nélkül senkivel tudatni nem fogja, hanem mint a »Daily News« lapnak az olasz par-

lament alkalmára küldött levelezője fog fellépni, — s végül elfogadást kér némelyeknek előterjesztésére, mikre megbizatott.

III. Első látogatása alkalmával szerencse-kivánatát fogja ön, nemcsak az én nevemben, hanem összes nemzetünk nevében is, miniszterelnök ur bölcs és erélyes politikájához kijelenteni, mely az olasz nemzet politikai ujjáteremtését s Olaszország nemzeti függetlenségét már is tizenkét millió olasznak a hős és valódian nemzeties király alkotmányos kormánya alá egyesitésével kezdette meg, — s biztositandja ön miniszterelnök urat, hogy hazánk függetlenségét Olaszország függetlenségével s függetlensége biztositásával szoros kapcsolatunak tudván: ugy én, mint minden igaz magyar hazafi, szerencséseknek fogjuk magunkat tartani, ha az olasz kérdés logicai továbbfejlesztésének előrelátható fásisaiban Olaszország javára közredolgozhatandunk s kérjük is miniszter urat, hogy mind ezen készségünkre, mind pedig discrétiónkra számitva, nekünk idő s körülmények szerint erre alkalmat nyujtson.

IV. Különös gondot fog ön mindjárt kezdet óta arra forditani, hogy miniszterelnök ur megértse, miként mi bármi békétlenül óhajtsuk is hazánkat az osztrák járma alól mihamarébb megszabaditva tudni, nem vagyunk vak enthusiasták, kik arra kivánnák miniszterelnök urat birni, hogy hazánk érdekeit vegye politikájában irányul, vagy hogy Magyarország kedveért az olasz ügyet elhamarkodott kisérletekkel veszélyeztesse. Mi csak azt kivánjuk, hogy ha és a mikoron az olasz harcznak ujból felvétele az osztrák ellen vagy kényszerüséggé válik, vagy tanácsosnak mutatkozandik: azon segédsúly, melyet e harcz esetére Magyarország nyujthat, kellő számitásba vétessék, hogy annak hatályos munkásságba tételére idejekorán segédkezek nyujtassanak, s hogy az erők e combinátiójában Magyarország nem csupán idegen czélokra felhasználható eszköznek, hanem coordinált önálló czélnak, s érdekei szövetséges érdekeknek tekintessenek s mint ilyenek biztosittassanak.

V. Egyébiránt miniszterelnök urral leendő érintkezéseiben a következő nézetek fognak önnek zsinórmértékül szolgálni:

Érdektalálkozás képezi a turini kabinettel való érintkezésünk alapját.

Ezen érdektalálkozás abban van, hogy az osztrák-ház közös ellenségünk, s hogy valameddig az osztrák ház a Magyarország birtoklásából huzott erőforrásokkal rendelkezhetve áll szemben Olaszországgal, addig oly hatalmat képez, mely nemcsak Olaszországnak egész az adriai tengerig teljes felszabaditását nehézzé, sőt kétségessé, de még annak is, a mi már felszabadittatott, birtokát bizonytalanná teszi.

Mig ellenben ha Magyarország munkássága Olaszország munkásságával combináltatik, az osztráknak teljes kiüzése Olaszországból aránylag könnyüvé tétetik, s ha ezen kiüzetés Magyarországnak osztrák uralom alóli felszabaditásával hozatik kapcsolatba: Olaszország nemzeti függetlensége az osztrákkal szemben minden további megtámadástól örökre biztositva lesz, ugy, hogy Magyarország függetlensége az olasz kérdés végmegoldásának mind feltételeit, mind kiegészitését képezi.

A dolgok ugy, a mint vannak Olaszországban, egyik részről sem maradhatnak. A háboru mind osztrák részről, mind Victor Emánuel részéről kikerülhetlen.

Osztrák részről:

Mert az Lombardiának s Közép-Olaszország feletti uralmának elvesztésében meg nem nyugszik. A herczegségeknek s a Romagnának Piemonthoz csatolását mint tényt is csak ellenmondással türi pillanatnyilag, de elismert joggá válni nem engedi, sőt nyiltan ki is mondotta az európai hatalmaknak, hogy magának erre nézve teljes és kötetlen szabadságot tart fenn, mely fentartás visszafoglalási szándokának nyilt bevallásával ugyanazonos. De kikerülhetlen a háboru osztrák részről azért is, mert mig Felső- s Közép-Olaszország szabad, Velenczét békén sohasem birhatandja. Vagy a mit elvesztett, vissza kell foglalnia, vagy Velenczét is fel kell adnia. Különben is az állás, melyben a Mincionál hagyatott, sokkal kisértőbb, mintsem hogy az osztrák ház ismeretes jelleme mellett azt fel lehetne tenni, hogy szomszédjában, Lombardia fedetlen térein az olasz szabadságnak mind a szomszéd Velenczére, mind a szomszéd déli Tyrolra való veszélyes példáját soká háboritlanul türendi. Nem, az osztrák ház, mely soha meg

nem bocsát és semmi igényről soha le nem mond, nem fogja azt tovább tűrni, mint csak addig, mig magát ugy katonailag, mint pénzügyileg ujra hadilábra állitá, s a viszonyok fordulata által magát az ellen biztositva látandja, hogy olasz földön ujra francziával találkozandik. Mihelyt ez ellen biztosnak vélendi magát, provocálni fogja a háborut már csak azért is, mert katonai prestige-e helyreállitásának szükségét igen érzékenyen érezi, s azt, hacsak egyedül az olaszokkal lesz dolga, elérhetőnek véli.

De kikerülhetlen a háboru olasz részről is.

Semmi sem lehet jobban kiérdemlett, mint az a szeretet és ragaszkodás, melylyel az olasz nemzet Victor Emánuel király iránt viseltetik. De bármi nagy része legyen is ebben a király személyes jellemének, annyi bizonyos, hogy e ragaszkodásnak sark-alapja az, hogy az olasz nemzet Victor Emánuel királyt az olasz eszme (függetlenség s nemzeti egység) lovagjának, vezérének, személyesitőjének tekinti. A király sokkal inkább hazafi, mintsem hogy ezen minőséget kivetkőzni akarhatná; de nem is tehetné ezt a nélkül, hogy a határtalan szeretet, melylyel az olasz nép iránta viseltetik, a megcsalódott várakozás ingerültségévé ne változzék. Nincs kétség benne, hogy az annexió azért szavaztatott meg oly tiszteletgerjesztő egyetértéssel, mert Emiliának s Toscanának Piemonthoz csatolását a nép egy hatalmas lépésnek tekinté az olasz egység felé; ez az, a mi a pártokkal felejteté tanaikat, felejteté az önkormányzati hagyományok ingerét s a provinciális büszkeségeket még azoknál is, kik (nevezetesen Toscanában) ugy beszéltek még csak egy év előtt is, hogy a Piemonthoz leendő csatlakozás ellen még az emlékek is fellázadnának (i monumenti si rivolterebbero). A király Velencze felszabaditásáról nem akarhat, nem akar lemondani; nem mondhat le, mert az olasz nemzet arról sohasem fog lemondani. De meg azért is kikerülhetlen a háboru, mert valameddig az osztrák ott áll a Mincionál, a hires négyszög fenyegető állásában, Victor Emánuel király örökké hadilábon kénytelen magát tartani. Ez károsabb helyzet, mint maga a háboru. Emennek szenvedéseit enyhiti a háboru czélja iránti lelkesedés, amaz elöli a lelkesedést, s békétlenséget gerjeszt, elégedetlenséget szül, kivált ujdon nyert tartományoknál, melyek az uralkodási cserétől természetesen teherkönnyitést s jobb létet is várnak.

Az olasz nép lelkesülve van, s nincs áldozat, melyet örömest meg ne hozna az osztráknak kikergetésére Olaszországból; de ha háboru nem lesz, s tőle mégis folyvást hadilábon-állás áldozatai kivántatnak, megunja az áldozatokat.

A háboru tehát szükséges is, kikerülhetlen is, — s csak idő kérdése.

VI. A mi ezen idő kérdését illeti, nem fogja kikerülni az ön figyelmét B i x i o ur ide mellékelt levelében miniszterelnök urnak azon nézete, hogy ha a béke fentartható, nem kellend mozdulni, hanem a szerzetteknek megszilárditására kellend minden igyekezetet forditani.

Ezen nézet hazánk érdekeire kedvezőtlen fordulatot vehet, de minthogy megvan, nem tanácsos, hogy ön azzal magát merően ellenkezésbe helyezze. Azonban mindazon kimélettel, melyet a viszonyok parancsolnak, alkalmat fog ön keresni emliteni, miként B i x i o ur értesitése által felhiva éreztem magamat önt utasitani, hogy következő nézeteimet miniszterelnök ur bölcs itélete alá terjeszsze.

A kivivott szerzemények megszilárditásának vágya kétségtelenül igen jogos vágy, — csak az a kérdés : mi az, a mi szilárdithat ?

Kieszközölni diplomatiai uton azt, hogy az annexió a hatalmak nagyobb része által (mert mindnyájától azt elérni nem lehet) elismertessék s igy az európai közjog részévé felavattassék, — kétségtelenül kivánatos.

Halasztani (ha lehet) a háborut addig, mig az ujdon szerzett tartományok erőforrásai a harczkészületre akként használtathatnak fel, hogy a király a harczra minél jobban felkészülhessen, — kétségtelenül tanácsos.

Mint szintén szükséges az is, hogy a turini kormány kellőleg tájékozva legyen az iránt, minő magatartást szándékoznak a külhatalmak ujabb olasz háboru esetére viselni.

De ha a megszilárditás politikája alatt az értetnék, hogy a háboru ujból való felvétele előtt az ujon szerzett tartományok közigazgatási assimilatiójának minden részletekben véglegesen keresztül kell vitetni, — ugy vannak tekintetek, melyek e részben megfontolást igényelnek.

Most még nincsenek pártok. Az annexió ténye, mint lépés az olasz nemzeti egység és függetlenség felé, minden

pártnézeti külömbséget háttérbe szoritott. De ha a kormányzati egyöntetűség részletei hozatnak szóba, lehetetlen, hogy eltérések ne támadjanak s párttusák ne idéztessenek elő, melyek a most még osztatlan nemzeti lelkesedést, a ki nem kerülhető helyies és vidékies érdekek érzékenykedései által csökkentendik.

Pedig ki ellen szükséges a megszilárditás? — Az ellen, ki az annexiónak ellensége s ki annak biztosságát fenyegeti. Ez pedig nem a nép maga, hanem az osztrák; tehát nem kormányzati szervezetek, hanem az osztráknak ártalmatlanná tétele az, a mi az uj szerzeményeket megszilárdithatja.

Hozzájárul az, hogy akármi hosszura huzódjék is a háboru uj megkezdése, a háboru elvégre is sokkal kikerülhetlenebb, semhogy a turini kormány seregét s költségeit időközben békelábra állithatná. Minél tovább tart ez állapot, annál nagyobb áldozatokkal van összekötve, és semmisem koczkáztatja annyira a népnek azon áldozatkészségét, melyre a királynak háboru esetén szüksége leszen, mint az áldozatok hosszantartása, mint hosszantartó hadállapot háboru nélkül. Ez egyrészről a lelkesedést, másrészről meg a kormány pénzügyi forrásait kimeritéssel fenyegeti, ugy, hogy ha ez állapot soká huzódik, consolidatió helyett épen az ellenkezőt idézendi elő.

S van még egy tekintet, mely minden másnál fontosabb. Mig a turini kormány készül, a bécsi kormány is készül, s ennek készületére harminczöt millió lakosságu birodalom szolgál alapul, mig amannak nem egészen tizenkét millió. E perczben még az osztrák nem harczképes, mutatja ezt az ellenmondás, melyet az annexió ellen épen most tett közzé, s mely a mellett, hogy virtualis hadüzenetet foglal magában, pillanatnyi tehetetlenségét az európai béke iránti tekintet palástjával fedezgeti. A győzelemre akkor van a legnagyobb kilátás, midőn az ellenség erőtlen. Az osztrák most erőtlen. Hadserege azon zürzavaros állapotból, melybe az utóbbi hadjárat sodorta, még ki sem bontakozott. Katonaságának nagy részében épen nem bizhat. Tisztikara a rossz vezénylet és nepotismus miatt el van kedvetlenedve. Commissariatusát az óriási lopások borzasztó zavarba hozták. Pénze nincs. Magyar- és Horvátország és Erdély a kitörés szélén lebeg, s minden tartománya elégedetlen. Mindez idővel változhatik, sőt változni fog, s ha

a hosszas késedelem a reményt kimeriti, meglehet: még Magyarország is oly állapotba sodortatik, hogy reá Victor Emánuel többé nem számithatand, pedig megfontolást érdemlő dolog az, hogy végtére is a Magyarországgal való szövetség az egyetlen, mely Victor Emánuel király s az osztrák között a kilátásoknak különben igen egyenlőtlen mérlegét nemcsak egyensulyba hozhatja, de sőt kedvezőre fordithatja.

Ezen, s a viszonyok folyamából meritendhető más indokok, meglehet, figyelmet ébresztenek az iránt, hogy a consolidationális hajlam, ha sokáig hagyja a dolgokat függőben, épen ellenkezőjét fogja annak előidézhetni, a mi czéloztatik.

Ily s más hasonló észrevételek előterjesztésénél szükséges leszen arra ügyelnie önnek, nehogy Olaszország beldolgaiba avatkozni akarni látszassék. Hazánk hangulata olyan épen jelenben, hogy a háborunak nem késedelmezését csak ohajtnunk lehet, s az nem fog rossz néven vétethetni, ha okainkat előadjuk, melyek minket azon meggyőződésre vezetnek, hogy ezen ohajtásunk V. E. király s az olasz nemzet érdekeivel összhangzásban van.

VII. Azonban bármi legyen e tekintetben a turini kormány határozata, arról nem kételkedhetünk, hogy a turini kormány is meg van a háboru kikerülhetlen szükségéről győződve. Bizonysága ennek az, hogy a legnagyobb erélylyel fegyverkezik.

A kérdés tehát ez: miután az olasz kérdés megoldva még koránt sincs, s megoldása okvetlenül háborut feltételez, van-e vagy nincs a turini kabinetnek szándékában a magyar nemzetnek azon háboruban való részeltetését combinatiójába felvenni?

Ez az, a mi iránt bizonyosságot szerezni ön küldetésének sark-feladata.

Ha nincs szándokban: fel fogja ön kérni miniszter urat, legyen annyi tekintettel jobb sorsra érdemes s Olaszország iránt testvéri szeretettel viseltető nemzetünk iránt, hogy azt nekünk tisztán és határozottan mondja meg, — miszerint nemzetünk tudva, hogy nincs mit ez oldalról reménylenie, vagy minden illusió nélkül a kétségbeeséstől vegyen tanácsot, vagy pedig azon utra léphessen, melyet a szomoru kénytelenség legtanácsosabb gyanánt mutathat ki.

Ha pedig szándokban vagy csak lehetőségben is van az, hogy a harcz megujulásának esetére Magyarország részeltetése igénybe vétethessék, ugy Magyarország harczkészültsége a turini kormány harczkészültségének alkatrésze gyanánt tűnik elő; s ha a turini kormány mindamellett, hogy ha lehet, a békét fentartani ohajtja, mégis harczra készül, ugy mulhatlanul szükséges, hogy Magyarország is a harcz lehetőségére előkészittessék, mert késő lesz készületekről akkor gondolkozni, midőn már cselekedni kellene.

VIII. E készületek között a fegyver és lőszer első helyet foglal el, s tudván, minő költségei vannak a turini kormánynak mostani helyzetében, örvendek, hogy módomban van önt oly kérésnek előterjesztésére utasitani, melynek teljesitése a kormánynak semmi áldozatába nem kerül, mi reánk nézve pedig kiszámithatlan fontossággal birna.

A tavalyi hadjárat kezdetekor Napoleon császártól a sardiniai kormány utján, tehát közvetve huszezer puskát (lőszer-készlettel) kaptunk volt, mely fegyverek a hazánkkal határos Moldva-Oláhországba Couza herczeg tudtával s megegyezésével el is szállittattak. Minthogy ez adomány volt, melynek visszaadásáról közöttünk szó sem vala, mi feljogositva valánk a fegyvereket nemzetünk tulajdonának tekinteni, s azért a háboru befejeztével egyrészről mi, a M. N. Igazgatóság, másrészről pedig Balacsánó ur, mint Couza herczeg felhatalmazottja szerződést kötöttünk, minélfogva azon huszezer fegyvert — tizezeret felmondásunkra bizonyos feltétel alatt visszatéritendő, kölcsön, tizezeret pedig letéteményképen — Couza herczegnek átadtuk. Történt azonban, hogy a franczia hadügyminiszteriumban ezen fegyverek Sardiniának adott kölcsön gyanánt levén bevezetve, mult őszszel (mielőtt még Cavour miniszterelnök ur hivatalba visszalépett volna) a franczia miniszterium a volt sardiniai kormánytól ezen fegyverek árát követelte. Mire a sardiniai miniszterium Couza herczegnek ajánlatát, hogy azon fegyvereket megtartja s megfizeti, elfogadá, minélfogva mi, az adományosok, kik magunkat ama fegyverek tulajdonosainak véltük, azoknak birtokától elestünk.

Azonban ugy vagyunk értesitve, hogy Couza herczeg részéről sem a párisi, sem a turini kormánynak e fegyverek árában még semmisem fizettetett.

Másrészről pedig azt véljük feltehetni, hogy Savoya és Nizza átadása után a párisi és turini kormányok között ilynemü apró, a mult hadjáratra vonatkozó számlák többé fenn nem foroghatnak.

Kérésünk tehát az, hogy ezen fegyverek nekünk visszaadassanak, — mi akként volna eszközölhető, hogy Cavour miniszterelnök ur Couza herczegnek tudtul adatná, miként a volt miniszterium, midőn azon fegyvereket fizetésért a herczegnek átengedni ajánlkozott, azt csak azért tette, mivel az ügy folyamát és természetét nem ismervén, nem tudta, hogy a szárd kormány ezen fegyvereket másoknak adományozá. Mivel pedig a szárd kormány sem adományát vissza nem veheti, sem visszavenni nem akarja : kivánja miniszterelnök ur, hogy Couza herczeg ezen fegyvereket továbbra is az eredeti adományosok tulajdonának, s a köztük és a herczeg megbizottja között azok iránt létesült szerződést érvényesen fenállónak tekintse.

Hogyha pedig miniszterelnök ur ezen fegyvereknek a volt miniszterium által közbejött eladását meg nem másitandónak itélné, akkor kérésünk az volna, hogy a tőlünk elvett adomány kialkudott árát Couza herczegtől behajtani, s nekünk átadni méltóztassék, annyival inkább, mert nem gondolhatjuk, hogy a párisi kormány által ezen fegyverek ára többé követeltessék, azt pedig teljességgel nem hihetjük, hogy a szárd kormány, melytől legionariusaink irányában oly sok, minket örök hálára kötelező nagylelküséget valánk tapasztalni szerencsések, ez, egyszer nekünk adományozott fegyvereket tőlünk visszavenni akarhatná, kivált akkor, midőn Magyarországnak, a valószinü háboru esetére, némi fegyverrel való ellátását az olasz érdekek annyira javasolják.

Ha az első alternativa fogadtatnék el, azon esetre Couza herczeg válaszának velünk leendő közlése kérendő leszen.

Ezen pont az ön küldetésének legközvetlenebbül gyakorlati részét képezi, azért azt önnek figyelmébe különösen is ajánlom.

IX. Valószinüleg kérdeztetni fog ön Magyarország hangulata felől, s hogy lehet-e arra számitania a turini kormánynak, miszerint az osztrák elleni háboru esetére Magyarország fel fog kelni?

A mi az elsőt illeti, ön eléggé ismeri hazánk hangulatát, hogy e részben részletes utasitásra szüksége ne legyen. Ön tudja, hogy az osztrák uralom iránti gyülölet mélyebb, mint valaha, és engesztelhetlen és általános. Ön tudja, hogy nincs faj-, nyelv-, vallás-, osztály-, párt-külömbségi differentia, hanem egység van az osztrák hatalom iránti gyülöletben, mely annyira megy, hogy a nemzet kész akárkinek, még az orosznak is karjai közé vetni magát, csakhogy az osztráktól megszabaduljon. Ön ismeri a katholikus főpapság, az aristocratia, a nép hangulatát; ismeri a szenvedések minden nemeit, melyekkel szegény nemzetünk el van halmozva; ismeri a nemzeti érzelem eleven lángolását, s tudja, hogy én és társaim sohasem voltunk honfitársainknak minden osztályával — az aristocratiát is beleértve — bensőbb egyetértésben, mint épen most, s ehhez képest fogja miniszterelnök urat, ha kivántatik, felvilágositani.

A mi pedig azt illeti: lehet-e és mennyiben háboru esetén arra számitani, hogy a magyar nemzet felkelend? — legujabb tudósitásaink azt tanusitják, hogy a magyar nemzet annyira elkeseredett, miszerint inkább attól lehet tartani, hogy tulvakmerő kitörésekre fakad, semhogy arról lehetne kételkedni, miszerint háboru esetére felkél, mint egyetlen férfiu.

Azonban nekem az állásommal összekötött felelősség higgadtságot parancsol; nekem a sikerre kilátást nem igérhető kitöréseket (emeut-öket) nem javallani kötelességem, s jellemem nem engedi, hogy miniszterelnök urnak olyasmit igérjek, mit az ellenséges körülmények tettel beváltani nem engednének.

Azért is annyiért fejemmel kezeskedhetem, hogy ha háboru esetére tekintélyes erő kiséretében jelenhetek meg társaimmal hazánk határán: az egész nemzet egy óriási felkelésbe törne ki.

De ha ily segitség nem leszen, akkor az ut, melyet nekem a kötelesség parancsol, ez: megtudni, mi az, a mit a nemzet kivülről várhat, ezt tudatni a mozgalom otthoni vezéreivel, a határozatot a nemzetre bizni, s veszélyeiben osztozni.

Adja nekem miniszterelnök ur tudtomra, mi az, a mire nemzetünk ő tőle számithat s én két hét alatt értesiteni fogom, mi az, a mire nemzetünk részéről teljes bizonyossággal számithat.

Azonban vannak oly pontok, melyeket elölegesen is minimumok gyanánt jelölhetek ki arra, hogy a magyar nemzet felkelésére számitani lehessen. Ezek a következők:

1. Háboru az osztrák ellen oly erővel megkezdve, hogy az osztrák haderőnek legnagyobb része igénybe legyen véve hazánkon kivül.

2. Biztositás arra nézve, hogy felkelés esetére külavatkozás nem lesz ellenünk, vagy ha lesz, mellettünk is lesz.

3. Mód és eszközök, hogy olasz háboru esetére olasz földön magyar sereget alakithassunk.

4. Támogatás és segédeszközök arra, hogy a hazánkkal határos Moldva-Oláhországban és Szerbiában, az ottani kormányok egyetértésével vagy legalább elnézésével, a harczra némi előkészületeket tehessünk.

5. Fegyver és lőszer a határ szomszédjába szállitva.

6. Némi pénzsegély, mely az előkészületeket lehetségessé tegye.

X. Ezen pontokat illetőleg a következő figyelmeztetések s illetőleg kérések lesznek miniszterelnök ur jóakaratába ajánlandók:

A második pontra. Az avatkozás ellenünk orosz vagy porosz részről lehetséges, mellettünk pedig franczia részről. Miniszterelnök ur fogja megitélni tudni, vajjon lehetséges-e, hogy az iránt a porosz kormánynál kérdést tehessen: minő attitude-re számithat a turini kabinet a porosz udvartól, olasz-osztrák háboru esetére; de arra nézve, nem hiszem, hogy nagy nehézségek forognának fenn, miszerint (a mint már Bixio ur által is kértem) a szentpétervári kormányhoz ily kérdés intéztessék. Ez utóbbit én tanácsosabbnak tartanám, hogy egyenesen Szent-Péterváron történjék inkább, mint a turini orosz követ által.

E tárgy Magyarországra nézve életbevágó fontosságu. Kérni fogja ön miniszterelnök urat, hogy e részben lépéseket tenni méltóztassék, s azoknak sikeresitésére biztositandja ön miniszterelnök urat, hogy a magyar nemzet minden lépéstől óvakodni fog, mi az orosz udvarban aggodalmat ébreszthetne, hogy a magyar szabadságharcz a lengyel forradalmi elemnek akár összegyülekezésre, akár pedig bármi mozgalmakra alkalmat szolgáltathatna.

Különösen felkérendi ön miniszterelnök urat arra: vesse magát közbe a francziák császárjánál a végett, hogy az ellenünk való külavatkozás elháritására, vagy ha elhárithaté nem volna, ellensulyozására magát elhatározza. Én mindent elkövettem, hogy nemzetünk bizalommal viseltessék a császár iránt, s remélem, hogy meggondolván, mi fontos szövetségesül szolgálhatna lehető eventualitások esetére neki hazánk, ugy a keleten, mint Németország irányában, nem fogja nemzetünk szenvedéseitől s reményhiusulásitól e kedvezést megtagadni.

A harmadik pontra nézve figyelmébe fogja ön miniszterelnök urnak ajánlani, hogy ez még azon esetre is nagy fontossággal bir Olaszországra, ha a háborut Magyarországra kiterjeszteni a körülmények nem engednék.

A mult hadjárat tapasztalása, a magyar ezredeknek szelleme, s ama négyezer nép-apostol, kik kellő utasitással ellátva s ő felsége a király iránti hálaérzettől telve, tavalyi legiónkból hazamentek, biztositékul szolgálhatnak e részben, hogy ha idejekorán szabadságot s eszközöket nyerünk arra, hogy háboru esetében Olaszországban munkálkodhassunk, jóformán bomlást vethetünk az osztrák hadseregbe.

Mi erre előlegesen is ajánlkozhatunk, de mivel egyrészt mi a nélkül, hogy a kormányt compromittáljuk, már csak a háboru valóságos megkezdése után léphetünk fel nyiltan, másrészről pedig kivánatos, hogy a dolgok jó eleve akként legyenek előkészitve, hogy a midőn felléphetendünk, azt lehető gyors és rögtönös sikerrel tehessük: fel fogja ön nevemben kérni miniszterelnök urat, hogy Vetter tábornokot olasz szolgálatba vétel végett a királynak ajánlani méltóztassék.

Vetter tábornok ur legjelesebb vezéreink egyike, ki 1849-ben harminczezer embert vezényelt, nagy ütközeteket nyert, szintoly bátor, mint tudományosan mivelt katona, ki akár az organisátióban, akár mérnökkari s tábor-vezérkari körben, s felszerelés és fegyverzés körül a leghasznosabb szolgálatokat teheti a királynak. E mellett senki jobban, mint ő, az osztrák hadsereg erejét s gyengéit nem ismeri, s e részben a legfontosabb felvilágositásokkal szolgálhat.

Az osztrák hadseregre gyakorlandó jövendőbeli munkásságunkra nézve szerencsés előlépésnek tartom azt, hogy

már nehány magyar főtiszt a király szolgálatában van. Ezek között volt vezérsegédemet: Ihász ezredes urat, mint a legloyalisabb, leglovagiasabb, vitéz és szolgálatismerő katonát, tiszta keblü hazafit, s nekem rendithetlenül hű s kedves barátomat emlithetni különös örömömre válik, ugy, hogy ha még Vetter tábornok ur is szolgálatot nyerne (neve igen jóhangzatuan ismertetvén az osztrák hadseregben), azt hiszem, igen hatályos előlépések volnának téve arra, hogy háboru esetében az osztrák hadseregre gyors és mély hatást gyakorolhassunk.

Azt is emliteni kivánom, hogy ha pl. a solferinoi csata előtt képesek lettünk volna egy pár zászlóaljat magyarosan felszerelve, az ellenséggel szemközt felmutatni, annak lehető hatását a magyar ezredekre alig lehet kiszámitani. Azért, nehogy hasonló esetben a mindenesetre időt kivánó felszerelés hiánya ilyesminek lehetőségét ismét megakadályozza, nagyon tanácsosnak látnám, ha gond fordittatnék arra, hogy a felszerelési raktárak legalább egy pár ezer emberre magyar egyenruhával ellláttassanak. Ihász ezredes ur e részben a kormánynak minden felvilágositással szolgálhatna.

Ha magyar sereget szervezhetendünk Olaszországban, annak, nemzetünk felköltésére, Magyarországba szállitása szükségessé s kivánatossá válhatik. E tekintetből is óhajtanám miniszterelnök urnak a flotta ügyét (ugy szállitó-, mint hadi hajókat értve) gondoskodásába ajánlani, miszerint az az adriai tengeren az osztrák (nem igen tekintélyes) tengeri erejét sakkban tarthassa.

Ő felségének, Victor Emánuel királynak birtokai már is kiterjedvén Olaszország mindkét partjára, miniszterelnök urnak éleslátását a tengeri haderőnek fontossága a jövő háboru esetére bizonyosan nem kerülheté ki.

Én, a mit mint Olaszország barátja, forróan óhajtok, hogy t. i. ő felsége a király az olasz egységet mihamarább Olaszország déli részeire is kiterjeszsze, annak teljesülését mint magyar is nagy elégedéssel szemlélném. Nápolynak szép flottillája van; ha arról V. E. király rendelkezhetnék, nem aggódnám az Olaszországban alakitandó magyar hadsereg hazaszállitása felett.

A negyedik pontra. Fel fogja ön kérni miniszterelnök urat a belgrádi s moldva-oláhországi szárd consuloknak odautasittatására, hogy minket az ottani kormányoknál befolyásukkal gyámolitsanak, odaküldendő ügynökeinket bizalmas érintkezésre méltassák.

Az ötödik pont VIII. pont alatti kérésem által megelőztetett.

A hatodik pontot illetőleg nem titkolhatjuk, hogy munkásságunkban pénzhiány miatt gyakran zsibbasztva érezzük magunkat. Ezt azonban, minden kérés nélkül, miniszterelnök ur belátására kivánjuk bizni s most legalább még ebből lényeges kérdést nem csinálunk, de nem tagadhatjuk, hogy ha a viszonyok fejleményei a háboru felé közelebb hoznak, legjobb akarattal sem leszünk képesek kikerülni, hogy e pontot, mint a munkásság — fájdalom! — mellőzhetlen eszközét, ő felsége nagylelküségébe s miniszterelnök ur figyelmébe ne ajánljuk.

XI. Az angol politikának Francziaország ellenében coalitionális szándokokra mutató fordulata nem teszi lehetetlenné azon szomoru perspectivát, hogy a francziák császárja, azon ellenséges combinátió megelőzése végett, franczia-orosz-osztrák ellencombinatióra sodortathatik, mire a keleti kérdés szolgálhatna igen kisértő alapul. Igyekezzék ön ezen fordulatnak, mely hazánkra nézve halálos csapás volna, Olaszországra nézve is káros voltáról miniszterelnök urat meggyőzni s reábirni, hogy e veszélynek (ha csakugyan fenyeget) elháritására befolyását a Tuilleriákban felhasználja. Ne hagyja magát azon illusió által hátráltatni, hogy az osztrák talán a keleten kapható kárpótlásért Velenczét alku utján feladni kész leend. Ferencz József azt tenni sohasem fogja. Különben is az osztrák, kinek jellemében van, hogy minden uj szerzeményhez kapzsian hozzányul, de semmi vélt jogról, semmi igényről soha le nem mond, minden uj területnagyobbodást végtére is minden bizonynyal Olaszország ellen forditana.

Emlitenem sem kell, hogy Angliára nézve minden felvilágositást meg fog ön adni miniszterelnök urnak, mikre felhivatik, — s tanácsos leend kijelentenie, hogy a turini kabinet érdekeit azon irányban, melyben kivántathatnék, az angol sajtóban képviselni kedves kötelességének ismerendi.

XII. A mint miniszterelnök ur önt legelsőbben elfogadandja, kérem, ne mulaszsza el kijelenteni, miként különösen ő felségének a királynak mutassa be legmélyebb köszönetemet s nemzetünk hálaérzelmeinek biztositását mind hazánk iránti kegyes szándékaiért a multban, mind különösen a magyar legió ügyében bizonyitott sok és nagy kegyességeért,— s tegye biztossá ő felségét tiszta őszinte hódolatomról, szolgálati készségemről, és egész nemzetünknek hozzá való tiszteletteljes ragaszkodásáról.

Mennyire leszen tanácsos az első fogadtatás alkalmával ez utasitás különböző pontjaira kiterjeszkedni? — az a körülményektől függ, s önt tapintata el fogja igazitani. Jó lesz azonban miniszterelnök urat megkérdeni, vajjon ha valami további közleni valója lesz önnek, azt szóval vagy irásban kivánja-e miniszter ur, hogy ön megtegye?

London, april 3. 1860. Kossuth.

Pulszky Ferencz jelentései.

I.

Turin, april 8. 1860.

Tegnap délben érkezvén meg, tüstént bejelentém utasitásom értelmében ittlétemet, hozzácsatolván levelemhez azon két ajánlólevelet, melyet Párisban kaptam, s elküldém Cavour magán-szállására. Ma reggel tiz órakor megjött szolgája egy pár sorral, délutáni két órára tüzvén ki fogadásomat.

Átadtam neki megbizatásomat, kijelentve hálás köszönetünket, szerencsekivánatainkat s szolgálataink felajánlását — az utasitás értelmében.

Szivesen fogadott; elolvasta a levelet; örült, hogy ujra is kijelentjük érdekegységünket; sajnálta, hogy tavaly nem lehetett többet tenni. »Az akkori körülmények«, — ugy szólt — »nem ujulhatnak meg egykönnyen; most uj alapot kell keresnünk. Érdekeink azonban azonosak, mert ellenségünk ugyanaz. Addig, mig Austria fenáll, az olasz és a magyar kell, hogy együtt járjon, azonban az olasz sem compromittál-

hatja jövőjét puszta rokonszenvből, habár testvérnemzet iránt.«

Én: Tökéletesen értjük s méltányoljuk ezen nézetet, csakhogy minél tovább halasztatik a háboru, annál nagyobb a veszély. Nemzetünk kétségbeesik s végre kimerül.

Cavour: Jól tudom, hogy ezen állapot nem tarthat; ez fegyvernyugvás, nem béke. Megmondtam ezt a porosznak, mikor az osztrák protestátiót közlötte, melyben jogok fentartásáról van szó, habár jelenleg megigéri, hogy háborut nem kezd.

Én: Mert nem képes kezdeni.

Cavour: Ugy van. E tiltakozásnak értelme, azt mondottam a porosznak, nem más, mint: »a mikor megtehetem, visszaveszem Lombardiát.« Erre megint az a feleletünk: »a mikor megtehetjük, elveszszük Velenczét.« — Ilyen állapot nem béke, hanem fegyverszünet, s mi arra használjuk fel, hogy készüljünk.

Én: Nekünk is kellene készülnünk; adjon módot reá.

Cavour: Mi azért még sem kezdhetjük meg a háborut egy napról a másikra. Austria igéri, hogy meg nem támad, s nem is fogja tenni; mi sem tehetjük ok nélkül. Meglehet, hogy a déli bonyodalmak fogják okozni a háborut. Tegyük fel, hogy Nápolyban kitörne valami forradalom, akkor talán belekeverednék az osztrák a háboruba; talán még akkor sem. De a kelet adhat okot bonyodalmakra. — Ismeri-e ön a keleti dolgokat? Vannak-e összeköttetéseik?

Én: Ismerem. De nem ismerem a császár terveit. Megbizóm fél egy oly coalitiótól, mely a mi reményeinket s az olasz jövőt egy csapással elölné.

Beleereszkedtem e kérdés fejtegetésébe. Mielőtt Velenczét emlithettem volna, szavamba vágott.

Cavour: Mi nem vagyunk francziák, mi olaszok vagyunk. Coalitió coalitió ellen, ha a nemzetiség elve elárultatnék. Már most legyen szives megmondani röviden: mit kivánnak előkészületekül?

Én emlitém az avatkozás elleni biztositást, mire hallgatott. A fegyvereket, mire azt felelte, »tudom; Couzánál vannak«; fel akartam ezen pontra nézve világositani, de ő azt jegyzé meg, hogy sürgősek dolgai, tehát hagyjuk a részlete-

ket máskorra. Emlitém a magyar egyenruhák készitését, a mi tetszett neki. A magyar tiszteket. Emlitém Vettert; mire azt mondta, hogy szólani fog Farinival iránta. Pénz, — de nem most, hanem annak idejében.

Folyvást félbeszakadt beszélgetésünk az aláirások végetti irományok behozatala által.

»Ön tehát levelező?« kérdezé. — »Igen«, felelém, »más mindenkinek és semmi egyéb«. — »Ez ugy legyen«, viszonzá. »Ha szólni akar velem, hét órakor jőjjön szállásomra. Ha nem volnék itt, tiszttársamnak (Farininak) szól, senkinek másnak; bemutatom neki. Titkárommal szólhat, ha kell valami.«

Tett még egy pár kérdést az itt levő magyarok iránt s az angol lapokról. Három negyedóráig tartó beszélgetésünket befejezte, s felszólitott, hogy egy pár nap mulva szóljak a részletekről. Titkárának meghagyta, hogy jegyet szerezzen a hirlapi karzatra.

Cavour gróf könnyü felfogása, mely a beszéd czélját s horderejét az első szónál megismeri, könnyiti az értekezést, s azon nevezetes kiinduló-pont, melyet, a mennyire lehetett, az ő tulajdon szavaival irtam meg, reményt ad, hogy nem lesz egészen sikertelen ideküldetésem.

Nem lehetett nem csodálkoznom, hogy nézetei olyanynyira összevágnak utasitásommal. Modora rendkivül szives és fesztelen volt. Szóval meg vagyok elégedve ezen első találkozással s tüstént leültem, hogy a fris benyomást minél hivebben ezen jelentésemben kifejezhessem.

Szokott hűséggel

Pulszky Ferencz.

II.

Turin, ápril 19. 1860.

Épen most hagytam el Farinit. *) Volt hadügyminisztere (Frappolli) ki most követ, vezetett be hozzá, — én tehát kizárólag levelező voltam. E szerint soká magyarázta nekem a nizzai és savoyai kérdést; panaszkodott, hogy Anglia annak

*) Farini, az Emilia erélyes dictatora, az annexió után belügyminiszterré lett kinevezve.

idejében még csak egy diplomatiai jegyzékkel sem támogatta őket e kérdésben; emlitette, hogy az olasz függetlenségét és szabadságát egyiránt becsüli s fenn fogja tudni tartani. Az én megjegyzésem következtében, megmondta, hogy előbb nem tartja biztositottnak, sem bevégzettnek az olasz kérdést, mig csak az osztrák ki nem üzetik a félszigetből; hanem azért Sardinia mégsem üzenhet ok nélkül háborut az osztráknak, ámbár a keleti kérdés, »melynek megoldásában az uraknak is lehet dolguk« könnyen megadhatja nemcsak a háboru okát, de kénytelenségét is. Lehetetlen volt, hogy ezen szavaknál eszembe nem jutott volna, hogy már Nigra Párisban, s itt az angol követ, s a gróf is emlegették a keleti kérdés legközelebbi felkerülését, s hogy három közülök azt a magyar ügyekkel összekapcsolta, ámbár kérdésemre, hogy mi foghatna történni, — egy sem tudott felelni. Frappolli, kivel még hosszu beszélgetésem volt, midőn Farinit elhagytuk, (ki még azt is mondta, hogy holnap indul a királyhoz, s visszajövetele után kiván velem beszélni,) több érdekes dolgot emlitett, p. o. hogy La Valette, ki most Stambulba indult, azt mondta: »Je vais pour achever l'homme malade«,*) s hogy Párisban a kérdés csak az, vajjon a keleti kérdést magában kell-e, vagy összeköttetésben s egyszerre a rajnaparti kérdéssel megkezdeni? Meglehet, hogy csalatkozom, azonban az én benyomásom az, hogy Párisban a magyar kérdést összeköttetésbe akarnák hozni egy dunai királyság kérdésével, mely a Duna mindkét völgyét a Kárpáttól a Balkánig foglalná magában. Mert ha nem az a főeszme, miért kérdezte volt a gróf: minő befolyással vagyunk mi magyarok az aldunai tartományokra? miért kivánta volna a követ tudni: mik a dunai déli tartományok viszonyai s mily összeköttetésben vannak Magyarországgal? Mindegyikét megkérdeztem azóta, hogy miben áll a keleti kérdés s mi módon érintené az hazánkat, — s mind a három azt felelte: »nem tudom, s talán Párisban sem tudják.« Kötelességemnek tartottam ezen nézetet jelenleg kiemelni s kormányzó urnak figyelmébe ajánlani. A gróf holnapután jő vissza, vagy tán még később. Azon

*) »A végett megyek, hogy a beteg embert meghalassam.«

leszek, hogy minélelőbb legyen alkalmam vele találkozni s értekezni.

A hadügyminiszterium még nagyon czopfos, s nem tudja megérteni feladatát. Az idegen elemek irányában ellenséges s mindenütt akadékos. Csak a kül- s belügyminiszter tudják, mire van az országnak szüksége, — a többi igazi táblabiró, erélyesség nélkül. Soknak máskép kellene lenni, mint a hogy van; mozognak, de lassan; készülnek, de nem ugy, mintha az ellenség a kapunál állna. Irántunk van rokonszenv; nélkülözhetetleneknek tartanak. Majd meglátom a jövő héten: akarnak-e tenni is.

Szokott hűséggel stb.

Pulszky Ferencz.

III.

Turin, april 26. 1860.

Tegnap voltam ismét Cavour-nál, ki 22-én jött vissza. A legszivesebben fogadott s megint ismételte, hogy bennünk szövetségeseket lát. Elmondám neki a fegyverek ügyét utasitásom értelmében. Ő kihallgatott s azután azt mondta: »Nem lehet többé a dolgon segiteni. A császár odaajándékozta azokat Couza herczegnek. Nekünk nincs s nem volt beleszólónk, az ügy közvetlenül intéztetett el Páris és Bukarest között. Egyébiránt ha megjő az ideje, majd rendelkeznek számunkra is.« Szólt azután a keleti kérdésről, s mondta, hogy Angolország már ezelőtt oly kényelmesen helyezte el magát hogy most minden áron a status-quot akarja fentartani, mely reá nézve kellemetes, nem gondolva azokkal, kiknek helyzete kevésbé kényelmes. »On ne peut pas refaire l'Europe sans l'Angleterre,*) mert ha csakugyan háborut kezd, ki nem fárad; ellenben mostan semmi combinatióba a kelet iránt bele nem akar menni. Csak mondaná meg, mit akar, megadják neki, bár nagy legyen is követelő osztályrésze; ha pedig nem akar belemenni ezen ügybe, akkor a császár az oroszszal fog tisztába jönni az angol nélkül.« Emlitém, hogy hazánkat nem lehet kifelejteni a kelet elrendezésénél, s előhoztam az idetar-

*) »Anglia nélkül nem lehet Európát átalakitani.

tozó észrevételeket, mire ő megint nem felelt, mert, ugylátszik, nem igen kérdezik az olaszt az iránt, mi keleten történik, s jóformán nem is tudja, mit akarnak. Hanem a Benedek kineveztetéséről, ugynevezett concessiókról és rendszerváltoztatásról kezdett kikérdezgetni, mire elmondtam neki, mennyire nevetséges ezen kihivást engedménynek tekinteni; elmondtam az ország ritka egyetértését, akár nemzetiségek, akár vallások tekintetében, — mire ő igen figyelmesen hallgatott, s látszott rajta, hogy tetszik neki ezen állapot. Kérdezte: lehetséges-e még a moriamur pro rege nostro-féle fellengés? — ezt minduntalan kérdezik itt tőlem — mire csak azt feleltem, hogy keservesen fizette vissza azt a nemzetnek József s utódjai stb. Végre azt mondván, hogy most Sicziliával foglalkoznak leginkább, hol a zendülés terjed, s hogy türelemmel kell viseltetnünk, — három negyedóráig tartó beszélgetésünk véget ért.

Ura őt személyesen nem szereti, bár szükségesnek tartja az olasz tervek kivitelére. E szerint mindaddig, mig ő hatalomban van, bizhatunk, hogy nem adják magukat puszta consolidatiónak, mit más ember is el tudna végezni.

Szokott hűséggel

Pulszky Ferencz.

IV.

Turin, april 30. 1860.

Mint egy angol lap levelezője, kötelességem szerint mindjárt az első napokban bejelentettem magamat az angol követnél; ma ismét elmentem hozzá. Jó kedvében volt sir James, s minthogy leveleimből azt gyanitotta, hogy talán a nizzai ügy révén az ellenzéket találnám jövőben kiemelni, igyekezett bebizonyitani, hogy a gróf az egyetlen igazi olasz államférfi, a ki képes az olasz ügyet keresztülvinni (a gróf is emlité nekem, hogy sir James Hudson valódi meleg barátja az olasz ügynek) s a beszéd folytában felhozta, hogy magyar szempontból is azon kell lennem, hogy a gróf népszerü maradjon, s állását fentartsa. — — Azután kezdett kikérdezgetni a magyar viszonyokról, vajjon lehetséges-e még a kibékülés s egy uj Moriamur stb.? Örvendett, hogy adatokat adtam,

melyek bebizonyitják, hogy ez nem történhetik többé. Ő mondta, hogy Magyarország jelenleg is már forradalmi állapotban van, ámbár azt nem is gyanitják se Bécsben, se Pesten; dicsérte a magyarok politikáját, hogy tavaly nem kezdtek meggondolatlan pártütéshez; biztatott, hogy Austriának szét kell mállania, csak tudjuk folytatni passiv ellentállásunkat; nem tartá jónak, hogy itt oly sokat beszélnek az assimilatióról, a helyett, hogy háborura készülnének, mi egyébiránt még inkább az ellenzék terve, mint a kormányé; emlité, hogy Ratazzit személyesen kedveli a király, ki Cavour-ban praeceptort lát. Azt is mondta, hogy gróf Rechberg panaszkodván lord Loftus előtt, hogy Sardinia jelenleg meg akarja támadni Velenczét, lord John (Russell) eziránt felvilágositást kért, mire neki épen ma azt felelte sir James (itt felolvasta a sürgönyt, mely asztalán feküdt), hogy az idén még nem kész Sardinia s nem is gondol támadó háborura. Egyszóval: a legbizalmasabb módon három álló óráig beszélgetett velem, azaz ő beszélt, én többnyire hallgattam. Azt is mondta, miszerint Angliában érzik, hogy Austria nem lehet többé az angol érdekeknek támasza a szárazföldön; erkölcsileg már is meg van semmisitve; ugyanazért más hatalomról kell gondoskodni, mely ellensulyozhassa Franczia- és Oroszországot, — s ez: a Porosz. Ennek erősitése és kifejlése most az angol politikának főteendője; kell, hogy Poroszország minél nagyobb részét absorbeálja Németországnak. Én azt jegyeztem meg, hogy Magyarországból is lehetne egy hatalmas független országot képezni az európai sulyegyen érdekében, különösen, ha az egész Dunavölgy érdekei foederativ alapon egyesittetnének. »Igaza van,« mondá ő, »de ezen eszme nem látszik oly könnyen kivihetőnek, mint a másik. Egyébiránt megérdemli, hogy lord Palmerston figyelme arra fordittassék. Szólt-e vele?« — »Nem.« — »Kár; ha nem is karolja fel tüstént, jó volna, ha megismerkednék főpontjaival s a kivitel lehetőségével. A keleti ügy nem rendeztethetik el önök nélkül.«

Kötelességemnek tartottam ezen beszélgetés vázlatát azonnal közölni, mert ugy látom, hogy ez az ember annyira barátja az olasznak, hogy ennélfogva még a mi érdekeinket

is felkarolja, tudván, hogy mi vagyunk Olaszország legtermészetesebb szövetségesei.

Szokott hűséggel stb.

Pulszky Ferencz.

V.

Kossuth — Pulszky Ferencz turini ügyviselőnek.

London, május 1. 1860.

I. April 26-ikai (tegnap vett) jelentése (fájdalom !) véget vetett a reménynek, hogy fegyvereinket visszakapjuk. Küldetése tehát, melyben való eljárásának áldozataiért köszönetemet, tapintatos modoráért pedig szives elismerésemet nyilatkoztatom, eredményeiben ezekre megy ki:

Ünnepélyesen constatálva van, hogy a mostani turini cabinet az osztrák elleni háborut mind szükségesnek, mind kikerülhetlennek tartja, s annak esetére nemzetünket szövetségesének tekinti, — azonban e háboru, legalább a turini kormány részéről, nem imminens; fel van ujolag fogva, s pedig a legbarátságosabb modorban, a turini kormánynyal való diplomatiai összeköttetéseink fonala, s az idő s körülmények szerinti szükségek esetére az érintkezés utja elő van készitve.

De ezen tul egyéb positiv eredményekre nem számithatunk rögtön.

A dolgok e helyzetében nincs ok, a miért önnek áldozatkészségét ez alkalommal tovább is igénybe vegyem, sőt azon véleményben vagyok, hogy rögtöni positiv eredmény kilátása nélkül önnek ügyviselői minőségben tovább ottmaradás, augy látszik nekem, inkább elmállaszthatná, mint erősbitené helyzetünket. Panaszosoknak kellene lennünk, s a panasz, midőn igazságát nem tagadhatják, de megadását a körülmények gátolják, — ingerlőleg hat s tehernek vétetik, mit pedig a barátságos viszony fentartásának tekintete kerülnünk javasol.

Nem kivánom azonban, hogy ön ezt immár végleges utasitásnak vegye, sőt kérem, hogy ha a helybeli körülményeknek egy napról másikra módosulást szenvedhető ismereténél

fogva ellenészrevételei fordulhatnak elő, azokat velem közölni szives legyen.

Eljövetelének azonban a turini parlamentnek (a mint irja ön, május közepén októberig várható) elnapolása előtt semmiesetre sem kellene történni.

Vágyom tudni: van-e szóban vagy szándokban, hogy a parlament elnapolása esetére a király ujolag dictátori hatalommal ruháztassék fel. Ennek tudása tájékozna a közelebbi négy—öt hó iránya felől.

II. Eljövetele előtt azonban szükségesnek látom, hogy ön a miniszterelnöknél még egy kisérletet tegyen. Még pedig ezuttal irásban, azon diplomatiai tömör szabatossággal, melyet ön oly jól tud alkalmazni.

Jegyzékében tessék kiindulási pontul az april 19-ikei ismeretes osztrák rendelvényt felvenni.

Helyesen fogta fel ön a dolgot, midőn biztositotta a miniszterelnököt, hogy ezen intézkedés hazánkban köznehezteléssel fog fogadtatni.

Tessék azonban most már nem mint véleményt, hanem mint positiv tényt (melynek valóságáról kezeskedem) megmondani, hogy valósággal ugy fogadtatott. A hatás a lehető legrosszabb az osztrákra nézve. Gunynak s bántalomnak tekintetik, mely a szenvedésekre halmoztatott s közméltatlankodást szült minden kivétel nélkül.

(A »Correspondence Bullier«-nek ide zárt pesti levelét fel fogja ön használni.)

Ezt, mint tényt, előrebocsátva, tessék jegyzékében a miniszterelnök urat figyelmeztetni, hogy ha lettek volna hazánkban (mint minden országban lehetnek) oly egyének vagy osztály-töredékek, melyek még lehetőnek hitték, hogy a bécsi kormány hazánk történelmi jogainak teljes épségben való visszaadására idején áttérve, ha nem másra, legalább ideiglenes megnyugvásra adhat kisérleti alkalmat: az april 19-ikei insultus ezen keveseknek várakozását is végkép elenyésztette. Most már még ezek is a fegyverhez-nyulást tekintik egyedüli megoldásnak, s azért feszült óhajtással néznek körül: van-e valami positiv jel, mely oda mutat, hogy valamely külhatalom valóban el van határozva a magyar nemzettel combinátióba lépni?

Figyelmeztesse ön miniszterelnök urat: minő kimondhatlanul fontos dolog minket oly állapotba tenni, hogy valamely positiv tény (bármi csekély, de t é n y, s nem szó) által biztatólag felelhessünk ez óhajtásra.

Fontolja meg miniszter ur azt, hogy ha nekünk erre módot nem ad, nem mondom, hogy az irántunk való bizalmat, (mert ezt, ugy hiszszük, nem lehet) hanem a sikert előidézhető tehetségünk iránti hitet csökkentheti meg a házában.

Fontolja meg a miniszter ur, hogy a magyar nemzet, 1849-iki óriási küzdelmeinek, s mondhatjuk, óriási győzelmeinek végeredménye által oda van kényszeritve, miszerint semmi a világon nem hat oly leverően reá, mint e szó: »elszigeteltség, elhagyatottság, egyedülállás«, és semmi oly felemelőleg, mint annak a hite, hogy nincs elhagyatva.

Adjon nekünk módot e hitet gerjeszteni, öregbiteni, — s módot adandott nekünk Olaszország jövendő függetlenségi harczának győzelmét biztositani. Hiszen tudhatja 1849-ből: mit képes a magyar tenni, a mig hiszen és bizik, — a mint azt is tudhatja: mint porlik szét a magyar óriási hősi ereje, a mint hitében, bizalmában meginog.

És semmi, de semmi sem ingathatja meg annyira, mint annak gyanuja, hogy el van hagyatva.

Miniszterelnök ur azon férfiu, ki inkább, mint akárki más, tudja, hogy a politika végeredménye egyszerü tételekre vezettethetik vissza.

Én, a helyzetet ismerő s nagy tapasztalások iskolájában edzett, — én e figyelmeztetéssel Olaszország jövő szabadságának kulcsát adom miniszter ur kezébe.

Ne csekéllje figyelmeztetésemet.

Szavakkal, annyi remény-hiusulás után nem tarthatjuk fenn azon hitet, hogy van támaszunk idekünn.

Nekünk erre tény kell.

Azért kimondhatlan szerencsétlenségnek tartom, hogy a tudvalevő fegyvereket vissza nem kaphatjuk.

Mert ha azt irhatnók haza: »mennyire v a n mire támaszkodnunk, látjátok abból, hogy már is huszezer fegyvert tartunk készen határtokon: küldjetek oda magatok egy megbizottat, ki a feltárolt fegyvereknek gondját viselje«, — lehe-

tetlen azt kiszámitani, hogy minő hatást gyakorolt volna ez otthon

Az igen kivánatos hatások közé számitom azt is, hogy egy ily tény által felbátoritva, egy szavunkba kerülne a nemzetet váratni, a meddig csak kell, a nélkül, hogy határozatában csökkenjen, — mig ha semmi ily biztató tényt nem adhatunk nekik s künn a válság napról-napra huzódik, a párisi kabinettől pedig az osztrák irányában marqueirozott közeledéseket látnak: vagy az történhetik, hogy a kétségbeeséstől kérnek tanácsot s időelőtti ingatag kitörésekre fakadnak, s elnyomatván, a jövő olasz harcz számára el lesznek veszve, vagy az, hogy ha az osztrák előbb-utóbb a történelmi alapra fektetett engedményekhez folyamodik, (mi példátlanul roncsolt helyzetében igen lehető) a reményvesztett nemzetben szakadást idéz elő.

Ajánlja ön mindkét alternativa következéseit a miniszterelnök megbirálásába, s kérje meg, hogy ha már azon fegyverek elvesztek számunkra, ne mondják azt nekünk: »ha majd megjön az idő, majd rendelkeznek számunkra is.« Mert a körülmények sürgetőleg javasolják, hogy nemzetünknek egy biztató tényt mutassunk fel. Azért sürgesse ön, hogy némi fegyverek iránt haladék nélkül történjék rendelkezés.

De minthogy ehhez mindenesetre némi idő kell, kérem, tessék a következőt is előterjeszteni:

Hazánknak legtöbb vidékén megtörtént annyi rendelkezés, a mennyi conspiratiók nélkül (mire nálunk nincs szükség) tanácsos volt, hogy jövő esélyek alkalmára a csoportositó elemek elhelyezve legyenek. De némely vidékeken ezt még tenni kell. Különösen fontos ez a szerb vidékre nézve, (Bács, Bánát) s Horvátországban. Mi ez iránt mindenesetre gonddal leszünk s ez mintegy százötvenezer frankba fog kerülni. Ezt kétségtelenül előállithatják a hazában. De ha már fegyvereink elvétettek, helyrepótlásuk pedig időt kiván: tegye meg legalább azt a miniszterelnök, hogy e csekély összeget ne a hazaiak adják, hanem mi küldjük, mint bármi csekély tényt, de mégis tényt, mely minden szónál többet nyomna, jeléül annak, hogy van támaszunk, s hogy combinatióink nem puszta remények.

Kérésem az, hogy ez összeget küldené a miniszter ur a jassy-i szárd consulhoz, ha van ott, ha nincs: a belgrádihoz, azon utasitással, hogy azt a Magyarországból a végett hozzá átjövendő egyénnek adja át, ki azon »mot d'ordre et de ralliement« jelszavakat tudandja vele kicserélni, melyeket kérésem megadása esetére, miniszterelnök urnak leendő átadás végett pecsét alatt el fogok küldeni.

Ezenkivül pedig terjeszsze ön eredeti utasitásai nyomán ujolag pontonként elő, a mit kérni önt utasitottam (ne mulaszsza el a királynak tartozó hálámat) s végezze azzal jegyzékét, hogy pontonként határozott végválaszt kér, mivel — nem látván jelenre további ottmaradásának hasznát — utasitva van (ha csak a gróf ellenkezőt nem óhajt) Londonba visszatérni, s azért a miniszterelnök ur határozatainak megtudása s bucsuvétel végett harmad-negyednapra még egy elfogadtatást kér.

III. Harmad-negyednapot azért emlitek, mert óhajtom, hogy jegyzékét a miniszterelnöknek beküldvén, Farini miniszter urral személyesen értekezzék, missióját (ha még nem tette volna) vele megismertetve, s előadván neki a helyzetet s jegyzékének tartalmát, őt arra birni iparkodjék, hogy Olaszország jövőjével oly szoros kapcsolatban levő kivánatinkat támogassa.

— — — — — — — — — — — — —

Nagyon lekötelezve érezném magamat, ha Farini miniszter urnak engedelmét nyerné ki ön, hogy ha valami fontos dolog adná magát elő, neki egyenesen irhassak.

IV. A miniszterelnök urnál teendő bucsulátogatás alkalmával ajánlom annak kieszközlését, hogy az itteni szárd követség utasitást kapjon: nekem, családomnak, vagy annak, a kit én ajánlanék, utlevelet adni Olaszországba; mint szintén az iránt is meg kellene egyezni, hogy ha miniszterelnök ur önnek Turinba való visszatértét jónak fogná látni, azt Párisban vagy Nigra lovag vagy Bixio ur utján tudtomra juttassa.

V. Nagyon felötlött nekem ön utolsó jelentésének azon része, hogy a miniszterelnök kérdezte önt: ·lehetséges-e még a Moriamur pro rege nostro-féle fellengzés? — s hogy ezt minduntalan kérdezik öntől.

Ez végtelenül sajnos impressio, melynek gyökeres kiirtására nagy fontosságot helyezek. — A kiről ezt felteszik, arról kétkednek s a kiről kétkednek, azzal csak kétkedőleg bánnak.

Mielőtt visszatérne ön, adjon, kérem, e részben irányt a lapoknak. Az irány pedig ez: A magyar nemzetnek az osztrákkal való kiengesztelődése akármi feltétel alatt is szintoly lehetetlen, mint lehetetlen, hogy Velencze vele kibéküljön, s e lehetetlenséget csak az tehetné kétségessé, ha az olasz nemzet s azok, kik sorsát intézik, elfelejtkeznének arról, mennyire szükséges olasz érdekek szempontjából a magyart megnyugtatva tartani az iránt, hogy nemcsak az olasz nemzet számit a magyarra, hanem a magyar is számithat az olaszra.

Fogadja stb.

(Aláirva) Kossuth.

VI.

Turin, május 6. 1860.

Május 1-ről kelt pótló-utasitásom következtében, melyet tegnapelőtt vettem, van szerencsém a következő észrevételeket tenni:

1. Habár küldetésem közvetlen gyakorlati főczélja: a fegyvervisszaszerzés, el nem érhető is, mégsem hiszem, hogy rögtöni visszatértem tanácsos volna, ha el is mellőzném azt, hogy egy angol lap levelezőjekép jelenvén meg itt, feltünő volna, ha a Nizza iránti tárgyalások előtt — melyek pedig aligha kezdődnek május 20-ika előtt — elhagynám Turint. Vannak egyébiránt sokkal fontosabb s bennünket közelebbről érő kérdések, melyek az utolsó napokban fejlettek ki, s miknek horderejét csak gyanitanom lehet. A Garibaldi expeditiójáról akarok szólni, mely tegnap s tegnapelőtt éjjel Genuát két hajón elhagyta, a szicziliai felkelőknek segélyt viendő. Minthogy ezen expeditió csaknem nyilvánosan indittatott utnak, s előttem már több nap óta tudva volt, lehetetlen, hogy a kormány tudta nélkül történt legyen. Pénzt, fegyvert, puskaport s embert vitt magával Garibaldi, s bármi legyen ezután a kimenetel: győzelem vagy akasztófa, a kormány

csakugyan már jelenleg is compromittálva van, s hiába fogja a miniszter mondani, hogy nem volt Turinban, mert mindenki tudja, hogy azért ment Bolognába, miszerint a tábornoknak legyen alkalma a gróf távollétét felhasználni s a genuai arsenálból erőhatalommal kivinni a készen tartott hadiszereket. Ez igen könnyen okot adhat nápolyi háborura, mit a kormány szivesen látna, abból pedig, nézetem szerint, könnyen kinőheti magát az osztrák háboru. Nem mondom, hogy ez bizonyosan meg fog történni, mert hisz a nápolyi talán nem is mer háborut izenni Victor Emánuelnek, az ügy azonban válságos s két-három hét mulva vagy jobbra vagy balra dől, — s ezt, nézetem szerint, be kell várnunk.

2. A miniszterelnököt ma várják vissza s e hét folytában, utasitásom értelmében, irásban fogom beadni kivánságunkat, azonban e részben is még egy pár napot be akarnék várni, mig az osztrák államtanács kiegészitésére történt kinevezések természetével jobban megismerkedem. Nem tudom hinni, hogy a kinevezett conservativek elfogadnák ezen állást továbbható feltételek kikötése nélkül, s megint nem tudom hinni, hogy Bécsben ily feltételekre reáálltak volna. Thun és Vay, Apponyi és Rechberg össze nem egyeztethetők, nem akarnám pedig magamat compromittálni az által, hogy ezeket illetőleg oly nézetet adjak elő, mit a tények be nem fognák bizonyitani. Azért egy pár napig be akarom várni a fejleményeket, s ezektől irányt véve, szerkeszteni a levelet.

3. Farini ismeri ittlétem czélját, ámbár nem beszélhettem vele ujonnan, mert csak egy napra jött be s most ismét a királynál van.

4. Teljes hatalom semmiesetre sem fog adatni a kormánynak; ezt nekem bőven kifejtette Farini. Nem is kivánja a kormány.

5. A Moriamur iránt már az utasitás elérkezte előtt is tettem lépéseket. Az »Opinione« s »Perseveranza«, sőt a »Gazetta del Regno« is folyvást adnak jó czikkeket hazánkról. Az ellenzéki lapokra, azaz az »Unione«-ra és »Diritto«-ra pedig személyesen hatok. Sőt hozzáfogtam már az olasz czikkek irásához is s mindezekben a főeszme mindig csak az, hogy Magyarország és Austria közt lehetetlen a kibékülés.

Nem is szükséges emlitenem, miként kormányzó urnak azon nyilatkozata, hogy habár küldetésem főeredménye elmaradt, eljárásommal meg van elégedve: arra buzdit, hogy további megelégedését is kivivni iparkodjam.

Szokott hűséggel stb.

Pulszky Ferencz.

U. i. Május 7. — Cavour tegnapelőtt estve megjött s mindjárt Moncalieribe ment. Jelenleg a határjárással, választásokkal s a szicziliai dolgokkal van elfoglalva. Hogy a király őt nem szereti, az tény, s az is, hogy a küldolgokra nézve itt Párisból várják a kezdeményezést, ha osztrák háboruról van szó; ez pedig kizárólag a franczia-orosz tervektől függ a kelet irányában. Ha az osztrák támadna, csak akkor lép fel Cavour önállólag, s erre, meglehet, elhatározza Bécset a nápolyi bonyodalom.

P. F.

VII.

Turin, május 23. 1860.

Pótló-utasitásom értelmében beadtam május 17-én egy jegyzéket, melyben kérelmeinket elősoroltam s fogadtatást kértem vasárnapra. Szombaton kaptam feleletet, hogy a gróf falura készül kimenni, s csak hétfőn fog fogadni. Estve Farini-nál voltam, kinek előhozván kérelmeinket, azt a feleletet vettem, hogy ismeri azokat. A gróf közlötte vele jegyzékemet, s biztatott, hogy meg lesz a segélyezés. Emlitvén, hogy el akarom hagyni Turint, megkért, hogy maradjak még egy darabig, mig a szicziliai és keleti dolgok határozottabb alakot öltenek. Vetter tábornok alkalmazását is igérte, mi engem nagyban meglepett, minthogy volt alkalmam tapasztalni Fanti tábornok (hadügyér) ellenszenvét az idegen és forradalmi elemek ellen, sőt még a velenczeiek és az önkéntesek is minden módon elkedvetlenittetnek. Megkértem: engedje meg, hogy kormányzó ur vele egyenest összeköttetésbe tegye magát, s ő azt mondta, hogy szerencséjének fogja tartani s minden megbizásában a kormányzó ur részéről szivesen el fog járni. — — A keleti kérdés kerülvén elő, emlitém, hogy vannak, kik azt

remélik, hogy az osztrák kicserélné Velenczét valami török földért; szavamba vágott: ne higyjem, hogy Velenczét máskép, mint fegyverrel lehessen megszerezni. Kérdezett: igaz-e, hogy a magyar alkotmányt helyreállitják? Azt mondtam, hogy erre még meg nem ért az osztrák, bármit irjanak Párisból — mert tudtam, hogy a miniszterium ilyféle hirt kapott a Tuilleriákból — akkor fognak ilyesmire ráállani, mikor késő lesz, s kitört a lázadás és háboru.

Tegnap bejutottam Cavourhoz. Azzal fogadott, hogy jegyzékemet nagy érdekkel olvasta, állása azonban igen kényes, egész Európa gyanuval nézi mind a királyt, mind őt, forradalmárnak hiszi, jobb volna, ha más férfi, ki szintugy szereti hazáját, de kevésbé gyanus, váltaná fel. »Nem kiálthatjuk ki a világnak, hogy háborut akarunk; nem tehetünk semmi lépést, mely előre kijelentené, hogy jelenleg is megtámadást forralunk Austria ellen.« — Értettem, hogy ez a felelete azon kérelmünkre, mely az orosz és porosz udvaroknál való kérdezősködést illetné a beavatkozás lehetősége iránt. A segélyezést illetőleg azt kereken megtagadta, azon mentegetődzéssel, hogy nincs titkos szolgálati pénz, s alkotmányos országban mindent nyiltan kell tenni. Ez, a mint F a r i n i - tól tudtam, nem egészen igaz, mert van titkos szolgálati pénz, a belügyminiszter kezeli. Ugyanazért meg fogom még kisérteni ezen ügyet nála, ámbár barátinak folyvást azt mondja, hogy ő felhasználtnak érzi magát s ki akar lépni a kabinetből. Meg fogom neki mondani, hogy ő biztatott, s ellenkezőképen nyilatkozott, mint a gróf. Utlevelek iránt rendelkezni fog a gróf a követségnél Londonban; minden nehézség nélkül ki fognak adatni. Hogyha kormányzó ur Olaszországba találna jönni, a gróf szerencséjének tartandja, akár mint miniszter, akár mint gróf C a v o u r elfogadni. A királynál is be fogja mutatni, kivévén, ha épen valami rendkivüli válság közepén találna történni a látogatás. Most pl. szivesen fogadta volna a király. »Összeköttetésünk — igy szóla — nyilt volt és tisztességes mindkét részről; nincs semmi ok, miért ezt el kellene titkolni.« — — —

Midőn ezeket irom, eszembe jut, miként F a r i n i odavetve jegyezte meg, hogy legközelebbi találkozásunknál emlitsem neki a titkos szolgálati pénzeket, mert ezeknek állapot-

ját ő jobban ismeri, mint a külügyminiszter. Különös volna, ha ő engedné azt, mit társa és ura, — mert a gróf a többi minisztereknek gyakran ura — megtagadott.

Szokott hűséggel stb.

Pulszky Ferencz.

VIII.

Turin, junius 3. 1860.

Tegnap hosszabb beszélgetésem volt Farini-val. Azt mondta, hogy politikájuknak végczélja természetesen az olasz egység; a körülmények határozzák meg aztán, mely irányban kell ezen főczélt kivinni. Jelenleg a sicziliai fordulatok arra határozták a cabinetet, hogy minden erejüket a dél felé összesitsék. A jelen év feladata tehát az egész nápolyi királyság, melynek tökéletes megszerzése talán közelebb áll, mint gondolnók. Siczilia jóformán már megvan, s a szárazföld kevés hónap mulva követi a sziget példáját. Ha ez megvan, kikerülhetlen a Markák és Umbria felkelése és elfoglaltatása. Igy azután Olaszország elég erős lesz közremüködésünkkel az osztráktól elvenni olasz tartományait. Jelenleg nem valószinü, sőt lehetetlen az osztrák háboru, mire különben is szükséges volna a franczia segitség. (Ugy látom: nem akarják ezt tovább igénybe venni, mert drága.) Különbséget csak egy keleti háboru tehetne. Ha ez kitör, az uj királyság ötvenezer emberrel részt vesz benne, s nagyhatalommá válik.

Erre megjegyeztem, hogy az osztrák nem engedheti, hogy Nápoly kilencz millió lakosával s annyi resource-szal baráti szövetséges kézből az ellenség kezébe kerüljön; hogy az engedmények, melyeket a magyarnak, még ha nem is akarja, nyakába kanyaritanak, arra mutatnak, hogy másfelé készül; hogy a modenai herczeg serege kiegészitve négy osztrák zászlóalj által a Pót à cheval őrzi; hogy ötezer osztrák Lamoricière alatt szolgálja a pápát; hogy bármely pillanatban a toscanai herczegnek is lehet huszezernyi serege, csak a rózsát változtatják meg a csákón; hogy a pápa seregét jelenleg nem kell megvetni, s hogy ugyanazért jelenleg is kell nekünk módot nyujtani, hogy mi is készülhessünk. Nevetett s megjegyezte, hogy a papok, érsekek és spionok elfogatása

az utolsó napokban s G a r i b a l d i hadjárata tökéletesen megsemmisitették a veszélyt; osztrák interventiót nem tűr a császár, s L a m o r i c i è r e és a trónvesztett herczegek együtt sem elég erősek megtámadni az uj királyságot. Azután még egyszer ismételte személyes tiszteletét a kormányzó személye iránt; igérte a legszorosabb szövetséget a jövőben, s hogy jelenleg is V e t t e r tábornokról fognak gondoskodni, s hogy szeretnének folytonos összeköttetésben maradni velünk stb.

Elbucsuzván tőle, sajnálatát fejezte ki, hogy megyek. Kérdeztem, hogy van-e valamely speczialis tárgy, melynek kedvéért maradnom kellene? — „Nincs, de előadhatná magát", volt válasza.

Elmentem a grófhoz, ki órát tüzött ki elfogadásomra; de lehetetlen volt hozzáférni, mert valami külországi követ volt nála. Ma ismét ugy jártam; T a l l e y r a n d foglalta el mindaddig, mig a senatus bizottsága meg nem hivatta. Holnap ismét megkisértem szerencsémet.

Szokott hűséggel

Pulszky Ferencz.

IX.

(Nem hivatalos.) Turin, julius 14. 1860.

Kedves barátom, kormányzóm,

A királytól jövök. Nincs időm a posta elmenetele előtt elmondani, hogy jutottam hozzá akaratom ellenére.

Egy egész óráig beszélgetett velem. Avval kezdtem: mennyire sajnálod, hogy az események tavaly nem engedték neked megköszönhetni mindazon szivességet, melylyel a magyar sereg iránt volt. — »Láttam őt Vallegioban", igy szólt, »a mint épen a császártól jött. Rosz nap volt. Akkor szólt a császár legelőször arról, hogy békét is köthet. Hogy vannak a császárral?" — Mondtam, hogy jól és folytonos összeköttetésben vagy vele. — Kérdezősködött Magyarországról, mire én előadtam, hogy mennyire várják az alkalmat, hol ismét felkelhetnek, ha segitségre számolhatnak; szóltam az elszigeteltség leverő, nyomasztó érzelméről; emlitém, hogy fegyver kell; el kellett mondanom a huszezer fegyver történetét. — Azt

felelte: „Minden disponibilis fegyveremet Sicziliába küldöm s Nápoly miatt készen tartom. Nous sommes à la veille de grands événements. Épen most kapom a tudósitást, hogy három hajó átment Garibaldi-hoz, meg százötven tiszt Messinából. Nápolyban készül a forradalom; küldtem oda tiszteket, hogy ne engedjék a nápolyi sereget szétmállani, ha kiüt a forradalom. S ez egy hónap alatt meglesz bizonyosan, ha már nem lehet előbb. Akkor aztán meglehet, hogy Austria megtámad. Örülni fogok neki; ki tudom állani a támadást. Nagy még a számadásom vele; atyám számüzetése s halála nincs még megboszulva. Tudom, hogy gyülölnek; van is okuk rá.« Elbeszélte hosszasan a novarai csatát s békét, mire én megjegyeztem, hogy Palestro és San-Martino kitörülték ezen gyászos események emlékezetét. »Most pedig már megvan a coalitió«, folytatá ismét, »a porosz, orosz és osztrák együtt tart. Csudálom, hogy a muszka beleelegyedik, mert otthon is elég volna a dolga parasztjaival; ám legyen, ha akarja. A császár nagyon mysteriosusan beszélt segédemhez; értekezni akar velem; des graves événements se préparent. Nem tudom még nézeteit. Készüljenek önök, s tegyék magukat összeköttetésbe a császárral. Meglehet, hogy még ez idén lesz háboru; tavaszszal bizonyára." — Emlitém ismét a fegyvert. — „Majd meglátom, mit tehetek e részben. Hol van Kossuth?" — Mondtam, hogy valószinüleg nemsokára ide fog jönni. — Kérdezősködött Horvátországról; adomázott; elbeszélte, hogy volt összeköttetésben a republikánusokkal; mily nyomorult az itteni aristocratia, mily jó a nép, mily ostoba a papi párt. Szóval: jó kedvében találtam, szivar szájában, maga mellé ültetett az ablakba, s beszélgetett mint egy táblabiró. Végre elbocsátott s azt mondta: »dans un mois nous saurons s'il y a de la guerre déjà cette année; préparez vous.« Utolsó szava pedig ez volt: „Saluez M. Kossuth."

Mindebből látod, hogy mennyire szükséges idejöveteled.

Hived

Pulszky Ferencz.

U. i. Azt is mondta: „Holnap jönnek a nápolyi követek. Én vadászatra megyek két hétre; addig meglesz a revolutió Nápolyban.«

X.

(Nem hivatalos.) Turin, julius 15. 1860.

Kedves barátom, kormányzóm,

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

— — — Pár hét előtt megkérdezte a király Bethlen-től: hogy állnak a dolgok Magyarországban? Bethlen azt felelte, hogy nincs biztos privát-tudósitása, s nagyon restellte s szégyenlette, hogy nem volt. E napokban azonban itt volt két magyar volt honvédtiszt, kik kimentek Saviglianoba hozzá, s elég sok detailt mondtak, s ugyanakkor kapott három levelet az osztrák seregből. Mindjárt bejött tehát, hogy tudósitásait bejelentse. Tanácskozott velem: mit tegyen? Én azt mondtam: jelentse be előbb Fanti-nak, ki az ő minisztere. Hozzá ment, a miniszter kikérdezgette, s a beszéd folytában B. említette azt is, hogy én itt vagyok és sokkal többet tudok. Erre Fanti azt mondta: »bejelentem önt s Pulszkyt holnap reggel a királynál; legyenek a palotában fél kilenczre.“ B. örömmel hozzám siet ezen tudósitással; én restelltem, mert nem Fanti, hanem Cavour által kell, hogy jussak oda, ha ez csakugyan szükséges. Hiában, késő volt változtatni a dolgon, s fél kilenczkor ott voltunk az előszobában. Más ember volt már benn. Időközben belépnek a miniszterek rapportra. Cavour megszólit, s én mindjárt elmondtam: mennyire sajnálom, hogy tudtom nélkül ide rendeltettem a grófnak ugyszólván háta megett, holott nem akarok semmit tudta nélkül tenni. — »Jól van ez igy«, szólt ő, »majd megmondom én is: kicsoda az ur, s bejelentem ő felségének.« Fél óra mulva kapjuk a rendeletet, hogy a király pontban öt órakor fog fogadni. Szivesen látott mindkettőnket stb., s másfél óráig beszélgetett, mintha pajtásai volnánk. Midőn elbocsájtott, kezét nyujtotta s téged köszöntetett.

Hived

Pulszky Ferencz.

XI.

(Kivonat.) Turin, augustus 26. 1860.

— — Politikailag meg kell jegyeznem, hogy Farini szavai szerint is van szakadás a kormány és Garibaldi közt, most meg nem lehet engedni, hogy ő tiz millió olasz élén csaknem egyenlőségi alapon traktáljon az itteni kormánynyal. Politikai szükségesség Nápolyban nála nélkül megcsinálni a forradalmat s szárd kormányt állitani fel, mielőtt a diktátor annyira felnyomulhatna. A forradalmat fel akarják itt használni, de oly erőre felnöveszteni nem akarják, hogy feltételeket szabhasson s Felső-Olaszországot absorbeálja. Farini elment Chambérybe, s ott szól majd a császárral. Ezen találkozástól függ most minden. Farini azt mondta nekem: »Bárhogy tagadnók, annyi bizonyos, hogy a háboru felé sodortatunk, még pedig gyorsan.« Ez azonban változhatik még Chambéryben. Itten most erősen készülnek; a touloni gőzhajók is, melyek a Duna hajózását vették czélokul, már utban vannak s igy e részben csakugyan sikere volt folytonos unszolásomnak. A mint Farini visszajő, azonnal beszélek vele s alighanem fogja Cavour kivánni idejöveteledet. Ird meg, mily név alatt kell telegrafálnom, ha szükség volna rá.

Pulszky Ferencz.

*

E szerint Turinba menetelem a chambéry-i találkozás kimenetelének vártában még nehány napig függőben maradt.

A mit e találkozás eredménye felől Farini Pulszkynak mondott, s ez velem közlött, reám azon benyomást tette, hogy Chambéryben vagy másnak vagy egyébnek is kellett történni; — mert ha Farini csakugyan azon meggyőződéssel jött volna vissza Chambéryből, hogy Napo-

leon császár semmi esetben sem enged az olasz ügyekbe osztrák interventiót, nem látnám okát, hogy miért kíván Cavour gróf most velem értekezni, miután az világos, hogy Piemont most mindjárt nem támadja meg az osztrákot, mert nincs mivel.

Érdekünkben állott tisztázni a helyzetet, mielőtt Turinba mennék, s azért felkértem Pulszkyt, mondja meg Farininak, minő benyomást tett reám közlése a chambéry-i találkozás felől, egyszersmind használja fel ez alkalmat megértetni a kormánynyal, hogy miként fogom én fel a köztünk fenforgó viszony természetét s mit tekintendek kiindulási pontnak az értekezletnél, mely végett Turinba menetelem sürgettetik.

Utasitásszerü magánlevelemnek idevonatkozó része eképen szólt:

— — — Közölvén Farinival nézetemet arról, a mit neked a chambéry-i találkozás felől mondott: tedd hozzá, miként te nem igényled, hogy a kormány titkaiba beavattással, hanem miután én néhány nap mulva odamegyek, reményled, a kormány nem fogja felejteni, hogy a mi viszonyunk nem olyan, miszerint részükről csak kegyesség, részünkről csak supplicatió forogna fenn. Mi elismerjük, hogy nekünk reájuk szükségünk van, de azt is tudjuk, hogy nekik reánk nem kevésbé van szükségük, kivéve ha franczia segitségre számitanak (a mi nem valószinü); valamint a mi győzelmünk az ő segitségük nélkül, vagy az övék is a miénk nélkül nagyon kétséges. Reménylem tehát, hogyha én odamegyek, engem olyan embernek fognak tekinteni, kit oly karba tenni, hogy győzelmük biztositására minél többet contribuálhasson, — érdekükben van.

Mondd meg, hogy ezt kötelességednek tartád megemliteni, mert nem titkolhatod előttük, miként utóbbi jelentéseid reám azt a benyomást tették, mintha veled akként tárgyaltatnék a dolog, mintha csak egy érdekes ujdonságról volna szó, melyben a positivitások mellett oly kósza hirek s határozatlan sejtelmek is helyet foglalhatnak, a mik ily élethalál-kérdésben sem irányul, sem cselekvési alkalmul nem szolgálhatnak.

Én ilyforma közlést odamenetelem előtt nagyon szükségesnek tartok s azért mindent átgondolva, jónak látom, irj Farini-nak egy levélkét; vedd tárgyul azt, hogy Turinba menetelem idejét tudósitásod fogja meghatározni s végy alkalmat, neki fentebbi észrevételeimet elmondani. Irásban azért, mert azt Farini, természetesen, meg fogja Cavour-nak mutatni, s Farini-nak azért, mert igy bizalmasabb nyiltsággal szólhatsz, minthogy leveled nem hivatalos szinü lesz, mintha Cavournak irnál s neki irván, hivatalos tartózkodásra lennél kényszeritve. — — — — — — stb.

Bellagio, sept. 2. 1860.

(Aláirva) Kossuth.

Pulszky egy ujabb értesitése folytán, szept. 8-án mentem Turinba, hol mind *Klapka* tábornok, mind *Teleki László* már vártak reám, minthogy őket együttlétünk elkerülhetetlen szüksége felől jó eleve értesitettem, *Klapká*-t pedig *Cavour* gróf táviratilag is meghivatta.

Az egyezkedés.

Mielőtt *Cavour* gróffal értekezésbe bocsátkoznánk, *Klapka* tábornok és *Teleki László* barátaimmal megállapodásra jutottunk mind arra nézve, hogy minő alapon s minő feltételek alatt ajánlkozhatunk közreműködni, miszerint háboru esetére Austria ellen nemzetünk, mint szövetséges hadviselő fél, a háboruban részt vegyen, — mind a szükségletekre nézve is, melyeknek ellátását a siker biztositásának tekintete megkivánja.

Ez állapodások alapján értekeztünk *Cavour* gróf miniszterelnökkel, ki a dologba *Farini* belügyminisztert

is beavatta s miután pontról-pontra megegyezésre jutottunk, *Cavour* egy informalis jegyzéket kivánt (en manière d'aide mémoire) az ellátandó szükségletek felől, nehogy valamit elfelejtsen, midőn állapodásainkat a miniszteri tanácsnak helybenhagyás végett előterjeszti.

Én neki e jegyzéket szept. 10-én átadtam,*) a miniszteri tanács szept. 11-én tartatott meg s annak megállapodása felől *Cavour* gróf engem még ugyanazon napon a következő tartalmu levélkével értesitett:

Turin, 11. september 1860.

Monsieur,

Le Conseil des ministres a partagé mes avis en tout, de sorte que nous sommes parfaitement d'accord.

Recevez l'assurance de ma haute considération.

C. Cavour.«

M. Kossuth (Hôtel Trombetta).

(Forditás: »A miniszteri tanács mindenben elfogadta nézeteimet, tehát megegyezésünk tökéletes«.)

Én tudattam *Cavour* gróffal, miként óhajtanám a királytól magától is hallani, hogy a *Cavour* által velünk kötött s a miniszteri tanács által is elfogadott egyezményt helyesli s királyi szavával szentesiti, — mire *Cavour* gróf másnap (szept. 12-én) ismét levélben tudósitott, hogy a király délután 4 órakor kiván fogadni.

Elmentem a királyhoz. Ő határozottan királyi szavát adta, hogy mindent helyesel, sanctionál s ezt

*) Ezt itt nem láttam szükségesnek közölni, minthogy tartalma, indokolás kiséretében, az alább közlendő két emlékiratban előfordul.

azon erélyes kijelentéssel kisérte, hogy hiven adott szavához, a kölcsönös egyetértéssel kitüzött czél elérése végett kész a végletekig menni, még ha koronáját kellene is koczkáztatnia. Egy órán tul tartott beszélgetésünk alatt tartózkodás nélkül feltárta előttem érzelmeit, szándokait, elhatározásait s bucsuzáskor félretéve a királyias »etiquette«-t, mint »barát barátját, szövetséges szövetségesét« (ezek voltak saját szavai) a szivélyesség azon módjával bocsátott el, a mely meghitt barátok bucsuzásánál szokásban van.

Kötelességemnek tartottam a királynál tett látogatásom eredménye felől *Cavour* grófnak azonnal jelentést tenni, ki ez alkalommal azon kivánságát fejezte ki, hogy foglaljam jegyzékbe (dresser la minute) mindazt, a mit én és társaim proponáltunk, a király kormánya pedig elfogadott, miszerint az állam levéltárában nyoma maradjon e ténynek, mely — biztosan reményli — szintoly nagy, mint szerencsés befolyással leszen a két ország jövendőjére.

Cavour gróf e kivánságának két jegyzékkel lett elég téve, melyeknek egyikét — a sürgős intézkedésekre vonatkozót — társaimmal még az napon (szept. 12-én) benyujtottuk, a másodikat pedig, mely egyezményünk politikai részére s a két nemzet erejének hadászati combinatiójára vonatkozott, szabadságot kértem Londonból megküldhetni, minthogy egyezményünk ezen nagyfontosságu részletei közvetlen végrehajtás alá nem estek.

E, levél alakban francziául fogalmazott, két jegyzék a köztünk s a turini kormány közt történt egyezmény minden részleteit magában foglalja, a miért is azt, mint érdekes történelmi adatot, hű forditásban közlöm, a mint következik:

I.

A Magyar Nemzeti Igazgatóság Cavour gróf miniszterelnöknek.

Turin, szeptember 12. 1860.

Azon értekezések folytán, melyeket Olaszország eshetőleges háboruja esetén Austria ellen, Magyarországnak a háboruban részvéte iránt excellentiáddal folytattunk, — van szerencsénk hálás köszönetet mondani azon elismerésért, melylyel Magyarország állásának s fontosságának becse méltányoltatott s örömünket fejezni ki az egyetértés felett, melylyel a közös cselekvés módjai meg lettek állapitva.

Köszönettel teszszük jegyzékbe különösen azt, hogy a közös cselekvés alapjául azon elv excellentiád által el lett fogadva, miként nem diversió előkészitése czéloztatik — a mi külömben is a nélkül, hogy Olaszországnak állandó előnyöket biztosithatna, a mi hazánkat a legnagyobb veszélynek tenné ki, — hanem a czél az, hogy Magyarország oly helyzetbe tétessék, miszerint a közös harczhoz minden erejével hozzájárulni képes lehessen.

Ennélfogva megállapitott dolognak tekintjük, hogy az események folyamában a szárd királyi kormány el fogja látni Magyarországot a felfegyverzés és sikraszállás (mise en campagne) azon módjaival, melyek szükségesek, miszerint erejét kifejthessük s közreműködését a lehető legsikeresebbé tehessük.

Egyelőre tekintetbe véve, hogy sürgősség forog fenn azon intézkedésekre nézve, melyeket egyetértésünk első eredményeinek azonnal biztositása megkiván, van szerencsénk azon kéréseinket előterjeszteni, melyek a legnélkülözhetlenebb előkészületekre vonatkoznak.

1. Kérjük a gróf urat, méltóztassék intézkedni, hogy ötvenezer jó puska, két üteg ágyu a szükséges lövő-szerrel s két-háromezer kard oly hamar, a mint csak lehet, a dunai fejedelemségekbe és Szerbiába szállittassék s ott a mi ügynökeink által a helyszinén kijelölendő raktárakban a mi rendelkezésünkre letároltassék. — A tengeri szállitás költségeit Galaczig, nem tudjuk kiszámitani, hanem a tengelyen szállitást Galacz-

tól s a raktározási költséget harmincz—negyvenezer frankra számitjuk.

2. A mozgalomnak előkészitésére Horvátországban, a működésre a horvát és szlavon határőr-ezredeknél s a vojvodinai és bánsági szerbek, nemkülömben az erdélyi oláhok közreműködésének szervezésére kétszázezer frankot nélkülözhetlennek tartunk; ez összeggel magunkra vállaljuk megtenni a szükséges intézkedéseket, miszerint a fontos működés bent az országban foganatba vétessék.

3. Ügynökök küldésére, az országgal való folytonos érintkezés fentartására s mindazon különféle költségekre, melyeket munkásságunk igényel, kérünk százezer frankot rendelkezésünkre bocsáttatni.

4. A háboru kezdetén, midőn még hazánk segédforrásait fel nem használhatandjuk, kényszeritve leszünk a sikraszállási első költségek (premiére mise en campagne) fedezése végett ő királyi felsége kormányánál egy tekintélyesebb kölcsönt szorgalmazni, melynek összege azonban távolról sem álland arányban a háborura szükségelt költségekkel; ez utóbbiaknak fedezése végett (ha majd hazánkban leszünk) az ország segédforrásaira alapitandó papirpénz-kibocsátáshoz kellend folyamodnunk. E czélból pedig a haladéktalan elógondoskodást rendkivül sürgős szükségnek gondoljuk, annyival inkább, minthogy az e szakbeli iparosok a technikai munkára négy hónapi időt kivánnak. A tavalyi háboru alkalmából tájékoztuk magunkat az árak felől Angliában s ugy tudjuk, hogy egy pénzjegy-sajtógépezet kétszázezer frankba kerül, beleszámitva a metszeteket, papirt, számozó-gépet s nehány millió kész pénzjegyet. Ez összegnek egy negyede előre fizetendő. Kérjük magunkat e munkák végrehajtására a szükségesekkel elláttatni azon esetre, ha a királyi kormány e munkákat saját műhelyeiben végeztetni nem akarná.

5. Valószinüleg alkalom fog nyilni magyar haderő szervezésére olasz földön. Kérjük annálfogva excellentiádat, méltóztassék eleve magyar ruha feltárolása iránt rendelkezni három-négyezer ember számára, miszerint magyar csapatoknak mindjárt a háboru kiütésekor a harcztéren alkalmazása által az osztrák hadsereg szellemére hatni módunkban legyen.

Ha ő felségének kormánya e kivánságainkat teljesitendőknek itélné, mi azonnal munkához látandnánk, hogy a közös cselekvést előkészitsük. Miért is könyörögünk excellentiád előtt, méltóztassék a kormány határozatát nekünk mihamarább tudtunkra adatni.

A kölcsönös egyetértéssel megállapitott elvi pontozatok s működési terv és feltételek jegyzékét alulirt igazgatósági elnöknek szerencséje lesz excellentiádnak Londonból megküldeni.

Fogadja gróf ur stb.

a Magyar Nemzeti Igazgatóság:
(le Comité National Hongrois)
(Aláirva) *Kossuth,*
Klapka, Teleki László.

II.

Kossuth Cavournak.

London, november 21. 1860.

(Miszerint a történteknek hű képe maradjon fenn az állam levéltárában, bevezetésül röviden elő van adva az egyezkedés történelme, miként az fentebb leiratott, aztán az egyezmény lényegét képező állapodások soroltatnak el s indokoltatnak, a mint következik):

I. Midőn a M. N. Igazgatóság Victor Emánuel király kormányának Magyarország hozzájárulását az Austria elleni eventualis háboruhoz a nemzet nevében felajánlotta s a királyi kormánytól erkölcsi és anyagi segélyt szorgalmazott, miszerint a magyar nemzet összes ereje kellőleg kifejtethessék: ez ajánlatánál és szorgalmazásánál azon elvből indult ki, miként Olasz- és Magyarország közt oly érdekazonosság forog fenn, hogy e két ország természetileg hivatva van egymást kölcsönösen segiteni, miszerint az elsőnek függetlensége befejeztethessék s biztosittathassék, a másodiké pedig visszaszereztethessék.

A M. N. Igazgatóság elismeri, miként olasz segitség nélkül Magyarország, a jelen körülmények közt, alig remél-

hetné magát az osztrák uralom alul felszabadithatni, e segitség szorgalmazására azonban felbátoritva érezte magát azon tekintet által, hogy egyrészről felbomlás magvait vetve az osztrák hadsereg soraiba s Magyarországot tizenöt millió lakosával és gazdag erőforrásaival nemcsak elvonva az ellenség rendelkezése alul, de még Olaszország oldalához is sorakoztatva, Magyarország részvéte az osztrák elleni háboruban rengeteg sulyt vetend e győzelem mérlegébe, — másrészt pedig Magyarország felszabaditása az osztrák uralom alul Austria hatalmát ártalmatlan arányokra szállitandván le, elannyira biztos garantiát nyujtand Olaszország függetlenségének, hogy e függetlenség nélkülözhetlen kiegészitésének tekinthető.

A M. N. Igazgatóság azon helyzetben volt, hogy e tekintetek előterjesztésénél dicső emlékü Károly Albert király tekintélyére is hivatkozhatott, a ki teljes mértékben önként felfogván e tekintetek fontosságát, 1849. kezdetén, sokkal a végzetterhes novarai nap előtt, néhai gróf Monti ezredest Magyarországnak az alulirt elnöksége alatt constituált ideiglenes kormányához rendkivüli követül s teljhatalmu miniszterül azon megbizással küldötte, hogy a király nevében Magyarország függetlenségét elismerje s forma szerinti szövetség-kötést ajánljon, még mielőtt Magyarország függetlensége a nemzet által határozatilag ki volt volna nyilatkoztatva.

Az alulirt köszönetet mond nemzete nevében Cavour gróf miniszterelnök urtól nyert azon biztositásért, hogy ő felsége, az uralkodó király, dicső elődjének e nézeteit magáévá teszi s ugyanazon érzelmek által van lelkesitve, mely biztositást ő felsége az alulirottnak személyesen is megerősiteni méltóztatott.

Az ekként megállapitott érdekközösség szolgálván alapul s képezvén a kiindulási pontot a köztünk létrejött egyetértésnél: az alulirt szerencsésnek érzi magát tényül jegyzékbe vehetni, hogy távol van a királyi kormány a gondolattól, Magyarország felkelését pusztán diversió gyanánt használni, hanem valóságos szövetség czéloztatik a két ország között háboru eventualitásának esetére Austria ellen, s hogy a királyi kormány e háboru programmjának egyik sarkalatos pontjául és e szövetség egyik coordinált czéljául fogadja el Ma-

gyarország végleges felszabaditását az osztrák uralom alul s teljes függetlenségének helyreállitását, miként az 1849. april 14-én és 19-én a magyar nemzetgyülés által egyhangulag el volt határozva,— elfogadja ezt a király kormánya, annyival inkább, minthogy a magyar nemzet akarata által jogszerüleg elhatározott e függetlenség csupán külavatkozás által lett megakasztva, a nemzeti akarat elleni külavatkozás meg nem engedhetése pedig az olaszországi szerencsés események következtében immár mind Francziaország, mind Anglia által forma szerint el van ismerve.

II. Ezekből önként következik, hogy ha Magyarország a közös ellenség elleni háboruhoz felkelés által hozzájárul, ő felségének: Victor Emánuel királynak kormánya nem fog Austriától semmi külön békét elfogadni, — mint szintén nemzetünk nevében mi is kötelezzük magunkat, hogy semminemü külön békét el nem fogadunk, hanem nemzetünk állhatatosan harczoland összes rendelkezhető erejével a közös ellenség ellen, mindaddig, mig a háboru czéljai Olasz- és Magyarország érdekeinek megfelelőleg győzedelmesen kivivatnak.

III. Egyezkedésünk alapjai és czéljai ekként kölcsönös egyetértéssel meg levén állapitva, reménylenünk engedtetett, hogy mihelyt a politikai tartózkodás szüksége (nécessité de réserves politiques) megszünik, ő felségének: Victor Emánuel királynak kormánya s a Magyarországot ideiglenesen képviselő m. n. igazgatóság közt alakszerü szövetségi szerződés fog köttetni.

IV. Gondosan értesülést szerezvén magának a magyar nemzet óhajai felől s értekezvén a vezénylete alatt az országban szervezkedő népies mozgalom főnökeivel is, a m. n. igazgatóság azon helyzetben van, miként nemcsak saját, hanem a nemzet nevében is kötelezettséget vállalhat, hogy Magyarország jövendő szervezeténél az alkotmányos monarchia fog alapul vétetni s hogy az uralkodó megválasztásánál Magyarország általában az európai helyzet követelményeit, különösen pedig ő felségének a királynak érdekét fogja szem előtt tartani, előre is kijelentvén, miként a magyar nemzet semmitsem óhajt forróbban, mint azt, hogy ő felsége a király iránt hálás érzelmeinek s királyi háza iránt táplált ragaszkodásának (dé-

vouement) bebizonyitásával szorosabbra füzhesse Olaszországgal a testvéries barátság és szövetség kötelékeit.

V. Olaszországnak világosan érdekében van, hogy a mint a háboru kiüt, Magyarország oly karba tétessék, miszerint ahhoz haladék nélkül a legnagyobb erővel hozzájárulhasson.

E feladat sikeres megoldását tartva szem előtt, a m. n. igazgatóság el nem mulasztotta magát a helyzet körülményei felől tájékozni s miután mind az ország vezéregyéniségeinek nézete, mind általában a nemzet közvéleménye felől magának biztos tudomást szerzett: alulirt most is nélkülözhetlen szükségnek kénytelen kinyilatkoztatni, a mint már az egyezkedés alkalmával olyannak nyilatkoztatta azt, hogy Magyarországra oly olasz segéd-haderő küldessék, mely a királyi hadsereghez tartozik.

E segéd hadtestnek (corps auxiliaire), a király marinája által támogatva, partra kellend szállania s elrendezvén a hadműködés alapját, az összeköttetési vonalat a tenger és Magyarország közt Dalmátia és Horvátország megszállásával biztonságba kellend helyeznie, miszerint az Olaszországban szervezendő magyar legiónak, a háboru folyamában az olaszországi osztrák hadseregből elvonni remélt magyar erőnek s a fegyvereknek s lövőszereknek gyors eljuttatása Magyarországba lehetővé tétessék.

E segéd hadtestnek elég erősnek kell lennie, miszerint a feladatnak megfelelhessen s vitéz hozzájárulásával az első hadműködésekhez, a magyar nemzet haderejének gyors kifejlesztéséhez támaszul szolgálhasson.

Tekintetbe véve, hogy ezen expeditiónak csak akkor kellend megtörténni, miután a hadműködések Olaszországban már valósággal megkezdettek: a m. n. igazgatóság azon nézetben van, hogy harmincz—negyvenezer ember, a szükségesekkel ellátva, e czélra elegendő lesz.

Alólirt szabadságot veszen magának kifejezést adni erős meggyőződésének, hogy a harmincz—negyvenezer ember elkülönitése nemcsak hogy nem csökkentendi Olaszország hadi erejét, de sőt azt meg fogja kettőztetni s e mellett a hadműködéseket Olaszországban megkönnyitendi, a háborut megrövíditendi s a győzelmet biztositandja.

Mert e harmincz—negyvenezer ember Olaszországban alkalmazva, csak épen harmincz—negyvenezer főnyi erőt képez, ellenben Magyarországra küldve, egy tizenöt milliónyi nemzetet s pár százezer főnyi hadsereget ér, melynek kevés hetek alatt harcz-sorba állitását ama harmincz—negyvenezer ember lehetségessé teendi s e mellett Magyarország felkelése által az ellenséget erejének megosztására kényszeritendi, hadseregébe bomladozást vetend s összeköttetési vonalát fenyegetve, hadműködési alapját compromittálni fogja.

A királyi kormány, kellőleg méltányolva e tekintetek fontosságát, a m. n. igazgatóság e kivánságába beleegyezett, a miért is alulirt szerencsésnek érzi magát a m. n. igazgatóság hálás köszönetének kijelentéséhez azon nyilatkozatot csatolhatni, hogy e megállapodásnak bizalmas módon legtevékenyebb polgártársainak tudomására hozatala kiszámithatlan befolyást gyakorland a közszellemre az országban s az előkészületi szervezkedés erélyét meg fogja kettőztetni.

VI. A m. n. igazgatóság köszönettel vette jegyzékbe a királyi kormány azon biztositását, hogy a kellő intézkedések meg fognak tétetni, miszerint egy magyar legió szerveztessék Olaszországban, az igazgatóság által kijelölendő főnökök alatt, a magyar rendszerrel összhangzásban s ugyanazon elvek szerint, melyek a tavalyi szervezkedésnél alapul szolgáltanak.

Az igazgatóság kötelezi magát, minden befolyását felhasználni, miszerint a legió tekintélyes létszámra emelkedjék, a mint a kormány erre az időt elérkezettnek itélendi.

Kiütvén a háboru, az ekként szervezendő magyar legió, az olasz segéd hadtesttel egyetemben, partra fog szállittatni, miszerint ez utóbbi által támogattatva, a lehető leggyorsabban Magyarországba nyomuljon, az időközben ott szervezendett erőket magához gyüjtse, a királyi kormány által engedélyezendő és az olasz segédsereg oltalma alatt az országba szállitandó fegyverekkel felfegyverezze s ekként Magyarország összes erejének a harcz mérlegébe haladéktalan belevetését lehetővé tegye.

VII. Elvül lőn tehát kölcsönös egyetértéssel megállapitva, hogy a hadműködések az adriai tenger felől egy olasz

segédsereggel s az Olaszországban szervezendő magyar legióval, — a dunai fejedelemségek és Szerbia felől pedig a magyar határ egész hosszában alakitandó csapatokkal fognak megindittatni s a mint e külömböző seregek a határt átlépik, az egész országban általános felkelés eszközöltetik.

E működési terv alapján a m. n. igazgatóság nemcsak arra kötelezi magát, hogy a felkelést a szabott időre előkészitendi, hanem arra is, hogy oly előzetes tacticai szervezésről gondoskodandik az országban, mely lehetővé teendi, hogy mindjárt a külföldi segély megérkezésekor igen tekintélyes erő állittassék csatarendbe.

VIII. Minthogy azonban az ország pénzügyi forrásai nem lesznek használhatók, mig az igazgatóság a nemzetnek immár biztositott megegyezésével az ország ideiglenes kormányzatát valósággal kezébe nem veheti:

tekintve annálfogva egyrészről azt, hogy az alakitások a határokon s a szervezkedések az országban igen tetemes kiadásokkal járnak,

tekintve másrészt azt, hogy elkerülhetlenül szükséges a felkelési szervezés főnökeinek az országban módot nyujtani, miszerint a felkelők azon részének, mely a nemzeti hadseregbe leendő besorozásra szerveztetik, legalább egy hónapi zsoldját s ellátását fedezhessék:

a m. n. igazgatóság kényszeritve látja magát azon időre, mikor a háboru már bizonyos lesz, harczkészleti (mise en campagne) költségül a királyi kormány kegyétől nemzeti kölcsönkép tiz millió frankot szorgalmazni.

IX. Ő felsége kormánya, diplomatiai uton, lépéseket teend minden külavatkozás veszélyének — a mennyire lehet — elháritása végett s fel fogja használni befolyását a francziák császárjánál, miszerint Magyarországra is kiterjeszsze a külavatkozás meg nem engedhetőségének elvét, melyet Angliával egyetértőleg ekkorig Olaszországra nézve tiszteletben tartatott.

Az igazgatóság reményli, hogy a királyi kormány által tudomásban fog tartatni a franczia kormány politikájának iránya felől Magyarországot illetőleg s hogy ennek érdekeit a császár előtt pártfogolandja.

X. Végre az igazgatóság hálás köszönettel veszen tudomást a királyi kormány azon igéretéről, hogy diplomatiai ügyviselőit Konstantinápolyban, az egyesült dunai fejedelemségekben és Szerbiában utasitandja az igazgatóság által megbizandó ügynököket eljárásukban mindenkép gyámolitani.

*

Ezekkel, C a v o u r gróf miniszterelnök ur kivánsága szerint, jegyzékbe téve a köztünk Turinban megállapitott egyezmény pontjait, kérem ő excellentiáját, legyen meggyőződve, hogy én, s igazgatósági társaim, mint egész nemzetünk, változhatlan hűséggel s ernyedni nem tudó erélylyel fogunk elvállalt kötelezettségeinknek megfelelni s fogadja stb.

a m. n. igazgatóság nevében

(Aláirva) Kossuth.

* * *

A turini kormány tehát, miként a fentebbiekből látható, velünk oly komoly természetü egyezményre lépett, mely a magyar nemzettel az osztrák hatalom ellen kötött szövetség jellegével birt.

Ez elhatározáshoz az olasz ügyek akkori állapota nyujt kulcsot s magyarázatot.

Az emiliai tartományoknak s Toscanának egyesülése Piemonttal, valósitotta *Cavour*-nak többször emlitett ama mondatát, hogy a villafrancai állapodások nem fognak végrehajtatni. A herczegek, főherczegek és nagyherczegek restauratiója s a pápának Romagna feletti uralma el lett temetve a népszavazat jegyeinek halmaza alá, s Napoleon kedvencz eszméjének, a hat olasz állam confoederatiójának helyébe fél Olaszország egysége lépett. E változás folytán Austria megtámadhatta

volna Piemontot a nélkül, hogy szerződés-szegéssel vádoltathatnék. De Napoleon császár kijelentette, hogy a villafrancai állapodások végrehajtására erőszakot sem nem alkalmaz, sem nem enged. Austria tehát kénytelen volt beérni azzal, hogy indulatosan tiltakozott az annexiók ellen, fentartotta azt, a mit jogának nevezett, fenn cselekvési szabadságát — de nem támadott. Az olasz történelem e bámulatos lapjának megirásá nem vont magára osztrák háborut.

De Olaszország egységesitésének történelméhez csakhamar még egy sokkal bámulatosabb lap lett megirva; csodaszerü lap, melyhez hasonlót még a mesés őskor mythosaiban is alig találunk.

Garibaldi 1860. május 5-én a quartoi partról (Genua mellett) ezer hetvenharmad magával*) tengerre szállt,

*) Köztük Türr István, akkor ezredes, Garibaldi első hadsegéde, utóbb hadosztály-parancsnok altábornagy, kinek kitünően fényes szerep jutott e bámulatos hadjáratban s kinek köszönhette Garibaldi, hogy minden lővőszer nélkül utnak indult hős csapatja az elindulás utáni napon Orbetello várából bőséges lővőszerrel ellátattott. Később számos egyes magyar, és egy magyar legió is vett részt, még pedig dicsőséges részt a sziciliai s nápolyi hadjáratban. Az okt. 1-ei (volturnoi) ütközet után, mely az egész hadjárat legválságosabb csatája volt, Garibaldi, okt. 3-iki napi parancsában ekként szólt a magyarokról: »Szép volt látni a magyarokat, miként mentek a tüzbe. Olyan nyugodtan s oly rendben, mintha nem is ütközetben, hanem csak gyakorlati mezőn volnának. Az ő rettenthetlen bátorságuknak nem csekély része volt az ellenség visszavonulásában.“

Ha majd a következő kötetben az olaszhoni magyar legió keletkezését s történelmét főbb vonásaiban vázolandom, lesz alkalmam a hős vezér több ily elismerő nyilatkozatára hivatkozni. Itt még csak annyit akarok megemliteni, miként Garibaldi még most, husz év után is annyi méltánylattal emlékszik vissza magyarjaira, hogy folyó (1880.) évi apr. 5-ről kelt levelében nekem ezeket irja: »A magyar legió, melyet 1860-ban vezényleni szerencsém volt (j'ai eu l'honneur de commander), a testvériesség dicső hivatását a marsalai ezer iránt azon fényes vitézséggel töltötte be (brillante bravour), mely az ön hős nemzetének kiváló tulajdona.«

hogy a Bourbonok uralmának Dél-Olaszországban véget vessen s a két pompás drágakövet (Szicziliát és Nápolyt) Victor Emánuelnek többé már nemcsak »szárd«, hanem »olasz« királyi koronájába tüzze, »azon feltétel alatt (miként tengerre-szállásakor a királynak megirta), hogy meg ne engedje tanácsosainak, ez olasz földet idegennek átadni, miként az ő szülőföldjét (Nizzát) átadták.«

Ez óriási vállalatnak utjában egy erős hajóhaddal, százezer főnyi rendes hadsereggel s egy berendezett kormánygépezet minden erőforrásaival rendelkező (hanem alattvalói által gyülölt) hatalom állott. Igaz, hogy a harcz folytában, májustól szeptemberig, ezen első expeditióra még tizenkilencz más következett s ezek által a *Garibaldi* vezérlete alá gyülekezett olasz önkénytesek összes száma huszonháromezer kétszáz harmincznyolczra emelkedett, a mi azonban még sem tette lehetővé, hogy a hős vezér egy-egy csatába csak fél ennyi erőt is egyesithessen. Mindig legalább háromszorta, sokszor tizszerte számosabb ellenséggel kellett mérkőznie s az mindenesetre példátlan a történelemben, hogy *Garibaldi* ily óriási vállalatnak ezer hetvenharmad magával vágott neki, a nélkül, hogy midőn hős csapatjával két szállitó gőzösön tengerre szállt, csak annyi puskapora is volt volna, a mennyivel egy puskát megtölthetni.

Miként történhetett, hogy e két gőzöst a nápolyi király czirkáló fregattái el nem sülyesztették vagy el nem fogták, hogy *Garibaldi* egész csapatjával 11-én Marsalában kiszállhatott, 27-én már a sziget fővárosának birtokában lehetett s ott a nápolyi hadaknak pár

---

Hanem az első (quarto-marsalai) expeditióban magyar csak Türr volt. Legalább a közzétett névjegyzékben én mást nem találok, még a Tüköry nevét sem, ki pedig már Palermo bevételénél, az előcsapatot vezetve, halálosan megsebesült.

erőditett pontra szoritott fővezérét egy hét alatt capitulatióra kényszerithette? miként történhetett, hogy győzelemről győzelemre haladva, kevesebb mint három hónap alatt egész Szicziliát felszabaditotta s aztán, daczára a szük tengerszorost szemmeltartó ellenséges hadihajóknak, az olasz félszigetre átkelhetett, előnyomulása hirének bűverejével a nápolyi királyt fővárosából elüzhette s alig tizenkét órával a király kivonulása után, midőn még ennek negyvenötezer főnyi serege láttávolságban, a város egyik erődje pedig még a királyiak által megszállva volt, a csupán tizenöt—husz kisérővel vasuton érkező *Garibaldi* Nápolyba triumphátori bevonulást tarthatott, holott seregének legközelebbi előörsei hatvan kilometernyi távolságban voltak? egyszóval: miként történhetett, hogy *Garibaldi* az óriási feladatot diadalmasan megoldotta s Dél-Olaszországot kilencz millió lakosával Victor Emánuel király alkotmányos monarchiájához hozzácsatolta? — mindez korunk történelmének kétségtelenül legérdekesebb s s a történelmi bölcsészetnek ugy a népekre, mint a kormányokra nézve egyik legtanulságosabb fejezetét képezi, de Irataim keretébe nem tartozik.

Ide csak az tartozik, a mi közvetlen causalitási viszonyban áll *Cavour* gróf azon elhatározásával, hogy velünk a fentebb ismertetett egyezményre lépjen.

Garibaldi nevének bűverejével a forradalom ellentállhatlanul nyomult előre Nápolyban. A Bourbonok uralma el volt itélve. A dolgok e helyzetében a turini kormánynak nem volt más választása, mint vagy szabad folyást engedni a forradalmi árnak, vagy Victor Emánuel királynak egy tekintélyes hadsereg élén Dél-Olaszországban megjelenése által a helyzetet dominálni.

A turini cabinet, a legmagasabb rendü politikai tekintetek által, kényszerüleg e másodikra volt utalva.

Garibaldi ugyan már mikor Quartonál tengerre szállt, megirta a királynak, hogy az ő programmja »Olaszország egysége Victor Emánuel királylyal« s adott szavához hiven, Victor Emánuel nevében gyakorolta a dictaturát Szicziliában; *Depretis*-t, kit a király küldött hozzá, tág hatalommal prodictátornak nevezte ki, sőt a piemonti statutumot törvényül hirdette ki s a hivatalnokoknak és helyhatóságoknak a hűség-esküt Victor Emánuel király iránt kötelességgé tette; a czélra nézve tehát *Cavour* és *Garibaldi* közt nem volt különbség: de a czél valósitásának módjára nézve nemcsak végetlenül nagy eltérés, hanem valóságos ellentét volt.

Garibaldi-nak vezéreszméje az volt, hogy Victor Emánuelt Rómában a Capitoliumról kell Olaszország királyává kikiáltani. Ő el volt határozva Nápoly felszabaditásánál meg nem állapodni, hanem győzhetlennek vélt seregét Nápolyból egyenesen Rómára vezetni, legkevesebbet sem gondolva azzal, hogy Rómát franczia császári sereg tartja megszállva.

Ez elhatározásából még csak titkot sem csinált. »Andiamo a Roma!« (menjünk Rómába) — e szavakkal hivta fegyverre az olasz nemzetet, kiáltványaiban. »Andiamo a Roma« — volt felelete a nápolyi tartományok üdvözlő küldöttségeihez. *Cavour* a nápolyi szárd követnek: *Villamarina*-nak bizonyos megbizást adott *Garibaldi*-hoz. »Rómába megyek,« — volt válasza.

Anglia kormánya igen nagy szolgálatokat tett Olaszországnak a nemavatkozás elvének fentartása által, hanem minden lehetőt elkövetett, miszerint az olaszokat rábirja, hogy Austriát Velencze végett meg ne támadják. Ily értelmü jegyzékeket küldött Turinba, egyszersmind

Elliot Henrik-et, Anglia nápolyi ügyviselőjét utasitotta, bocsátkozzék bizalmas (nem hivatalos) érintkezésbe *Garibaldi*-val s adja tudtára, miként Nagy-Brittania kormánya reméli, hogy Velencze nem fog megtámadtatni.

Elliot találkozást eszközölt *Garibaldi*-val. »Hannibal« angol hadihajón előadta neki, a mire utasitva volt s értekezéséről lord *John Russell*-nek szept. 10-én a következőket jelentette:

»Előadásomra *Garibaldi* tábornok azt felelte, hogy nem csinál titkot terveiből, tehát teljes nyiltsággal fog szólani. Neki — ugymond — eltökélt szándoka haladék nélkül (at once) Róma felé nyomulni s mint ez kezében lesz, az egyesült Olaszország koronáját Victor Emánuel királynak felajánlni. Aztán erre fog hárulni Velencze felszabaditásának feladata, a minél ő (Garibaldi) a királynak csupán hadnagya lesz.«

Erre *Elliot* (kinek különösen Austria bántatlansága volt lelkére kötve) kijelentette, miként Nagy-Brittania kormánya meg van győződve, hogy Velencze megtámadása veszélyt hozna Olaszország legjobb érdekeire s óva intette a tábornokot, ne ringassa magát ábrándokba az angol nemzet érzelmei felől; mert igaz ugyan, hogy Anglia csaknem az utolsó emberig pártolja törekvéseit, de az általános érzelem igen hamar megváltoznék, ha a dolgok oly messzire vitetnének, hogy európai háborut provocálhatnak.

Garibaldi kijelentette, miként ő teljességgel nem hiszi, hogy Velencze megtámadtatása ily következést vonhat maga után. Az osztrák birodalom rohadt egészen a magkőig s azon a ponton van, hogy darabokba szét-

hulljon. Ő körülte számos magyar van, ezektől tudja, hogy Magyarország kész fölkelni a legelső felhivásra s hogy Austria most már még csak a horvátokra sem számithat.

Rómát illetőleg *Elliot* kérdést tőn, vajjon meggondolta-e a tábornok, hogy Rómát megtámadni annyit jelent, mint összeütközésbe jönni az ottani franczia őrsereggel s hogy ez okvetlenül franczia interventiót vonand maga után Olaszország ügyeibe?

Erre *Garibaldi* indulatosan azt válaszolta, hogy Róma olasz város, sem Napoleonnak, sem senkinek a világon nincs joga őt onnan kizárva tartani.

»Nem is a jog, hanem az okosság kérdését vagyok hajlandó tárgyalni« — felelé *Elliot* — »s ámbár megfoghatónak találom, hogy a csodák, melyeket oly csekély eszközökkel végrehajtott, oly bizalommal töltik el a tábornokot, melyet mások tulzottnak tarthatnak: mégsem titkolhatom el, hogy rettegve hallom önt Róma megtámadásáról szólani, a mig az Napoleon császár seregeinek őrizete alatt áll.«

»Nem tehetek róla,« — felelé *Garibaldi* — »nincs választásom. Mennem kell Rómába és el is megyek. Én nem félek a francziák császárjától. A sikert még csak nem is tartom valami nagyon nehéz dolognak.«

E rendkivüli bizalom magyarázatául *Elliot* megjegyzé, miként *Garibaldi* kiséretében azon meggyőződés volt elterjedve, hogy Róma megtámadása még csak nem is fog összeütközést vonni maga után a franczia őrsereggel, mert az tulajdonkép nem is Rómát őrzi, hanem csak a pápa személyét, a pápa pedig bizonyosan megszökik Garibaldi közelgésének hirére s a franczia őrsereg vele megyen. (Ez az illusió pár évvel később becses olasz vérbe került Mentanánál.)

Elliot e szavakkal rekesztette be jelentését: „*Garibaldi* az egész társalgás alatt ugy beszélt, mint egy rajongó (enthusiast), a ki el van határozva felvett olaszegységi eszméjeért mindent koczkáztatni s ki feltett szándokától sem az utjába gördülhető akadályok által, sem azon veszély által, hogy minden elveszhet, a mi már megnyeretett, magát visszatartatni nem engedi.« (*Elliot* — lord *John Russell*-nek, szept. 10. 1860.)

Ilyen volt az álláspont, melyre *Garibaldi* helyezkedett. Ő nem gondolt a diplomatiával, nem vette fel számitásainak mérlegébe a nem-interventió elvének roppant sulyát, melynek felállitásával és fentartásával Napoleon császár és Anglia egész Európát rákényszeritették, hogy a nagy olasz mozgalomnak tétlen szemlélője maradjon.

Cavour ellenben irtózott a gondolattól, hogy Róma megtámadása által Napoleon császárral összeütközés provocáltassék. Ő nem ringatta magát azon illusióban, hogy Olaszország, a minő rendezetlen állapotban akkor volt, Francziaországgal is és egy időben Austriával is megmérkőzhetik, — s Róma megtámadását Olaszország végzelmes veszedelmének tekintette.

Ez volt az egyik ok, mely a turini kormányt azon határozatra inditotta, hogy a királynak hadserege élén Nápolyba kell mennie, miszerint személyes jelenléte által a forradalom tuláradásának gátot vessen.

A másik ok az volt, hogy *Garibaldi* loyalitásához ugyan a kételkedésnek még csak árnyéka sem férhetett, de azt tudták Turinban, hogy a hadi dolgokkal elfoglalt hős vezér legközvetlenebb bizalmas környezetében sok igen tevékeny tényező a dolgok fejlődését nem a *Garibaldi*, hanem a *Mazzini* programmjának kerékvágásába tereli s ezek a tényezők egyrészt oly befolyásra

vergődtek, másrészt a dictátor nyiltan vallott programmjához ragaszkodó miniszterium rendelkezéseit paralysálva, annyi zavart idéztek elő, hogy a dolgok polgárháboru lehetősége felé sodortattak, a minek viszont, miként egy izben *Türr* tábornok nyiltan kimondotta, az lehetett volna következése, hogy Olaszország egységének kivivása helyett a Bourbonok Nápolyba, az osztrákok Milanóba visszatérnek. A pártviszály mármár oly erőre kapott, miszerint attól lehetett tartani' hogy ha a monarchikus elv elleinek tevékenysége nem paralysáltatik, magának *Garibaldi*-nak sem lesz hatalmában programmját keresztül vinni. Ugy látszik, hogy maga a dictator is sejtett ilyesvalamit, legalább erre mutat az, hogy midőn (később valamivel) *Türr* tábornok, ki nápolyi parancsnokká volt kinevezve, ez állásáról épen azért mondott le, mert az antimonarchicus párt befolyása mindenkép rudat vetegetett rendelkezéseinek küllőibe, — *Garibaldi* azt felelte neki: »Maradjon ön, mert ön olyan ember, a ki programmomat, karddal kezében, torlaszokról is fenn fogja tudni tartani.«

Tehát az utczai torlasz-harcz lehetősége is kilátásban volt! *)

Ez a második ok, mely Victor Emánuel személyes jelenlétét elkerülhetlen szükséggé tette.

Hozzájárultak ehhez még hadtani tekintetek is. A nápolyi király elhagyta ugyan a fővárost, mert a *Garibaldi*-t imádó fél milliónyi lakosság közt nem érezte

*) Victor Emánuel király Anconából okt. 9-én a délolaszországi népekhez intézett kiáltványában e pártoskodásról a következő szavakban tett emlitést: »Egész Olaszország félt, hogy egy dicsőséges népszerüségnek s őskori becsületességnek árnyékában egy factió teszen tömörülésre (riannodarsi) kisérletet, mely nagyravágyó fanatismusa chimaeráinak a közel nemzeti diadalt kész feláldozni.«

magát biztonságban, de ezzel még a háboru nem volt befejezve, sőt — mondani lehet — a munka nagyja csak azután következett. A menekvő király azt mondta seregének, mely őt Capuahoz kisérte: »Megmenekültünk az árulóktól (igy nevezte azokat, kik olasz érzelmüek voltak), most bizhatunk magunkban, helyt állhatunk.« És a sereg, melyhez ekkép szóllott, még mindig negyvenötezer főből állott hatvan jól felszerelt ágyuval, és e tekintélyes erő Capuara támaszkodott, melynek erődjeit kétszáz ágyu védelmezte, mig *Garibaldi* csak tizenhatezer embert huszonöt igen középszerüleg szerelt ágyuval állithatott e sereggel szembe a Santa Mariatól Casertaig nyuló csatavanalon s egész lovassága negyven vagy ötven magyar huszárból állott, az ellenség pedig ötezer lovassal rendelkezett. Igaz, hogy az erők ez aránytalansága daczára, *Garibaldi* most is csodákat mivelt, de fájdalmas napja is volt (Cajazzonál), mi vele az egész hadjárat alatt még nem történt. Piemonti segitségre volt szükség, miszerint Nápoly az olasz egységnek megnyerve legyen, sőt még a piemonti seregnek is hónapokra volt szüksége, mig *Cialdini* és *Menabrea* piemonti tábornokok Gaëta ostrománál annyira mehettek, hogy Nápoly utolsó királya a hontalanság vándorbotját kezébe venni kényszeritve lett.

Valóban én nem merném magamra vállalni, hogy meggyőző czáfolatot irjak *Bianchi Nicomed* e következő soraira:

„Bármennyire nagyok is Garibaldinak történelmileg kimagasló érdemei e hősies vállalatnál, melyet más alig mert volna megkisérleni s bármennyi kincseit a vérnek, bátorságnak, fáradalmaknak, szenvedéseknek s nagylelkü politikai abnegatiónak hoztak is vitéz bajtársai áldozatul: mégis nem pártos igazságtalanság állitani, hogy ha magukban maradnak, katonai tekintetben végre is megbuktak volna, poli-

tikai tekintetben pedig elsiklottak volna egy oly ösvény lejtőjén, melynek taposása Olaszország szülemlő szerencséjére pusztulással járt.« (Storia della diplomatia, stb. VIII. kötet. 287. l.)

Ily hatalmas okok szólottak a mellett, hogy Nápolyba Victor Emánuel király személyes vezérlete alatt piemonti hadsereg menjen. Igen, de Nápoly és V. E. király közt a pápa birtoka feküdt, csak azon keresztül lehetett Nápolyba jutni! Róma s a mi Rómától nyugatra fekszik, vagyis a mi szent Péter patrimoniumának nevével volt felcziczomázva, franczia sereg oltalma alatt állott, ahhoz nyulni nem lehetett. De az adriai tengerpart vidéke, Umbria s a Markák nem voltak franczia oltalom alatt s *Cavour* elhatározta ezeket el is foglalni, miszerint az ut Nápolyba nyitva legyen s meg is tartani, mert e nélkül Dél-Olaszország nem volna összekapcsolva az éjszakival.

E merész határozat végrehajtására *Cavour* gróf azon körülményt használta fel alkalmul, hogy a pápa *Lamoricière* franczia tábornokot szolgálatába fogadva, ennek vezérlete alatt külföldi (jórészben Austriában toborzott) zsoldosokból oly bérencz hadat gyüjtött össze, melyet maga sir *James Hudson* turini angol követ is szept. 7-ikei sürgönyében »a katonai kalandorok legrosszabb s legaljasabb osztályának, becstelen, gaz eszközöknek« bélyegzett (worst and lowest classes of military adventurers, un worthy and villainous instruments).

A nápolyi király szept. 5-én este hagyta el Nápolyt.

Garibaldi szept. 6-án tartotta bemenetelét Nápolyba.

Cavour gróf szept. 7-én adta tudtára *Antonelli* bibornoknak, hogy ha rögtön le nem fegyvereztetik s el nem bocsáttatik a pápa kormánya által zsoldba fo-

gadott idegen bérencz had, melynek jelenléte sérti a nemzeti érzelmet, meggátolja a nép óhajtásainak nyilvánitását s álczázott idegen avatkozást képez Olaszország ügyeibe: Victor Emánuel király seregeinek parancsa van benyomulni a Markákba s Umbriába, mert a király lelkiismerete nem engedheti, hogy tétlen tanuja maradjon a véres repressióknak, melyekkel idegen bérenczek a nemzeti érzelem minden nyilvánitását olasz vérbe fullasztanák.

Én, *Cavour* gróf meghivására, szept. 8-án mentem Turinba.

Szept. 9-én állapitottuk meg *Klapka* tábornok és *Teleki László* társaimmal a feltételeket, melyeknek alapján a turini kormánynyal egyességre lépni ajánlkozunk.

Szept. 10-én *Cavour* gróffal egyességre jutottunk.

Szept. 11-én a miniszteri tanács egyezkedésünket megerősitette.

Ugyanazon nap Victor Emánuel király hadai a Markákba és Umbriába bevonultak, hogy azoknak diadalmas elfoglalása után (a mi csak tizennyolcz napi munkába került) a király személyes vezénylete alatt okt. 13-án a nápolyi határt átlépjék s jelenlétükkel a biztositott rend oltalmát nyujtsák a népakarat nyilvánitásának, mely okt. 21-én a dél-olaszországi két drágakövet Victor Emánuel olasz királyi koronájába tüzte.

Garibaldi beváltotta május 5-én a quartori parton adott szavát. A két Sziczilia dictátora, a triumphátorok magaslatáról az egyszerü polgár igénytelen szinvonalára szállva, a nagyság tetőpontjára emelkedett. Kardját hüvelyébe dugta s elment üres kézzel káposztát ültetni Caprerába.

Ama szeptemberi napok, melyekre fentebb hivatkoztam, egymással causalitási viszonyban állnak.

Mielőtt a pápai tartományok megszállása foganatba vétetnék, *Cavour* tájékozni kivánta magát, hogy mit mond a vakmerő tervhez Napoleon? Ezért ment *Farini* Chambérybe. A sphinx hallgatott, de aztán Napoleon herczegnek, ki *Cavour* tervét melegen pártfogolta, ennyit mondott: »Ha Piemont azt gondolja, hogy ez mulhatlanul szükséges, miszerint magát s Olaszországot a bajok özönébe merüléstől megmentse, — ám tegye. De tudja meg, hogy saját veszélyére teszi. Fontolja meg, hogy ha Austria által megtámadtatik, Francziaország nem fogja őt segiteni.«

Tehát a dolgok akként állottak, hogy a mi Emilia s Toscana annexiójakor nem történt meg, most megtörténhetik.

Ilyennek látta *Cavour* a helyzetet. Szept. 13-án *Lamarmora* tábornoknak ezeket irta:

»A Markák elfoglalása szükségessé vált az által, hogy Nápolyt Garibaldi meghóditotta. De okot ad Austriának minket megtámadni. Francziaország ezt elismeri, de nem hajlandó annak fegyverrel ellentállni. Tehát saját erőnkre kell támaszkodnunk.«

A velünk kötött egyezmény folytán *Klapka* tábornok, megállapitott rendeltetése szerint, keletre menve, utközben *Cavour* grófot nov. 17-én Turinban meglátogatta, mely alkalommal *Cavour* e nézetet még határozattabban megerősitette. *Klapka* tábornok e beszélgetést Naplójában jegyzékbe vette. Szives volt azt velem közleni. *Cavour* akkoron igy nyilatkozott:

»Austria magatartása annyira fenyegető volt, hogy e hatalom részéről a Pónál és Minciónál támadástól lehetett tartanunk. Minthogy a piemonti hadsereg felének Közép-Olaszországban és Nápolyban kellett

elfoglaltatni, e fenmaradt rész alig volt volna elegendő a tömöritett osztrák haderővel megmérkőzni. Rendkivüli segédeszközökről kellett gondoskodni s ezek között Magyarország hathatós közreműködésének biztositása kiváló helyet foglalt.«

Ez szolgál kulcsul s magyarázatul a fentebb megismertetett egyezményhez.

Történelmi érdekü dolognak tartottam ezt felvilágositani, miszerint tisztán álljon az olvasó előtt, hogy ez egyezmény nem valamely határozatlan aspiratiók tünékeny fellobbanásából keletkezett, hanem nagy érdekek által sugallott komoly határozat volt, melynek komolysága azon erélyes eljárás megismertetéséből is ki fog tünni, melyet Cavour az általunk kikötött segédeszközök kiszolgáltatása s rendeltetési helyükre juttatása körül kifejtett.

Ezt azonban s az ügy további változatait I r a t a i m III-ik kötetére kell fentartanom, melyben egyszersmind meg fogom ismertetni a magyar emigratió politikai életének elkövetkezett főbb mozzanatait mind azon ideig, mig a nemzet akként nem határozott maga felett, hogy tehetségben gyönge, de kötelességérzetben erős s hazafiui hűségben rendithetlen kezeinkből a zászló kiüttetett, melynek lobogtatásával a magyar kérdést minden viszontagságok között a megoldásra váró történelmi kérdések között a világ szeme előtt fentartani igyekeztünk.

Itt még csak azt jegyzem meg, hogy az Austria részéről várt s valósággal tervben is volt támadás, mely a turini kormánynyal 1860. szeptemberben megállapitott egyezményünkre közvetlen alkalmat adott, elmaradt ugyan, de mert az érdekközösség, mely annál indokul szolgált, e miatt csorbát nem szenvedett, a közvetlen eredmény meghiusulása daczára is amaz egyez-

mény emigrationalis életünk egyik leghatályosabb mozzanata maradt, mert emberek s körülmények minden változatain keresztül az szolgált alapul s kiindulási pontul azon viszontagságos viszonynál, mely az olasz kormány s a magyar emigratió közt mindaddig fenforgott, mig az 1866-iki háboru kimenetele az érdekközösségnek s vele e viszonynak véget nem vetett.

* * *

És most, a kor és bánat sulya alatt megfogyatkozott tehetségem e szegényes termékét azon óhajtással bocsátom utnak a távol szülőföld felé, hogy ha van valami igazság a nézetekben, melyeket az olvasó ez irathalmazban elszórva talál: ne legyen az oly mag, mely egészen kopár sziklára hull.

A siker áldása istennél van. Embernél a becsületes igyekezet.

VÉGE A MÁSODIK KÖTETNEK.

TARTALOM.

Lapszám

NEGYEDIK FEJEZET.

Rokonszenv-tüntetés a magyar ügy iránt Skócziában.

ÖTÖDIK FEJEZET.

Értekezés Magyarországról.

Lapszám

HATODIK FEJEZET.

Széttekintés a megszakadt összeköttetések ujból felvétele szempontjából

HETEDIK FEJEZET.

Tapogatózás Francziaországban.

NYOLCZADIK FEJEZET.

A hazament legionáriusok irányában vállalt kötelezettség megszegése.

KILENCZEDIK FEJEZET.

Az 1860. april 19-ikei provisorium.

Lapszám

TIZEDIK FEJEZET.

Jelentés hazulról s tanácsaim haza.

TIZENEGYEDIK FEJEZET.

Viszonyaink a turini kormánynyal.

Igazitandó:

Lap	*Sor*	*Hiba*	*Igazitás*
41	17 alulról	26. lapon	17. lapon
63	1 »	kimaradt az aláirás	H e l f y.
72	10 felülről	várjunk ?	várjunk !
123	8 alulról	unisance	nuisance
140	6 felülről	türnénk	türtük
184	22 alulról	exactivenell	exactiveness
194	18 »	végrendszerével	védrendszerével
196	13 »	hogy Rajasics érsek	hogy a Rajacsics érsek
205	5 »	came	come
207	12 felülről	párttusában	pártütésben
219	16 »	megitélhetni	megitélni
219	15 alulról	közvetités	közvetitése
221	13 »	alkatrészeivel	alkatrészével
221	7 »	lehetett	tehetett
236	20 felülről	lehet megoldható	lehet akként megoldható
241	2 »	conspiratiók	conspiratióik
246	2 alulról	armé	arme
253	15 felülről	eltöri	letöri
257	18 »	akként	ekként
263	7 »	érhette	értette
283	17 alulról	Urguhart	Urquhart
284	1 »	is	it
286	4 felülről	részbeni	részbeli
345	17 »	Levélváltás Farini dictatorral	III. Levélváltás Farini dictatorral.